

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961174605

ที่อ
อน. 17

อรุณ พุ่มหิรัญ

ชาตะ ๑๒ กรกฎาคม ๒๔๖๐

มตะ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๓

#5691/2
สมบัติห้องสมุดรัฐสภา
วันที่ 4 ก.พ. 2552
เลขทะเบียน ป.1161
เลขหมู่ อด
อ399อ
2544

อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายอรุณ พุ่มหิรัญ ม.ว.ม., ป.ช.

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

กรุงเทพมหานคร

วันอาทิตย์ที่ ๑๘ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๔๔

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

(แบบ ก.)

หมายรับสั่งที่ ๒๗๖๐

สำนักพระราชวัง

๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๓

นายอรุณ พุ่มหิรัญ ม.ว.ม.ป.ช. อายุ ๘๓ ปี ข้าราชการบำนาญ สังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กราบถวายบังคมลาถึงแก่อนิจกรรมด้วยโรคมะเร็งในตับ ณ บ้านเลขที่ ๗๒ ซอยสมเด็จพระเจ้าตากสิน ๒๑ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ เวลา ๑๕.๐๐ น.

วันศุกร์ที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ เวลา ๑๘.๓๐ น ขอรับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ พร้อมด้วยเครื่องเกียรติยศประกอบศพ ณ ศาลา ๑๑ วัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยม ฉัตรเบญจาตั้งประดับ ปี กลองชนะ ประโคมเวลาพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ มีพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมเวลากลางคืน กำหนด ๓ คืน

ประภาพรรณ/พิมพ์/ทาน

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ นายอรุณ พุ่มหิรัญ
	เพื่อทราบ
	เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ
	เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

หมายรับสั่งที่ ๑๗๗๒๘

(แบบ ก.)

สำนักพระราชวัง

๑๙ ธันวาคม ๒๕๔๓

สมัชชาหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

พระราชทานเพลิงศพ นายอรุณ พุ่มหิรัญ ม.ว.ม.,ป.ช. ข้าราชการบำนาญ สังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๔๔ เวลา ๑๕.๐๐ น. เชิญหีบศพออกตั้งบำเพ็ญกุศล ณ ศาลาวัดมกุฏกษัตริยาราม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานโกศแปดเหลี่ยม ฉัตรเบญจาตั้งประดับ

วันอาทิตย์ที่ ๑ เมษายน ๒๕๔๔ เวลา ๑๕.๐๐ น. เชิญโกศศพแห่เวียนเมรุ แล้วเชิญขึ้นตั้งบนจิตกาธาน

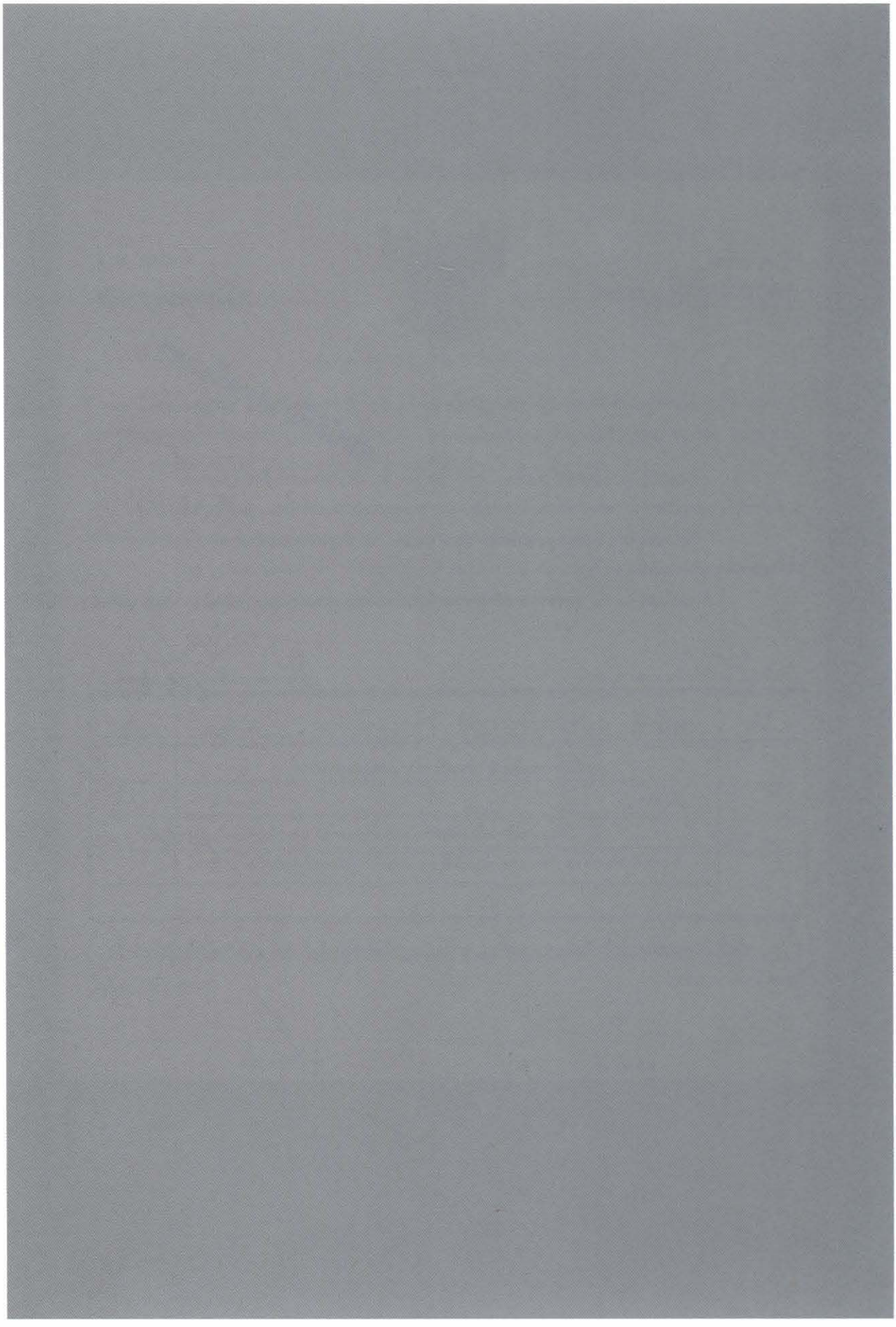
เวลา ๑๗.๐๐ น. พระราชทานผ้าไตร ๕ ไตรทอดถวายพระสงฆ์บังสุกุล แล้วพระราชทานเพลิง

ประภาพรรณ/พิมพ์/ทาน

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ นายอรุณ พุ่มหิรัญ
	เพื่อทราบ
	เครื่องประกอบเกียรติยศที่พระราชทานมานี้ และเจ้าพนักงานผู้มาปฏิบัติ
	เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น

ทั้งนี้ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานน้ำหลวงอาบศพนายอรุณ พุ่มหิรัญ เมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ ทั้งได้พระราชทานโกศแปดเหลี่ยมฉัตรเบญจาตั้งประดับกับพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรม กำหนด ๓ คืน ณ ศาลา ๑๑ วัดมกุฏกษัตริยาราม และต่อมาในวันที่ ๑ เมษายน ๒๕๔๔ ยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานเพลิงศพ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมแก่นายอรุณ พุ่มหิรัญ อย่างหาที่สุดมิได้ หากนายอรุณ พุ่มหิรัญ จะสามารถทราบได้โดยญาณวิถีใดแล้ว ก็คงจะมีแต่ความปลื้มปีติ และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานเกียรติยศอันสูงส่งเช่นนี้

ปวงข้าพระพุทธเจ้า บุตร ธิดา ของนายอรุณ พุ่มหิรัญ และครอบครัว ขอน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมกราบถวายบังคมแทบเบื้องพระยุคลบาท ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้น และขอเทิดทูนไว้เหนือเกล้าเหนือกระหม่อมเป็นสิริมงคลแก่วงศ์ตระกูลสืบไป

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อม ขอเดชะ
ข้าพระพุทธเจ้า

นายเจือ – นางพิมพ์พันธุ์ บรรพบุตร
พลตรี อัศวิน – นางวันพร หิรัญศิริ
พลเรือตรี กำธร – นางดวงพร พุ่มหิรัญ
นายพิทูร – นางภัทรลดา พุ่มหิรัญ
พันเอก หฤษฎ์ – นางพรรณี พุ่มหิรัญ
นายตรีรัตน์ – นางชลธิรศน์ พุ่มหิรัญ

สหรัฐอเมริกา พ.ศ. ๒๕๐๒

1250 ACRE CAMPUS OF THE
ALABAMA
OLYTECHNIC INSTITUTE
AUBURN ALABAMA
AND GRANT COLLEGE
EST. 1872
ROLLMENT 8519
EN 6353 WOMEN 1966

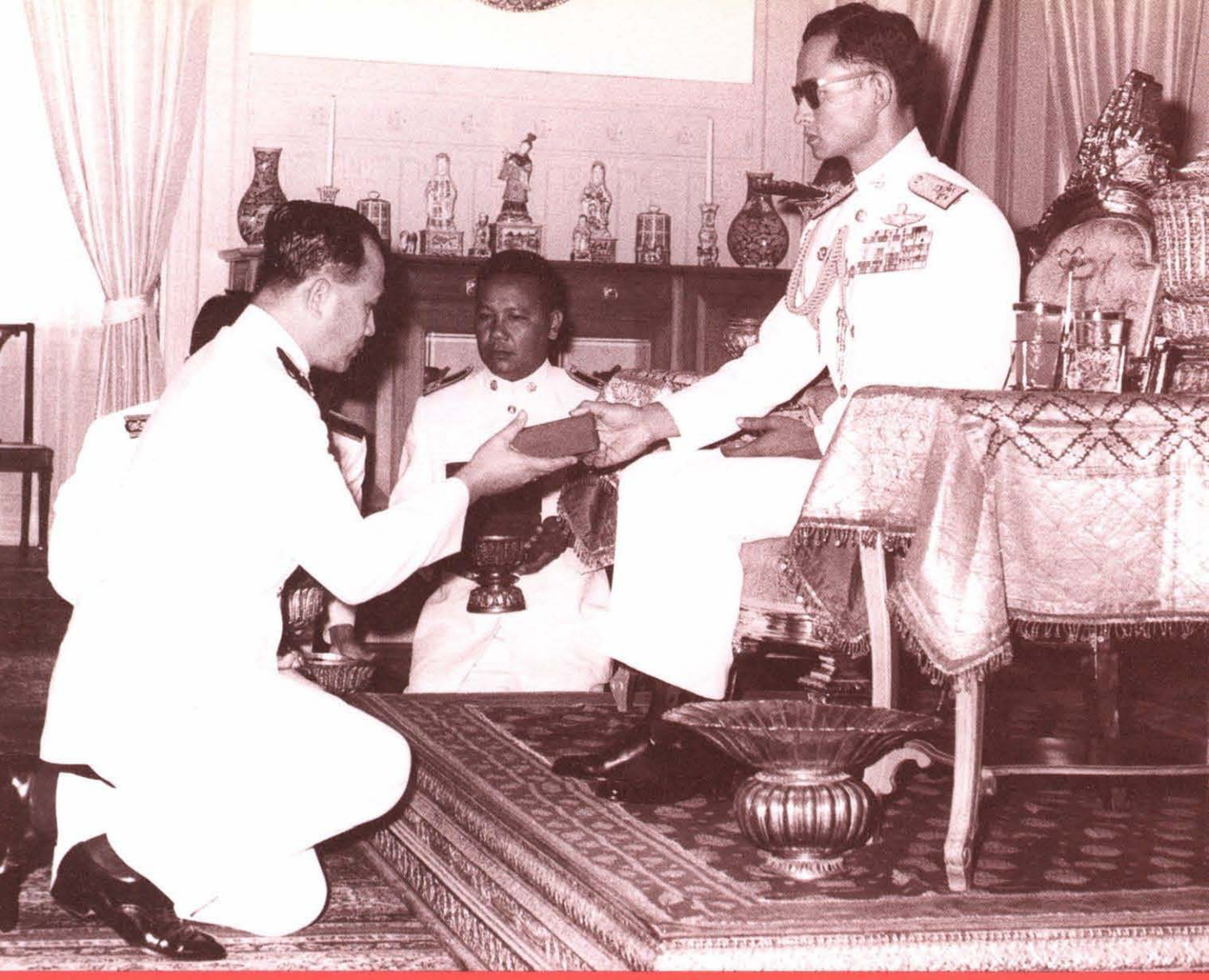

วันวิวาห์ ๑๖ มกราคม ๒๔๘๙

กราบบังคมทูลถวายรายงานในงานพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์

ประวัติ

นายอรุณ พุ่มหิรัญ ม.ว.ม., ป.ช.

นายอรุณ พุ่มหิรัญ เป็นบุตรคนที่ ๒ ของนายน้อมและนางสอาด (ศรัทธาชีพ) พุ่มหิรัญ
เกิดวันพฤหัสบดีที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๔๖๐
ณ บ้านเลขที่ ๖๖๘ ถนนพระสุเมรุ ตำบลถนนพระสุเมรุ
อำเภอวัดชนะสงคราม จังหวัดพระนคร
มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๙ คน คือ

๑. พลตรี นพ	พุ่มหิรัญ
๒. นายอรุณ	พุ่มหิรัญ
๓. พลเรือเอก อุดม	พุ่มหิรัญ
๔. พลตรี พยนต์	พุ่มหิรัญ (ถึงแก่กรรม)
๕. นางสาวอนงค์	พุ่มหิรัญ
๖. นางสาวอำนวย	พุ่มหิรัญ
๗. พลตรี มงคล	พุ่มหิรัญ
๘. เด็กชายมณเฑียร	พุ่มหิรัญ (ถึงแก่กรรม)
๙. นางอัมพร	สุทธิมณฑล

สมรสกับนางสาวนันทนา เอื้อกิจ
ธิดานายสวัสดิ์และนางจวง เอื้อกิจ เมื่อวันที่ ๑๖ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๙
ต่อมานางนันทนาได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๒๒
ทั้งสองมีบุตร – ธิดาร่วมกัน ๖ คน คือ

นางพิมพ์พันธุ์ สมรสกับนายเจือ บรรพบุตร มีบุตร ๒ คน คือ

นายพิราม	บรรพบุตร
เด็กชายพีร์ภัทร	บรรพบุตร

นางวันพร สมรสกับพลตรี อัศวิน หิรัญศิริ มีธิดา ๓ คน คือ

นางสาวสุษมา	หิรัญศิริ
นางสาวปนัยดา	หิรัญศิริ
นางสาวภัทรพรรณ	หิรัญศิริ

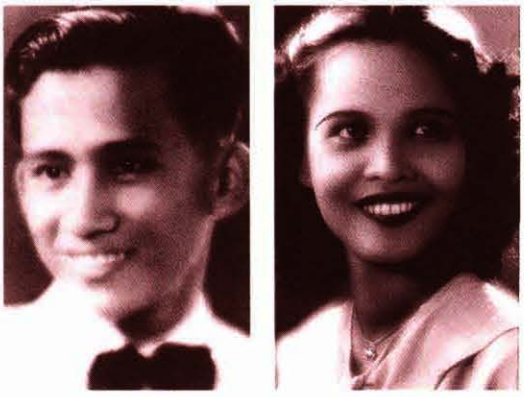
พลเรือตรี กำธร สมรสกับนางสาวดวงพร กลิ่นดอกไม้ มีบุตร-ธิดา ๔ คน คือ

นายนลพรรษ์	พุ่มหิรัญ
นางสาวนลินนีย์	พุ่มหิรัญ
นางสาวปรียาพร	พุ่มหิรัญ
นางสาวนลินลักษณ์	พุ่มหิรัญ

นายพิทูร สมรสกับนางสาวภัทรลดา จินตะเวช มีบุตร ๒ คน คือ

นายสุทธิภูมิ	พุ่มหิรัญ
นายจิตภัทร	พุ่มหิรัญ

สำเนาถูกต้องของจริง

พันเอก หฤษฎ์ สมรสกับนางสาวพรรณี ปิยะสิงห์ มีบุตร-ธิดา ๓ คน คือ

นายชนาทิพย์ พุ่มหิรัญ

เด็กหญิงดวงกมล พุ่มหิรัญ

เด็กชายณภัทร พุ่มหิรัญ

นายตรีรัตน์ สมรสกับนางสาวชลธิรศน์ ชูศรี

การศึกษา

..... มูลบทบรรพกิจกับพระปลัดแก้ว วัดปรินายก

..... สอบเทียบเข้าโรงเรียนพร้อมวิทยามูล

พ.ศ. ๒๔๖๖ - ๒๔๖๘ ประถม ๓ และมัธยม ๑ โรงเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร

พ.ศ. ๒๔๖๘ - ๒๔๗๑ มัธยมต้น โรงเรียนวัดนวลนรดิศ

พ.ศ. ๒๔๗๒ - ๒๔๗๖ มัธยมปลาย โรงเรียนวัดนวลนรดิศ

พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๗๘ โรงเรียนฝึกหัดครูประถม พระนคร

พ.ศ. ๒๔๘๑ - ๒๔๘๕ ธรรมศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง

พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๒๕๑๑ ปริญญาบัตรวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๑๐

การรับราชการ

๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๐ เข้ารับราชการตำแหน่งครูชั้นจัตวา
โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จ กรมศึกษาธิการ

๑ เมษายน ๒๔๘๖ โอนไปรับราชการในสังกัดสำนักงานปลัดกระทรวง
กระทรวงเกษตราธิการ ประจำแผนกเก็บ ชั้นตรี

๑ เมษายน ๒๔๘๘ หัวหน้าแผนกรับ ส่ง ชั้นโท กองกลาง
สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงเกษตราธิการ

๑ มกราคม ๒๔๙๓ หัวหน้าแผนกโต้ตอบ ชั้นโท กองกลาง
สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงเกษตราธิการ

๒๕ มกราคม ๒๕๐๐ หัวหน้ากองกลาง ชั้นเอก
สำนักงานปลัดกระทรวง กระทรวงเกษตราธิการ

๓๑ มกราคม ๒๕๐๖ รองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (ชั้นพิเศษ)

๕ สิงหาคม ๒๕๒๐ ลาออกจากราชการ ๒ เดือนก่อนเกษียณอายุราชการ

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

ราชการพิเศษ

๑๒ พ.ค. ๒๔๙๗	เป็นกรรมการพิจารณาตรวจร่างกฎหมายของกระทรวงเกษตร
๒๕ ม.ค. ๒๕๐๐	เป็นเลขานุการคณะกรรมการองค์การสวนยางนาบอน โดยมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ ๑๓ มิ.ย. ๒๔๙๔ จนถึงวันที่ ๑๔ ก.ย. ๒๕๐๔ จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นกรรมการ โดยเปลี่ยนชื่อใหม่เรียกว่าคณะกรรมการบริหารกิจการขององค์การ
๒๕ พ.ย. ๒๕๐๐	เป็นกรรมการผู้แทนกระทรวงเกษตร ในคณะกรรมการโฆษณาแถลงแก้ข่าวของรัฐบาล
๙ ก.พ. ๒๕๐๒	เข้ารับการอบรมวิชาการรักษาความปลอดภัยที่กรมประมวลราชการแผ่นดิน
๑๐ มี.ค. ๒๕๐๒	ได้รับทุน ICA ไปดูงาน Agricultural Administration ที่สหรัฐอเมริกาและฟิลิปปินส์
๒๒ ต.ค. ๒๕๐๒	เป็นกรรมการพิจารณาราชการเกี่ยวกับงานด้านป่าไม้ (ก.พ.ป.)
๓๐ ธ.ค. ๒๕๐๓	เป็นกรรมการและเลขานุการกรรมการตรวจสำนวนการสอบสวน
๑๔ ก.ย. ๒๕๐๔	เป็นกรรมการบริหารกิจการขององค์การสวนยาง
๑ ก.ค. ๒๕๐๗	เข้าร่วมการสัมมนาพัฒนานักบริหาร รุ่นที่ ๗ ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
๒๓ ก.ย. ๒๕๐๗	ได้รับอนุมัติให้เดินทางไปเยือนสาธารณรัฐจีน และดูงานในฮ่องกง ร่วมกับรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตร เป็นเวลา ๑๕ วัน
๒๓ ก.พ. ๒๕๐๘	ได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานกรรมการพิจารณาการรวมองค์การอุตสาหกรรมห้องเย็นกับองค์การสะพานปลาเป็นองค์การเดียวกัน
๑๖ เม.ย. ๒๕๐๘	ได้รับแต่งตั้งให้เป็นอนุกรรมการผสมพิจารณาการอพยพประชากรครอบครัวทหาร รวมทั้งหน่วยราชการพลเรือนออกจากพื้นที่การรบ
๑๑-๒๐ ก.ย. ๒๕๐๘	ไปร่วมสัมมนาพัฒนานักบริหารรวมรุ่น ตั้งแต่รุ่น ๗ - ๑๒ ณ โรงแรมสมิหรา สงขลา
๒๐ - ๒๒ ก.ย. ๒๕๐๘	ดูงานเกี่ยวกับองค์การพัฒนาเศรษฐกิจในสหพันธรัฐมาเลเซีย
๒๕ ก.ย. ๒๕๑๐	ได้รับเลือกเข้าเป็นนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๑๐ เข้าศึกษาตั้งแต่ วันที่ ๒๕ ก.ย. ๒๕๑๐ ถึงวันที่ ๓๐ ก.ย. ๒๕๑๑
๕ มิ.ย. ๒๕๑๒	เป็นกรรมการที่ปรึกษาทางการผลิตยางของโครงการพัฒนายาง
๕ ก.ค. ๒๕๑๒	เป็นประธานกรรมการตรวจสำนวนการสอบสวน เรื่องข้าราชการสังกัดกระทรวงเกษตรกระทำผิดวินัยเฉพาะเรื่องใหญ่หรือมีกรณีสลับซับซ้อน
๒๐ ม.ค. ๒๕๑๔	ได้รับมอบหมายให้รักษาราชการแทนปลัดกระทรวงเกษตร

ผู้ใช้อำนาจรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตร

๑๒ มิ.ย. ๒๕๑๕ เป็นประธานกรรมการสืบสวนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องการทำไม้ในป่าจัดสรร

๑๕ ส.ค. ๒๕๑๕ เป็นกรรมการร่างกฎหมายเกี่ยวกับการป้องกันฝ่ายพลเรือน

๑๑ ก.ย. ๒๕๑๕ เป็นประธานกรรมการสืบสวนข้อเท็จจริงเพิ่มเติมเกี่ยวกับการทำไม้ในป่าจัดสรร

๑๑ ม.ค. ๒๕๑๖ ได้รับแต่งตั้งให้รักษาราชการแทนปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

๑๙ ม.ค. ๒๕๑๖ เป็นกรรมการพิจารณาราชการของสำนักงานวิจัยเกษตรภาค

๗ ก.พ. ๒๕๑๖ ได้รับแต่งตั้งให้รักษาราชการแทนปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

๒๒ มี.ค. ๒๕๑๖ ได้รับแต่งตั้งให้รักษาราชการแทนปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

๑๒ เม.ย. ๒๕๑๖ เป็นผู้แทนกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อทำหน้าที่พิจารณาวางมาตรการป้องกันและปราบปรามการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า

๒๕ เม.ย. ๒๕๑๖ ได้รับแต่งตั้งให้รักษาราชการแทนปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

๑๐ พ.ค. ๒๕๑๖ ได้รับแต่งตั้งให้รักษาราชการแทนปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

๑ ก.พ. ๒๕๑๘ เป็นกรรมการคณะกรรมการองค์การสะพานปลา

๑ ก.พ. ๒๕๑๘ เป็นกรรมการบริษัท ไม้อัดไทย จำกัด

๑๗ มี.ค. ๒๕๑๙ เป็นประธานกรรมการองค์การสะพานปลา

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

๔ ธ.ค. ๒๔๙๑ จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย

๕ พ.ค. ๒๔๙๓ เหรียญบรมราชาภิเษก (เงิน) รัชกาลที่ ๙

๕ ธ.ค. ๒๔๙๖ จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก

๕ ธ.ค. ๒๕๐๖ ตริตาภรณ์มงกุฎไทย

๕ ธ.ค. ๒๕๐๖ เหรียญจักรพรรดิมาลา

๕ ธ.ค. ๒๕๐๘ ทวีติยาภรณ์มงกุฎไทย

๕ ธ.ค. ๒๕๑๐ ทวีติยาภรณ์ช้างเผือก

๕ ธ.ค. ๒๕๑๒ ประถมาภรณ์มงกุฎไทย

๕ ธ.ค. ๒๕๑๔ ประถมาภรณ์ช้างเผือก

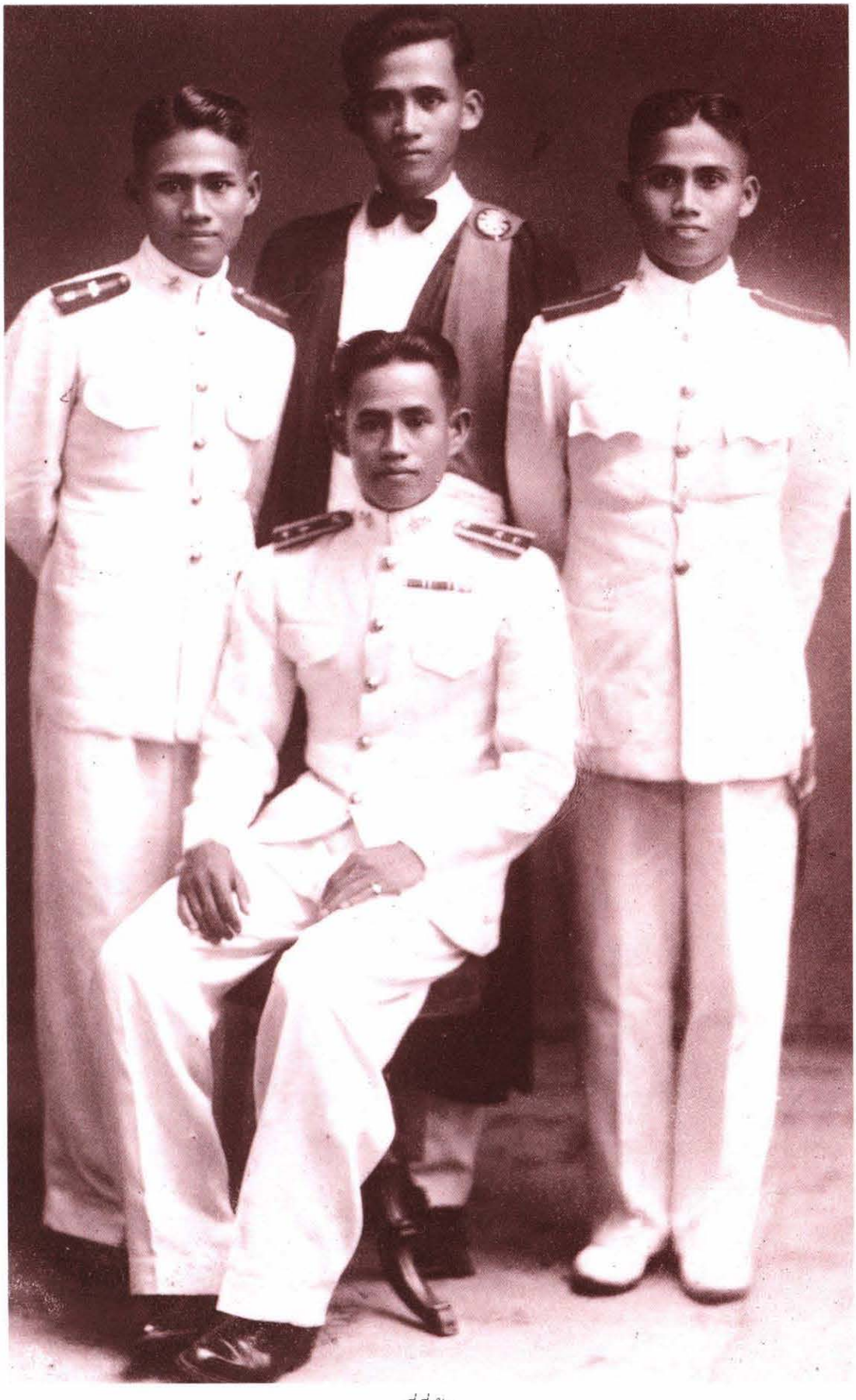
๕ ธ.ค. ๒๕๑๗ มหาวชิรมงกุฎ

นายอรุณ พุ่มหิรัญ รับราชการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เกือบตลอดชีวิตการทำงาน
ด้วยความวิริยะ อุตสาหะ ซื่อสัตย์สุจริต มั่นคงในพรหมวิหาร ๔ คุณธรรมและจริยธรรม
เป็นผู้มีจิตใจอ่อนโยน มีศรัทธาแรงกล้าในพระพุทธศาสนา ประกอบกิจกรรมอันเป็นบุญกุศล
หลายประการ

ในบั้นปลายของชีวิต ได้ใช้เวลาอย่างสงบสุขกับลูกหลาน ดูแลต้นไม้ กวาดใบไม้
อ่านหนังสือ ฟังดนตรีไทยและไปท่องเที่ยวกับกลุ่มเพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกันเป็นครั้งคราว
จนกระทั่งล้มป่วยด้วยโรคมะเร็งในตับ ได้เข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์เป็นระยะ
นับแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนตุลาคม ๒๕๔๓ และถึงแก่อนิจกรรมอย่างสงบที่บ้าน
เมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ เวลา ๑๕.๐๐ น. สิริอายุได้ ๘๓ ปี ๓ เดือน ๒๘ วัน

ดังคำพระที่ตัวท่านเองประทับใจและคัดลอกไว้ดังนี้

"ทุกๆ อย่างเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปเป็นธรรมดา
วันคืนย่อมล่วงไป ชีวิตย่อมหมดไป อายุของสัตว์ย่อมสิ้นไป
ดุจน้ำแห่งลำธารย่อมหมดไปฉะนั้น
อายุของสัตว์มีน้อย คนดีพึงดูถูกอายุนั้นเสีย พึงประพฤติ
ดั่งคนมีศีรษะถูกไฟไหม้ เพราะมฤตยูจะไม่มาถึง ย่อมไม่มี
ทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่ ทั้งคนพาล ทั้งบัณฑิต ล้วนไปสู่อำนาจ
แห่งความตาย ล้วนมีความตายเป็นเบื้องหน้า
จะอยู่ในอากาศ อยู่กลางมหาสมุทร เข้าไปสู่หลืบเขา
ก็ไม่พ้นจากมฤตยูได้ ประเทศคือดินแดนที่มฤตยูจะไม่รุกรานผู้อยู่ ไม่มี"

สี่พี่น้อง

พล.ต. พยนต์ พุ่มหิรัญ อรุณ พุ่มหิรัญ พล.ร.อ. อุดม พุ่มหิรัญ

พล.ต. นพ พุ่มหิรัญ พ.ศ. ๒๔๘๕

รางวัลหมั่นเรียน พ.ศ. ๒๕๓๖

ให้แก่ เด็กชายอรรถ พุ่มหิรัญ

เกิดวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๐

บุตร นาย บ๊อง พุ่มหิรัญ

โรงเรียน สังฆมิตตาวิทยาลัย

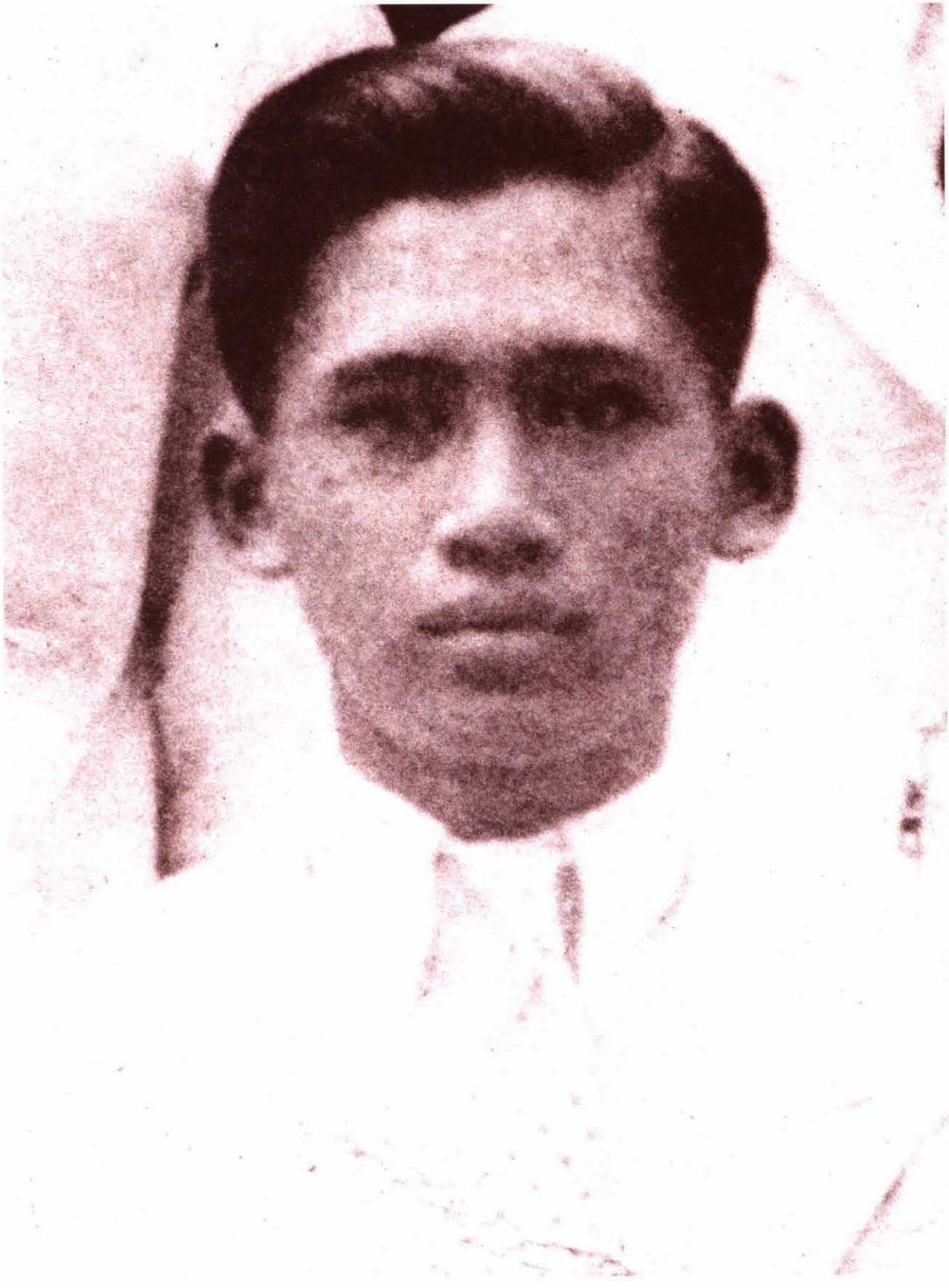
ประทับตรา

เสนาบดีกระทรวงธรรมการ

เป็นคนคิดเช่นเรือ เกลือเค็ม
ควรประคองคุณเต็ม ที่ไว้
อย่าให้กลับกลายเล็ม ลามจืดเสียนา
แม้รักษาบ่ได้ ชั่วร้ายเร็วถึง

สชาติ คุณ มารักเข
โลณา โลณตำ สทา

มัน ตา มา
อสัปปายมลา เลมนเรานอ
เมกฺขณ ขลุปฺปเย ตนา
ยนฺเต

ครูจัตวา โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา พ.ศ. ๒๔๘๐

ภาพครอบครัว คุณปู่ คุณย่า และพี่น้องทั้งแปด พ.ศ. ๒๔๙๔

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY
3961174605

รำลึกถึงน้องอรุณ

น้องอรุณ พุ่มหิรัญ เป็นน้องชายคนโตของข้าพเจ้าในบรรดาพี่น้อง ๙ คน ซึ่งเป็นบุตรของคุณป่าน้อม พุ่มหิรัญ และนายแม่สอาด (ศรัทธาชีพ) พุ่มหิรัญ มีพี่น้องเรียงลำดับคือ ข้าพเจ้า (พลตรี นพ พุ่มหิรัญ) น้องอรุณ พุ่มหิรัญ พลเรือเอก อุดม พุ่มหิรัญ พลตรี พยนต์ พุ่มหิรัญ (เสียชีวิตเมื่อ ๓๑ กรกฎาคม ๒๕๒๕) น้องอนงค์ พุ่มหิรัญ น้องอำนวย พุ่มหิรัญ พลตรี มงคล พุ่มหิรัญ น้องมณเฑียร พุ่มหิรัญ (เสียชีวิตแต่เยาว์) น้องอัมพร สุทธิมณฑล (สมรสกับน้องสุเทพ สุทธิมณฑล)

ข้าพเจ้า น้องอรุณ น้องอุดม น้องพยนต์ และน้องอนงค์ เกิด ณ บ้านเลขที่ ๖๖๘ ถนนพระสุเมรุ อำเภอวัดชนะสงคราม (เขตพระนครปัจจุบัน) ซึ่งเป็นบ้านของคุณตาคุณยาย และต่อมาตกเป็นมรดกของนายแม่ พูดได้ว่าเราเป็นคนชาวกรุงโดยแท้ โดยที่เกิดในกำแพงเมืองกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานครอมรรัตน-โกสินทร์) หรือพูดอย่างสมัยก่อนว่า เป็นคนไม่ไกลปืนเที่ยง ในสมัยนั้นยังไม่มีอะไรอื่นเป็นสัญญาณบอกเทียบเวลาประจำวัน ในกรุงจึงใช้การยิงปืนใหญ่บอกเวลาเที่ยงวัน และสมัยที่เราเกิดก็ยังมีการยิงปืนใหญ่บอกเวลาเที่ยงวันที่ท้องสนามหลวงให้เราได้ยินทุกวัน การยิงปืนใหญ่บอกเวลาเที่ยงวันนี้เป็นต้นกำเนิดของสำนวนภาษาไทยว่า "ไกลปืนเที่ยง" ซึ่งหมายถึงว่า "อยู่ห่างไกลจากกรุงหรือเมืองหลวงที่มีความเจริญ" และนำมาใช้ในความหมายว่า "ไม่รู้อะไรเพราะอยู่ห่างไกลความเจริญ" ดั่งปรากฏในพจนานุกรมฯ น้องอรุณเกิดเมื่อปีมะเส็ง ๑๒ กรกฎาคม ๒๔๖๐ ตรงกับ ๕ ๗/๘ ๘ เวลา ๑๑ ทุ่ม ๒๐ นาที นับปีอ่อนอายุกว่าข้าพเจ้า ๒ ปี น้องอรุณเกิดปีมะเส็งซึ่งเป็นปีที่ถือว่าเป็นปีสหชาติในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้รับพระราชทานเหรียญเงินเป็นพระปรมาภิไธยย่อ ปปร. จากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่ระลึกในโอกาสฉลองพระชนมายุ ๓ รอบ เมื่อปี ๒๔๗๒

เมื่อเยาว์ น้องอรุณกับน้องอุดม ได้เริ่มเรียนหนังสือกับท่านอาจารย์พระปลัดแก้ว วัดปรินายก ซึ่งเป็นที่นับถือคุ้นเคยกันมาตั้งแต่คุณยายซึ่งเป็นอุบาสิกาฟังเทศน์และปฏิบัติธรรมอยู่ที่วัดนี้ ส่วนข้าพเจ้าเริ่มเรียนหนังสือกับคุณป่าและนายแม่ แล้วเข้าโรงเรียนครูเปลื้องที่เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ถนนนครสวรรค์ ต่อมาย้ายไปเรียนที่โรงเรียนพร้อมวิทยามูลตั้งอยู่ที่ถนนพะเนียง แล้วภายหลังย้ายมาอยู่ริมถนนราชดำเนินนอกบริเวณสนามมวยราชดำเนินตรงข้ามกองบัญชาการกองทัพบกปัจจุบัน

น้องอรุณเรียนกับท่านปลัดแก้วจนอ่านออกเขียนได้แล้วมาเรียนต่อที่โรงเรียนครูพุกซึ่งเป็นโรงเรียนเพื่อนบ้านแบบกันเอง เปิดสอนอยู่ในบริเวณบ้านของพระยาพฤฒา-

ธิบดี ซึ่งเป็นเพื่อนบ้านใกล้เคียงกับบ้านคุณตาคุณยาย ในตอนค่ำคุณป้าให้ข้าพเจ้า น้องอรุณและน้องอุดมไปเรียนวิชาภาษาอังกฤษที่โรงเรียนพิทยานุกูลเชิงสะพานผ่านฟ้าที่หัวถนนนครสวรรค์ซึ่งเป็นโรงเรียนของท่านขุนสันธานธนานุรักษ์ ดูเหมือนว่าท่านจะเป็นข้าราชการกระทรวงการคลัง ท่านขุนสันธานฯเป็นผู้ใหญ่ที่มีน้ำใจเมตตากรุณาเอ็นดูเด็กๆ และไม่มีบุตร ท่านได้เอ่ยปากขอน้องอรุณเพื่อเป็นบุตรของท่านกับคุณป้า แต่คุณป้าไม่ยอมให้

ราวปี ๒๔๖๙ คุณป้าและนายแม่อพยพภูมิลำเนามาอยู่ที่บ้านสวน ตำบลสำเหร่ แขวงบุคคโล เขตธนบุรีซึ่งเป็นที่อยู่ปัจจุบัน โดยประสงค์จะฟื้นฟูสวนซึ่งให้คนอื่นเขาเช่าถืออยู่เป็นเวลานาน สมัยนั้นฝั่งธนบุรีไม่มีถนนเป็นเส้นทางคมนาคมเลย สะพานพระพุทธยอดฟ้ายังมิได้สร้าง การเดินทางจากฝั่งพระนครมายังบ้านสวนสำเหร่ต้องลงเรือเมล์ขาวจากท่าเรือปากคลองตลาดไปขึ้นที่ตลาดพลู แล้วเดินลัดเลาะไปตามทางเดินเท้าในสวน หรือมิฉะนั้นต้องลงเรือจ้างข้ามฟากแม่น้ำเจ้าพระยาที่ท่าเรือศาลเจ้าแม่ทับทิม ไปขึ้นท่าเรือตลาดบ้านสมเด็จเจ้าพระยาแล้วเดินผ่านตรอกสารภีลัดเลาะไปตามทางในสวน หรืออีกทางหนึ่งก็คือ เช่าเรือสำปั้นที่เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศพายไปออกปากคลองโอ่งอ่าง ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าคลองสำเหร่ ขณะนั้นเนื่องด้วยข้าพเจ้ากับน้องอรุณกำลังเรียนอยู่ในชั้นมัธยมตอนต้น คุณป้าจึงนำข้าพเจ้าไปฝากไว้ให้อยู่กับท่านพระครูสังฆวิชัย (แคง) ที่วัดบวรนิเวศวิหารเพื่อเรียนหนังสือที่โรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศ สองคนพี่น้องอยู่ที่วัดบวรนิเวศฯ ๒ ปี คุณป้าจึงได้ไปรับกลับมาอยู่บ้านสำเหร่ และให้ไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนมัธยมวัดนวลนรดิศด้วยกัน ๓ คนพี่น้อง คือข้าพเจ้า น้องอรุณ และน้องอุดม การไปเรียนที่โรงเรียนมัธยมวัดนวลนรดิศค่อนข้างจะลำบากยากเย็นพอดู เพราะต้องเดินเลาะไปตามทางเท้าในสวนผ่านวัดใหม่กลางคลอง(วัดกระจับพินิจ) – วัดใหม่ตากัน – ตลาดพลู – บ้านสามเรือน – วัดขุนจัน – วัดหมู (วัดอัปสรสวรรค์) – วัดปากน้ำ ข้ามคลองภาษีเจริญที่ประตูน้ำปากคลองภาษีเจริญ ซึ่งเป็นระยะทางที่มิใช่ใกล้วันใดออกจากบ้านสายและพอมีสตางค์ก็ย่นการเดินโดยลงเรือเมล์ขาวที่ตลาดพลูไปขึ้นที่ท่าตลาดปากคลองภาษีเจริญ เสียค่าเรือเพียง ๑ หรือ ๒ สตางค์ สมัยนั้นนักเรียนต้องแต่งกายด้วยกางเกงขาสั้นเหนือเข่าสีดำ สวมเสื้อนอกคอปิดสีขาวกระดุม ๕ เม็ด สวมหมวกฟาง (แบบฮาโลลอยดาราตลกในภาพยนตร์สมัยก่อน) สวมถุงน่อง (ถุงเท้ายาวแค่เข่า) สีขาว รองเท้าหุ้มส้นสีดำ ในฤดูฝนมือหนึ่งหอบหนังสือเรียน อีกมือหนึ่งต้องหิ้วถุงน่องรองเท้าเพราะทางเดินเฉอะแฉะต้องเดินเท้าเปล่าแล้วไปล้างเท้าสวมรองเท้าที่ท่าน้ำวัดก่อนที่จะถึงโรงเรียน จำได้ว่าครั้งหนึ่งน้องอรุณกับน้องอุดมป่วยเป็นไข้จับสั่นและเกิดจับไข้ขึ้นที่โรงเรียนทั้งสองคน ท่านขุนการุญสิกขพันธุ์ อาจารย์ใหญ่ท่านได้กรุณาว่าจ้างเรือแจวให้พาน้องสองคนมาตามคลองบางหลวง เข้าคลองสำเหร่โดยให้ภารโรงโรงเรียนคนหนึ่งคุมดูแลมาส่งถึงบ้านทั้งๆ ที่ไปโรงเรียนกันด้วยความยากลำบากพอสมควร แต่เราก็ไม่ค่อยจะขาดเรียนกัน ทุกคนได้รับประกาศนีย-

บัตรเรียกว่าใบหมั่นเรียนของกระทรวงธรรมการไว้เป็นที่ระลึกทุกคน

ข้าพเจ้าเรียนอยู่ที่โรงเรียนมัธยมวัดนวลนรดิศ ๒ ปี พอจบมัธยมปีที่ ๖ ก็ต้องไปเรียนต่อมัธยมปีที่ ๗ และ ๘ ที่โรงเรียนทางฝั่งพระนครอีก (โรงเรียนมัธยมวัดนวล-นรดิศสมัยนั้นมีสอนเพียงชั้นมัธยมปีที่ ๖) แล้วเลยสอบเข้าโรงเรียนเท็ฆนิคททหารบก (โรงเรียนนายร้อยจปร. ซึ่งตั้งอยู่ที่กองบัญชาการกองทัพบกปัจจุบัน) รับราชการเป็นนายทหาร ส่วนน้องอรุณเมื่อเรียนจบชั้นมัธยมปีที่ ๖ แล้ว (หลังข้าพเจ้า ๒ ปี) คุณป้าบอกว่าน้องอรุณสุขภาพร่างกายไม่สู้จะแข็งแรงเหมือนพี่น้องคนอื่นๆ จึงอยากให้น้องอรุณเป็นครู สมัยนั้นอาชีพครูเป็นที่นิยมกันทั่วไป น้องอรุณจึงไปเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนฝึกหัดครูประถม ซึ่งตั้งอยู่ในวังแดงข้างๆ กระทรวงศึกษาธิการปัจจุบัน เมื่อจบจากโรงเรียนฝึกหัดครูฯ กระทรวงธรรมการได้บรรจุน้องอรุณเข้ารับราชการเป็นครูที่จังหวัดมหาสารคาม แต่คุณป้าและนายแม่ไม่ยอมให้น้องอรุณไป เพราะสมัยนั้นถือว่าเป็นหัวเมืองที่ค่อนข้างจะห่างไกล ความเจริญในทางคมนาคมและอื่นๆ ก็ยังไม่ดี ประกอบกับว่าน้องอรุณมีสุขภาพร่างกายไม่ใคร่จะแข็งแรงจึงห่วงใยเกรงว่าหากเจ็บไข้ได้ป่วยจะลำบาก คุณป้าได้จัดการฝากทางอำเภอบางรักให้น้องอรุณเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนประชาบาลวัดสวนพลูเป็นการชั่วคราว ครูประชาบาลสมัยนั้นมีเงินเดือนเพียง ๑๒ บาท ต่อมาน้องอรุณได้รับการบรรจุเป็นครูที่โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยาเมื่อ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๐ ก็ได้ทราบจากครูบาอาจารย์ผู้ใหญ่ว่าน้องอรุณเป็นครูที่มีประสิทธิภาพสูงคนหนึ่งของโรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จฯ สมัยนั้น ระหว่างที่น้องอรุณรับราชการเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จฯ น้องอรุณได้เรียนวิชากฎหมายที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองและได้รับปริญญาตรีบัณฑิตทางกฎหมาย ปี พ.ศ. ๒๔๘๖ กระทรวงเกษตราธิการประกาศรับสมัครผู้มีคุณวุฒิปริญญาตรี สอบเข้ารับราชการเป็นข้าราชการสัญญาบัตรชั้นตรี น้องอรุณจึงได้สมัครสอบและก็ได้รับการบรรจุเป็นข้าราชการสัญญาบัตรชั้นตรี โอนไปรับราชการในกองกลาง สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรา-ธิการ เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๘๖ และรับราชการที่กระทรวงเกษตรฯ นี้ตลอดมาจนตำแหน่งสุดท้ายเป็นรองปลัดกระทรวงเกษตรฯ อยู่จนถึงเกษียณอายุราชการ

ในทางด้านครอบครัว น้องอรุณได้สมรสกับน้องนันทนา (เอื้อกิจ) พุ่มหิรัญ เมื่อ ๑๖ มกราคม ๒๔๘๙ มีบุตรธิดา ๖ คน หญิง ๒ ชาย ๔ บรรดาลูกๆ ทุกคนต่างมีครอบครัว มีตำแหน่งหน้าที่การงานทั้งในทางราชการและส่วนตัวด้วยความเจริญก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นมั่นคงอย่างน่าชื่นชมและน่าปลื้มใจอย่างยิ่ง ครอบครัวน้องอรุณนับว่าเป็นครอบครัวตัวอย่างอันดียิ่งครอบครัวหนึ่งซึ่งหาได้ยาก แม้น้องนันทนา ภรรยาของน้องอรุณจะเสียชีวิตไปก่อนน้องอรุณเป็นเวลาถึง ๒๑ ปี (น้องนันทนาเสียชีวิตเมื่อ ๙ ตุลาคม ๒๕๒๒) น้องอรุณก็ดำรงชีวิตอยู่กับลูกๆ ด้วยความร่มเย็นเป็นสุขตลอดมาจนจวบอายุขัย การจากไปของน้องอรุณ ทั้งๆ ที่ทุกคนทราบกันดีว่าเป็นธรรมชาติเป็นธรรมดาที่ทุกคนต้องประสบตามกรรมตามวาระของแต่ละคน ไม่มีใครจะรู้วันเวลาของตนและของใครและ

ก็ไม่มีท่านผู้ใดจะหลีกพ้นไปได้ แต่ก็เป็นการยากยิ่งที่ข้าพเจ้าเองและบรรดาน้องๆ ตลอดจนลูกหลานทั้งหลายจะฝืนความรู้สึกอาลัยและความเศร้าเสียใจในการจากไปของน้องอรุณ ด้วยจิตใจอันสงบได้

พี่ขอตั้งจิตอธิษฐานให้กุศลผลบุญที่น้องอรุณได้ประกอบไว้ตลอดจนบุญกุศลที่ครอบครัว ญาติ มิตรสหายได้บำเพ็ญอุทิศให้จงเป็นพลวปัจจัยส่งเสริมให้วิญญาณของน้องจงประสบแต่ความสุขความสงบในสัมปรายิกภพโดยสมบูรณ์ยิ่งทุกประการเทอญ

ด้วยความรำลึกถึงจากพี่

พล.ต.

(นพ พุ่มหิรัญ)

อาลัยรักและคิดถึงพี่

เมื่อย่างเข้าสู่วัยชรา ยามว่างเรามักจะระลึกถึงอดีตย้อนหลังไปถึงวัยเด็กนับแต่จำความได้จนถึงปัจจุบัน ความจำในวัยเด็กค่อนข้างจะแม่นยำและถาวร ผมเองย่างเข้าวัย ๘๒ พี่อรุณแก่กว่าผม ๒ ปี เมื่อพี่น้องลูกหลานมีโอกาสมารวมกันที่บ้านป๋า-นายแม่ หรือที่วัดเช่นในวันตรุษสงกรานต์ ขึ้นปีใหม่ วันทำบุญให้ป๋า-นายแม่ ซึ่งล่วงลับไปแล้ว เรามักจะพูดคุยกันถึงเรื่องเก่าๆ ที่เราเคยลำบากทุกข์ยากและฝ่าฟันอุปสรรคร่วมกันมาตั้งแต่เยาว์ ถ้าพูดถึงเรื่องเก่าสมัยถิ่นกำเนิดที่บ้านผ่านฟ้า ถนนพระสุเมรุก็จะมีเราคนโตสามคนพี่น้องเท่านั้นที่พูดคุยกันรู้เรื่อง น้องอื่นๆ ยังเล็กอยู่ หรือยังไม่เกิด

พี่อรุณกับผมร่วมทุกข์ร่วมสุขและลำบากตรากตรำเมื่อสมัยที่มาอยู่บ้านสวนสำเหร่ ธนบุรียาวนานที่สุด เมื่อเรายังไม่มีครอบครัว พี่ใหญ่คือพี่นพมักจะแยกไปพักอยู่กับคุณยายระเบียบในพระนครที่นางเลิ้งเพื่อความสะดวกในการศึกษาบางโอกาส พี่อรุณมีระยะเวลาอยู่กับป๋า-นายแม่ และน้องๆ ผจญกับความยากลำบากยาวนานที่สุด เพราะพี่น้องผู้ชายคนโต ๓ คน ยึดอาชีพทหาร เป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก ๒ คน เป็นนักเรียนนายเรือ ๑ คน ขณะเป็นนักเรียนทหารต้องแยกจากบ้านไปกินอยู่หลับนอนที่โรงเรียนอย่างน้อย ๕ ปี และเมื่อสำเร็จการศึกษาออกเป็นนายทหารแล้วก็ต้องแยกย้ายไปปฏิบัติหน้าที่ราชการ ณ ที่ต่างๆ กันตามภาระหน้าที่ พี่อรุณคนเดียวที่ยึดอาชีพพลเรือนจึงอยู่กับป๋า-นายแม่ และน้องๆ ยาวนานที่สุด

เมื่อโตเป็นผู้ใหญ่แล้วต่างก็มีครอบครัวแยกย้ายบ้านกันไป แต่พี่น้องทุกครอบครัวและทุกคนยังมีบ้านอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน ซึ่งเรียกโดยรวมว่า "บ้านพุ่มหิรัญ" ที่สำเหร่ ธนบุรี ผมคนเดียวเท่านั้นที่แยกตัวออกจาก "บ้านพุ่มหิรัญ" เมื่อผมสมรสกับนางสาวลออ ทังสุบุตร ตั้งแต่ ๑๖ มกราคม ๒๔๙๑ มาอยู่ที่บ้านคุณพ่อ เรือเอกหลวงยุทธวินัยพิเนต (จวน ทังสุบุตร) และคุณแม่ลมุน (สวนสมจิตร) ทังสุบุตร ซึ่งมีบ้านและสวนใกล้กับบ้านและสวนของ "บ้านพุ่มหิรัญ" นั่นเอง

พี่อรุณสมรสกับนางสาวนันทนา เอื้อกิจ (ผมเรียกเธอสั้นๆ ว่า "คุณนันท์") เมื่อ ๑๖ มกราคม ๒๔๘๙ (บังเอิญวันเดือนสมรสของพี่อรุณและของผมตรงกันแต่ต่าง พ.ศ. ก่อนผม ๒ ปี) ชีวิตครอบครัวของพี่อรุณและคุณนันท์ในเบื้องต้นต้องฟันฝ่าอุปสรรคด้วยความทรหดอดทนอย่างน่าสรรเสริญยิ่ง และแล้วในที่สุดพี่อรุณและคุณนันท์ก็ประสบความสำเร็จอย่างน่าสรรเสริญและภาคภูมิใจยิ่ง กล่าวคือ :

๑. ชีวิตในราชการของพี่อรุณเจริญรุ่งเรืองตลอดมาโดยลำดับ ผู้ใหญ่ให้ความเชื่อถือไว้วางใจและยกย่อง จนในที่สุดมีตำแหน่งสุดท้ายเป็น "รองปลัดกระทรวง" กระทรวงเกษตราธิการ อันเป็นตำแหน่งเกือบสูงสุดของข้าราชการประจำรองลงมาจากตำแหน่ง "ปลัดกระทรวง" ซึ่งเป็นตำแหน่งสูงสุดของข้าราชการประจำฝ่ายพลเรือน พี่อรุณดำรงตำแหน่งนี้อยู่นานถึง ๑๔ ปี ตั้งแต่ ๓๑

กรกฎาคม ๒๕๐๖ จนถึงวันก่อนเกษียณอายุราชการ รับบำเหน็จบำนาญ เมื่อ ๕ สิงหาคม ๒๕๒๐

สำหรับคุณนันท์ศรีภรรยาของพี่อรุณก็ประสบความสำเร็จในธุรกิจการงานด้วยดีทุกประการ คุณนันท์เป็นกำลังสำคัญอันยิ่งใหญ่ ช่วยสามีสร้างฐานะของครอบครัวให้มั่นคงได้อย่างรวดเร็ว หากปราศจากคุณนันท์ ลำพังพี่อรุณคนเดียวคงลำบาก เพราะเป็นข้าราชการ เงินเดือนอย่างเดียวคงมีรายได้ไม่พอรายจ่าย เพราะครอบครัวใหญ่มีลูกถึง ๖ คน น่าเสียดายที่คุณนันท์มีบุญน้อยไปหน่อย ไม่ได้อยู่ชื่นชมความเจริญรุ่งเรืองของลูกหลานจนถึงปัจจุบันนี้ คุณนันท์ได้จากไปเสียก่อน ๒๒ ปีแล้ว เมื่อ ๙ ตุลาคม ๒๕๒๒ ในวัยที่ยังไม่สมควร เธอมีอายุเพียง ๕๖ ปี และมีชีวิตเป็นคู่สร้างคู่สม คู่ทุกข์คู่สุขอยู่กับพี่อรุณเพียง ๓๓ ปี ก็ต้องพลัดพรากจากกันไป

๒. ลูกทั้ง ๖ คน (หญิง ๒ ชาย ๔) ได้รับการศึกษาสูง มีปริญญาทุกคน ไม่มีใครตกหล่นเลย และลูกทุกคนมีครอบครัวเป็นหลักฐานมั่นคง สิ่งนี้คือหัวใจอันสำคัญยิ่งของผู้เป็นพ่อเป็นแม่ พี่อรุณมีความสุขและภาคภูมิใจในลูกทั้ง ๖ คน :

ลูกสาวคนโต คนที่ ๑ : พิมพ์พันธุ์ (ต้อย) บรรพบุตร (สามี เจือ บรรพบุตร) ปริญญาตรีรัฐศาสตร์การทูตจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ แล้วได้รับทุนจากรัฐบาลฝรั่งเศสไปศึกษาต่อที่ฝรั่งเศส สำเร็จ Doctorat en Droit สาขากฎหมายระหว่างประเทศจาก Université De Nice ในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ กลับมาทำงานที่สถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทยอยู่ระยะหนึ่ง แล้วลาออกไปประกอบธุรกิจส่วนตัวร่วมกับสามี "เชียงใหม่สปอร์ตคลับ" ที่แม่ริม เชียงใหม่

ลูกสาว คนที่ ๒ : วันพร (ติ๋ว) หิรัญศิริ (สามี พลตรี อัศวิน หิรัญศิริ) ปริญญาตรีพาณิชยศาสตร์และการบัญชีจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี พ.ศ. ๒๕๑๔ ทำงานธนาคารกรุงเทพ จำกัด สาขาประชาชื่น แล้วลาออกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เพื่อทำหน้าที่แม่บ้านเต็มตัวโดยสมบูรณ์

ลูกชาย คนที่ ๓ : พลเรือตรี กำธร (ติ๊ด) พุ่มหิรัญ [ภริยา ดวงพร (ปิ๊ง) กลิ่นดอกไม้] สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายเรือ ปี พ.ศ. ๒๕๑๗ นับเป็นรุ่นที่ ๖๗ เข้าเรียนโรงเรียนเสนาธิการทหารเรือ ประเทศอังกฤษ ๑ ปี จบการศึกษา ปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นผู้ช่วยทูตทหารเรือ (Naval attaché) ประจำสถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่นเป็นระยะเวลา ๓ ปี (พ.ศ. ๒๕๓๖ ถึง พ.ศ. ๒๕๓๙) ปัจจุบันผู้บัญชาการกองเรือฟริเกทที่ ๑

ลูกชาย คนที่ ๔ : พิทูร (ตู่) พุ่มหิรัญ [ภริยา ภัทรลดา (อ๋อย) จินตะเวช] ปริญญาตรีนิติศาสตร์จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ปริญญาโทรัฐประศาสนศาสตร์ จากสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ปัจจุบันรองเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร

ลูกชาย คนที่ ๕ : พันเอก หฤษฎ์ (ต่อ) พุ่มหิรัญ [ภริยา พรรณี (หน่อย) ปิยะสิงห์] สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ปัจจุบันผู้อำนวยการกองนโยบายและแผน กรมกิจการพลเรือนทหารบก

ลูกชาย คนที่ ๖ : ตรีรัตน์ (เต้ย) พุ่มหิรัญ [ภริยา ชลธิรศน์ (โอ๋) ชูศรี] ปริญญาตรีบริหารธุรกิจจากมหาวิทยาลัยอัสสัมชัญบริหารธุรกิจ ปี พ.ศ. ๒๕๒๘ ปริญญาโทแขนงเดียวกันจาก University of Southern Colorado

สหรัฐอเมริกา ปี พ.ศ. ๒๕๓๑ ปัจจุบันรองประธานธนบดีธนกิจ (Vice President) ธนาคารดอยช์แบงก์สาขากรุงเทพฯ

๓. พี่อรุณและคุณนันท์มีความกตัญญูและกตเวทิตาคุณอย่างยิ่งต่อป๋า-นายแม่ พี่อรุณและพี่น้องทุกคนคงจะจำได้ และยังได้ยินก้องอยู่ในหูจนบัดนี้ก่อนป๋าถึงแก่กรรมนานแล้ว ได้พูดฝากน้องๆ ผู้หญิงกับพี่ๆ ทุกคนหลายครั้งหลายหนด้วยความห่วงใยในอนาคตของน้องผู้หญิง **"พวกเธอทั้งหลายเป็นพี่ อย่าทิ้งน้องๆ ผู้หญิงนะ พวกเธอมีบำเหน็จบำนาญกิน เอาไปเฉพาะที่อยู่เท่าที่เป็นอยู่ขณะนี้ อุดม พยนต์ มงคล แบ่งกันไปอยู่ที่ขนัดปลาย"** ป๋า-นายแม่คิดและทำถูกต้องแล้ว เพราะสมัยนั้นมีรายได้จากพื้นที่แห่งนี้เพียงน้อยนิดเดียว เกรงว่าลูกผู้หญิงจะมีความเป็นอยู่ลำบาก พี่อรุณและคุณนันท์ซาบซึ้งในความห่วงใยของป๋า-นายแม่ดี ลูกๆ ทุกคนมีความคิดริเริ่มที่จะพัฒนาที่สวนสำเหร่ให้เป็นที่เจริญเพื่อเพิ่มพูนรายได้ให้สูงขึ้น แต่ไม่สามารถหานายทุนมาเสี่ยงการลงทุน บุกเบิกพื้นที่ยังไม่เจริญในซอยสำเหร่ซึ่งอยู่ลึกเข้ามาจากถนนใหญ่ (ถนนสมเด็จพระเจ้าตากสิน) ได้ แต่พี่อรุณโดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณนันท์รู้จักนักธุรกิจสามีภรรยาคู่หนึ่งคือ คุณสำเริงและคุณสวลี ปิยะดิษฐ์ ซึ่งเรารักใคร่เคารพนับถือกันเหมือนญาติและถ้อยทีถ้อยอาศัยกันมานาน คุณสำเริงรู้ปัญหาดีได้อาสาตัวเข้ามาเสี่ยงการลงทุนในพื้นที่นี้จนมีตึกแถว ๒๐๐ กว่าห้อง พร้อมทั้งตลาด (ปัจจุบันตลาดได้เลิกไปแล้ว มีผู้มาเช่าที่ทำเป็นโกดังเก็บของแทน) อดที่จะกล่าวเสียมิได้ว่า เดิมทีหุ้นส่วนที่ร่วมลงทุนหลายรายพยายามจะยกเลิกไม่สร้างตลาดในพื้นที่นี้ แต่จะสร้างตึกแถวแทน ซึ่งจะได้หลายสิบห้อง (หุ้นส่วนผู้ร่วมลงทุนจะได้ผลประโยชน์จากการเช้งตึกแถวอีกมาก) น้องมงคล (พลตรี มงคล พุ่มหิรัญ) ยืนหยัดว่า ต้องสร้างตลาดตามที่โฆษณาไว้ก่อนการก่อสร้าง มิฉะนั้นจะเป็นการหลอกลวงอาจถูกฟ้องร้องได้ หุ้นส่วนผู้ลงทุนจึงจำต้องปฏิบัติตามการเสี่ยงการลงทุนครั้งนี้ประสบความสำเร็จเกินคาด ตึกแถว ๒๐๐ กว่าห้อง มีผู้มาเช้งและเช่าหมดทันที นับว่าโชคดีทั้งฝ่ายผู้ลงทุนและฝ่ายเราเอง เราเป็นเสมือนผู้บุกเบิก (Pioneer) รายแรก ซึ่งเป็นผลให้พื้นที่อื่นๆ ในซอยสำเหร่พัฒนาตามกันต่อๆ มา จนปัจจุบันพื้นที่อาณาบริเวณนี้เจริญมีผู้คนหนาแน่น ผลสำเร็จครั้งนี้หากปราศจากพี่อรุณและคุณนันท์แล้ว เราคงยังทำอะไรไม่ได้ เราอาจจะต้องรอเวลาอีกหลายปี ไม่รู้ว่าเมื่อไร? คุณความดีอันยิ่งใหญ่ที่พี่อรุณและคุณนันท์ได้สนองตอบความห่วงใยของป๋า - นายแม่ พี่ได้ทำให้แล้วก่อนที่ป๋า - นายแม่จะจากไป พี่น้องทุกคนไม่เคยลืมคุณงามความดีของพี่เลย

ความกตัญญูกตเวทีอื่นๆ ในโอกาสที่พี่อรุณได้อยู่ใกล้ชิดป๋า-นายแม่และน้องๆ นานที่สุด ได้ช่วยปฏิบัติบำรุงเอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขป๋า-นายแม่ตลอดมา อาทิเช่น พาไปหาหมอ ตรวจสายตาประกอบแว่น พาป๋าไปตัดชุดสากลให้ใหม่ เป็นต้น ปกติน้องอนงค์ซึ่งเป็นลูกผู้หญิงคนโตเป็นผู้เสียสละอยู่บ้าน ดูแลปฏิบัติบำรุงป๋า-นายแม่โดยใกล้ชิดอยู่แล้ว เปิดโอกาสให้น้องผู้หญิงอื่นๆ ออกไปทำงานนอกบ้าน

โอกาสสุดท้ายที่พี่อรุณได้กระทำทุกอย่างเพื่อสนองพระคุณป๋า ระหว่างที่ป๋าป่วยเป็นมะเร็งที่หลอดอาหารจนป๋าถึงแก่กรรมที่โรงพยาบาลทหารเรือสมเด็จพระ

ปิ่นเกล้า เมื่อ ๒๑ มีนาคม ๒๕๐๙ (ขณะป้ามีอายุ ๗๘ ปี) พี่อรุณเป็นคนให้คำมั่นสัญญากับป้าว่า หากป้าเป็นอะไรไปลูกจะพาป้ากลับบ้าน เพราะระยะสุดท้ายป้าจะไม่ยอมกลับไปโรงพยาบาล จะขอตายที่บ้าน และในที่สุดป้าจึงยอมไปและถึงแก่กรรมที่โรงพยาบาลทหารเรือสมเด็จพระปิ่นเกล้า พี่อรุณรับภาระนำศพป้ามาตั้งที่บ้าน พี่อรุณรับภาระเหน็ดเหนื่อยเป็นหัวแรงใหญ่ในการบำเพ็ญกุศลศพทุกวาระจนครบ ๑๐๐ วัน และฌาปนกิจศพป้า ณ เมรุวัดอรุณราชวราราม เมื่อ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๐๙ ต่อมาอีก ๑๗ ปี นายแม่ถึงแก่กรรม พี่อรุณเหนื่อยน้อยหน่อยเพราะไม่ได้ตั้งศพและบำเพ็ญกุศลศพนายแม่ที่บ้าน นายแม่ถึงแก่กรรมที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อ ๑ สิงหาคม ๒๕๒๖ (ขณะนายแม่มีอายุ ๘๖ ปี) ด้วยโรคถุงลมโป่งพอง ปอดอักเสบเล็กน้อย และสุดท้ายพบว่ามีเชื้อไวรัสในเลือด เกิดอาการแทรกซ้อน ทำให้ระบบขับถ่ายผิดปกติจนถึงแก่กรรมในที่สุด สำหรับนายแม่เมื่อถึงแก่กรรมได้ตั้งและบำเพ็ญกุศลศพนายแม่ที่วัดมกุฏกษัตริยารามโดยตลอด จนได้รับพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) เมื่อ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๒๖ พี่อรุณได้สนองพระคุณทั้งป้า-นายแม่จนวาระสุดท้ายโดยสมบูรณ์แล้วทุกประการ

๔. พี่อรุณเป็นลูกชายคนเดียวที่ไม่ได้บวชเรียนตามประเพณีโบราณ แต่พี่อรุณได้เคยอยู่วัดใกล้ชิดพระบวรพุทธศาสนาในวัยเด็กถึง ๒ ระยะคือ

ระยะแรกที่วัดปรินายก : ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ถึง ๒๔๖๗ เศษ พี่อรุณมีอายุ ๖ ขวบถึง ๗ ขวบเศษ เข้าเรียนหนังสือกับท่านอาจารย์พระปลัดแก้วเหมือนไปโรงเรียนธรรมดา เช้าไปเย็นกลับ ไม่มีชั้น ที่นี่ได้ความรู้พื้นฐานอย่างดีจากหนังสือเรียน "มูลบทบรรพกิจ" ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) และการทำเลขบวก ลบ คูณ หาร และโจทย์เลขระคน ท่านพระอาจารย์ปลัดแก้วสอนทางพุทธศาสนาด้วย ก่อนกลับบ้านท่านต่อสวดมนต์พื้นฐานให้ เช่น อาราธนาศีล อาราธนาพระปริตร อาราธนาธรรม สวดอิติปิโส ถวายพรพระ (พุทธชัยมงคลคาถา) ชุมนุมเทวดา กรวดน้ำอิมินา เป็นต้น เรียนอยู่ประมาณ ๑ ปีเศษ ผมเองตามพี่อรุณไปภายหลังเรียนกับท่านอาจารย์พระปลัดแก้วประมาณ ๑ ปีเศษเช่นกัน เราจึงมีความรู้พื้นฐานทั้งทางโลกและทางธรรมมากพอสมควร เมื่อผมบวชเรียน ในปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎ์ พื้นฐานทางพุทธศาสนาที่เคยได้รับจากพระอาจารย์ท่านปลัดแก้วเมื่อผมมีอายุ ๗ ขวบ ทำให้ผมสะดวกสบายในการปฏิบัติศาสนกิจมาก

ระยะหลังที่วัดบวรนิเวศวิหาร : ในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ถึง ปี พ.ศ. ๒๔๗๑ (ประมาณ ๒ ปี) ทั้งพี่นพและพี่อรุณมาอยู่วัดบวรนิเวศฯ ในฐานะลูกศิษย์วัดของท่านพระครูแคง (พระครูสังฆวิชัย) อยู่วัดกินนอนรับใช้ท่านและเรียนหนังสือที่โรงเรียนมัธยมวัดบวรนิเวศ โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน พี่นพเรียนชั้นมัธยม ๓ ถึงชั้นมัธยม ๔ พี่อรุณเรียนชั้นประถม ๓ ถึงชั้นมัธยม ๑ การอยู่เป็นลูกศิษย์วัดถึง ๒ ปี โดยใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนา ทำให้พี่ทั้งสองมีความรอบรู้และซาบซึ้งในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น ผมรู้ว่าศิษย์วัดต้องลงโบสถ์ทำวัตรเย็นอย่างน้อยทุกวัน เพราะผมเคยตามพี่ทั้งสองเข้าไปในโบสถ์เพื่อทำวัตรเย็นด้วย ได้เห็นผู้มีหน้าที่มีบัญชีรายชื่อตรวจสอบลูกศิษย์วัดโดยวิธีเรียกชื่อ พี่อรุณใกล้ชิดวัดถึง ๒ วัด มีระยะเวลารวมกันไม่น้อยกว่า ๓ ปี จึงมีความรอบรู้ทางพระพุทธศาสนา

อย่างดียิ่ง พระราชภัฏลาราชการอุปสมบทได้เพียง ๓ เดือน ระหว่างพี่อรุณมีชีวิตอยู่ได้ประกอบการบุญการกุศลบำรุงพระพุทธศาสนาตามโอกาสเสมอมา

๕. พี่อรุณมีเมตตากรุณาสงเคราะห์ช่วยเหลือน้องและญาติที่ขาดแคลน เพื่อนฝูงเก่าแก่ออกปากขอความช่วยเหลือโดยเฉพาะเรื่องเงิน พี่อรุณไม่เคยขัด ให้ไปโดยไม่คิดจะเอาใช้คืน

๖. เท่าที่จำได้ประการสุดท้ายซึ่งไม่ควรลืม ขอสดุดีความกตัญญูที่พี่อรุณและคุณนันท์มีต่อป้า-นายแม่ โดยสม่ำเสมอ เจียดเงินเดือนส่วนหนึ่งบำรุงป้า-นายแม่เป็นประจำทุกเดือน ปฏิบัติต่อเนื่องกันมาหลายสิบปีทั้งๆ ที่พี่อรุณและคุณนันท์มีภาระหนัก เพราะครอบครัวใหญ่ (ลูก ๖ คน) ลูกหลานควรจดจำเป็นเยี่ยงอย่างใครประพฤติปฏิบัติได้เป็นมงคลอย่างยิ่ง (อยู่ในมงคล ๓๘ ประการ ข้อ ๑๑ มาตา ปิตุ อุปฏ ฐานำ การบำรุงมารดาบิดา)

ทั้งหลายทั้งปวงที่กล่าวมาแล้ว พี่อรุณมีความปลื้มปีติ มีความสุขและภาคภูมิใจมากที่สุดยิ่งกว่าประการใดๆ คือความเจริญรุ่งเรืองของลูกทั้งด้านการศึกษา ความมั่นคงของครอบครัวและหน้าที่การงานของลูกทุกคน

วัยเด็กพี่อรุณมีสุขภาพไม่ค่อยแข็งแรงนัก เช่นมักจะหน้ามืดเป็นลมบ่อยๆ พี่อรุณจึงไม่เคยมีแนวความคิดที่จะเข้าโรงเรียนทหาร เริ่มต้นจึงคิดจะยึดอาชีพครู เพราะเป็นอาชีพที่มีเกียรติ ได้รับการยกย่องเคารพนับถือจากบุคคลทั่วไป มีโอกาสอยู่กับเหย้าเฮ้าเรือนใกล้ชิดป้า-นายแม่ และประการสำคัญได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์เป็นทหาร ป้า-นายแม่เห็นด้วยและสนับสนุน พี่อรุณจึงเข้าเรียนในโรงเรียนฝึกหัดครูประถม สำเร็จมีวุฒิ ปป. ปี พ.ศ. ๒๔๗๘ อายุ ๑๘ ปี ครั้งแรกได้รับการบรรจุให้เป็นครูที่จังหวัดมหาสารคาม ป้า-นายแม่ห่วงใยขออย่าให้ไป และพี่อรุณก็ไม่อยากไป ป้าจึงฝากให้พี่อรุณเป็นครูประชาบาลที่ ร.ร.ประชาบาลวัดสวนพลู บางรัก (เงินเดือน

๑๒ บาท) ไว้ชั่วคราวเกือบ ๑ ปี จึงได้รับการบรรจุถาวรเป็นครูที่โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ (อายุ ๒๐ ปี) จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๕ (อายุ ๒๕ ปี) ระหว่างเป็นครูในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ พี่อรุณเริ่มเข้าศึกษาวิชากฎหมายที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง โดยรับเล็คเชอร์ คำบรรยาย หรือหนังสือตำรามาศึกษาเอง ได้รับปริญญาตรีเป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตในปี พ.ศ. ๒๔๘๕ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ กระทรวงเกษตราธิการออกประกาศรับสมัครผู้มีคุณวุฒิปริญญาตรีเข้ารับราชการ ๑ ตำแหน่ง พี่อรุณจึงไปสมัครสอบแข่งขันเป็นผลสำเร็จ และได้รับการโอนตัวจากกระทรวงธรรมการไปสังกัดกระทรวงเกษตราธิการ (สำนักปลัดกระทรวง) ตั้งแต่ ๑ เมษายน ๒๔๘๖ (อายุ ๒๖ ปี)

เมื่อพี่อรุณโตเป็นผู้ใหญ่และมีครอบครัวแล้ว พี่อรุณมีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์ดี ไม่มีการเจ็บไข้ได้ป่วยเหมือนแต่ก่อน จนย่างเข้าวัยชราเมื่อประมาณ ๒ ปีที่แล้ว รู้สึกว่าพี่อรุณผอมลงมาก มีสุขภาพทรุดโทรมพอสมควร พี่อรุณมีโรคเบาหวานประจำตัว แต่พี่อรุณมีหมอประจำตัวโดยใกล้ชิด ปลายปีที่แล้วพี่อรุณผอมลงอย่างผิดรูปผิดร่างมาก เห็นแล้วรู้สึกใจหายและเป็นห่วงมาก พี่อรุณต้องเข้าพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลบำรุงราษฎร์ครั้งละ ๒ - ๓ วัน หลายครั้งหลายหน ครั้งสุดท้ายได้กลับมาพักรักษาตัวที่บ้าน โดยมีลูกๆ ผลัดเปลี่ยนกันมาดูแลโดยใกล้ชิด และควบคุมเด็กซึ่งได้รับการฝึกอบรมแล้วจากศูนย์พิทักษ์สุขภาพมาเป็นผู้ดูแลปฏิบัติบำรุงอยู่ประจำ

ผมและคุณหญิงลออพร้อมด้วยน้องๆ ได้สมทบไปเยี่ยมพี่อรุณที่บ้าน จำได้ว่าเป็นวันจันทร์ที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ นึกไม่ถึงว่าจะเป็นการเยี่ยมพี่อรุณครั้งสุดท้าย เพราะวันนั้นผมนำคุยกันถึงเรื่องเก่าๆ พี่อรุณสมทบคุยด้วยและยังช่วยเสริมเพิ่มเติมเรื่องที่เราคุยกันให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นด้วยอาการร่าเริงแจ่มใสอย่างมีความสุข ผมดีใจที่เห็นพี่อรุณยังมีสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ มีอารมณ์ขันเหมือนปกติ แต่สุขภาพทางกายเราสังเกตเห็นได้ชัดเจนว่าพี่อรุณมีอาการอ่อนเพลียและอิดโรยมาก และต้องการพักผ่อน จึงขอให้พี่อรุณหลับเพื่อพักผ่อน

วันพฤหัสบดีที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ ถัดจากวันที่ไปเยี่ยมได้ ๓ วัน เวลาประมาณบ่าย ๒ โมง น้องอนงค์โทรศัพท์มาบอกด้วยความเศร้าโศกเสียใจมากว่า พี่อรุณได้สิ้นแล้ว ผมอึ้งไปสักครู่หนึ่ง รู้สึกใจหายทั้งๆ ที่ได้เตรียมใจไว้ก่อนแล้วเมื่อเห็นสังขารของพี่อรุณ เราไม่มีโอกาสได้พูดคุยกันถึงเรื่องเก่าๆ อีกแล้ว เราร่วมทุกข์ร่วมสุข ลำบากตรากตรำด้วยกันมายาวนานที่สุดก่อนมีครอบครัว

เราต้องอาศัยหลักสัจธรรมเข้าข่มใจ ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามธรรมดา ธรรมชาติ ไม่มีอะไรยืนยงอยู่ได้ถาวร ถ้าเราเข้าไปยึดมั่นถือมั่นก็เกิดทุกข์ ไม่มีใครฝืนธรรมชาติได้ ไม่ว่าการเกิด แก่ เจ็บ ตาย สมหวังหรือไม่สมหวัง ให้ถือเสียว่าเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอย่างหนึ่ง (Phenomena) ที่เป็นเช่นนั้นเอง อย่าดีใจหรือเสียใจในปรากฏการณ์นั้นๆ จนเกินไป พยายามทำใจให้เป็นอุเบกขา พูดง่ายปฏิบัติยาก พระพุทธเจ้ามีวิธีฝึกจิตให้มีสติรู้ทันและมีปัญญารู้เท่าทุกลมหายใจเข้าออก

กุศลกรรมที่พี่อรุณได้บำเพ็ญ ได้ประพฤติและปฏิบัติมาแล้ว ทำให้พี่ปลื้มปีติ มีความสุขใจและภาคภูมิใจ เมื่อยังมีชีวิตอยู่ได้ขึ้นสวรรค์ทั้งเป็น ไม่มีห่วงใยอะไรก่อนลาโลกจึงไปสู่สุคติแน่นอน

ด้วยความอาลัยรักและคิดถึงพี่

จากน้องอุดม

พล.ร.อ. อุดม พุ่มหิรัญ

(พล.ร.อ. อุดม พุ่มหิรัญ)

อาลัย "อรุณ พุ่มหิรัญ" เพื่อนรักผู้มีอุปการะ จาก รัตน์ พนมขวัญ (กิมบ้วน ลิ้มจำรูญ) เดินทางไกลเส้นทางสุดท้าย

เดือนพฤศจิกายน ๒๕๔๒ คุณมงคล (พลตรี มงคล พุ่มหิรัญ) น้องชายคุณอรุณ พุ่มหิรัญ แจ้งข่าวว่าจะมาทัศนาจรภาคเหนือในนามคณะไทยสามัคคี ผมได้เรียนเชิญอาจารย์เฉลิม ศิริวรรณ อดีตอธิบดีกรมป่าไม้ ให้ทราบว่า คุณอรุณ หรือรองอรุณ พุ่มหิรัญ จะมาเยี่ยมผมที่เมืองแพร่ อาจารย์เฉลิมรับปากว่าจะมาด้วยเพราะคิดถึงชอบพอกันกับคุณอรุณสมัยอยู่กรมป่าไม้ คุณอรุณเป็นรองปลัดกระทรวงเกษตร ผมตั้งใจจะฉลองอาจารย์ด้วยเพราะปีนี้อายุท่านได้ ๙๑ ปี แล้ว

ได้มีโอกาสต้อนรับอาจารย์ซึ่งเป็นครูสอนวิชาการป่าไม้ที่โรงเรียนป่าไม้

ได้มีโอกาสต้อนรับเพื่อนรักซึ่งเดินทางมากับคณะไทยสามัคคีพร้อมกัน

ไม่นึกเลยว่าจะเป็นการเดินทางไกลเส้นทางสุดท้ายของท่านทั้งสอง

๑๖ เมษายน ๒๕๔๓ ท่านอาจารย์เฉลิม ศิริวรรณ หยุดเดินทาง

๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ เป็นวันที่ พล.ต. มงคล พุ่มหิรัญ กำหนดนำคณะไทยสามัคคีมาเยี่ยมผมที่แพร่ประมาณว่าจะถึงแพร่ราว ๔ โมงเย็น

๑๔.๐๐ น. ผมได้รับโทรศัพท์จากกระทรวงเกษตรสุภาพสตรีท่านหนึ่งซึ่งเคยทำงานและเคยมาแพร่กับคุณอรุณ โทรศัพท์แจ้งมาว่าท่านอรุณเสียชีวิตแล้ว ขณะติดต่อเกี่ยวกับการเดินทางก็สอบถามคุณมงคลถึงคุณอรุณ ทราบว่าต้องเข้าห้อง I.C.U. แต่คุณมงคลเดินทางมากับคณะได้ ก็นึกว่าคงไม่เป็นอะไรมาก เมื่อได้รับข่าวก็ใจหาย พยายามโทรติดต่อคุณมงคล ก็ติดต่อไม่ได้

สี่โมงเย็น วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ รถคณะไทยสามัคคีมาถึงแพร่ กระชิบถามคุณมงคลว่าได้ทราบข่าวคุณอรุณหรือยัง คุณมงคลบอกว่าได้ทราบข่าวจากทางบ้านแล้ว ให้เคาน์เตอร์จองรถให้คุณมงคลเดินทางกลับเที่ยว ๓ ทุ่มคืนนั้นโดยไม่บอกให้ใครรู้ ผมทำใจไม่ถูกเหมือนกัน ข่าวหนึ่งเพื่อนเสียชีวิต อีกทางหนึ่งคณะไทยสามัคคีจะมาสนุกสนานกัน ไม่รู้จะทำหน้ายังไงให้มันสดชื่น

คณะไทยสามัคคีกลับกรุงเทพฯ วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน กำหนดจะไปสวดศพคุณอรุณ ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม ในวันที่ ๑๓ ผมตีรถเข้ากรุงเทพฯ เช้าวันที่ ๑๓ ไปสวดศพคุณอรุณที่วัดมกุฏกษัตริยาราม ร่วมกับ คณะไทยสามัคคี ได้ไปเคาะที่โลงศพบอกให้ทราบว่า กิมบ้วน มาแล้วนะ คุณอรุณ เกิดปีมะเส็ง ผมเกิดปีมะโรง แก่กว่าคุณอรุณปีหนึ่ง ได้อยู่ครบ ๗ รอบ คุณอรุณขาดไปนิดหน่อยไม่ครบ ๗ รอบ เพื่อนรักหยุดเดินทางไกลเส้นทางสุดท้ายไปอีกคนหนึ่ง

ได้เห็นความอบอุ่นของครอบครัว ได้เห็นแขกที่มาในงานศพของเพื่อน ชื่นใจแทนเพื่อนรัก

เราเรียนร่วมกันที่โรงเรียนมัธยมวัดนวลนรดิศจนจบ ม.๖ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดของโรงเรียน คุณอรุณไปต่อบ้านสมเด็จ จบ ๘ เรียนครู สอนที่บ้านสมเด็จ เรียนกฎหมายด้วย ต่อมา มาอยู่กองกลาง กระทรวงเกษตร

จนได้เป็นรองปลัดกระทรวง ผมไปเข้าสวนกุหลาบ จบ ๘ พร้อมกัน เข้าอะไรไม่ได้ เพราะทางราชการสมัยนั้นกีดกันคนมีชื่อและนามสกุลเป็นภาษาต่างด้าว ผมชื่อกิมบ้วน นามสกุล ลิ้มจำรูญ เป็นภาษาต่างด้าวทั้งชื่อและนามสกุล เลยเรียน ๘ ซ้ำ เรียกว่า ๘ พิเศษ โรงเรียนราชบุรีวิทยาลัย ที่นายทหารจากโรงเรียนนายร้อยเป็นผู้ตั้ง และมีครูจากโรงเรียนนายร้อยมาสอน อยากจะเป็นนายร้อยกับเขา ผลที่สุดไม่เป็นผลตามเคย เลยไปเข้าโรงเรียนป่าไม้ที่จังหวัดแพร่ ชอบใจที่เขาจ้างเรียนให้เบี้ยเลี้ยงวันละ ๕๐ สตางค์ด้วย เมื่อจบก็ได้รับบรรจุเงินเดือน ๕๐ บาท รับราชการกรมป่าไม้ตลอดมา

คุณตรี กกกำแหง (ซา กกกำแหง) เป็นอธิบดีกรมป่าไม้ คุณสอาด ธรรมารักษ์ เป็นหัวหน้ากองคลังกรมป่าไม้ คุณอรุณ พุ่มหิรัญ เป็นรองปลัดกระทรวงเกษตร เป็นลูกนวลนรดิศชั้นเดียวกันกับผมซึ่งเป็นป่าไม้เขตแพร่ และผู้อำนวยการโรงเรียนป่าไม้อยู่ที่แพร่ เมื่อลงมากรุงเทพฯ ก็นัดแนะไปกินข้าวด้วยกัน ได้ไปบ้านคุณอรุณ พบคุณนันท์ แม่บ้านคุณอรุณ ก็สมเป็นกุลสตรี ลูกเต้าก็เล่าเรียนดีกำลังเรียนนายร้อย นายเรือ จุฬาฯ โดยเฉพาะลูกๆ ก็เกิดไปเรียนจุฬารักชอบกันอีกชั้นหนึ่ง ต้อย (พิมพ์พันธุ์) ลูกสาวคุณอรุณ เจือ ลูกเขยคุณอรุณก็เรียนรัฐศาสตร์จุฬาฯ พร้อมสามขวัญ พนมขวัญ ลูกชาย เสียดายคุณนันท์ไม่ทันได้เห็นความเจริญของลูกในตอนหลัง

ในชีวิตที่รับราชการกรมป่าไม้ คิดอยู่อย่างเดียวที่จะขออยู่ทางวิชาการ ไม่อยากอยู่ธุรการกับเขากลัวมันยุ่ง แต่ชีวิตคนเรานี่มันก็แปลก มันพลิกผันให้ต้องไปยุ่งกับเขาจนได้ จนได้เรื่องถึงกับต้องถูกออกจากราชการ

ระยะที่คุณอรุณอยู่กระทรวงเกษตรฯ ตั้งแต่เป็นผู้ช่วยเป็นหัวหน้ากองกลางสำนักปลัดกระทรวง ลูกพี่คุณอรุณท่านหนึ่ง เป็นหัวหน้ากองกลาง เป็นรองปลัดกระทรวงฯ ท่านเป็นคนใจดี ได้รู้จักกับท่าน ท่านก็ให้ความสนิทสนมเหมือนกับคุณอรุณ "คุณวิเชียร กุญชร ณ อยุธยา" คือ

ชื่อของท่าน

ตอนหลังท่านได้เข้ามาเป็นอธิบดีกรมป่าไม้ ผมเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนป่าไม้ปี ๒๕๐๕ คุณอำพันธ์ บุณยบุตร ป่าไม้เขตแพร่ ถูกย้ายไปเป็นหัวหน้าด่านป่าไม้นครสวรรค์ ท่านอธิบดีวิเชียรเกิดพิศวาสผม มีคำสั่งให้ไปเป็นป่าไม้เขตแพร่อีกตำแหน่งหนึ่ง อันนี้เองเป็นเหตุให้ต้องเดือดร้อนถึงกับต้องถูกออกจากราชการ เมื่อมีความจำเป็นต้องมาเป็นป่าไม้เขตแพร่ ก็นึกว่าจะทำงานให้เขาให้ดีที่สุด เมืองแพร่ระยะนั้นมีการตัดไม้ทำลายป่ากันมาก เมืองแพร่มีช้างมากกว่าเมืองสุรินทร์เสียอีก ช้างมีไว้ลากไม้ ไม้ดีมีก็ลากไม้ดี ไม่มีไม้ดีไม้ถูกต้องให้ลาก มันก็ต้องลักตัดไม้ในป่าเอาไม้มาขาย มันช่วยไม่ได้ ช้างไม่ใช่นก กินข้าวทีละหยิบมือ ช้างกินเป็นถังๆ ทำอย่างไรจึงจะหาไม้ดี ไม้ถูกต้องตามกฎหมายให้ช้างทำ

ปี ๐๕ ประชากรชาวแพร่ ๗ อำเภอ ประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ คน ราษฎร ๒,๐๐๐ คนลักไม้เพียง ๑ คน คน ๓๐๐,๐๐๐ คน คนลักไม้วันละ ๑๕๐ ต้น เดือนหนึ่งก็หมดไม้ไป ๔,๕๐๐ ต้น ถ้าปีหนึ่งหมดไม้ไป ๕๔,๐๐๐ ต้น ชาวบ้านเอาตรงที่ดีๆ ตรงๆ ไป เหลือท่อนหัวท่อนปลายไว้ ต้นหนึ่งก็ตัดได้ ๒ ท่อน

ปีหนึ่งมีเศษปลายไม้เป็นแสน ทิ้งไว้ ไม้แห้ง พอถึง

หน้าแล้งไฟไหม้ป่าก็จะไหม้เศษปลายไม้ไปด้วย ถ้าหากชักลากออกมาทำประโยชน์เสียจะได้ผล ช้างมีงานทำ เป็นประการแรกได้ผลคือ เอาไม้มาขายได้เงินเข้าหลวงอีก ความคิดอันนี้ได้เสนอขออนุมัติ อธิบดีฯอนุมัติ จึงจัดให้มีการชักลากเศษปลายไม้สักออกจากป่า ระยะสองปีที่ผมมารับงาน ชักลากได้ประมาณ ๓๐๐,๐๐๐ ท่อน (ตามบัญชีตอนมีเรื่องราว ๒๗๐,๐๐๐ เศษ ยังไม่ได้ลากบางส่วน) เฉลี่ยท่อนละ ๑/๒ คิวบิกเมตร ก็ได้ไม้ ๑๕๐,๐๐๐ คิวบิกเมตร หลับหูหลับตาขายถูกๆ คิวบิกเมตรละ ๕๐๐ บาท ก็จะได้เงินถึง ๗๕ ล้านบาท ที่ดีที่สุดคือ ช้างมีงานทำ ไม่เข้าไปลักตัดไม้ในป่าก็น่าจะเป็นที่พอใจที่เรารักษาป่าเอาไว้ได้

อยู่ๆ ก็มีผู้หวังดี อ้างว่า มีผู้ร้องเรียนว่า "นายรัตน์ พนมขวัญ ขณะดำรงตำแหน่งป่าไม้เขตแพร่ให้พรรคพวกตัดไม้ลงแล้วทำทีเสมือนจับเพื่อหวังผลประโยชน์ให้ตัวเองหรือช่วยเหลือผู้อื่น" ผมถูกตั้งกรรมการสอบสวน ผมเป็นคนกรมป่าไม้ แต่เวลาถูกสอบสวน เขาตั้งกรรมการกระทรวงเกษตรสอบสวน และผลที่สุด ผมถูกสั่งให้ออกจากราชการ มาตรา ๙๐ ให้รับบำนาญได้ นับว่ายังกรุณาอยู่

ผมยื่นเรื่องราวร้องทุกข์ ตอนร้องทุกข์นี่เองเพื่อนรักคุณอรุณ พุ่มหิรัญ อยู่กระทรวง รู้อะไรต่ออะไรดี ระยะเขาสอบสวนเพื่อนไม่มีหน้าที่ ช่วยผมไม่ได้ แต่เมื่อร้องทุกข์ เพื่อนหาหลักฐานต่างๆ ให้เป็นแฟ้มจากเรื่องที่ผ่านมากระทรวง เพื่อนเรียงให้เสร็จ – คุณมีอำนาจไหม – ถ้ามี – เอาเอกสารที่อธิบดีอนุมัติมาแสดง เพื่อนหาหลักฐานให้เสร็จ ผมคนสะเพร่า บริสุทธิ์ใจแล้วก็ทำไปไม่เก็บไม่มีหลักฐาน แต่เพื่อนเก็บหลักฐานไว้หมด ผมจะทำอะไรก็ขออนุมัติทุกครั้ง เพื่อนเป็นคนเก็บเอาไว้ให้ผลที่สุดคณะกรรมการเรื่องราวร้องทุกข์ มีคำสั่งให้เพิกถอนคำสั่งให้ออกจากราชการของผมเสีย และให้กลับเข้ารับราชการตามเดิม ทำไมจะไม่เรียกว่าเพื่อน – มิตรผู้อุปการะ

ถ้าไม่มีเพื่อนเป็นคนละเอียดหาหลักฐานให้ผม ผมก็ตายไปแล้ว ไม่ตายแต่เพียงในราชการ ชื่อเสียงก็คงหมดไปด้วย บุญคุณของเพื่อน ไม่เคยลืมเลือนเลย

ยามมีชีวิต ผมสร้างวัดพนมขวัญที่จังหวัดแพร่ เริ่มแต่ปี ๒๕๓๗ ทำเป็นกฐิน บอกกล่าวมาให้เพื่อนทราบ เพื่อนจะมาร่วมทุกปี จนปีสุดท้าย ๒๕๔๓ ทำบุญปีละ ๑๐,๐๐๐ บาท ทุกปี ผมจารึกนามคุณอรุณ พุ่มหิรัญ และครอบครัว ไว้ที่ประตูโบสถ์เป็นที่ระลึก

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ เมื่อคุณมงคล พุ่มหิรัญ นำรถคณะไทยสามัคคีมาถึงได้มอบซองจดหมายให้ซองหนึ่ง เป็นซองจดหมายของลูกชายคนเล็กของคุณอรุณ พร้อมเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท ในจดหมายหลานเขียนบอกมาว่า "ลุงรัตน์ครับ ป้าไม่สบาย ไม่สามารถมาร่วมทำบุญกับคุณลุงได้ ยกมือจบเอาเงิน ๑๐,๐๐๐ บาท ให้ผม ฝากให้มาทำบุญสร้างกุฏิกับลุงรัตน์" ผมน้ำตาร่วง ขณะรับซองก็รู้ว่าเพื่อนจากไปแล้ว แม้แต่จะจากไปก็ยังระลึกนึกถึง

ท่านรองอรุณเพื่อนรัก ในชีวิตของเพื่อน บริสุทธิ์ สะอาด มีแต่ให้กับให้ ทั้งต่อเพื่อนฝูงและสังคม ธรรมชาติยุติธรรมสำหรับเพื่อน ครอบครัวของเพื่อนอบอุ่น มีแม่บ้านที่เป็นกุลสตรี ดูแลลูกเต้าทุกคนให้ใหญ่กล้าหน้าบาน มีเกียรติ มีหน้าที่ที่ดีๆ ทุกคน จะมีอยู่บางครั้ง

ตอนที่เพื่อนเสียคุณนันท์ พิทูรเคยพูดกับผมว่า ป้าหงอยมากเมื่อไม่มีแม่ คุณลุงลงมากรุงเทพฯ มาเยี่ยมป้าบ้าง ผมมีโอกาสผมไปพบเพื่อนทุกครั้ง เพื่อนเป็นสุภาพบุรุษที่น่ายกย่อง คำหยาบคายไม่เคยได้ยินจากปากเพื่อน เมื่อถึงเวลาจะจากไป ก็นับว่าเป็นบุญกุศลที่เพื่อนไม่ต้องทรมาน ต้องรบกวนคนอื่น จากไปโดยสงบ ชาวสวรรค์คงพร้อมที่จะต้อนรับวิญญาณของเพื่อนอยู่แล้ว

พวกเราที่ยังเหลืออยู่ก็ ๘๕ - ๘๖ กันเข้าไปแล้ว ไม่ช้าคงจะต้องตามเพื่อนไป แต่คงไม่อาจเอื้อมไปถึงสวรรค์อย่างที่เพื่อนควรจะได้ไปอยู่แน่นอน ถ้าว่างๆ กรุณาเหลือบดูแถวๆ ชานเมืองสวรรค์อย่างปทุมธานี สมุทรปราการ หรืออย่างไกลก็สักนครปฐมก็ยังดี เอาไว้ให้คนกิเลสหนาอย่างผมบ้าง ชั้นต่ำๆ ก็เอาดีแหละ

ขอวิญญาณอันบริสุทธิ์สดใสของเพื่อนรัก จงเป็นสุขตามอัตภาพ ดูแลลูกหลานที่ขณะนี้เจริญรุ่งเรืองอยู่แล้ว ให้อยู่เย็นเป็นสุขทุกครอบครัว และเจริญยิ่งๆ ขึ้น

รักคิดถึงเพื่อนเสมอ

(อาจารย์รัตน์ พนมขวัญ)

(กิมบ้วน ลิ้มจำรูญ)

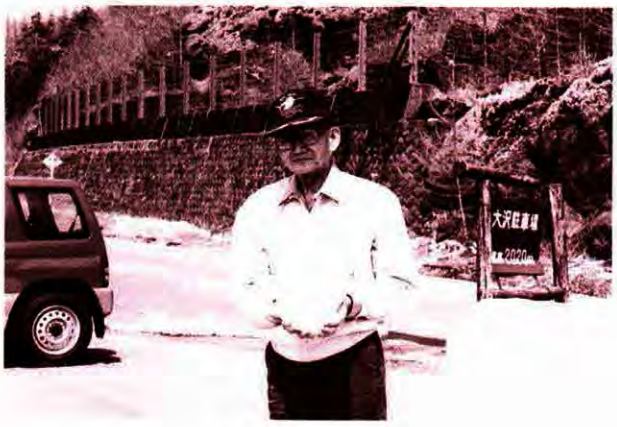
ระลึกถึงท่านรองฯ อรุณ พุ่มหิรัญ

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ฯพณฯ พระประกาศสหกรณ์ ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และผมได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวง ขณะนั้นท่านรองฯ อรุณได้ดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์มาก่อนแล้ว ผมได้มีโอกาสทำงานร่วมกับท่านเพราะงานทางการเมืองกับงานราชการประจำเกี่ยวข้องและต้องประสานกันตลอด ฯพณฯรัฐมนตรีได้เชิญท่านรองฯ อรุณมาปรึกษาหารือข้อราชการบ่อยที่สุด ซึ่งความคิดเห็นของท่านเป็นที่เชื่อถือและไว้วางใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาข้อกฎหมายเกี่ยวกับการเกษตรและสหกรณ์ ท่านรองฯ อรุณได้รับปริญญาตรีเป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๘๕ สำเร็จการศึกษาจากวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร หลักสูตรสมบูรณ์ พ.ศ. ๒๕๑๑ และเคยได้รับการแต่งตั้งให้รักษาราชการแทนปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์หลายครั้ง ท่านได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาวชิรมงกุฎ

ท่านรองฯ อรุณเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่สุภาพ อ่อนโยน ซื่อสัตย์สุจริต ขยันขันแข็ง เอาใจใส่ต่อการปฏิบัติหน้าที่ราชการ ท่านมาทำงานตั้งแต่เช้าก่อน ๐๘.๐๐ น. และมักจะกลับภายหลังเลิกงานเป็นประจำ ท่านเป็นผู้ที่เสียสละโดยได้ขอลาออกจากราชการก่อนเกษียณอายุ เพื่อให้มีตำแหน่งว่างเปิดโอกาสให้คนรุ่นหลังได้เลื่อนวิทยฐานะ ท่านใช้ชีวิตบั้นปลายในฐานะข้าราชการบำนาญด้วยความสงบสุขจนสิ้นอายุขัย

ผมเชื่อว่าคุณงามความดีที่ท่านรองฯอรุณ พุ่มหิรัญ ได้ประพฤติปฏิบัติมา จะดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพ

พันเอก สงวน คำวงษา
อดีตเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
อดีตเลขาธิการรัฐสภา

คุณอรุณ พุ่มหิรัญ ขณะนั้นเป็นรองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ยังได้นำความรู้ทางด้านเกษตรที่ดีๆมาเผยแพร่ให้พวกเราได้รู้จักดียิ่งขึ้น เป็นผู้มีอัธยาศัยอ่อนโยนสุภาพ พูดจาสนุกสนาน มีเรื่องเล่าแปลกๆมาให้พวกเราฟัง มีความเป็นกันเองกับพวกเราทุกคน เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ถ้ามีเวลาว่างก็ชวนพวกเราไปทัศนาจรสถานที่เกษตรต่างๆในต่างจังหวัดที่น่าดูและเป็นประโยชน์ เวลาพวกเรานัดพบปะสังสรรค์กันก็มาร่วมกับพวกเราเป็นประจำ เมื่อทราบว่าคุณอรุณได้จากพวกเราไปในเวลาอันกะทันหันเช่นนี้ จึงรู้สึกเสียดายและอาลัยเป็นอย่างยิ่ง แต่อย่างที่ทราบกันแล้วว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ฉะนั้นพวกเราที่เหลืออยู่จึงขอน้อมจิตอุทิศส่วนบุญกุศลทั้งหลายที่พวกเราและคุณอรุณได้ร่วมกันมาแล้ว ขอให้คุณอรุณ พุ่มหิรัญไปสู่สุคติในสัมปรายภพ จงทุกประการ

ไว้อาลัย แด่...คุณอรุณ พุ่มหิรัญ

คุณอรุณ พุ่มหิรัญ เป็นผู้หนึ่งในจำนวน ๕๖ ท่าน ที่ได้เข้าศึกษาในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร (วปอ.) รุ่นที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๒๕๑๑) คณะของพวกเราชุดนี้มาจากข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทุกกระทรวงทบวงกรม หลักสูตรการศึกษาวางหลักให้ความรู้ทั่วไปทุกแขนง ทั้งด้านการเมือง การทหาร การเศรษฐกิจและสังคมที่มีประโยชน์อย่างยิ่ง นอกจากความรู้ทางวิชาการแล้ว พวกเราได้มาร่วมกัน กินนอนร่วมกัน (ในภาคปฏิบัติ) ทำให้เกิดความรักใคร่กลมเกลียวกันเป็นอย่างดียิ่ง นอกจากนั้นเวลามีกิจกรรมร่วมกันมิใช่เฉพาะพวกเราที่เข้าอบรมเท่านั้น ครอบครัวของทุกคนก็มีส่วนเข้ามาร่วมกันด้วยเสมอๆ ทำให้พวกเรามีความสนิทสนมกันเป็นส่วนตัวอีกด้วย สมกับคำขวัญของวิทยาลัยที่ว่า "สมคฺคานำ ตโป สุโข" เพียบพร้อมเพรียงกัน เพื่อชาติมั่นคงเป็นอย่างดี

พล.ต. ประสิทธิ์ ชื่นบุญ

ในนามของนักศึกษา วปอ. ๑๐ และครอบครัวทุกคน

ระลึกถึงพี่อรุณ พุ่มหิรัญ

ผมได้รับทราบข่าวการถึงแก่อนิจกรรมของพี่อรุณด้วยความเศร้าใจเป็นอย่างมาก ที่ได้สูญเสียผู้ที่รู้จักคุ้นเคยและเคารพรักไปอีกผู้หนึ่ง ผมเริ่มรู้จักพี่อรุณเป็นครั้งแรกสมัยเริ่มเข้าศึกษาในวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรรุ่นที่ ๑๐ เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๑๐ ขณะนั้นผมดำรงตำแหน่งรองอธิบดีกรมทางหลวงฝ่ายดำเนินงานและพี่อรุณดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ พี่อรุณมีอายุแก่กว่าผม ๓ ปีเศษ ได้ศึกษาร่วมกันนาน ๑๑ เดือน มีนักศึกษาทั้งสิ้น ๕๙ ท่าน (ได้ถึงแก่อนิจกรรมไปแล้วถึงบัดนี้จำนวน ๒๔ ท่าน) ในระหว่างการศึกษาตลอดจนการประสานงานติดต่อกันในระยะต่อมาด้วย ทำให้ได้เรียนรู้อุปนิสัยใจคอซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี พี่อรุณเป็นผู้ที่มีบุคลิกภาพ ลักษณะเป็นพิเศษคือความเป็นสุภาพบุรุษ มีอัธยาศัยใจคอเยือกเย็น มีความสุภาพอ่อนโยน มีความเมตตากรุณาและความโอบอ้อมอารีต่อมิตรสหาย ตั้งแต่รู้จักกันมายังไม่เคยได้ยินถ้อยคำติฉินนินทาหรือกล่าวให้ร้ายต่อผู้อื่นเลย เป็นบุคคลที่สังคมชื่นชอบ ไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่ผู้ใด คำพูดของพี่อรุณส่วนมากจะประกอบด้วยเรื่องราวที่น่ารู้น่าสนใจและในเวลาเดียวกันนั้นก็ให้ความสนุกสนานสบายใจไปพร้อมกัน ต่อมาเมื่อผมดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย ๒ สมัย (พ.ศ. ๒๕๒๖ - ๒๕๓๑) ผมก็ได้ขออนุมัติแต่งตั้งพี่อรุณเป็นที่ปรึกษาของรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยด้วย เพราะผมทราบว่าพี่อรุณเคยดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นระยะเวลาอันยาวนาน ได้เคยควบคุมดูแลกรมป่าไม้ซึ่งผมเองมีความสนใจการสร้างป่าไม้เป็นพิเศษอยู่แล้ว ได้เคยเดินทางไปตรวจราชการในต่างจังหวัดด้วยกันหลายครั้ง พี่อรุณได้ให้คำปรึกษาและข้อคิดเห็นในเรื่องต่างๆ อย่างดียิ่งซึ่งอำนวยประโยชน์ให้แก่ประชาชนและทางราชการ

ความตายเป็นสิ่งเที่ยงแท้แน่นอน ทุกคนต้องประสบอยู่แล้วไม่วันใดก็วันหนึ่ง พี่อรุณก็อยู่ในความจริงที่กล่าวมาแล้ว พี่อรุณได้จากไปด้วยดี มีแต่เกียรติยศชื่อเสียงและคุณงามความดีที่ยังอยู่ในความทรงจำของทุกคนที่เคยรู้จักคุ้นเคยรวมทั้งญาติมิตรสหาย ผมขออัญเชิญคุณพระศรีรัตนตรัยและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลกจงดลบันดาลให้พี่อรุณ พุ่มหิรัญ จงสถิตอยู่ในสุคติภพชั่วกาลนิรันดร

(นายเฉลียว วัชรพุกก์)

อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย

อาลัยพี่อรุณ

คุณอรุณ พุ่มหิรัญ ผู้ที่ผมและสมาชิก วปอ. รุ่น ๑๐ หลายคนเรียกท่านว่า "พี่อรุณ" นั้น เป็นสมาชิก วปอ. รุ่น ๑๐ ท่านหนึ่งที่ได้รับความเคารพนับถือจากเพื่อน วปอ. รุ่นเดียวกันเป็นอย่างมาก เพราะท่านและคุณพี่นันทนา ศรีภรรยาของท่าน ซึ่งได้ล่วงลับไปก่อนหน้านี้ เป็นคนดี มีความกรุณา โอบอ้อมอารี และเป็นกันเองกับเพื่อนร่วมรุ่นทุกคน โดยเฉพาะผมและภรรยาได้รับความกรุณาและไมตรีจิตจากท่านทั้งสองอย่างสม่ำเสมอ แม้ในระยะเวลาหลังจากสำเร็จการศึกษาจากวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรแล้วก็ตาม ตำแหน่งทางราชการครั้งสุดท้ายของพี่อรุณคือรองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สมาชิก วปอ. รุ่น ๑๐ ของเรานั้น เมื่อก่อนหน้านี้คือเมื่อ ๒๐ กว่าปีมาแล้ว มีการพบปะสังสรรค์กัน ๑ - ๒ เดือนต่อครั้ง ต่อมาก็ค่อยๆ ห่างออกไปเป็น ๓ เดือนครั้ง และ ๔ เดือนครั้ง สุดท้ายในระยะ ๒ - ๓ ปีมานี้ เราคงได้พบปะเพียงปีละครั้งเท่านั้น เพราะต่างคนก็ต่างเข้าสู่สภาวะชราภาพไปไหนไม่ค่อยจะไหว ยานพาหนะที่จะไปก็ไม่สะดวกเหมือนแต่ก่อน พี่อรุณเองก็ได้พยายามมาพบปะพวกเรา แต่ท้ายๆ นี้สุขภาพไม่อำนวยจึงห่างเหินไป

บัดนี้พี่อรุณได้อำลาพวกเราและญาติของท่านไปแล้ว ด้วยผลแห่งคุณงามความดีที่พี่อรุณได้บำเพ็ญมาในขณะมีชีวิตอยู่นั้น จักได้เป็นพลวปัจจัยให้พี่อรุณได้อยู่ในที่อันสมควรในสัมปรายภพเบื้องหน้าโน้นตลอดไป

(พลเอก เหรียญ ดิษฐบรรจง)
อดีตนักศึกษา วปอ. รุ่น ๑๐

ไว้อาลัยคุณอรุณ พุ่มหิรัญ

บทดอกสร้อย

กำเอ๋ยกำศรวล

ให้คร่ำครวญ โศกเศร้า เฝ้าคิดถึง

ข่าวคุณอรุณ อสัญกรรม ตระหนกตกตะลึง

มิตรลูกหลาน ถูกตรึง ตรอมตรมระทมใจ

ปูชนียบุคคล จากไป ไม่นึกฝัน

ขอรำพัน แสนอาลัย สุดจะกล่าว

ใจกาย ร้อนผ่าว หมองหม่นไหม้

ขอคุณอรุณ ครรไลไป สวรรค์ชั้นนิมมานรดี

สัททุลวิกีฬิตฉันท์ (ฉันท์เสือผยอง)

คุณอรุณ ชำนาญการเกษตร ทั่วถ้วน

รู้จริงมิเรรวน ฤดี

ขอสดุดี จรดจดไว้ดั่งได้ พากย์พจน์วจี

ให้ปรากฏศักดิ์ศรี จากใจ

คุณความดี ประณตแลวิจารณ์ พินิจจิตไซร้

คุณอรุณมอบไว้ให้ ยามนี้

คุณอรุณลา ลับสู่สวรรค์ชั้นฟ้า สบสุขสวัสดี

วิญญาณเกิดคราวนี้ ดุจดาว

แสงส่องสว่าง กะพริบเห็นชัดระยับ ระยิบพราว

รู้สึกเหน็บหนาว จิตจ้อง

เคยได้ร่วมงาน ชี้แจงชัดแจ้งพินิจ คิดตรึกตรอง

แย้งฤาขัดมิหมอง ใจมิตร

บุรุษเช่นคุณ อรุณหายาก หากหามิได้พบประสบง่าย

จากไปมิตรสหายเสียดาย ฉะนี้แล

ร่าย

โอ้หวั่นหวิวพลิ้วจิตร อรุณมิ่งมิตรจากไป
ครรไลสู่สรวงสวรรค์ พรรณนาระลึกถึง
รำพึงสุดรำพัน โศกศัลย์ด้วยใจจริง
สุดจะนิ่งอยู่ได้ อาลัยด้วยบทกวีนี้แล

โคลงสี่สุภาพ

คุณอรุณลาโลกแล้ว ใจหาย
ญาติมิตรศิษย์ทั้งหลาย ทุกข์ข้อง
อาลัยมิหักหาย ยามท่าน จากนอ
ความโศกยามจักต้อง ชุ่มด้วยน้ำตา
วิญญาณคุณอรุณสู่ชั้น สรวงสวรรค์
จุติเป็นดาวพลัน ฟ่องฟ้า
ยามคืนค่ำแสงจันทร์ กระจ่าง นั้นนา
มิบดบังดาวอรุณกล้า ส่องฟ้าราตรีกาล
ดาวเด่นอรุณเคลื่อนคล้อย ลอยนภา
ดาวอัปสรกรุณา กอดอุ้ม
เสวยทิพยสุขชั้นฟ้า นิมานรดี
ฝากแต่วิทยาคุ้ม ศิษย์น้อยใหญ่เอย
คืนหนึ่งเดือนพร่างพร้อย บังดาว
ดาวเด่นดาวอรุณพราว ฝากฟ้า
แสงกะพริบให้เหน็บหนาว ระลึก ถึงนอ
ดาวอรุณส่องแสงจ้า ยั่วฟ้า ทุกคืนเอย
"ขันธ์ห้า" กำหนดไว้ เช่นคาถา
รูป เวทนา สัญญา ดั่งนี้
สังขารและวิญญาณห้า อรรถพจน์
เบญจขันธ์เป็นทุกข์ชี้ เกิดแล้วต้องตาย
"อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา" นั้น ไตรลักษณ์
อิทัปปัจยตาประจักษ์ แน่แท้
เกิดแล้วย่อมตระหนัก แน่วแน่ ต้องตาย
"ปฏิจจสมุปบาท" แล้ บ่วงคล้อง ชีวิตเอย

จากเพื่อน ศาสตราจารย์ พล.ร.ต. สมภพ ภิรมย์
ศิลปินแห่งชาติ ราชบัณฑิต
๖ ม.ค. ๔๔

อาลัยท่านอรุณ พุ่มหิรัญ

ผมได้มีโอกาสรู้จักท่านอรุณ พุ่มหิรัญ อดีตรองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เนื่องด้วยคุณเจือบรรพบุตร น้องภรรยาของผมเป็นบุตรเขยของท่าน โดยได้สมรสกับคุณพิมพ์พันธุ์ พุ่มหิรัญ ธิดาคนโตของท่าน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ผมและภรรยาประทับใจในอัธยาศัยอันดีของท่านและภรรยาของท่านเป็นอย่างยิ่ง ท่านเป็นผู้ใหญ่ที่ให้ความเป็นกันเอง ให้ความสนิทสนม ให้เกียรติ ให้ความเมตตาผมและภรรยาตลอดจนญาติของผมและภรรยามาตลอด ท่านอรุณจากไปด้วยวัยสูงอายุ ก็อดใจหายไม่ได้ ขาดผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือเป็นอย่างสูงไป เมื่อท่านอรุณยังมีชีวิตอยู่ ท่านได้ประกอบคุณงามความดีไว้เป็นอเนกประการ ขอให้ผลบุญจากกุศลกรรมที่ท่านได้ทำไว้ ตลอดจนอำนาจคุณพระศรีรัตนตรัยอันศักดิ์สิทธิ์ จงเป็นพลังดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของท่านได้สถิตอย่างสงบชั่วนิรันดรอยู่ในสัมปรายภพเทอญ

นายมงคล เปาอินทร์
อดีตผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา
อดีตตุลาการรัฐธรรมนูญ

คำไว้อาลัยจากคณะไทยสามัคคี

คณะไทยสามัคคีเป็นชมรมที่กำเนิดมาเมื่อประมาณ ๔๐ กว่าปีมาแล้ว ระยะแรกๆ เกิดจากข้าราชการและบุคคลที่คุ้นเคยกันในวงราชการ เป็นสังคมสมัยปลายรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี รวมตัวกันพบปะสังสรรค์เป็นครั้งคราว เพื่อความสนุกสนานรื่นเริง ประสานความสามัคคี

ต่อมา คุณพงษ์ศิริ พราหมณะนันทน์ได้พยายามดำเนินการต่อจากผู้ใหญ่รุ่นเก่าๆ และได้เชิญชวนท่านรองอรุณ พุ่มหิรัญ เข้าร่วมดำเนินการด้วย ตั้งแต่ที่ท่านยังเป็นหัวหน้ากองกลาง กระทรวงเกษตรฯ เพราะคุณพงษ์ศิริเป็นเพื่อนในโรงเรียนสามัญรุ่นเดียวกับท่าน ท่านรองอรุณจึงกลายเป็นหลักและแกนนำของชมรมไทยสามัคคีตราบเท่าที่ท่านยังไม่ถึงแก่อนิจกรรม ตลอดเวลาที่ท่านอยู่คณะฯ คณะไทยสามัคคีจึงรู้จักท่านในนามท่านรองอรุณ ซึ่งเป็นอดีตรองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นกำลังสำคัญในการให้ความสนับสนุนงานของชมรมทั้งในด้านธุรการ กำลังคน และอำนวยความสะดวกต่างๆให้กับชมรมฯ ไม่ว่าจะเป็นงานจัดเลี้ยง หรือการนำทัศนาจรไปยังสถานที่ต่างๆ มากมาย บางครั้งก็สนับสนุนด้วยเงินทองส่วนตัวบ้างเมื่อคราวจำเป็น การสนับสนุนและความเอื้อเฟื้อต่างๆ จึงเป็นเหมือนภารกิจแฝงของท่านตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเป็นที่รู้จักมักคุ้นของสมาชิกในชมรมฯที่วัยใกล้เคียงกัน ตลอดจนน้องๆ เช่น พล.ต. ประสิทธิ์ ชื่นบุญ ศาสตราจารย์พลเรือตรี สมภพ ภิรมย์ คุณกำจัด กีพานิช พล.ท. ศิริ สุทธิมณฑล ศาสตราจารย์ พล.ต.ท. นายแพทย์ อุทัย อุเทนพิพัฒน์ พลเรือตรี ประกิต ประจวบเหมาะ นายแพทย์ชุด อยู่สวัสดิ์ ดร. อาจิต โชติเสน คุณประเทือง สายพันธุ์ คุณไพโรจน์ โสพรรณรัตน์ คุณอนันต์ ทัตตะวร คุณทรงวุฒิ เทียมเมฆ คุณมาลี จันทรมโน คุณวรรณี ปัญจทรัพย์ และพ.อ. (พิเศษ) สมจิตต์ ภาคีแพทย์ เป็นต้น การจากไปของท่านรองอรุณ เมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ นับว่าเป็นไปอย่างค่อนข้างกะทันหัน เพราะเมื่อเดือนสองเดือนที่แล้ว ท่านยังมาร่วมสังสรรค์อยู่ ท่านเป็นคนเดียวที่ยังไม่เคยขาดการเลี้ยงสังสรรค์ของคณะฯ เลย ด้วยเหตุนี้จึงยังความเศร้าสลดใจให้กับสมาชิกในคณะฯ ที่ใกล้ชิดเป็นอย่างยิ่ง

ขอกุศลผลบุญที่ท่านประกอบไว้ทั้งในส่วนตัว และในส่วนเกี่ยวข้องเกื้อกูลต่อชมรมไทยสามัคคี จงเป็นผลปัจจัยให้ดวงวิญญาณของท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพตามที่ท่านปรารถนาจงทุกประการ

พล.ต. มงคล พุ่มหิรัญ

ประธานกรรมการฯ

คำอาลัย

ข้าพเจ้ารู้จักกับท่านอรุณ พุ่มหิรัญ อดีตรองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์มาเป็นเวลากว่า ๓๐ ปี ทั้งนี้เพราะท่านได้ส่งบุตรชาย ๔ คน ของท่านมาเรียนกับข้าพเจ้า สมัยที่ข้าพเจ้าสอนอยู่ ณ โรงเรียนอัสสัมชัญธนบุรี โรงเรียนเซนต์คาเบรียลและมหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ และบัดนี้บุตรชายทั้งสี่ของท่านได้ประสบความสำเร็จในชีวิตและหน้าที่การงานเป็นอย่างดีสมความปรารถนาของท่านอรุณ พุ่มหิรัญ นับว่าเป็นลูกที่ดีของคุณพ่อ และเป็นตัวอย่างที่ดีแก่เยาวชนโดยทั่วไป

ความจริงนั้น ข้าพเจ้าได้รู้จักกับครอบครัวนี้ ตั้งแต่สมัยที่ภรรยาของท่านอรุณเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนธนบุรีศึกษา อาจารย์เป็นผู้อำนวยการโรงเรียนที่เข้มแข็ง รู้จักอบรมเด็ก จึงได้ด้วยเหตุนี้กระมังที่บุตรและธิดาของท่านเป็นเด็กดีอยู่ในโอวาทของพ่อแม่ และมีมานะบากบั่นเล่าเรียนจนประสบความสำเร็จในชีวิตอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

ท่านอรุณ พุ่มหิรัญ เป็นข้าราชการที่ซื่อสัตย์ สุจริต ขยันหมั่นเพียร ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความวิริยะ อุตสาหะ และด้วยความเสียสละ สมเป็นข้าราชการที่เป็นแบบอย่างแก่ข้าราชการทั่วไป นอกจากนี้ท่านยังดำเนินชีวิตของท่านเป็นหัวหน้าครอบครัวที่ดี เป็นแบบอย่างแก่ลูกๆ เป็นที่พึ่งของครอบครัวอย่างเสมอต้นเสมอปลาย

ในวาระที่ท่านต้องจากโลกนี้ไปสู่สุคติภพ ขอดวงวิญญาณของท่านจงพำนักในความสงบแห่งสันติสุขด้วยเทอญ

ภราดาประทีป มาร์ติน โกมลมาศ

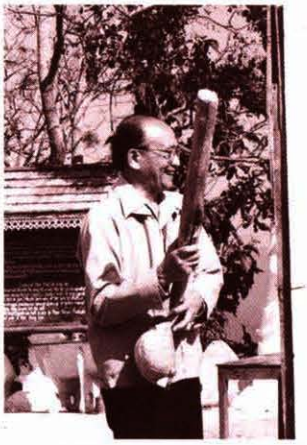
อธิการบดี

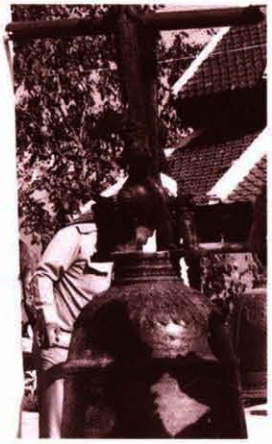
มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ

นักเรียนฝึกหัดครูประถม ปีพุทธศักราช ๒๔๗๘ โรงเรียนมัธยมบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ครูอาจารย์แถวนั่งเก้าอี้ อรุณ พุ่มพิรัญ (ธนบุรี) แถวหลังที่สี่จากซ้าย

คำไว้อาลัย

ผมได้รับทราบข่าวการจากไปอย่างสงบของคุณอรุณ พุ่มหิรัญ ผมรู้สึกเศร้าเสียใจเป็นอย่างมาก และยังนำความเศร้าสลดใจมาสู่ข้าราชการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่เคยรู้จักคุ้นเคยกับท่านเป็นอย่างมาก ผมมีความรู้สึกว่าผมเสียผู้ใหญ่ที่น่าเคารพรักไปอีกแล้ว ผมได้รู้จักท่านตั้งแต่ผมเข้ารับราชการครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๙ ซึ่งในสมัยนั้นท่านดำรงตำแหน่งรองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ผมได้มีโอกาสปฏิบัติงานภายใต้บังคับบัญชาของท่านและเรียนรู้งานจากท่าน ซึ่งนับได้ว่าเป็นโอกาสที่ดีของผมและข้าราชการอื่นๆ ที่มีโอกาสได้ใกล้ชิดกับท่าน ที่กล้าพูดเช่นนี้เพราะว่า ท่านเป็นบุคคลที่นับได้ว่าเป็นผู้บังคับบัญชาที่เปี่ยมล้นไปด้วยความเมตตาปรานี ให้คำแนะนำข้อคิดนานาประการและเป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่ข้าราชการทุกเหล่าชั้นโดยทั่วหน้า ปราศจากอคตินานาประการ จากคำว่า เป็นตัวอย่างที่ดีนั้น ผมกล้าพูดได้ว่าท่านเป็นตัวอย่างที่ดีหลายๆ ประการแก่ข้าราชการที่น่านำมาถือปฏิบัติตามท่าน ตัวอย่างเช่น ท่านเป็นข้าราชการที่มีอุดมการณ์ในการทำงานที่ดีและแน่วแน่ มีความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน เสียสละเวลาให้แก่ราชการตลอดเวลา ตรงต่อเวลา ซื่อสัตย์ นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้บังคับบัญชาที่วางตัวได้อย่างเหมาะสมกับลูกน้องและบุคคลอื่นๆ ที่พบเห็นท่าน โดยเฉพาะการแต่งกาย และกิริยามารยาทของท่านจะเป็นที่ประทับใจเป็นอย่างมากของบุคคลที่ได้มาพบปะสนทนากับท่าน จากคุณสมบัติที่ดีของท่านที่ผมได้บรรยายมาแล้วนั้นจะขาดเสียไม่ได้อีกอย่างหนึ่งคือ ความละเอียดรอบคอบถี่ถ้วนในการทำงาน จากที่ผมได้สัมผัสร่วมงานกับท่านมานั้นจะพบว่าหนังสือทุกฉบับที่ท่านจะลงนามไปนั้นท่านจะต้องตรวจสอบทุกตัวอักษร ไม่ว่าจะเป็นแบบฟอร์มหนังสือราชการ ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหาและตัวสะกดจะต้องถูกต้องก่อน นอกจากงานนั่งโต๊ะแล้ว งานนอกสถานที่ก็เช่นกัน ท่านจะเป็นคนละเอียดรอบคอบถี่ถ้วนมาก เช่น งานตรวจรับงานก่อสร้าง เมื่อไรท่านเป็นผู้ตรวจรับงานก่อสร้าง ท่านจะรักษาผลประโยชน์ของทางราชการอย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นงานเล็กหรืองานใหญ่ ตัวอย่างเช่น การตรวจงานสร้างลิฟท์ภายในตึกกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (ปัจจุบันเป็นตึกเก่าอยู่ด้านหลังตึกหน้า) นั้นท่านจะไปตรวจด้วยตนเอง วัดความกว้าง-ยาว-สูงของลิฟท์ให้ได้ตามคุณลักษณะที่กระทรวงฯ กำหนดไว้ เป็นต้น จากที่บรรยายมานั้นเป็นเพียงบางส่วนของท่านที่ท่านได้ทำเป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่ผมและข้าราชการอื่นๆได้ยึดถือปฏิบัติกันเรื่อยมา ดังนั้นจึงนับได้ว่าท่านเป็นข้าราชการตัวอย่างในการทำราชการและท่านได้ฟันฝ่าอุปสรรคในการทำงานจนประสบความสำเร็จในชีวิตหน้าที่การงานเป็นอย่างดีมาโดยตลอด

ในปี ๒๕๓๙ ผมได้มีโอกาสเข้าเยี่ยมคารวะท่านอีกครั้งเมื่อครั้งที่ท่านมีโอกาสมาเยี่ยมลูกชายของท่าน (พลเรือตรี

กำธร พุ่มหิรัญ) ซึ่งขณะนั้นลูกชายของท่านดำรงตำแหน่งผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือ ณ สถานเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น ผมมีความสุขมาก ท่านได้ให้ความเป็นกันเองอย่างเช่นเดียวกับสมัยที่เคยปฏิบัติงานภายใต้บังคับบัญชาของท่าน ได้พูดคุยกันอย่างสนุกสนาน ท่านยังได้ให้คำแนะนำต่างๆ นานาเกี่ยวกับการทำงาน และยังได้พูดถึงความหลังเมื่อครั้งที่ท่านได้เป็นผู้บังคับบัญชาของผม ผมได้พบรอยยิ้ม เสียงหัวเราะ และความเป็นกันเองของท่านอีกครั้ง ทำให้ผมรู้สึกว่าทุกอย่างเหมือนเดิม ยกเว้นวัยที่ท่านเปลี่ยนไปตามอายุขัย แต่ก็ยังนับได้ว่ายังหนุ่มกว่าอายุที่เป็นจริงในขณะนั้น และผมยังได้เรียนกับท่านว่าทุกวันนี้ผมยังระลึกถึงท่านและนำแบบอย่างที่ดีของท่านมาถือปฏิบัติอยู่เสมอๆ ผมและครอบครัวมีใจระลึกถึงและเป็นห่วงท่านมาตลอดเวลา เมื่อทราบว่าท่านเริ่มมีสุขภาพที่ไม่ค่อยจะแข็งแรงนัก พอได้ทราบข่าวการจากไปของท่านอย่างสงบ ผมและครอบครัวรู้สึกเศร้าสลดเป็นอย่างมาก และยังนำความเศร้าสลดมาสู่ข้าราชการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่รู้จักและคุ้นเคยกับท่านเป็นอย่างมาก และยากที่จะบรรยายออกมาเป็นตัวอักษรได้ ขอให้ดวงวิญญาณของท่านจงประสบความสุขสงบในสัมปรายภพตลอดกาลเทอญ

(ดร. ไพฑูรย์ พลสนะ)
อัครราชทูตที่ปรึกษา (ฝ่ายการเกษตร)
สำนักงานที่ปรึกษาการเกษตรต่างประเทศ
สถานเอกอัครราชทูตไทย ประจำกรุงโตเกียว

ฝ่ายอำนวยการพัฒ

กองบัญชา

๑๗ พฤศจิกายน

แถวนั่ง จากซ้ายไปขวา น.ต. อารี สัตยมานะ (ที่ปรึกษา) ดร. เถลิง อำรงนาวาสวัสดิ์ (ที่ปรึกษา) นายอรุณ พุ่มหิรัญ (ที่ปรึกษา) ดร. ชินวุธ สุนทรสีมะ (เลขานุการฝ่าย (ผู้อำนวยการฝ่าย ฯ) พล.ต.ท. พิชัย กุลละวณิชย์ (รองผู้อำนวยการฝ่าย ฯ) นายปรีดา กรรณสูต (ผู้ช่วยผู้อำนวยการฝ่าย ฯ) ดร. วิชา เศรษฐบุต

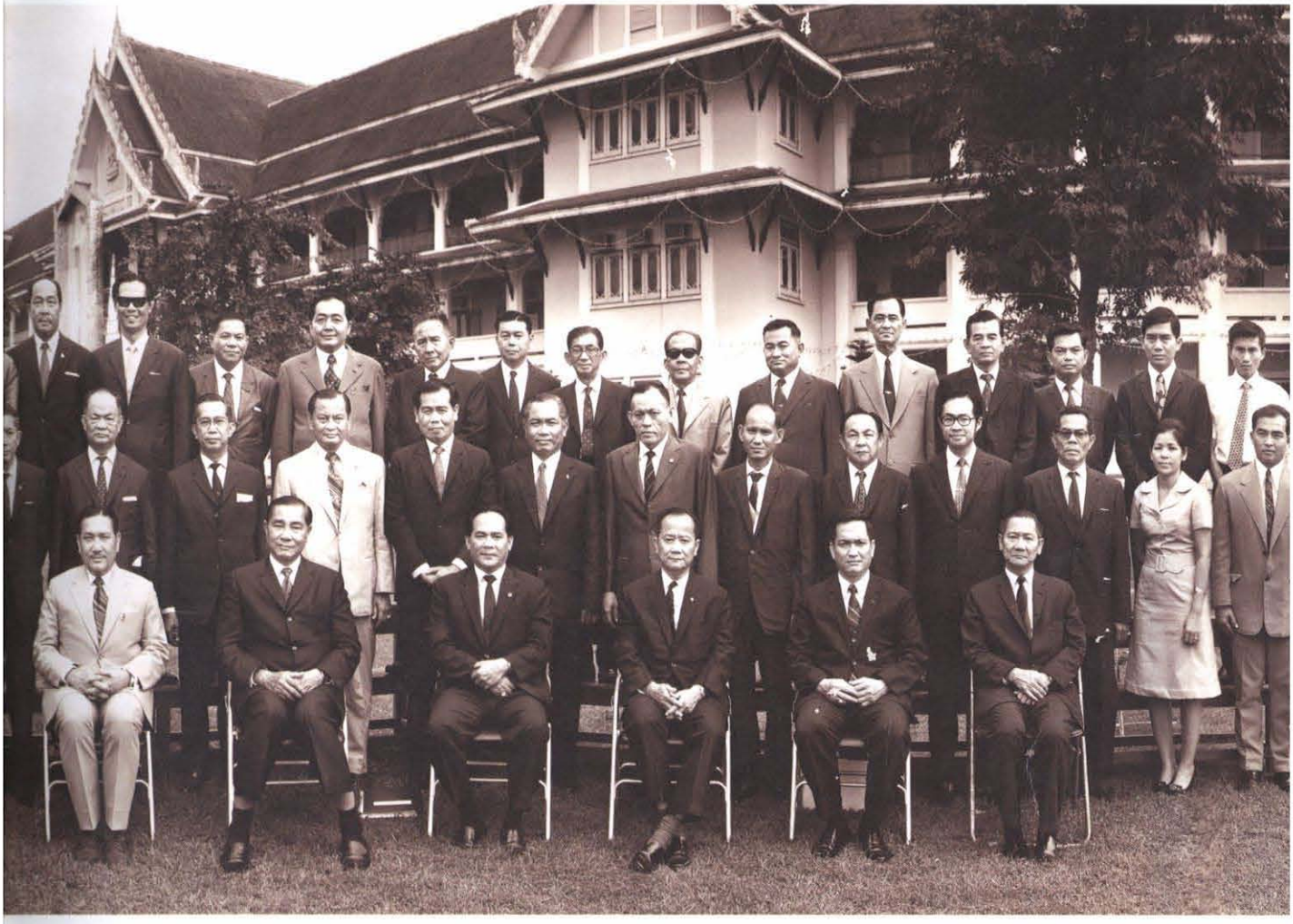
แถวกลาง นายสำรวย นาคประดิษฐ์ พ.อ. อำนาจ นาคสวัสดิ์ พล.ต. ไกวัลย์ ถาวรธาร นายอำนวย ยศสุข นายชวาลา กุสุมลนันทน์ นายเฉลย ดร. พิศ บันยาลักขณ์ ดร. ภักดี ลุศนันท์ นายแสวง พูลสุข นายสุชี สิงห์เสน่ห์ นายถนอม เปรมรัศมี นายผิว พูลสวัสดิ์ นายอัมพร อุทธ

แถวหลัง นายภิรมย์ ภิรมย์โยธี พ.อ. มณี ขำคมนิกร ร.อ. แสนง ชื่นอารมย์ นายชงอาชว์ โพธิสุนทร นายฮง สมสงวน พ.อ. เชิดชาย เหล่าพร นายปฏิพัทธน์ อารยะศาสตร์ นายกวิต สามะพุทธิ นายจรูญ วัฒนากร พลเรือตรีดวา แสวง กาญจนกนก นายจำรูญ วัชรากัย พ.อ. นายฉัตรชัย สระแก้ว นายศักดา สุทธเตมีย์

การเกษตร และสหกรณ์

ะปฏิวัติ สนามเสือป่า

๔ – ๑๕ ธันวาคม ๒๕๑๕

. สิริลักษณ์ จันทรางศุ (ผู้ช่วยผู้อำนวยการฝ่าย ฯ) ดร. บุญรอด บินหลีมสันต์ (รองผู้อำนวยการฝ่าย ฯ) พล.ร.ต. ชลี สินธุโสภณ (รองผู้อำนวยการฝ่าย ฯ) พล.อ.อ. ทวี จุลละทรัพย์
(อำนวยการฝ่าย ฯ) พ.อ. สุรินทร์ ชลประเสริฐ (ที่ปรึกษา) นายปริญญา ชวลิตธำรง

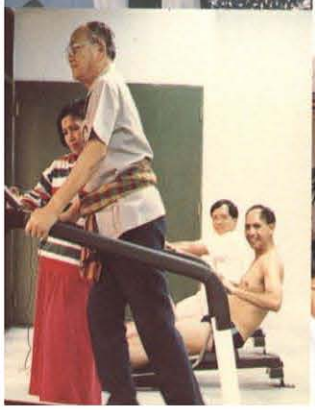
นายนิยิพัฒน์ ชาลีจันทร์ นายสนั่น บัณฑุกุล นายอดุลย์ นิยมวิภาค นายทำนอง สิงคาลวนิช ดร. อำนวย วีรวรรณ นายศรีภูมิ ศุขเนตร นายสมาน บุราวาศ
ร. บรรเจิด พลางกูร นายบูรพา อัศถากร ว่าที่ ร.ต. ศิริ สุภางคเสน นางสุรภี อดุลย์สารภัณฑ์ นายสมหมาย สุรกุล

นายทองใบ จันทรสมา นายสมพันธ์ เพียรเลิศ นายชูวงษ์ ณนอมกุลบุตร นายจรูญ พาสุกวนิช นายอะนะ รมยานนท์ น.ต. ประสงค์ สุขีวะ พล.ท. จิตต์ สุนทานนท์
กระหม่อมทอง พล.อ.ต. สมิทธ มะกรสาร น.อ. ลาโภ อิศรางกูร ณ อยุธยา เรืออากาศโท พลบ เวณุนันทน์ ร.อ. บุญเลื่อน ชุ่นทรัพย์ ร.อ. บัญชา บุญยพุกกณะ

ภาพครอบครัว เนื่องในงานวันเกิดครบ ๘๐ ปี ณ สโมสรรัฐสภา ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๔๐

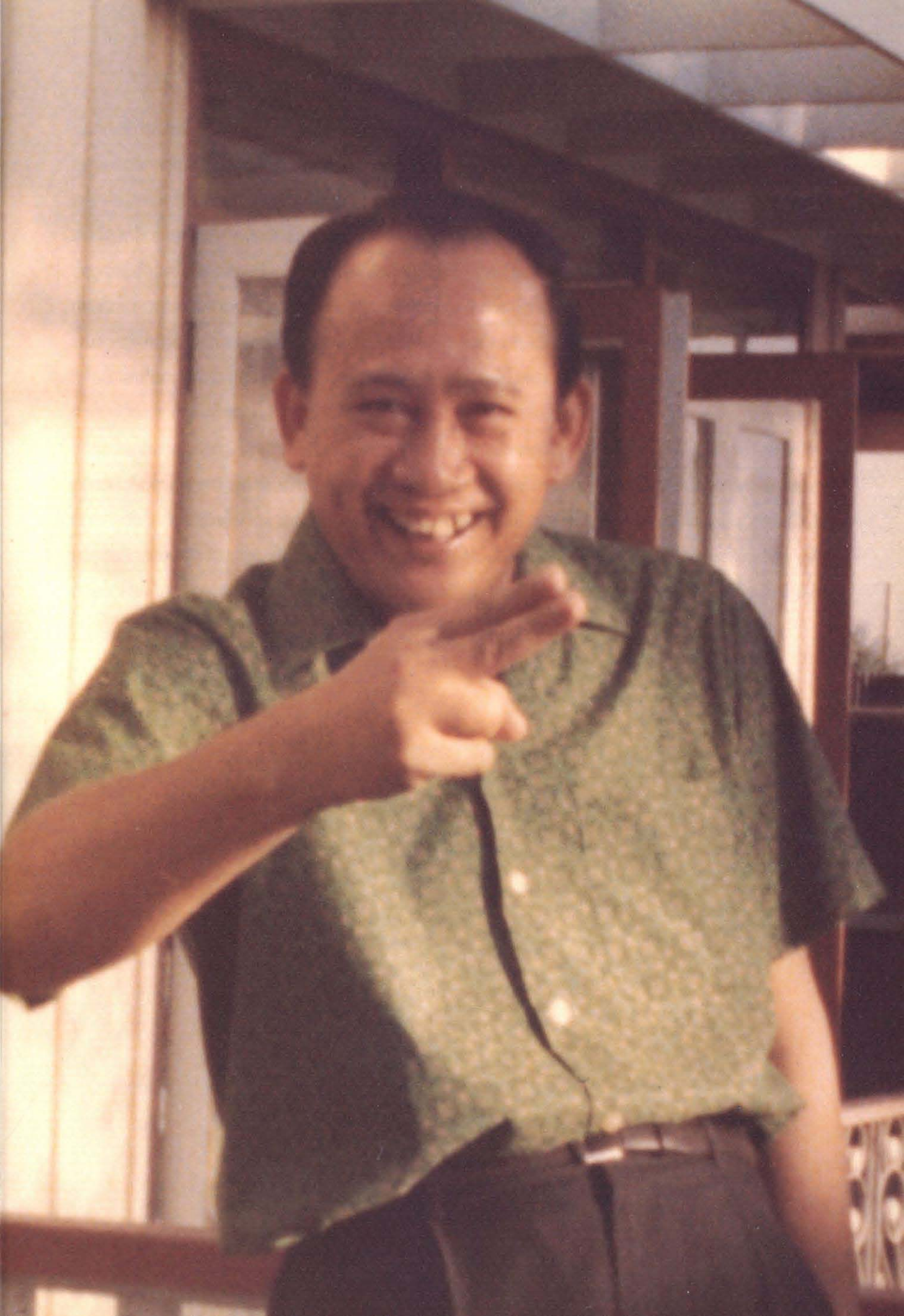

สังสรรค์สุดสัปดาห์ที่บ้านสำเหร่ พ.ศ. ๒๕๔๓

ความสุขในวันหมั้นของลูก ๓๑ ตุลาคม ๒๕๔๑

อาลัยพี่รุณ

เรามีพี่ชาย ๔ คน พี่รุณเป็นคนที่ ๒ ตามปกติน้องๆ ทุกคนเรียกพี่อรุณว่า"พี่รุณ" ซึ่งเป็นคำเรียกสั้นๆที่พวกเราใช้กันจนคุ้นหู เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ ได้เสียพี่ชายคนที่สี่ และบัดนี้ได้สูญเสียพี่ชายคนที่สองไปอีกหนึ่งคน เมื่อวันที่ ๙ พ.ย. ๒๕๔๓ การเสียพี่ชายทั้งสองนี้ ทำให้พี่ๆ น้องๆ ตลอดจนลูกหลานโศกเศร้าเสียใจเป็นอย่างมาก

พี่รุณเป็นพี่ชายคนเดียวที่ไม่ได้เป็นทหาร เพราะป้าเห็นว่าพี่รุณไม่ค่อยแข็งแรง จะเป็นลมวิงเวียนอยู่เสมอ อีกประการหนึ่ง ป้าอยากให้มีลูกชายอยู่บ้านกับน้องๆ ที่ยังเล็กอยู่ ป้าจึงให้พี่รุณไปเรียน ร.ร.ฝึกหัดครูฯ จนสำเร็จแล้วเป็นครูอยู่ ร.ร.วัดสวนพลู และ ร.ร.มัธยมบ้านสมเด็จฯ ตามลำดับ ในขณะเดียวกัน พี่รุณได้เรียนธรรมศาสตร์ทางด้านกฎหมายไปด้วย จนสำเร็จธรรมศาสตร์บัณฑิต ต่อจากนั้นพี่รุณได้ไปสอบเป็นข้าราชการกระทรวงเกษตรฯ และรับราชการในกระทรวงเกษตรฯ ตลอดมา จนได้เป็นรองปลัดกระทรวงฯ และอยู่ในตำแหน่งนี้นานเกือบ ๒๐ ปี จนเกษียณอายุราชการ

สมัยที่น้องๆ ยังเป็นเด็กๆ กันอยู่ พวกน้องๆ จะมีพี่รุณเป็นพี่ชายที่อยู่ประจำบ้าน ช่วยป้าและนายแม่ดูแลน้องๆ บางครั้งพี่รุณจะพาน้องๆ ไปเที่ยวเวลามีงานวัดใกล้ๆ บ้าน (สมัยก่อนถนนหนทางยังไม่มี) การคมนาคมไม่สะดวก ยังเป็นสวน ถนนตากสินยังไม่มี พี่รุณจะช่วยดูแลการแต่งตัวให้น้อง ซื้อขนมให้น้อง พอวันถึงวันเสาร์-อาทิตย์ พวกพี่ๆ ที่เรียนประจำ ร.ร.นายร้อย-นายเรือ ก็จะได้กลับบ้านกันครั้งหนึ่ง พี่รุณและน้องๆ ก็จะดีใจมากที่สมาชิกกลับบ้าน ทำให้บ้านสนุกครื้นเครงขึ้น พวกพี่ๆ จะคุยกันอย่างสนุกสนาน จะไปไหนก็เกาะกลุ่มคุยกันอย่างสนุก

เที่ยวกับน้อง ดอยสุเทพ ธันวาคม ๒๕๔๑

น้องๆ ก็ฟังพี่ๆ เขาคุยกันรู้เรื่องบ้างไม่รู้เรื่องบ้าง ถึงเย็นวันอาทิตย์พี่ๆ ที่อยู่ ร.ร.ประจำก็จะต้องกลับเข้า ร.ร.กัน พวกน้องๆ และพี่รุณจะรู้สึกเหงาหงอย อยากให้ถึงวันเสาร์-อาทิตย์เร็วๆ บ้านจะได้คึกคัก พี่รุณก็จะสนุกสนานพร้อมด้วยน้องๆ ทุกคน พี่รุณจึงเป็นพี่ชายที่อยู่ใกล้ชิดกับน้องๆ นานกว่าใครทั้งหมด เพราะพี่ๆ อีกสองสามคนต้องแยกไปเพื่อการศึกษาบ้าง ไปรับราชการในต่างจังหวัดบ้าง พี่รุณจึงเป็นพี่ชายคนเดียวที่ต้องอยู่โยงกับบ้านคอยดูแลน้องๆ ทุกคน พี่รุณต้องดูแลน้องๆ ตั้งแต่วัยเรียนอยู่แล้ว ซึ่งเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่พี่ต้องดูแลน้องแทนพ่อแม่ตามแบบฉบับครอบครัวไทยแต่โบราณ แม้เมื่อรับราชการแล้วก็ยังเป็นที่พึ่งและคอยให้ความอบอุ่นแก่น้องๆ และในบางครั้งก็ต้องเป็นที่ปรึกษาของป้าและนายแม่ตลอดมา เมื่อมีครอบครัวแล้วก็มีแค่ช่วงเวลาอันสั้นที่ย้ายไปอยู่ห่าง แต่แล้วก็กลับเข้ามาอยู่รวมกันอีก น้องๆ ทุกคนยังจดจำภาพและเรื่องราวต่างๆ ที่พี่รุณคอยช่วยเหลือ และอุ้มชูน้องๆ เหมือนกับเหตุการณ์เพิ่งผ่านไปเพียงปีสองปีนี้เอง ดังนั้นความใกล้ชิดของพี่รุณกับน้องๆ จึงมีมาก

พี่รุณเป็นคนที่มีรูปร่างสูงใหญ่กว่าพี่ๆ คนอื่น พี่รุณมีสุขภาพไม่ค่อยแข็งแรงมาประมาณ ๓ - ๔ ปี รูปร่างผอมบางลงมาก แต่ก็ยังไปงานและไปไหนๆ ได้ ลูกๆ ได้พาไปตรวจที่ ร.พ.บำรุงราษฎร์ มีหมอประจำตรวจเช็คอยู่เสมอมาระยะหลังประมาณเดือนตุลาคม พี่รุณมีอาการอ่อนเพลียมากและหายใจขัด ต้องให้ออกซิเจน บางครั้งมือ - แขนชา ลูกชายคนเล็ก (เต้ย) ซึ่งอยู่ประจำบ้านต้องพาพี่รุณไป ร.พ.ในยามดึก หมอให้นอนพักห้องซีซียู ๑ - ๒ คืน ถึงให้กลับบ้าน ระยะหลังนี้ต้องให้อาหารทางสายยาง ลูกๆ ได้ซื้อเตียงแบบ ร.พ.มา และจ้างผู้ดูแลเฝ้าประจำ

๓๑ ธันวาคม ๒๕๔๑ เชียงใหม่สปอร์ตคลับ

กลางวันลูกสาว (ต้อย – ติ๋ว) ผลัดกันมาเยี่ยมดูแล ส่วนน้องๆ ของพี่รุณก็หมั่นเดินไปดูแลกันอยู่ประจำทุกวัน และพยายามหายาที่จะช่วยให้พี่รุณมีอาการดีขึ้น ด้วยความหวังว่าบางทีอาจจะหายดั่งปาฏิหาริย์ ทุกคนหวังไว้อย่างนี้ แต่แล้วความหวังนั้นก็ต้องหมดหวังทั้งๆ ที่ก็รู้ว่ามันเป็นไปไม่ได้ พี่รุณจากพวกเราไปด้วยอาการสงบ เมื่อวันที่ ๙ พ.ย. ๒๕๔๓ การจากไปของพี่รุณแม้ว่าขณะที่อยู่คนละบ้านแล้วก็ตาม แต่ก็มีความรู้สึกเหมือนว่า พี่รุณอยู่ในบ้านเดียวกันกับเรา จึงยังความเศร้าโศกเสียใจให้กับพี่น้องและลูกหลานเป็นอย่างยิ่ง พวกเราอยากให้พี่รุณมีอายุยืนยาวต่อไปอีกสักหน่อย เพื่อชื่นชมลูกหลานของพี่ที่เริ่มเป็นหลักเป็นฐานกันทุกๆ คน

น้องๆ ขอให้พี่รุณที่รักจงมีความสุขและขอตั้งจิตอธิษฐานให้กุศลผลบุญที่พี่รุณได้ประกอบไว้ ตลอดจนบุญกุศลที่ครอบครัว ญาติ มิตรสหาย ได้ทำอุทิศให้ จงส่งเสริมให้ดวงวิญญาณของพี่รุณ ประสบแต่ความสุขความสงบในสัมปรายภพโดยสมบูรณ์ทุกประการ

ด้วยความเคารพรักและอาลัย

จากน้อง

(อนงค์ พุ่มหิรัญ)

(อำนวย พุ่มหิรัญ)

(พลตรี มงคล – ชมพู พุ่มหิรัญ)

คิดถึงพี่

วันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ เป็นวันที่เราได้สูญเสียพี่ชายคนที่สองไปอีกคนหนึ่ง ทั้งที่รู้ว่าพี่รุณป่วยอยู่ เมื่อได้รับโทรศัพท์ในตอนบ่ายก็ทำให้ตกใจ และคิดไม่ถึงว่าพี่รุณจะจากเราไปเร็ว ทุกคนไม่อยากจะเชื่อ เพราะพี่รุณยังพูดคุยยิ้มแย้มอยู่ รู้สึกเสียใจมากเพราะตั้งใจจะไปหาพี่รุณในวันรุ่งขึ้น (๑๐ พ.ย.) ไม่มีอาการอะไรที่ทรุดหนักลงซึ่งแสดงให้เราคาดเดาล่วงหน้าได้เลย

พี่รุณเป็นพี่ชายรองจากพี่คนโต (พี่นพ) อายุจะห่างจากดิฉันซึ่งเป็นน้องคนเล็กมาก ฉะนั้นเหตุการณ์ในช่วงต้นๆ ของครอบครัวเราในตอนนั้น ดิฉันไม่ค่อยจะรู้มากนัก เพราะเกิดและโตไม่ทัน พอจะจำความได้บ้างว่า พี่รุณเป็นพี่ชายที่โตเป็นผู้ใหญ่แล้วเพียงคนเดียวที่อยู่บ้านกับป้า นายแม่และน้องๆ

ในช่วงระยะหนึ่งซึ่งดิฉันคงจะอายุประมาณ ๑๐ ขวบขึ้นไป หลังจากที่พี่รุณได้แต่งงานแล้ว และย้ายไปอยู่บ้านที่ตลาดพลู เป็นช่วงที่ดิฉันโตขึ้นและจำอะไรๆ ได้ จะเป็นช่วงที่มีความผูกพันใกล้ชิดกับพี่รุณรวมทั้งพี่นันท์ด้วย (พี่สะใภ้-นันทนา) เกือบจะทุกวันศุกร์หรือเสาร์ พี่รุณจะมารับดิฉันกับพี่ชายคนก่อนดิฉัน (พลตรี มงคล พุ่มหิรัญ) ซึ่งขณะนั้นเป็นนักเรียนนายร้อย จปร. เพื่อพาไปดูหนังและทานไอศกรีม เราเป็นเด็กก็ดีใจและมีความหวังรอคอย

ภาพครอบครัวคุณย่าสอาด พุ่มหิรัญ ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๔

ให้ถึงวันศุกร์เร็วๆ บางอาทิตย์หรือช่วงโรงเรียนปิดเทอมก็จะไปค้างที่บ้านพี่รุณ รู้สึกชอบและสนุกมาก นอกจากได้ไปดูหนังแล้ว ยังมีเพื่อนที่อายุรุ่นราวคราวเดียวกัน คือ จารุวรรณ เอื้อกิจ (น้องสาวของพี่นันท์) ซึ่งนับว่าเป็นญาติและเพื่อนคู่หู ในช่วงที่เรียนหนังสืออยู่ระหว่างมัธยมปีที่หนึ่งถึงปีที่หกดิฉันจะผูกพันกับบ้านพี่รุณที่ตลาดพลูและไปค้างบ่อยมากจนถึงทุกวันนี้ก็ยังจำบ้านหลังนั้นได้ทุกซอกมุม เพราะจะหาที่เล่นซนกันกับจารุวรรณ

เหตุการณ์เหล่านี้ยังอยู่ในความทรงจำของดิฉันตลอดเวลา และคงไม่ลืมในความรักและปรานีที่พี่รุณมีต่อน้อง ถึงแม้เมื่อดิฉันโตเป็นผู้ใหญ่ทำงานและแต่งงานแล้ว ทุกๆ หน้าหนาวดิฉันและสุเทพ (สามี) ก็จะให้พี่รุณช่วยจองบ้านพักที่วนอุทยานเขาใหญ่ให้ พี่รุณไม่เคยปฏิเสธน้อง จะจัดการเป็นธุระจองทั้งบ้านพักและอาหารให้ดิฉันได้พาเพื่อนๆ เป็นจำนวนมากไปเที่ยวและค้างที่นั่นเกือบทุกปี ในระยะที่พี่รุณยังมีชีวิตอยู่แม้ขณะที่เริ่มป่วย เมื่อพบกันเกือบทุกครั้งพี่รุณก็จะถามถึงทุกข์สุขของดิฉันอยู่เสมอ และจะชักชวนให้ไปเที่ยวเชียงใหม่ด้วยกัน แต่ก็ยังมีเหตุขัดข้องไม่เคยได้ไปด้วยสักครั้ง มีอยู่ครั้งหนึ่งซึ่งเป็นโอกาสที่ดีมาก ดิฉันกับพี่สาวอีกสองคนและพี่รุณ ได้ไปเที่ยวด้วยกันที่มาเก๊าและฮ่องกง รู้สึกว่าพี่รุณสนุกในการช็อปปิ้งกับน้องๆ มาก ท่าทางมีความสุขและสดชื่น ตอนที่พี่รุณยังป่วยไม่มากก็ยังคุยว่า

หายแล้วจะหาโอกาสไปเที่ยวด้วยกันอีก แต่ครั้งนั้นก็เป็นครั้งสุดท้ายที่พี่รุณได้ไปเที่ยวพักผ่อนกับน้องๆ

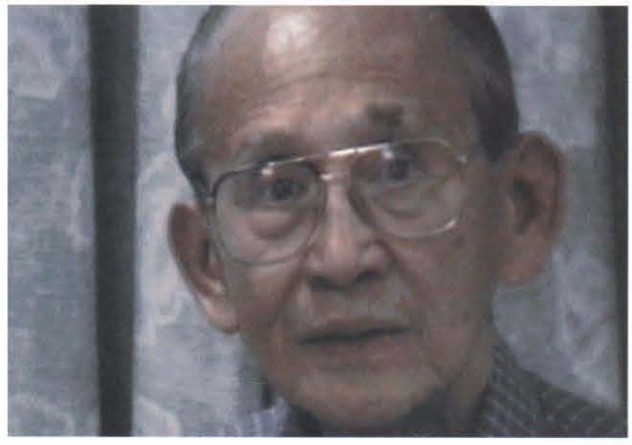
เมื่อพี่รุณล้มป่วย ดิฉันรู้สึกกังวลใจและครุ่นคิดอยู่ตลอดเพราะเห็นพี่ผอมลงไป ได้แต่คิดอยู่ในใจและสวดมนต์ขอให้พี่รุณหายเป็นปกติเร็วๆ แต่ในที่สุดพี่รุณก็ได้จากพี่น้องและลูกหลานไปในขณะที่พี่น้องยังทำใจไม่ได้ ทุกคนรู้สึกงงๆ และเสียใจ อยากให้พี่รุณมีอายุยืนนานกว่านี้

พี่รุณเป็นพี่ที่รักและเอื้ออารีต่อน้อง ไม่เคยเอาเปรียบ ทุกวันนี้น้องยังคิดถึงพี่รุณอยู่ตลอดเวลา ทั้งกิริยาท่าทางและคำพูดต่างๆ จากนี้ไปเวลาที่น้องไปงานในหมู่ญาติมิตร ก็จะขาดพี่รุณไปอีกคนหนึ่ง ทำให้รู้สึกเศร้าและใจหาย

น้องขอให้พี่รุณที่เคารพรัก ได้ไปอยู่ในที่ที่ดี สวยงาม หรือในสรวงสวรรค์ (ถ้ามีจริง) ด้วยผลบุญและความดีที่พี่รุณได้ทำไว้ในขณะที่มีชีวิตอยู่

อัมพร ศุภอัมพาล

คิดถึงคุณป๋า

ลูกอยากถามเหมือนเด็กเล็กๆ จริงๆ ว่า

คุณป๋าอยู่ที่ไหน?

มองเห็นลูกบ้างไหม?

ได้พบกับนายแม่บนสรวงสวรรค์แล้วหรือยัง?

ลูกไม่สงสัยเลยสักนิดว่าคุณป๋าจะแช่มชื่นกับดนตรีทิพย์อยู่บนวิมานอันไกลโพ้น สงบสบาย หมดกังวล พบกับความสุขอันเป็นนิรันดร์ เพราะคุณป๋าของเรานั้นเป็นสุภาพบุรุษที่สัตย์ซื่อและอ่อนโยน ยึดมั่นถือมั่นในคุณธรรม ทั้งยังขยันหมั่นเพียร เป็นลูกที่กตัญญู เป็นพี่ชายที่เสียสละ เป็นสามีที่แสนดี เป็นพ่อ และปู่ตาที่ประเสริฐสุด คุณป๋าเป็นบุคคลตัวอย่าง คุณป๋าคือพระของลูก

เมื่อยังเยาว์เราซึมซับได้รับความสนุกสนานร่าเริงจนติดเป็นนิสัยจาก"นิทานประจำบ้าน"ของคุณป๋า มุมมองอย่างขำขันจากชีวิตลำบากที่บ้านสวนในวัยเด็ก ประวัติการเล่าเรียนดีเด่น เกร็ดเล็กๆ น้อยๆ จากการรับราชการอย่างซื่อสัตย์ ยึดมั่นในความถูกต้องและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา สร้างความอิ่มเอิบภาคภูมิใจ เป็นนิทานที่ลูกฟังได้ไม่รู้เบื่อ

ตกถึงรุ่นหลาน "นิทาน" ชุดเดียวกันจากความทรงจำของคุณปู่ - คุณตา เมื่อก๋วยเตี๋ยวราคาชามละ ๒ สตางค์ เมื่อต้องปีนขึ้นหมาก และพายเรือไปขายที่ตลาดวัดกลาง เมื่อสุดจะเท่ ใส่กางเกงชาร์คสกินและรับเงินเดือนเดือนละตั้ง

ตุลาคม ๒๕๑๒

๘๐ บาท ถีบจักรยานพานายแม่ไปดูหนัง และหลบลูกระเบิดอยู่แถวริมคลองหลอด สิ่งเหล่านี้ยังตราตรึงอยู่ในหัวใจของหลานทุกคน ตำนานเหล่านี้เป็นความภูมิใจในครอบครัวของเรา หล่อหลอมให้ลูกหลานเชื่อมั่นในวิริยะ อุตสาหะ แห่งสัมมาชีพ ยึดความซื่อสัตย์สุจริตเป็นที่ตั้ง ถือการศึกษาเล่าเรียนเป็นขุมทรัพย์อันประเสริฐ อ่อนน้อม ถ่อมตน หากทรนงในศักดิ์ศรี

จากนี้ไปงานสังสรรค์พี่น้องบ้านเราคงจะเหงาหงอยเหลือเกินเมื่อขาดคุณป้า ลูก (เขย สะใภ้) ทั้ง ๑๒ และหลานทั้ง ๑๔ ของคุณป้าอยู่กันครบเมื่องานวันเกิดครั้งสุดท้ายของคุณป้าที่บ้านสำเหร่ เสาร์ที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๔๓ คุณป้าในวัย ๘๓ มีความเอื้ออาทรให้ลูกหลานอย่างลึกซึ้งภายใต้ความสงบเฉย นั่งยิ้มมองดูลูกคุยกันเฮฮา ร่วมวงคุยนิทานโบราณบ้างเป็นบางครั้ง สุขที่สุดเมื่อหลานๆ มาค้าง นอนกันเขลง เล่นเกมส์กันจนดึกดื่นอยู่รอบข้าง แม้ยามป่วยไข้

๑๓ ธันวาคม ๒๕๔๒

ในบั้นปลายแห่งชีวิต คำน้อยไม่เคยปริปาก เกรงว่าลูกหลานจะกังวลใจ นั่งนอนรอให้ลูกหลานผลัดกันมาเยี่ยม พร้อมที่จะเผชิญกับวาระสุดท้ายในโลกนี้อย่างสงบและไม่หวั่นไหว ลูกจะลืมไม่ได้เลย เสียงคุณป้าในวันก่อนจะจากไป "มีอะไรจะทำก็ไปทำเถอะลูก ไม่ต้องลา . . . . . ถ้าว่างก็มานะลูก มาเยี่ยมป้า"

ขอคุณป้าพักผ่อนให้สบาย ลูกและหลานคิดถึงคุณป้าเหลือเกิน อยากกอดคุณป้าอีก และขอฝากจูบถึงนายแม่ด้วย

ต้อย เจือ

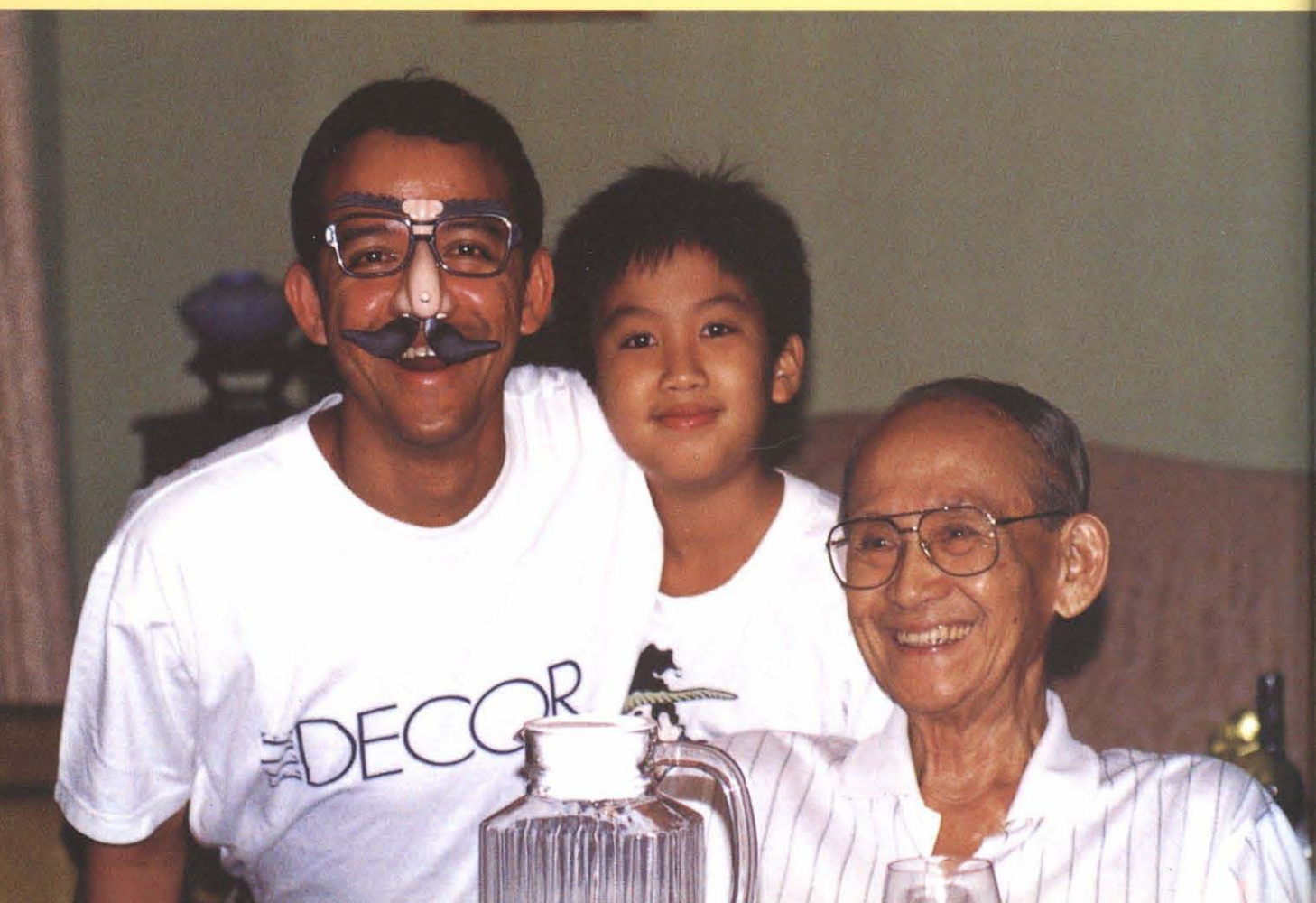
เจ.เจ. และแบมบี้

คิดถึงคุณตาที่สุด

คุณตาเป็นคน ที่ดีที่สุด ใจดีที่สุด น่ารักที่สุดที่แบมนี้มีมาตลอด 10 ปี คุณตาชอบให้หลานๆ มาค้าง จะดีใจมากโดยเฉพาะตอนที่หลานๆ มานอนด้วยกันเป็นหมู่ อบอุ่นมาก และพอตื่นมาตอน 10 โมงเช้า คุณตาจะแจกเบี้ยเลี้ยงวันละ 150 บาท หรือถ้าทำตัวดีจะได้มากกว่า เวลาไปค้างคุณตาจะสอนให้เก็บข้าวของให้เป็นระเบียบเรียบร้อย สิ่งที่สนุกที่สุดเวลาคุณตาอยู่คือ เวลาท่านเล่าเรื่องตอนที่ท่านเป็นเด็ก เช่นตอนที่ท่านถูกงูกัดและเรื่องสนุกๆ อีกมากมาย

ตั้งแต่คุณตาจากไปทุกๆ อย่างก็เปลี่ยนไป ที่บ้านสำเหร่ก็เงียบลงเพราะขาดคนที่สำคัญที่สุด ที่ทุกคนรักที่สุดไป เวลาเข้าไปในห้องคุณตา จะรู้สึก.... เศร้ามาก ชอบคิดถึงเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ (เช่นอยากให้คุณตากลับมามีชีวิตใหม่) ตอนนี้คุณตาก็จากไปแล้ว ขอให้คุณตาไปอยู่ที่สงบสุขบนสวรรค์นะครับ

หลานรัก BAMBI

สิงหาคม ๒๕๑๔

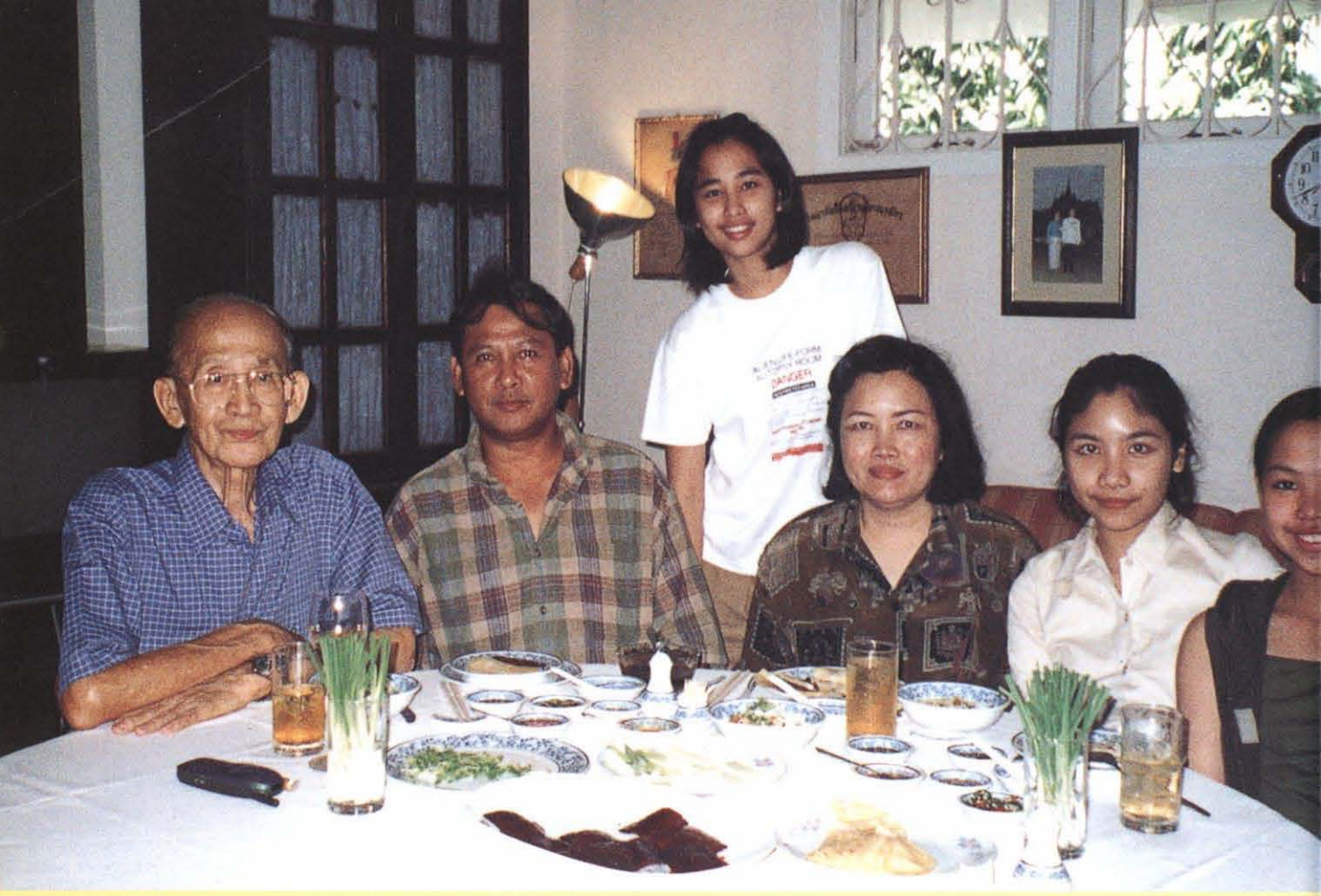
คุณป๋าเป็นพ่อที่ประเสริฐสุด ให้ลูกทุกอย่างนับตั้งแต่ลูกเกิด จนกระทั่งเติบโตมีครอบครัว ก็ยังเผื่อแผ่ไปถึงหลานๆ ให้ความรักความห่วงใย คำนึงถึงจิตใจของลูกหลานและของผู้อื่นเสมอ แม้ในขณะเจ็บป่วย คุณป๋ามีความอดทนเข้มแข็ง ไม่เคยปริปากบ่นถึงความเจ็บไข้ของตนเอง เพราะเป็นห่วงว่าลูกจะทุกข์ใจและเป็นกังวล ลูกถามครั้งใดก็จะบอกว่า "ป๋าไม่เป็นไร"

คุณป๋าได้จากลูกไปแล้ว ลูกขอให้คุณป๋านอนหลับพักผ่อนให้สบาย ปราศจากความกังวลใดๆ ลูกขอสัญญาว่าจะเป็นคนดี จะประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของคุณป๋าตลอดไป ขอกุศลผลบุญที่คุณป๋าได้สร้างสมไว้ ตลอดจนญาติมิตรได้บำเพ็ญให้ จงเป็นพลวปัจจัยให้ดวงวิญญาณของคุณป๋าสู่สุคติในสัมปรายภพ ชาติหน้าจะมีจริงหรือไม่ลูกไม่อาจทราบได้ แต่ถ้ามีจริงลูกขอเกิดเป็นลูกของคุณป๋าอีกตลอดไป

ด้วยความรักและอาลัย

ติ๋ว อัศวิน

ปู แป๋ม ป๋อม

งานวันเกิด ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๔๓

อาลัยรักคุณป้า จาก ดิ๊ด บิ๊ง และหลานๆ

นับตั้งแต่วันที่ผมเกิดมาในโลกนี้จนถึงวันที่คุณป้าจากไป เป็นเวลาเกือบ ๕๐ ปี ภาพในอดีตของคุณป้ายังคงประทับใจและอยู่ในความทรงจำของผมและพี่น้องทุกคนอยู่เสมอ ผมยังมองเห็นภาพกิจวัตรประจำวันตั้งแต่เราเป็นเด็กเล็กๆ ที่คุณป้าในชุดทำงานชุดสากลสีเข้มดูสะอาดเรียบร้อยและประณีตอยู่เสมอ พาพวกเราไปส่งที่โรงเรียนทุกเช้า ในตอนเย็นจะเป็นหน้าที่รับผิดชอบของนายแม่ที่จะขับรถตระเวนรับพวกเรากลับบ้าน เมื่อบรรดาลูกชายโตขึ้นพอช่วยตัวเองได้ เราก็จะไปโรงเรียนกันเองโดยรถโรงเรียนบ้างหรือรถโดยสารประจำทางบ้าง ส่วนลูกสาวทั้งสองคนนั้นคุณป้าจะรับ-ส่งตลอดจนเรียนจบมหาวิทยาลัย ในตอนเย็นเราจะเห็นคุณป้ากลับจากกระทรวงพร้อมแฟ้มเอกสารงานด่วนกองโตทุกวัน หลังจากรับประทานอาหารเย็นแล้ว คุณป้าจะสวดมนต์ไหว้พระไหว้ศาลพระภูมิแล้วทำงานต่อจนดึกดื่นเที่ยงคืน คุณป้ามักจะแวะมาดูที่ห้องนอนของลูกถ้าเห็นยังเปิดไฟอยู่ หากว่าลูกยังทำการบ้านไม่เสร็จและลูกไม่เข้าใจการบ้าน คุณป้าจะละจากแฟ้มกองโตมาสอนให้ โดยเฉพาะในวิชาคณิตศาสตร์ คุณป้าเป็นครูที่ดีมาก เพราะมักจะยกตัวอย่างที่ทำให้เราเข้าใจได้ง่ายขึ้น ในวันหยุดสุดสัปดาห์ คุณป้าจะพานายแม่ คุณยายและลูกๆ ไปชมภาพยนตร์บ้าง ซื้อของที่ตลาดนัดท้องสนามหลวงบ้าง พาลูกชายไปตัดผมบ้าง และที่ขาดไม่ได้คือพาครอบครัวไปเยี่ยมคุณปู่ คุณย่าเป็นประจำ ภาพอื่นๆ ของคุณป้าที่ยังอยู่ในความทรงจำและประทับใจอยู่เสมอ คือภาพที่คุณป้าช่วยนายแม่อุ้มลูกๆ ตัวเล็กบ้าง ตัวโตบ้างไปหาหมอที่โรงพยาบาลเมื่อยามป่วยไข้ ภาพที่คุณป้าไปดูแล

นายแม่ซึ่งป่วยอยู่ที่โรงพยาบาลรามาธิบดีด้วยความรักและห่วงใยจวบจนวาระสุดท้ายของนายแม่ ภาพที่คุณป้าไปเยี่ยมลูกสาวและลูกสะใภ้ที่ให้กำเนิดหลานทุกๆ คน โดยจะไปถึงโรงพยาบาลแต่เช้ามืดทุกครั้ง ด้วยแววตาที่แสดงถึงความรัก ความปีติยินดี ภาพที่คุณป้าไปดูแลคุณปู่ และคุณย่า และมักจะมาแวะเยี่ยมคุณยายเมื่อยามป่วยไข้ ภาพเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงความรัก ความห่วงใย ความเอื้ออาทร ของคุณป้าที่มีต่อนายแม่และลูกๆ ตลอดจนความกตัญญูกตเวทีที่มีต่อคุณปู่ คุณย่า

คุณป้ามีประวัติการศึกษาดีเด่นตั้งแต่เล็กจนโต ฉะนั้นจึงให้ความสำคัญในด้านการศึกษาสำหรับลูกๆ เสมอ ลูกๆ ทุกคนคงจำได้ดีว่า เมื่อสอบซ้อมหรือสอบไล่ปลายปีเสร็จและประกาศผลสอบแล้ว ในยามอยู่พร้อมหน้ากันลูกๆ จะนำสมุดพกรายงานผลการเรียนมาให้คุณป้า นายแม่ดู ลูกคนใดสอบได้เกิน ๘๐ เปอร์เซ็นต์ขึ้นไป คุณป้าจะมีรางวัลให้ สำหรับลูกที่ไม่ได้รางวัล เพราะคะแนนไม่ได้ตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้ คำน้อยคุณป้าก็ไม่เคยตำหนิ มีแต่จะให้กำลังใจและคำแนะนำ คุณป้าสอนให้ลูกทุกคนใช้ “สุ จิ ปุ ลิ” เป็นแนวทางในการศึกษาเล่าเรียนตั้งแต่เยาว์วัย และเรายังนำมาใช้สอนถึงชั้นหลานในทุกวันนี้ แม้จะให้ความสำคัญในด้านการศึกษา แต่ก็มิได้หมายความว่าคุณป้าจะละเลยการอบรมสั่งสอนลูกในเรื่องอื่นๆ คุณป้ามักจะยกตัวอย่างของคนที่มีความรู้ท่วมหัว แต่เอาตัวไม่รอดมาเป็นอุทาหรณ์ให้ลูกหลานฟังเสมอ เพราะคุณป้าตระหนักดีว่าความรู้ทางวิชาการเพียงอย่างเดียวคงไม่เพียงพอที่จะให้ลูกหลานต่อสู้

กับชีวิตได้ ในยามที่ลูกๆ อยู่พร้อมหน้ากัน คุณป้ามักจะนำเกร็ดประสบการณ์ชีวิตมาเล่าสู่กันฟัง เรื่องทุกเรื่องมักเกี่ยวกับความลำบากของคุณปู่ คุณย่า คุณป้า และพี่ๆ น้องๆ เมื่อสมัยก่อน ในทุกๆ เรื่องจะแฝงไปด้วยคติสอนใจให้ลูกหลานได้ซึมซับทีละเล็กทีละน้อย และนำมาประพฤติปฏิบัติ เช่นเรื่องการใช้จ่ายด้วยความระมัดระวังและประหยัด ความสำคัญของการศึกษา ความมีมานะอดทนต่อความยากลำบาก ความมุมานะในการทำงานอย่างไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก ด้วยความรับผิดชอบ สุจริต เที่ยงธรรม เพื่อประโยชน์ของทางราชการและประเทศชาติ การให้ความช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก หรือไม่ได้รับความเป็นธรรมโดยไม่หวังผลตอบแทน การดำรงไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีของไทย ความรอบรู้ในพิธีการทางศาสนาเยี่ยงฆราวาส กิริยา มารยาท การอ่อนน้อมถ่อมตน การแต่งกาย และการสมาคม เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าคุณป้าสอนเราทุกเรื่อง แม้แต่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ เช่น วิธีการกวาดบ้าน ถูบ้าน ก็จะลงมือสอนลูกๆ ด้วยตนเอง

หากจะกล่าวถึงความมีมานะ วิริยะ อุตสาหะ และความรับผิดชอบในการปฏิบัติหน้าที่ราชการแล้ว คุณป้าเป็นตัวอย่างที่ดีมากสำหรับลูกหลาน ลูกๆ ยังจำได้ว่านับแต่คุณป้าเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อยจนมีความเจริญก้าวหน้าได้ดำรงตำแหน่งเป็นรองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ตั้งแต่เมื่ออายุ ๔๖ ปี และครบเกษียณอายุในตำแหน่งเดียวกันนี้ สิ่งที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลงคือเมื่อมีงานเร่งด่วนแม้จะเป็นวันเสาร์ - อาทิตย์ คุณป้ามักจะไปทำงานที่กระทรวงครึ่งค่อนวัน บางครั้งพวกเราก็ไปนั่งทำการบ้านคอยที่หน้าห้อง บางครั้งนายแม่ก็พาพวกเราไปรอรับเห็นแฟ้มเอกสารกองโตแล้วแม้เราจะเป็นเด็กก็รู้สึกหนักใจแทน เพราะไม่ทราบว่าเมื่อไรงานจะเสร็จ คุณป้าจะได้

โตเกียว เมษายน ๒๕๓๖

พานายแม่และพวกเราไปเที่ยวเขาดิน หรือไปซื้อของเล่นที่ห้างอมรเสียที คุณป้าอธิบายว่างานจะมีเข้ามาทุกวัน และเราไม่มีวันจะชนะมันได้ แต่ถ้าเราไม่รีบทำก็จะกลายเป็นดินพอกหางหมู เราจะต้องรู้จักลำดับว่างานใดมีความเร่งด่วนกว่ากัน งานใดควรทำก่อนทำหลัง คุณป้าเป็นคนสู้งานและทรหดกับงานมาตั้งแต่หนุ่ม และเป็นโชคดีของคุณป้าที่ได้ทำงานใกล้ชิดกับคุณพระประกาศสหกรณ์ ซึ่งเป็นปลัดกระทรวงในสมัยนั้น ท่านเป็นแบบอย่างที่ดีของข้าราชการ คุณป้าจึงได้มีโอกาสเรียนรู้งานจากท่าน บ่อยครั้งที่คุณป้าต้องทำงานเร่งด่วนหลังเวลาทำงานจนค่ำมืดกับท่าน และบ่อยครั้งที่จะต้องผิดนัดกับนายแม่เมื่อสมัยเป็นคู่รักกัน ต่อมาเมื่อลูกๆ โตขึ้นมีหน้าที่การงานในความรับผิดชอบมากขึ้น เราจึงได้เข้าใจว่าทำไมบางครั้งเราเองจึงต้องทำงานต่อที่สำนักงานจนมืดค่ำ และทำไมบางครั้งเราเองก็ต้องหอบแฟ้มงานด่วนกลับมาทำต่อที่บ้านให้แล้วเสร็จเหมือนกัน จำได้แม่นยำว่าเมื่อเล่าให้คุณป้าฟังเรื่องนี้ คุณป้ายิ้มน้อยๆ แล้วกล่าวว่า "ดีแล้วล่ะลูก ทำต่อไปเถิด งานผ่านเรามากเราก็ยิ่งแตกฉาน มันทำให้เรา TOUGH ป้าผ่านงานแบบนี้มามากต่อมาก เมื่อเคยชะแล้วต่อไปเราจะไม่กลัวงานหนัก เพราะผ่านที่หนักกว่ามาแล้ว คนเราจะเติบโตได้อย่างมั่นคงหากเราสามารถยืนหยัดและเติบโตขึ้นมาด้วยสองขาของเราเอง"

ในยามที่คุณป้าอยู่ในวัยชรา คุณป้าจะมีความสุขมากที่ได้อยู่ท่ามกลางลูกหลานอย่างพร้อมหน้า คุณป้าจะสั่งการให้แม่ครัวทำอาหารมาเลี้ยงดูลูกหลานโดยเลือกเมนูอาหารเอง นอกจากนั้นคุณป้ามักชอบที่จะไปเดินหาซื้อของใช้ซึ่งส่วนมากจะเป็นเครื่องเขียนสวยๆ แปลกๆ มาแจกลูกหลานอยู่เสมอ จนหลานๆ ถึงกับออกปากถามว่าทำไมคุณปู่ใจดีกับพวกเราจังเลย แม้ในยามป่วยไข้ที่คุณป้ารับประทานอาหารไม่ค่อยได้ก็ยังคงปฏิบัติเหมือนเดิมในการเลือก

งานวันเกิดครบ ๘๐ ปี ณ สโมสรรัฐสภา ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๔๐

เมนูอาหารหลากหลายให้ลูกหลาน และมานั่งเป็นประธานที่หัวโต๊ะในรถเข็น มองดูลูกหลานรับประทานอาหารด้วยสายตาที่เปี่ยมไปด้วยความรัก และเมตตา ส่วนคุณป้าเองนั้นในระยะหลังๆ รับประทานอาหารได้น้อยมาก ยามใดที่คุณป้าป่วยจนต้องเข้าโรงพยาบาล เมื่อลูกๆ ไปเยี่ยม คุณป้ามักจะบอกว่า "ป้าไม่เป็นอะไรมากหรอกลูก เดี๋ยวพรุ่งนี้ก็กลับบ้านได้แล้ว มีอะไรจะทำก็ไปทำเถิดไม่ต้องห่วงป้า" คุณป้าไม่เคยบ่นถึงความป่วยไข้ให้ลูกเป็นกังวล ทั้งๆ ที่เราพอจะมองออกว่า คุณป้ากำลังพยายามต่อสู้กับความเจ็บป่วยด้วยจิตใจที่เข้มแข็งทรหดอดทนยิ่งนัก ครั้งหนึ่งเมื่อคุยกันตามลำพังคุณป้าเคยบอกว่า "ป้าอายุปูนนี้แล้ว ได้กำไรมามากแล้ว ป้าไม่กลัวตายหรอกลูก ขออย่าให้มันทรมานมากก็แล้วกัน"

เมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ ผมเดินทางจากสัตหีบมาประชุมที่กรุงเทพฯ ในช่วงเช้า ในตอนบ่ายก่อนจะเดินทางกลับสัตหีบผมแวะมาเยี่ยมคุณป้าที่บ้านสำเหร่ ได้พบพี่ต้อยและพี่ติ๋ว ซึ่งมาเฝ้าคุณป้าแต่เช้า ในบ่ายวันนั้นคุณป้าเท้าและขาเย็นมาก ผมจึงบีบนวดขาให้คุณป้าเบาๆ นวดไปคุยไปอย่างสนุกสนานถึงเรื่องเมื่อครั้งที่คุณป้าได้มีโอกาสไปเที่ยวญี่ปุ่น ในปี ๒๕๓๙ ขณะที่ผมดำรงตำแหน่งผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารเรือ ที่กรุงโตเกียว และคุณป้ายังได้เล่าประสบการณ์ในการปฏิบัติราชการให้ฟังเหมือนเช่นเคย เราคุยกันอย่างออกรสได้ประมาณหนึ่งชั่วโมง ผมจึงกราบลาคุณป้ากลับสัตหีบ ในขณะที่ผมนำมือคุณป้ามากอด คุณป้าบีบมือผมเบาๆ กล่าวกับผมด้วยรอยยิ้มว่า "กลับไปเถิดลูกเดี๋ยวจะเสียราชการ วันเสาร์ - อาทิตย์ ค่อยมาเยี่ยมป้าใหม่" "ถ้าป้าหายดีแล้วป้าจะไปค้างบ้านติ๊ดนะ ที่นั่นลมเย็นดี ป้าชอบ" ผมฟังแล้วรู้สึกสะท้อนใจ ลำคอตีบตันเพราะรู้แก่ใจว่าคงจะไม่มีวันนั้นที่คุณป้าจะได้ไปค้างที่บ้าน

ปีใหม่ที่เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๓

ให้ลูกหลานได้ห้อมล้อมดูแลปรนนิบัติอีกแล้ว ผมนึกไม่ถึงจริงๆ ว่าหลังจากกราบลาคุณป้าและออกจากบ้านสำเหร่มาได้เพียง ๑๕ นาที คุณป้าก็จากไปอย่างสงบ แม้จะเสียใจในการจากไปของคุณป้า ซึ่งก็ไม่น้อยกว่าเมื่อครั้งที่นายแม่จากไปเมื่อ ๒๒ ปีก่อน ผมก็ยังมีความรู้สึกที่ดีอยู่เล็กน้อยที่ได้มีโอกาสทำหน้าที่ของลูกในการปรนนิบัติดูแลคุณป้าเป็นครั้งสุดท้าย และยังได้มีโอกาสกราบขอบพระคุณคุณป้าในคำสั่งสอนต่างๆ ที่เป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวงในการดำรงชีวิตของพวกเราอีกด้วย

คุณป้าครับผมอยากจะกราบเรียนคุณป้าว่า ลูกๆ ทุกคนโชคดีเหลือเกินที่ได้เกิดมาเป็นลูกของคุณป้า และนายแม่ที่เป็นพ่อแม่ที่ประเสริฐสุด เป็นพ่อตา พ่อสามี อันเป็นที่เคารพของเขย สะใภ้ เป็นปู่ ตา ที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความรัก ความเมตตา ความปรารถนาดี และเป็นที่รักของหลานทุกคน ตลอดจนเป็นที่รักของญาติพี่น้องและผู้ที่รู้จักคุ้นเคยมากมาย ผม ปิ๊ง และหลานๆ ขอกราบขอบพระคุณอีกครั้งในทุกๆ สิ่งที่คุณป้าทำมาตลอดชีวิตเพื่อพวกเรา และจะยึดมั่นในคำสั่งสอนอันดีงามและตัวอย่างที่ดีของคุณป้าตลอดไป พวกเราเชื่อว่าผลบุญที่คุณป้าได้ทำไว้มากมายในโลกนี้คงเป็นพลวปัจจัยให้ดวงวิญญาณของคุณป้าไปสู่สุคติในสัมปรายภพ และได้พบกับนายแม่ซึ่งเป็นสุดที่รักของคุณป้าในสรวงสวรรค์แล้ว คุณป้าและนายแม่จะคงอยู่ในหัวใจของเราตลอดไป

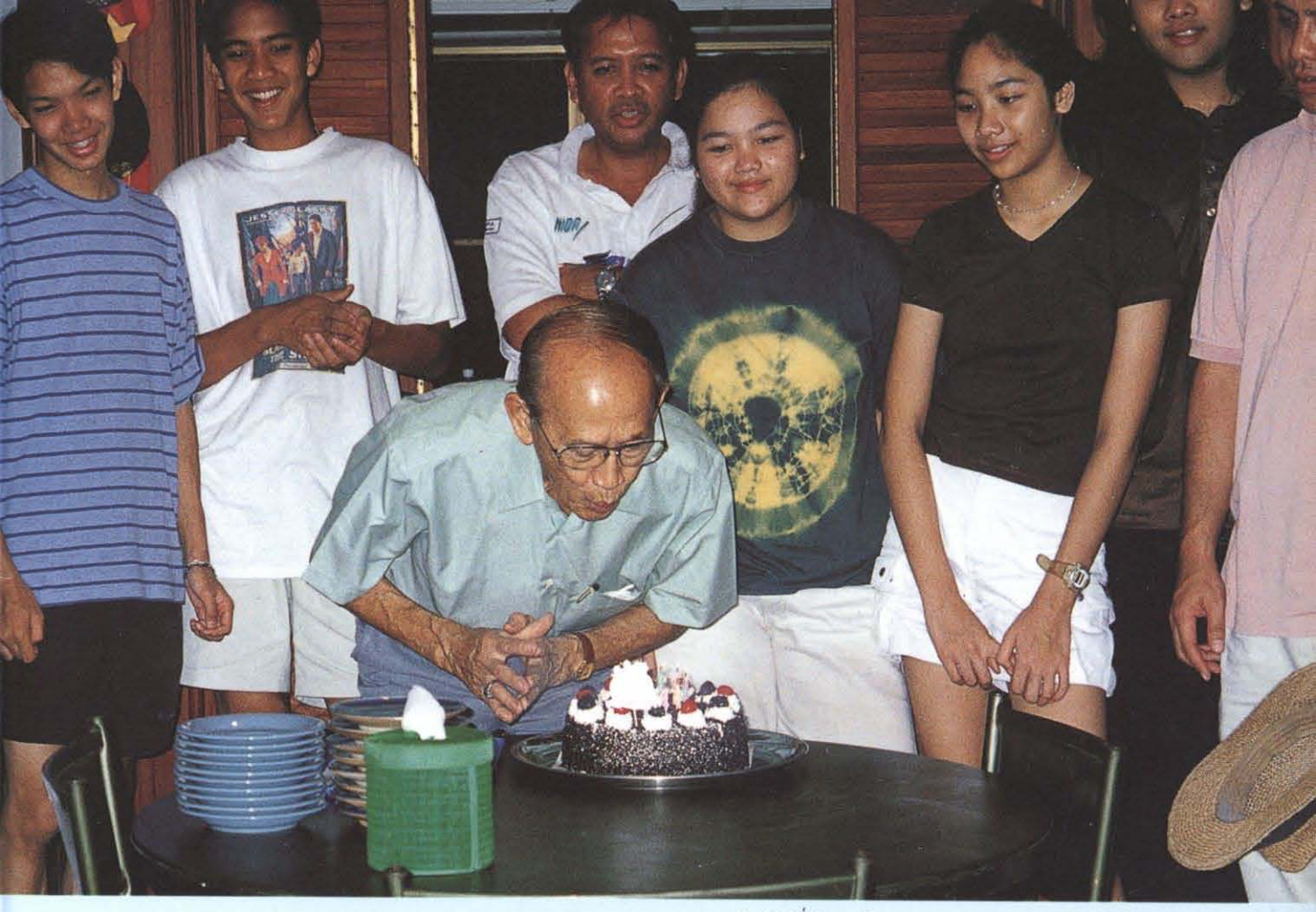
ลูก ติ๊ด ปิ๊ง

หลาน โป้ง ปอมม์ ปั๊บ ปุ๊บ

คำพูดนี้ลูกได้ยินมาตั้งแต่เด็ก แต่ก็ไม่ได้รู้สึกลึกซึ้งอะไร ทราบเพียงพระพุทธองค์ทรงแสดงฐานะของบิดามารดาไว้ว่าเป็นพระพรหมผู้ให้กำเนิด เป็นผู้สร้างชีวิตให้ลูก เป็นผู้เลี้ยงลูกและเป็นผู้แสดงโลกนี้แก่ลูก ซึ่งนับแต่จำความได้ "คุณป๋า""นายแม่"ก็เป็นเช่นนั้นเพราะได้เลี้ยงดูลูกๆ มาด้วยเมตตา กรุณาอย่างล้นเหลือ มีความปีติยินดีให้เห็นเมื่อประสบความสำเร็จ แต่ให้กำลังใจและวางใจเป็นกลางเมื่อเผชิญปัญหา คำน้อยไม่เคยซ้ำเติมให้ลูกเสียใจ จนเมื่อ ๒๒ ปีก่อน"นายแม่"พรหมผู้สร้างคนหนึ่งของลูกจากไป เป็นความสูญเสียอันยิ่งใหญ่ นอกเหนือจากความโศกเศร้าแล้วลูกได้สูญเสียโอกาสที่จะได้ทดแทนพระคุณ"นายแม่"ให้สมกับบุญคุณที่"นายแม่"ได้ทุ่มเททุกอย่างให้กับครอบครัวอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย แต่ลูกก็ยังปลอบใจตัวเองว่าลูกยังมี"คุณป๋า"พรหมองค์ที่ ๒ ของลูกอยู่ ลูกจึงตั้งใจทุ่มเททำทุกอย่างที่จะเป็นความสุขของ"คุณป๋า"เพื่อทดแทนพระคุณให้เต็มที่ และเพื่อไม่ให้ลูกต้องมานั่งเสียใจอีกเหมือนคราวเสีย"นายแม่"ไป

แต่แล้วเมื่อถึงวาระที่ลูกจะต้องเสีย"คุณป๋า"ไปจริงๆ ลูกยังรู้สึกเหมือนเดิมว่าลูกก็ยังทดแทนพระคุณได้ไม่เพียงพออยู่ดี ก็คงจะเป็นจริงเหมือนคำที่กล่าวถึงพระคุณพ่อแม่ไว้ว่ามีมากมายมหาศาลเปรียบเทียบไว้ว่า

ฉลองวันเกิดที่บ้านสบ๊ายสบาย ระยอง ๑๐ กรกฎาคม ๒๕๔๒

แม้จะเอาโลกมาทำปากกา

แล้วเอานภามาแทนกระดาษ

เอาน้ำทั้งหมดมหาสมุทรแทนหมึกวาด

ก็ยังประกาศพระคุณของพ่อแม่ไม่พอ

ลูกจึงยังมิอาจทดแทนพระคุณได้หมดเลยทีเดียว

ลูกเชื่อว่า ด้วยความที่"คุณป๋า"เป็นผู้ที่คิดดี พูดดี ทำดี มาตลอดชีวิต แม้จะคิดเพียงเฉพาะส่วนบุญกุศลที่ "คุณป๋า" ทำการอบรมสั่งสอน ทำนุบำรุงครอบครัวลูกหลานให้เป็นคนดีจวบจนเติบใหญ่ได้อย่างในปัจจุบัน โดยไม่รวมส่วนที่"คุณป๋า"กระทำให้บุคคลอื่นๆ แต่เพียงเท่านั้นก็เชื่อว่าเป็นพลวปัจจัยส่งให้"คุณป๋า"ได้สู่สุคติ ในสัมปรายภพแล้วอย่างแน่นอน

หาก"คุณป๋า"จะทราบได้ด้วยญาณวิถีใดก็ตาม ขอให้ทราบด้วยว่า ลูกหลานจะขอทดแทนพระคุณ "คุณป๋า" ตลอดไปด้วยการมุ่งมั่นทำความดี ดำเนินรอยตามแนวทางแบบอย่างที่ "คุณป๋า" ได้สร้างและอบรมสั่งสอนไว้ ทั้งในหลักชีวิตและหลักราชการทุกประการ

รักและคิดถึงคุณป๋าเสมอ

ตู่ อ๋อย

อั๊พ และ เอิน

โตเกียว เมษายน ๒๕๓๖

คุณป้าครูของลูก

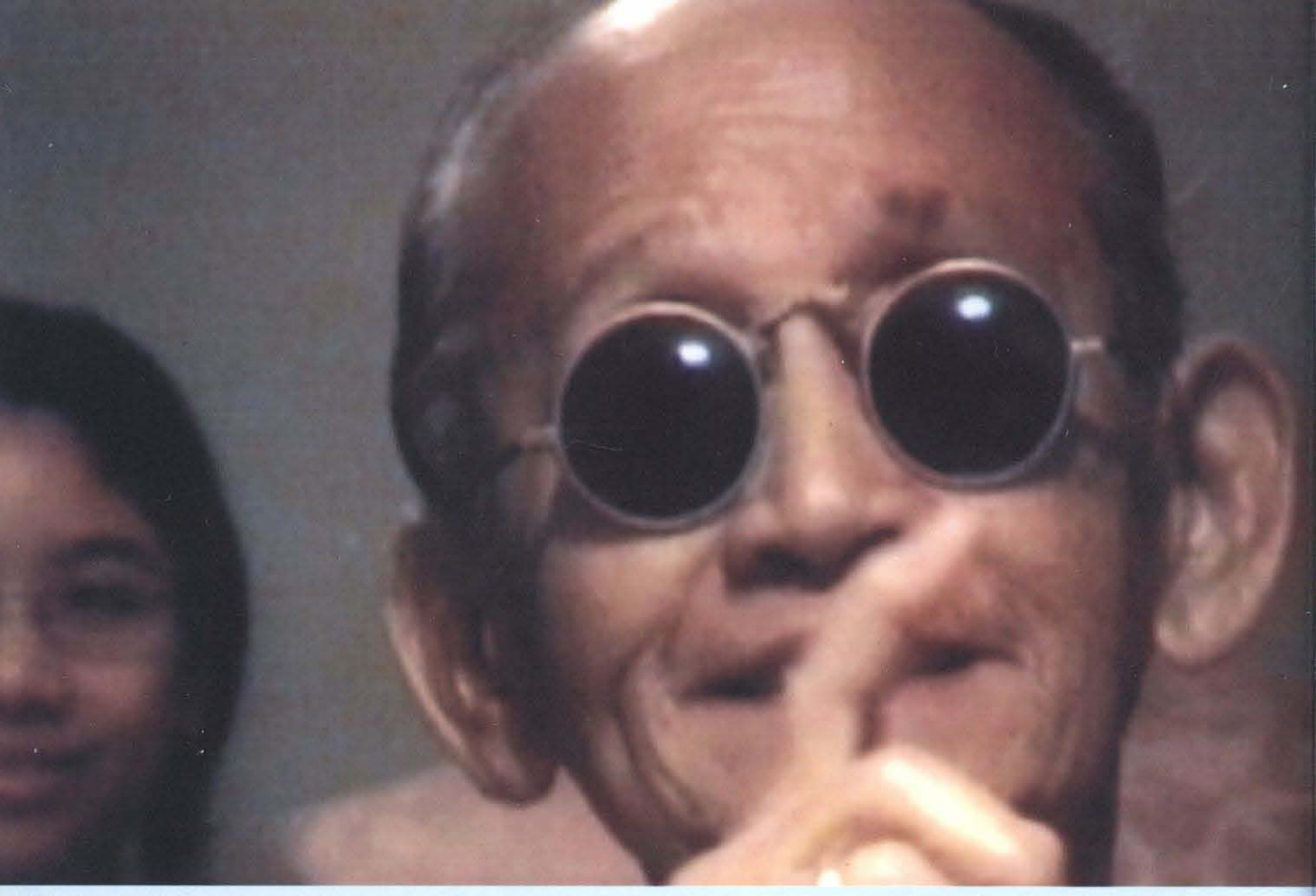
เมื่อผมเติบโตมาและเริ่มจำความได้ประมาณสี่สิบปีมาแล้วก็ได้ยินพี่ๆเรียกพ่อและแม่ของพวกเราว่า คุณป้า นายแม่ สาเหตุน่าจะมาจากการเรียกตามคุณป้าที่เรียกคุณปู่คุณย่าว่า คุณป้า นายแม่เช่นเดียวกัน สำหรับผม สองคำนี้เป็นคำที่มีเสน่ห์และมีความหมายตรึงใจผมมาก ครั้งใดที่แนะนำเพื่อนให้รู้จักคุณป้า นายแม่ ก็จะเป็นที่ฮือฮาจากเพื่อนๆ ของลูกทุกครั้ง และเพื่อนทุกคนก็เต็มใจเรียกตามโดยไม่ขัดเขิน

คุณป้าเป็นผู้มีอารมณ์เย็น สุขุมรอบคอบ มีความเป็นสุภาพบุรุษ มองโลกในแง่ดีเสมอ และสามารถกล่าวได้ว่าคุณป้าเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับลูกๆ ในทุกด้าน นอกจากการเป็นบุพการีที่ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนลูกๆ ให้เป็นคนดีแล้ว คุณป้ายังมีจิตใจในความเป็นครูตลอดชีวิตของท่านด้วย ในห้วงระยะเวลาที่ผมยังเป็นเด็ก จนเติบโตมีครอบครัว และรับราชการแล้วก็ตาม คุณป้ายังคงอบรมสั่งสอนลูกๆ และหลานๆ อยู่เสมอ ทุกครั้งที่ได้พูดคุยกับคุณป้า ผมจะได้ข้อคิดและข้อเสนอแนะต่างๆ ทั้งในเรื่องส่วนตัว และในเรื่องราชการซึ่งเป็นประโยชน์ต่อผมเป็นอย่างมาก ผมยังจำได้ดีถึงวิธีการสอนและอบรมลูกๆ ของคุณป้า คุณป้าจะมีวิธีการสอนลูกๆ โดยไม่ทำให้ลูกเบื่อหน่าย และเข้าใจง่าย เวลาส่วนใหญ่ที่คุณป้าใช้อบรมสั่งสอนคือในระหว่างการเดินทางไปรับ ไปส่งลูกที่โรงเรียน คุณป้าจะให้ลูกได้ลับสมองด้วยการตั้งโจทย์เลขง่ายๆ ให้ทำแบบคิดในใจ หรือบวกเลขทะเบียนรถยนต์คันข้างหน้าอย่างรวดเร็วบ้าง การถามคำศัพท์ภาษาไทย และภาษาอังกฤษแถมด้วยหลักไวยากรณ์บ้าง การถามคำถามถึงสถานที่สำคัญๆ อนุสาวรีย์ต่างๆ

ที่นั่งรถผ่านไป ซึ่งลูกๆ ก็ตอบผิดบ้างถูกบ้าง จนเป็นที่ครื้นเครงอยู่เสมอ ทุกวันนี้ผมยังคงระลึกถึงความทรงจำเหล่านั้นได้ดี และได้นำเอาวิธีการนี้มาปฏิบัติต่อลูกๆ ของผมด้วยเช่นกัน

ในช่วงที่คุณป้ารับราชการในตำแหน่งรองปลัดกระทรวงเกษตรฯ ผมเป็นนักเรียนชั้นมัธยมต้น ได้มีโอกาสเห็นภาพการทำงานของท่านนานถึงห้าปี เนื่องจากในตอนเย็นเมื่อคนขับรถไปรับผมและน้องมาจากโรงเรียนเซนต์คาเบรียล ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากกระทรวงเกษตรฯมากนักมารอที่กระทรวงฯ ในช่วงที่รอผมจะรีบทำการบ้านให้เสร็จ เพราะบ่อยครั้งที่คุณป้าอยู่ทำงานเย็นค่ำ ซึ่งคนที่กระทรวงฯ กลับบ้านกันไปหมดแล้ว คงเหลือเพียงเจ้าหน้าที่ที่คอยปิดประตูสำนักงาน และเชิญธงชาติลงจากยอดเสา เมื่อแรกๆ ที่มาคอยคุณป้าที่กระทรวงฯ ไม่เข้าใจว่าคุณป้าทำอะไรอยู่ และกว่าจะกลับบ้านก็เย็นค่ำ เมื่อมีโอกาสผมจึงขออนุญาตคุณป้าขึ้นไปที่ห้องทำงานเพราะอยากรู้ว่าคุณป้าทำอะไร ห้องทำงานหน้าตาเป็นอย่างไร โดยสัญญาว่าจะไม่ไปวุ่นวายใดๆ ทั้งสิ้น เพียงขอแค่ได้นั่งดูคุณป้าทำงานอย่างเงียบๆ และเมื่อผมได้เห็นห้องทำงานของคุณป้าเป็นครั้งแรก ถึงได้เข้าใจว่าทำไมคุณป้าจึงเลิกงานจนเย็นค่ำ เพราะสิ่งที่ผมได้เห็นคือแฟ้มกองโตเป็นจำนวนมากที่ตั้งอยู่บนโต๊ะทำงาน และกองบนพื้นห้องเรียงรายเป็นตับรอการดำเนินการต่อไป เมื่อรู้เช่นนั้นผมและน้องจึงคลายกังวลถึงเวลาที่จะได้กลับบ้าน และใช้เวลาในช่วงที่รอ เล่นกับน้องอยู่แถวรูปปั้นพญานาคบริเวณบันไดกระทรวงฯ โดยไม่ไปรบกวนการทำงานของคุณป้าอีกเลย

คุณป้าในฐานะหัวหน้าครอบครัวเมื่อกลับถึงบ้านก็จะมอบหน้าที่ต่อให้กับนายแม่และคุณยายที่จะดูแลลูกๆ ต่อไปจนเข้านอน หากลูกๆ มีการสอบคุณป้าจะช่วยนายแม่ในการติวิวิชาที่คุณป้าถนัดคือ คณิตศาสตร์ พีชคณิต และเรขาคณิตให้ลูกก่อนสอบ ในวันหยุดสุดสัปดาห์ วันหยุดนักขัตฤกษ์ต่างๆ และในวันเกิดของคนในครอบครัวของเราจะมีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ เช่นการออกไปรับประทานอาหารนอกบ้าน การไปดูหนัง การไปเที่ยวต่างจังหวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไปเที่ยวชายทะเลซึ่งคุณป้าชอบมาก และทุกครั้งคุณป้าจะเป็นประธานในกิจกรรมเสมอ และกิจกรรมหนึ่งที่จะขาดเสียไม่ได้คือการเล่าเรื่องราวในอดีตถึงความมานะ ความอุตสาหะ ความอดทนต่อความยากลำบากต่างๆ ที่พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ได้ประสบให้ลูกหลานฟัง เพื่อความบันเทิง และเป็นคติสอนใจไปพร้อมๆ กัน ซึ่งเหตุการณ์เหล่านี้คนรุ่นลูกอย่างพวกเราไม่มีโอกาสได้สัมผัส เช่นการเดินไปโรงเรียนด้วยการลัดเลาะไปตามท้องร่องสวนเป็นระยะทางไกลสลับกับการนั่งเรือจ้าง (ถ้ามีสตางค์) การขึ้นหมากและนำไปขายเพื่อหาสตางค์เป็นค่าขนม การชักกางเกงและนำมาผิงไฟให้แห้งจนกรอบเหมือนข้าวเกรียบว่าว เพราะมีกางเกงใส่ไปโรงเรียนตัวเดียว การก่อไฟเพื่อหุงข้าวที่ต้องใช้ปากเป่าลมผ่านกระบอกไม้ไผ่จนมืดหน้าจะเป็นลม เกร็ดเล็กเกร็ดน้อยในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ เช่นการพรางไฟบ้านด้วยผ้าสีดำในเวลากลางคืน เหตุการณ์ที่ทหารญี่ปุ่นมาอาบน้ำที่ท่าน้ำบ้านสำเหร่ และใช้กระโถนของคุณย่าที่คว่ำอยู่แถวนั้นมาตักอาบน้ำแทนขันน้ำ เป็นต้น เรื่องราวต่างๆ มากมายได้ถูกถ่ายทอดซ้ำแล้วซ้ำอีกไปสู่ลูกหลานซึ่งลูกหลานทุกคนไม่รู้สึกเบื่อเลยแม้แต่น้อย ทำให้ลูกหลานพอจะมองภาพ

งานวันเกิดปีที่ ๘๑ ที่บ้านติ๊ต ๑๘ กรกฎาคม ๒๕๔๑

ออกว่าคนรุ่นพ่อแม่ ปู่ย่า ตายายมีความเป็นอยู่กันอย่างไรในสมัยนั้น และสามารถดำรงวงศ์สกุลมาได้จนถึงทุกวันนี้ ซึ่งเป็นความภูมิใจให้กับลูกหลานในการดำรงชีวิตต่อไปเป็นอย่างดี

ลูกรู้สึกว่าระยะเวลาสี่สิบปีที่ได้เป็นลูกของคุณป้านั้นช่างรวดเร็วเหลือเกิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงเวลาที่ได้ทดแทนคุณคุณป้าช่างน้อยเหลือเกิน เมื่อเทียบกับสิ่งที่คุณป้าได้ทำให้กับลูก

ถึงแม้การจากไปของมนุษย์ทุกผู้ทุกนามนั้นเป็นไปตามธรรมชาติที่ไม่มีใครหลีกเลี่ยงหรือหนีพ้นไปได้ ซึ่งทุกคนรู้ดี แต่ลูกก็ยังอดที่จะคิดไม่ได้ว่าทำอย่างไรถึงจะขยายเวลาให้ลูกได้รับใช้คุณป้าไปอีกนานๆ และคิดว่าลูกๆ ทุกคนคงจะคิดเช่นเดียวกัน

แม้ว่าลูกๆ จะไม่สามารถทดแทนคุณด้วยการดูแลรับใช้คุณป้าได้อีกต่อไปแล้วก็ตาม แต่พวกเราจะยังคงสามารถทดแทนคุณคุณป้าได้ต่อไปด้วยการประพฤติปฏิบัติตนและอบรมสั่งสอนลูกหลานให้เป็นคนดี สมดังที่ "คุณป้าครูของลูก" ได้พร่ำสอนอยู่เสมอๆ

สุดท้ายนี้ลูกขอให้คุณงามความดีที่คุณป้าได้กระทำไว้เป็นอานิสงส์ให้ดวงวิญญาณของคุณป้าไปสู่สุคติในสัมปรายภพเป็นนิรันดร

ต่อ หน่อย

อาลัยคุณปู่

นับตั้งแต่จำความได้ สนก็อยู่ในบ้านสำเหร่หลังนี้แล้ว บ้านนี้เป็นบ้านที่มีคนอยู่เยอะแยะ และมีคุณปู่ซึ่งนอนในห้องด้านในของห้องพระ เป็นห้องที่ลึกลับมาก ตอนเป็นเด็ก สนชอบกระโดดเล่นบนโซฟาในห้องรับแขกมาก จนคุณปู่ต้องดุเป็นประจำเรื่อยมา หลังจากนั้นสนก็ย้ายไปอยู่ที่บ้านเมืองนนท์

เมื่อเข้ามาเรียนที่สวนกุหลาบฯ สนก็ได้มาค้างคืนที่บ้านสำเหร่เป็นครั้งคราว และเริ่มมาอยู่ประจำตอนขึ้นชั้น ม.๔ การมาอยู่ประจำที่สำเหร่นี้ทำให้สนได้มีโอกาสใกล้ชิดกับคุณปู่มากขึ้นกว่าแต่ก่อน และได้กลายเป็นโอกาสสำคัญที่ทำให้สนได้รับการอบรมสั่งสอนในสิ่งต่างๆ ที่น้อยคนนักจะได้รับการสั่งสอนเช่นนี้ คุณปู่สอนให้สนมีความละเอียดรอบคอบ เช่น ตอนปิดประตู หน้าต่างก่อนขึ้นนอนต้องใส่กลอนทั้งบนและล่าง แล้วพับกลอนไปด้านข้าง จากนั้นรูดม่านปิด จัดรอยต่อของผ้าไม่ให้มีช่องและจัดผ้ามาปิดเชือกไว้ให้เรียบร้อย คุณปู่สอนให้รับผิดชอบต่อตนเอง เช่น เมื่อตื่นนอนตอนเช้าก็ให้พับผ้าห่ม เก็บที่นอนเอง เป็นต้น สิ่งต่างๆ ที่คุณปู่ได้สอนสนมานั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สนสามารถประสบความสำเร็จในชีวิตการเรียนและการทำกิจกรรม รวมทั้งสามารถรับผิดชอบตนเองได้ในระดับหนึ่งดังเช่นทุกวันนี้

คุณปู่เป็นผู้ที่สนเคารพและรักมากที่สุด และเป็นคนดีที่หลายคนยอมรับ การที่คุณปู่จากไปเป็นเรื่องน่าเสียดายอย่างยิ่ง แต่ในเมื่อเป็นสิ่งที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้สนก็ได้เพียงหวังว่าหากชาติหน้ามีจริงขอให้สนได้เกิดมาเป็นลูกหลานคุณปู่อีกครั้ง

พฤษภกาสร *อีกกุญชรอันปลดปลง*
โททนต์เสน่งคง *สำคัญหมายในกายมี*
คุณปู่เราวางวาย *มลายสิ้นทั้งอินทรีย์*
สถิตทั่วคุณความดี *ณ ที่นี้ในใจเรา*

ชนาทิพย์ พุ่มหิรัญ

คิดถึงคุณปู่

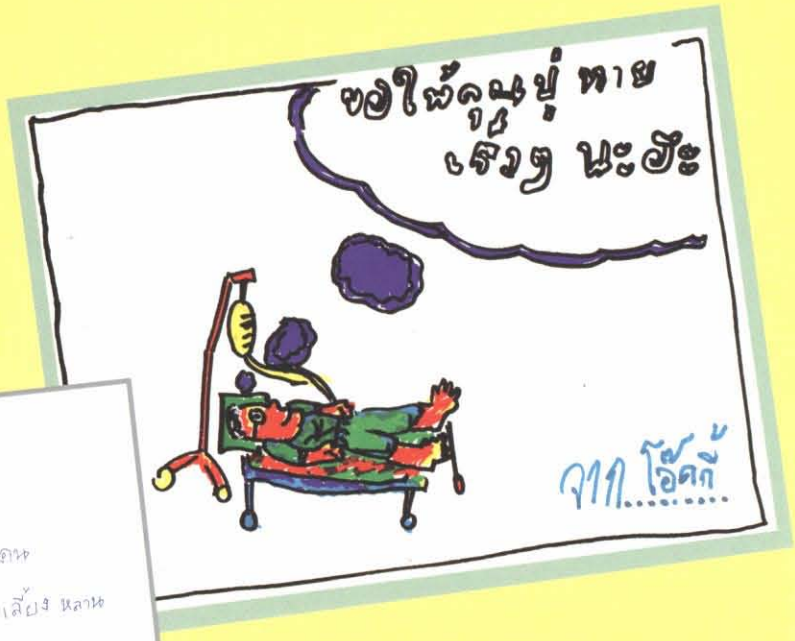
กว่า ๑๔ ปีที่น้องหว้าได้อยู่กับคุณปู่นั้นเป็นเวลาที่น้องหว้ามีความสุขมากจนสุดจะบรรยายออกมาเป็นคำพูดได้ ตอนเล็กๆที่ยังอยู่ที่บ้านสำเหร่นั้นทุกเย็นคุณปู่จะมีความสุขที่เห็นหลานปู่คนนี้นั่งหน้ากลมทานข้าวคำโตทุกวัน จนกระทั่งวันหนึ่งพวกเราได้ย้ายบ้านมาอยู่ที่เมืองนนท์แต่ก็ไม่ได้ทำให้พวกเราห่างเหินจากคุณปู่เลย เพราะพวกเราจะไปทานข้าวกันที่บ้านคุณปู่ หรือไม่ก็ไปนอนค้างกันทุกอาทิตย์ พอปิดเทอมก็จะมาค้างยาวเป็นเดือนอยู่กับคุณปู่ คุณปู่ก็จะพาไปเที่ยวที่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นที่โรงเรียนธนบุรีศึกษา ตลาดนัด หรือสหกรณ์ต่างๆ ตามที่หลานอยากไปโดยไม่เหน็ดเหนื่อยเลยสักนิด ยิ่งเวลาที่เห็นหลานมีความสุขที่ได้เที่ยวกับท่าน ใบหน้าของคุณปู่ก็จะเปี่ยมไปด้วยความสุขด้วย

ภาพต่างๆเหล่านั้นไม่เคยจางหายไปจากความคิดของหลานปู่คนนี้เลย แต่กลับยังคงติดตรึงอยู่ในใจ และคิดถึงคุณปู่อยู่ตลอดเวลา แต่แล้ววันเวลาก็ผ่านไปอย่างรวดเร็วและพรากคุณปู่ไปจากพวกเรา ซึ่งมันช่างรวดเร็วเหลือเกินยังไม่ทันที่จะได้ตอบแทนอะไรให้คุณปู่เลย

สุดท้ายนี้น้องหว้าอยากจะบอกคุณปู่ว่าคุณปู่ไม่ต้องเป็นห่วงน้องหว้านะคะ น้องหว้าจะตั้งใจเรียนให้ดีที่สุด ให้สมกับที่คุณปู่คอยอบรมสั่งสอนมาตลอด และขอให้คุณปู่ของน้องหว้านอนหลับอย่างสบายอยู่ปลายฟ้าและฝากให้ฟ้าช่วยดูแลคุณปู่แทนพวกเรา ให้คุณปู่มีความสุขตลอดไป...

น้องหว้า

คุณปู่ของผม

คุณปู่ของผม ท่านเป็นคนดี ต่อทุกคน
ผมชอบค้างที่บ้านคุณปู่ กับพี่ๆ คุณปู่ให้เบี้ยเลี้ยงหลาน
ทุกๆ คน คุณปู่ชอบเล่าเรื่องของท่านเมื่อสมัยเด็กๆ ให้ทุกคนฟัง
"แม้ว่าคุณปู่จะจากไปหลายเดือนมาแล้วก็ไม่ได้ทำให้ผมคิดถึงคุณปู่น้อยลงเลย"

จาก โอ๊ดกี้

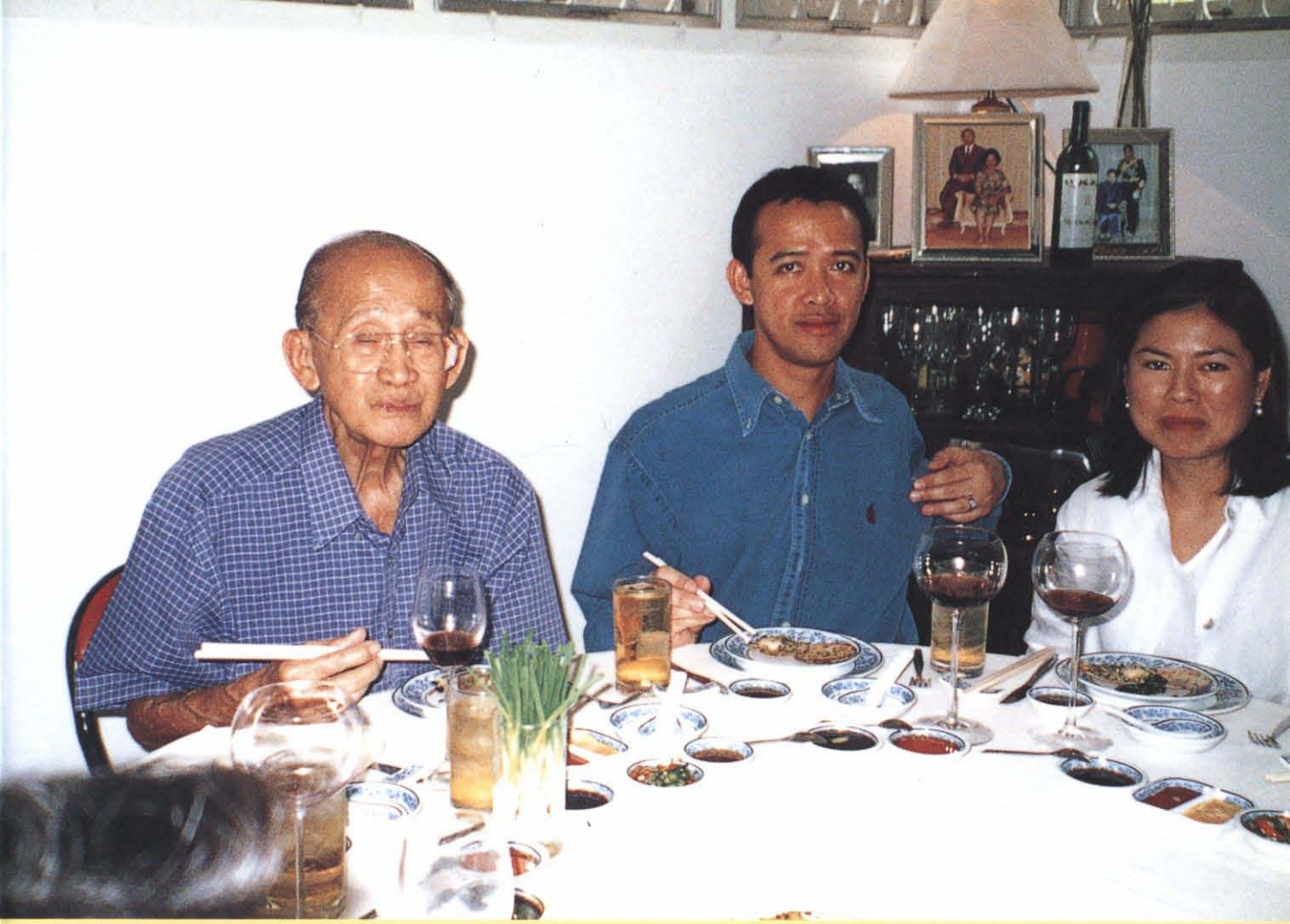

วันเกิดปีที่ ๘๓ ที่บ้านสำเหร่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๔๓

บันทึกสุดท้าย :

เต้ย : คุณป๋าฮะ พรุ่งนี้ผมต้องไปสัมมนาที่สิงคโปร์ ๕ วัน...กลับวันเสาร์ (๑๑ พ.ย. ๒๕๔๓) นะครับ

คุณป๋า : เดินทางโดยสวัสดิภาพนะลูก ไม่ต้องห่วงป๋า... ป๋าสบายดีลูก

เต้ย : ขอโกนหนวดให้คุณป๋าคืนนี้เลยนะฮะ พรุ่งนี้ผมไปเช้า คุณป๋าจะได้นอนตื่นสายๆ สบายๆ

คุณป๋า : เอาสิลูก

พร้อมกับพองแก้มซ้าย ขวา เพื่อรอให้ลูกโกนหนวดให้เหมือนเคยตามปกติ บนใบหน้าที่ยิ้มแย้มตามแบบฉบับของคุณป๋าใจดีของลูก

รุ่งขึ้นโทรมา...โอ๋เล่าว่า คุณป๋าทักทายตอนค่ำพร้อมบีบมือลูกสะใภ้ให้เห็นว่าแข็งแรง..."ป๋าสบายดีลูก... เต้ยกลับวันไหนนะ" เพื่อสื่อมาถึงเต้ยที่อยู่ไกลว่า ป๋าสบายดี

เสียดายที่ไม่สามารถกลับมาโกนหนวดให้คุณป๋าอย่างที่ คุณป๋า นั่ง นอน รอวันเสาร์ตามที่นัดหมาย เพราะคุณป๋าต้องจากลูกไปก่อนแล้ว ทุกอย่างเปลี่ยนแปลงเร็วมาก จะทำใจให้ยอมรับการไม่มีคุณป๋านั้นยากเหลือเกิน

คุณป๋าเป็นพ่อที่ใจดีและน่ารักของลูกเสมอ เป็นผู้ให้ทุกอย่างทั้งความคิด ความมีเหตุผล และเป็นผู้ให้กำลังใจที่เยี่ยมยอดที่สุด คุณป๋าเป็นทุกอย่างในชีวิตของลูก คุณป๋ารักต้นไม้...บ้านเราเลยมีต้นไม้ค่อนข้างมาก... ภาพที่ชินตา

คือคุณป้าเดินสำรวจ ก้มๆ เงยๆ อยู่กับต้นไม้ พรวนดินให้ปุ๋ย คุณป้าดูแลทุกต้นอย่างดีที่สุด บางต้นที่อยู่ในระหว่างการ“อนุบาล”คุณป้าจะมีสัญลักษณ์ช่วยจำ คือแมวน้อยตัวลายทำด้วยเซรามิค ตั้งท่ากระโดด เกาะอยู่ตามโคนต้นในกระถาง เจ้าแมวน้อยจะถูกย้ายไปตามกระถางอื่นๆ ตามแต่ว่าคุณป้ากำลังดูแลต้นไหนอยู่...ลูกได้แต่อมยิ้มทุกครั้งกับความน่ารัก และความละเอียดอ่อนของคุณป้า

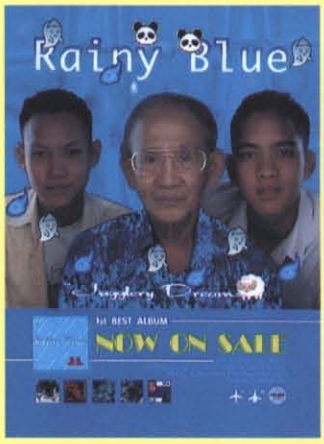
วันนี้เรื่องราวอันน่าจดจำของคุณป้าได้มาถึงตอนสุดท้าย หากแต่ไม่ใช่ตอนจบ เพราะทุกอย่างได้ตรึงลงในความทรงจำของลูก และไม่มีวันลบเลือนไปได้ อยากบอกให้คุณป้าทราบอีกครั้งว่า เป็นโชคดีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในชีวิตของลูกที่ได้มีโอกาสดูแลคุณป้าอย่างใกล้ชิด และขอให้คุณป้าพักผ่อนให้สบายในสวรรค์

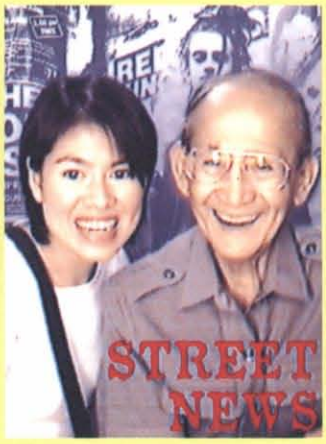
คิดถึงคุณป้ามาก

เต้ยและโอ๋

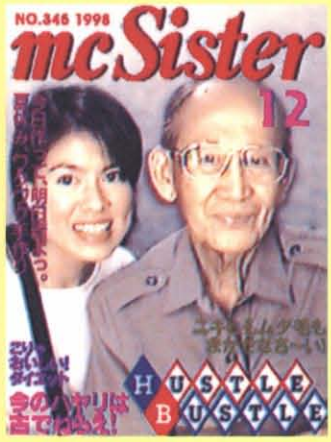

Rainy Blue
1st BEST ALBUM
NOW ON SALE

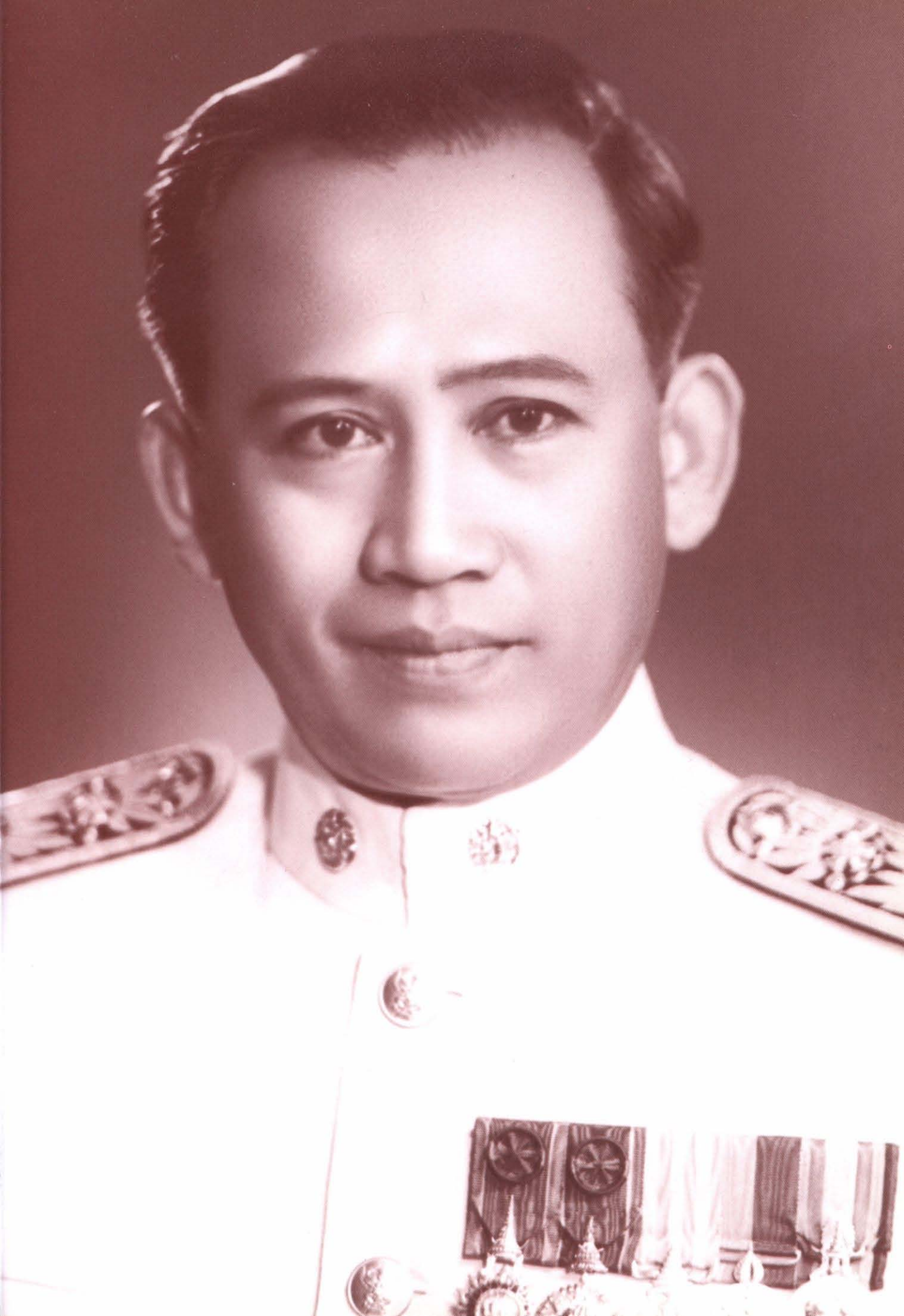

STREET
NEWS

FANTASTIC COUPLE !
Good People
1998 / 12
COLLEZIONI

TIME
INTERNATIONAL
BEAUTIFUL
WOMAN

news Good
JOY
BEAUTIFUL
PEOPLE

NO.348 1998
mc Sister
12
HUSTLE
BUSTLE

พระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมพระราชทาน

๑๐ - ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๔๓

สวดพระอภิธรรม

๑๓ - ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๔๓

วัดมกุฏกษัตริยาราม

คุณป๋า กับลูก

กราบขอบพระคุณ

ท่านผู้มีเกียรติและญาติมิตรทุกท่านที่ได้กรุณามาร่วมรดน้ำศพ นำหรีดมาเคารพศพ ร่วมเป็นเจ้าภาพและร่วมในพิธีสวดพระอภิธรรม ตลอดจนมาร่วมในงานพระราชทานเพลิงศพนายอรุณ พุ่มหิรัญ เจ้าภาพรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณา และไมตรีจิตของท่านเป็นอย่างยิ่ง

หากมีสิ่งใดขาดตกบกพร่อง เจ้าภาพกราบขออภัยมา ณ โอกาสนี้ด้วย

ขออานิสงส์ผลบุญที่ท่านทั้งหลายได้ร่วมบำเพ็ญกุศลให้แก่นายอรุณ พุ่มหิรัญ จงดลบันดาลให้ท่านประสบแต่ความสุขความเจริญตลอดไป

เจ้าภาพ

คุณเพ็ญสุข ปุญญานุภาพ ได้กรุณาอนุญาตให้พิมพ์หนังสือ "เชิงผาหิมพานต์" ซึ่งเป็นบทประพันธ์ของอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ เพื่อเป็นวิทยาทานในงานพระราชทานเพลิงศพนายอรุณ พุ่มหิรัญ

มหามกุฏราชวิทยาลัยได้กรุณาอำนวยความสะดวก และให้คำปรึกษาในการพิมพ์

เจ้าภาพขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

ขออานิสงส์แห่งกุศลเจตนาของท่านครั้งนี้ จงดลบันดาลให้ทุกท่านประสบแต่ความสุขความเจริญตลอดไป

เจ้าภาพ

จินตนิยายอิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

เชิงผา หิมพานต์

โดย สุชีพ ปุญญานุภาพ

เป็นเวลาสายปลายฤดูใบไม้ผลิ เมื่อมองไปทางทิศอุดร จะมองเห็นขุนเขาหิมพานต์ หรืออีกนัยหนึ่งหิมาลัยบรรพต ตั้งตระหง่านสูงขึ้นไปเกือบกึ่งฟ้า มีหิมะคลุมขาวดุจสีเงินยวง

เทือกเขาหิมพานต์นั้น ยาวเหยียดประหนึ่งปราการอันมั่นคง เป็นที่มาแห่งสายธารใหญ่น้อยทั้งปวง ซึ่งทอดลงสู่ที่ราบลุ่มภาคกลาง

ณ ที่แห่งนี้ เป็นจุดกำเนิดของเรื่องราวแห่งพุทธธรรม เรื่องราวของท่านผู้หนึ่ง ผู้ซึ่งกาลเวลาไม่เคยทำให้เกียรติคุณของท่านลบเลือนไปเลย...

คำนำ

หนังสือเรื่อง "เชิงผาหิมพานต์" นี้ เกิดขึ้นอย่างที่ผู้เขียนมิได้นึกฝันมาก่อน กล่าวคือ ขณะที่กำลังเตรียมเอกสารประกอบการค้นคว้าเพื่อเขียนเรื่อง "ประวัติศาสตร์ศาสนา" ต่อจากเรื่อง "ศาสนาเปรียบเทียบ" นั้น ก็ได้รับคำชักชวนจาก ม.ล. จิตติ นพวงศ์ บรรณาธิการหนังสือพิมพ์ "ศรีสัปดาห์" ให้เขียนจินตนิยายอิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในหนังสือพิมพ์ฉบับนั้น ซึ่งออกประจำรายสัปดาห์

ผู้เขียนทราบว่า หนังสือพิมพ์ "ศรีสัปดาห์" มีความมุ่งหมายที่จะส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจ และความซาบซึ้งในพระพุทธศาสนา อันเป็นที่มาแห่งความปฏิบัติชอบ และความผาสุกสงบ จึงอุทิศหน้าไว้เพื่อบทความทางพระพุทธศาสนาบ้าง นิยายอิงหลักธรรมบ้าง ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า หนังสือเรื่องนี้เกิดขึ้นด้วยความริเริ่มโดยตรงของท่านที่ออกนามมาแล้ว

ความมุ่งหมายที่สำคัญในการเขียนเรื่องนี้ คือ เทิดทูนพระอานนท์เถระผู้เป็นพระพุทธอนุชา ผู้ได้อุปฐากบำรุงรับใช้ใกล้ชิดสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ท่านได้ทรงจำพุทธวจนะไว้เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัทมาจวบจนปัจจุบันนี้ แต่จะนำประวัติของท่านมากล่าวไว้ตรงๆ ก็จะไม่เข้าชุดกับหนังสือบางเล่มที่ผู้เขียนนำมาแล้ว เช่นที่กล่าวถึงประวัติพระสารีบุตรเถรเจ้าด้วยการผูกเรื่องกองทัพธรรมขึ้น ฉะนั้นจึงถือโอกาสผูกเนื้อเรื่องเกี่ยวกับฉันทสุภลิจฉวี ผู้เป็นตัวเอกในเรื่องนี้ โยงเข้าหาประวัติของพระอานนท์เถระ เป็นการเชื่อมความให้ธรรมะเดินได้

การรวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับพระอานนท์ที่ปรากฏในเล่มนี้ มิได้เก็บจากหลักฐานทั้งหมด แต่เลือกเก็บเฉพาะที่เห็นว่าแปลกและไม่ค่อยปรากฏในหนังสือทั่วๆ ไป

ความจริงประวัติของพระอานนท์เถระ มีปรากฏบ้างแล้วในหนังสือพุทธานุพุทธประวัติของสมเด็จพระ-มหาสมณเจ้า กรมพระยาชิรญาณวโรรส หน้า ๑๓๖-๑๓๗ และในหนังสือพุทธประวัติเล่ม ๓ ตอนพระพุทธเจ้าปรินิพพาน

ตามหลักสูตรศีลธรรม พ.ศ. ๒๕๐๓ กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดให้นักเรียนในชั้น ม.ศ. ๑ (เทียบมัธยม ๔ เดิม) เรียนรู้ประวัติของพระอานนท์ด้วย

ในการรวมพิมพ์เป็นเล่มครั้งนี้ มิได้บอกไว้ว่าตอนไหน เก็บความมาจากไหน ขอบอกรวมๆ ว่า จากพระ-ไตรปิฎกบ้าง จากอรรถกถาธรรมบทบ้าง โดยเฉพาะตอนที่พระอานนท์เข้าขวางหน้าช้างนาฬาคิรีเพื่อป้องกันมิให้ทำร้ายพระพุทธเจ้าเก็บจากฏีกาพาหุง

เฉพาะหลักฐานจากพระไตรปิฎกนั้น ท่านผู้อ่านจะดูได้ในสารบาญแห่งหนังสือพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชนเล่ม ๒-๓-๔ ของผู้เขียน

มีปัญหาสำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่ปรากฏในเล่มนี้ ก็คือเรื่องการสะกดจิต ซึ่งความจริงมิใช่ความมุ่งหมายทางพระพุทธศาสนา ดังได้กล่าวไว้แล้วในเล่มนี้ หน้า ๑๑๓-๑๑๔ แต่ได้นำมากล่าวเกี่ยวข้องกับบุคคลในท้องเรื่องด้วย

บางท่านแสดงความสงสัยว่าการสะกดจิต แล้วสั่งให้ทำการใดๆ ข้ามวันข้ามคืนนั้น เป็นไปได้จริงหรือไม่

ความจริงถ้าคิดว่าเป็นเพียงนิยาย ปัญหาต่างๆ ก็หมดไป แต่บางท่านดูเหมือนจะสนใจด้วยว่า เป็นไปได้จริงหรือไม่ทางวิชาการ

เผอิญผู้เขียนมีหนังสือ The Story of Hypnotism ซึ่ง Rober W. Marks เป็นผู้แต่ง พิมพ์ที่นิวยอร์ก เมื่อ ค.ศ. ๑๙๔๗ (พ.ศ. ๒๔๙๐) เล่าเรื่องจริงซึ่งบันทึกไว้เป็นหลักฐานทางวิชาการเกี่ยวกับการสะกดจิตข้ามวัน ดังจะเลือกนำมาเล่าต่อไปนี้ :-

สิบเอกนอกราชการคนหนึ่ง เป็นผู้ได้รับเลือกสำหรับการทดลองสะกดจิตข้ามวันข้ามเดือน เมื่อเบินไฮม์สะกดจิตเขาเรียบร้อยแล้ว จึงถามว่า "ท่านจะพ้นจากประจำการในวันไหน ระหว่างสัปดาห์แรกของเดือนตุลาคม" สิบเอกตอบว่า "วันพุธ" เบินไฮม์กล่าวว่า "ถ้าอย่างนั้นจงฟังข้าพเจ้าให้ดี ในวันพุธแรกของเดือนตุลาคม จงไปหา ดร. ลีโบลต์ ท่านจะเห็นประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐ (ฝรั่งเศส) ผู้จะมอบเหรียญตราและบำเหน็จบำนาญแก่ท่าน"

ในระหว่างที่ถูกสะกดจิต สิบเอกผู้นั้นรับปากว่าจะปฏิบัติตาม แต่เมื่อฟื้นขึ้นมาแล้วก็จำอะไรไม่ได้เลย แต่อย่างไรก็ตาม ๖๓ วันต่อมานับแต่วันที่ถูกสะกดจิต คือในวันที่ ๓ ตุลาคม สิบเอกนอกราชการผู้นั้นก็ไปปรากฏตัวที่สำนักงานของ ดร. ลีโบลต์ แต่หาสนใจกับ ดร. ลีโบลต์อย่างไรไม่ เขาได้เดินตรงไปยังด้านซ้ายของห้องสมุด ซึ่งมีแขกผู้หนึ่งยืนอยู่ โค้งคำนับแขกผู้นั้น พร้อมทั้งกล่าวว่า "ฯพณฯ" (Your Excellency) - ดร. ลีโบลต์ รีบตรงไปยังสิบเอกนอกราชการผู้นั้น ก็เห็นเขาโค้งให้แก่แขกคนเดิมอีก แล้วยื่นมือขวาออกไป กล่าวพึมพำว่า "ขอบพระคุณ ฯพณฯ" ดร. ลีโบลต์จึงถามว่า "ท่านพูดกับใคร" สิบเอกนอกราชการผู้นั้นกล่าวตอบอย่างปราศจากความสงสัยว่า "ก็ชัดแจ้งอยู่แล้ว ฯพณฯ ประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐน่ะซี"

อีกรายหนึ่งเป็นการสะกดให้ผลปรากฏไปถึง ๕-๖ เดือน คือทนายความผู้หนึ่งชื่อโบนิส เขาได้บอกแก่สตรีสาวคนหนึ่งซึ่งถูกสะกดจิตแล้วว่า ในเช้าวันที่ ๑ มกราคม ท่านจะเห็นข้าพเจ้าเข้ามาในห้องแล้วกล่าวสวัสดีปีใหม่ ๕ เดือนเศษ ครั้นถึงวันขึ้นปีใหม่ สตรีผู้นั้นก็ได้เห็นจริงๆ ว่า โบนิสก้าวเข้ามาในห้องนอนของเธอที่แนนซี่ แล้วกล่าวสวัสดีปีใหม่ แต่ตามข้อเท็จจริงในวันนั้น โบนิสอยู่ในปารีสตลอดวัน

หนังสือเล่มที่กล่าวได้เล่าเรื่องไว้อีกมากหลาย แต่ผู้เขียนนำมาเล่าไว้เพียงเท่านี้ เพื่อประกอบการพิจารณาเนื้อเรื่องในเล่มนี้ ซึ่งอาจมีปัญหาได้

ผู้เขียนเคยคิดว่า การที่บุคคลคนหนึ่งจะสามารถสร้างงานชิ้นใดชิ้นหนึ่งขึ้นมาได้นั้น มองดูเผินๆ คล้ายกับผู้นั้นสร้างขึ้นด้วยลำพังความสามารถของตนแต่ผู้เดียว แต่แท้จริงก็ได้รับคำแนะนำสั่งสอนจากมารดาบิดาบ้าง ครูอาจารย์บ้าง อาศัยการสนทนาปราศรัยกับมิตรสหายหรือผู้อื่นบ้าง อาศัยการอ่านหนังสือที่มีผู้แต่งไว้เป็นเครื่องประกอบการพิจารณาบ้าง อาศัยคำติชมทักท้วงของผู้ปรารถนาดีบ้าง เนื่องด้วยการส่งเสริมของผู้อื่นบ้าง งานชิ้นนี้ของผู้เขียนก็เช่นเดียวกัน ถ้าจะมีความดีอะไรอยู่บ้าง ก็ขอได้โปรดทราบเถิดว่า เนื่องมาจากความดีของท่านผู้อื่นอีกหลายท่านดังกล่าวมาแล้ว ขอทุกท่านที่กล่าวจงได้ชื่อว่ามีส่วนแห่งความดี ไม่มากก็น้อยแห่งหนังสือนี้ โดยทั่วกัน

สุชีพ ปุญญานุภาพ

ประวัติย่อผู้เขียน

สุชีพ ปุญญานุภาพ เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ ที่ตำบลบางไทรป่า อำเภอบางปลา (อำเภอบางเลนในปัจจุบัน) จังหวัดนครปฐม อาชีพเดิมคือตั้งร้านขายผ้าและของใช้สำหรับชาวไร่ชาวนา

การศึกษา

เมื่อเยาว์วัย เรียนจบชั้น ป. ๕ (เทียบเท่าชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ในสมัยนี้)

การอุปสมบท

ได้บรรพชา อุปสมบท ศึกษานักธรรมและภาษาบาลี ณ วัดกันมาตุยาราม กรุงเทพฯ สอบได้นักธรรมชั้นเอก เปรียญธรรม ๙ ประโยค ลาสิกขาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕

อาชีพการงาน

หลังลาสิกขาแล้ว ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ต่อมาได้ลาออกจากกระทรวงวัฒนธรรม มารับหน้าที่เป็นที่ปรึกษาในองค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ต่อมาได้เป็นผู้ช่วยผู้อำนวยการและรองผู้อำนวยการโดยลำดับ เกษียณอายุเมื่อกลางเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๒๐

หน้าที่พิเศษ

เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ เป็นอาจารย์และที่ปรึกษาที่สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย อาจารย์พิเศษในบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร และอาจารย์พิเศษที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เดินทางไปดูงานในยุโรป และในสหรัฐอเมริกา ไปประชุมที่ญี่ปุ่น และประเทศอินเดีย เป็นหนึ่งในคณะทูตสันถวไมตรีในฐานะผู้แทนกระทรวงวัฒนธรรม ไปเยือนประเทศสหภาพพม่า ลาว และสาธารณรัฐจีน (ไต้หวัน) และเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ได้เป็นหัวหน้าคณะทูตสันถวไมตรีของประเทศไทยทางด้านการท่องเที่ยว ไปชี้แจงสถานการณ์การท่องเที่ยวของไทยให้สื่อมวลชนและนักธุรกิจการท่องเที่ยวในสหรัฐอเมริกา นิวยอร์ก และลอสแอนเจลิส

ผลงาน

๑. ใต้ร่มกาสาวพัสตร์
๒. กองทัพธรรม (รวม ๓ ภาค ๒ เล่มจบ)
๓. ลุ่มน้ำนัมมทา
๔. เชิงผาหิมพานต์
๕. นันทะ-ปชาบดี
๖. อาทิตย์ขึ้นทางตะวันตก
๗. วัฒนธรรมวิทยา
๘. วัตถุธรรม (วัฒนธรรมทางวัตถุ)
๙. ศาสนาเปรียบเทียบ
๑๐. ประวัติศาสตร์ศาสนา

๑๑. พจนานุกรมศัพท์พระพุทธศาสนาไทย-อังกฤษ และอังกฤษ-ไทย

๑๒. พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน (ย่อความจากฉบับภาษาบาลี ๔๕ เล่ม)

๑๓. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา (ซึ่งมีผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษด้วยแล้ว)

๑๔. ทางแห่งความสุขและแนวนึกทางศาสนา

๑๕. ชุมนุมปาฐกถาประเภทคลายทุกข์

๑๖. Buddhism and the World Peace

๑๗. Buddhism in Thailand

๑๘. Thai Culture in Brief

และนอกจากนี้ ยังมีหนังสืออันทรงคุณค่าอีกมากมายหลายเล่ม

สารบัญ

	หน้า
๑. สำนักวิศวามิตร	๑
๒. พรหมทัณฑ์	๓
๓. ชีวิตกับธารน้ำ	๗
๔. โอรสแห่งลิจฉวี	๑๑
๕. ธนูปลายหัก	๑๖
๖. บทเรียนจากอาจารย์	๒๑
๗. นักปกครองที่ดี	๒๕
๘. อยู่หน้าเป็น อยู่หลังเป็น	๒๘
๙. ประวัติอาจารย์วิศวามิตร	๓๓
๑๐. อดทน กับ ให้อภัย	๓๘
๑๑. ผจญพาล ผจญโจร	๔๒
๑๒. ฆ่าสัตว์บูชายัญ	๔๖
๑๓. ญาติธรรม - คารวธรรม	๕๐
๑๔. เศรษฐีขอทาน	๕๔
๑๕. ปราสาทของใคร?	๕๘
๑๖. ความดีส่งผล	๖๒
๑๗. สงเคราะห์คนยาก	๖๗
๑๘. สิ้นพ่อ	๗๒
๑๙. ไมตรีจิตซื้อไม่ได้	๗๖
๒๐. อันธพาล	๘๐
๒๑. การต่อสู้	๘๔
๒๒. ชนะด้วยธรรม	๘๙
๒๓. ล้อมเมือง	๙๓
๒๔. กรรมสนอง	๙๗
๒๕. ขว้างปาปราสาท	๑๐๒
๒๖. การช่วยสังกิจจ์	๑๐๖
๒๗. การช่วยตัวเอง	๑๑๐
๒๘. ปราบกบฏ	๑๑๔
๒๙. อานันทเจตีย์	๑๑๘
๓๐. ถวายชีวิต - ธรรมรัตนะ	๑๒๒
๓๑. ใครพูดดี ทำดี และไปดี	๑๒๖

หน้า

๓๒. พระเจ้าปเสนทิ กับ พระอานนท์ ๑๒๙
๓๓. คำสรรเสริญพระอานนท์ ๑๓๒
๓๔. ความพอใจละความพอใจ ๑๓๕
๓๕. พระอานนท์ กับ พระศาสดา ๑๓๙
๓๖. บทอวสาน ๑๔๓
บทเสริมท้าย ๑๔๘

...สิ่งนั้นเป็นเพียงซากเจดีย์ร้าง ไม่มีคำพูด ไม่มีตัวอักษร ที่จะป่าวประกาศแก่ใครๆ ว่า เจดีย์นี้มี กำเนิดเมื่อกี่พันปีมาแล้ว สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงใคร และใครผู้นั้นมีคุณงามความดีอย่างไร...

...สิ่งนั้นเป็นเพียงกองอิฐหักพัง ใครผ่านไปมาจะสนใจไยดีหรือไม่ก็ช่างใคร แม้ใครจะเข้าไปกราบแสดงคารวะอย่างสูง หรือใครจะเบือนหน้าหนีก็เป็นเรื่องของผู้นั้น ไม่มีอาการยินดียินร้ายปรากฏออกมาจากกองอิฐ...

...แต่ชายชราคนหนึ่ง กล่าวด้วยน้ำตานองหน้า ท่ามกลางกลุ่มชนที่พากันไปแห่ห้อมพระเจดีย์ร้างนั้น ว่านี่แหละคือสิ่งอนุสรณ์ถึงท่านผู้หนึ่ง ผู้ชอบเดินตามหลัง ผู้ไม่รู้จักเห็นแก่หน้าในการรับใช้ เพื่อประโยชน์แห่งผู้ที่ท่านจงรักอันมีผลสะท้อนมาถึงประโยชน์ของมหาชน ท่านคิดถึงประโยชน์ส่วนตนภายหลังประโยชน์ส่วนรวม ทำตนเป็นคนเล็กน้อย ไม่ชอบแสดงตนเป็นคนเด่น แต่เมื่อถึงคราวคับขัน ถึงคราวที่จะต้องสละชีวิต ท่านจะออกนำหน้า แม้ผู้ที่ท่านเคยตามหลัง พร้อมที่จะต่อสู้กับความตายอันกำลังมาถึงเฉพาะหน้า ท่านเป็นยอดของผู้จงรักภักดีต่อผู้มีพระคุณ เป็นยอดของผู้รู้จักกาลเทศะ เป็นยอดของผู้มีความทรงจำดีเลิศ และในการปฏิบัติงานอันน่าสรรเสริญนั้น แม้บางครั้งจะถูกตำหนิโทษจากส่วนรวม โดยที่ท่านเห็นว่าท่านไม่ผิดเลย ท่านก็ยอมรับผิดโดยไม่เสียเวลานำทิฐิมานะมาต่อสู้ ท่านผู้นั้นคือใครเล่า...ถ้ามิใช่...บุคคลตัวอย่าง ผู้มิได้ฝากเกียรติประวัติไว้แก่เจดีย์หรือกองอิฐ มิได้ฝากไว้แก่อดีตกาลนานไกล ท่านไม่สนใจในเรื่องเกียรติประวัติของท่าน แต่ก็น่าแปลกที่สิ่งซึ่งท่านไม่สนใจนั้น กลับติดอยู่กับทุกริมฝีปาก ซึ่งถ่ายทอดถ้อยคำอันประเสริฐที่ท่านอุตส่าห์จดจำไว้ และกับทุกหัวใจที่ไตร่ตรองข้อความ ซึ่งท่านรับมาแล้ว ก็บอกกล่าวถ่ายทอดสืบต่อเป็นขั้นๆ มาจวบจนปัจจุบัน...

...จินตนิยายอิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องนี้อาจจืดชืดไม่มีรสชาติ อาจขาดความสมบูรณ์ด้านนั้นและด้านนี้ อาจขาดความกระปรี้กระเปร่าที่จะชักจูงใจให้คึกคัก อาจขาดความสดชื่นรื่นเริง แต่ถ้าความดีอันใด ซึ่งอาจมีแฝงอยู่บ้างแม้เพียงนิดหนึ่ง จนมองเกือบไม่เห็น ความดีนั้นย่อมเป็นประหนึ่งเครื่องสักการะของคนยาก เป็นดอกไม้ธูปเทียนที่ต้อยราคา แต่ไม่ต้อยในเรื่องความตั้งใจและเต็มใจที่จะถวายเป็นเครื่องบูชาแด่ท่านผู้น่าเคารพรัก ท่านผู้เป็นบุคคลตัวอย่าง ท่านผู้ที่ซากหักพังแห่งพระเจดีย์ในเรื่องนี้มีความหมายถึง ท่านผู้ที่กาลเวลาไม่เคยทำให้เกียรติคุณของท่านลบเลือนไปเลย...

๑
สำนักวิศวามิตร

เป็นเวลาสายปลายฤดูใบไม้ผลิ เมื่อมองไปทางทิศอุดรจะมองเห็นขุนเขาหิมพานต์ หรือนัยหนึ่ง หิมาลัยบรรพตตั้งตระหง่านสูงขึ้นไปเกือบกึ่งฟ้า มีหิมะคลุมขาวตุจสีเงินยวง อาจจะเป็นยอดนั้นก็ได้ที่คนทั้งหลายพากันเรียกว่า ผาเผือกหรือเขาไกรลาส มีบุราณประวัติในคัมภีร์พราหมณ์สืบมาว่าเป็นทิพยสถานที่ประทับแห่งพระศิวะผู้เป็นเจ้า และบางคัมภีร์ก็ว่าเป็นที่สถิตอยู่แห่งท้าวกุเวร ผู้เป็นบดีแห่งยักษ์ทั้งหลาย

เทือกเขาหิมพานต์นั้น ยาวเหยียดประหนึ่งปราการอันมั่นคง เป็นที่มาแห่งสายธารใหญ่น้อยทั้งปวง ซึ่งทอดลงสู่ที่ราบลุ่มภาคกลาง

เมื่อพ้นฤดูหิมะมาแล้ว แสงแดดแห่งฤดูใบไม้ผลิตติดต่อกับฤดูร้อนก็เริ่มทำให้หิมะซึ่งกองอยู่ ณ เชิงเขาสูงเรื่อยขึ้นไปตามแนวบรรพต ค่อยละลายกลายเป็นอุทกธาราเยือกเย็นใสสะอาดไหลลงสู่ทิศทักษิณ แล้ววกไปสู่ทะเลภาคบูรพา

มหาชนผู้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ ณ ที่ราบสองฝั่งแม่น้ำสำคัญทั้งหลายมีอาทิ คงคา ยมุนา และอจิรวตี แม้จะไม่เคยดั้นด้นฝ่าทิวเขาลำเนาไพรไปจนถึงเทือกหิมาลัยบรรพต แต่ก็รู้กันดีว่าเทือกเขาที่ตั้งอยู่ไกลจรดขอบฟ้านั้นแหละคือที่มาแห่งสายน้ำอันตนอาศัยอาบกินสืบต่อกันมาตลอดกาลหาประมาณมิได้

จากเทือกเขาหิมพานต์นั้น มีลำน้ำสายหนึ่งนามว่า โรหิณี ไหลตรงมาเป็นเส้นปันเขตแดนแห่งกรุงกบิลพัสตุ์และกรุงเทวทหะ ราชธานีแห่งกษัตริย์ศากยวงศ์และโกลิยวงศ์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันทางสายโลหิตมาแต่แรกตั้งวงศ์กษัตริย์ทั้งสอง

เมื่อเดินทางเลียบลำน้ำนี้เรื่อยๆ ไปทางเหนือก็จะพบว่ามีป่าไม้ไผ่ ป่าไม้มะม่วง ป่าไม้สาละสลับกันอยู่ แล้วก็ถึงป่าไม้ใหญ่ประกอบด้วยไม้สัก ไม้สีเสียด ประดู่ลาย และอินทนิลเป็นดงทึบ ถ้าจะขึ้นสู่ที่สูงแล้วประมาณโดยสายตาต้นน้ำคงจะไหลมาแต่เทือกผา ผ่านดงดิบ ซึ่งต้องใช้เวลาเดินทางด้วยความยากลำบากไม่น้อยกว่า ๓ วัน จึงจะเห็นธารน้ำซัดเจนในป่าโปร่งสลับกับไม้เบญจพรรณ

พ้นจากดงทึบมาไม่ไกลนัก มีอาศรมหลายหลังตั้งอยู่ เป็นที่น่าสังเกตว่าในการเลือกภูมิประเทศที่ตั้งอาศรมเหล่านี้ ผู้สร้างได้พยายามพินิจพิจารณาอย่างถี่ถ้วน เว้นระยะพอเหมาะสม มีท่าลงสู่ลำน้ำโรหิณี อันได้จัดทำไว้อย่างเป็นระเบียบงดงาม รอบๆ บริเวณนั้นมีไม้ป่าบางชนิดอันเป็นประเภทไม้ดอก สลับกับไม้ผลปลูกอยู่อย่างงดงามทั่วไป ผู้ผ่านมาถึงอาศรมสถานแห่งนี้ ถ้ามิใช่คนใจเหี้ยมจนมองไม่เห็นความงามดามธรรมชาติอันผสมกลมกลืนกับฝีมือจัดระเบียบของมนุษย์ หรือมิใช่คนที่ถูกความโศกครอบงำอย่างหนักแล้ว ก็น้อยคนนักที่จะไม่หยุดดะลึงชมชวนให้หายเหน็ดเหนื่อยที่ได้ตรากตรำเดินทางมา

อาศรมบทเหล่านี้ มิใช่ที่อยู่ของนักพรตผู้บำเพ็ญตบะอย่างที่น่าจะเป็นเช่นนั้น แต่เป็นสำนักศึกษาศิลปศาสตร์ที่มีชื่อเสียงยิ่งแห่งหนึ่ง สืบสกุลอาจารย์มาแต่ท่าน "วิศวามิตร" นับด้วยจำนวน ๑๐ ชั่วบุรุษยุค

สำนักศึกษาศาสตร์ “วิศวามิตร” นี้ มีอาจารย์ใหญ่ผู้ใช้นาม “วิศวามิตร” ตามลำดับสกุล และมีอาจารย์ผู้รองลงมาเป็นแหล่งประสิทธิ์ประสาทศิลปวิทยาทุกสาขา ซึ่งมิใช่แต่ขัตติยราชกุมารแห่งศากยสกุลและโกลิยสกุลจะพากันมาศึกษาเท่านั้น แม้กุมารแห่งสกุลกษัตริย์ พราหมณ์ และแพศย์ ที่อยู่ห่างไกลก็พากันมาเป็นศิษย์แห่งสำนักนี้ด้วย แต่การศึกษาวิชารบย่อมมีเฉพาะผู้อยู่ในสกุลกษัตริย์เท่านั้น

สายวันนั้น มีการประชุมศิษย์ แห่งสำนักวิศวามิตรที่ลานกว้าง ทุกคนสนใจใคร่รู้ว่าได้เกิดมีเรื่องอะไรขึ้นหรือมีข่าวสำคัญอะไรสักอย่าง เพราะโดยปกติถ้าไม่มีเรื่องสำคัญก็จะไม่มีการเรียกประชุมหมดทุกคนอย่างนี้ แต่ตูเหมือนบางคนหรือหลายคนรู้อยู่บ้างแล้ว

เมื่อศิษย์ทั้งหลายพร้อมด้วยอาจารย์รองๆ ลงไปมาพร้อมกันแล้ว ท่านอาจารย์วิศวามิตรก็เข้ามา ทุกคนยืนขึ้นต้อนรับและแสดงคารวะ ท่านอนุญาตให้นั่งลงได้แล้ว จึงพากันนั่งในที่ของตน ท่านอาจารย์นั่งเหนือตั่งซึ่งจัดไว้พิเศษด้วยสีหน้าปกติ แต่คนที่ช่างสังเกตกระซิบกันว่า ท่านซ่อนความกังวลใจ และความไม่พอใจอะไรบางอย่างไว้อย่างยากเย็นที่สุด

“เรามีความเสียใจที่สานุและวิกัลปะ เป็นหัวหน้าของศิษย์แต่ละกลุ่ม ได้นัดหมายจะไปต่อสู้กันที่ป่าไม้สาละบ่ายวันนี้ ใครบ้างที่เกี่ยวข้องด้วย ขอให้ยืนขึ้นและเดินออกมา ให้สานุมายืนอยู่เบื้องซ้าย และให้วิกัลปะมายืนอยู่เบื้องขวาของเรา”

สานุและวิกัลปะหน้าซีดและแปลกใจว่าเหตุไฉนความเรื่องนี้จึงทราบไปถึงท่านอาจารย์ แต่ก็ลุกขึ้นยืนและเดินมาสู่ที่ของตนตามคำสั่งอย่างว่าง่าย ต่อจากนั้นก็มีศิษย์อื่นๆ ทยอยกันยืนขึ้น และแยกย้ายมาสู่ทิศทางของตนตามลำดับ ประมาณว่ามีพรรคพวกที่เกี่ยวข้องในการนี้ ฝ่ายละไม่น้อยกว่า ๑๐ คน

“เราจะไม่ถามว่าใครทำอะไรให้ใคร และเหตุไฉนจึงถึงกับนัดหมายจะประทุษร้ายกัน เพราะพอทราบเลาๆ มาบ้าง ว่าทุกฝ่ายก็รุนแรงด้วยกันทั้งสิ้น แต่จะขอประกาศว่า ถ้าใครล่วงละเมิดวินัยของสำนัก ในข้อต่อสู้ทำร้ายกัน เราก็จะให้เดินทางกลับหมดทุกคน แต่ความผิดในขั้นนัดหมายเพื่อต่อสู้กันยังไม่ถึงกับจะต้องให้ออก เราจึงขอประกาศลงโทษทั้งกลุ่มสานุ และกลุ่มวิกัลปะ ห้ามใครๆ พูดด้วย รวมทั้งห้ามพูดกันเองในระหว่างผู้ถูกลงโทษเป็นเวลา ๗ วัน ถ้าใครมีเรื่องสำคัญจะต้องพูดกับผู้ถูกลงโทษ หรือผู้ถูกลงโทษมีความจำเป็นจะต้องพูดกับใคร ก็ขอให้มาหาเราและพูดกับเราเพียงคนเดียว ในเวลาศึกษาศิลปวิทยาก็ให้ศึกษาตามปกติ แต่ห้ามพูดและห้ามถาม แม้เมื่อมีความสงสัย ใครมีความอยากรู้หรือสงสัยเรื่องอะไร ก็ให้รอจนกว่าจะพ้นกำหนดโทษจึงถามได้”

ทุกคนเงียบ เพราะทุกคนรู้ว่าท่านอาจารย์ไม่ชอบพูดมาก ไม่เคยบ่นอะไรซ้ำๆ ซากๆ เมื่อสั่งการอย่างไรแล้วก็จะต้องเป็นไปตามนั้นอย่างเฉียบขาด ท่านอาจารย์พยายามไม่แสดงแม้อาการหน้านิ่วคิ้วขมวดให้ใครเห็น ท่านพยายามแสดงแต่อาการยิ้มแย้ม แต่ทุกคนก็พากันกลัวเกรงอย่างยิ่ง คล้ายกับว่าเป็นผู้มีวาจาศักดิ์สิทธิ์ฉะนั้น

๒

พรหมทัณฑ์

ตลอดเวลา ๗ วันที่ถูกลงโทษมิให้พูดกับใคร สานุ วิกัลปะ พร้อมด้วยผู้ร่วมใจทั้งสองฝ่าย ต่าง รู้สึกอึดอัดเดือดร้อนเหมือนต้องถูกกักอยู่ในที่คุมขังเป็นเวลาแรมเดือน เพราะต้องฝืนใจทำเป็นใบ้ทั้งที่พูดจาได้ ครั้นจะล่วงละเมิดเล่าก็มีความเกรงกลัวเป็นพื้นอยู่ ด้วยเป็นที่ทราบกันดีว่า ท่านอาจารย์ผู้ที่ไม่ค่อยจะดุหรือลงโทษใครนี้ ถ้าสั่งการอะไรแล้วจะติดตามดูแลให้คำสั่งของท่านได้ผลเสมอ ท่านมิได้สั่งด้วยความโกรธ แต่สั่งเพื่อให้ได้ผลดีในการปกครอง ผู้ใดก็ตามที่ฝ่าฝืนก็จะต้องเดินทางกลับ และคนที่ถึงกับถูกสั่งให้เดินทางกลับนั้น ถือกันว่ามักจะมีอันเป็นไปต่างๆ และเข้ากับใครไม่ค่อยได้ ด้วยบุคคลชั้นสูงในเขตใกล้ไกลล้วนเป็นศิษย์ของท่านอาจารย์โดยมาก ต่างมีความเคารพเกรงกลัว และเชื่อในความรู้ความสามารถและอำนาจจิตของท่านอาจารย์กันอยู่ทั่วไป จนกระทั่งมีคำกล่าวว่าคนที่ท่านอาจารย์วิศวามิตรสั่งไล่ ก็คือคนที่ถูกประหารชีวิตนั่นเอง

อนึ่งผู้ที่เข้าศึกษานั้น โดยทั่วไปอยู่ได้เพียงปีเดียว ส่วนผู้ที่จะอยู่ศึกษาต่อได้อีกก็เฉพาะผู้ที่ท่านอาจารย์คัดเลือกแล้วเท่านั้น และมีจำนวนไม่มาก ถ้าใครไม่ดีจริง ไม่ตั้งใจศึกษา มีความประพฤติไม่เรียบร้อยก็เป็นอันอยู่ได้เพียงปีเดียว ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นใคร และไม่ว่าผู้ฝากให้เข้าศึกษาจะยิ่งใหญ่สักเพียงไร

นี้ก็อีกข้อหนึ่งที่ทำให้ศิษย์ทั้งหลายพากันเกรงกลัวท่านอาจารย์อย่างยิ่ง แต่ก็มีหลายคนที่อยู่ศึกษาเพียงปีเดียวแล้วได้รับผลบางอย่าง ซึ่งไม่เคยได้รับมาเลยตลอดเวลา ๑๗ ถึง ๓๐ ปีล่วงมาแล้ว เพราะฉะนั้นผู้ประสบความสำเร็จแห่งชีวิต เพราะอยู่ศึกษาเพียงปีเดียวจึงมีเป็นอันมากที่เคารพนับถือและสำนึกในคุณูปการของท่านอาจารย์

เรื่องระเบียบรับคนเข้าสำนัก ยังมีอยู่อีกมาก แต่จะขอยกไว้เพียงเท่านี้ก่อน

กล่าวถึงท่านอาจารย์วิศวามิตร เมื่อสั่งลงโทษสานุและวิกัลปะ พร้อมทั้งผู้เป็นฝักฝ่ายแล้ว ก็พิจารณาเหตุการณ์ด้วยความรอบคอบ ครั้นแล้วความสงสัยก็เพ่งเล็งไปว่าคงจะมีใครสักคนหนึ่งหรือกลุ่มหนึ่งในคณะศิษย์นั่นเอง ได้รับคำแนะนำจากบุคคลภายนอก ให้ปั้นเรื่องยุยงสานุและวิกัลปะเพื่อประโยชน์บางอย่างในอนาคตกาลนานไกล

กล่าวคือ สานุเป็นโอรสแห่งหัวหน้ากษัตริย์แคว้นมัลละภาคเหนือ อันมีกรุงกุสินาราเป็นราชธานี ส่วนวิกัลปะเป็นโอรสแห่งหัวหน้ากษัตริย์แคว้นมัลละภาคใต้ อันมีกรุงปาวาเป็นราชธานี ทั้งสองฝ่ายเป็นชนแคว้นเดียวกัน มีเชื้อสายแห่งมัลลกษัตริย์ซึ่งเกี่ยวดองกัน ต่างเพียงว่ามีราชธานีอยู่แยกกันระหว่างเหนือกับใต้ แคว้นนี้แม้จะไม่ใหญ่แต่ด้วยมีสามัคคีธรรมดีก็ยากที่แคว้นอื่นจะรุกรานไว้ในอำนาจได้

จึงอาจเป็นไปได้ว่า อาจมีกษัตริย์สักพระองค์หนึ่งแห่งแคว้นใกล้เคียง ต้องการให้พระราชโอรสได้รับศิลป-วิทยา ด้วยได้หวังในอนาคตด้วยว่า เมื่อแคว้นมัลละเกิดแตกกันเองแล้ว โอรสของพระองค์ก็จะนำทัพเข้ายึดแคว้นมัลละโดยไม่ต้องเสียทหารเลย เพราะทั้งสองฝ่ายได้ต่อสู้กันย่อยยับลงไปทั้งคู่แล้ว

เมื่อคิดมาถึงเพียงนี้ ท่านอาจารย์วิศวามิตรก็ปลงใจว่าจะสอบสวนสาเหตุ แล้วหาทางแก้ให้ทั้งสานุและวิกัลปะรักใคร่กันอย่างอาจจะตายแทนกันได้ในกาลต่อไป

ครั้นครบกำหนดที่สานุ วิกัลปะ และพวกพ้องถูกลงโทษแบบ “พรหมทัณฑ์” อันเป็นการลงโทษอย่าง “ผู้ดี” ซึ่งท่านอาจารย์วิศวามิตรได้เลียนแบบมาจากวิธีการของพระตถาคตเจ้าผู้บรมศาสดาแล้ว ท่านอาจารย์จึงเรียกสานุและวิกัลปะเข้าพบทีละคน เพื่อสอบสวนสาเหตุ ในที่สุดก็ได้ทราบว่าผู้ยุยงฉลาด หาวิธีให้ตนเองเป็นผู้ปลอดภัยเมื่อมีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้น เพราะไม่มีผู้ใดยืนยันถูกต้องว่าใครเป็นผู้ยุยง กล่าวคือมีแต่ข่าวลือผ่านเข้ามาในกลุ่มของพวกมัลละภาคใต้กับภาคเหนือว่า ฝ่ายใต้หาว่าฝ่ายเหนือเป็นคนขลาด ถ้ามองหน้าแล้วจะพยายามหลบสายตาเสมอ แล้วก็มีข่าวคล้ายคลึงกันเกิดขึ้นว่า ฝ่ายเหนือหาว่าฝ่ายใต้ไม่สู้ใครเลย คอยแต่จะหลบตาต่ำเมื่อถูกมองหน้า เมื่อข่าวเช่นนี้เกิดขึ้น ต่างฝ่ายก็คอยจับตูความเคลื่อนไหวของกันและกัน ถ้าเผอิญมองสบตากันก็ไม่มีใครหลบ เพราะเกรงจะถูกหาว่าเป็นคนขลาดไม่สู้ใคร เมื่อเกิดการมองตากันโดยไม่ยอมหลบทั้งสองฝ่ายเช่นนี้ ผลที่เกิดก็คือการท้าทายกันดังกล่าวมาแล้ว

ความก็กระจ่างชัดขึ้นสมจริงตามความคาดหมายของท่านอาจารย์วิความิตร แต่ที่เกินความคาดหมายของท่านก็คือ ความสามารถในการทำให้เรื่องขยายตัวไปเองโดยผู้ยุแหย่ไม่ต้องทำอะไรเลย

สานุและวิกัลปะได้ทราบความจริงด้วยความตกใจและเสียใจในการไม่ทันพิจารณาให้รอบคอบของตน เมื่อต่างฝ่ายนำข้อความมาบอกเล่าแก่มิตรสหายของตนแล้ว ท่านอาจารย์ก็ให้ทั้งสองฝ่ายขอขมากันและกัน และให้ปฏิญาณที่จะสมัครสมานกันด้วยดีสืบไป ทั้งนี้ได้กระทำเป็นการภายใน ไม่เป็นที่เอิกเกริกแก่ศิษย์ทั้งหลาย

รุ่งขึ้นเวลาเช้า ขณะที่ลมหนาวจากเทือกผาหิมพานต์ยังพัดอยู่อ่อนๆ หมอกบางๆ ยังทำให้มองเห็นสิ่งทั้งปวงไม่กระจ่างชัด ท่านอาจารย์ก็สั่งให้สานุและวิกัลปะพร้อมด้วยผู้มีส่วนในการวิวาททั้งหมดเตรียมตัวออกเดินทาง เมื่อเสร็จจากอาหารเช้าแล้วโดยมิได้แจ้งว่าจะนำไปสู่สถานที่แห่งไร

เมื่อได้เวลาท่านอาจารย์ก็ออกเดินนำหน้า เป็นการเดินทางเลียบลำน้ำโรหิณี บ่ายหน้าไปตามทักษิณทิศ

ศิษย์ทั้งหลายที่ติดตามไป เพิ่งได้สังเกตเต็มที่บัดนี้เองว่าภูมิประเทศริมธารน้ำโรหิณีนี้น่ารื่นรมย์เพียงไร พรรณไม้น้อยใหญ่ที่ขึ้นเขียวชอุ่ม มีนกเริงร้องบินจากดันนี้ไปดันโน้น เนินผาเตี้ยๆ หลายแห่งลาดขึ้นลง ทำให้การเดินทางเปลี่ยนสภาพบ่อยๆ เสียงสัตว์ป่าเล็กๆ ร้องสลับกับเสียงนกและเสียงน้ำที่ไหลลงจากโขดหินบางแห่ง เพื่อไหลต่อไปไม่หยุดยั้งตามลำน้ำ จนกว่าจะถึงจุดหมายปลายทางคือมหาสมุทร ทำให้คณะผู้เดินทางซึ่งในขณะนี้มีใจปลอดโปร่ง เพราะหมดข้อข้องใจอันเนื่องจากความพยาบาทมาดร้าย รู้สึกว่าตนมองข้ามความงดงามตามธรรมชาตินี้มาช้านาน

ท่านอาจารย์มิได้กล่าวถ้อยคำใดๆ คงเดินนำหน้าเรื่อยไปอย่างผู้จัดเจนภูมิประเทศ จนบางครั้งศิษย์ทั้งหลายรู้สึกว่าตนต้องเร่งฝีเท้าในการเดินอยู่บ้าง จึงรักษาระยะติดตามท่านอาจารย์ได้พอดี ไม่ชิดหรือห่างเกินไป จนกระทั่งเวลาสายแสงแดดกล้าขึ้นโดยลำดับ ท่านอาจารย์ก็ยังเดินนำอยู่อย่างนั้นโดยไม่บอกว่าจะไปที่ไหนและไปทำไม แต่ก็เดากันอยู่ข้อหนึ่งว่า คงจะมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ดนทะเลาะวิวาทกันไม่มากก็น้อย

ครั้นแล้วก็ผ่านหมู่บ้านย่อมๆ แห่งหนึ่ง นายบ้านพอเห็นท่านอาจารย์ก็รีบเข้ามาหา เอามือแตะเท้าของท่านอาจารย์แล้วยกขึ้นจรดหน้าผากเป็นการแสดงคารวะอย่างสูง

ท่านอาจารย์คงจะมีความคุ้นเคยกับนายบ้านดี จึงกล่าวขึ้นว่า

“สังกิจจ์! เธอสบายดีหรือ เราจะพาศิษย์ไปตรงคุ้งน้ำโรหิณีข้างหน้า และจะพักอยู่ที่นั่นจนถึงบ่าย”

คณะศิษย์ผู้ติดตามไม่มีใครเข้าใจความหมายพิเศษอะไรในการกล่าวเช่นนั้น พากันคิดว่าเป็นการทักทายอย่างธรรมดา แต่คนที่ท่านอาจารย์เรียกชื่อว่าสังกิจจ์เข้าใจอะไรมากกว่านั้น รีบแสดงคารวะอีกครั้งหนึ่งแล้วถอยออกไปยืนห่างอย่างอ่อนน้อม มองดูท่านอาจารย์และคณะศิษย์เดินผ่านไปด้วยท่าทางแสดงความชื่นชม

อีกครู่ใหญ่ทุกคนจึงได้เห็นว่า ลำน้ำโรหิณีเริ่มคดเป็นคุ้ง เพราะมีเนินผาใหญ่ขวางอยู่กลาง ท่าทีของคุ้งน้ำตอนนี้ก็คือ การหาทางเลี่ยงอุปสรรคเพื่อจะไหลไปสู่จุดหมายปลายทางของน้ำซึ่งไม่มีหัวใจ แต่ก็แสดงลักษณะคล้ายมีความสำนึกในหน้าที่ว่าจะต้องไหลลงสู่ที่ต่ำข้างหน้าโน้นให้จงได้

ครั้นมาถึงคุ้งน้ำ ท่านอาจารย์ก็เดินนำเลียบเนินผาไปอีกแถบหนึ่ง ซึ่งมองตามลำน้ำที่เลี้ยวตรงไปทางใหม่นี้เห็นชัดว่าสองฟากลำน้ำ เป็นนาไร่ มีลักษณะเป็นที่ราบอย่างประหลาด ท่านอาจารย์หยุดพักนั่งห้อยเท้าบนหินก้อนหนึ่ง แล้วสั่งให้คณะศิษย์เลือกหาที่นั่งกันตามสบาย

เมื่อสังเกตเห็นว่าทุกคนได้พักผ่อนตามสมควรแล้ว ท่านอาจารย์จึงกล่าวขึ้นว่า

"เราพาท่านทั้งหลายมาสู่ที่นี้ เพื่อให้เห็นสถานที่ด้วยตนเองว่า ครั้งหนึ่งคุ้งน้ำตรงนี้เกือบจะกลายเป็นสมรภูมิไปเพราะความวู่วามไม่รอบคอบแห่งกษัตริย์ศากยวงศ์ และ โกลิยวงศ์"

ท่านอาจารย์ได้ชี้ให้ดูตรงที่น้ำคดคุ้งว่า เป็นสถานที่เหมาะแก่การกั้นให้กระแสน้ำไหลเอ่อเข้าสำรางไปสู่ที่นาอันจำเป็นต้องพึ่งน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าว

"เดิมทีเดียวกษัตริย์ศากยวงศ์ และโกลิยวงศ์ ก็ใช้เครื่องกั้นน้ำร่วมกันให้น้ำไหลไปตามเหมืองทั้งสองฟาก น้ำก็ได้ช่วยให้การทำนาทำไร่เกิดผลดีตลอดมา คราวหนึ่งคนรับใช้ของทั้งสองฝ่ายเกิดทะเลาะกันขึ้น เดิมก็เป็นเรื่องส่วนตัว แต่แล้วก็กลายเป็นด่ากันกระทบเจ้านายของแต่ละฝ่าย เมื่อเจ้านายทราบ ก็เข้าใจว่ากษัตริย์อีกฝ่ายหนึ่งยุยงให้คนรับใช้กล่าววาจากระทบมาถึงฝ่ายตน เรื่องซึ่งเกิดขึ้นจากต้นเหตุเพียงเล็กน้อยก็กลายเป็นเรื่องใหญ่ถึงขนาดต่างตระเตรียมกองทัพทั้ง ๔ เหล่า เพื่อทำสงครามแย่งน้ำกัน ซึ่งความจริงแม้ไม่ต้องแย่ง ก็มีพอให้ทั้งสองฝ่ายใช้ประโยชน์ได้อย่างเพียงพอ แต่เพราะเหตุหลงเชื่อถ้อยคำของผู้ไม่ชอบกันด้วยเรื่องอื่น แต่หาทางกล่าวว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะมิให้ตนได้ใช้น้ำที่กักไว้เข้าสู่เหมือง สงครามแย่งน้ำก็ทำทีว่าจะเกิดขึ้นจริง ๆ

"ขณะที่ทุกฝ่ายคอยทีอยู่ว่าใครจะเป็นฝ่ายใช้อาวุธก่อนกันนั้น ท่านผู้หนึ่งซึ่งทุกฝ่ายยอมกัมกราบแสดงคารวะก็ปรากฏพระองค์ขึ้น ท่านผู้นี้คือสมเด็จพระบรมศาสดา ผู้มีพระญาติฝ่ายพระพุทธบิดาเป็นศากยวงศ์ พระญาติฝ่ายพระพุทธมารดาเป็นโกลิยวงศ์

"ทุกฝ่ายยอมวางอาวุธเข้ามากราบด้วยความเคารพรักในพระผู้มีพระภาค ผู้ไม่เคยสร้างความทุกข์ยากเจ็บแค้นให้แก่ใคร ผู้ทรงยอมสละทุกอย่าง เพื่อความผาสุกของคนทั้งหลาย คนอื่นบางครั้งก็พอใจและภูมิใจที่ทำให้ใครต่อใครต้องร่ำไห้โศกาอาดูร แต่พระบรมศาสดาทรงทำในทางตรงกันข้าม คือทรงช่วยเช็ดน้ำตาให้แก่คนทั้งหลายด้วยพระพุทธโอวาทอันชวนให้ใฝ่สันติ ให้รู้จักให้อภัยกัน และให้รู้เท่าทันความจริงแห่งชีวิต

"พระองค์ได้ตรัสถามถึงมูลเหตุที่จะทำสงครามกัน ซึ่งแต่ละฝ่ายก็กราบทูลอย่างไม่ค่อยกระจ่างชัดนัก เพราะผู้กราบทูลไม่ได้สอบสวนต้นเหตุอย่างแท้จริงว่าเป็นเรื่องทะเลาะวิวาทกันของคนรับใช้ทำนาแต่ละฝ่าย ตกลงมูลเหตุที่ยกขึ้นกราบทูลสมเด็จพระบรมศาสดา ก็กลายเป็นเรื่องอีกฝ่ายหนึ่งที่จะแย่งน้ำไว้ใช้โดยไม่ยอมให้อีกฝ่ายหนึ่งได้ใช้บ้าง

"พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า ระหว่างน้ำกับชีวิตของกษัตริย์ที่จะทำสงครามกันนี้ อะไรจะมีค่ามากกว่ากัน ทุกฝ่ายยอมรับว่าชีวิตของตนมีค่ามากกว่าน้ำ พระองค์จึงทรงยกอดีตประวัติการสงครามและการรู้จักปรองดองกัน

และได้ทรงสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความสงบ ให้สมัครสมานสามัคคีกัน ทำให้ทุกฝ่ายโล่งใจ ที่ไม่ต้องสละชีวิตของตนเพื่อสิ่งที่มุ่งหมายอันมีค่าน้อยกว่าชีวิต ความเป็นญาติกันระหว่างศากยะกับโกลิยะก็ดำรงมั่นด้วยดีสืบมา

"บัดนี้ท่านทั้งหลาย ผู้เป็นชาวกุสินาราฝ่ายหนึ่ง กับชาวปาวาอีกฝ่ายหนึ่ง เพียงหลงเชื่อคำยุก็จะประหัตประหารฆ่าฟันกัน เพียงเพื่อจะให้อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าตนนั้นสู้คน ไม่หลบตาคน ไม่ใช่คนขลาด ท่านก็จงตรองดูเองเถิดว่าเป็นการสมควรหรือไม่เพียงไร

"ขอให้ทราบเถิดว่า ท่านทั้งหลายมาเพื่อศึกษาศิลปศาสตร์ แต่ศิลปศาสตร์ที่จะยังประโยชน์ให้สำเร็จนั้นจำเป็นจะต้องมีคุณงามความดีหรือธรรมจริยาผสมอยู่ด้วย มิเช่นนั้นก็จะเป็นเหมือนเชื้อไฟที่ไม่มีเตาไฟเป็นขอบเขตคงจะใช้ประโยชน์ได้น้อยกว่า และมีโทษมากกว่า เพราะอาจลุกลามก่อความเสียหายให้โดยง่าย"

๓
ชีวิตกับธารน้ำ

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราเองเมื่อยังรุ่นจำเริญวัย ก็มิได้เป็นคนดีกว่าท่านทั้งหลายในทางใดเลย คงมีความรู้สึกรุนแรงว่วามทุกอย่างเท่าที่คนหนุ่มจะมีได้ บางครั้งก็ดูเหมือนจะเกินหน้าเพื่อนๆ ไปด้วยซ้ำ เรายินดีทะเลาะวิวาทกับทุกคนแม้ในเรื่องเล็กน้อยที่สุด ใครจะชวนไปโต้เถียงกันที่ไหนเมื่อไรไม่เคยนึกเบื่อหน่ายหรือพรั่นพรึง และถ้าโต้เถียงด้วยเหตุผลสู้ไม่ได้ แม้จะต้องดึงดันไปด้วยทิฐิมานะทั้งๆ ที่รู้ว่าผิด เราก็ยินดีจะสู้ นอกจากจะเก่งกล้าจนบางครั้งถึงกับเป็นคนเกเรแล้ว เรายังชอบการต่อสู้ทุกชนิด จะสู้กันตัวต่อตัวหรือจะนัดสู้กันเป็นกลุ่ม เป็นพวก เราก็ยินดี!

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เรามีอัธยาศัยเสียอีกอย่างหนึ่ง คือทนฟังใครพูดผิดหรือขัดจากความรู้และความเข้าใจของเราไม่ได้ แม้จะรู้ว่าเขาพูดผิดเพราะพลั้งเผลอ ด้วยปากพูดไปอย่างหนึ่ง แต่ใจนั้นคิดไปอย่างหนึ่งก็ไม่ยอม จะต้องคัดค้านขึ้นมาทันที บางครั้งขณะที่คนอื่นกำลังเล่าเรื่องอะไรสนุกอยู่ไปทักท้วงคำผิดพลั้งเข้า เขาโกรธถึงไม่เล่าให้ฟังต่อไปก็เคยมี แต่เราไม่เคยวิตกกังวลในเรื่องเหล่านี้

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราเคยนึกว่า แม้จะโกรธกับคนอื่นหมดทั้งโลกโดยไม่ต้องพูดกับใครเลย เราก็ไม่กลัวและไม่ทุกข์ร้อน เป็นคนมีความคิดแข็งแกร่งในเรื่องไม่ง้อใคร ไม่กลัวใครเห็นปานนี้ ท่านทั้งหลายจงนึกดูเองเถอะว่า เรามีความเป็นอยู่ทุกวันในระหว่างเวลานั้น ด้วยอาการอย่างไร?"

ขณะที่ท่านอาจารย์กำลังเล่าความไม่ดีไม่งามของท่านเมื่อสมัยเป็นเด็กรุ่นหนุ่มยังค้างอยู่นั้น สังกิจจ์นายบ้านก็พาพวกลูกบ้านหาบข้าวของเลี้ยวเชิงผาตรงคุ้งน้ำเข้ามา เมื่อได้แสดงคารวะท่านอาจารย์แล้ว ก็จัดแจงแบ่งสิ่งที่เตรียมมาน้อมเข้าไปให้ท่านอาจารย์ส่วนหนึ่ง จัดให้คณะศิษย์อีกส่วนหนึ่ง ไม่ปนกัน

"สังกิจจ์ ช่างรู้ใจศิษย์ทั้งหลายอะไรอย่างนั้น การเดินทางตั้งแต่เช้าถึงกลางวัน ทำให้เกิดความหิวกระหายไม่น้อยเลย" ราชกุมารทั้งหลายรู้สึกพอใจและขอบคุณสังกิจจ์โดยทั่วกัน

แต่ความจริงสังกิจจ์มิได้รู้ใจศิษย์ทั้งหลายเลย เขารู้ใจท่านอาจารย์ต่างหาก เพราะเพียงได้ยินคำว่าท่านอาจารย์จะพักจนถึงเวลาบ่าย เขาก็รู้ทันทีว่าควรจัดอาหารมื้อกลางวันมาให้

ท่านอาจารย์กล่าวอนุญาตให้ศิษย์ทั้งหลายบริโภคอาหารได้ ต่างก็รับกระบอกน้ำมาทำความสะอาดมือ เพื่อเตรียมบริโภคต่อไป แต่ทุกคนก็อดแปลกใจไม่ได้ว่า กระบอกน้ำมีครบสำหรับบุคคลทุกคนไม่ขาดไม่เกิน

อาหารที่สังกิจจ์พร้อมด้วยชาวบ้านนำมาเลี้ยง แม้จะเป็นของง่ายๆ แบบชาวไร่ ชาวป่า แต่ทุกคนก็ดูเหมือนจะพอใจ และรู้สึกว่ามีรสดีที่สุดในหลายเดือนที่ผ่านมา มีเผือกและมันต้มสุก มีข้าวนึ่งในกระบอกไม้ และมีน้ำผึ้งใส่กระบอกมาเพื่อบริโภคกับเผือกมันและข้าวนึ่งนั้น มีแตงเนื้อแน่นขนาดใหญ่ซึ่งมีรสหวานในตัว มีผลมะทราง มะหาด มะพลับป่า และมะพร้าวอ่อนอันได้เตรียมไว้เพื่อเปิดฝาบริโภคได้ง่าย มีของอีกอย่างหนึ่งที่นับว่ามีค่ามากในอาหารมื้อนี้ คือเกลือ ซึ่งใส่ภาชนะมาให้ใช้จิ้มเผือกมัน และข้าวนึ่งในกระบอกไม้ เกลือเป็นของหายากที่สุดในภูมิภาคที่

อยู่ห่างไกลจากทะเล ชาวบ้านต้องรู้แหล่งแสวงหาจากดินโป่ง และรู้สถานที่พิเศษเพื่อนำดินนั้นมาตำละลายน้ำตากแห้งให้ได้ผงเกลือ

สังกิจจ์เข้าไปสนทนาใกล้ชิดกับท่านอาจารย์อย่างสนิทสนม ซึ่งท่านอาจารย์ก็ได้สนทนาไปด้วย บริโภคผลไม้เผือกมันไปด้วย สานุลอบชำเลืองดูท่านอาจารย์ผู้ประกาศตนแก่ศิษย์ทั้งหลายว่า เคยเป็นคนเกเรมาแล้วอย่างไม่น่าเชื่อ กิริยาอาการที่พูดจาปราศรัย ลักษณะอันนุ่มนวลอ่อนโยนเต็มไปด้วยเมตตากรุณา และการบริโภคอาหารช้าๆ เรียบร้อยน่าดู ไม่บ่งหรือมีเค้าเลยว่าท่านผู้นี้ในสมัยหนึ่งจะเป็นผู้ชวนทะเลาะ ทนฟังใครพูดผิดไม่ได้

ศิษย์ทุกคนไม่มีใครกล้าแสดงอาการคะนองมือเท้า หรือลุกลี้ลุกลนในการบริโภคอาหาร ทั้งที่อยากหยอกล้อเพื่อนกันซึ่งกำลังนั่งอยู่ในที่ใกล้ ทุกคนบอกไม่ถูกว่าท่านอาจารย์มิใช่คนดุ มิใช่คนใช้วาจาก้าวร้าว รวมทั้งมิใช่คนที่ชอบบ่นไม่รู้แล้ว เหตุไฉนพวกตนจึงเกรงใจและกลัวท่าน

เมื่อบริโภคอาหารเป็นที่อิ่มหนำแล้ว ท่านอาจารย์ได้กล่าวขอบใจสังกิจจ์และพวกชาวบ้านที่นำของมาเลี้ยง และได้แนะนำให้ศิษย์ทั้งหลายรู้ว่า สังกิจจ์คือเด็กของท่านอาจารย์ เคยตกทุกข์ได้ยากร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาแต่อดีต แต่เมื่อท่านอาจารย์มาอยู่ประจำ ณ สำนักสั่งสอนศิลปศาสตร์แห่งหนึ่ง สังกิจจ์จึงขอแยกมาตั้งภูมิลำเนาอยู่ต้นทางที่จะมีใครผ่านเข้าไปหาท่านอาจารย์

ครั้นสังกิจจ์และชาวบ้านทำคารวะลาท่านอาจารย์จากไปแล้ว ท่านอาจารย์จึงอนุญาตให้ศิษย์ทั้งหลายพักผ่อนหรือใครจะไปเดินเล่นในบริเวณใกล้เคียงก็ได้ แต่จะต้องกลับมาเมื่อตะวันคล้อยไปทางตะวันตกประมาณ ๑ ศอก ทั้งนี้ให้วัดเงาจากต้นไม้สังเกตดู

ทุกคนซึ่งเคยเป็นศัตรูกันแต่เข้าใจเรื่องราวดีแล้ว กลับกลมเกลียวและชวนกันเดินเลี่ยงไปไกลจากท่านอาจารย์ทั้งเพื่อพักผ่อนและปรึกษาหารือกัน ทุกคนได้มีโอกาส ยืน เดิน หรือนั่งอย่างไม่ต้องสำรวมระวัง

สานุกล่าวขึ้นว่า

"เป็นไปได้หรือที่คนอย่างท่านอาจารย์จะมีประวัติในสมัยรุ่นจำเริญวัยเป็นคนชอบหาเรื่องทะเลาะ และชอบการต่อสู้กับคนทั้งหลาย พวกเราเห็นจะต้องขอฟังประวัติของท่าน บางทีจะช่วยให้ความสงสัยกระจ่างขึ้นมาได้"

วิกัลปะตอบว่า

"พวกเราถ้าไม่ได้ท่านอาจารย์ก็คงจะตีกันถึงบาดเจ็บหรืออาจถึงตายก็ได้ เราจึงน่าจะเรียนรู้ประวัติของท่านอย่างที่สานุกล่าว แต่ประวัติของท่านคงยาวมาก ถ้าท่านจะเล่าจนเย็นค่ำและถึงกับต้องค้างคืนในบริเวณนี้ ใครจะยินดีอยู่ดากน้ำค้างทนลมหนาวจากหิมาลัยบรรพตบ้าง"

ทุกคนตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า ถ้าจะต้องค้างสักสองคืนก็ยินดี และแต่ละคนก็รู้จักวิธีต่อสู้ความหนาวโดยไม่มีผ้าห่มหนาอยู่แล้ว คือการหาใบไม้ขนาดใหญ่มาซ้อนๆ กันทาบอก แล้วใช้ผ้าธรรมดาคาดทับลงไปอีกชั้นหนึ่ง นอกจากนั้น ฤดูนี้ก็ย่างเข้าสู่สมัยใกล้ฤดูร้อนแล้ว อากาศก็คงจะไม่หนาวรุนแรงเหมือนเมื่อสองเดือนก่อน

เมื่อได้สรวลเสหยอกล้อ และพักผ่อนกันตามสมควรจนสังเกตเห็นเงาไม้ทอดมาทางตะวันออกประมาณ ๑ ศอกแล้ว ทุกคนก็ลุกขึ้นเดินกลับไปหาท่านอาจารย์ แสดงคารวะแล้วเลือกที่นั่งซึ่งควรแก่ตน ภายใต้ชะง่อนผาอันร่มรื่น

สานุจึงแสดงคารวะอีกครั้งหนึ่ง กล่าวขอให้ท่านอาจารย์ได้โปรดเล่าความอันเนื่องด้วยประวัติความเป็นมาของท่านที่กล่าวค้างไว้ในเวลาก่อนเที่ยง

ท่านอาจารย์ยิ้มแล้วชี้ให้ดูกระแสธารในแม่น้ำโรหิณี ถามว่าลำน้ำโรหิณีนี้ตรงหรือคด สานุกล่าวตอบว่าคดเคี้ยวโดยมาก ท่านอาจารย์จึงกล่าวถามต่อไปว่า เหตุไฉนจึงคดเคี้ยวโดยมากเช่นนั้น

ตอนนี้ศิษย์ทั้งหลายมองดูหน้ากัน แล้วสานุจึงกล่าวขึ้นอีกว่า "ข้าแต่ท่านอาจารย์! ที่ใดเป็นที่ลุ่ม น้ำก็อาศัยที่นั้นเป็นทางเดินไหลต่อไป และเนื่องจากที่ลุ่มมิได้มีดิดต่อกันเป็นเส้นตรง น้ำก็หาทางลดเลี้ยวไปตามที่ลุ่มเท่าที่จะมีได้ ลำน้ำจึงคดเคี้ยวด้วยประการฉะนี้"

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราได้เดินทางข้ามสะพานเหมืองที่ไขน้ำจากแม่น้ำโรหิณีเข้าไปใช้ในไร่นามาแล้ว ลำเหมืองหรือลำรางมีลักษณะต่างจากลำน้ำโรหิณีอย่างไรบ้าง?"

ศิษย์ทั้งหลายมองหน้ากันอีก เพราะนึกไม่เห็นว่าท่านอาจารย์จะมาตั้งปัญหาเช่นนี้เพื่อประโยชน์อะไร ทั้งตอบก็ไม่ง่ายนัก

วิกัลปะจึงเป็นผู้ตอบบ้างว่า

"ข้าแต่ท่านอาจารย์! ลำเหมืองหรือลำรางต่างจากแม่น้ำโรหิณีคือเล็กกว่าและเป็นของที่มนุษย์ขุดทำขึ้น ส่วนแม่น้ำโรหิณีนั้นเกิดเองโดยธรรมชาติ"

"ดีแล้ว ราชกุมารทั้งหลาย! เรากำลังจะได้ประโยชน์จากเรื่องนี้อยู่แล้ว ความต่างกันอีกอย่างหนึ่งระหว่างลำรางที่มนุษย์ขุดขึ้นกับแม่น้ำโรหิณี ก็คือ มนุษย์ขุดลำรางเป็นทางตรงโดยมาก จะลดเลี้ยวก็ต่อเมื่อมีความมุ่งหมายให้น้ำเดินทางไปที่อื่น แต่โดยปกติเขาขุดเป็นทางตรงแล้วทำเป็นลำรางน้อยซอยไปจากลำรางใหญ่อีกต่อหนึ่ง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ชีวิตคนเราก็ฉันนั้น ถ้าปล่อยให้เป็นไปตามสิ่งแวดล้อมเหมือนแม่น้ำมันก็จะคดเคี้ยวไปตามสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง แต่ถ้าเราจะไม่ปล่อยไปตามบุญตามกรรม โดยการศึกษาและควบคุมชีวิตให้ดีก็จะเป็นเหมือนเราขุดลำราง เราอาจทำให้ตรงไม่คดเคี้ยว และอาจนำน้ำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ได้แม้ในที่ไกล

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เรามองดูแม่น้ำก็ได้คติเตือนใจเหมือนมองดูชีวิตของผู้ที่มิได้มีการควบคุม แต่เมื่อเราเห็นคลองหรือลำรางที่มนุษย์ขุดนั้น เราก็ได้ความคิดถึงชีวิตที่มีการควบคุมให้ตรง อาจใช้ประโยชน์ได้มิใช่น้อย ชีวิตของเราเองในอดีตกาลเป็นชีวิตที่คดเคี้ยว วุ่นวาย ต้องผจญกับความขัดข้องหมองใจอยู่เสมอ แต่พอเรารู้จักขุดทางให้ชีวิต เราก็ได้พบความสุขสงบ ความไม่วุ่นวาย แต่กว่าจะรู้จักขุดทางได้ เราก็ต้องผ่านความเจ็บปวดร้าวระทมมาอย่างสุดประมาณ ในบางสมัยถึงกับถามตนเองว่า เราจะมีชีวิตอยู่ต่อไปทำไมกัน เมื่อสิ่งที่ระดมเข้ามาสู่เรานั้นล้วนแต่เป็นความเดือดร้อนวุ่นวาย ความพลาดพลั้ง ความระทมตรมตรอมซึ่งอาจจะเรียกรวมๆ ได้ว่า ความทุกข์ครั้งแล้วครั้งเล่า

"เราเคยนึกยิ้มเยาะท่านอาจารย์วิศวามิตรคนก่อนหน้าเรา ในสมัยที่เรามาศึกษา ยิ้มเยาะในความคิดเห็นอย่างคนแก่ของท่าน ที่มุ่งแต่จะสั่งสอนอบรมให้คนอยู่ในศีลในธรรม และเรานึกในใจว่า ตามกฎเกณฑ์ของสำนักศิลปศาสตร์ที่ตั้งขึ้นรับศิษย์ไว้ศึกษาเพียงปีเดียว ส่วนบุคคลผู้จะได้รับคัดเลือกให้อยู่ศึกษาต่อคงจะเป็นผู้มีคุณธรรมสูงส่ง เรียบร้อยเหมือนใบไม้ที่ถูกของหนักทับให้ราบเรียบ ส่วนตัวเราเอง ถ้าอยู่ได้ตลอดปีโดยไม่ถูกไล่ออกก็น่าจะต้องฉลองชัย ในการอยู่ครบปีกันอย่างเอิกเกริก

“บางครั้งเราก็นึกถึงท่านอาจารย์ว่า สั่งสอนอบรมไปเถิด ข้าพเจ้าคงจะได้อยู่ฟังคำเตือนใจของท่านไปไม่เกินหนึ่งปีก็คงจะได้กลับไปมีอิสระในบ้านเมืองของตน

“แต่ทุกอย่างก็ไม่มีอะไรแน่นอน ดูง่ายๆ เพียงบัดนี้ว่า เราต้องมานั่งทำหน้าที่ของบุคคลที่เราเคยยิ้มเยาะท่านมาก่อนก็พอแล้ว”

ศิษย์ทั้งหลายมีความงุนงงในเรื่องราวของท่านอาจารย์ยิ่งขึ้น ต่างก็กระหายที่จะฟังต่อด้วยความสนใจ

๔
โอรสแห่งลิจฉวี

ท่านอาจารย์ได้เริ่มกล่าวถึงประวัติของท่านว่า

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราเป็นโอรสแห่งกษัตริย์ลิจฉวี กรุงไพศาลี ท่านทั้งหลายย่อมทราบดีว่า แคว้นวัชชี ซึ่งมีกรุงไพศาลีเป็นราชธานีนั้น มีคณะกษัตริย์ลิจฉวีปกครองเช่นเดียวกับแคว้นมัลละทั้งภาคเหนือและภาคใต้ของท่านเอง คณะกษัตริย์ผู้ร่วมกันรับผิดชอบในแคว้นวัชชี มีลิจฉวีสภาเป็นที่ปรึกษาหารือกันในกิจการทั้งปวงแห่งแว่นแคว้น

"ครั้งแรกมีกฎเกณฑ์เพียงว่า ผู้เกิดมาในสกุลกษัตริย์ลิจฉวี ถ้าเป็นชาย เมื่ออายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ก็ได้รับเชิญให้เข้าร่วมในลิจฉวีสภา แต่เมื่อมีผู้เกิดเพิ่มจำนวนมากขึ้น ก็ต้องใช้วิธีจำกัด โดยเลื่อนอายุของผู้จะเข้าประชุมได้ให้สูงขึ้น แม้เช่นนั้นต่อมาก็ต้องเปลี่ยนแปลงอีก โดยกำหนดให้สกุลหนึ่งมีผู้แทนเข้าประชุมได้เพียงคนเดียว แม้เช่นนั้นก็ยังมีผู้เข้าประชุมนับจำนวนร้อย อันแสดงถึงความขยายตัวเติบใหญ่ของสกุลกษัตริย์ลิจฉวี

"เรามีพี่ชายสองคน มีน้องหญิงสองคน ซึ่งท่านมารดาบิดาได้อบรมเลี้ยงดูด้วยความเมตตากรุณาอย่างดียิ่ง เมื่อถึงสมัยที่ควรส่งเข้าศึกษาอักขรสมัยและศิลปศาสตร์ ท่านก็ส่งไปสู่สำนักครูซึ่งอยู่ในกรุงไพศาลีนั้นเอง เมื่อจบการศึกษาในสำนักครูแล้ว กล่าวโดยทั่วไปก็เป็นอันได้ชื่อว่าหมดภาระในการศึกษาแล้ว

"แต่มีประเพณีอยู่อย่างหนึ่งว่า สกุลกษัตริย์ลิจฉวีแต่ละสกุลจะต้องส่งโอรสคนใดคนหนึ่งไปศึกษา ณ กรุงตักกสิลาอันตั้งอยู่ด้านตะวันตกเฉียงเหนือแห่งชมพูทวีป หรือ ณ สำนักอาจารย์วิศวามิตร ใกล้ป่าหิมพานต์ พี่ชายทั้งสองของเราปฏิเสธขออยู่แต่ในกรุงไพศาลี เพราะไม่ชอบการเดินทาง ท่านมารดาบิดาจึงถามความสมัครใจของเราว่าจะออกเดินทางไปศึกษาต่างแคว้นหรือไม่ และถ้าไปจะเลือกไปที่ไหน เราได้ตอบตกลงจะเดินทางไปต่างแคว้น แต่การจะเลือกไปที่ไหนนั้นสุดแต่ท่านมารดาบิดาจะพิจารณา

"ท่านทั้งสองตกลงเลือกสำนักอาจารย์วิศวามิตร ด้วยเหตุผลสองประการ คือ ข้อแรกโดยปกติใช้เวลาเพียงปีเดียวก็ได้กลับ เพราะระเบียบของสำนักนี้ จะคัดเลือกคนไว้เรียนต่ออย่างเคร่งครัดมาก จากผู้ศึกษาร้อยคน อาจมีผู้ได้รับพิจารณาให้อยู่ศึกษาต่อไปอีกเมื่อพ้นกำหนด ๑ ปีแล้วไม่เกิน ๑๐ คน บางครั้งก็อาจจะเป็นเพียง ๒ คนหรือ ๓ คนเท่านั้น เหตุผลประการที่สอง คือสำนักอาจารย์วิศวามิตรแม้จะให้ศึกษาเพียงปีเดียว แต่มีหลักการอบรมพิเศษหล่อหลอมอัธยาศัยใจคอของศิษย์ให้นิยมในศีลธรรม มีวิธีปราบคนหนุ่มที่ชอบเกเรอยู่มากมาย โดยไม่ต้องใช้อาชญา เพียงใช้อุบายอันแยบคายเท่านั้นก็ทำได้สำเร็จโดยมาก มีผู้สำเร็จการศึกษาไปแล้วมิใช่น้อยที่ตีราคาเวลา ๑ ปีของสำนักวิศวามิตรว่ามีค่าเสมอด้วย ๑๐ ปี หรือ ๒๐ ปีของชีวิต

"ความเป็นมาและวิธีสืบสกุลแห่งอาจารย์วิศวามิตรนั้น เราจะเล่าให้ฟังพร้อมกันในวันเพ็ญเดือนเวสาขะ เพราะสำนักศิลปศาสตร์ของเราจะมีพิธีสำคัญในวันนั้น

"ราชกุมารสกุลอื่นเลือกไปศึกษา ณ ตักกสิลากันโดยมาก เมื่อทราบว่าเราจะไปศึกษา ณ สำนักอาจารย์วิศวามิตร จึงพากันพูดยั่วเย้าว่า เราจะไปเรียนวิชาคนแก่ เพื่อจะได้เป็นคนเรียบร้อยเหมือนใบไม้ถูกหินทับ เรารู้สึก

อายเพื่อนฝูงอยู่บ้าง ทั้งรู้จักตัวเองดีว่า ไม่ชอบให้ใครมาจู้จี้สั่งสอน เพราะเข้าใจว่าสำนักวิศวามิตรคงมีการอบรมจุกจิกมาก แต่ก็ด้วยความเคารพในท่านมารดาบิดา เราก็หักห้ามใจไว้ไม่แสดงอาการดื้อดึงในการคัดเลือกสถานศึกษาของท่าน

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ตัวเราเองนั้นอาจเป็นคนตามใจตนและวู่วามมากกว่าท่านทั้งหลาย แต่เราเคารพรักท่านมารดาบิดามาก ไม่อยากทำอะไรให้เป็นที่ขัดใจของท่านเลย ทั้งนี้มิใช่เพราะท่านอบรมสั่งสอนเราให้กลัวให้รักหรือให้เชื่อฟังท่าน แต่เป็นเพราะเราได้เห็นตัวอย่างภายในสกุลของเราเอง

"ท่านบิดาของเรา แม้จะเป็นผู้ใหญ่มีอายุพ้น ๔๐ ปีแล้ว แต่ท่านก็ปฏิบัติต่อท่านปู่และท่านย่าของเราเสมือนหนึ่งท่านยังเป็นเด็ก ยอมอยู่ในโอวาท รู้จักเอาใจและเกรงใจ จะพูดจาด้วยก็แสดงอาการอ่อนน้อม บางครั้งเราเคยเห็นท่านปู่ท่านย่าดุว่าท่านบิดาของเราด้วยเสียงอันดัง ทั้งที่ท่านบิดามิได้ผิด แต่ท่านยอมเงียบไม่เถียง รอจนสองท่านผู้เฒ่าคลายโทสะแล้ว จึงชี้แจงให้เข้าใจ

"ตัวอย่างนี้ทำให้เราจำ และนึกเคารพรักในท่านมารดาบิดา ไม่อยากทำอะไรให้เป็นที่ขัดใจท่าน แต่กับคนอื่นเราเป็นคนถือความเห็นของเราเป็นประมาณ

"ในวันอำลาจากท่านทั้งสอง เพื่อเดินทางร่วมไปกับคณะราชกุมารอื่นไม่กี่คนที่มีผู้ใหญ่นำไป ท่านบิดาให้โอวาทสั้นๆ ให้ตั้งใจเรียน และกลับมาเมื่อครบกำหนด แต่ท่านมารดาดูเหมือนจะพูดอะไรไม่ออก รั้งตัวเราเข้าไปกอดแล้วร้องไห้ ทำให้เราผู้แม้เป็นคนใจแข็งก็พลอยหลั่งน้ำตาไปกับท่านด้วย

"เรานึกแต่เพียงว่าเรามาเรียนตามประเพณี ตามคำสั่งของท่านมารดาบิดา และนึกต่อไปว่า ท่านอาจารย์วิศวามิตรคงเป็นคนจู้จี้ขี้บ่นเหมือนอย่างคนแก่บางคนที่มองเห็นเด็กๆ ทำอะไรผิดไปหมดทุกฝีก้าว นอกจากนั้นเมื่อกล่าวถึงศิลปศาสตร์ที่พึงศึกษา เราก็นึกเพียงว่าคงจะซ้ำๆ กับที่เราได้เล่าเรียนมาแล้ว ตกลงการมาศึกษา ณ สำนักอาจารย์วิศวามิตรก็คงเป็นเพียงให้ได้ชื่อว่าผ่านการศึกษาในแคว้นอื่น และศึกษาในสำนักอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงเท่านั้น

"แม้เมื่อมาเข้าสำนักศึกษาใหม่ๆ เราก็ยังคงคิดเช่นเดิม แต่ในวันหนึ่ง ท่านอาจารย์วิศวามิตรได้เรียกเราเข้าไปพบแล้วพูดว่า ท่านคอยเรามาประมาณไม่น้อยกว่า ๑๐ ปีแล้ว ความมุ่งหมายของท่านที่คอยเราก็คือ จะมอบตำแหน่งผู้สืบสกุลวิศวามิตรให้ แต่ในขณะนั้น แม้ท่านจะพูดชี้แจงอย่างไรก็คงไม่ทำให้เราเข้าใจดีขึ้น จนกว่าเมื่อถึงเวลาแล้วจึงจะเข้าใจเอง ท่านกล่าวว่า เมื่อครบปีท่านจะให้เรากลับ แต่เมื่อเรากลับแล้ว เราจะต้องมาหาท่านใหม่ ซึ่งท่านจะรับไว้ให้ศึกษาต่อจนสำเร็จ เมื่อสำเร็จแล้วก็จะอนุญาตให้เรากลับไปสู่ไพศาลีอีก ครั้นแล้วเมื่อถึงเวลาอันควรเราจะต้องย้อนกลับไปสำนักวิศวามิตรอีกครั้งหนึ่ง ในครั้งนี้ท่านจะบอกความลับความสำคัญให้ แต่ก็จะไม่รั้งตัวไว้ จะปล่อยให้ไปสู่ไพศาลีอีกเช่นเดิม ในวาระหลังสุด เราจะกลับไปสำนักวิศวามิตรด้วยความสมัครใจ ซึ่งท่านจะได้มอบหมายให้ทำหน้าที่เป็นอาจารย์สืบแทนท่าน

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เรารู้สึกว่าท่านอาจารย์วิศวามิตรพูดง่ายๆ เหมือนนึกอยากจะพูดอะไรก็พูดออกมาดูไม่น่าเชื่ออะไรเลย ฉะนั้นเราจึงนึกยิ้มเยาะท่านต่อไปอีกว่า เมื่อถึงเวลาแล้วไม่เป็นอย่างนั้น ท่านจะว่าอย่างไร

"ในเรื่องนิสัยไม่ดีของเราที่ชอบพูดขัดคน ไม่เกรงการทะเลาะวิวาท ไม่กลัวใครโกรธเป็นต้นนั้น ท่านอาจารย์วิศวามิตรได้สั่งสอนหรือแก้ไขอย่างไร ตลอดจนวิชาความรู้ตลอดเวลา ๑ ปีมีอะไรบ้างตรงกับที่เราคิดไว้เดิมว่าคงจะซ้ำๆ กับที่เรียนมาแล้วหรือไม่ เราจะขอข้ามไปไม่เล่าในตอนนี้ แต่จะเล่าเมื่อครบกำหนดปีแล้วว่าเรามีความเข้าใจขึ้นว่าวิชาปกครองประเทศที่เราเดินทางมาเรียนแต่ที่ไกลนั้น ไม่มีอะไรตรงกับที่คิดไว้ เป็นเรื่องน่ารู้ น่าสนใจ และน่าพอใจเป็นอย่างยิ่ง

"ก่อนเดินทางกลับหลายวัน ท่านอาจารย์ได้เรียกเราเข้าไปพบ และได้สั่งสอนเราเป็นข้อๆ รวม ๓ ข้อด้วยกัน คือ

๑. จะต้องรู้จักอดทน ทำเป็นไม่รู้เท่าทัน ทำเป็นไม่เห็น ไม่ได้ยินกิริยาอาการหรือถ้อยคำล่วงเกินของคนอื่น คนที่อดทนต่อเรื่องเล็กน้อยไม่ได้ จะต้องจำใจอดทนต่อความยากลำบากอันจักเกิดขึ้น เนื่องจากขาดความอดทนในตอนแรกนั้นหลายสิบเท่า

๒. แม้จะมีความรู้ความสามารถสักเพียงไร ก็ไม่พึงตั้งอยู่ในความประมาท จงคิดให้ดีก่อนทำก่อนพูดอะไรที่เกี่ยวข้องกับคนอื่น

๓. ถ้าเห็นอะไรเกินความสามารถ ก็ให้มาหาอาจารย์

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านอาจารย์วิศวามิตรเรียกเราไปซักซ้อมถึงขนาดให้ท่องจำคำสั่งสอน ๓ ข้อนี้จนแน่ใจว่าเราจำได้แม่นยำแล้ว ในวันที่พวกเรากราบลาท่านเดินทางกลับ ท่านได้อวยชัยให้พรแก่ศิษย์ทุกคน และได้มอบของพิเศษแก่เราสามอย่าง และสั่งไว้ว่าสำหรับใช้เป็นเครื่องประกอบคำเตือนของท่านข้อที่สอง ของที่ท่านมอบให้นี้คือเกราะพิเศษซึ่งมีน้ำหนักเบา และคันธนูพิเศษที่ท่านเคยให้เราทดลองยิงพร้อมด้วยลูกธนูพิเศษ

"ท่านทั้งหลายคงสงสัยว่า เกราะพิเศษ คันธนูพิเศษ ลูกธนูพิเศษนั้นเป็นอย่างไร ในขณะนั้นเราเข้าใจเพียงว่าเกราะพิเศษเพราะมีน้ำหนักเบา คันธนูพิเศษเพราะเคยมือกับเรามา ส่วนลูกธนูพิเศษนี่สิเป็นเรื่องน่าหัวเราะ เพราะเป็นลูกธนูปลายหักทั้ง ๓ ดอก เรานึกในใจว่าลูกธนูพิเศษนี้คงให้ไว้สำหรับดูเล่น เพราะถ้าใช้จริงๆ ก็คงไม่มีประโยชน์อะไร ท่านอาจารย์อาจเห็นว่าเราอาจนำไปใช้ในทางที่ทำอันตรายก็ได้ จึงเตรียมหักปลายไว้ก่อน

"ครั้นแล้วผู้ใหญ่ทางไพศาลีก็มารับตัวราชกุมารพากันเดินทางกลับ พวกเราเข้าไปกราบลาท่านเป็นครั้งสุดท้ายด้วยความอาลัยรักในเมตตาคุณของท่าน และเนื่องจากท่านได้ตักเตือนซักซ้อมเราไว้เป็นพิเศษในคำสอนสามข้อนั้น เราจึงรู้สึกเสมือนหนึ่งมีคำสอนแว่วอยู่ในหูตลอดเวลา ทั้งๆ ที่ไม่เห็นว่าจะมีประโยชน์อะไรนัก

"พอกลับไปถึงกรุงไพศาลี กราบเท้าท่านมารดาบิดาทั้งสองแล้ว เราจึงได้ข่าวว่าคณะราชกุมารชุดก่อนๆ ที่ไปศึกษาทางดักกสิลาเดินทางกลับมาก่อนหน้าเราหลายวันแล้ว และมีกำหนดจะให้ทุกคนที่กลับมาจากสำนักศึกษาต่างแคว้นแสดงความรู้ความสามารถในอีก ๑๕ วันข้างหน้า

"ท่านมารดาบิดาได้พาเราไปเที่ยวกราบไหว้ญาติมิตรผู้ใหญ่มากมายหลายแห่ง เพื่อเป็นการแสดงคารวะตามประเพณี ระหว่างนั้นเราได้ยินแว่วๆ ในทางที่ไม่ค่อยน่าฟังนัก คือ คณะราชกุมารที่กลับจากตักกสิลาชอบพูดข่มหรือดูหมิ่นพวกเราจากสำนักวิศวามิตรในที่นั้นๆ ว่า ไม่มีความรู้อะไร แต่ทั้งนี้ก็เป็นเพียงข่าวที่พูดกัน

"วันหนึ่ง เราได้ไปงานรื่นเริงของกษัตริย์ลิจฉวีผู้เป็นญาติ ซึ่งมีราชกุมารไปร่วมงานนั้นมากมาย มีทั้งผู้ที่กลับมาจากตักกสิลา และพวกเราที่กลับจากสำนักวิศวามิตร นอกจากนั้นก็มีราชกุมารและราชกุมารีที่มิได้ศึกษาในแคว้นอื่น

"ราชกุมารคนหนึ่งกลับจากตักกสิลา พูดขึ้นว่า ในวันแสดงวิชาความรู้เราคงจะได้เห็นผู้ชายแสดงศิลปศาสตร์เดินและนั่งเรียบร้อยแบบผู้หญิงเป็นแน่ เพราะได้ข่าวว่าสำนักวิศวามิตรถนัดสอนเรื่องเหล่านี้

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! พอได้ยินวาจาสบประมาทกันต่อหน้าคนทั้งหลายเช่นนั้น เราก็รู้สึกเหมือนใครเอาน้ำร้อนมาสาด แทบจะลืมตัวตรงเข้าประทุษร้ายราชกุมารผู้พูดดูหมิ่นพวกเราผู้นั้น แต่แล้วก็เหมือนมีใครมาสะกิดให้เรายับยั้งอยู่ เพราะในหูของเราเกิดได้ยินคำของท่านอาจารย์สั่งไว้ ซึ่งเราจำได้ขึ้นใจที่ว่า

" 'จะต้องรู้จักอดทน ทำเป็นไม่รู้เท่าทัน ทำเป็นไม่เห็น ไม่ได้ยินกิริยาอาการหรือถ้อยคำล่วงเกินของคนอื่น คนที่อดทนต่อเรื่องเล็กน้อยไม่ได้ จะต้องจำใจอดทนต่อความยากลำบากอันจักเกิดขึ้นเนื่องจากขาดความอดทนในตอนแรกนั้นอีกหลายสิบเท่า'

"ตกลงเราจะลองเชื่อคำของท่านอาจารย์ดู จะทำเป็นคนหูหนวกหรือคนที่ไม่สู้คนสักครั้งหนึ่ง ทั้งๆ ที่เราเกลียดการไม่สู้คนที่สุด

"ปรากฏว่าพวกเราชาวสำนักวิศวามิตรไม่มีใครโต้ตอบเลย แต่ก็เป็นที่น่าสนใจเพราะเมื่อไม่มีใครในระหว่างพวกเราเป็นผู้ดอบนั้นเอง ราชกุมารผู้หนึ่งก็พูดขึ้นว่า

" 'ข้าพเจ้าเห็นว่าแท้จริงเราก็เป็นญาติกันทั้งคณะ ควรจะสามัคคีกันดีกว่า คนเรานั้นคงไม่ดีไม่ชั่ว เพราะเหตุไปเรียนในแคว้นนั้นแคว้นนี้ นอกจากนั้นผู้ที่ไม่ได้ออกไปเรียนในต่างแคว้นเลยก็ยังมีมาก ซึ่งก็ล้วนสืบสายโลหิตลิจฉวีอย่างเดียวกัน ถ้าเราไม่กลมเกลียวกันไว้ให้ดี ก็น่าจะเกิดกรุงแตกเป็นครั้งที่สองอีก'

"ทันใดนั้นราชกุมารอีกกลุ่มหนึ่ง ก็รีบจูงมือผู้พูดก้าวร้าวให้เลี่ยงไปทางอื่น

"วันแสดงศิลปศาสตร์ผ่านมาถึง เป็นวันที่ทุกคนรอคอยด้วยความตื่นเต้น โดยเฉพาะพวกราชกุมารและราชกุมารีต่างก็หมายมั่นว่าจะได้เห็นกันและกัน รวมทั้งเห็นลิจฉวีหนุ่มๆ ผู้สามารถทั้งหลาย

"เป็นที่ตกลงกันว่าผู้เรียนวิชาปกครองอย่างเดียว ก็เพียงแต่ไปแสดงตัวให้ผู้ประกาศออกนามตัว และนามแห่งสกุล ตลอดจนสำนักที่ไปศึกษามา แต่ผู้เรียนวิชาอาวุธด้วยจะได้แสดงความสามารถ ตามความเหมาะสมที่ตนปรารถนา จะแสดงอย่างไร

"พวกเราที่กลับจากสำนักวิศวามิตรตกลงกันว่า จะแสดงความสามารถร่วมกันเป็นกลุ่ม เพราะเราเรียนทั้งวิชาปกครองและวิชาอาวุธ การแสดงเป็นกลุ่มนั้นคือการบังคับช้างร่วมกันโดยไม่ต้องมีควาญ

"เมื่อผู้ประกาศออกนามของพวกเราตามลำดับบุคคลจบลงแล้ว ก็ได้มีการปล่อยช้างศึกออกมาจากที่ซึ่งจัดไว้ พวกเรา ๘ คนวิ่งเข้าหาช้างนั้น บังคับให้ช้างหมอบลง หรือให้ยืนขึ้น ให้วิ่ง ให้หยุดได้ตามที่เคยเรียนมาแล้ว ซึ่งก็เป็นที่น่าสนใจของผู้ไม่เคยเห็นอยู่ไม่น้อย

"ส่วนราชกุมารจากตักกสิลา มีอยู่หลายคนที่แสดงความสามารถเป็นรายบุคคลในทางวิชาเพลงอาวุธได้อย่างดี ราชกุมารคนที่กล่าววาจาสบประมาทพวกเรานั้นแสดงวิชายิงธนู

"เมื่อการแสดงเสร็จสิ้นแล้ว ก็มีประเพณีการแสดงอีกอย่างหนึ่ง คือการแข่งขันระหว่างบุคคลต่อบุคคล ปรากฏว่าผู้สำเร็จจากสำนักตักกสิลาสมัครกันมาก แต่ไม่ปรากฏผู้สำเร็จจากสำนักวิศวามิตรแม้แต่คนเดียว เพราะเหตุที่ถือกันว่าการแสดงอย่างหลังนี้เป็นเรื่องของการช่วยให้เกิดความสนุกสนาน จึงใช้แต่บุคคลผู้สมัครใจจะแสดงฝีมือแข่งขันกันเท่านั้น ทั้งกฎเกณฑ์แข่งขันก็มีอยู่ในทางมิให้หักล้างกัน หากเพียงเพื่อให้ผู้ดูได้ชื่นชมในความสามารถของแต่ละฝ่าย มิใช่เพื่อเอาแพ้และชนะกัน

"การแสดงการต่อสู้เป็นคู่ๆ นี้ได้เป็นไปอย่างน่าดู และได้รับความชมเชยเป็นอันมาก

"ทันใดนั้นโดยที่มิได้มีใครคิดฝัน ราชกุมารผู้แสดงวิชายิงธนูได้กล่าวประกาศขึ้นว่า ข้าพเจ้าไม่มีคู่ต่อสู้ในเรื่องยิงธนูเลย จึงใคร่ขอเชิญศิษย์แห่งสำนักวิศวามิตรให้ขึ้นมาแข่งขันกันเพื่อประสานสามัคคีในวันนี้

“เงียบ ไม่มีศิษย์สำนักวิศวามิตรคนใดแสดงตนจะแข่งขันกับราชกุมารผู้นั้น พวกเรามารู้กันภายหลังว่าต่างคนต่างได้รับและจำคำสอนข้อหนึ่ง ข้อสองของท่านอาจารย์วิศวามิตรกันมาคล่องๆ ทั้งนั้น มีแปลกอยู่เราคนเดียวที่ได้ข้อสามมาด้วย

“ ‘นี่แสดงว่า สำนักวิศวามิตรไม่มีคนดีมีฝีมือเลยหรือ จะได้เป็นที่รู้กันไว้’ ราชกุมารผู้ท้าได้กล่าวขึ้น

“พวกเรามองหน้ากัน ในที่สุดตัวเราซึ่งมีความโกรธอย่างเหลืออดก็เดินเข้าไปสู่ที่แข่งขัน

๕

ธนูปลายหัก

“ยังมิทันที่เราจะได้กล่าววาจาประการไร กษัตริย์ลิจฉวีพระองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นประธานแห่งการแสดง ศิลปศาสตร์ก็ตรัสขึ้นว่า

“ ‘ราชกุมารผู้ท้าแข่งขันยิงธนู ได้ออกนามสำนักวิศวามิตรเป็นการผิดมารยาทและอาจเป็นเหตุทำลายสามัคคีแห่งราชวงศ์ลิจฉวี ฉะนั้นจึงให้เป็นอันงดแข่งขันและให้กล่าวขออภัยต่อทุกคนผู้เคยผ่านสำนักวิศวามิตรมาแล้ว’

“น่าชมเชยราชกุมารผู้นั้นยอมเชื่อฟังและยกมือประนมเสมออก กล่าวขออภัยว่า

“ ‘ข้าแต่ทุกท่านผู้เคยผ่านการศึกษาในสำนักวิศวามิตร! ข้าพเจ้าพลั้งปากออกนามสำนักของท่านด้วยความคะนอง ไม่ทันนึกหน้านึกหลัง มุ่งแต่ความสนุกสนานในการแสดงฝีมือ ข้าพเจ้าขอขมา ขอท่านทั้งปวงจงอดโทษด้วยเถิด’

“เหตุการณ์ซึ่งรุนแรงในตอนแรก จุดเพลิงแห่งความแค้นให้แก่ศิษย์สำนักวิศวามิตรทั่วไปนั้น กลับกลายเป็นความสงบระงับ และความนิยมชมเชยในราชกุมารผู้ทำตนคล้ายเป็นคนพาลมาก่อนแต่กลับไม่มีทิฐิมานะ กล่าวคำขอโทษโดยดีในภายหลัง

“เราจึงเดินเข้าไปหาราชกุมารนั้น โอบกอดแสดงความไม่ถือโทษโกรธเคืองกัน ทำให้กษัตริย์ลิจฉวีผู้สูงอายุหลายคนมีน้ำตาคลอด้วยความปลื้มปีติ

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! การรีบแก้ไขกลับตัวหรือขอขมาผู้อื่นเมื่อสำนึกผิดนั้น ทำให้คนที่ถูกชังน้ำหน้าในตอนแรก กลายเป็นผู้ได้รับความยกย่องชมเชยไป อย่างมิได้มีใครคาดฝันมาก่อน เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายจงจำไว้ให้ดี ว่าถ้าเผอิญผิดพลาดล่วงเกินท่านผู้ใดแล้ว พึงกล่าววาจาขออภัยในความล่วงเกินต่อท่านผู้นั้น ก็จะชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติชอบ

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! บางครั้งระเบียบหรือประเพณีที่อบรมกันมาจนเคยชิน ก็ช่วยให้เกิดความดีงามอยู่บ้าง ดังจะเห็นได้จากเรื่องของราชกุมารผู้ท้ายิงธนูนั้นเอง คือราชกุมารนั้นมิใช่คนที่มีคุณธรรมสูงแต่อย่างไร แท้จริงเป็นผู้ลำพองในฝีมือและชอบก้าวร้าวรุกรานผู้อื่น ทั้งได้เคยพูดล่วงเกินพวกเราที่เป็นศิษย์สำนักวิศวามิตรมาแล้วในคราวก่อน ครั้นในครั้งหลังถึงกับท้าทายออกชื่อสำนักวิศวามิตรในที่ชุมชนอีกเล่า จึงเป็นที่ประจักษ์ชัดในอัธยาศัยเกเรของราชกุมารนั้น

“แต่กษัตริย์ลิจฉวีผู้เป็นประธานแห่งการแสดงศิลปศาสตร์ แม้จะเป็นศิษย์สำนักดักกสิลาก็เป็นผู้ใหญ่เห็นการณ์ไกล จึงทักท้วงและสั่งให้ราชกุมารนั้นขอขมาในที่ประชุมชน

“คราวนี้จึงมาถึงปัญหาว่าด้วยระเบียบแบบแผนของกษัตริย์ลิจฉวี เมื่อผู้เป็นใหญ่เป็นประธานได้สั่งการอะไรให้ปรากฏในที่ประชุมแล้ว ผู้น้อยจะต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามนับเป็นคุณธรรมข้อที่ ๔ ในคุณธรรมรวมทั้งสิ้น ๗ ข้อของราชวงศ์ลิจฉวี ความเคยชินในระเบียบประเพณีที่อบรมกันมาแต่น้อย ทำให้ราชกุมารนั้นไม่มีทางแก้ไปอย่างอื่น

นอกจากปฏิบัติตามคำสั่งด้วยความนอบน้อม ซึ่งปรากฏผลดีทันตาเห็น คนที่รู้สึกเคียดแค้นกลับนึกชมเชยและหายโกรธ เราจึงกล่าวว่าบางครั้งระเบียบหรือประเพณีที่อบรมกันมาจนชิน ก็ช่วยให้เกิดความดีงามอยู่บ้างดังนี้

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เหตุการณ์วันนั้นทำให้เราได้สำนึกว่า วิชาความรู้ที่เล่าเรียนจากอาจารย์นั้น ในบางครั้งก็ต้องมีการแข่งขันแสดงออกให้ปรากฏแก่คนทั่วไป แม้มิใช่ด้วยประสงค์ของเราเอง แต่เมื่อผู้อื่นท้าทายต่อหน้าประชุมชน ก็สุดที่จะยอมอดทน ทำเป็นไม่รู้ไม่เห็น ดังที่ท่านอาจารย์ได้กำชับพร่ำสอนให้อดทนเมื่อก่อนจากมา

"คำสั่งสอนที่ให้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ทำให้พวกเราต้องชวนกันออกจากกรุงไพศาลี ไปซ้อมวิชากันในป่าที่ลับตาคน

"แต่เมื่อได้ลองใช้คันธนูของเพื่อนๆ เปรียบเทียบยิงดูผลกับคันธนูพิเศษที่ท่านอาจารย์ให้ไปแล้ว เราจึงทราบว่าคันธนูพิเศษของท่านอาจารย์นั้น มิใช่พิเศษอย่างธรรมดา แต่พิเศษในทางทำให้ยิงได้ไกล ยิงได้ไวและยิงได้แม่นยำอย่างไม่น่าเชื่อ ครั้นเห็นประจักษ์ในคันธนูพิเศษเช่นนั้น เราก็เริ่มสงสัยในลูกธนูปลายหักและเกราะเก่าที่นับว่าเป็นพิเศษอีกสองอย่างขึ้นมาทันที เราลองเอาเกราะธรรมดาผูกติดกับต้นไม้ แล้วยิงด้วยลูกธนูธรรมดา แม้จะถูกแต่ก็ไม่เข้า แต่พอใช้ลูกธนูปลายหักนั้นยิงดูบ้างก็ทะลุและทำให้เกราะนั้นถึงกับแตก โดยที่ลูกธนูไม่เสียหายด้วย เมื่อพิจารณาดูจึงได้เห็นว่าลูกธนูปลายหัก มิใช่หักอย่างปกติ แต่เป็นการหักอย่างมีความมุ่งหมาย คือหุ้มไว้ด้วยโลหะพิเศษให้มีอำนาจในทางทำลายสูงยิ่งกว่าธนูปลายแหลม ทำให้เรานึกถึงคำว่า มหโต กายสฺส ปทาเลตา ซึ่งแปลว่า ทำลายกายใหญ่หรือทำลายที่มั่นใหญ่ขึ้นมาทันที แต่เมื่อลองเอาเกราะเก่าของท่านอาจารย์ไปผูกไว้ที่ต้นไม้ดูบ้าง นอกจากลูกธนูธรรมดาจะยิงไม่เข้าแล้ว แม้ลูกธนูพิเศษที่มีอำนาจทำลายอย่างสูงก็ไม่สามารถทำให้เกราะเก่าและเบานั้นระคายผิวได้ เราต้องนั่งลง หันหน้าไปทางทิศของสำนักท่านอาจารย์ แล้วยกมือประนมเหนือเศียรเกล้า กราบไหว้คุณของท่านที่ได้ให้ของพิเศษมีค่ายิ่งแก่เรา เผอิญราชกุมารอื่นๆ ด่างก็มัวทดลองหรือฝึกซ้อมความรู้ความสามารถของตนเอง โดยมิได้ทันสังเกตเห็นการทดลองของเรา ฉะนั้นจึงมิได้มีผู้ใดล่วงรู้ถึงเรื่องคันธนู ลูกธนู และเกราะเก่าอันเป็นของพิเศษนั้น

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ครั้งแรกเราไม่เข้าใจเหตุผลในเรื่องคันธนูและลูกธนูนั้น ว่ามีลักษณะพิเศษเช่นนั้นได้อย่างไร ภายหลังเราได้สดับเรื่องราวเปรียบเทียบของสมเด็จพระบรมศาสดาจึงเห็นจริงว่า มิใช่เรื่องพูดกันเล่นแต่เป็นของมีได้เป็นได้จริง

"ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้แก้ไขความคดทางกาย วาจา ใจ ซึ่งย่อมกินความไปถึงแม้ผู้ครองเรือน ว่าควรแก้ไขความคิดของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นทางกาย วาจา หรือทางใจเช่นเดียวกัน แต่มีข้ออุปมาที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือ ทรงเล่าถึงช่างทำรถของพระราชา ทำล้อรถเพียงล้อเดียวกินเวลาเกือบ ๖ เดือน พระราชามีพระราชประสงค์จะได้ใช้รถใหม่จึงตรัสสั่งให้ช่างนั้นทำล้ออีกข้างหนึ่งให้เสร็จภายใน ๖ วัน ซึ่งช่างก็กราบทูลรับว่าตนสามารถทำให้เสร็จภายใน ๖ วันได้ตามพระราชประสงค์ และปรากฏว่าช่างนั้นทำได้เสร็จภายใน ๖ วันจริงๆ พระราชาทรงฉงนพระราชหฤทัย ตรัสสั่งให้เรียกช่างนั้นมา เพื่อกราบทูลให้เป็นที่แจ้งชัดว่า เหตุไฉนล้อข้างหนึ่งใช้เวลาทำเกือบ ๖ เดือน แต่ล้อรถอีกข้างหนึ่งทำได้เสร็จภายใน ๖ วัน

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! นายช่างได้นำล้อรถทั้ง ๒ ข้างมาถวายให้ทอดพระเนตร แล้วลองหมุนล้อที่ทำเกือบ ๖ เดือนนั้นล้อหมุนไปได้ เมื่อหยุดหมุนแล้วก็ไม่ล้ม ยังตั้งอยู่อย่างดีคล้ายมีอะไรยึดอยู่ ส่วนล้อรถที่ทำเสร็จภายใน ๖ วัน เมื่อลองหมุนดูแม้จะหมุนไปได้แต่พอหยุดหมุนก็ล้มลง นายช่างจึงกราบทูลเหตุผลให้ทรงทราบว่าล้อข้างที่หยุดหมุนแล้วยังตั้งอยู่ได้นั้นไม่มีความคดอยู่เลย เพราะได้พยายามถากขัดเกลาเป็นเวลานานจนเรียบร้อยดี

ถึงขนาด ส่วนล้อรถข้างที่ทำเสร็จภายใน ๖ วันนั้น แม้จะชื่อว่าเสร็จ แต่ก็ยังมีความคดความไม่เรียบร้อยอยู่เป็นอันมาก พอหยุดหมุนจึงล้มลงด้วยประการฉะนี้

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! พระพุทธตำรัสเรื่องนี้ให้ประโยชน์ทั้งคดีโลกและคดีธรรม กล่าวโดยคดีธรรมก่อน การจะทำอะไรให้เกิดผลดีงาม ไม่ว่าจะเป็นการฝึกหัดกาย วาจา ใจ หรือในการปฏิบัติธรรมอื่นๆ บางคราวจำเป็นต้องอาศัยกาลเวลาค่อยขัดเกลาไปทีละเล็กละน้อยไม่ใจร้อนเร่งผลจนเกินไป ในที่สุดก็จะบรรลุสิ่งที่มุ่งหมายได้ ในคดีโลก ทำให้เราเห็นว่าคันธนูและลูกธนูพิเศษที่ท่านอาจารย์ให้มานั้นคงมิใช่ทำเพียงสักว่าทำ อาจจะต้องเลือกไม้ที่มีเศษเนื้อพิเศษ ต้องตากไม้ให้แห้งเป็นเวลาแรมเดือนหรือแรมปี แล้วลงมือทำด้วยความประณีตบรรจง ลองแล้วลองเล่า จนได้ผลเป็นที่ประจักษ์ผิดแผกกว่าคันธนูและลูกธนูธรรมดาทั่วๆ ไป ส่วนเกราะพิเศษนั้นเป็นเรื่องของการรู้จักผสมโลหะให้เหนียวและทนทาน ทั้งไม่ต้องการความหนาเหมือนเกราะธรรมดา จึงมีน้ำหนักเบากว่าเกราะโลหะชนิดอื่น

"บัดนี้เราได้รู้แล้วว่า มีเหตุอยู่หลายประการที่รวมกันช่วยให้บุคคลผู้ฝึกฝนอบรมในวิชาทั้งหลาย มีความรู้ความสามารถเหนือบุคคลอื่นๆ เริ่มแต่การฝึกที่ตัวผู้นั้นเอง จนถึงการรู้จักสร้างเครื่องมือเครื่องใช้อันประณีตพิเศษ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญไม่น้อยไปกว่า เมื่อคิดถึงเรื่องนี้ก็ทำให้นึกสนุกในการศึกษาวิชาความรู้ต่างๆ ซึ่งยังมีอีกมากมายหลายสาขาและเรายังมิได้รับการฝึกฝนอบรมเลย ความปรารถนาที่จะกลับสู่สำนักของท่านอาจารย์วิศวามิตรตามที่ท่านเปิดโอกาสไว้จึงเกิดขึ้นแก่เราตั้งแต่นั้นมา

"กาลเวลาล่วงไปประมาณ ๒ เดือน ก็ถึงสมัยที่มีการแข่งขันคัดเลือกผู้มีความรู้ความสามารถในทางวิชาอาวุธประจำปี เพื่อแต่งตั้งให้มีหน้าที่ในการป้องกันแคว้นวัชชี เป็นโอกาสที่จะได้เห็นว่าราชกุมารผู้ท้ายิงธนูจะมีความสามารถสักเพียงไร ผู้เคยศึกษาในสำนักตักกสิลา และสำนักวิศวามิตรที่มั่นใจในความรู้ความสามารถของตน ต่างก็สมัครเข้าแข่งขันตามสาขาที่ตนถนัด

"ราชกุมารผู้ท้าในคราวก่อนเพื่อให้มีการแข่งขันในการยิงธนูก็สมัครในสาขานั้นด้วย จึงทำให้เกิดความสนใจแก่ผู้อื่นอีกเป็นอันมาก

"ครั้นถึงวันแข่งขัน ก็ปรากฏว่าราชกุมารผู้นั้นแสดงการยิงไวดีมากเป็นอันดับแรก แต่คันธนูพิเศษของเราก็ได้ช่วยให้เราได้แสดงการยิงไวได้ไม่แพ้ ถึงกระนั้นทำให้อดนึกไม่ได้ว่า ถ้าราชกุมารผู้นั้นมีคันธนูพิเศษเช่นเราก็คงจะยิงได้เป็นเลิศยิ่งกว่าเราโดยแท้

"การแข่งขันยิงไกลและให้ถูกเป้าหมายด้วย ซึ่งมีการเพิ่มระยะไกลขึ้นโดยลำดับนั้น ครั้งแรกปรากฏว่า ต่างฝ่ายมีฝีมือทัดเทียมกัน แต่เมื่อเพิ่มระยะไกลถึงขนาด เราก็เป็นฝ่ายมีชัยในท่ามกลางความแปลกใจของคนทั้งหลาย แต่เรามิได้นึกหมิ่นฝีมือของราชกุมารนั้นเลย เพราะถ้าเขามีคันธนูดีเช่นที่เรามี ก็คงยิงได้ดีกว่าเราเป็นแน่แท้

"ในลำดับสุดท้ายเป็นการแข่งขันยิงทำลายเป้าใหญ่ แต่มีลักษณะเป็นเกราะโลหะ ราชกุมารผู้ท้าคราวก่อนยิงด้วยลูกธนูธรรมดาไม่เข้าจึงใช้ลูกธนูพิเศษของตนซึ่งมีอยู่ยิงอีก คราวนี้ยิงทะลุโลหะที่เป็นเป้านั้น ครั้นถึงคราวเรายิงบ้าง เราได้ใช้ลูกธนูปลายหักยิงแต่วาระแรก ปรากฏว่าสามารถทำลายเป้าให้แตกได้อย่างน่าอัศจรรย์

"หลายคนพากันตื่นเต้นในความสามารถของเรา นอกจากตัวเราเองที่รู้อยู่เต็มอกว่าเราไม่มีอะไรที่น่านอนใจเลย เพียงมีคันธนู ลูกธนู และเกราะพิเศษช่วยแก้หน้าให้พ้นอายในคราวนี้เท่านั้น ถ้าถึงคราวอื่น จำเป็นต้องแสดงความสามารถอย่างอื่นก็คงเอาตัวไม่รอดแน่นอน

"เราได้ไปหาราชกุมารผู้นั้น แล้วกล่าวยกย่องชมเชยเขา พร้อมทั้งชี้แจงอย่างกึ่งเปิดเผยว่า ถ้าเราไม่มีคันธนูดีและลูกธนูดีแล้ว เราจะสู้เขาไม่ได้เลย การพูดอย่างนี้ทำให้ราชกุมารนั้นค่อยมีสีหน้าแช่มชื่นขึ้น

"ตัวเราเองได้ตัดสินใจแต่วาระนั้นว่า จะยังไม่รับหน้าที่เป็นนายทหาร เพราะยังขาดความรู้ที่จริงอีกมากมายหลายสาขา จึงตกลงไปขอถอนความจำนงในการเข้ารับหน้าที่นั้น ไปกราบลาท่านมารดาบิดา เพื่อขอกลับไปศึกษาต่อกับท่านอาจารย์ต่อไปอีก ซึ่งท่านก็ไม่ขัดข้อง แต่ได้ให้สังกิจจ์เด็กรับใช้ในบ้านเราร่วมเดินทางไปด้วย บัดนี้เป็นอันว่าท่านทั้งหลายได้รู้จักสังกิจจ์ผู้นำอาหารมาเลี้ยงพวกเราหน่อยหนึ่งแล้ว"

"ข้าแต่ท่านอาจารย์! ยังมีเรื่องที่ข้าพเจ้าทั้งหลายสนใจใคร่รู้ต่อไปอีก รวมทั้งวิธีที่ท่านอาจารย์วิศวามิตรได้ช่วยฝึกอัธยาศัยของท่านให้ดีขึ้น เป็นคนสุขุมรอบคอบ อดทน ไม่ว่วามอย่างแต่ก่อน ถ้าไม่เป็นการหนัก ขอท่านอาจารย์ได้โปรดเล่าเรื่องทั้งปวงจนถึงวาระที่ท่านได้ตกลงปลงใจมาดำรงตำแหน่งผู้สืบแทนในสำนักวิศวามิตรนี้ แม้จะต้องค้างแรมเพื่อได้ฟังประวัติอันน่าสนใจอีกสักสองสามราตรี ข้าพเจ้าทั้งหลายก็พร้อมที่จะอยู่ในที่นี้"

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราได้บอกกับสังกิจจ์ไว้แล้วว่า เมื่อเวลาตะวันบ่ายจะกลับ ถ้ายังคงอยู่ในที่นี้ต่อไป พวกเขาก็จะรู้สึกเป็นหน้าที่ในการหาอาหารมาเลี้ยงดู แม้เขาจะเต็มใจ เราก็อย่ารบกวนเขาเลยดีกว่า เป็นอันว่าเราจะเดินทางให้พ้นไปจากที่นี้ ถ้าท่านทั้งหลายมีความประสงค์จะฟังเรื่องราวต่อ และยอมลำบากค้างคืนในระหว่างทาง รวมทั้งยอมอดอาหารบางมื้อด้วย เราก็ยินดีจะเล่าให้ฟังต่อไป"

"ข้าแต่ท่านอาจารย์! สำนักวิศวามิตรของท่านได้ฝึกให้ข้าพเจ้าทั้งหลายเห็นความลำบากตรากตรำเป็นของไม่มีความหมายมาแต่วาระแรกที่มาศึกษาแล้ว ข้าพเจ้าทั้งหลายจึงพร้อมที่จะต่อสู้กับความยากลำบากนั้น ซึ่งดูก็ไม่มีอะไรมาก เพียงเดินทางไกลต้องทนอากาศหนาวและต่อสู้กับความหิวบ้าง ข้าพเจ้าคิดว่าคงไม่มีใครขัดข้อง"

ท่านอาจารย์จึงถามความสมัครใจของราชกุมารเหล่านั้นเป็นรายบุคคล ก็ได้รับคำตอบแสดงความยินดีจะเดินทางไปที่อื่นต่อไป เพื่อฟังเรื่องราวอันน่าสนใจของท่านอาจารย์อีก

เมื่อเป็นที่ตกลงกันดังนั้น ท่านอาจารย์ก็เดินลงไปที่ใกล้กระแสน้ำ ใช้มือวักน้ำลูบหน้าลูบตัว แล้วแนะให้ศิษย์ทั้งหลายกระทำตาม เมื่อทุกคนพร้อมแล้วก็เริ่มออกเดินทาง แต่ก็ไม่ก่อนที่สังกิจจ์จะเข้ามากราบแสดงคารวะถามถึงสิ่งที่ประสงค์ ซึ่งอาจรับใช้สนองความปรารถนาได้ แต่ท่านอาจารย์ปฏิเสธ ให้พรเขา แล้วก็ออกเดินทางกันต่อไป

แสงแดดอ่อนลงไปมากแล้ว ท่านอาจารย์คงเดินนำศิษย์ทั้งหลายไปตามลำน้ำโรหิณีอย่างไม่เหน็ดเหนื่อย เมื่อมองไปทางทิศอุตร ก็คงเห็นภูผาหิมพานต์ตั้งตระหง่านอยู่อย่างเดิม คล้ายกับว่าการเดินทางนั้นมิได้ทำให้คณะอาจารย์และศิษย์ห่างไกลออกไปได้เท่าไรเลย

จวบจนเวลาเย็นจึงผ่านพ้นที่ราบลุ่ม เข้าสู่ตงไม้โปร่ง มีโขดหินเป็นแห่งๆ ทำให้การเดินทางลำบากขึ้นอีกเล็กน้อย

ท่านอาจารย์คงนำเดินต่อไป จนกระทั่งถึงเนินผาเตี้ยๆ อีกแห่งหนึ่ง มีลักษณะเหมาะสมจะเป็นที่พักผ่อนในราตรีได้ จึงตกลงจะพัก ณ ที่นั้น ลมเย็นจากหิมาลัยบรรพตเริ่มพัดมาแล้ว แต่อาจารย์และศิษย์ยังคงพักเหนื่อยอย่างเป็นที่สำราญ

ศิษย์บางคนออกสำรวจบริเวณใกล้เคียง เพื่อพิจารณาเรื่องที่พักให้รอบคอบตามแบบอย่างของชาวสำนักวิศวามิตร

บางคนก็นำกล้วยป่าซึ่งสุกกับต้นมาได้ทั้งเครือ อีกคนหนึ่งได้ขนุนสุกมาด้วยความยินดีและดื่นเต้น

เมื่อพักผ่อนหายเหนื่อยแล้ว ต่างก็ลงสนานกายในแม่น้ำโรหิณี ซึ่งมีความเย็นใสและจืดสนิทน่าชื่นใจ

ด้วยความสามารถของคณะศิษย์ที่เที่ยวเสาะแสวงผลไม้ เป็นอันว่าค่ำวันนั้นทุกคนได้อาศัยกล้วยป่าสุกกับขนุนซึ่งหาได้ตามมีตามเกิดในบริเวณนั้น เป็นเครื่องยังชีพให้เป็นไปอีกมื้อหนึ่ง

มีข้อน่าสังเกตว่า แม้ท่านอาจารย์จะไม่ต้องสั่ง แต่คณะศิษย์เหล่านั้นก็รู้ดี เพราะได้รับการอบรมมาตั้งแต่เมื่อมาพำนักศึกษาใหม่ๆ แล้วว่า เศษอาหาร เช่น เปลือกกล้วยป่า และเศษจากขนุนนั้น ควรจัดการให้เรียบร้อย ไม่แลดูเลอะเทอะหรือเป็นที่ตำหนิของผู้ที่เดินทางผ่านไปมาในภายหลังอย่างไร

๖

บทเรียนจากอาจารย์

จะเนื่องด้วยความเงียบหรืออย่างไรก็ตามที ราชกุมารทั้งหลายรู้สึกว่าเมื่อราตรีย่างเข้ามา เสียง ต่างๆ รอบบริเวณนั้น เช่น จักจั่น เรไร ดูเหมือนจะดังระงมไปหมด บางครั้งแม้กิ่งหรือใบไม้แห้งดกสู่พื้นก็มีเสียงให้รู้ได้

อากาศค่อยหนาวเย็นลงโดยลำดับ ไฟสักกองหนึ่งก็ยังมิได้ก่อขึ้น แต่ท่านอาจารย์มิได้สนใจเรื่องการก่อไฟมากนัก จึงมิได้สั่งการอย่างไรเลย ท่านกล่าวขึ้นว่า

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ผ้าโพกของพวกท่านจะมีประโยชน์ขึ้นกว่าเดิม ถ้าท่านรู้ว่าในราตรีที่หนาวเย็นแห่งภูมิประเทศใกล้หิมาลัยบรรพตเช่นนี้ การทำอก คอ และศีรษะให้อบอุ่น โดยใช้ผ้าโพกอันยาวพันรอบอก พันคอ โพกรอบศีรษะ แล้วใช้ผ้าห่มห่มทับอีกชั้นหนึ่ง ท่านก็จะไม่ต้องพึ่งความอบอุ่นจากใบไม้ หรือกองไฟ คนทั้งหลายที่เดินป่าย่อมใช้กองไฟเป็นเครื่องป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้าย และช่วยให้ความสว่างในราตรี แต่เราจะไม่ใช้ไฟเลยตลอดคืนนี้ เพราะเรามาด้วยกันกว่า ๒๐ คน กลิ่นของมนุษย์จำนวนมากนี้มากพอจะเป็นเครื่องป้องกันภัยจากสัตว์ร้ายได้ เท่ากับกองไฟหลายกอง แต่อันที่จริงตัวเราเองเคยเดินป่าโดยลำพังก็มิได้ก่อกองไฟเมื่อจำเป็นต้องค้างแรมในป่า เพราะมีวิธีป้องกันอย่างอื่นอีกหลายอย่าง ส่วนการอาศัยแสงสว่างนั้น คืนนี้เวลาตึกจะมีแสงสว่างจากดวงจันทร์ตลอดรุ่งราตรี ตามที่คนทั้งหลายเรียกว่าเดือนค้างฟ้า คือจะค้างไปจนถึงเวลากลางวัน แต่แล้วแสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์ก็จะกลบเกลื่อนให้มองไม่เห็นโดยสิ้นเชิง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! แม้ว่าขณะนี้ความมืดแห่งราตรีจะแผ่คลุมอยู่ทั่วไป ท่านทั้งหลายก็จงทำใจให้สว่างให้เสมือนหนึ่งว่าในจิตใจของท่านนั้นไม่มีความมืดหลงเหลืออยู่เลย ครั้นแล้วจงคิดต่อไปว่าการที่พวกท่านต้องมาลำบากตรากตรำในแนวเขาลำเนาไพร แทนที่จะได้อยู่อย่างผาสุกในปราสาทราชมนเทียรนั้น เป็นการถางทางเพื่อไปสู่ความสุขและความเจริญที่ยั่งยืนกว่า ท่านก็จะเห็นความลำบากยากเข็ญในสมัยที่ยังต้องเล่าเรียนศึกษา เป็นเสมือนหนึ่งบันไดทองอันจะส่งท่านทั้งหลายไปสู่ความสำเร็จแห่งชีวิต ความรังเกียจและความเกรงกลัวต่อความลำบากตรากตรำในขณะนี้ก็จะหายไป กลายเป็นความรู้สึกเด็มใจที่จะต่อสู้กับอุปสรรคทั้งปวง บางครั้งก็อาจถึงกับท้าทายให้ตาหน้ากันเข้ามา ในเมื่อจิตใจของท่านทั้งหลายแข็งแกร่งพอที่จะเผชิญคลื่นลมทุกประเภทในทะเลแห่งชีวิต

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ในชั้นแรกนี้เราจะขอเล่าถึงวิธีที่ท่านอาจารย์วิศวามิตร ท่านอบรมเราให้เป็นคนพูดขัดผู้อื่นน้อยลง พอใจในการทำตามใจตนเองน้อยลง ไม่เห็นว่าการแตกสามัคคีเป็นเพียงเรื่องธรรมดาสามัญอย่างแต่ก่อน การสังเกตอัธยาศัยและความประพฤติของเราอย่างใกล้ชิด ทำให้ท่านอาจารย์มองเห็นข้อบกพร่องที่พึงแก้ไข

"วันหนึ่งท่านเรียกเราเข้าไปหา พร้อมด้วยราชกุมารอีกผู้หนึ่ง แล้วกล่าวว่า ต่อไปท่านจะให้ราชกุมารผู้นั้นอยู่ใกล้ชิดเรา แต่เราจะต้องให้ปฏิญญาแก่ท่านข้อหนึ่ง คือจะไม่แสดงอาการโกรธเคืองราชกุมารผู้นั้น ถ้าเรื่องที่พูดจาขัดกันเกิดขึ้น เราได้ตกลงให้ปฏิญญาแก่ท่านอาจารย์อย่างไม่ทราบเหตุผลเหมือนกันว่า ท่านมีประสงค์อะไร

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ตั้งแต่นั้นมาเรากับราชกุมารผู้นั้นก็อยู่ใกล้ชิดสนิทสนมกัน ครั้งแรกราชกุมารผู้นั้นก็เอาอกเอาใจเราเป็นอันดี ต่อมาก็เริ่มคอยจับผิดคำพูดของเรา และคอยพูดขัดใจอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นการพูด

สองต่อสอง หรือการพูดกันในกลุ่มแห่งมิตรสหาย ข้อที่น่าแปลกใจก็คือ ตัวเราเองนั้นก็เชื่อในความรู้ความสามารถบางประการของตนเองอยู่บ้าง ว่าสนใจใคร่รู้อะไรต่ออะไรมิใช่น้อย จึงมักจะเห็นความผิดพลาดในถ้อยคำของคนอื่นและอดพูดขัดไม่ได้ แต่ราชกุมารผู้ใกล้ชิดเรานี้กลับรู้อะไรต่ออะไรละเอียดลึกซึ้งยิ่งไปกว่าเรา บางครั้งพอเราคัดค้านคนอื่นว่าไม่ถูก เราก็จะถูกคัดค้านทันทีว่า แม้ข้อที่เราว่าถูกก็ไม่ถูกด้วยเหตุนั้นๆ ซึ่งเราต้องยอมนิ่งเพราะรู้ไม่ถึงก็มีบ่อยๆ บางครั้งเราเองก็พูดพลาดไปบ้าง ซึ่งแม้ว่าใครๆ ก็จะต้องรู้ว่าเราไม่ได้โง่เง่า หากเป็นการพลั้งปากออกไปจริงๆ แต่ราชกุมารผู้นั้นจะรีบคัดค้านทันที ทำให้เราเกิดความโกรธ ถึงขนาดอยากทำร้ายร่างกาย ครั้นระลึกถึงคำปฏิญญาที่ให้ไว้แก่ท่านอาจารย์ ก็จำเป็นต้องกลั้นกลืนความโกรธ ทำเป็นพูดกลบเกลื่อนไปอย่างอื่น ไม่กล้าแสดงอาการแค้นเคืองให้ปรากฏออกมา

“ในที่สุดเราก็เริ่มรู้สึกว่า ท่านอาจารย์ส่งราชกุมารผู้นี้มาคอยพูดขัดเรา เป็นคู่แข่งกับเรา ทั้งยังขอคำมั่นสัญญาไม่ให้เราโกรธเคืองด้วย เราก็เลยต้องระมัดระวังคำพูด และรู้สึกเห็นอกเห็นใจคนที่ถูกพูดขัด ซึ่งในสมัยหนึ่งเราไม่เคยนึก มีแต่จะยิ้มเยาะในความพลาดพลั้งของผู้อื่นตลอดเวลา เราเพิ่งรู้ว่าแท้จริงคนที่ชอบพูดขัด คัดค้าน หรือยิ้มเยาะในความผิดพลาดของผู้อื่นนั้น ก็ไม่ชอบให้ใครพูดขัด คัดค้าน หรือยิ้มเยาะตนเลย ดนจะรู้สึกสนุกสนานเอร็ดอร่อยก็ต่อเมื่อเป็นฝ่ายทำต่อผู้อื่นเท่านั้น ครั้นถึงคราวที่ผู้อื่นทำแก่ตนบ้างก็ไม่พอใจ และรู้จักโกรธเคืองเหมือนกัน

“นอกจากนั้นเรายังได้รับความรู้ต่อไปว่า ความรู้ทางโลกหามีที่สิ้นสุด หรือมีขอบเขตจริงจังไม่ เรานึกว่าเรารู้ดีแล้ว แต่บางครั้งก็ไม่รู้ในเรื่องง่ายๆ หรือมีบางคนรู้จริงจังยิ่งขึ้นไปกว่า การที่จะถือว่าตัวเราเองเป็นยอดของผู้รู้แล้วนั้น เป็นความผิดพลาดอย่างยิ่ง เพราะยิ่งสังเกตไป ก็ยิ่งเห็นว่ายังมีความรู้ใหม่ๆ เกิดขึ้นเรื่อยๆ อันแสดงว่าความรู้ก็มีการเดินทาง เมื่อยังเดินทางอยู่เรื่อยๆ จะคิดว่าถึงที่หมายคือรู้รอบแล้วได้อย่างไร

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! คำที่เรากำหนดจดจำไว้ว่า มีผู้พูดผิดใช้ผิดเสมอๆ นั้น พอพบราชกุมารที่ค้านเก่งเข้า เราก็เริ่มรู้สึกทันทีว่า ความภาคภูมิใจที่เคยมีนั้นเป็นการหลอกตัวเอง เพราะยังมีเรื่องที่จะต้องเรียนรู้อีกไม่สิ้นสุด เราจึงกลายเป็นผู้ระมัดระวังยิ่งขึ้น ไม่พูดคัดค้านใครง่ายๆ หรือนึกยิ้มเยาะในความโง่เขลาของใครง่ายๆ อย่างที่แล้วมา เพราะสำนึกตัวดีว่า กำลังมีคนที่ติดตามมาคัดค้านเรา ยิ้มเยาะเราอีกผู้หนึ่ง ซึ่งเราจะประมาทมิได้ พอเริ่มเห็นอกเห็นใจผู้อื่นอันเนื่องมาจากเห็นอกเห็นใจตนเอง เมื่อถูกคัดค้านทุกวิถีทางเช่นนั้น อัธยาศัยของเราก็เปลี่ยนไปเป็นสนใจใคร่รู้มากขึ้น แทนการคอยคิดจับผิดคนอื่น คำใดที่เขาพูดกันจนเคยชินแล้ว เราก็พูดคำนั้น ความทะนงตนลดน้อยลงไป การทะเลาะวิวาทเบาบางลง

“ต่อมาท่านอาจารย์ได้เรียกพวกเราเข้าไปพบ แล้วกล่าวว่า ท่านจะให้ศิษย์ทั้งหลายเดินทางเข้าไปในป่าหิมพานต์ มีกำหนดให้ไปและกลับภายในวันเดียว โดยไม่มีเสบียงหรือแม้น้ำติดไปด้วย แต่จะให้ศิษย์ในสำนักไปจัดที่ให้ดื่มน้ำและอาหารเป็นระยะๆ วิธีเดินทางก็จะไม่ให้ย้อนทางเก่า แต่จะทำให้เดินทางเป็นเส้นโค้งเข้ามาหาจุดเริ่มต้นคือสำนักศึกษานั้นเอง นอกจากนั้นก็ไม่ต้องกลัวการหลงทางด้วย เพราะได้เตรียมบากไม้ในป่าให้เห็นเป็นที่สังเกตอยู่ตลอดเวลาแห่งการเดินทาง เพียงคอยสังเกตเครื่องหมายเท่านั้น ก็จะกลับได้เรียบร้อย พวกเราได้รับแจ้งว่าจะมีที่ให้อาหารและน้ำบ้าง ให้น้ำเปล่าๆ บ้าง รวมกันไม่น้อยกว่า ๖ แห่ง แต่ใครบ้างเป็นผู้ได้รับกำหนดหมายให้เป็นผู้คอยแจกน้ำ แจกอาหารไม่มีใครทราบ

“เรารู้สึกสนุกและตื่นเต้นมิใช่น้อยในคำสั่งและบทเรียนพิเศษของท่านอาจารย์ ทั้งๆ ที่ไม่ทราบดีนักว่าท่านมุ่งหมายอะไร ในที่สุดวันนัดก็มาถึง ทุกคนตื่นแต่เช้า และได้รับคำสั่งให้ออกเดินทางเป็นรายตัวบุคคล ห่างกันคนละ

ประมาณ ๓๐๐ ก้าว ในที่โล่งก็จะพอเห็นกัน แต่เดินในป่าเช่นนั้น ห่างกันเพียง ๕๐ ก้าวก็ไม่เห็นกันแล้ว นอกจากนี้ยังได้รับคำสั่งให้งดการสมทบเดินทางร่วมกัน โดยกำหนดให้ศิษย์ผู้เดินทางกลับถึงอาศรมทีละคน โดยมีระยะเวลาห่างกันเล็กน้อย

"เราเป็นคนแรกที่ท่านอาจารย์สั่งให้ออกเดินแต่เมื่อเวลาฟ้าสาง พอได้รับคำสั่งก็ออกเดินด้วยอาการยิ้มแย้ม แต่ทั้งนี้ก็ไม่ก่อนการเข้าไปทำความเคารพท่านตามระเบียบ เรามีกำลังใจอย่างสมบูรณ์ที่จะเดินให้ดีที่สุด มิให้ผู้มาทีหลังขับทันได้ เมื่อเป็นผู้ออกเดินก่อน ก็จะกลับมาถึงก่อนให้จงได้

"เมื่อเดินไปจนถึงเวลาสาย ก็พบเพิงซึ่งศิษย์ของสำนักนำอาหารและน้ำไปเตรียมไว้ล่วงหน้าแต่ตอนเช้ามืด เราดีใจตรงเข้าไปยังที่นั้น แต่ก็ต้องชะงัก เมื่อปรากฏว่าศิษย์คนที่คอยแจกน้ำและอาหารเพียงคนเดียวนั้น เป็นผู้ที่ไม่ถูกกับเรา ด่างคนต่างไม่พูดกัน เพราะเคยทะเลาะกันมานานแล้ว เรารีบเดินออกจากที่นั้นทันที ด้วยคิดว่าทนเดินเอาอีกสักหน่อยก็จะไปกินอาหารและน้ำเอาข้างหน้า ดีกว่าการงอนง้อกับคนที่โกรธกัน

"ครั้นเดินต่อไปอีกเป็นเวลานานประมาณเท่าระยะแรกก็พบเพิง ซึ่งมีศิษย์ของท่านอาจารย์ผู้หนึ่งนั่งคอยอยู่ คนนี้ไม่ได้โกรธกัน จึงเป็นการดีที่จะได้พักให้สบาย แต่เราก็ต้องเสียใจอย่างยิ่ง ที่เพิงแห่งนี้มีเพียงน้ำอย่างเดียว หามีอาหารแม้แต่เกลือสักเมล็ดหนึ่งไม่ ตกลงเราก็ต้องดื่มน้ำต่างอาหาร เพราะไม่มีอะไรดีกว่านั้น ทั้งๆ ที่ความหิวเริ่มรุกรานมาแล้วเมื่อถึงเพิงแรก

"เรานึกในใจว่าถึงอย่างไรสู้อดทนเดินต่อไปจนถึงเพิงที่ ๓ ก็คงจะพอมีอาหารอะไรให้กินบ้าง

"ทั้งๆ ที่หิวมากเช่นนั้น เราก็อดทนเดินต่อไปไม่หยุดยั้ง เพราะยิ่งรีบเดินเท่าไรก็หมายความว่าจะยิ่งใกล้ได้อิ่มท้องมากขึ้นเท่านั้น ในที่สุดก็ได้มาถึงเพิงกลางทางอันเป็นเพิงที่ ๓ ซึ่งเรามีความยินดี และดีราคาเพิงที่พักนั้นสูงยิ่งไม่ใช่เพราะอยากพักผ่อนเอนหลังหรืออย่างไร แต่เพราะต้องการอาหารเป็นที่สุด

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราแทบจะร้องไห้ออกมาดังๆ เมื่อปรากฏว่าที่เพิงนั้นมีศิษย์คนที่โกรธเคืองกับเราเพราะเรื่องทะเลาะวิวาทกันนั่งอยู่ ความหิวซึ่งระดมกันมาสู่เรานั้นดูเหมือนจะเพิ่มทวีขึ้นอย่างไม่ปรานีเราเลย แต่เราก็นึกว่า เป็นลูกผู้ชายคนหนึ่ง ที่จะเข้าไปงอนง้อขอกินอาหารจากคนที่โกรธกันนั้น อย่าหวังเลยว่าจะยอมทำ ตกลงเราต้องจากเพิงที่ ๓ ไปโดยยังไม่ได้แตะต้องอาหารเลย จำเดิมแต่เริ่มออกเดินทางมา

"ในขณะนั้น เราเริ่มคิดหาอาหารและน้ำโดยไม่พึ่งเพิงจะแวะออกนอกทางเพื่อดูว่าจะมีน้ำหรือผลไม้อะไรอยู่บ้าง แต่เท่าที่สังเกตดู ก็หาไม้ผลยากเหลือเกิน ครั้นจะหาน้ำจากเถาวัลย์บ้างก็ไม่มีมีดติดไปด้วย นอกจากนั้นก็มีความเกรงว่าจะหลงทางไม่ได้กลับทันเวลาตามกำหนด ถ้าพลาดพลั้งอะไรลงไป คงเป็นที่เยาะเย้ยของศิษย์ทั้งหลาย กลายเป็นเรื่องเล่าต่อๆ กันไปมิรู้แล้ว ในที่สุดจึงสู้อดทนเดินทางต่อไป แต่ในระยะนี้เนื่องด้วยจากหิวมากเกินไปหรืออย่างไรก็ไม่ทราบ ความหิวค่อยคลายลงไปมากกว่าเก่า แต่ความกระหายน้ำยังมีอยู่มาก

"เราได้พยายามเดินทางต่อไป และนึกขอให้เพิงที่จะไปถึงนั้นเป็นเพิงของศิษย์ที่มิได้โกรธเคืองกัน จะได้บริโภคอาหารและดื่มน้ำให้สมกับที่ต้องทนหิวกระหายมานาน

"เราดีใจมากเมื่อมาถึงเพิงที่ ๔ เพราะศิษย์ที่คอยอยู่นั้นเป็นผู้รู้จักชอบพอกัน แต่ก็ต้องเสียใจอีก เพราะเพิงนี้มีแต่น้ำเท่านั้น ไม่มีอาหารเลย

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ถ้าเป็นท่านทั้งหลายท่านจะทำอย่างไร จะเล่าความให้เขาฟังว่าตั้งแต่เช้ายังมิได้บริโภคอาหารเลย เพราะคนที่แจกอาหารล้วนเป็นคนที่โกรธกันทั้งนั้นได้หรือไม่ เราขอบอกว่า เราละอายใจที่จะเล่า จึงได้แต่ดื่มน้ำพักด้วยความอ่อนเพลียละเหี่ยใจ

"เราเริ่มถามศิษย์ผู้ประจำอยู่ ณ เพิงที่ ๔ ว่า มีอาหารอะไรบ้างหรือไม่ ศิษย์ผู้นั้นตอบว่า เขามีอาหารมื้อเย็นที่เตรียมมาสำหรับตนเองเพื่อบริโภคในระหว่างที่เดินทางกลับ เมื่อผู้เดินทางคนสุดท้ายผ่านเสร็จแล้ว เมื่อได้ทราบดังนั้น เราก็จำเป็นต้องนิ่งอึ้ง เพราะจะไปแย่งอาหารของผู้อื่นก็ดูกระไรอยู่ ตกลงเราจึงเริ่มออกเดินทางและคาดคะเนไว้อีกว่าเพิงที่ ๕ คงมีอาหารและน้ำ และคงไปพบคนที่โกรธกันอีก แล้วก็จะอดอีกทั้งอาหารและน้ำ พอคิดถึงดังนั้นก็ให้รู้สึกว่าทุกอย่างในกายเราดูช่างหนักเหลือเกิน เพียงแต่จะย่างเท้าพาร่างกายไปก็เป็นภาระเสียเหลือประมาณ นี่ถ้าให้แบกหามสิ่งอื่นด้วย ก็คงจะหมดแรงล้มลงเป็นแน่แท้

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ความคาดคะเนของเราไม่ผิดเลย เมื่อไปถึงเพิงที่ ๕ นั้น ก็พบศิษย์ที่โกรธกันกับเราจริงๆ เราแทบจะล้มพับลงเสียให้ได้ เพราะตั้งแต่เช้าจนบ่ายยังมิได้บริโภคอาหารเลย คงได้เพียงดื่มน้ำในระหว่างทาง ๒ ครั้งเท่านั้น แต่ทิฐิมานะก็ทำให้เราไม่ยอมแพ้ เราอดทนเดินต่อไปอีก และสังเกตว่าคงใกล้จะกลับถึงอาศรมบ้างแล้ว เพราะตะวันบ่ายคล้อยไปมาก จากการที่สังเกตดูจากแสงแดดจากช่องว่างของต้นไม้ในบางครั้ง

"เมื่อถึงเพิงที่ ๖ เราได้พบศิษย์ผู้รู้จักชอบพอกันและได้ดื่มแต่เพียงน้ำเช่นเคย แต่เมื่อไม่รู้จะทำอย่างไรก็ต้องอดทนต่อสู้ต่อไป เมื่อออกจากเพิงที่ ๖ แล้ว เดินต่อไปอีกพักใหญ่ จึงมาถึงอาศรม ได้เห็นว่าท่านอาจารย์รออยู่แต่ผู้เดียว เราเข้าไปแสดงคารวะท่านเกือบไม่ไหว จะหมดแรงล้มสลบเสียให้ได้ ท่านดรงเข้ามาประคองพาไปหาที่พักผ่อนแล้วนำข้าวสาลีต้มเปื่อยกับเกลือใส่ภาชนะมาให้กำลังร้อน

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราไม่เคยนึกเลยว่าอาหารเพียงข้าวสาลีต้มเปื่อยจะเอร็ดอร่อยถึงเพียงนั้น รู้สึกว่าจะอร่อยที่สุดในชีวิต แต่ในขณะเดียวกัน ก็นึกแช่งด่าความร้อนอยู่ในใจที่ทำให้เราบริโภคไม่ได้ถนัดอย่างที่ใจอยาก นอกจากนั้นท่านอาจารย์ยังไม่ยอมให้เพิ่มอีกด้วย ในเมื่อหมดแล้ว ทั้งๆ ที่เรายังต้องการอยู่อีกสัก ๒-๓ เท่า

"ลักครู่หนึ่งก็มีราชกุมารีอื่นกลับมาถึงด้วยอาการอิดโรยไม่ต่างอะไรจากเรา ท่านอาจารย์ได้คอยต้อนรับและให้อาหารอ่อนอย่างที่ให้แก่เราเช่นเคย

"เรามารู้ภายหลังว่าท่านอาจารย์ปิดมิให้ศิษย์ทั้งหลายได้เห็นการกลับมาของพวกเรา โดยใช้ให้ไปทำธุระที่อื่นกันทั้งหมด เพราะต้องเดินทางหมุนเวียนกันอีกถึง ๓ วัน โดยสืบความมาก่อนว่า ใครบ้างที่ไม่ถูกกันแล้วก็จัดให้เดินทางไปพบกันในทางที่ต้องอดอาหารแบบที่เราประสบมาแล้ว แต่ศิษย์ชุดที่เดินทางในวันแรก เป็นผู้ต้องรับความหิวโหยมากกว่าชุดอื่น เพราะได้คัดเลือกชุดที่มีผู้ไม่ถูกกันมากๆ ไปเดินทาง

"เมื่อครบ ๓ วันแห่งการสับเปลี่ยนกันเดินทาง และแจกอาหารแล้ว เราจึงได้รู้กันว่า แต่ละคนก็ได้พบอะไรต่ออะไรในการเดินทางไม่มากก็น้อย เว้นแต่คนที่ไม่โกรธกับใครเลย ออกจะเป็นผู้มีโชคดีกว่าเพื่อนที่เพียงแต่เหน็ดเหนื่อย แต่ไม่ถึงกับอดอาหารอย่างตัวเรา

๗
นักปกครองที่ดี

"ครั้นแล้วท่านอาจารย์ได้เรียกประชุมชี้แจงว่า แม้ไม่ต้องสอนสั่งอะไรมาก ทุกคนก็คงเรียนรู้ได้ดี แล้วว่าการแตกสามัคคีกันนั้น เพียงกับบุคคลบางคน ก็เป็นเหตุให้เกิดความไม่สะดวกต่างๆ สู้กลมเกลียวรักใคร่กันไม่ได้ การอดอาหารและอดน้ำที่แล้วมาคงเป็นเครื่องสอนใจได้ตามสมควร

"บางครั้งเพราะเหตุคะนองปากเพียงเล็กน้อย บุคคลก็แตกสามัคคี ตั้งตนเป็นศัตรูกัน ด้วยเหตุนี้ จึงมีข้อควรจำไว้ในใจสองประการ คือ ก่อนที่จะล้อเลียนหรือว่ากล่าวใคร ควรนึกดูว่าถ้าตนเป็นผู้ถูกล้อเลียนว่ากล่าวจะโกรธเคืองหรือไม่ จะรู้สึกเก้อเขินอับอายผู้อื่นหรือไม่ ถ้าเห็นว่าตนเองเป็นผู้ถูกกระทำเช่นนั้นจะไม่พอใจแล้ว ก็ไม่ควรกระทำต่อคนอื่น การเห็นแก่สนุกในการที่ทำคนอื่นให้ได้อาย เพราะการกล่าวล้อเลียนถากถางนั้นไม่ทำประโยชน์อะไรให้เลย มีแต่จะนำความเสื่อมเสียมาให้ทั้งสองฝ่าย ความเสื่อมเสียประการแรกก็คือการแตกสามัคคี แต่ก็พึงทราบว่ามิได้หมายห้ามไปถึงการตักเตือนบอกกล่าวกันด้วยความปรารถนาดี

"การทำในใจประการที่สอง คือเมื่อตัวเราถูกใครว่ากล่าวกระทบกระเทียบ ก็ควรมีอาวุธไว้สองอย่าง อย่างหนึ่ง อาวุธคือความอดทน แต่ไม่ใช่อัดๆ ไว้ เป็นการอดทนแบบมีปัญญากำกับ ช่วยระบายหรือผ่อนคลายความขุ่นเคือง ดังที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่า ขันติ แบบมีโยนิโสมนสิการกำกับ คือ ความอดทน ที่มีการพิจารณาโดยแยบคาย อาวุธอีกอย่างหนึ่ง คือ การให้อภัยแก่ผู้ที่ล่วงเกินเรา คนที่มีอาวุธคือการให้อภัยอยู่เนืองนิตย์จะเป็นคนหนักแน่น ไม่วู่วามเพราะถ้อยคำล่วงเกินเล็กๆ น้อยๆ การผูกใจเจ็บแค้นผู้อื่นนั้น ความจริงมาหนักอยู่ที่ใจของเราเอง ทำให้ครุ่นคิดกระวนกระวาย อยากจะเห็นเขาถึงความพินาศล่มจม ถ้าหัดให้อภัยแก่เขา ก็เป็นการช่วยตัวเราเองให้มีจิตใจเบาสบายขึ้น ปลอดโปร่งขึ้น ตกลงผลดีก็อยู่ที่ตัวเราเอง

"ครั้นแล้ว ท่านอาจารย์ก็ให้ศิษย์ทั้งหลายที่เคยโกรธเคืองกันกลับดีกันหมดทุกคน ให้ขออภัยและให้อภัยกันโดยไม่ต้องย้อนไประลึกถึงเรื่องที่เป็นต้นเหตุแล้วๆ มาอีก

"วิธีการของท่าน คือให้ศิษย์คนหนึ่งออกไปยืน ใครมีเรื่องโกรธเคืองไม่พูดกับศิษย์คนนั้นก็ก้าวออกมาน้อยคนบ้างมากบ้างสุดแต่ใครจะชอบก่อเรื่องมากน้อย ครั้นแล้วก็ให้ทั้งสองฝ่ายประนมมือเสมออกเข้าหากันกล่าววาจาขอขมากันตามที่ท่านอาจารย์แนะนำ โดยนัยนี้ศิษย์ทุกคนในสำนักวิศวามิตร ก็ไม่มีใครที่ยังโกรธเคืองกันต่างเข้ากันได้โดยวิธีสั่งสอนของท่านอาจารย์ ผู้ซึ่งเราเองเคยนึกยิ้มเยาะท่านในดอนต้นๆ ว่า มีความคิดแบบคนแก่

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ก่อนปล่อยให้ศิษย์แยกย้ายกลับไป ท่านอาจารย์ได้กล่าวว่า การที่ท่านสอนให้สามัคคีผูกไมตรีกันไว้ ดีกว่าการโกรธเคืองทะเลาะวิวาทกันนั้น เพื่อมิให้ทุกคนเสียเวลาโดยไม่จำเป็นในการเดินทางแห่งชีวิต ไม่ต้องแวะวนในระหว่างทางด้วยเรื่องไม่มีสาระอื่นๆ ขอให้ทุกคนนึกดูว่า เราเกิดมานี้เมื่อพอคิดอ่านและรู้เดียงสาแล้ว มีใครบ้างที่ตั้งใจไว้ว่าจะดำเนินชีวิตด้วยการทะเลาะวิวาท แท้จริงก็มุ่งหมายเดินทางไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งแต่ละคนอาจตั้งความหมายไว้ไม่เหมือนกันว่าจะเป็นความจริงในทางไหน เมื่อตั้งความปรารถนาไว้เช่นนั้นแล้ว จึงควรตั้งหน้าสร้างความเจริญนั้นๆ ให้เกิดขึ้น อันเปรียบด้วยการมุ่งหน้าเดินทางไปสู่ที่หมายโดยไม่ต้องเสียเวลากับการหยุดพัก เพราะมีเหตุที่ตนเองก่อขึ้น หรือไม่รู้จักระงับระหว่างทาง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ตั้งแต่นั้นมาพวกเราก็เข้าใจท่านอาจารย์ดีขึ้น และเห็นว่าการตั้งสำนักศิลปะศาสตร์ของท่านนั้นมิใช่เพียงให้ความรู้ความสามารถในวิชาทั่วไปเท่านั้น แต่ยังมุ่งอบรมศิษย์ให้เป็นคนดีมีความเข้าใจในการดำเนินชีวิตอันถูกต้อง ตามหลักศีลธรรมเป็นส่วนสำคัญ

"วันหนึ่งท่านอาจารย์เรียกศิษย์ทั้งหลายมาประชุมกันอีก แล้วตั้งปัญหาขึ้นว่า ขอให้ศิษย์ทุกคนในที่นี้ซึ่งเรียนวิชาปกครองคู่กับวิชาอื่นๆ จงลองค้นหาความจริงอันเป็นข้อเปรียบเทียบในต้นไม้นี้ดู ท่านพูดพลางชี้มือไปที่ต้นอโศกใหญ่ซึ่งกำลังมีใบดกหนา มีบริเวณร่มเงากว้างขวาง ต้นอโศกนี้ให้ความร่มเย็นแก่ผู้เข้ามาภายใต้ร่มเงาของมัน แต่ตัวมันเองกลับต้องตากแดดตากฝนอยู่กลางแจ้งเช่นนี้ ใครได้ข้อคิดอย่างไรขอให้บอกมา

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราได้กล่าวตอบท่านอาจารย์ไปว่า นักปกครองที่ดีจะต้องพยายามให้ความร่มเย็นแก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง แม้ตนเองจะลำบากเหน็ดเหนื่อยก็จะต้องอดทน

"ท่านอาจารย์กล่าวถามขึ้นว่า แล้วใครคิดว่ามีคติอะไรอีกจากเรื่องนี้ เมื่อไม่มีใครตอบ ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า คำตอบที่เปรียบนักปกครองเหมือนต้นไม้ซึ่งให้ร่มเงาแก่ผู้อื่น แต่ตนเองสู้กรำแดดคือทนต่อสู้กับความยากลำบากนั้นดีแล้ว มีข้อที่จะขอเพิ่มเติมก็คือว่า คนที่จะปกครองผู้อื่นนั้น อย่างน้อยจะต้องรู้จักปกครองตัวเองให้ได้ก่อน ถ้าไม่สามารถปกครองตัวเอง ก็จะไม่สามารถปกครองผู้อื่นได้ดี ขอให้ดูตัวอย่างต้นไม้นี้ ก่อนที่จะสามารถให้ร่มเงาแก่ผู้เข้าไปภายใต้ได้ ก็จะต้องประคองลำต้นให้ตั้งขึ้นได้ บางคนอาจคิดว่าต้นไม้ไม่ต้องทำอะไรมากก็ตั้งลำต้นขึ้นได้ แต่ถ้าพิจารณาให้ดี จะเห็นว่ามันต้องใช้เวลาแรมปี หรือสิบๆ ปีในการส่งรากไปยึดเกาะรวมทั้งรากที่หยั่งลึกลงในดิน เพื่อมิให้ลำต้นที่โตขึ้นทุกวันโค่นล้มลง มันต้องตระเตรียมและทำงานในการช่วยตั้งตัวเองนี้ตลอดเวลาฉันใด มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ แม้จะเป็นนักปกครองหรือไม่ก็ตาม ก็จะต้องมีภาระปกครองหรือควบคุมดูแลตนเองคนหนึ่งเป็นอย่างน้อย จึงควรพยายามสร้างความมั่นคงให้แก่ตนเอง อย่าให้แพ้ต้นไม้ซึ่งเป็นเพียงพืชได้ คราวนี้ถ้าเป็นนักปกครองก็จะต้องสนใจในการปกครองตนเองเป็นพิเศษ **เพราะถ้านักปกครองเป็นผู้ล่มจมทางศีลธรรมแล้ว เขาก็จะไม่ผิดอะไรกับต้นไม้ที่ล้ม นอกจากไม่มีใครเข้าไปอาศัยร่มเงาแล้ว ยังกีดขวางทางไปมา ก่อความลำบากเดือดร้อนแก่คนอื่นๆ** เพราะฉะนั้น เพื่อเป็นการทดลองศิษย์ทุกคนซึ่งมาเรียนวิชาปกครองในที่นี้ เราขอให้เดินทางไปยังอาศรมโน้น ให้เข้าไปทางด้านหน้าแล้วออกทางประตูหลัง ตั้งแต่เข้าประตูจนออกขอให้สังเกตพิจารณาให้ดีว่ามีอะไร เมื่อออกจากประตูหลัง แล้วให้ตรงมาหาเรา เล่าสิ่งที่ตนเห็นมาให้ฟัง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! บทเรียนจากการเดินป่าคราวที่แล้ว ทำให้ทุกคนระมัดระวังที่จะใช้ความรู้ความสามารถของตนในการเดินไปสู่อาศรมแล้วกลับมาบอกท่านอาจารย์อย่างเต็มที่ เพราะไม่มีใครเดาถูกเลยว่า ท่านอาจารย์มีความมุ่งหมายอย่างไร และท่านวางอะไรไว้บ้าง ตูเหมือนรอบๆ ตัวจะกลายเป็นสิ่งที่น่าสงสัยชวนให้คิดไปหมด

"การเดินคราวนี้ เช่นเดียวกับคราวเดินป่า คือไปทีละคน เว้นระยะห่างกันพอควร พอย่างเข้าประตูก็พยายามสังเกตกันเป็นการใหญ่ว่าจะมีอะไรบ้าง อาศรมนั้นก็ไม่มีอะไรลึกลับที่น่าสงสัย มีแสงสว่างส่องเข้าไปอย่างเต็มที่ทำให้มองเห็นภายในได้ถนัด

"ทุกคนดูเหมือนจะไม่สบายใจไปตามๆ กัน ที่ไม่เห็นมีอะไรในนั้นเลย เป็นห้องว่างๆ อยู่แท้ๆ แล้วจะให้หาบทเรียนอะไรจากความว่างเปล่านั้น ผลที่ปรากฏก็คือ ทุกคนมาหาท่านอาจารย์ แล้วบอกว่าไม่เห็นมีอะไร เป็นอาศรมว่างๆ อยู่ เมื่อท่านอาจารย์ถามว่า ได้อะไรจากการดูอาศรมนั้นบ้าง ก็ได้แต่พูดอุบๆ อิบๆ ไม่เต็มปากว่าได้อะไร

"ท่านอาจารย์สั่งให้เริ่มเดินไปดูใหม่อีกทีละคน โดยแนะให้ว่าคราวนี้แหงนหน้าดูเบื้องบนภายในอาศรมด้วย

"ในการเดินทางครั้งใหม่ทุกคนได้เห็นว่า เพดานของอาศรมซึ่งทำไว้ด้วยเสื่อลำแพนนั้นเอียงคล้ายจะพังลงมา และหลังคาที่มุงด้วยหญ้าก็เป็นช่องทะลุช่องใหญ่ ทั้งนี้เห็นได้จากทางที่เพดานเลื่อนหลุดลงมาแถบหนึ่งนั่นเอง

"พวกเรากลับมาหาท่านอาจารย์ แล้วกล่าวถึงเพดานและหลังคาของอาศรมนั้น แทนที่ท่านอาจารย์จะพอใจเพียงเท่านั้น ท่านกลับสั่งให้เดินกันอีกคนละเที่ยว คราวนี้ให้มองดูพื้นของอาศรม

"เราได้เห็นกันอีกว่าพื้นของอาศรมด้านที่เรามิได้เดินผ่านนั้นเอียงทรุดอยู่แถบหนึ่ง และในคราวนี้หลายคนได้ตรวจดูที่ผนังด้านข้างด้านหน้าด้านหลังด้วย เพื่อว่าเมื่อถูกถามจะได้ไม่ต้องเดินกันอีกหลายเที่ยว จากการสังเกตเพิ่มเติมครั้งหลังนี้ พวกเราหลายคนจึงได้พบว่า ณ ผนังใกล้ประตูเข้าด้านในนั้นมีผ้าเก่าๆ ผืนหนึ่งห้อยลงมาแนบกับผนัง เมื่อเปิดผ้านั้นดูก็เห็นข้อความที่จารึกไว้ว่า *'ถ้ามองเห็น และใช้ปัญญาก็จะพบสมบัติอันมีค่ายิ่งแฝงอยู่ในความว่างเปล่า ไม่มีอะไรนั่นเอง'*

"ข้อความสั้นๆ ที่จารึกอยู่นั้น มีความหมายกว้างขวางพอใช้ ในเที่ยวที่ ๓ นี้ ยังมีศิษย์อีกหลายคนที่พาซื่อมองเห็นแต่พื้นอาศรมทรุด ยังมองไม่เห็นอักขระที่ผ้าปิดอยู่ ท่านอาจารย์จึงให้เดินอีกเที่ยวหนึ่ง พร้อมทั้งสั่งให้เปิดผ้าดูว่ามีอะไรด้วย ตกลงบางคนต้องเดินถึง ๔ เที่ยว จึงไปได้คติหลังผ้านั้นมาเล่าให้ท่านอาจารย์ฟัง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านอาจารย์ได้กล่าวสรุปในที่สุดว่า อย่าว่าแต่จะเป็นนักปกครองซึ่งต้องพินิจพิจารณาสิ่งที่พบเห็นโดยรอบคอบ ให้ทราบว่ามีอะไรบกพร่องที่ควรแก้ไขเท่านั้น แม้เป็นบุคคลธรรมดาสามัญนี้แหละก็จะต้องมองเห็นสิ่งต่างๆ ด้วยใช้ปัญญา ต้องสังเกตตรวจตรา หาประโยชน์จากสิ่งที่พบเห็นให้จงได้ ข้อความที่ผ้าปิดอยู่อันแสดงว่าสมบัติมีค่าย่อมแฝงอยู่ในความว่างเปล่าได้ดังนี้ ควรเป็นคติเตือนใจให้ใช้ความคิดความพิจารณาของทุกคนโดยทั่วกัน

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! นี่คือตัวอย่างเพียงเล็กน้อยที่สุดในจำนวนสิบและร้อยที่ท่านอาจารย์อบรมสั่งสอนพวกเรา เป็นส่วนหนึ่งต่างหากจากวิชาความรู้ประจำที่ต้องเล่าเรียนศึกษาแต่ละวัน ท่านอาจารย์สามารถทำให้ศิษย์กลมเกลียวกันได้หมด โดยไม่มีการกระทบกระทั่งหมองใจกัน และยอมเลิกขุ่นข้องหมองใจกัน รวมทั้งสามารถทำเราซึ่งชอบพูดขัดคนให้บรรเทาความเคยชินเช่นนั้นลง เป็นเห็นอกเห็นใจคนที่พูดผิดพลาด สามารถดัดพวกเราซึ่งเป็นหนุ่มคะนองด้วยวิธีแยบคายหลายอย่างเช่นนี้ เมื่อกาลเวลาล่วงไป พวกเราก็ได้คิดกันว่า สำนักวิศวามิตรมีสิ่งพิเศษซึ่งที่อื่นไม่มีอย่างนี้เอง การเดินทางมาศึกษาจึงมิใช่เสียเวลาเปล่า และมิใช่เพียงมาเรียนวิชาความรู้ทั่วๆ ไป ซึ่งสอนกันอยู่แล้วในที่นั้นๆ ความที่เคยนึกยิ้มเยาะอย่างคะนองต่อท่านอาจารย์ก็หมดไป กลายเป็นความเคารพนับถือและทำให้อดนึกไม่ได้ว่า ถ้าผู้เรียนวิชาปกครองวิชารบในสำนักอื่นๆ จะได้รับการอบรมอย่างที่ท่านอาจารย์กระทำแก่พวกเราบ้างแล้ว ความกระหายสงครามและความวุ่นวายต่างๆ เพราะบกพร่องในเรื่องศีลธรรมนั้นคงจะลดน้อยลงเป็นแท้"

ท่านอาจารย์หยุดเล่าชั่วขณะหนึ่ง และบอกให้ศิษย์ทั้งหลายออกไปเดินพักผ่อนสักครู่ จึงค่อยมาประชุมกันใหม่ ขณะนั้นดวงจันทร์ยังไม่ขึ้น ความมืดคงแผ่คลุมอยู่ทั่วไป แม้จะเป็นความมืดที่ไม่สนิททีเดียว เพราะยังมีแสงดาวอยู่บ้าง แต่ทุกคนก็เคลื่อนไหวในความมืดนั้นด้วยความระมัดระวัง

มองไปในลำน้ำโรหิณี ยังพอเห็นกระแสน้ำสลัวๆ ไม่ถนัด อากาศเย็นสดชื่น นกราตรีเริงร้องเป็นบางครั้ง แต่เสียงแมลงและสัตว์เล็กๆ ดังติดต่อกัน ยังคงเป็นพื้นของเสียงราตรีอยู่ทั่วไป

๘
อยู่หน้าเป็น อยู่หลังเป็น

ระหว่างเวลาที่ศิษย์ทั้งหลายลุกจากที่นั่งออกมาพักผ่อนในบริเวณภายนอกท่ามกลางความมืดสลัว แห่งราตรีนี้เอง ทุกคนก็ได้สำนึกในผลดีของการปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนของชาวสำนักวิศวามิตร อันเกี่ยวกับการค้างแรมในที่นั้นๆ

กล่าวคือถ้าจะค้างแรมในที่ใด ให้เดินตรวจดูจากวงในออกไปหาวงนอก แล้วตรวจวงนอกเข้าไปหาวงในอีกเล่า ให้กำหนดว่าสถานที่ค้างแรมนั้นทิศไหน มีอะไรเป็นที่สังเกต รวมทั้งภูมิประเทศที่ไกลออกไปทุกทิศ มีลักษณะเป็นอย่างไร ครั้นแล้วให้ตรวจวงในออกไปหาวงนอกอย่างถี่ถ้วนอีกครั้งหนึ่ง ให้สามารถหลับตามองเห็นภาพภูมิประเทศที่จะพักนั้นโดยรอบ ทดลองทบทวนความทรงจำไม่น้อยกว่า ๓ ครั้ง จึงค่อยพักผ่อนหลับนอนด้วยความไม่ประมาท

เมื่อตอนเย็นศิษย์ทั้งหลายผู้เจนใจในระเบียบแบบแผนดังกล่าว ได้สำรวจและทบทวนความจำกันจนมั่นใจดีแล้ว ครั้นถึงเวลากลางคืน แม้ดวงจันทร์จะยังไม่ขึ้น เพียงอาศัยแสงสลัวของดวงดาว ทุกคนก็เคลื่อนไหวไปมาได้อย่างคล่องแคล่ว เพราะความจำด้วยตากับความจำด้วยใจได้ประสานงานกัน ช่วยให้เกิดความสะดวกในราตรี

ขณะที่ยืนสนทนากันเป็นกลุ่มๆ ห่างจากที่เดิมพอสมควรนั้น ศิษย์คนหนึ่งปรารภขึ้นกับสหายในกลุ่มนั้นว่า "ฟังท่านอาจารย์เล่าเรื่องก็สนุกดี แต่ขนุนทำพิษ ทำให้รู้สึกอึดอัดไม่ค่อยสบาย เพราะบริโภคออกจะเกินประมาณไปเล็กน้อย ท่านย่าเคยเตือนไว้ว่าขนุนเป็นของแสลงให้ระมัดระวัง ดูก็น่าจะจริงตามคำของท่าน"

สหายอีกคนหนึ่งจึงกล่าวขึ้นว่า "บางทีขณะบริโภค ท่านอาจนั่งห่างท่านอาจารย์มากไป จึงไม่ได้ยินถ้อยคำของท่านที่ว่า บริโภคขนุนชนิดที่พึงเคี้ยวแบบนี้ ถ้าเคี้ยวให้ละเอียดไม่รีบร้อนจนเกินไป จะไม่มีอาการแสลงเลย"

ศิษย์ผู้บ่นอึดอัดหัวเราะแล้วพูดว่า "สำนักวิศวามิตร มีความรู้ชอกแชก แม้ในเรื่องการบริโภคขนุนด้วยหรือเสียดายจริงที่ไม่ได้ฟังท่านอาจารย์พูด มิฉะนั้นก็คงจะบริโภคได้มากกว่านี้โดยไม่อึดอัด"

"แต่ท่านก็จะต้องไม่ลืมถ้อยคำของท่านอาจารย์ที่อบรมพวกเราเมื่อมาอยู่ใหม่ๆ ว่า ความรู้ประมาณในการบริโภคอาหารได้รับยกย่องให้เป็นหลักข้อหนึ่งของพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นแม้ท่านจะรู้วิธีเคี้ยวให้ละเอียด แต่ถ้าไม่รู้จักประมาณ บริโภคมากเกินไป ท่านจะอึดอัดแบบละเอียด ซึ่งอึดอัดลึกซึ้งกว่าและนานกว่า" ศิษย์อีกคนหนึ่งกล่าวตอบ แล้วทุกคนก็หัวเราะกันเป็นที่ร่าเริง

เมื่อได้พักผ่อนตามสมควรแล้ว ศิษย์เหล่านั้นก็เข้าไปหาท่านอาจารย์ ทำคารวะแล้วเลือกที่นั่งตามพอใจต่อไป

ท่านอาจารย์ได้เริ่มกล่าวเท้าความถึงปัญหาเรื่องของมีค่าซ่อนอยู่ในความว่างเปล่าอีกว่า "ท่านอาจารย์วิศวามิตรถือเป็นความรู้ชั้นสูงที่ต้องใช้ปัญญาจึงพิจารณาเห็นได้ และเป็นเรื่องซ้อนกันลองชั้น ชั้นต้นควรหาประโยชน์ให้ได้จากคำว่าสมบัติอันมีค่านั้นซ่อนอยู่ในความว่างเปล่า ขั้นที่สองควรหาประโยชน์ให้ได้อีกในการมองดูโลกทั้งโลกให้หายลงไปอยู่ในความว่างเปล่า"

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ครั้งแรกเรานึกว่าเป็นการเล่นสำนวนยุ่งๆ ให้คิดสับสน และดูไม่น่าจะเป็นประโยชน์อะไรแก่คนรุ่นหนุ่มที่กำลังศึกษาอยู่ แต่ท่านอาจารย์ได้กล่าวว่าความรู้เรื่องนี้เป็นกุญแจแห่งความสุข และเป็นกุญแจไขหลักธรรมสำคัญข้อหนึ่งของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมข้อนี้ก็มิใช่แก่คนแก่ แต่ทรงแสดงต่อชายหนุ่มผู้มีนามว่า 'โมฆราชะ' โดยใจความว่าให้มองโลกโดยความเป็นของสูญ

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ในวันนี้เราจักยังไม่พูดถึงเรื่องนี้ให้ยืดยาว แต่จะย่อกล่าวเพียงสั้นๆ ว่า ไม่ว่าคดีโลกหรือคดีธรรม ผู้ใช้ปัญญาย่อมมองเห็นสมบัติล้ำค่าแฝงอยู่ในความว่างเปล่า และมองเห็นสิ่งทั้งหลายรวมทั้งโลกด้วย หายตัวลงไปในความว่างเปล่า หรือกลายเป็นสิ่งว่างเปล่า ใครจะเข้าใจดีหรือไม่ก็ตาม แต่เมื่อใดเข้าใจและใช้ความรู้สองข้อนี้ให้เป็นประโยชน์ เมื่อนั้นจะมองเห็นความทุกข์ที่กำลังคุกคามอยู่เป็นเพียงของเด็กเล่นเท่านั้น ความเร่าร้อนกระวนกระวาย ความวิตกกังวล จะผ่อนคลายลงได้อย่างแทบไม่น่าเชื่อ

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ในคำวันนี้มีข้อที่เราจะเล่าให้ฟังเกี่ยวกับการที่ท่านอาจารย์วิศวามิตรได้ขัดเกลาอัธยาศัยไม่ดีต่างๆ อีกเพียงสองข้อ แล้วจึงจะเล่าเรื่องประวัติส่วนตัวของเราที่มาอยู่ประจำ ณ สำนักนี้ในภายหลัง

"ข้อแรกคือการหัดอยู่ข้างหลัง ข้อที่สองคือการหัดอยู่ข้างหน้า ซึ่งเราถือว่ามีความสำคัญที่สุดในการเปลี่ยนชีวิตของเรา

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! การหัดอยู่ข้างหลังนั้น คือการไม่แย่งกันเป็นใหญ่ ไม่แย่งกันมีหน้ามีตา ไม่แย่งกันมีชื่อเสียงเกียรติยศ หัดทำความดี โดยไม่ต้องตีฆ้องร้องป่าวให้ใครๆ พากันมาชื่นชม แม้ไม่มีใครเห็น ไม่มีใครรู้ก็ไม่เดือดร้อน ไม่ทวงผลของความดีที่ทำลงไป จะไปหรืออยู่ในที่ไหนก็ไม่แสดงอาการชูงวง ดังที่พระศาสดาตรัสสอนพระโมคคัลลานะ

"แต่วิธีสอนของท่านอาจารย์ที่นับว่าน่าสนใจ และศิษย์ทั้งหลายเดาไม่ออกก็คือ วันหนึ่งท่านเรียกศิษย์ทั้งหลายมาประชุมกัน แล้วกล่าวว่า การไปในที่ต่างๆ นั้น ถ้าบุคคลหนึ่งไปอย่างเบาสบาย ไม่มีอะไรเป็นภาระมากนักกับอีกบุคคลหนึ่งหอบข้าวของน้อยใหญ่ ไม่ว่าจำเป็นหรือไม่จำเป็น ดังนี้ ท่านทั้งหลายคงเห็นมิใช่หรือว่า การไปอย่างเบาสบายดีกว่า อีกอย่างหนึ่งถ้าบุคคลถือไม้ยาวเกะกะจะเข้าจะออกประตูย่อมทำได้โดยยาก ต่อเมื่อรู้จักผ่อนผันหรือเบี่ยงไม้นั้นบ้าง จึงจะเข้าหรือออกประตูได้ การครองชีวิตอยู่ในโลกก็เช่นกัน ถ้าไม่หัดทำจิตใจให้เบาสบายไว้บ้าง มัวมุ่งแต่จะหอบสุมสิ่งที่เรียกกันว่า หน้าตา ชื่อเสียง หรือเกียรติยศ จนไม่ยอมอยู่หลังใคร ไม่ยอมลดน้ำหนักในการแบกหามลงไป ผู้นั้นเองย่อมเดือดร้อนกระวนกระวายหาความสุขมิได้ เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจึงควรฝึกหัดจิตใจของตนเองอย่าให้วุ่นวายมากเกินไป ด้วยเรื่องแย่งกันเป็นใหญ่ แย่งกันมีชื่อเสียง หรือไปที่ไหนทำตนให้เล็กกับใครไม่ได้ จงหัดเดินข้างหลังเป็น นั่งข้างหลังเป็น อย่าคิดแต่จะอยู่ข้างหน้าเท่านั้น

"ความสุขที่แท้จริงของท่านผู้มีเกียรติ หรือท่านผู้มียศนั้น คือโอกาสที่ท่านไม่ต้องแบกเกียรติแบกยศของท่านไปในที่ไหนๆ มีเรื่องในอดีตเป็นอันมาก เช่นว่าพระราชาทรงปลอมพระองค์ไปเยี่ยมเยียนใกล้ชิดกับประชาชาวนครนั้นๆ โดยไม่แสดงพระองค์ให้เขาทั้งหลายทราบว่าทรงเป็นพระราชา

"ก็เราทั้งหลายยังมีเกียรติ หรือยศไม่ถึงขั้นพระราชาดังกล่าวแล้ว จึงน่าจะได้ดูตัวอย่างไว้ว่า แม้ท่านผู้ที่ทรงเกียรติทรงยศอย่างแท้จริง ท่านยังหาโอกาสเป็นผู้เบาสบาย เหตุไฉนเราทั้งหลายจึงไม่หาโอกาสทำตนให้เบาสบายอย่างพระองค์เล่า

"เพราะฉะนั้นศิษย์ทั้งหลายของสำนักวิศวามิตรจึงควรฝึกหัดไว้เสมอ ที่จะเดินหลังเป็น นั่งแถวหลังเป็น อ่อนน้อมต่อผู้อื่นเป็น ทำตัวเล็กลงเป็น ไม่สูบลมให้พองจนเข้าที่ไหนไม่ได้ เพราะลมคือทิฐิมานะมากเกินไป

"ส่วนการเดินหน้าเป็นนั้น ท่านอาจารย์สอนว่า เมื่อความรับผิดชอบเกิดขึ้นทุกคนที่เคยทอดธุระจะต้องรับภาระนั้นๆ โดยไม่เบี่ยงบ่าย เช่น เมื่อผู้ใหญ่ในครอบครัวเจ็บไข้ไม่สบาย บุตรก็จะต้องรับภาระทั้งปวง มิใช่คอยเกี่ยงให้มารดาบิดารับภาระดั่งแต่ก่อน มีบุตรเป็นอันมาก ที่ทำตนเป็นเด็กอยู่ตลอดเวลา แม้จะสามารถพึ่งตนหรือช่วยตนเองได้แล้ว

"อีกอย่างหนึ่งการเดินหน้านั้น คือ ความเป็นผู้นำในการเสียสละ คนในโลกนี้ชอบเป็นผู้อยู่ข้างหลังเมื่อถึงคราวเสียสละ ชอบเป็นผู้อยู่หน้าเมื่อได้รับสิ่งต่างๆ สำนักวิศวามิตรจึงสอนในทางตรงกันข้าม ให้มีใจสูง ยอมเป็นคนอยู่หลังในการได้รับ แต่ให้ออกหน้าเมื่อถึงคราวจะต้องสละ

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านจะเห็นด้วยหรือไม่ก็ตาม ท่านอาจารย์วิศวามิตรได้อบรมสั่งสอนเรามาอย่างนี้ ให้เราหัดเดินหลังเป็น หัดเดินออกหน้าเป็น ซึ่งเราได้กล่าวแล้วว่า เป็นเรื่องสำคัญที่เปลี่ยนแปลงความเป็นไปแห่งชีวิตของเราดังจะได้ทราบต่อไปในภายหลัง แต่เราขอยืนยันว่า ใครก็ตามถ้าปฏิบัติตามคำสอนทั้งสองข้อนี้ได้ ผู้นั้นย่อมจะมีสุข มีความเบาสบาย ในท่ามกลางแห่งความหนักทั้งหลาย"

ท่านอาจารย์หยุดเว้นระยะหน่อยหนึ่ง แล้วกล่าวว่า "มีใครจะซักถามปัญหาเรื่องเดินหน้าเดินหลังนี้หรือไม่ เพราะฟังดูก็สั้นดี แต่มีความหมายกว้างเหลือเกิน"

"ข้าแต่ท่านอาจารย์" วิกัลปะกล่าวขึ้นด้วยอาการนอบน้อม "การหัดเดินหลังนั้นข้าพเจ้าเห็นว่าทำได้ง่าย ส่วนการหัดเดินหน้านี่สิเป็นการยาก และทำให้ชวนคิดด้วยว่าจำเป็นอย่างไรจึงต้องหัดเดินอย่างนั้น"

"ดูก่อนวิกัลปะ! ความสำคัญของเรื่องนี้อยู่ที่ความหมายของถ้อยคำ เราได้กล่าวแล้วว่า การหัดเดินหลังเป็นคือ การไม่แย่งกันเป็นใหญ่ มีหน้ามีตา ส่วนการหัดเดินหน้าเป็น หมายถึงการรู้จักรับผิดชอบรับภาระ และเป็นคนออกหน้าในการเสียสละ ซึ่งอาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า ควรหัดเป็นทั้งผู้น้อยและผู้ใหญ่ เมื่อถึงคราวเป็นผู้น้อยก็เป็นผู้น้อยที่ดี เมื่อถึงคราวจะต้องเป็นผู้ใหญ่ก็เป็นผู้ใหญ่ที่น่าเคารพนับถือ จะว่าเป็นทางสายกลางก็ได้ กล่าวคือ มิได้เน้นหนักในทางใดทางหนึ่งโดยเฉพาะ

"ดูก่อนวิกัลปะ! ข้อที่กล่าวว่าการหัดเดินหลังทำได้ง่ายนั้นก็จริงสำหรับบุคคลบางกลุ่ม แต่บุคคลบางกลุ่มก็วุ่นวายเร่าร้อนด้วยไม่อยากอยู่หลังใคร จึงหาอุบายส่งตนให้สูงขึ้น แม้ด้วยการเหยียบย่ำไปบนความเจริญของผู้อื่น แกล้งหาความใส่ให้เขาพินาศย่อยยับ ตนจะได้ไปอยู่หน้าเขาบ้าง หาเรื่องประทุษร้ายร่างกาย หรือแม้ชีวิตของผู้อื่นเพื่อความเจริญของตนบ้าง โดยที่สุดเมื่อทำความดีอะไรลงไปแล้วก็ตั้งหน้าแต่จะให้คนโน้นชมคนนี้คอยพูดสรรเสริญเยินยอ ครั้นไม่มีใครกล่าวถึงก็น้อยเนื้อต่ำใจเลยพาลโทษว่า ทำดีไม่เห็นได้ดี บุคคลบางกลุ่มหรือบางคนอยู่หลังใครไม่ได้เลย ถ้าศึกษาหลักการที่ให้รู้จักเดินหลังเป็นก็จะได้มีความสุขกับเขาบ้าง ไม่ต้องเสียเวลาไปในการริษยาผู้อื่นหรือคอยแต่น้อยใจว่าไม่ได้รับการยกย่อง

"ดูก่อนวิกัลปะ! ส่วนการหัดเดินหน้าที่ว่ายากนั้นก็จริง สำหรับบุคคลบางกลุ่มเช่นเดียวกัน ผู้ได้รับการฝึกอบรมดีแล้วย่อมทำเป็นและทำได้ดี ทั้งในคราวจะต้องเดินหลัง หรือในคราวที่จะต้องเดินหน้า คนเดินหน้าได้ดี คือคนที่รู้สึกรับผิดชอบและไม่ทอดทิ้งภารกิจที่จำเป็นจะต้องเข้าแบกหาม และเสียสละความสุขส่วนตน

"ประเด็นของปัญหาก็เนื่องไปถึงวิชาปกครองอีก การสอนวิชาปกครองก็คือ การสอนให้รู้จักเดินหน้าเมื่อจำเป็นต้องเดินนำหน้าผู้อื่น เราเคยกล่าวว่า ท่านอาจารย์วิศวามิตรสอนวิชาปกครองให้ดูตัวอย่างต้นไม้ที่ยอมตากแดดให้ร่มเงาแก่ผู้อื่นนั้น ความจริงยังมีอีกข้อหนึ่งที่ท่านกล่าวเปรียบเทียบไว้ว่าต้นไม้นั้นแล เมื่อมีดอกมีผลก็มิใช่เพื่อตนเองจะกินดอกกินผลนั้น หากมีดอกมีผลเพื่อผู้อื่น ผู้นำหน้าคนที่ยอมเสียสละความสุขเหมือนต้นไม้ยอมตากแดด และทำประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยการให้ผลดีต่างๆ เหมือนต้นไม้ให้ดอกผลแก่ผู้อื่นนั้น เป็นผู้ควรแก่การสรรเสริญอย่างแท้จริง

"ดูก่อนวิกัลปะ! เราจะขอชี้ให้เห็นตั้งแต่เรื่องใกล้ๆ ตัวออกไปจนถึงเรื่องในอดีตที่ยังคงอยู่ในความทรงจำของคนทั้งหลาย การที่เราออกจากอาศรมพาท่านทั้งหลายมาค้างแรม ซึ่งยังไม่แน่ว่าจะเป็นคืนเดียวหรือหลายคืนนั้น เราไม่ต้องห่วงหน้ากังวลหลังอะไรเลย ทั้งๆ ที่ยังมีศิษย์อยู่ทางอาศรมอีกเป็นอันมาก ทั้งนี้ก็เพราะเราเห็นว่าเราได้อบรมอาจารย์รองๆ ลงไป ให้รู้จักรับภาระผิดชอบปกครองศิษย์ทั้งหลายแทนเรา สำนักวิศวามิตรจะต้องมีอาจารย์ผู้เป็นหัวหน้าสืบต่อกันเสมอ เพราะสำนักนี้อบรมคนสำรองไว้เพื่อให้เดินนำหน้า ดังที่เรากล่าวมาแล้ว

"ส่วนเรื่องที่เป็นอดีตนั้น เราจะขอกล่าวถึงพระเถระผู้ใหญ่ในพระพุทธศาสนาสักสองรูป คือ พระมหากัสสปะกับพระมหาโมคคัลลานะ

"ท่านทั้งหลายเคยได้ยินได้ฟังหรือไม่ ว่าพระมหากัสสปะนั้นท่านเป็นพระเถระผู้เฒ่า มีอายุมาก มีความมักน้อย สันโดษ พอใจในการอยู่ป่า มีความเป็นอยู่อย่างง่ายๆ ไม่เกี่ยวข้องกับการบริหารของคณะสงฆ์ แต่พอพระศาสดานิพพานแล้วเท่านั้น พระเถระผู้สูงอายุซึ่งตามปกติไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องราวของหมู่คณะนั้น กลับเสนอให้ประชุมสงฆ์ชักชวนให้ทำงานชิ้นสำคัญ เพื่อความเจริญมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา นั่นก็คือ การช่วยกันรวบรวมคำสั่งสอนของพระบรมศาสดา มาจัดเป็นระเบียบหมวดหมู่ สะดวกแก่การท่องจำและสั่งสอน ที่เรียกว่าการทำสังคายนา ใครเลยจะคิดว่า คนแก่ที่ชอบสงบเงียบอยู่ในป่า แต่เมื่อถึงคราวจะต้องเป็นผู้นำในการจัดการงานให้ดีขึ้นเพื่อส่วนรวม ท่านกลับออกนำหน้าด้วยตนเอง ไม่ทอดทิ้งให้ทุกสิ่งเป็นไปตามบุญตามกรรม

"อีกท่านผู้หนึ่ง คือ พระมหาโมคคัลลานะ คราวหนึ่งพระบรมศาสดาทรงสั่งลงโทษภิกษุชาวเมืองอิจฉานังคละซึ่งพากันส่งเสียงเอ็ดอึง ไม่สมควรแก่สมณเพศ การสั่งลงโทษนั้นแท้จริงก็เพียงไม่ให้เข้าเฝ้า ต่อเมื่อภิกษุเหล่านั้นมีความสำนึกในความประพฤติของตนแล้ว จึงประทานโอกาสให้เข้าเฝ้า ในภายหลังพระศาสดาตรัสถามพระมหาโมคคัลลานะว่า เธอมีความเห็นในเรื่องนี้อย่างไร พระมหาโมคคัลลานะกราบทูลว่า 'ถ้าพระผู้มีพระภาคมีพระประสงค์จะไปพักผ่อนเพราะการบริหารคณะสงฆ์ ก็นับว่าเป็นภาระยุ่งยากอยู่ ข้าพระองค์กับสารีบุตรจะช่วยกันบริหารคณะสงฆ์เอง' คำตอบนี้เป็นการแสดงน้ำใจอย่างสูง ที่จะเข้าช่วยรับภาระของพระศาสนา สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสชมเชยพระมหาโมคคัลลานะว่ามีความคิดดีและถูกต้อง

"นี่แลคือตัวอย่างทั้งในปัจจุบันและอดีตว่า การหัดเดินข้างหน้านั้นก็เป็นของจำเป็น และควรมีการฝึกฝนอบรมไว้เหมือนกัน มิใช่จะหัดเพียงเดินตามหลังเท่านั้น"

ท่ามกลางราตรีอันเยือกเย็น แม้จะมีเสียงสัตว์เล็กๆ ระงมไปทั่ว ความเงียบบางอย่างก็ทำให้บริเวณทั่วไปน่าวิเวกวังเวง เสียงของท่านอาจารย์ซึ่งแจ่มใสชัดเจนตัดกับความเงียบนั้น ทำให้ศิษย์ทั้งหลายรู้สึกว่า เป็นเสียงที่มีความหมายความจริงใจ และความเข้มแข็งแฝงอยู่อย่างน่าสังเกต

ดวงจันทร์ซึ่งไม่ปรากฏมาแต่ต้นปฐมยามแห่งราตรี ได้เริ่มพ้นขอบฟ้าด้านตะวันออกขึ้นมาแล้ว แม้จะแหว่งเว้าไปตามลักษณะการโคจรในกาฬปักษ์ แต่แสงนั้นก็ยังเป็นประโยชน์ให้เห็นอะไรในราตรีชัดเจนขึ้นกว่าเดิม เมื่อมองลงไปที่สายธารอันไหลลงไม่มีที่สิ้นสุดแห่งลำน้ำโรหิณี ก็เห็นประกายน้ำที่สะท้อนแสงจากดวงจันทร์วิ่งแข่งกันระยิบระยับ ประหนึ่งเป็นเครื่องประดับแห่งราตรีอันเงียบสงบนั้น ศิษย์ทั้งหลายยังคงสดชื่นอยู่ ไม่มีใครแสดงอาการง่วงเหงาหาวนอนไปตามสภาพแวดล้อมอันน่าวังเวงนั้นเลย

๙

ประวัติอาจารย์วิศวามิตร

วิกัลปะกล่าวขึ้นอีกว่า "ข้าแต่ท่านอาจารย์! สำนักวิศวามิตรนี้มีลักษณะเฉพาะเป็นพิเศษ ไม่เหมือน สำนักศึกษาทั้งหลาย ประวัติอันน่าสนใจของท่านอาจารย์ตอนที่กลับมาศึกษาต่อในวาระที่สองนั้น ย่อมมีความสัมพันธ์กับประวัติของสำนักวิศวามิตรอย่างที่จะแยกจากกันมิได้ เพราะเหตุนั้น ถ้าท่านอาจารย์จะอาศัยความกรุณาเล่าถึงความเป็นมาแห่งสำนักวิศวามิตร แล้วเล่าเรื่องดอนที่ท่านอาจารย์กลับมาศึกษาต่ออีกจวบจนได้มาเป็นประมุขของสำนักนี้ ก็จะเป็นพระคุณอย่างสูงยิ่ง ข้อที่ท่านอาจารย์เคยกล่าวไว้ว่า จะรอไว้เล่าเรื่องของสำนักวิศวามิตรต่อวันทำพิธีสำคัญในสมัยจันทร์เพ็ญเดือนเวสาขะนั้น ข้าพเจ้าทั้งหลายใคร่จะขอความกรุณาได้ฟังในวันนี้ และแม้ในวันเพ็ญเดือนเวสาขะ ซึ่งท่านอาจารย์จะเล่าอีกแก่ศิษย์เป็นส่วนรวม ก็ไม่น่ารังเกียจอะไรที่จะฟังซ้ำ อันจะทำให้ได้ทบทวนอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น"

ท่านอาจารย์ย้อนถามความต้องการของศิษย์ทั้งหลายอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเห็นว่าทุกคนสนใจใคร่ฟังตามวิกัลปะขอร้อง ท่านจึงกล่าวว่า

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ถ้าเป็นความประสงค์ตรงกันของท่านทั้งหลาย เราก็ยินดีเล่าให้ฟังต่อไป ขอให้ท่านทั้งหลายทำความสว่างในจิตใจให้เกิดขึ้นต่อไปอีก เพื่อจะได้กำหนดข้อความที่เราจะเล่าโดยพิสดาร

"ถ้ากล่าวตามบุราณประวัติของพราหมณ์ คำว่า 'วิศวามิตร' ซึ่งแปลว่า 'ผู้เป็นมิตรของคนทั่วไป' นั้น เป็นนามแห่งพระฤษีผู้มีฤทธิ์มีอำนาจอย่างยอดเยี่ยมในอดีตกาล เป็นผู้เชี่ยวชาญทางธนูศร ท่านเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกันยากุพชะ เป็นโอรสของพระนางคาธิ วันหนึ่งเสด็จออกล่าสัตว์ และหลงทางไปสู่อาศรมบทแห่งพระมหาฤษีผู้มีนามว่า 'วสิษฐะ' เห็นแม่โคนมวิเศษตัวหนึ่ง ซึ่งสามารถให้สิ่งที่ต้องการทั้งปวงจึงออกพระโอษฐ์ขอ โดยจะพระราชทานทรัพย์สมบัติเป็นสิ่งแลกเปลี่ยน เมื่อพระมหาฤษีปฏิเสธ จึงตกลงพระราชหฤทัยเข้าช่วงชิงโดยพลการ การประลองฤทธิ์และกำลังจึงเกิดขึ้น ระหว่างพระเจ้าวิศวามิตรกับพระมหาฤษีวสิษฐะ ผลที่ปรากฏก็คือ พระเจ้าวิศวามิตรทรงพ่ายแพ้ ซึ่งทำให้ทรงเตือดร้อนกระวนกระวายสุดประมาณ นอกจากนั้นยังมีสิ่งแปลกและใหม่สำหรับพระองค์ก็คือ ฤทธิ์อำนาจของพระมหาฤษีช่างมากมาย และน่าอัศจรรย์อะไรอย่างนั้น จึงปลงพระราชหฤทัยสละราชสมบัติออกบำเพ็ญตบะ เพื่อมีฤทธิ์อำนาจเช่นนั้นบ้าง ตบะอันเคร่งเครียดของพระองค์ทำให้ทรงได้รับสมัญญาเลื่อนฐานะเป็นราชฤษี เป็นฤษี เป็นมหาฤษี และเป็นพรหมฤษีโดยลำดับ แต่ก็ยังไม่พอพระราชประสงค์เพียงเท่านั้น ทรงต้องการให้พระวสิษฐะยอมเรียกพระองค์ว่า 'พรหมฤษี' ซึ่งเป็นฤษีชั้นสูงสุดด้วยตนเอง จึงทรงบำเพ็ญตบะต่อไปจนสำเร็จ ตำนานกล่าวว่า เป็นเวลาหลายพันปี ในกาลต่อมา วิศวามิตรพรหมฤษีก็มีฤทธิ์อำนาจมากขึ้นได้เป็นที่ปรึกษาของพระราม และได้พระราชทานธนูศรอันมีศักตานุภาพหลายอย่างแด่พระราม ข้อความทั้งนี้พวกพราหมณ์ได้เล่าสืบกันมา แต่ในฐานะที่เราเป็นพุทธศาสนิกชนซึ่งไม่เชื่ออะไรอย่างงมงาย เราก็อาจถอดความว่าพระเจ้าวิศวามิตรทรงแพ้อำนาจจิตของพระวสิษฐฤษี จึงทรงออกบำเพ็ญพรตเพื่อให้เกิดอำนาจจิตเช่นนั้นบ้าง ภายหลังที่บำเพ็ญเพียรอยู่นานก็ได้ประสบความสำเร็จ ซึ่งแม้พระวสิษฐฤษีเองก็รับรอง แต่ประวัติตอนนี้ก็ยังไม่มีความสำคัญต่อสำนักวิศวามิตรของเรา เพราะเป็นเพียงนิยายปรัมปราที่เล่าสืบๆ กันมา

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ประวัติที่นับว่ามีความหมายและสำคัญยิ่งแห่งสำนักศึกษาของพวกเรา ก็คือความเกี่ยวพันระหว่างพระพุทธศาสนากับท่านอาจารย์วิศวามิตร ผู้เคยประสิทธิ์ประสาทความรู้ความสามารถในวิชารบแด่สมเด็จพระบรมศาสดาในสมัยที่ทรงเป็นราชกุมาร

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ชาวกบิลพัสดุ์พากันดื่นเต้น เมื่อทราบว่าในวันที่ ๕ ภายหลังที่พระราชกุมารประสูติ ได้มีการเชิญพราหมณ์ ผู้ทรงความรู้ถึง ๑๐๘ คน ไปบริโภคอาหาร เพื่อทำพิธีถวายพระนามว่า 'สิทธัตถะ' แปลว่า 'มีพระประสงค์อันสำเร็จ' พราหมณ์ผู้ใหญ่ ๗ คน ได้ทำนายพระลักษณะว่า พระราชกุมารจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าทรงอยู่ครองราชสมบัติ แต่ถ้าเสด็จออกผนวช จักได้เป็นพระศาสดาเอกของโลก มีพราหมณ์อีกผู้หนึ่งซึ่งหนุ่มกว่าพราหมณ์อื่น แต่มีความรู้ลึกซึ้งไม่แพ้ใครทำนายว่า พระราชกุมารจะทรงมีคติเพียงประการเดียว คือ จักเป็นพระศาสดาเอกในโลก พราหมณ์หนุ่มผู้นั้น คือ โกณฑัญญะพราหมณ์ ผู้ได้เป็นสาวกองค์แรกที่ได้ดวงตาเห็นธรรมเมื่อได้สดับปฐมเทศนาในกาลต่อมา

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ความกระหยิ่มยินดีในข่าวเช่นนี้ สำหรับบุคคลภายในพระราชสำนักนั้น มีมาตั้งแต่สมัยที่พระนางเจ้ามหามายาทรงพระครรภ์ และพระราชาทรงเชิญพราหมณ์ผู้ใหญ่ ๖๔ คน ให้ทำนายพระสุบินแห่งพระนางเจ้าแล้วว่าจะได้พระโอรสผู้พึงเป็นพระจักรพรรดิหรือเป็นพระศาสดาเอกของโลก ต่อมาเมื่อพระราชกุมารประสูติไม่นานนัก อสิตดาบสก็มาเฝ้าเยี่ยมและถวายบังคมพระราชกุมารอีกเล่า จึงไม่ต้องกล่าวละว่า ผู้ใกล้ชิดในราชสำนักจะเต็มไปด้วยปีติโสมนัสสักปานใด แต่มหาชนนั้นเพิ่งรู้ข่าวกันเอิกเกริกก็ในวันที่มีการถวายพระนามราชกุมาร และมีการถวายคำพยากรณ์พระลักษณะนั้นเอง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! คำเล่าลือเป็นตำนานสืบมาอันเกี่ยวด้วยพระอภินิหาร และพระลักษณะอันพิเศษควรแก่ความรู้สึกน่าอัศจรรย์ และน่าเลื่อมใสศรัทธานั้น จงยกไว้ส่วนหนึ่ง แม้พระบรมศาสดาของเราจะประสูติอย่างบุคคลธรรมดา ไม่ปรากฏอภินิหารอะไรเลย แม้พระรูปโฉมของพระองค์จะไม่งดงามดังคำสดุดีพระเกียรติ เราทั้งหลายก็มิได้คลายศรัทธาเลื่อมใส หรือถือเป็นข้อบกพร่องประการไร ทั้งนี้เพราะเรามิได้นับถือพระบรมศาสดา หรือนับถือในความงดงามแห่งพระรูปกาย เพราะถ้านับถือเพียงเท่านั้น ถ้าใครทำอะไรได้แปลกๆ เราก็ต้องนับถือหมดทุกคน หรือถือใครมีรูปโฉมงดงาม เราก็จะต้องเคารพนับถือไปด้วย แต่เรานับถือพระบรมศาสดา เพราะพระคุณธรรมอันยอดเยี่ยม คือพระบริสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ และพระปัญญาคุณ ตลอดจนพระพุทธโอวาทสั่งสอนอย่างมีเหตุผลไม่มีผู้ใดเปรียบปานนั้นต่างหาก เป็นการนับถือตรงที่แก่นแท้แห่งความน่านับถือ มิได้ติดอยู่เพียงเปลือกนอกหรือคำเล่าลือใดๆ เราอาจพิจารณาคำสั่งสอนของพระองค์เมื่อไรก็ได้ แล้วเราก็จะเห็นจริงด้วยใจของเราเอง ว่าทรงสั่งสอนให้เราใช้สติปัญญาของเรา ไม่ทรงนิยมให้เราเชื่อถือหรือกระทำอะไรอย่างงมงายปราศจากการสอบสวนพิจารณา

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ข่าวพระราชกุมารประสูติมีพระลักษณะอันน่าอัศจรรย์ จนถึงได้รับคำทำนายว่าจะทรงเป็นพระจักรพรรดิผู้ครองโลกนี้ มีผู้กล่าวต่อๆ กันไปจนถึงสำนักศึกษา ซึ่งท่านอาจารย์วิศวามิตรของเราทั้งหลายเป็นประมุข สั่งสอนศิลปศาสตร์ในการรบทุกสาขา และที่ถนัดอย่างยิ่งคือวิชายิงธนู

"ท่านอาจารย์วิศวามิตรผู้ตั้งอาศรมอยู่ ณ สถานที่แห่งเดียวกับที่ท่านทั้งหลายเข้าศึกษานั้น จะสืบสายมาจากวิศวามิตรพรหมฤษีของพราหมณ์หรือหาไม่ เราก็ไม่ทราบ เพราะชื่อตัวและชื่อสกุลของคนเราอาจซ้ำกันก็ได้ แต่เรารู้ว่าท่านอาจารย์วิศวามิตรผู้เป็นบูรพาจารย์ของเราทั้งหลายนั้นมีเชื้อสายกษัตริย์เช่นกัน

"ท่านสดับเกี่ยวกับพระราชกุมารด้วยความสงบ แล้วเสียงเล่าลืออื้อฉาวนั้นก็จางหายไป ตามวิสัยของข่าวซึ่งจืดจางได้ตามกาลเวลาที่ล่วงไป

"ต่อมาเมื่อพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ทรงส่งราชบุรุษให้มาเชิญท่านอาจารย์ไปเฝ้า เพื่อทรงส่งพระราชกุมารมาพำนักศึกษาในสำนักนี้ และท่านอาจารย์ได้ไปเฝ้าพระราชาได้เห็นพระราชกุมารแล้ว จึงกลับมาเล่าให้ศิษย์ทั้งหลายฟังด้วยความชื่นชมโสมนัส ว่าพระราชกุมารมีพระลักษณะสมจะเป็นพระจักรพรรดิผู้ครองโลกอย่างแท้จริง

"พระราชกุมารได้ทรงแสดงพระปรีชาสามารถเป็นพิเศษ ทั้งในทางความจำและความคิด รวมทั้งพระปฏิภาณไหวพริบในระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่เหนือศิษย์ทั้งหลายอย่างเห็นได้ชัด ไม่ว่าจะทรงศึกษาศิลปวิทยาสาขาใดก็ทรงแตกฉานในสาขานั้นเป็นพิเศษ จนกระทั่งถึงกำหนดการแสดงศิลปศาสตร์ ในท่ามกลางพระประยูรญาติร่วมกับราชกุมารอื่นๆ คนทั้งหลายที่จืดจางในข่าวเกี่ยวกับพระราชกุมารก็พากันตื่นเต้นอีกครั้งหนึ่ง เมื่อประจักษ์ชัดทั่วกันว่าพระราชกุมารได้ชัยในการแสดงและการแข่งขันอย่างไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน มีเรื่องพูดโจษขานกันทั่วไปถึงพระปรีชาสามารถอันน่าตื่นเต้นอัศจรรย์ของพระราชกุมาร

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านอาจารย์วิศวามิตร ดูเหมือนจะแน่ใจในทางเดียวว่า พระราชกุมารจะได้ครองโลก มีสมุทรสาครทั้ง ๔ เป็นขอบเขต ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นจริง สำนักวิศวามิตรก็จะได้มีเกียรติเป็นสำนักอาจารย์ของพระมหาจักรพรรดิ วันใดที่มีการประกาศพระบรมเดชานุภาพเหนือดินแดนทั้งหลาย วันนั้นท่านอาจารย์จะถือว่าเป็นวันสำคัญที่สุดของสำนักศึกษา ท่านกล่าวว่า แม้ท่านจะมีอายุมากแล้วแต่ก็จะพยายามรักษาตัวรักษาใจไว้คอยฟังข่าว ความสำเร็จของพระราชกุมารผู้เป็นศิษย์ พอได้สดับข่าวเสร็จแล้ว แม้จะมีอันต้องสิ้นชีวิตไปด้วยเหตุใดๆ ท่านอาจารย์ก็ยินดีต้อนรับความตายนั้นอย่างไม่พรั่นพรึง เพราะท่านถือว่าความสำเร็จแห่งพระราชกุมารก็เท่ากับความสำเร็จของท่านด้วย

"จำเนียรกาลล่วงมา จนพระราชกุมารมีพระชนมพรรษาได้ ๑๖ ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางพิมพา ต่อมาอีกหลายปีก็ยังไม่มีข่าวการที่จะทรงเป็นพระจักรพรรดิแม้แต่น้อย จนกระทั่งเมื่อพระชนมายุได้ ๒๙ ปี ท่านอาจารย์วิศวามิตรก็ต้องทอดถอนใจ ด้วยผิดหวังในความเป็นพระจักรพรรดิของพระราชกุมาร เพราะแทนที่จะมีข่าวการยาตราทัพออกปราบหัวเมืองใหญ่น้อยไว้ในพระราชอำนาจ กลับเป็นข่าวว่า พระราชกุมารเสด็จออกผนวช!

"การที่ท่านอาจารย์วิศวามิตร รันทดใจในเช่นนี้ก็เพราะ สำนักวิศวามิตรจะไม่ได้ชื่อเสียงหรือความสำเร็จอะไรเลยในเมื่อสอนวิชารบให้แล้ว แต่พระราชกุมารกลับมิได้ใช้วิชานั้นเลยแม้แต่น้อย ทรงทิ้งวิชารบหมดสิ้น เสด็จออกผนวชอย่างไม่มีเยื่อใยในราชสมบัติทั้งปวง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! อีก ๖ ปีต่อมา ก็มีข่าวใหญ่แพร่ไปทั่วกรุงกบิลพัสดุ์และกรุงเทวทหะ ว่าบัดนี้พระสิทธัตถราชกุมารได้ตรัสรู้แล้ว พระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แห่งแคว้นมคธซึ่งเป็นแคว้นใหญ่และมีอำนาจมากแคว้นหนึ่ง ได้ยอมพระองค์เป็นศิษย์ สดับพระพุทธศาสโนวาทและปฏิบัติตามอย่างได้ผลดียิ่ง บัดนี้ ชาวกรุงราชคฤห์ซึ่งเป็นแหล่งสำคัญแห่งนักปราชญ์ทางศาสนาส่วนใหญ่ ได้ยอมรับพระพุทธศาสนาเป็นประทีปส่องทางดำเนินชีวิตแล้ว มีนักบวชชั้นผู้ใหญ่นับจำนวนพันพากันละทิ้งศาสนาเดิมของตนมาเป็นสาวกของสมเด็จพระบรมศาสดาแล้ว ตู่ช่างเป็นข่าวที่น่าตื่นเต้นอะไรเช่นนี้ พระราชกุมารไม่ได้เป็นพระจักรพรรดิในทางโลก แต่กำลังเป็นพระจักรพรรดิในทางธรรม โดยไม่ต้องสงสัย พระราชาผู้เฒ่าแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ คงจะทรงกระวนกระวายอย่างยิ่ง ที่จะได้ทอดพระเนตรพระปิโยรส ผู้แม้มิได้เป็นจักรพรรดิตั้งคาดหมายไว้ แต่การเป็นพระศาสดาเอก ผู้เผยแผ่อมฤตธรรมและสันติสุข ก็เป็นเรื่องน่าชื่นชมยินดี มีข่าวว่าทรงส่งทูตไปเชิญพระโอรสให้เสด็จมาโปรด คณะแล้วคณะเล่า แต่ก็พากันออกบวชตามเสด็จพระบรมศาสดาไปหมด อานุภาพของพระผู้มีพระภาคมีมากอะไรเช่นนั้น ท่านอาจารย์วิศวามิตรพลอยสดชื่นขึ้นอีกวาระหนึ่ง ในข่าวความสำเร็จทางธรรมแห่งพระบรมศาสดาผู้เคยเป็นศิษย์ของตนมา

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ครั้นแล้ววันสำคัญยิ่งของชาวกบิลพัสตุ์ก็มาถึง คือ พระราชกุมารผู้บัดนี้ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วนั้น ได้เสด็จมาโปรด มีพระสาวกตามเสด็จอย่างคับคั่ง มีข่าวต่อมาอีกว่าพระประยูรญาติทั้งหลายได้ชื่นชมโสมนัสในพระธรรมเทศนา และรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งทางจิตใจแล้ว ราชกุมารหนุ่มๆ ทั้งหลายพากันขอบรรพชาอุปสมบทตามรอยพระยุคลบาทอยู่ทั่วไป

"ท่านอาจารย์วิศวามิตรจะไปเฝ้านมัสการศิษย์ที่รัก แต่ระยะทางห่างไกลระหว่างอาศรมกับกรุงกบิลพัสตุ์ก็เป็นอุปสรรคอันสำคัญยิ่ง ที่ท่านอาจารย์ผู้สูงอายุมีกายอันทุรพลเพราะความชรา ไม่สามารถจะไปชมพระบารมีหรือสดับธรรมกถา อันเล่าลือกันว่า ประกอบด้วยเหตุผลกินใจและน่าเลื่อมใสได้ จึงได้แต่คร่ำครวญอยู่ในใจด้วยความเสียดายยิ่ง

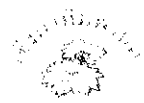
"ในที่สุดท่านได้ตัดสินใจส่งศิษย์คนสำคัญผู้เป็นบุตรของท่านเอง ให้ไปสืบข่าวและหาโอกาสสดับพระธรรมเทศนานำมาเล่าความให้ท่านอาจารย์ฟังให้จงได้

"บุตรของท่านอาจารย์เดินทางไปสู่กรุงกบิลพัสตุ์ และไปสู่นิโครธารามอันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระ-ศาสดา ได้สดับพระพุทธโอวาทร่วมกับคนทั้งหลายที่สนใจพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์หลายคราว แล้วก็รีบเดินทางกลับมาหาท่านบิดาของตน

"ท่านอาจารย์วิศวามิตรเป็นคนใจแข็งหนักแน่น แต่เหตุไฉนเมื่อสดับข้อความที่บุตรของตนเล่าให้ฟังเกี่ยวกับพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคก็กลับร้องไห้ เป็นการร้องไห้ของคนสูงอายุ ซึ่งน่าจะเป็นครั้งแรกตลอดเวลาอันยาวนานที่ท่านเป็นประมุขของสำนักศึกษาแห่งนั้นมา ท่านมิได้ร้องไห้เพราะความเศร้าโศกเสียใจ แต่ร้องไห้เพราะความปลื้มปีติ และก็เสียดายที่ไม่มีโอกาสได้เข้าเฝ้าใกล้ชิดสมกับที่ชื่นใจในพระอนุศาสนี

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ข้อความที่ท่านอาจารย์วิศวามิตรรู้สึกประทับใจมากนั้น คือ พระธรรมเทศนาที่ว่า *คุณความดีไม่ว่าจะนำไปประดับไว้ที่จิตใจของใคร หรือไม่ว่าจะนำไปผสมกลมกลืนกับวิชาความรู้สาขาใด ย่อมทำจิตใจและวิชาความรู้ทุกสาขาให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น มีความหมายสำหรับมนุษย์ยิ่งขึ้น ความรู้ที่ขาดธัมมะหรือคุณความดีคอยควบคุม ย่อมเป็นพิษและทำอันตรายได้* คนประเสริฐสุด ในเทวดาและมนุษย์ ก็คือคนที่มีทั้งความรู้ดี มีทั้งความประพฤติดี บุคคลมิได้เป็นคนถ่อยเพราะชาติสกุล มิได้เป็นคนดีเพราะชาติสกุล แต่เป็นคนถ่อยหรือเป็นคนดี เพราะการกระทำของตน ถ้าบุคคลตั้งอยู่ในธรรม หรือคุณงามความดีแล้ว ประโยชน์อะไรที่จะต้องไปสู่แม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เพราะแม้น้ำดื่มในภาชนะสำหรับดื่มก็เป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปแล้ว ฤกษ์งามยามดีนั้น ขึ้นอยู่แก่การทำความดี การประพฤติสุจริต เพราะฉะนั้น สุจริตกาย วาจา ใจ จึงทำเวลาเช้า เที่ยง และเย็น ให้เป็นเช้า เที่ยง และเย็นที่ดี บุคคลที่ทำการต่างๆ ผิดธัมมะ ไม่รู้จักวิธีที่ถูกต้อง ก็เปรียบเหมือนคนต้องการน้ำมัน แต่ไปนำเมล็ดทรายมาคั้น เพื่อจะให้พบน้ำมัน หรือเปรียบเหมือนคนรีดนมโคจากเขาโค พระพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ย่อมเคารพธัมมะ มีความเป็นอยู่ประกอบด้วยธัมมะ ธัมมะย่อมทำให้บุคคลลอยขึ้นพ้นความตกต่ำทั้งหลาย เปรียบเหมือนน้ำมัน แม้จะพยายามกดให้จมน้ำ แต่ก็จะลอยขึ้นเหนือน้ำ เพราะฉะนั้น ทุกคนจึงควรศึกษาธัมมะ ประพฤติธัมมะ ผู้นั้นก็จะทำที่พึ่งแก่ตนได้ โดยไม่ต้องคอยพึ่งผู้อื่น

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านอาจารย์วิศวามิตรสั่งเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในสำนักศึกษาของท่าน ให้ถือวันตรัสรู้ของสมเด็จพระบรมศาสดา เป็นวันสำคัญที่สุดของสำนักวิศวามิตร เพราะเป็นวันสำเร็จแห่งศิษย์ของสำนักนี้ ผู้แม้มิได้เป็นพระจักรพรรดิทางโลก แต่ก็เป็นจักรพรรดิทางธรรม ซึ่งจะแผ่อาณาเขตได้กว้างขวางกว่า ยั่งยืนกว่า เป็นประโยชน์แก่โลกกว่า การแผ่กองทัพไปทำลายชีวิตของผู้อื่นแห่งพระจักรพรรดิทางโลก

"ท่านอาจารย์สั่งให้บุตรที่รักคนเดียวของท่านติดตามพระศาสดาให้มากแห่ง ให้สดับศึกษาเพื่อเข้าใจหลักธรรมให้มากที่สุด แล้วจะได้นำธัมมะนั้นๆ มาใช้อบรมสั่งสอนแก่ศิษย์สำนักวิศวามิตร เพื่อให้คนดีไปครองโลกมากที่สุด วิชาความรู้ที่อบรมสั่งสอนไปจะได้ไม่เป็นพิษเป็นภัย

"ท่านอาจารย์สั่งให้บุตรของท่านเปลี่ยนแปลงวิธีสืบสกุลอาจารย์ โดยให้เลือกบุคคลที่พอใจจะใช้ธัมมะเป็นทางเดินของวิชาความรู้มาสืบแทน นอกจากนั้นยังสั่งวางระเบียบและคำแนะนำอีกมาก ซึ่งใช้สืบมาจนปัจจุบันนี้

"ท่านกล่าวว่าความคิดเดิมของท่านที่คอยความสำเร็จของศิษย์ผู้จะเป็นพระจักรพรรดิครองโลกนั้นผิดพลาดไป ท่านจึงเห็นว่าความสำเร็จของพระศาสดานี้มีความสำคัญยิ่งที่สำนักวิศวามิตรจะได้มีโอกาสทำประโยชน์แก่โลกอย่างแท้จริง แม้ท่านจะสิ้นชีวิตไปก็หมดห่วง และมีความสุขใจยิ่งกว่าที่จะคอยความสำเร็จทางโลกอันมีค่าน้อยกว่ามาแล้ว

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เมื่อสิ้นท่านอาจารย์วิศวามิตรแล้ว บุตรของท่านก็ดำรงตำแหน่งสืบมา และต่อจากนั้นก็มีการสืบสกุลอาจารย์โดยวิธีเลือกคน และเลือกคุณธรรมของคน แทนการสืบต่อทางสายโลหิต มาจนบัดนี้"

๑๐
อดทน กับ ให้อภัย

ท่านอาจารย์หยุดชั่วขณะหนึ่ง หันไปมองท้องฟ้าทางทิศบูรพาแล้วกล่าวว่า "บัดนี้ ย่างเข้าสู่ มัชฌิมยามแห่งราตรีมาพอสมควรแล้ว เราอนุญาตให้ท่านทั้งหลายพักผ่อนหลับนอนได้ ประวัติของเราในสมัยที่กลับมาศึกษาต่อเป็นครั้งที่สอง เราจะเล่าให้ฟังในวันพรุ่ง อนึ่งขอให้ท่านทั้งหลายพึงรีบตื่นแต่เช้าตรู่ เพื่อจะได้สนานกาย และทำกิจส่วนตัวอื่นๆ ให้เสร็จสิ้นไป"

ศิษย์ทั้งหลายทำคารวะท่านอาจารย์ และแยกย้ายไปดูสถานที่ซึ่งจองไว้แต่เวลาเย็น ว่าใครจะเอนกายที่ตรงไหน ต่างจัดเครื่องนุ่งห่มให้เหมาะสม แล้วก็ไปยืนจับกลุ่มสนทนากันห่างออกไป ท่านอาจารย์ออกเดินตรวจบริเวณใกล้เคียงโดยรอบ แล้วก็เดินกลับ ผ่านกลุ่มศิษย์เหล่านี้จึงถามว่า "สนทนากันเรื่องอะไร?"

ศิษย์ผู้หนึ่งตอบว่า "ข้าแต่ท่านอาจารย์! เรากำลังสนใจเรื่องการมองท้องฟ้าแล้วรู้ยาม รู้เวลา ตลอดจนรู้ฤดูกาล"

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "เป็นเรื่องไม่ยาก ถ้าสนใจเพียงเล็กน้อยก็จะอ่านท้องฟ้าออก เช่นคืนวันนี้เป็นติถีที่ ๕ กาฬปักษ์แห่งเดือนผัคคุณะ ดวงจันทร์ย่อมขึ้นในเวลาปลายปฐมแห่งราตรี และจะโคจรอยู่ระหว่างกลุ่มดาวสามกลุ่ม คือ จิตรา สวาตี และวิสาขา แม้ท่านจะย้อนหลังไปสอบสวนดูที่ล่วงมาแล้วถึงร้อยปี เมื่อถึงติถีที่ ๕ กาฬปักษ์แห่งเดือนนี้ ลักษณะการโคจรของดวงจันทร์ก็จะคงอยู่ในลักษณะนี้ไม่เปลี่ยนแปลง ผู้อ่านท้องฟ้าออกและมีความจำดี เพียงบอกติถี บอกปักษ์ และเดือนเท่านั้น ก็จะบอกตำแหน่งโคจรของดวงจันทร์ได้ ความรู้เหล่านี้ท่านทั้งหลายจะได้รับการอบรมฝึกหัด เพราะเป็นประโยชน์ในการเดินทาง และในกิจการทุกอย่างที่เกี่ยวกับกาลเวลา"

คืนนั้นสานุนอนไม่หลับ เพราะมัวคิดคำนึงว้าวุ่นไปตามเรื่องเล่าต่างๆ ของท่านอาจารย์ และข้อสำคัญที่สุดก็คือ ยังสงสัยอยู่ไม่น้อยในเรื่องที่ว่า ถ้าใครว่าร้าย กล่าวร้ายเรา ให้ใช้อาวุธสองอย่าง คือ อดทนกับให้อภัย สานุตรองไม่ตกว่าเหตุไฉนเราจึงควรคิดแบบเสียเปรียบอยู่อย่างนี้ แล้วเมื่อไรจึงจะมีโอกาสได้ใช้อาวุธอย่างที่สาม คือ การห้ำหั่นทำลายล้างศัตรูด้วยอาวุธจริงๆ จะมัวมานั่งอดทนหรือคิดให้อภัยให้เสียเวลาทำไม? จากการที่นอนไม่หลับนี้เอง สานุจึงสังเกตเห็นว่าท่านอาจารย์ออกเดินตรวจเป็นพักๆ แต่ในที่สุดด้วยความอ่อนเพลียสานุก็หลับไป

สานุรู้สึกว่ากำลังเดินอยู่บนถนนสายหนึ่ง ซึ่งถมดินไว้สูงพร้อมมิตรสหายหลายคน ขณะที่กำลังเดินอยู่อย่างเพลิดเพลินเพราะมีลมโชยมาอ่อนๆ นั้น ทุกคนก็ต้องใช้มืออุดจมูก เพราะเบื้องต่ำจากถนนลงไปข้างทางนั้น มีซากสัตว์ตายซึ่งมองไม่ถนัดว่าเป็นสุนัขหรือแมว กำลังขึ้นพองส่งกลิ่นเหม็นอย่างน่ารังเกียจ ดูเหมือนทุกคนพยายามจะเดินให้พ้นไปเสีย เพื่อไม่ต้องทนดมกลิ่นอันพึงรังเกียจเช่นนั้น แต่สหายของสานุผู้หนึ่งตะโกนให้คนหยุด แล้วชักชวนให้นำดาบไปฟันซากสัตว์เน่านั้นด้วยความโกรธแค้นว่า มาส่งกลิ่นเหม็นอยู่ได้ สานุเองเป็นผู้ร้องห้ามว่า ก็สัตว์นั้นมันตายอยู่แล้ว ท่านจะไปฟันมันทำไมอีก ให้กลิ่นเหม็นติดดาบ ติดเนื้อ ติดตัวท่าน สหายนั้นจึงได้คิด และรีบเดินให้ห่างไป

ต่อมาอีกสักครู่ก็มาถึงชุมชนแห่งหนึ่ง มีคนมุงกันแน่นขนัด สานุและสหายจึงเข้าไปดูบ้าง ก็เห็นราชบุรุษกำลังจับกุมชายคนหนึ่งในข้อหาทำร้ายร่างกาย และเมื่อมองไปที่พื้นดินก็เห็นชายคนหนึ่งนอนสลบอยู่ สานุจำได้ดีว่าชายคนที่นอนสลบอยู่นั้นแท้จริงก็คือกัณหะ ผู้ซึ่งคนทั้งหลายเรียกนามต่อท้ายว่า 'ผู้ตายทั้งเป็น' บ้าง 'ผู้มีปากส่งกลิ่น' บ้าง

ราชบุรุษกล่าวกะชายผู้ทำร้ายว่า "ความจริงคนที่ท่านทำร้ายคนนี้ คนทั้งหลายย่อมรู้จักดี ในฐานะเป็นผู้ชอบก่อเรื่องทะเลาะวิวาท จนคนทั้งหลายมองเห็นก็พากันเลี่ยงหนี แม้ท่านจะไม่ทำร้ายเขาเลย คนทั้งหลายก็เรียกเขาว่ากัณหะผู้ตายทั้งเป็นอยู่แล้ว เนื่องด้วยไม่มีใครคบหา และพากันรังเกียจ แต่ข้าพเจ้าก็ต้องจับท่านทั้งที่ไม่อยากจับ ทั้งนี้เพราะมีพระราชนิติห้ามทำร้ายร่างกาย หรือชีวิตของผู้คน น่าเสียดายเวลาของท่านที่ต้องสิ้นไปเปล่าประโยชน์เพราะคนๆ นี้ บางทีท่านอาจถูกกักขังหรือถูกปรับ เพราะทนยั่วเย้านิตหนึ่งไม่ได้นี้เอง"

เมื่อออกจากที่นั้น และเดินต่อไปข้างหน้าก็มองเห็นประตูใหญ่ขวางทางอยู่มีอักขระจารึกว่า ประตูแห่งความเจริญและความสำเร็จ หน้าประตูนั้นมีผู้ร้องประกาศว่า "ประตูนี้เข้าได้เฉพาะผู้มีความอดทน และให้อภัยแก่คนอื่น"

ก่อนที่จะถึงประตูนั้น มีบุคคลคณะหนึ่งซึ่งคอยฉุดกระชากมิให้คนเข้าไปได้สะดวก ผู้เดินทางมาสู่ประตูนี้มากต่อมากต้องแวะพักวุ่นวายอยู่กับคณะบุคคลผู้ทดลองกำลังใจยั่วโทสะ บางคนก็ถึงกับประกาศดังๆ ว่าของดเข้าประตูจะต่อสู้ฆ่าฟันคนเหล่านี้ให้หมดเสียก่อน แท้จริงเขาหารู้ไม่ว่า ประตูแห่งความเจริญและความสำเร็จนั้นมีบุคคลคณะนี้คอยทดสอบว่าใครควรจะเข้าไปได้หรือไม่ต่างหาก

สานุกับสหายก็ถูกขัดขวางเช่นเดียวกับผู้อื่น และรู้สึกว่ามืออันล่ำสันของผู้ขัดขวางนั้น ช่างมีแรงมากจริงๆ ขณะที่สานุกำลังดิ้นรนให้พ้นจากการขัดขวางนั้น ก็มีเสียงหัวเราะของมิตรสหายดังจนสานุต้องตกใจตื่น

"กำลังฝันว่าต่อสู้กับใครหรือ สานุ! พอเอามือจับปลุกเท่านั้น ก็วุ่นวายสะบัดปัดป้องอย่างไม่คิดชีวิต" สหายผู้หนึ่งถามขึ้น

สานุรีบขยี้ตา มองดูสหายเหล่านั้นแล้วกล่าวว่า "หลับไปประเดี๋ยวเดียวฝันเลอะเทอะใหญ่"

ความจริงขณะนั้นยังไม่รุ่งอรุณ ท่านอาจารย์ตื่นและสนานกายเรียบร้อยแล้ว ศิษย์ทั้งหลายกำลังอาบน้ำอยู่ในลำน้ำโรหิณีก็มี อาบเสร็จก็มี สานุตื่นภายหลังคนอื่นหมด จึงรีบจัดเตรียมลงอาบน้ำบ้าง เสียงนกป่าออกบินร้องเรียกกันระงมไป สักครู่หนึ่งต่อมา แสงเงินแสงทองก็ปรากฏขึ้น ณ ขอบฟ้าด้านตะวันออก

แม้อากาศจะหนาวเย็น แม้น้ำในลำน้ำโรหิณีซึ่งเนื่องมาแต่หิมะละลาย จะทำให้ผู้ลงอาบแทบสะดุ้งเพราะความเย็นเยียบ แต่เมื่ออาบเสร็จแล้วทุกคนก็สดชื่น รับอรุณของวันใหม่ด้วยความผาสุกทั้งกายและใจ

วิกัลปะชี้ให้สานุดูหลายคนที่กำลังหาบของอยู่ในที่ไกล บางทีจะเป็นชาวไร่ชาวป่าที่ตื่นขึ้นทำงานแต่เช้าตรู่ เวลาล่วงไปพอสมควร เมื่อคนเหล่านั้นเข้ามาใกล้ ศิษย์ทั้งหลายก็จำได้ว่า สังกิจจ์พาชาวไร่ของตนหาบของบริโภคตามมาส่งทั้งที่ท่านอาจารย์มิได้ขอร้อง หมู่ศิษย์จึงเข้ารุมล้อมไต่ถามสังกิจจ์ว่า "รู้ได้อย่างไรถึงการที่พวกเรามาพักแรมกัน ณ ที่นี้" สังกิจจ์ตอบว่า "สังเกตการเดินทางว่ามุ่งลงทางใต้ของลำน้ำโรหิณี"

สานุอดอยู่ไม่ได้จึงถามต่อไปว่า "ท่านสังกิจจ์! ท่านรู้สึกต่อท่านอาจารย์อย่างไร จึงถือเป็นภาระที่จะต้องนำอาหารมาส่ง ณ ที่นี้ ซึ่งนับว่าไกลจากที่อยู่ของพวกท่านเป็นอันมาก"

"ข้าแด่ราชกุมาร! แม้ไกลกว่านี้ ก็ยังนับว่าใกล้ เพราะพระคุณของท่านอาจารย์ที่มีต่อข้าพเจ้านั้น มากมายเหลือที่จะเปรียบปานได้ การที่ข้าพเจ้าได้สนองพระคุณท่านก็มิใช่เพื่อชดใช้หรือชดเชยพระคุณ แต่เป็นการทำให้เกิดความสุขใจว่าได้มีโอกาสรับใช้ หรือปฏิบัติบำรุงท่านผู้ทรงคุณธรรม ควรแก่การเคารพกราบไหว้ด่างหาก"

กล่าวแล้ว สังกิจจ์ก็นำหน้าชาวไร่เหล่านั้นเข้าไปหาท่านอาจารย์ ทำคารวะแล้วน้อมเครื่องบริโภคเข้าไปให้ และจัดเครื่องบริโภคอีกส่วนหนึ่งมาเลี้ยงศิษย์ทั้งหลาย

มีข้าวยาคูรสเลิศแจกให้ดื่มคนละครึ่งกระบอกยังร้อนๆ นอกจากนั้นก็มีข้าวนึ่งในกระบอก และน้ำผึ้งเป็นอาหารหลัก มีราชกุมารหลายคนกระซิบกัน บ่นคิดถึงบ้านในเมื่อได้ดื่มข้าวยาคูฝีมือราชสำนักวัชชี ใครเลยจะนึกว่าชาวไร่ชาวป่าจะรู้จักปรุงข้าวยาคูได้รสดีอย่างนั้น แต่เมื่อระลึกถึงถ้อยคำของท่านอาจารย์ สังกิจจ์เป็นเด็กรับใช้ราชสกุลของท่านอาจารย์ ทุกคนก็ออกรู้สึกนับถือฝีมือของสังกิจจ์ไปตามๆ กัน

เมื่อเสร็จอาหารเช้าแล้ว ท่านอาจารย์ได้เดินมาที่ศิษย์ทั้งหลายกล่าวขึ้นว่า

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! แม้กาลเวลาจะล่วงเลยไปหลายสิบปี แต่ข้าวยาคูนี้ก็ยังเตือนจิตให้เราระลึกถึงพระคุณท่านมารดา เมื่อท่านเห็นว่า เราจะต้องไปศึกษาต่ออีกเป็นเวลานานในสำนักวิศวามิตร ท่านจึงฝึกหัดสังกิจจ์ให้รู้จักปรุงอาหารมีรสเลิศต่างๆ แล้วให้ติดตามมาอยู่ด้วย เพื่อว่าบางครั้งเมื่อต้องการอาหารพิเศษสังกิจจ์จะได้ช่วยทำให้ บัดนี้ตัวเราก็มีอายุเข้าเขตปลายมัชฌิมวัย แต่พระคุณของท่านมารดาก็ยังตามมาปรากฏให้รำลึกถึงแม้ในถิ่นกันดารเช่นนี้"

ครั้นแล้วท่านอาจารย์ได้กล่าวกะสังกิจจ์ แสดงความขอบใจในความปรารถนาดี อวยพรแก่ชาวไร่ทุกคนที่ร่วมนำอาหารมาให้ พร้อมกับบอกว่า "ต่อไปนี้ท่านทั้งหลายอย่าตามส่งเราอีกเลย เวลาเที่ยงเราจะเดินทางไปพักร้อนที่ป่ามะม่วงข้างหน้า ฤดูนี้พอจะหามะม่วงและผลไม้อื่นๆ เป็นอาหารได้บ้าง กลางคืนอาจจะต้องค้างแรมที่เชิงเขาใกล้ป่าไม้คุนธา ณ ที่นั้นมีกล้วยป่าและมะชวิดรสดีหาได้ไม่ยาก เราจะเดินทางไปทางใต้เรื่อยๆ จนกว่าจะถึงอานันทเจดีย์ แล้วจึงจะเดินทางวกขึ้นเหนือ เดินลัดไปวันเดียวก็คงถึงอาศรมบท"

สังกิจจ์แสดงความประสงค์ให้นำกระบอกน้ำและกระบอกน้ำผึ้งติดไปด้วย แต่ท่านอาจารย์ปฏิเสธอีก ท่านกล่าวว่า

"เราใครฝึกหัดราชกุมารเหล่านี้ ให้มีความเป็นอยู่อย่างง่ายที่สุด มือทั้งสองจะใช้ดักน้ำในลำน้ำโรหิณีแทนภาชนะ รสหวานที่มีอยู่ในผลไม้นั้นๆ จะแทนน้ำผึ้งในกระบอกโดยไม่ต้องหอบหิ้วไป เราจะหัดเดินทางกันอย่างเบาสบายอีกสักสองสามวัน"

สังกิจจ์ไม่อาจขัดความประสงค์ของท่านอาจารย์ได้ พาชาวไร่เหล่านั้นกราบลาท่านอาจารย์เดินทางกลับ

ท่านอาจารย์กล่าวภายหลังที่สังกิจจ์คล้อยหลังไปแล้วว่า

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! สังกิจจ์เป็นคนตั้งมั่นอยู่ในกตัญญูกตเวทิตาธรรม เขามีความสุขถ้าได้ทำอะไรก็ตามที่ทำให้เรามีความสุข ทั้งที่เรามิได้เรียกร้องต้องการให้เขาทำเช่นนั้น เช้าวันนี้เราจะสนทนากันที่โคนต้นนิโครธข้างหน้า แล้วจึงจะออกเดินทางต่อไปยังป่ามะม่วง เพื่อพักผ่อนกลางวัน ณ ที่นั้น"

ท่านอาจารย์สังเกตดูว่า ศิษย์ทั้งหลายพร้อมที่จะออกเดินทางแล้ว ท่านจึงออกนำตรงไปยังต้นนิโครธ ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากที่นั้นเท่าไรนัก เป็นนิโครธใหญ่ใบหนาครึ้ม ป้องกันแสงแดดเวลาสายได้เป็นอย่างดี

ณ โคนต้นนิโครธนั้น ท่านอาจารย์ได้เล่าให้ศิษย์ทั้งหลายฟังว่า

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านอาจารย์วิศวามิตรมีความดีใจที่เห็นเรากลับมาอีกพร้อมด้วยสังกิจจ์ ท่านจัดอาศรมให้เราอยู่โดยมีสังกิจจ์อยู่ใกล้ชิดด้วย แล้วท่านก็เริ่มสอนเราเป็นพิเศษด้วยตนเอง ซึ่งถ้าจะเปรียบเทียบกันระหว่างปีแรกที่เคยศึกษา กับการศึกษาในวาระที่สองนี้ ความต่างกันอยู่ว่า ในปีแรกท่านอาจารย์สอนตัววิชาความรู้และหลักศีลธรรมอันดีงามที่พึงใช้วิชาความรู้และครองชีวิตอยู่ในโลกด้วยความผาสุกสงบ แต่ในการเรียนต่อครั้งนี้ท่านสอนย้อนไปถึงมูลรากของวิชา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง การศึกษาครั้งแรกของเราเป็นการศึกษาแบบศิษย์ แต่การศึกษาในครั้งที่สอง ท่านมุ่งสอนให้เราศึกษาเพื่อเป็นอาจารย์ คือ จะต้องรอบรู้ความเป็นมาของวิทยาการ และลงมือปฏิบัติให้เกิดผลด้วยตนเอง

"ท่านแบ่งเวลาสอนเราหลายสาขาวิชา แสดงความรักใคร่เมตตาปรานีเสมือนหนึ่งเราเป็นบุตรของท่าน เราจะขอยกตัวอย่างเพียงวิชาธนูศร ท่านอาจารย์ให้เรียนรู้ว่าคันธนูมีกี่ชนิด แบบไหนใช้ในสำนักศึกษาแห่งไหน มีอุปเทศพลิกแพลงในการสร้างการทำอย่างไร มีอำนาจในการยิงมากน้อยเท่าไร ลูกศรมีกี่ชนิด ชนิดไหนนิยมกันในสำนักไหน จะต้องใช้ไม้อะไร และใช้โลหะประเภทไหน จะต้องหัดมือในการเหลาให้ได้ที่อย่างไร คันธนูที่ได้นามว่า 'สหัสลถามะ' ซึ่งแปลว่าต้องใช้แรงคนพันคนโก่ง นั้นมีจริงหรือไม่ หรือเป็นเพียงนามพิเศษให้แก่คันธนูพิเศษเท่านั้น

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เวลาล่วงไปหลายปีก็ยังไม่มีทีท่าว่าวิชาความรู้ที่ท่านอาจารย์ประสิทธิ์ประสาทให้เราจะจบสิ้นได้ ระยะหลังนี้ เรามีความระลึกถึงท่านบิดามารดามาก อยากกราบลาท่านอาจารย์ไปเยี่ยมฟังข่าวสุขทุกข์ของท่านบ้าง ทั้งๆ ที่ความจริงเราก็ได้ทราบถึงความผาสุกของท่านเสมอ จากผู้ที่ไปมาระหว่างวัชชีกับสำนักศิลปศาสตร์

"พี่ชายทั้งสองของเรา ได้แยกไปตั้งสกุล มีบ้านมีครอบครัวเรียบร้อยแล้ว น้องหญิงทั้งสองเล่า ก็มีข่าวว่ากำลังจะแยกไปสู่สกุลแห่งลามี ตกลงคงจะเหลือแต่ท่านมารดาบิดา ผู้มีอายุย่างเข้าสู่ปัจฉิมวัย เรามิได้เป็นห่วงในเรื่องความเป็นอยู่ของท่านเท่าไรนัก เพราะสกุลของเรามีฐานะมั่งคั่งพอจะหาความสุขได้ตามสมควร แต่เราเป็นห่วงว่าทั้งสองท่านนั้นควรมีบุตรธิดาอยู่ใกล้ชิด ได้อุปัฏฐากบำรุงท่านตามสมควร อย่างน้อยก็เพื่อความชื่นใจของท่านที่ได้เห็นบุตรธิดาแสดงน้ำใจอันดีงามต่อท่านในสมัยที่ท่านย่างเข้าสู่วัยชรา

"เมื่อความคิดถึงท่านมารดาบิดามีมากขึ้น เราจึงเข้าไปหาท่านอาจารย์ในวันหนึ่งเล่าให้ท่านฟังถึงความในใจของเรา

"ท่านอาจารย์กล่าวว่า วิชาความรู้ที่เราเรียนนั้น ความจริงก้าวไปได้มากกว่าศิษย์อื่นๆ แต่ยังไม่สมบูรณ์ ท่านรู้ดีว่าเราจะต้องกลับสู่วัชชีในเร็ววัน แม้ไม่กลับเองก็จะต้องมีคนมาตามให้กลับ เพราะเป็นระยะกาลที่เราจะต้องเผชิญกับชีวิตในโลกซึ่งเต็มไปด้วยความวุ่นวายสับสน บัดนี้ถึงคราวเรียนรู้ชีวิตจริงๆ ซึ่งจะไม่มีใครคอยควบคุมให้เหมือนอยู่ในสำนักอาจารย์ เราจะต้องตั้งตนเป็นอาจารย์และเป็นมิตรของตนเองแล้ว

"ท่านอาจารย์กล่าวอีกว่า เราจะต้องย้อนไปหาท่านอีกสองครั้ง แต่ในครั้งที่สองจะไม่กลับไปสู่วัชชีอีก ซึ่งทำให้เราฉงนอยู่มิใช่น้อย ท่านสั่งสอนเราให้เจียมตัว อย่าแสดงเป็นผู้อวดรู้ อวดฉลาดกว่าคนทั้งหลาย ให้ใช้วิชาความรู้ให้เป็นประโยชน์จริงๆ มิใช่เพื่ออวดดีหรือข่มผู้อื่น อนึ่งในการเผชิญชีวิตนั้น ท่านอาจารย์สอนเราให้เป็นคนสุขุมรอบคอบ ไม่ทำหรือพูดหรือคิดอะไรอย่างวู่วาม ให้ใช้ความดีลบล้างความชั่ว ให้เอาชนะคนถ่อยด้วยความดีให้จงได้ เมื่อเข้าที่อับจนจริงๆ ไม่เห็นทาง ก็ขอเพียงให้ระลึกถึงท่านแล้วจะมีทางออกเอง

๑๑
ผจญพาล ผจญโจร

"ความจริงยังมีโอวาทอื่นอีกเป็นอันมากที่ท่านอาจารย์ได้พยายามพร่ำสอนเราก่อนออกเดินทาง ในที่สุดท่านได้ย้ำอีกในข้อที่ให้ระลึกถึงท่านในคราวคับขันอันจะทำให้มีทางออกนั้น มิได้หมายความว่าท่านเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์จะไปปรากฏตนได้ในที่นั้นๆ เพื่อช่วยเหลือเรา แต่ท่านแน่ใจว่าคำสอนทางวิชาความรู้ก็ดี คำสอนในเรื่องศีลธรรมก็ดี ที่ท่านพยายามอบรมเรามาเป็นเวลานานนั้น จะมีสมบูรณ์พอในการแก้อุปสรรคสิ่งขัดข้องทั้งหลายได้ การแนะให้ระลึกถึงท่านจะเป็นเหตุให้ได้ทบทวนคำสั่งสอนต่างๆ ด้วยความรอบคอบ

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! การจากท่านอาจารย์ครั้งที่สองของเรา ทำให้เกิดความสะเทือนใจมากกว่าครั้งแรก เพราะเราได้ดระหนักในเมตตากรุณาและความปรารถนาดีของท่านยิ่งขึ้น ได้รู้ได้เห็นอะไรมากขึ้น ว่าท่านมีชีวิตเพื่อให้ความร่มเย็นแก่คนทั้งหลายอย่างแท้จริง เพราะฉะนั้นเมื่อเข้ากราบกล่าวคำอำลา แม้เราจะพยายามสะกดกลั้นความสะอื้นอาลัยรัก แต่ก็ไม่สามารถจะบังคับเสียงที่พูดให้เป็นปกติ หรือซ่อนความรู้สึกที่แสดงออกมาทางใบหน้าและกิริยาอาการอื่นๆ ได้ ท่านอาจารย์เอามือลูบศีรษะเราแล้วกล่าวว่า การพลัดพรากกันเป็นสิ่งธรรมดาสามัญของโลก ถ้าเคารพนับถือและระลึกถึงท่าน ก็ขอให้ตั้งอยู่ในคำสอนให้จงดี แล้วเราก็กราบลาออกมาจากอาศรม โดยมีสังกิจจ์ติดตามมาด้วย เวลาหลายปีที่สังกิจจ์มาอยู่ร่วมกับเราที่อาศรมนั้น สังกิจจ์ได้รับการอบรมพิเศษจากท่านอาจารย์มิใช่น้อย นอกจากนั้นท่านอาจารย์ยังกำหนดให้อาจารย์รองๆ ลงไปอบรมวิชาอื่นๆ บางอย่างแก่สังกิจจ์ด้วย

"เหตุการณ์ช่างลมกับที่ท่านอาจารย์กล่าวเหลือเกิน ว่าตั้งแต่บัดนี้ต่อไป เราจะต้องไปเผชิญชีวิตในโลกตามวาระที่หมุนเวียนมา เพราะพอเดินทางพ้นจากอาศรมไปเพียงวันเดียว เราก็เดินทางผ่านเข้าสู่แคว้นสักกะ ซึ่งมีอาณาเขตรวมถึงสถานที่ซึ่งเรากำลังนั่งกันอยู่นี้ด้วย แล้วก็มีสิ่งซึ่งมาท้าทายความอดทน ความรู้ความสามารถของเราเกิดขึ้น

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! พอใกล้เขตหมู่บ้านใหญ่ตำบลหนึ่ง เราก็ได้พบคน ๕ คน เดินสวนทางมา สังเกตดูว่าดื่มสุรามาแล้ว แต่ไม่ถึงขนาดเมาโซเซ ทุกคนมีดาบในมือ มีท่าทางน่ากลัว แต่ผู้ผ่านสำนักวิศวามิตรมาแล้ว และได้เรียนรู้ถึงวิชาการต่อสู้กับคนมากคนอย่างจัดเจนจะไม่เห็นเป็นข้อน่าวิตกเลย

"พอเข้าใกล้ ชายคนหนึ่งใน ๕ คนนั้นก็ร้องสำทับให้หยุด เราและสังกิจจ์ก็หยุดตามคำสำทับนั้น เขาถามต่อไปว่าจะเดินทางไปไหน เมื่อเราตอบว่าจะไปกรุงไพศาลี เขาก็เริ่มแสดงอาการของคนพาลทันที โดยกล่าวว่า

" 'เจ้ารู้ไหมว่ากำลังเดินสวนทางกับใคร ถ้าอยากจะผ่านไปก็จะต้องคลานไปทีละคน ไม่เช่นนั้นเราจะฟันศีรษะเสียทั้งคู่'

" 'ข้าแด่นาย' เราได้กล่าวตอบอย่างนอบน้อม 'โปรดยกโทษให้ข้าพเจ้าด้วยเถิด ที่เผอิญเดินสวนทางกับท่านและไม่รู้จักท่านว่าเป็นใคร ข้าพเจ้าเป็นคนเดินทาง ขอความกรุณาให้ผ่านไปได้โดยไม่ต้องรับโทษใดๆ เถิด'

" 'ข้าบอกเจ้าแล้วมิใช่หรือว่าถ้าจะผ่านไปได้ ก็ต้องคลานไปทีละคน แล้วข้าจะปล่อยให้ไป' คนพาลกล่าวยืนยันเจตนาเดิม

"เราได้หันหน้าไปทางสังกิจจ์บอกให้ยอมเขาแต่โดยดี ทั้งที่อ่านความรู้สึกของสังกิจจ์ออกว่าให้สู้ดีกว่า แต่เพื่อความแน่ใจว่าเราได้ย้อนถามให้เขายืนยันว่า ถ้าเรายอมคลานผ่านไปแล้ว เขาจะปล่อยให้ไปจริง เขาก็รับปาก

"เรายื่นห่อสัมภาระให้สังกิจจ์ถือไว้ ยอมคลานผ่านนักเลงเหล่านั้น พอพ้นแล้วก็กลับมาถือห่อสัมภาระของเราและของสังกิจจ์ เพื่อให้สังกิจจ์ลงคลานบ้าง ในใจนั้นนึกถึงคำสอนของท่านอาจารย์อยู่ตลอดเวลาที่ให้ยอมแพ้ ให้อดทนในการพบกับคนพาล ทั้งนี้เพื่อจะได้ไม่เสียเวลาในการเดินทางหรือเดินทางแห่งชีวิต สังกิจจ์จำใจยอม เพราะเห็นเรายอมก่อน เพื่อความไม่ประมาท เราได้วางห่อของแล้วเตรียมตัวกำหนดหมายสิ่งที่ต้องการต่างๆ อยู่ในใจ พอสังกิจจ์คลานผ่านไปเช่นกับเราครบตามสัญญา คนพวกนั้นก็หมดสนุก เพราะความประสงค์ที่แท้จริงของพวกเขานั้นมิใช่ที่ให้พวกเรายอมทำตาม แต่ต้องการให้ขัดขืน จะได้รุมกันฟันให้สนุกมือ เพราะฉะนั้นเมื่อสังกิจจ์ย้อนมารับห่อของที่เรา ชายคนเดิมก็พูดขึ้นอีกว่า

" 'เจ้าคลานยังไม่ดี ข้าสั่งให้เจ้าคลานใหม่ทั้งสองคน'

"ขณะนั้นเองเราก็รู้ว่า เราจำเป็นต้องแวะเวียนเสียแล้ว ตั้งใจไว้ว่าจะยอมแพ้คนพาล แต่ก็ถูกคนพาลบังคับให้ต้องต่อสู้ให้จงได้ เราจึงนึกว่าจะขอร้องวิงวอนโดยดีอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งอาจจะมีผลบ้างก็ได้

"เราได้ขอร้องให้เขานึกถึงคำรับรองของเขาที่ว่าเมื่อพวกเรายอมคลานแล้วเขาจะปล่อยให้ไป บัดนี้เราก็ได้ทำตามคำสั่งของเขาครบถ้วนแล้ว จะกักตัวไว้ให้ต้องคลานทำไมอีก แต่คนเหล่านั้นก็คงยืนยันอยู่อย่างเดิม ในการให้เราและสังกิจจ์ลงคลานเป็นครั้งที่สอง

" 'ข้าแด่นาย' เราได้กล่าวขึ้น 'ถ้านายต้องการจะแสดงฝีมือจริงๆ จะกล้ามาสู้กับข้าพเจ้าตัวต่อตัวหรือไม่ หรือว่าจะต้องสู้ครบ ๕ คนจึงจะดกลง' คำถามของเราเหมือนหนึ่งสาดน้ำมันไปบนเชื้อเพลิง คนเหล่านั้นแสดงอาการโกรธเคืองอย่างเห็นได้ชัด

"ชายคนที่พูดสั่งการในตอนแรก ซึ่งเป็นหัวหน้ากล่าวตอบในทันทีว่า เขาพร้อมที่จะสู้กับเราตัวต่อตัว เราจึงมอบหมายให้สังกิจจ์ดูแลห่อสัมภาระไว้ และชักดาบที่ซ่อนอยู่ในห่อนั้นออกมา ในใจนึกขอประทานโทษท่านอาจารย์ที่อดทนได้เพียงเท่านี้เอง เราได้ก้าวออกไปรอให้คนพาลผู้นั้นออกมาสู้กัน เขายิ้มอย่างตีใจที่จะได้ปราบเรา พอก้าวออกมาได้ก็เงื้อฟันสุดแรง เราเบี่ยงตัวหลบเพียงเล็กน้อย เขาก็เซเสียหลักซุนไปข้างหน้า เพียงสอดเท้าเข้าไปขวางไว้เล็กน้อยก็ล้มฟาดลงอย่างแรง ดาบหลุดมือกระเด็นไป เรามิได้ซ้ำเติมอะไร คงยืนนิ่งปล่อยให้เขาลุกขึ้นคว้าดาบตรงเข้ามาหาเราอีก คราวนี้ใช้วิธีฟันในด้านขวางเพื่อมิให้หลบและฟันอย่างสุดแรงตามเคย เพียงเราถอยออกมาให้พ้นระยะดาบเขาก็ชวนหมุนไปอีก คราวนี้พวก ๔ คนทนอึดอัดอยู่ต่อไปไม่ได้ จึงรุมล้อมเข้ามาหาเรา สังกิจจ์ถอดดาบกระโดดเข้ามาช่วย เราได้ร้องบอกให้ถอยออกไปคุมห่อของไว้ แล้วใช้วิธีฟันคนเหล่านั้นให้ดาบหลุดมือไปทีละคนสองคน เพียงครู่เดียวเท่านั้นพวกอันธพาลทั้ง ๕ ก็กลายเป็นคนมือเปล่ายืนตะลึงอยู่ พอได้สติก็พากันวิ่งหนีไปซึ่งๆ หน้า เรารีบคว้าธนูออกมาจากห่อดะโกนสำทับให้หยุด มิฉะนั้นจะยิงด้วยธนูให้ตายหมด คนเก่งเหล่านั้นหยุดนิ่งอย่างว่าง่าย สังกิจจ์รวบรวมดาบไว้ในที่เดียวกันและคอยฟังคำสั่งอยู่

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! คนเหล่านั้นมิได้หัดวิชาอาวุธอะไร สักแต่ว่ามีแรงก็ฟันไป จึงแพ้เปรียบผู้ที่เล่าเรียนมาอย่างเทียบกันไม่ได้ อนึ่งวิธีฟันข้าศึกให้อาวุธตกจากมือนั้น แม้ท่านทั้งหลายจะยังมิได้ศึกษาในขณะนี้ แต่ก็จะได้รับการศึกษาในกาลต่อไป เป็นอันว่าคนเหล่านั้นยอมหยุดนิ่งให้เราเป็นผู้สั่งบ้าง

"สังกิจจ์รีบขอร้องเราให้สั่งในทำนองเดียวกับที่พวกเราถูกเขาสั่งมาแล้วบ้าง คือให้ลงคลานทีละคน ซึ่งความจริงก็เหมาะมาก เพราะเป็นการสอนให้ได้สำนึกถึงกรรมของตนที่ทำต่อบุคคลอื่น

"แต่เราเห็นว่าจะทำให้เราเสียเวลาเดินทางไปเปล่า เราจึงให้คนเหล่านั้นมองดูยอดไม้แห่งหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ไกลพอสมควร แล้วให้สังเกตยอดนั้นให้ดี เราปล่อยลูกธนูไปตัดลำต้นส่วนที่เล็กก่อนถึงยอดนั้น ทุกคนจึงเห็นได้ชัดว่ายอดนั้นได้ขาดสะบั้นลงต่อหน้าเขาอย่างไร

"เราได้บอกกับคนเหล่านั้นว่า ขอให้ทุกท่านวิ่งไปให้เร็วที่สุด จากที่นี้สู่ทิศเหนือ เมื่อเรานับ ๑ ถึง ๕๐ แล้วถ้าท่านทั้งหลายยังอยู่ในระยะลูกธนูอีก เราก็ไม่รับรองว่าลูกธนูจะไปปักหลังใครบ้าง ท่านทั้งหลายเห็นแล้วว่าเรายิงได้ไกลเพียงไร ถ้าไม่อยากตายก็จงวิ่งไปให้พ้นเขตลูกธนูของเราเถิด

"คำสั่งนี้ได้ผลดีมาก พอเราพูดขาดคำยังไม่ทันนับหนึ่ง คนเหล่านั้นก็ออกวิ่งอย่างไม่คิดชีวิต ใครมีกำลังแรงเท่าไรดูเหมือนจะพยายามประมวลมาใช้จนหมดสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้จึงไม่ต้องนับให้เสียเวลา เพราะเมื่อไม่มีเจตนาจะฆ่าอยู่แล้วก็เพียงยืนคุมเชิงอยู่ครู่เดียวเท่านั้น นักวิ่งทั้ง ๕ คนก็พากันวิ่งห่างพ้นจากที่นั้นไปไกลลิบ เราสั่งสังกิจจ์ซึ่งยืนยิ้มน้อยยิ้มใหญ่ชอบใจดูนักเลงซึ่งกลายเป็นนักวิ่งอยู่นั้น ให้โยนดาบของพวกเขาทิ้งไว้แล้วรีบออกเดินทางกันต่อไป

"พ้นเขตหมู่บ้านใหญ่นั้นไปเกือบครึ่งวัน เราก็มาถึงหมู่บ้านอีกแห่งหนึ่ง เราได้แวะขอซื้ออาหารจากชาวบ้าน แต่เขาไม่ขาย คงให้กินโดยไม่คิดมูลค่า แล้วก็ออกเดินทางต่อไป ขณะที่เดินยังไม่ทันพ้นไปไกลนัก ก็เห็นชาวบ้านวิ่งตามมาหลายคน ทั้งยังมีอาวุธครบมือด้วย เมื่อเข้ามาใกล้และตะโกนให้เราหยุด แล้วชายคนหนึ่งจึงกล่าวว่าเมื่อสองสามวันมานี้มีโจรคณะหนึ่งมาปักหนังสือไว้ว่าจะปล้น นายบ้านสงสัยท่านทั้งสองว่าจะเป็นสายให้โจรมาดูลาดเลา จึงให้คุมตัวไว้ก่อน ถ้าท่านเป็นคนดีก็จงยอมให้จับควบคุมตัวไว้ ถ้าเป็นโจรก็จงหนี เราจะได้ตามฆ่าเสียให้หมดทั้งสองคน

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! คนที่ต้องเผชิญชีวิตในโลกจะต้องพบกับความวุ่นวายแบบนี้โดยไม่มีสร่างหรืออย่างไรกัน เราพยายามอย่างดีที่สุดที่จะเลี่ยงหลีกการทะเลาะวิวาทฆ่าฟัน เพื่อไม่ต้องเสียเวลาแห่งชีวิตโดยไม่จำเป็นดามที่อาจารย์สอน แต่ก็ดูเหมือนจะมีผู้พยายามดึงเราให้เข้าไปเกี่ยวข้องวุ่นวายอยู่มิรู้แล้ว เราจะตัดสินใจอย่างไรดี ถ้าเป็นคนดีให้ยอมถูกจับ ถ้าเป็นโจรให้หนีไป ตัวเราเองไม่ชอบถูกจับและไม่ชอบหนีด้วย จึงตกลงใจได้ยากอย่างยิ่ง แต่ในที่สุดเราก็พูดกับคนเหล่านั้น ชี้แจงว่าเรากำลังเดินทางกลับสู่กรุงไพศาลี ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือรู้เห็นเรื่องโจรผู้ร้ายเลย ขอให้เขาปล่อยเราไปเสียเถิด อย่าให้ต้องเสียเวลาโดยไม่จำเป็น

"ขณะที่กำลังโต้เถียงกันอยู่ระหว่างเรากับชาวบ้านนั้น ก็มีพวกโจรหลายคนขี่ม้าสวนทางมา ชาวบ้านพากันเตรียมตัวต่อสู้ และร้องบอกกันให้บางคนรีบวิ่งไปขอกำลังจากหมู่บ้าน คราวนี้จึงเป็นโอกาสที่เราจะแสดงความบริสุทธิ์ให้ชาวบ้านเหล่านั้นรู้เห็น เราจึงออกขวางหน้าโจรพวกนั้น ร้องถามไปว่าจะมาปล้นหมู่บ้านหรือ หัวหน้าโจรร้องตวาดตอบมาทันทีว่า พวกเขานี่แหละคือผู้ที่ปักป้ายไว้ว่าจะมาปล้น เราได้หันไปบอกชาวบ้านเหล่านั้นมิให้ตกใจ แล้วท้านายโจรให้ลงมาจากหลังม้ามาสู้กันกับเราตัวต่อตัว ซึ่งดูเหมือนจะเป็นที่พอใจของนายโจรอย่างยิ่ง เขารีบกระโดดลงจากหลังม้าทันที

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เรารู้ดีว่าการต่อสู้กับหัวหน้าโจรครั้งนี้ สำคัญกว่าการต่อสู้กับพวกนักเลงทั้ง ๕ ที่แล้วมา จึงคิดจะใช้วิชาที่สูงกว่าเดิม คือ การทำลายอาวุธของคู่ต่อสู้และจับเป็นให้จงได้ เราจึงใช้ดาบพิเศษต่อสู้กับนายโจรนั้น จากการทดลองฝีมือฟันดาบของนายโจร เราก็พอจะคาดคะเนได้ว่ามีความรู้และฝีมือขนาดคนเก่งในชนบทเท่านั้น มิได้ร่ำเรียนมาอย่างจัดเจนแต่ประการไร

“เราจึงใช้วิธีฟันล่อหลอกให้เกิดความกังวลใจ ให้นายโจรเป็นฝ่ายรับโดยไม่เปิดโอกาสให้ฟันดอบ เมื่อเห็นว่านายโจรมีความวุ่นวายใจพอสมควรแล้ว เราจึงกะฟันให้ดาบของนายโจรขาดออกจากกัน พร้อมกันนั้น ด้วยความรวดเร็ว เราได้ประชิดตัว จับมือนายโจรบิดไขว้หลัง พร้อมที่จะหักแขนถ้าไม่ร้องขอชีวิต การจับมือบิดแบบนี้เพียงทำค่อยๆ ก็ปวดร้าวและหมดทางต่อสู้

“เราจึงบอกให้พวกโจรทั้งหลายที่อยู่บนหลังม้ายอมโยนอาวุธทิ้งเสียโดยดี มิฉะนั้นนายโจรจะถูกบิดแขนจนหัก นายโจรได้รับความเจ็บปวดก็ร้องสั่งโจรเหล่านั้นให้ยอมแพ้ ร้องขอชีวิตเราด้วยท่าทางผ่อนคลายความลำพองใจลงไปมาก พวกโจรที่เป็นบริวารก็พากันลังเลใจอยู่ บางคนทำทีจะเข้าช่วย แต่เมื่อได้ยินเสียงนายโจรร้องสั่งสำทับเป็นครั้งที่สองจึงตกลงยอมโยนอาวุธทิ้ง และคอยฟังคำสั่งต่อไปบนหลังม้าของตน

“ชาวบ้านรีบเข้ามาเก็บยึดอาวุธของโจรทั้งหลาย แต่ก็ระมัดระวังจับตาดูโจรเหล่านั้น ไม่ไว้ใจว่าจะทำอย่างไรต่อไปอีก

“เราได้บอกให้โจรทุกคนลงจากหลังม้า แล้วให้ชาวบ้านริบม้า ริบอาวุธไว้ พวกชาวบ้านขอร้องให้เราฆ่าพวกโจรหมดทุกคน เพื่อมิให้เป็นเสี้ยนหนามก่อความเดือดร้อนแก่คนทั้งหลายต่อไป แต่เราได้ชี้แจงว่า เมื่อเขายอมแพ้ยอมทิ้งอาวุธแล้ว จึงไม่ควรฆ่าเขา ถ้าเราฆ่าคนที่ยอมแพ้โดยดีเช่นนี้ ก็จะเป็นการโหดร้ายพอๆ กับการกระทำของพวกโจร เพราะฉะนั้น ขอให้ชาวบ้านจงริบอาวุธและม้าไป ส่วนโจรเหล่านี้ เราจะขอพาเขาไปให้ไกลที่สุด ถ้ามีทางทำให้พวกเขากลับใจได้เราก็ยินดีจะทำ

“ชาวบ้านเหล่านั้นประสงค์จะให้เรากลับไปในหมู่บ้านอีก แต่เราปฏิเสธ จึงเป็นอันว่าชาวบ้านพากันกลับด้วยความดีใจ ส่วนเรากับพวกโจรได้ร่วมเดินทางกันต่อไป เราได้ถือโอกาสชี้แจงชักชวนโจรเหล่านั้นให้ละทิ้งอาชีพทุจริตเสีย หาทางทำมาหากินโดยสุจริตต่อไปดีกว่า พวกโจรเหล่านั้นชี้แจงว่าพวกเขาเป็นโจรเพราะความโกรธแค้นคนบางคนที่ข่มเหง รังแก เมื่อได้แก้แค้นฆ่าคนที่เคยรังแกตายแล้วก็เลยกลายเป็นโจร และพอใจการดำรงชีวิตแบบนี้ ภายหลังที่เราอ้อนวอนขอร้องเป็นเวลานาน ทุกคนก็ยอมกลับใจจะตั้งหลักฐานประกอบอาชีพเป็นหลักแหล่งต่อไป

“หลักประกันที่เราให้โจรเหล่านั้นแสดงออกมา ก็คือการกล่าวปฏิญาณว่าจะละเลิกความเป็นโจร ถ้ายังขืนเป็นอยู่ต่อไป โจรเหล่านั้นก็ยินดีที่จะให้มีความพินาศเกิดขึ้นแก่ตนด้วยประการต่างๆ เมื่อเราเห็นว่าถ้อยคำที่กล่าวนั้นย่อมเป็นการทำให้โจรต้องสำนึกในคำสาบานแห่งตนแล้ว เราจึงปล่อยให้แยกย้ายกันไป

๑๒
ฆ่าสัตว์บูชายัญ

“เราออกเดินทางต่อไปจนพ้นเขตแห่งแคว้นสักกะเข้าสู่แคว้นมัลละของท่านทั้งหลาย ในการเดินทางครั้งนี้ได้พยายามเลี่ยงที่จะไม่เข้าไปในราชธานีซึ่งมีผู้คนคับคั่ง เพราะต้องการจะไปให้ถึงกรุงไพศาลีโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้

“พอผ่านใกล้กรุงกุสินาราก็เห็นควนดินตั้งตระหง่านอยู่ มีความสูงไม่เกิน ๑๐ วา ณ เชิงแห่งควนดินนั้นมีกุฏีมุงด้วยหญ้าสองสามหลัง เป็นที่อาศัยแห่งบรรพชิตในพระพุทธศาสนา

“เราได้บอกให้สังกิจจ์ทราบว่าสถานที่นี้ คือ มกุฏพันธนเจดีย์ อันเคยเป็นที่ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระเมื่อหลายร้อยปีมาแล้ว เราได้นั่งลงกราบนมัสการด้วยความเคารพและระลึกถึงพระพุทธคุณ ซึ่งยังดำรงอยู่อย่างน่าอัศจรรย์

“ตัวเราเองเป็นคนที่ก้าวร้าวรุกรานไม่เคยยอมแพ้ใคร เคยมีนิสัยแข็งกระด้างอวดดี แต่ด้วยการกล่อมเกลาของท่านอาจารย์ ให้ตั้งอยู่ในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผู้ปรินิพพานนานมาแล้ว เราก็มีอัธยาศัยอ่อนโยนยอมตั้งอยู่ในศีลธรรม ยอมคลานให้แก่นักเลง ผู้บังคับเราด้วยอำนาจ ด้วยเห็นแก่ความสงบ ถ้าเรามิได้รับความเยือกเย็นแห่งพระพุทธคุณคอยคุ้มครองจิตใจให้ประกอบไปด้วยความใฝ่สงบ เจริญรอยตามเยี่ยงพระยุคลบาทแห่งพระผู้มีพระภาคแล้ว จำเดิมแต่เดินทางจากอาศรมบทของท่านอาจารย์มาจนถึงทางเลียบกรุงกุสินารา ณ บัดนี้ ก็ไม่ทราบว่าชีวิตสักกี่ชีวิตจะกลายเป็นเครื่องเซ่นคมดาบและปลายธนูของเราอย่างสาสมกับความเลวทรามของคนเหล่านั้น เรากราบนมัสการด้วยความรู้สึกซาบซึ้งในพระพุทธคุณ แล้วก็เข้าไปนมัสการพระภิกษุผู้เฝ้าปูชนียสถาน ท่านทักทายด้วยอัธยาศัยไมตรีและกล่าวอวยพรตามวิสัยของผู้มีเมตตากรุณา แล้วเราก็ชวนสังกิจจ์เดินทางต่อไป พอเดินมาได้ครู่ใหญ่ก็ถึงสถานที่ปรินิพพานของพระบรมศาสดา แม้ที่นี้จะตั้งอยู่ในอุทยานอันเต็มไปด้วยไม้สาละซึ่งกำลังมีดอกหอมระรื่น แต่ก็ได้มีการก่อสร้างสถานที่บริเวณนั้นให้เห็นได้ชัดว่า เป็นสถานสำคัญอันควรเป็นที่ตั้งแห่งความสลดใจว่าพระสรีระอันเคยมีประโยชน์ยิ่งแก่ชาวโลก ตลอดเวลา ๔๕ ปี ที่สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจสั่งสอนมหาชนโดยมิทรงเห็นแก่ความเหนื่อยยากนั้นได้ทอดลงเป็นครั้งสุดท้าย หยุดความเคลื่อนไหว ณ ระหว่างไม้สาละซึ่งยืนต้นเคียงคู่กันในอุทยานแห่งนี้ ท่ามกลางความโศกกำสรดของพระสาวกทั้งหลายผู้จงรัก เราชวนกันถวายนมัสการ ณ สถานที่นั้น รำลึกถึงพระพุทธคุณอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งได้เก็บดอกสาละซึ่งร่วงหล่นกลาดเกลื่อนติดมือไปด้วย

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ณ ที่นั้นก่อนที่เราจะจากไป เราได้ตั้งความปรารถนาไว้อย่างหนึ่งว่า ในชีวิตนี้จะต้องพยายามบำเพ็ญคุณงามความดีอะไรสักอย่างหนึ่งบูชาพระพุทธคุณของพระบรมศาสดา ผู้ทรงเป็นตัวอย่างในการเสียสละประโยชน์แก่มนุษยนิกร มิได้เลือกชาติชั้นวรรณะ วันใดที่เราได้เจริญรอยตามพระองค์ได้แม้แต่เพียงเล็กน้อย เราก็จะถือว่าวันนั้นเป็นวันที่เรามีความผาสุกที่สุดที่ได้บูชาพระคุณของพระองค์สมกับที่ตั้งปณิธานไว้

"ครั้นผ่านกุสินาราณครหลวงแห่งมัลละภาคเหนือไปแล้ว เราก็รีบเดินทางผ่านลำน้ำหิรัญญวดีข้ามแม่น้ำกกุธาลัดป่ามะม่วงของนายจุนทะผู้เป็นบุตรแห่งช่างทอง และผ่านกรุงปาวาราชธานีแห่งมัลละภาคใต้ เดินทางถึงโภคนครโดยลำดับ

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ณ โภคนครนั้น สังกิจจ์ได้ขอร้องให้เราแวะเข้าไปเพื่อซื้ออาหารเป็นเสบียงเดินทางต่อไป เราเห็นว่าทางเดินข้างหน้าผ่านอีกห้าหมู่บ้านใหญ่ก็จะถึงกรุงไพศาลี จึงอนุโลมตามความต้องการของสังกิจจ์ การแวะนั้นกลับทำให้ต้องเสียเวลา แต่มองอีกทางหนึ่งก็เป็นการจำเป็นและมีประโยชน์

"กล่าวคือ ขณะที่กำลังซื้ออาหารบริโภคในร้านจำหน่ายนั้น มีชายคนหนึ่งวิ่งมาอย่างเร่งร้อนและตื่นกลัวเข้ามากอดขาเราพลางก็ร้องขอให้ช่วยด้วย เพราะกำลังมีคนวิ่งติดตามมาหลายคนเพื่อจะเอาชีวิต เราพยายามซักถามว่ามีเรื่องอะไรกับคนเหล่านั้น เขาก็มัวหอบอยู่ไม่เป็นอันจะตอบคำถามของเราได้ พอดีกับคนหลายคนที่ติดตามมาถึงก็ร้องบอกให้เราเร่งส่งตัวชายผู้นั้นให้แต่โดยดี มิฉะนั้นจะพลอยได้รับความลำบากไปด้วย

"เรานึกในใจว่านี่จะถึงคราวให้ต้องยุ่งยากกันอีกหรืออย่างไร ทั้งๆ ที่เราได้พยายามหลีกเลี่ยงกลุ่มชน สู้เดินลัดเลาะไปตามทางนอกเมืองแล้ว เพียงย่างเข้าสู่ตัวเมืองครู่เดียว ก็จะพลอยพัวพันไปกับผู้อื่นจนได้ ชายผู้นั้นนั่งหลบอยู่ข้างหลังตั่งที่เรานั่งบริโภคอาหาร ปากก็ร้องขอให้เราช่วย เราจึงพยายามสงบจิตใจแล้วกล่าวถามไปอย่างนอบน้อมอ่อนโยนว่า

" 'ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ข้าพเจ้านั่งบริโภคอาหารอยู่ไม่รู้เรื่องอะไรเลย ชายคนนี้ก็วิ่งเข้ามาหา ขอให้ช่วยชีวิตด้วย ชายผู้นี้คือใคร มีเรื่องอะไรกับท่านทั้งหลายหรือ ถ้าไม่เป็นการรบกวนแล้วก็ขอได้โปรดแจ้งเรื่องให้ทราบด้วย'

"คนเหล่านั้นแจ้งให้ทราบว่า ชายที่หนีมา ได้กล่าวถ้อยคำให้ร้ายพระผู้มีพระภาคเจ้า ณ มหาปเทสเจดีย์อันตั้งอยู่ไม่ไกลจากที่นี้ เป็นการข่มเหงน้ำใจของประชาชนผู้นับถือพระพุทธศาสนาอย่างรุนแรง พร้อมกันนั้นก็เร่งให้เราส่งตัวเจ้าคนจัญจาบพระศาสดาไปให้

"เราจึงถามชายผู้นั้นว่า มีความจริงตามที่คนทั้งหลายกล่าวอย่างไรบ้าง เขาก็ยอมรับว่าเป็นความจริง เพราะเขาชอบฆ่าสัตว์บูชายัญ แต่พระพุทธเจ้ากลับมาสอนให้เลิกพิธีกรรมเช่นนั้น และให้เมตตากรุณาต่อสัตว์แทนการฆ่าสัตว์ คำสอนแบบนี้เป็นการยกสัตว์ขึ้นมาเสมอกับคน ซึ่งเป็นการฝืนธรรมดาโลก ที่ว่ามนุษย์ต้องฆ่าสัตว์

" 'ท่านผู้เจริญทั้งหลาย!' เราได้กล่าวกะคนเหล่านั้น 'ข้าพเจ้าเองก็เป็นพุทธศาสนิกชน และไม่เห็นด้วยเลยกับการกล่าวร้ายต่อพระบรมศาสดาของชายผู้นี้ ถ้าท่านทั้งหลายจะฆ่าเขา ก็อาจทำได้ แต่เราจะได้ประโยชน์อะไรจากการฆ่าคนเช่นนี้ นอกจากการสนองตอบโทสะของพวกเราเอง ข้าพเจ้าเห็นว่า เราควรไว้ชีวิตเขา ให้อภัยแก่เขาเพื่อเป็นพุทธบูชา และเพื่อแสดงให้เขาเห็นว่า ทางพระพุทธศาสนามีหลักธรรมในการเอาชนะความชั่วด้วยความดี การที่เขาได้ชีวิตในครั้งนี้ จึงเท่ากับว่าได้เปิดโอกาสให้เขาได้ตรวจดูจิตใจของตนเองเมื่อถูกปองชีวิตว่าตนต้องหวาดกลัวและพยายามดิ้นรน หลบหนีไม่ต้องการถูกฆ่าฉันใด แม้สัตว์ทั้งหลายก็รู้จักกลัว รู้จักหวาดหวั่นฉันนั้น บางทีเขาอาจเห็นอกเห็นใจสัตว์ที่จะถูกฆ่าขึ้นมาบ้างก็ได้ ถ้าท่านทั้งหลายยินยอม ข้าพเจ้าก็รับจะให้เขากราบขอขมาที่มหาปเทสเจดีย์ แล้วนำเขาออกไปจากโภคนครนี้ร่วมกันกับข้าพเจ้า บางทีการไม่ใช้น้ำโสโครกล้างสิ่งโสโครกของพวกเรา จะทำให้เกิดผลดีแก่จิตใจของคนบางคน เช่นชายผู้นี้บ้างก็ได้'

"เมื่อเห็นคนเหล่านั้นยังลังเลรีรออยู่ เพราะบางคนก็ใคร่จะประทุษร้ายสักแผลหนึ่งหรือสองแผลนั้น เราก็รีบสั่งให้สังกิจจ์รวบรวมของ เมื่อชำระค่าอาหารและซื้อห่อไปอีกต่างหากแล้ว เราก็ออกนำชายผู้นั้นไปยังมหาปเทสเจดีย์

มีกลุ่มชนติดตามไปด้วย เมื่อถึงเจดีย์และแนะให้ชายนั้นกราบขอขมาแล้ว เราและสังกิจจ์ก็กราบนมัสการระลึกถึงพระพุทธคุณในสมัยที่เสด็จถึงนครแห่งนี้ ทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายถึงหลักอ้างอิงที่เรียกว่ามหาปเทส ๔ ประการ ในเมื่อมีผู้ใดผู้หนึ่งอ้างว่าคำสอนข้อนี้ข้อนั้นเป็นของพระบรมศาสดา ก็อย่าเพิ่งด่วนรับหรือปฏิเสธ แต่ให้สอบสวนทบทวนกับพระสูตรพระวินัย ว่าเข้ากันได้หรือไม่เพียงไร บัดนี้เราจะทำให้ชายผู้จ้วงจาบพระผู้มีพระภาคเจ้าได้สำนึกในพระพุทธคุณ ที่ทำให้เขารอดชีวิตได้ ทั้งๆ ที่เขากล่าวร้ายต่อพระองค์

“ครั้นแล้วเราก็แสดงความเคารพกลุ่มชนเหล่านี้ พาชายแปลกหน้าเดินทางออกจากโภคนคร เพื่อไปยังชัมพุคามต่อไป ชายผู้นั้นยกมือไหว้เรา และพร่ำพรรณนาบุญคุณที่ช่วยชีวิตเขาไว้ ซึ่งเป็นโอกาสอันดีที่เราจะได้ชี้แจงให้เขาเข้าใจในพระพุทธจริยา ตามที่เราได้รับคำสั่งสอนมาจากท่านอาจารย์ชัดเจนยิ่งขึ้น เราจึงกล่าวว่า

“ ‘สหายเอย!’ ถ้าท่านเห็นว่าข้าพเจ้ามีบุญคุณในการที่ได้ช่วยชีวิตของท่านไว้จริงในครั้งนี้ และยังสำนึกในบุญคุณนั้นอยู่ ข้าพเจ้าก็จะขอร้องให้ท่านฟังอะไรจากข้าพเจ้าสักเล็กน้อยเกี่ยวกับพระบรมศาสดา แล้วท่านก็จะเข้าใจอะไรต่ออะไรดีขึ้น เมื่อชายนั้นรับปากแล้ว เราจึงเล่าเหตุการณ์ตอนที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเดินทางไกลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ระหว่างกรุงราชคฤห์นครหลวงแห่งแคว้นมคธกับเมืองนาลันทาต่อกัน

“ในระหว่างทางนั้น มีปริพพาชกชื่อสุปปิยะ เดินทางไกลพร้อมด้วยพรหมทัตตมานพผู้เป็นศิษย์ตามไปข้างหลังแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุทั้งหลาย

“สุปปิยะปริพพาชกกล่าวติเตียนพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ส่วนมานพผู้เป็นศิษย์มีความเห็นตรงกันข้าม กลับกล่าวสรรเสริญพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ทั้งศิษย์และท่านอาจารย์จึงกล่าวแย้งกันและกันด้วยประการฉะนี้

“ครั้นถึงที่แวะพักค้างแรม ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเหตุการณ์เกี่ยวกับศิษย์และท่านอาจารย์ ผู้กล่าวขัดแย้งกันในการติเตียนและการสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ

“สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสสอนว่า เมื่อมีผู้ใดมาด่าหรือกล่าวจ้วงจาบพระองค์หรือพระธรรม พระสงฆ์ พวกเธอทั้งหลายจึงไม่พึงโกรธเคืองคิดร้าย เพราะความโกรธเคืองคิดร้าย เป็นความไม่ดีและเป็นอันตรายแก่พวกเธอเอง ทางที่ดีเมื่อเขาติผิด และพอจะชี้แจงได้ ก็ควรชี้แจงให้เขาหายเข้าใจผิด

“อนึ่งแม้เมื่อใครมากล่าวสรรเสริญเรา หรือพระธรรม พระสงฆ์ พวกเธอก็ไม่พึงอิ่มใจลำพองใจ เผลอตัวไปตามคำสรรเสริญเยินยอเหล่านั้น ถ้าเขาชมถูกก็พึงรับว่าเขาชมถูกต้องแล้ว ไม่ต้องหลงระเริงไปตามคำชมนั้น

“ ‘สหายเอย!’ เรากล่าวกะชายผู้นั้น ‘บัดนี้ท่านย่อมเห็นแล้วมิใช่หรือว่าพระบรมศาสดาของข้าพเจ้า ท่านตั้งอยู่ในคุณธรรมสูงส่งเพียงไร มีคนดี ท่านก็สอนไม่ให้โกรธ มีคนชม ท่านก็สอนไม่ให้ลืมตัว เมื่อเปรียบกับคำสอนของศาสดาบางท่านก็พร่ำแช่งชักบุคคลผู้ไม่เคารพนับถือ หรือขู่เข็ญด้วยคำกล่าวอ้างว่า ผู้ไม่เชื่อไม่เคารพนับถือจะต้องตกนรก แล้วท่านก็เห็นได้ด้วยตนเองว่า ใครมีคำสอนแตกต่างกันอย่างไรบ้าง

“ ‘สหายเอย!’ เรากล่าวต่อไปอีก ‘มีข้อที่น่าอัศจรรย์และน่าคิดพิจารณามากขึ้นไปกว่าเรื่องที่เล่ามานี้อีกข้อหนึ่ง กล่าวคือ เรื่องที่พระองค์ตรัสว่า ผู้กล่าวตู่คือ พูดถึงอย่างผิดๆ เกี่ยวกับตถาคต มีสองประเภท ประเภทแรกได้แก่คนที่มีจิตคิดประทุษร้ายต่อพระองค์ แต่อีกประเภทหนึ่งตรงกันข้าม คนที่มีศรัทธามีความเลื่อมใส แต่จำมาผิดเข้าใจผิด แล้วพูดไปผิดๆ ก็ชื่อว่ากล่าวตู่ตถาคตได้ดังนี้ ย่อมแสดงให้เห็นชัดเหลือเกินว่า พระพุทธศาสนาต้องการความถูกความตรงเพียงไร แม้ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสกล่าวผิด เข้าใจผิด ท่านก็ไม่สรรเสริญ

" 'สหายเอย!' ยิ่งกว่านั้น ท่านจะเห็นได้อีกว่า พระบรมศาสดาเป็นผู้ถือความผิด ความถูก หรือถือเหตุผลเป็นประมาณอย่างไรต่อไปอีก ครั้งหนึ่งพระองค์ตรัสว่า ศาสดาอื่นกล่าวตรงกับพระองค์ และพระองค์ทรงรับรองว่าถูกก็มี กล่าวไม่ตรงกันก็มี ในข้อที่ไม่ตรงกันจงยกไว้ จะพูดเฉพาะข้อที่ตรงกัน ข้อใดก็ตามที่พระองค์ตรัสว่าควรละ ข้อใดที่พระองค์ตรัสว่าควรบำเพ็ญ อันอาจตรงกับคำกล่าวของศาสดาอื่นๆ นั้นแล พระองค์เคยทรงเชิญชวนให้พิสูจน์ให้ตรวจสอบ ให้พิจารณาว่าใครจะปฏิบัติได้ตามที่พูด คือละข้อที่ควรละ บำเพ็ญข้อที่ควรบำเพ็ญได้มากกว่ากัน

" 'สหายเอย!' ท่านจงทราบเถิดว่า พระพุทธศาสนานั้นยกย่องความถูกความตรง ใครพูดถูกทำถูก ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นใคร พระพุทธศาสนาก็ถือว่าเป็นผู้พูดถูก ทำถูกทั้งสิ้น ความรังเกียจเดียดฉันท์ว่าผู้พูดถูกเป็นคนยากจนเป็นเด็ก เป็นคนเกิดในสกุลต่ำ หรือแม้เป็นคนในศาสนาอื่น ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่ผู้เข้าใจดีในพระพุทธศาสนา

" 'เพราะเหตุนั้น การที่ท่านชอบฆ่าสัตว์บูชายัญ แต่ในขณะเดียวกัน กลับไม่ชอบให้ใครฆ่าท่านเอง ก็แสดงอยู่ในตัวแล้วว่า ท่านเห็นอกเห็นใจเฉพาะตัวของท่านฝ่ายเดียว ไม่ยอมรับรู้ถึงความกลัวตาย ความหวาดสะดุ้งของสัตว์เหล่าอื่น ท่านจึงอาจวินิจฉัยได้เองว่า พระบรมศาสดาของข้าพเจ้า ท่านให้ความยุติธรรม ความเห็นอกเห็นใจและความเมตตากรุณากว้างขวางกว่าความคิดของท่านเพียงไร

" 'ข้าพเจ้าไม่ชักชวนท่านให้เห็นดีเห็นชอบ ให้เคารพเลื่อมใสในพระศาสดาของข้าพเจ้า เพียงแต่ชี้แจงข้อเท็จจริงให้ทราบ ส่วนหน้าที่พิจารณาเป็นเรื่องของท่านเอง เพราะในศาสนาของข้าพเจ้าไม่มีการบังคับความเชื่อ หากให้ความเป็นอิสระอย่างสมบูรณ์ที่จะพิจารณาคำสั่งสอน โดยไม่ด่วนปลงใจ เห็นดีเห็นงามไปอย่างปราศจากการใช้ปัญญา'

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เมื่อเรากล่าวจบลง ชายแปลกหน้าผู้นั้นก็ประคองอัญชลีแล้วขออนุญาตเดินทางกลับไปโภคนคร ด้วยอ้างว่าจะไปที่มหาปเทสเจดีย์อีกครั้งหนึ่ง แต่ในครั้งนี้จะไปนมัสการด้วยเศียรเกล้า และปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ ณ ที่นั้น

"เป็นอันว่าเราแยกทางกันเพียงกึ่งทางระหว่างโภคนครกับชัมพุคาม ฝ่ายเราและสังกิจจ์ก็เร่งเดินทางต่อไป

๑๓

ญาติธรรม - คารวธรรม

"ต่อจากนั้น เราและสังกิจจ์ก็เดินทางผ่านชัมพุคาม อัมพคาม และหัตถิคาม โดยลำดับ จนกระทั่ง มาถึงภัณฑุคาม ซึ่งเป็นหมู่บ้านใกล้กรุงไพศาลี ณ ที่นั้นเราได้พบกลุ่มชนผู้ดีกลองเชิญชวนคนทั้งหลายไปฟังคำกล่าวของบัณฑิตผู้เดินทางมาแต่ภาคกลาง เราเห็นว่าระยะทางยังเหลืออีกเพียงเล็กน้อย จึงชวนสังกิจจ์แวะไปฟัง แต่เนื่องจากมีคนรุมล้อมอยู่แน่นมาก จึงไม่สามารถแม้แต่จะมองเห็นหน้าของบัณฑิตผู้นั้น เพียงได้ยินเสียงแว่วๆ ว่า 'ทำอย่างไรจึงจะหัดลดความโกรธให้น้อยลง ไม่เป็นคนโกรธง่าย เพราะเมื่อความโกรธเกิดขึ้น ความผิดปกติแห่งจิตใจก็อยู่ที่ตัวผู้โกรธนั้นเอง' ทั้งเราและสังกิจจ์ก็มีห่อสัมภาระรุงรังอยู่ เมื่อเห็นว่าถ้าขืนอยู่อย่างนั้น และมีคนมามุงซ้อนอีกก็คงจะแหวกออกได้โดยยาก จึงดกลงใจชวนกันเดินทางต่อไป

"ประดูเมืองไพศาลียังเปิดอยู่ เพราะขณะนั้นเป็นเพียงเวลาตะวันบ่าย เราเดินทางผ่านปาวาลเจดีย์ อันเป็นที่ซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาทรงปลงอายุสังขาร กำหนดพระหฤทัยว่าจะปรินิพพานเมื่อพ้นจากวันนั้นไป ๓ เดือน หลังจากได้แวะนมัสการปูชนียสถานแห่งนั้นแล้ว ออกเดินทางอีกครู่ใหญ่ก็ถึงเคหสถานแห่งดน

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราตรงเข้าไปกราบเท้าท่านมารดาบิดาทั้งสองด้วยความดีใจ เพราะนับเป็นเวลาหลายปีทีเดียวที่เราจากท่านไป ท่านทั้งสองก็แสดงความดีใจอย่างเห็นได้ชัดเช่นเดียวกัน แต่แล้วสักครู่หนึ่งภายหลังที่ซักไซ้ไต่ถามเราถึงเรื่องการเดินทางมาดลอดจนเรื่องอื่นอีกเล็กน้อย ท่านมารดาก็มองดูหน้าท่านบิดาแล้วร้องไห้ แต่ท่านจะฉุกคิดอย่างไรไม่ทราบ ท่านรีบเช็ดน้ำตา พูดกลบเกลื่อนแล้วพาเราให้ไปพักผ่อนสนานกายเปลี่ยนเครื่องนุ่งห่ม และดื่มน้ำปานะจากผลมะทราง ซึ่งมีมากในฤดูนั้น คนทั้งหลายนิยมกันว่า คนเดินทางไกลถ้าได้ดื่มน้ำผลมะทรางคั้น จะผ่อนคลายความเหนื่อยอ่อนโหยหิวได้เป็นอย่างดี

"เรามีความกังวลใจตั้งแต่เห็นท่านมารดาร้องไห้แล้วว่าคงจะมีอะไรเกิดขึ้นในสกุล ถึงขนาดทำความเดือดร้อนให้แก่ท่านผู้บังเกิดเกล้าทั้งสอง แต่ยังเห็นท่านกลบเกลื่อนอยู่ เราจึงนิ่งไว้ไม่เข้าซี้ท่าน

"หลังจากที่พยายามสังเกตดูผิวพรรณหน้าตาของท่าน เราก็เห็นว่าท่านผ่ายผอมลง มีผิวพรรณดำคล้ำ คล้ายกับต้องระทมตรมตรอมด้วยเรื่องอะไรอย่างหนัก

"ครั้นในเวลาเย็น เราเห็นว่าเป็นเวลาอันสมควรจะได้ไต่ถามให้ทราบความทุกข์ร้อนของท่านทั้งสองแล้ว เราจึงเข้าไปกราบเท้าท่านทั้งสอง ขอทราบเรื่องที่ท่านมีความเดือดร้อนใจอันแสดงออกให้เห็นเมื่อเราไปถึง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านบิดากล่าวว่า เป็นการดีที่เราเดินทางกลับไม่เช่นนั้นท่านจะต้องส่งคนให้ไปตาม ทั้งนี้เพราะมีเรื่องเดือดร้อนขึ้นในครอบครัวของเรา พอท่านบิดาพูดเท่านั้น เราก็รู้สึกสะดุ้งใจในถ้อยคำของท่านอาจารย์ทันที ท่านกล่าวกะเราคล้ายมีญาณหยั่งรู้ว่าจะมีอะไรเกิดขึ้น ซึ่งท่านเรียกว่าถึงคราวที่จะต้องเผชิญชีวิตในโลก แม้จะยังไม่กลับเอง ก็คงต้องมีคนมาตามให้เดินทางกลับ ดูช่างตรงกับเหตุการณ์ที่เราประสบอยู่ในบัดนี้เหลือเกิน

"ท่านบิดาเล่าต่อไปว่า ท่านได้แบ่งสมบัติออกเป็นห้าส่วนตามจำนวนของโอรสและธิดา เมื่อพี่ชายทั้งสองแยกเรือนไป ท่านก็มอบทรัพย์สมบัติให้ไป เพื่อให้ไปตั้งตนดำรงชีวิตโดยผาสุก ครั้นน้องหญิงทั้งสองของเราแยกไปสู่สกุลแห่งสามีอีก ท่านก็ได้แบ่งทรัพย์สินให้ไปอีก บัดนี้ทรัพย์สินที่เหลืออยู่ก็มีเพียงส่วนเดียวที่จะมอบให้แก่เรา อันรวมทั้งเคหสถานที่รับช่วงสืบสกุลกันมา ท่านตกลงใจจะให้เราเป็นผู้ครอบครองเคหสถานแห่งนี้ และท่านก็คิดว่าจะอยู่ร่วมกับเราในที่นี้จนถึงอวสานแห่งชีวิต การที่ท่านตัดสินใจเช่นนั้นก็เพราะมีเมตตาว่าเราต้องร่อนเร่พเนจรพลัดพรากจากบิดามารดาไปศึกษาหาความรู้อยู่ถึงเมืองไกล เมื่อพี่น้องคนอื่นของเรามีความจำเป็นต้องแยกครอบครัวไปก่อน ท่านก็ไม่ขัดข้อง และได้แบ่งทรัพย์สินให้ไปอย่างยุติธรรม ซึ่งคงจะไม่มีการทักท้วงว่าคนนั้นได้มากคนนี้ได้น้อย

"แต่เรื่องมิได้สิ้นสุดเพียงนั้น เมื่อพี่ชายคนใหญ่ของเราแยกครอบครัวไปแล้ว เผอิญไปคบเพื่อนฝูงที่ชอบการพนันและสุรา ก็เลยมั่วสุมอยู่กับเรื่องเหล่านั้นจนไม่เป็นอันทำอะไร อาจจะเป็นด้วยนึกเชื่อมั่นว่าทรัพย์สินที่ได้รับไปมีมากแม้ไม่ต้องประกอบอาชีพก็คงมีพอใช้ไปตลอดอายุ แต่การพนันประเภทสกา ท่านทั้งหลายก็คงรู้แล้วว่า ถ้าใครหลงใหลใฝ่ฝันมาก ผู้นั้นก็จะถึงกับสิ้นเนื้อประดาตัว อย่าว่าแต่คนธรรมดาหรือเพียงผู้เกิดในสกุลที่ไม่ค่อยมีทรัพย์สมบัติเลย แม้พระราชาธิบดีหลายพระองค์ในอดีตกาล ก็เคยทรงแพ้สกาถึงต้องมอบโอนราชสมบัติให้แก่ผู้อื่น ในที่สุดทรัพย์สินทั้งของพี่ชายเราและของภริยาอันรวมกันพอจะอยู่กินเป็นผาสุกตลอดชีวิตนั้นก็หมดสิ้นไป เพราะความพ่ายแพ้แก่ตัวเองแห่งพี่ชายของเรา กล่าวคือยิ่งเสียไปก็ยิ่งมุมานะที่จะเล่นให้ได้กลับคืนมา แต่การทุ่มเทเพื่อแก้ตัวนั้น ก็ไม่ผิดอะไรกับการโยนเชื้อเพลิงเข้าไปในกองเพลิง ท่านบิดาเล่าว่า แม้บ้านเรือนของพี่ชายเราในปัจจุบันก็ตกไปเป็นของคนอื่น ต้องอาศัยเขาอยู่ไปชั่วคราว โดยมีท่านบิดาของเราเป็นผู้ประกันว่าเมื่อถึงกำหนดจะต้องให้ออกไป

"พี่ชายของเรามาอ้อนวอนท่านมารดาบิดาขอพาครอบครัวมาอยู่ด้วย เพราะไม่รู้จะบ่ายเบี่ยงไปพึ่งใคร จะไปพึ่งมารดาบิดาของภริยาเล่าก็ละอายใจ ว่าได้ทำลายทรัพย์สินของภริยาไปหมดแล้ว ยังจะมีหน้าไปอาศัยเขาได้อย่างไร ท่านมารดาบิดาได้ชี้แจงว่า บ้านนี้ท่านถือว่าเป็นสมบัติของเรา ทรัพย์สินที่แบ่งให้ไปก็จัดให้เท่าๆ กันหมดแล้ว เมื่อจะมาอาศัยอยู่ก็เป็นเรื่องของเรา ว่าจะอนุญาตให้อยู่หรือไม่ ท่านทั้งสองไม่มีอำนาจจะตัดสินใจแทนเราได้

"เราฟังเรื่องที่ท่านบิดาเล่าแล้ว ก็กล่าวตอบทันทีโดยไม่มีการลังเลใจว่า เราไม่รังเกียจที่จะให้พี่ชายมาอยู่ด้วย แต่เห็นว่าถ้าจะช่วยให้สบายใจกว่านั้น ก็ควรจะไถ่บ้านคืนให้ แล้วให้คงอยู่บ้านเดิมต่อไป ขอแต่เพียงให้ท่านทั้งสองเอาคำมั่นสัญญาจากพี่ชายของเราว่า จะต้องเลิกดื่มสุราและเล่นการพนัน จะทำมาหาเลี้ยงชีพเพื่อให้เกิดรายได้อย่างขยันขันแข็งก็พอแล้ว ทรัพย์สินอันใดที่ท่านบิดามารดาเตรียมไว้เพื่อตัวเรานั้น แม้จะต้องแบ่งไปช่วยกันกู้ฐานะของพี่ชายเราสักครึ่งหนึ่งเราก็ยินดี

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านมารดาบิดาเมื่อได้ฟังเราแสดงความประสงค์เช่นนั้น ก็เห็นเป็นของแปลกประหลาด เพราะคาดไม่ถึงว่าตัวเราซึ่งโดยปกติไม่ยอมเสียเปรียบใคร เป็นคนวู่วามใจร้อน และรุนแรงต่อทุกคนที่เห็นว่าผิด จะมาแสดงน้ำใจต่อพี่ชายของเราเช่นนี้ ท่านเชื่อเพียงอย่างเดียวว่าเราเป็นลูกที่รักพ่อแม่ และจะยินดีให้ท่านอยู่ร่วมด้วยจนตลอดชั่วอายุแห่งชีวิตของท่าน แม้ท่านจะสงสารพี่ชายของเราระคนกับความโกรธเคืองว่ากลายเป็นลูกที่ก่อความเดือดร้อน ท่านก็ไม่สามารถตัดสินใจแทนเรา ซึ่งเป็นเจ้าของทรัพย์สินตามลำพังได้ ถ้าเราไม่กลับท่านก็จะต้องให้คนไปตามกลับ เพราะท่านรักความยุติธรรม เมื่อทรัพย์ส่วนไหนตั้งใจจะให้ลูกคนไหนไปแล้ว ก็จะไม่เปลี่ยนแปลงให้ลูกเสียใจในภายหลัง

“นี่แหละราชกุมารทั้งหลาย! มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร แม้บางครั้งท่านจะมีเมตตากรุณาต่อพี่ชายใหญ่ของเรา แต่ถ้าเมตตากรุณานั้นจะต้องถึงกับนำเอาทรัพย์สินของเราไปช่วยเหลือ ท่านก็ตั้งอยู่ในอุเบกขา คือ วางใจเป็นกลาง ไม่ลำเอียง โดยรั้งรอไว้ให้เราเป็นผู้ตัดสินเอง

“เราได้กราบชี้แจงให้ท่านทั้งสองทราบว่า แม้ทรัพย์สินที่ท่านตั้งใจไว้ว่าจะให้แก่เรา เราก็ขอให้ท่านรู้สึกเสมือนหนึ่งเป็นของท่าน เพราะลูกๆ เกิดมาไม่มีอะไรติดตัวมา ต่อได้อาศัยเมตตากรุณาของท่านจึงได้รับส่วนแบ่ง เพราะฉะนั้นจะได้มากได้น้อยก็ไม่ควรจะวุ่นวายอะไร หรือเมื่อได้มาแล้วถ้าท่านเห็นสมควรแจกจ่ายเจือจานในระหว่างพี่น้องเพื่อกู้ฐานะของบางคนผู้พลาดพลั้ง ก็เป็นเรื่องที่น่าจะทำได้ แต่ท่านบิดาได้กล่าวว่าเรื่องทรัพย์สมบัตินี้ ทำให้พ่อแม่กับลูกผิดใจกันมามากต่อมากแล้ว ท่านจึงไม่อยากให้เรื่องเช่นนี้เกิดขึ้นในสกุลของเรา เป็นอันว่าการตัดสินใจของเราเพื่อช่วยเหลือพี่ชายนั้น ได้ทำให้ท่านปลื้มปีติเป็นอย่างยิ่ง เพราะถึงพี่ชายของเราจะผิดพลาดไปอย่างไร ท่านมารดาบิดาก็ไม่ประสงค์จะเห็นเขาถึงความพินาศไปต่อหน้าต่อตาของท่าน

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราเห็นด้วยกับข้อที่ว่าทุกคนควรเป็นเด็กที่รู้จักโต มิใช่ต้องคอยอิงอาศัยมารดาบิดาจนตลอดชีวิต คตินี้ย่อมเตือนใจให้คนรับผิดชอบตัวเอง คิดพึ่งตัวเอง ไม่เป็นอยู่อย่างเกียจคร้าน คอยแต่กินแรงคนอื่น แต่ในขณะเดียวกันเราก็เห็นด้วย ในข้อที่ผู้เป็นญาติของกันและกัน พึงบำเพ็ญคุณธรรมสำหรับญาติตามสมควร เพราะพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายก็ตรัสไว้ว่า การสงเคราะห์ญาติเป็นมงคลอันสูงสุดประการหนึ่ง

“พี่ชายของเรามีความดีใจเหมือนตายแล้วเกิดใหม่ ตรงเข้ามาสวมกอดเราแล้วให้คำปฏิญาณว่าจะละเลิกการพนันและสุราอย่างเด็ดขาด ความผิดพลาดครั้งนี้เห็นมีทางแก้อยู่ทางเดียวก็คือ การฆ่าตัวตาย แต่เมื่อปรากฏว่าเราได้ให้ความช่วยเหลือถึงขนาดไถ่ถอนบ้านคืนมา และยังให้ทุนสำหรับประกอบอาชีพอีกด้วย จึงเป็นเรื่องที่ช่วยให้พ้นความพินาศได้อย่างที่มิได้นึกฝัน

“เป็นอันว่าการเผชิญชีวิตอย่างที่ท่านอาจารย์กล่าวนั้นได้ผ่านมาถึงขั้นตอนสำคัญพอประมาณตอนหนึ่ง ที่ว่าสำคัญพอประมาณก็เพราะเป็นเรื่องของการเสียสละเพื่อสงเคราะห์ญาติ และไม่ถึงกับเดือดร้อนอะไร เพราะส่วนที่เหลือยังคงมีอยู่พอจะให้ดำรงชีวิตไปได้

“ท่านมารดาบิดาพาเราไปพบเพื่อแสดงคารวะกษัตริย์ลิจฉวีผู้ใหญ่หลายท่านซึ่งล้วนเป็นผู้มีอำนาจหน้าที่ต่างๆ กัน คล้ายกับเป็นการฝากเนื้อฝากตัวต่อผู้ใหญ่ เผอิญในระยะนั้นได้มีการปรารภกันในลิจฉวีสภาว่า ศัสตราวุธของทหารชาววัชชีที่ใช้กันอยู่ในขณะนั้นมิได้มีการตั้งโรงงานจัดทำ ใช้วิธีสั่งให้ช่างอาชีพรับไปทำแล้วนำมาส่ง จึงบางครั้งก็มิได้ของใช้ที่ดีพอ และเพิ่มจำนวนมากตามต้องการไม่ได้ นอกจากนั้นความเป็นไปของบ้านเมือง ก็ทำให้รู้สึกกันว่าความลับในการสะสมอาวุธ ในการประดิษฐ์เครื่องมือที่ใช้ในการต่อสู้ป้องกันแว่นแคว้นเป็นสิ่งจำเป็นขึ้นโดยลำดับกาล ในฐานะที่เราได้ศึกษามาโดยตรงจากสำนักวิศวามิตรถึงวิธีจัดทำศัสตราวุธ จึงเป็นที่ตกลงกันโดยเอกฉันท์ว่าควรมอบหมายให้เราเป็นหัวหน้ารับผิดชอบในการตั้งโรงงาน ในการจัดคนเข้าทำงาน ในการฝึกหัดคนให้มีฝีมือดี ในการสร้างศัสตราวุธทุกอย่าง

“เมื่อมองอย่างที่คนทั้งหลายเขามอง ก็แปลว่าเราเป็นคนมีโชคดี พอกลับจากสำนักศึกษาก็ได้เป็นหัวหน้ารับผิดชอบในงานใหญ่อันสำคัญ และจำเป็นยิ่งสำหรับแว่นแคว้น จงลองนึกดูเถิดว่า เราผู้ได้รับการอบรมให้รู้วิชารบวิชาสร้างศัสตราวุธ แต่ให้ชังการสงคราม การประทุษร้ายเบียดเบียนกัน รู้สึกว่ามันขัดๆ กันอยู่ในตัวอย่างไรอยู่

"เป็นการแปลกที่ท่านอาจารย์วิศวามิตรกลับเห็นจำเป็นและสำคัญที่จะพึงอบรมนักรบให้มีศีลธรรมสูง ท่านจึงพากเพียรอย่างยิ่งที่จะพร่ำสอนวิชารบ วิชาปกครองโดยมีศีลธรรมกำกับ ประหนึ่งศัสตราวุธที่มีปลอกสวมใส่ มิให้เปลือยคมอันจะเป็นอันตรายทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

"ไม่ต้องกล่าวละ ว่าท่านมารดาบิดาของเราจะดีใจเพียงไร ที่จู่ๆ ก็ได้ทราบข่าวว่าเราได้รับแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าสำคัญอันจะรับผิดชอบต่อความปลอดภัยของชาววัชชี

"ปัญหาเรื่อง 'หน้าตา' เกิดขึ้นแก่เราแล้ว คราวนี้ไม่ใช่หน้าตาในคำสอนของท่านอาจารย์ หากเป็นหน้าตาอันเนื่องมาจากตำแหน่งสำคัญที่จะต้องมีผู้อยู่ในปกครองมาก แม้จะไม่เนื่องด้วยอำนาจฝ่ายปกครอง หรืออำนาจทางทหาร แต่ก็เป็นหัวใจของการรบอยู่เหมือนกัน เพราะการรบโดยไม่มีศัสตราวุธ ย่อมไม่ผิดอะไรกับการฆ่าตัวตาย

"เราจำเป็นที่จะต้องคิดวางแผนงานอย่างถี่ถ้วน เริ่มแต่การตั้งโรงงาน การหาวัตถุเพื่อใช้ในการทำอาวุธ ระเบียบในการปกครองควบคุมคนงาน การรักษาความลับเนื่องด้วยศัสตราวุธที่จะสร้างขึ้น รวมทั้งการเตรียมงานในเรื่องค้นคว้าหาทางประดิษฐ์สิ่งมีคุณค่าใหม่ๆ และประการสำคัญที่สุดก็คือ ปัญหาเรื่องอาหาร ซึ่งกล่าวโดยวิชารบย่อมมีความสำคัญไม่แพ้ศัสตราวุธทั้งหลาย

"เราพยายามคิดและวางโครงงานอยู่เดือนหนึ่ง จึงได้เข้าแถลงในลิจฉวีสภาถึงสิ่งที่คิดวางรูปไว้ อันมีการซักไซ้ไต่ถามอย่างละเอียดถี่ถ้วน ซึ่งเราก็โต้ตอบชี้แจง และแถลงถึงสิ่งที่เตรียมไว้เมื่อมีปัญหานั้นๆ เกิดขึ้นได้ทุกข้อ รู้สึกว่าได้ทำความพอใจให้แก่ลิจฉวีสภาอย่างยวดยิ่ง ที่เห็นความรอบคอบถี่ถ้วน และความคิดก้าวหน้าในโครงการของเรา

"แต่ตลอดเวลาเหล่านั้นเรามิได้ทะนงตนหรือกระหยิ่มยินดี ว่าตนเองมีความรู้ความสามารถอะไรเลย คล้ายจะมองเห็นท่านอาจารย์มาลอยเด่นอยู่เหนือศีรษะเรา คอยให้กำลังใจ คอยตักเตือนให้พูดชี้แจงด้วยความรอบคอบระมัดระวัง ถ้อยคำที่โต้ตอบไปนั้นบางครั้งก็เกือบจะเรียกว่าถอดไปจากคำสอนที่เล่าเรียนมาจากท่านอาจารย์ทั้งหมด ความนิยมยินดีของลิจฉวีสภาที่เห็นเรามีความรู้ความสามารถเป็นอย่างดีนั้น เราอยากจะตะโกนให้รู้ทั่วกันว่า แท้จริงเป็นความรู้ความสามารถของท่านอาจารย์วิศวามิตรต่างหาก

เมื่อที่ประชุมเห็นพ้องร่วมกันให้ทำตามโครงการที่เราเสนอไต้ การก่อสร้างโรงงานก็ได้เริ่มขึ้นตามความคิดเห็นของเราอย่างถี่ถ้วน ยิ่งสำนึกว่าบัดนี้ตนไต้รับความไว้วางใจ ความนิยมชมชอบจากลิจฉวีสภา เราก็พยายามเจียมตัวให้มากขึ้น ตามที่ท่านอาจารย์สั่งสอน การพูดไพเราะอ่อนหวาน การแสดงอัธยาศัยไมตรีเห็นอกเห็นใจผู้น้อยกว่า รวมทั้งการมีสัมมาคารวะ เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องไม่ลืม

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านอาจารย์เคยเล่าให้ศิษย์ทั้งปวงฟังว่า มีคนหลายคนพอได้เป็นใหญ่ขึ้นก็มองเห็นการแสดงคารวะของผู้อื่นเหมือนสิ่งไม่มีความหมาย บางทีก็ทำเมินหรือแสร้งมองไม่เห็น ท่านอาจารย์กล่าวว่าคนที่ดูหมิ่นคารวะของผู้อื่นนั้น คือคนที่ทำลายตนเอง ครั้นแล้วท่านก็สอนให้ศิษย์รู้จักการแสดงคารวะตอบตามควรแก่ฐานะ แต่มีข้อสั่งสอนเพิ่มเติมว่าอย่าทำอะไรให้เกินงาม จนคนทั้งหลายเห็นว่าไม่มีความจริงใจ ความไพเราะอ่อนหวานหรือคารวะไม่ใช่ให้แสดงจนคนทั้งหลายเห็นเป็นการประจบ หรือแสร้งทำ ตกลงท่านอาจารย์ก็รั้งเข้าสู่หลักทางสายกลางของพระบรมศาสดาอีก

"นี่ก็เป็นเวลาสายมากแล้ว เราน่าจะออกเดินกันได้แล้ว ประมาณว่าเวลาเที่ยงวันจะถึงป่ามะม่วงข้างหน้าพอดี" ท่านอาจารย์กล่าวแล้วก็ลุกขึ้น เดินนำศิษย์ทั้งหลายตามทางเลียบลำน้ำโรหิณีต่อไป

๑๔

เศรษฐีขอทาน

พ้นจากดงไม้ที่นั่งพักกันอยู่นั้นมา ก็ผ่านนาข้าวเจ้าและข้าวสาลีซึ่งพ้นฤดูเก็บเกี่ยวแล้ว มองเห็นแต่ซังข้าวอยู่ทั่วไป บางแห่งชาวนาก็เอาไฟเผาซังข้าวเหล่านั้นไหม้เป็นแปลงๆ ไปเพื่อประโยชน์ในการทำดินให้เกิดโอชะ ในฤดูเพาะปลูกที่จะมาถึง แต่ชาวนาบางคนก็เตรียมระบายน้ำเข้านาบ้างแล้ว เพราะเมื่อรู้จักสร้างคันนาและทำลำรางระบายน้ำ ก็อาจเพาะปลูกได้แม้ในฤดูแล้งซึ่งผืนดินแห้งผาก ลำน้ำอันเนื่องจากหิมะละลาย ไม่ต้องพึ่งฤดูฝนก็มีกระแสน้ำไหลลง อำนวยประโยชน์ในทางกสิกรรมได้ดีกว่าภาคกลาง

ท่านอาจารย์เดินนำศิษย์ทั้งหลายไปบนคันนา เมื่อถึงเนินดินคือ ที่ซึ่งเขาถมดินไว้สูงเป็นพิเศษ ก็หยุดยืนรอให้บรรดาศิษย์ซึ่งเดินเรียงแถวยาวตามคันนามาพร้อมกันแล้ว จึงชี้ให้ศิษย์เหล่านั้นดูคันนาแล้วกล่าวว่า "เป็นประเพณีที่ถือกันมาแต่อดีตกาลว่า ถ้าจะดูชาวนาให้รู้ว่าเป็นคนขอบความเจริญก้าวหน้าหรือไม่ ให้ดูนาของเขาว่ามีคันหรือไม่ นาที่ไม่มีคันถือกันว่าเป็นนาเลว และแสดงไปถึงเจ้าของนาด้วยว่าปล่อยไปตามบุญตามกรรมไม่คิดแก้ไขให้ดีขึ้น นอกจากนั้นต่างว่าบรรพบุรุษในอดีตของชาวนารุ่นปัจจุบันทำคันนาไว้ แต่ชาวนารุ่นนี้คงทำตามมาโดยลำดับ จะชมว่าเป็นคนรักความเจริญได้อย่างไร ท่านทั้งหลายจงสังเกตดูให้ดีว่าถ้าคันนาทำไว้แต่อดีตกาลนานมาแล้ว ไม่ได้รับการเสริมหรือขุดดินถมเพื่อเติมเลย ก็จะยุบต่ำลงจนเกือบเสมอเป็นพื้นเดียวกับนา เพราะฉะนั้นการรักษาคันนาให้สูงอยู่จึงเป็นสิ่งสำคัญ ที่ส่อถึงความรักงานหรือไม่

"คำว่าคันนานั้นเราใช้คำว่า มริยาทบ้าง มารยาทบ้าง นาที่ไม่มีคันย่อมไม่สามารถเก็บน้ำไว้ใช้ในคราวที่ต้องการได้ หรือเมื่อน้ำมากเกินไปก็ไม่มีทางป้องกันน้ำท่วมได้ จึงมีโอกาสเสียหายไม่ได้ผลตามที่ต้องการ คล้ายจะต้องฝากชีวิตไว้กับดินฟ้าอากาศ ส่วนนาที่มีคันนั้นแม้ไม่มีฝนก็ระบายน้ำมาขังอยู่ในนาได้ ถ้าน้ำในลำน้ำสูงเอ่อท่วมฝั่งเกรงว่าน้ำจะท่วมทำให้นาเสียหาย คันนาอันถมไว้สูงก็จะช่วยป้องกันมิให้น้ำท่วมได้ง่ายเกินไป นอกจากนั้น ในฤดูกาลที่ข้าวกล้าเจริญงอกงามออกรวง คนก็ได้อาศัยคันนาเป็นทางเดินได้สะดวก ไม่ต้องเหยียบย่ำไปบนกอข้าว

"คนเราก็ฉันนั้น จำเป็นต้องมีคันมีขอบเขต ซึ่งได้แก่ มริยาท หรือมารยาท อันหมายถึงความประพฤติดีงาม มิใช่ว่าอยากทำอะไรอยากพูดอะไรก็ทำก็พูดตามความพอใจ โดยไม่มีกำหนด ไม่มีการยับยั้งชั่งใจ ไม่มีการไตร่ตรองว่าควรหรือไม่ควร เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงหาประโยชน์จากเรื่องคันนานี้ควบคุมชีวิตของตนให้มีมารยาท มีขอบเขต มีความดีงาม และเจริญรุ่งเรืองยิ่งๆ ขึ้นไป"

ครั้นแล้วท่านอาจารย์ก็ชี้ให้ดูแอ่งน้ำซึ่งอยู่ไม่ไกลจากเนินดินนั้น พร้อมทั้งกล่าวว่า

"เนินดินที่เขาถมสูงเป็นพิเศษนี้มีความหมายคู่กับแอ่งน้ำซึ่งอยู่ตรงโน้น อันแสดงว่ามิได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เขาทำเพื่อให้สัตว์ที่ช่วยในการทำนาได้มีน้ำดื่มในเวลาเด็กพามากินหญ้าหรือกินซังข้าว บางครั้งถ้าเป็นกระบือก็ได้อาศัยแอ่งน้ำเป็นที่พักผ่อนให้ร่างกายของมันเย็นสบาย ส่วนเนินดินนี่ มีไม้ใบร่มรื่นเพื่อให้เด็กหรือคนเลี้ยงโคและกระบือพักผ่อนร่มเงาในขณะที่สัตว์กำลังกินหญ้า สิ่งเล็กๆ น้อยๆ เหล่านี้ แม้ใครจะเห็นว่าไม่จำเป็น แต่ถ้ารู้จักทำรู้จักช่วยให้เกิดมีขึ้น ก็จะนำความสะดวกความสุขมาให้พอสมควร ถ้ามนุษย์จะไม่คิดทำอะไรบ้างเลย มนุษย์ก็คงจะต้องอยู่ป่าอยู่ถ้ำ และนุ่งใบไม้กันอยู่ตลอดไป"

ครั้นแล้วท่านอาจารย์ก็นำศิษย์เหล่านั้นเดินทางบนคันนาต่อไป แม้ดินจะแข็งแห้งแต่ทุกคนก็มีรองเท้าคีบพอไว้บรรเทาความเจ็บปวด ซึ่งอาจเกิดขึ้นจากการเหยียบย่ำลงไปบนดินที่มีระแหงคม

สักครู่หนึ่งก็พ้นเขตนา เข้าสู่ป่าไม้ย่อมๆ และในที่สุดก็มาถึงป่ามะม่วงอันร่มรื่นในเวลาประมาณเที่ยงวันตามที่กะไว้ ท่านอาจารย์อนุญาตให้ศิษย์ทั้งหลายพักร้อนสักครู่ แล้วจึงให้ไปล้างหน้าล้างมือล้างเท้า ที่ฝั่งน้ำโรหิณีซึ่งอยู่ในที่ใกล้

ป่ามะม่วงนี้ แม้จะมีผลมะม่วงขนาดเล็กตกเต็มไปอย่างน่าดู แต่ก็ยังไม่ค่อยมีผลสุก ศิษย์ทั้งหลายจึงต้องใช้ความพยายามเสาะแสวงผลไม้อย่างอื่นในที่ใกล้เคียง รวมทั้งผลมะม่วงสุกเท่าที่พอจะหาได้มาบริโภคกันตามมีตามเกิด เสร็จแล้วก็พักร้อนกันตลอดบ่าย

ก่อนออกเดินทางต่อไป ท่านอาจารย์กล่าวกะศิษย์เหล่านั้นด้วยอาการยิ้มแย้มว่า

"อยากจะถามปัญหาสักข้อหนึ่ง ว่าตั้งแต่ออกเดินทางจากอาศรมบทของพวกเรามาจนถึงที่นี้ เราเดินมาบนหินหรือบนดิน"

ศิษย์ทั้งหลายมองดูหน้ากันด้วยความฉงน เพราะไม่นึกว่าจะมีคำถามง่ายๆ แต่มีอะไรแฝงอยู่ในคำถามนั้น

คนหนึ่งในศิษย์เหล่านั้นตอบว่า บางตอนก็เดินบนหิน บางตอนก็เดินบนดิน บางตอนก็เดินบนดินปนหินและดินปนทราย

ท่านอาจารย์ไม่กล่าวว่าศิษย์ผู้นั้นตอบผิดหรือถูก เพียงแต่แสดงอาการยิ้มแย้มแล้วกล่าวว่า

"ที่เราถามนี้ มิใช่เพื่อจะจับว่าใครตอบผิดตอบถูก แต่ถามเพราะนึกถึงภาษิตโบราณ ซึ่งกล่าวว่า ถ้ามีความพอใจหรือยินดีตามความเหมาะสมแล้ว ก็อาจหาความสุขได้อย่างดีในโลกนี้ เปรียบเหมือนคนใส่รองเท้าหนัง แม้จะเดินไปในที่ใดๆ ก็เสมือนทุกสถานที่นั้นปูด้วยแผ่นหนังโดยสิ้นเชิง

"ท่านทั้งหลายคงจะเห็นจริงบ้างไม่มากก็น้อย ว่าตลอดเวลาที่เราเดินมาบนดินบ้าง บนหินบ้าง บนดินปนหินหรือปนทรายบ้างนั่นแหละ เราเดินอยู่บนแผ่นหนังที่รองรับเท้าของเรา และในการเดินทางครั้งนี้ เราพยายามให้ท่านเป็นอยู่อย่างง่ายๆ เพื่อฝึกหัดให้ยินดีในสิ่งแวดล้อม ซึ่งอาจจะไม่ได้ดังความประสงค์ในบางครั้งบางคราวของชีวิต คนที่ไม่เคยเผชิญหรือไม่กล้าเผชิญความยากลำบากอะไรเลย จะเป็นคนอ่อนแอกลัวอุปสรรคไปหมดทุกอย่าง เป็นคนขาดกำลังใจ พ่ายแพ้ แม้ต่อความคิดกลัว ซึ่งตนเองเป็นผู้สร้างขึ้นหลอกหลอนตนเอง ท่านทั้งหลายจะต้องเป็นคนเข้มแข็งอดทน ไม่ท้อแท้ ละทิ้งความเพียรพยายามเสียง่ายๆ พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายทรงเป็นตัวอย่างที่ดีเลิศในการที่ทรงประสบความสำเร็จมิใช่โดยบังเอิญ แต่ด้วยความเข้มแข็งอดทน แม้จะพลาดแล้วพลาดเล่าก็ทรงพากเพียรจนได้บรรลุสิ่งที่มุ่งหมาย ไม่ทรงยอมอ่อนแอในการต่อสู้กับความยากลำบาก ทั้งที่ทรงเป็นกษัตริย์สุขุมาลชาติ"

ดูเหมือนถ้อยคำของท่านอาจารย์จะมีผลอยู่บ้าง เพราะศิษย์เหล่านั้นเดินตามไปอย่างแสดงความเบิกบานเข้มแข็งจนกระทั่งเวลาเย็นจึงมาถึงเชิงเขาใกล้ป่าไม้คุนธา อันเป็นที่ซึ่งกำหนดหมายไว้ว่าจะพักแรมในราตรีที่จะถึงนั้น

เมื่อทุกคนลงสนานกายกันเป็นที่ชื่นบาน หลังจากพักเหนื่อยพอสมควรแล้วก็ออกแสวงหามะขวิดที่ท่านอาจารย์บอกว่ารสดี และกล้วยป่ามาบริโภคพอยังชีวิตให้เป็นไปอีกมื้อหนึ่ง ครั้นเสร็จธุระเรื่องอาหารและทำความสะอาดสถานที่ในบริเวณที่จะพักผ่อนในราตรีเรียบร้อยแล้ว ก็พอดีพลบค่ำ

ท่านอาจารย์ไม่ลืมเตือนศิษย์ทั้งหลายผู้มาประชุมกันเพื่อฟังเรื่องราวของท่านในราตรีกาฬปักษ์ ให้ทำความรู้สึกสว่างไสวในจิตใจเหมือนเป็นเวลากลางวัน แล้วถึงเริ่มเล่าเรื่องต่อไป

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ในขณะที่เรากำลังมีภารกิจเรื่องการปลูกสร้างโรงงานเพื่อจัดทำยุทธสัมภาระสำหรับแคว้นวัชชี อันเป็นการเตรียมป้องกันบ้านเมืองด้วยความไม่ประมาทนั้น ท่านบิดาก็แยกไปพักอยู่ที่บ้านพี่ชายคนใหญ่ของเรา

"ท่านอ้างเหตุผล เมื่อเรียกเราเข้าไปหาก่อนย้ายไปอยู่กับพี่เพียงสัปดาห์หนึ่งว่า การที่พ่อต้องไปพักอยู่กับพี่ชายคนใหญ่ของเจ้า ก็เพื่อจะควบคุมมิให้เหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นครั้งก่อนเกิดซ้ำอีก แม้พี่เจ้าจะให้คำสัญญา จะสบถสาบาน แต่ถ้ามีใครมาชวนมารบเร้า ในที่สุดก็จะอดใจไว้มิได้ ถ้าต้องล่มจมอีกเป็นครั้งที่สอง ก็จะให้อภัยกันบ่อยๆ เหมือนเป็นเด็กมิได้ แท้จริงคนที่ทำผิดทำพลาดถลำตัวไปในทางแห่งความเสื่อมนั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นคนมีอัธยาศัยสันดานต่ำทรามหรือเป็นคนชั่วช้าเสมอไป อาจมีเหตุอื่นๆ อีกมิใช่น้อย รวมทั้งมีโอกาสที่เปิดให้ทำความชั่วด้วย ถ้าโอกาสไม่เปิด แม้อยากทำชั่วก็คงทำได้ไม่ถนัดนัก พ่อไปอยู่กับพี่ของเจ้าก็เท่ากับว่าเป็นผู้คอยดูแล แต่ไม่ถึงกับติดตาม เพียงพักอยู่ด้วยก็พอที่จะปิดโอกาสต่างๆ แห่งการถูกชักจูงให้ไปสู่การดื่มน้ำเมาและการพนัน จนถึงกับเป็นหนี้เป็นสินเขามากมายเหมือนเมื่อครั้งที่แล้วอีก

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ข้อนี้นับว่าน่าสนใจ **การที่จะช่วยกันลดความไม่ดีไม่งามต่างๆ ในบ้านเมืองลงนั้น มิใช่อยู่เพียงการคอยจับคนผิดมาลงโทษ ซึ่งเป็นเรื่องของการตามแก้ที่ผลเท่านั้น แต่จะต้องมีวิธีป้องกันอีกหลายอย่างรวมทั้งการคอยเปิดโอกาสแห่งการทำความไม่ดีไม่งามนั้นๆ ด้วย**

"เป็นอันว่าท่านบิดาได้มีส่วนใช้สรีระในยามชราและความรอบคอบช่วยป้องกันบุตรผู้เป็นที่รักของท่าน มิให้ตกไปสู่ความหายนะได้สำเร็จ ในระยะหลังเมื่อตำแหน่งลิจฉวีสภาว่างลง เพราะท่านบิดาของเราขอลาออกในฐานะที่ท่านเป็นผู้ชรา พี่ชายคนใหญ่ของเราก็ได้รับพิจารณาเชิญให้เข้าในลิจฉวีสภาสืบแทนจากท่านบิดาต่อไป

"เราจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดในการปฏิบัติงานอันเนื่องด้วยการสร้างศัสตราวุธ รวมทั้งการที่เรามีครอบครัวด้วยความเห็นชอบของท่านมารดาบิดา แต่จะขอกล่าวรวมๆ ว่าระยะเวลาดังกล่าวเป็นคราว 'น้ำขึ้น' ของเรา ไม่ว่าจะจับทำอะไร คนทั้งหลายก็ดูเหมือนจะเห็นดีเห็นงามพากันนิยมชมชื่นอยู่ทั่วไป แม้การกระทำในสิ่งที่คนทั้งหลายไม่ทำก็เกิดผลดีเป็นพิเศษอย่างที่มิได้คาดฝัน

"กล่าวคือเศรษฐีคนหนึ่ง เป็นผู้ไม่มีบุตร นอกจากนั้นภริยาของท่านซึ่งร่วมชีวิตกันมาด้วยดีจนถึงปัจฉิมวัยก็มีอันเป็นไป คือสิ้นชีวิตจากท่านไปก่อน ดามวิสัยของทุกสิ่งที่เกิดขึ้นได้ ก็ย่อมแตกดับทำลายไปได้

"เพราะเหตุที่ขาดทายาทนั้นเอง จึงได้มีบุคคลมากหลายพยายามเข้าใกล้ชิดติดต่อด้วยวิธีการต่างๆ เท่าที่จะคิดได้ รวมทั้งการจัดหาภริยาใหม่ให้ท่านด้วย แต่ท่านเศรษฐีก็เพียงแต่แสดงความขอบคุณในความปรารถนาดีของบุคคลเหล่านั้น มิได้รับสิ่งที่คนทั้งหลายจัดการให้แต่อย่างไร ท่านอ้างว่าท่านอยู่ในวัยชราแล้ว ก็ขอดำรงชีวิตในปัจฉิมวัยด้วยความสงบ ไม่ปรารถนาจะมีภริยาอีก คนที่จะเข้ามารับใช้ใกล้ชิดก็ไม่รับไว้ใหม่ คงใช้แต่คนเก่าที่เชื่อถือวางใจได้

"ต่อมาก็มีข่าวแพร่ไปว่า ท่านเศรษฐีทำการค้าพลาดพลั้งขาดทุนย่อยยับ ขบวนเกวียนสินค้านับจำนวนร้อยซึ่งมีผู้คุมเดินทางไปต่างแดนก็หายไปเลยไม่กลับมา ทุกสิ่งทุกอย่างมีแต่ความวิบัติ ทรัพย์สินเคหสถานต้องตกไปอยู่ในมือของเศรษฐีคนอื่นอย่างไม่น่าเชื่อ มีบางคนพยายามเล่าเรื่องแห่งความพินาศครั้งนี้ ซึ่งสลับซับซ้อนและยืดยาว

กว่าจะชี้ลงไปว่าเนื่องมาจากอะไรกัน เท่าที่ฟังเขาพูดกันก็ดูเหมือนมีเรื่องที่ถูกคนทรยศคดโกงปนอยู่ด้วย จึงทำให้ต้องกลับกลายเป็นเศรษฐีตกยากถึงขนาดนั้น

"เมื่อมีข่าวลือใหม่ๆ นั้นไม่ค่อยมีคนเชื่อถือเท่าไรนัก เพราะเข้าใจว่า 'ถึงช้างผอมก็ยังดีกว่าวัวพี' การที่เศรษฐีตกยาก จึงน่าจะดีกว่าคนยากจนมั่งมีหลายเท่า แต่พอปรากฏว่าท่านเศรษฐีซึ่งเคยยิ่งใหญ่ผู้หนึ่งในกรุงไพศาลี ต้องออกจากบ้านเพราะถูกขับไล่ ต้องเที่ยวขออาหารเขายังชีวิต ต้องเที่ยวนอนดามฝาเรือนของคนอื่น คนทั้งหลายก็พากันสลดใจไปตามๆ กัน คนที่เคยพยายามวิ่งเต้นเพื่อให้ได้ใกล้ชิด คนที่เคยไปติดต่อจัดหาภริยาให้ต่างพากันหลบหน้า ครั้งหนึ่งเคยเห็นท่านเศรษฐีเป็นผู้ประเสริฐวิเศษ แต่พอท่านเศรษฐีออกขอทานตรงมายังบ้านตนก็พากันซ่อนตัว และให้คนรับใช้บอกว่าไม่อยู่

"ชีวิตของท่านเศรษฐีจึงกลายเป็นคติสอนใจได้อย่างดีว่า การมีคนเอาอกเอาใจ ยกย่องเชิดชูด้วยประการต่างๆ เพราะเหตุที่ยังมีอำนาจวาสนาหรือมีทรัพย์สินเงินทองนั้นบุคคลไม่พึงลืมตัวเป็นอันขาด เพราะถ้าถึงคราวสิ้นอำนาจวาสนาหรือยากจนตกต่ำลง สิ่งที่น่าพอใจต่างๆ ที่เคยมีนั้นจะพลอยสลายตัวไปสิ้น

"เช้าวันหนึ่ง ขณะที่เรากำลังเตรียมตัวจะไปยังโรงงานศัสตราวุธที่กำลังเกิดผลดีตามที่ได้จัดทำไปนั้น ก็มีคนเข้ามาบอกว่า เศรษฐีตกยากกำลังมายืนขอทานอยู่หน้าบ้าน เราเพียงแต่ได้ฟังข่าวเล่าลือ ไม่เคยได้เห็นด้วยตนเองว่าท่านเศรษฐีผู้นั้นต้องตกอยู่ในสภาพขอทานอย่างไร จึงเดินออกไปดู แล้วเราก็ต้องสลดใจที่เศรษฐีผู้ที่เราเคยเห็นในสมัยหนึ่ง แต่ไม่รู้จักกันนั้น ได้กลายเป็นขอทานไปจริงๆ

"หน้าตาแสดงความหม่นหมอง เผ้าผมรุงรัง เครื่องนุ่งห่มก็มีรอยขาดวิ่นเป็นที่น่าเวทนา เรามีความสังเวชสลดใจในสภาพเช่นนี้เป็นอันมาก จึงกล่าวเชิญให้เข้าไปในบ้าน สั่งคนให้จัดอาหารมาเลี้ยงดู แล้วสั่งให้จัดเรือนเล็กๆ ให้เศรษฐีไปพักอยู่ก่อน ให้มีเครื่องใช้ที่จำเป็นส่วนตัว เรากล่าวขออภัยที่จะต้องไปทำหน้าที่ประจำวันให้เสร็จก่อน เมื่อกลับมาแล้วจึงจะสนทนาด้วย

"ก่อนจากไปเราได้สั่งคนรับใช้ให้ดูแลจัดอาหารและเครื่องอุปโภคบริโภคอื่นๆ เป็นการสงเคราะห์คนชราผู้ไม่มีทายาท ต้องระหกระเหินขอทานเขายังชีวิต ไม่มีแม้บ้านเรือนจะกันแดดและลม

"ท่านเศรษฐีแสดงความขอบคุณ ลงกราบแล้วกราบอีก ปากก็พร่ำอวยพรให้เรามีความสุขความเจริญ ตามวิสัยของผู้ไม่คาดคิดว่าจะมีใครเมตตากรุณาต่อตนถึงเพียงนั้น

๑๕
ปราสาทของใคร?

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ในเวลาเย็นเรากลับมามิได้พบเศรษฐีตกยากผู้นั้น สอบถามได้ความว่า ขอออกไปข้างนอกและจะกลับมาเวลาค่ำ

“พอพลบค่ำเศรษฐีก็กลับมา และแจ้งให้เราทราบว่าจะขอที่พักอาศัยเฉพาะในเวลากลางคืน ส่วนเวลากลางวันจะออกไปขออาหารเขาบริโภค ต่อเมื่อขอไม่ได้จึงจะขอพึ่งอาหารของเรา ตลอดวันเวลาที่ล่วงไป เศรษฐีได้เพียรพยายามไปพบผู้ที่รู้จักมักคุ้น เพื่อขอพึ่งที่อยู่และอาหาร แต่ส่วนใหญ่เจ้าของบ้านเหล่านั้นไม่ยอมให้พบ ทั้งๆ ที่ในสมัยก่อนต่างก็พากันเอาอกเอาใจหรือไปมาหาสู่ แสดงดนสนิทสนมประหนึ่งญาติ บางรายยอมให้พบ และยินดีให้อาหาร แต่พูดบ่ายเบี่ยงในเรื่องการให้อยู่อาศัย จึงเป็นอันว่า เศรษฐียังไม่พบผู้ให้ความอุปการะซึ่งชอบพอคุ้นเคยกันเลย เราเป็นคนที่ไม่รู้จักกันมาก่อน เศรษฐีจึงไม่เต็มใจจะรับความช่วยเหลือ ทั้งๆ ที่เราชี้แจงว่า เรายินดีอุปการะโดยมิได้คำนึงถึงเรื่องความคุ้นเคยในอดีต เศรษฐีแสดงความตั้งใจจะออกไปในที่ต่างๆ อีกมากแห่ง เพื่อขอความอุปการะจากบุคคลที่ชอบพอกันต่อไป เมื่อเราเห็นเศรษฐีแสดงเจตนามั่นคงที่จะออกไปนอกบ้าน เพื่อความประสงค์ดังกล่าว จึงได้แต่บอกอนุญาตไว้ว่า เรายินดีให้ที่พักให้อาหารแม้เศรษฐีจะปฏิเสธเรื่องอาหารประจำ เราก็ขออนุญาตไว้ว่า วันใดก็ตามเศรษฐีรู้สึกไม่สบาย หรือไม่อยากออกไปข้างนอก คนของเราก็จะจัดอาหารมาให้โดยไม่ต้องรอให้เศรษฐีร้องขอ

“แต่เรายังมีความข้องใจอย่างมากอยู่ข้อหนึ่งก็คือ คนที่เคยเป็นเศรษฐี มีชื่อเสียงเกียรติยศ เหตุไฉนจึงออกขอทานโดยไม่มีความกระดากลังเลใจ เมื่อมีผู้ช่วยให้อาหารและที่พัก แล้วก็ชอบที่จะรับไว้ทันทีโดยไม่ต้องตั้งเงื่อนไขอะไรต่อไปอีก

“เราจึงเลียบเคียงถามข้อความที่เราสงสัยนั้น เศรษฐีตอบว่าการที่ท่านไม่ลังเลและกระดากอาย ก็เพื่อจะศึกษาดูน้ำใจคนที่เคยเอาอกเอาใจ หรือแสดงความเคารพนบนอบในสมัยที่ท่านเจริญรุ่งเรืองว่า จะยังมีน้ำใจเช่นนั้นเสมอต้นเสมอปลายหรือไม่ ส่วนใหญ่ก็พบแต่ผู้ที่หมางเมิน แต่คนในกรุงไพศาลียังมีอีกมากนัก ฉะนั้นก็จะลองออกเที่ยวเสาะแสวงผู้มีใจเมตตากรุณาอีกต่อไป

“เรากล่าวกะเศรษฐีว่า ความจริงชาวไพศาลีนั้นมิใช่จะเป็นคนใจจืดใจดำไปทั้งหมด แต่บางคนที่ปฏิเสธไม่อุปการะเศรษฐี ก็อาจจะเนื่องมาจากเหตุหลายประการ เช่น เกรงว่าจะอุปการะไม่ได้ดี เพราะเศรษฐีเคยมีความเป็นอยู่สูงมาแล้ว เขาจะอุปการะอย่างธรรมดาก็ดูกระไรอยู่ หรือบางคนอยากอุปการะ แต่ที่อยู่อาศัยคับแคบไม่ค่อยพอแม้แต่จะอยู่กันเอง หรือบางคนก็มีรายได้ไม่มากพอจะอุปการะเศรษฐีเรื่องอาหารได้ แต่การให้อาหารเป็นครั้งคราวก็พอจะทำได้

“อย่างไรก็ตาม เมื่อเห็นเศรษฐียังยืนยันเจตนาเดิมที่จะขอพึ่งเพียงที่อยู่อาศัย แต่เรื่องอาหารจะไปขอเขาภายนอก เราก็ไม่ขัดข้อง และก็บอกซ้ำถึงการที่ทางเราจะจัดอาหารให้ ถ้าวันใดออกไปไม่ได้ หรือไม่อยากออกไปขออาหารที่อื่น

"ในที่ประชุมหลายแห่ง มีคนพบปะไต่ถามเราถึงเรื่องเศรษฐี บางคนว่าดีแล้วที่ช่วยอุปการะไว้ในยามยาก แต่บางคนก็เตือนด้วยความหวังดีว่า เวลาเศรษฐีมั่งคั่งก็ไม่เห็นเอื้อเฟื้ออุปการะใคร ครั้นเวลายากจนตกต่ำ จะมาทำตัวเป็นภาระให้เราต้องแบกหาม ทั้งที่ไม่รู้จักมักคุ้นกันมาก่อน ดูก็ไม่เป็นการจำเป็นอะไรที่จะต้องยื่นมือออกไปช่วยให้เป็นเครื่องผูกพันตัวเอง เราก็ได้แต่ชี้แจงว่า เศรษฐีเป็นคนดีที่ไม่ขออะไรเรามาก นอกจากที่พักอาศัย แม้เราอนุญาตเรื่องอาหารก็ยังไม่ยอมรับว่าจะอาศัยอาหารของเราเป็นประจำ

"ครั้งนี้มีข่าวเล่าลือว่า มีปราสาทก่ออิฐถือปูนหลังหนึ่งกำลังสร้างในเนื้อที่กว้างขวางในกรุงไพศาลี นายช่างที่ก่อสร้างมิใช่ชาวกรุงไพศาลี แต่เดินทางมาจากแคว้นโกศล เค้าโครงที่ก่อสร้างนั้นดูมุ่งหมายจะลบล้างแบบก่อสร้างทุกแบบในกรุงไพศาลีทีเดียว เพราะเหตุที่คนงานก่อสร้าง แม้จะเป็นชาวไพศาลี แต่นายช่างผู้ควบคุมสั่งการเป็นชาวสาวัตถีราชธานีแห่งแคว้นโกศล ผู้อยากรู้ทั้งหลายจึงไม่สามารถทราบได้ว่าใครเป็นเจ้าของ และใครจะอยู่เมื่อสร้างเสร็จแล้ว

"มีมิตรสหายหลายคนมาชวนให้เราไปดูปราสาทนั้น ซึ่งมิใช่งามเฉพาะตัวปราสาท แต่มีการตกแต่งบริเวณอย่างประณีตบรรจงยิ่ง เราเสียไม่ได้ก็ไปดูกับเขาบ้าง เพื่อมิให้ผู้ชวนเสียน้ำใจ แต่เราก็กล่าวกะผู้ชักชวนเป็นการแสดงความคิดเห็นไว้ล่วงหน้าว่า จะมีประโยชน์อะไรด้วยการไปหลงใหลชื่นชมกับทรัพย์สมบัติของผู้อื่น เพราะแม้จะงามเลิศลอยล้ำฟ้าก็สู้กระท่อมมุงด้วยใบไม้ซึ่งเป็นของเราเองไม่ได้ สมบัติของผู้อื่น ผู้อื่นเขาก็ครอบครอง เราจะไปทำอะไรได้ ที่เรายอมไปดูด้วยมิใช่เพื่อไปกระหยิ่มยินดี แต่จะไปดูแบบแผนการก่อสร้าง ซึ่งเล่าลือกันนักหนาว่า งามลบล้ำปราสาทราชมนเทียรของเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย

"พวกท่านอาจไม่ทราบชัดเจนถึงอัธยาศัยของชาวไพศาลีอยู่ข้อหนึ่งคือ ความนิยมชมชื่นในสิ่งสวยงาม บางคนแม้ท้องจะยังพร่องไม่เต็มบริบูรณ์นัก แต่ก็จะไม่ยอมให้ความงดงามบกพร่องเป็นอันขาด การสร้างบ้านอยู่อาศัย การใช้เครื่องนุ่งห่ม มีการประกวดแข่งขันกัน อย่างเกือบจะกล่าวได้ว่าหน้าตาของคนนั้นมิได้อยู่ที่หน้าตาจริงๆ แต่ไปอยู่ที่อาคารบ้านเรือนงดงาม เครื่องอาภรณ์งดงาม จนกระทั่งมีบางคนแสร้งพูดล้อชาวไพศาลีว่า เป็นผู้ต้องการความอิ่มตามากกว่าความอิ่มท้อง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! แม้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็เคยตรัสชมชาวไพศาลีว่าแต่งตัวงดงาม ในเมื่อประทับอยู่ท่ามกลางภิกษุทั้งหลาย ในสมัยหนึ่งตามความเข้าใจของเรา พระองค์คงจะชี้ให้เห็นความเป็นระเบียบทางกายหรือระเบียบภายนอก เพื่อจูงเข้าหาระเบียบภายในคือจิตใจ เพราะพระองค์ย่อมปรารถนาทุกสิ่งที่ประสบพบเห็นให้กลายเป็นเรื่องสอนใจคนได้ทุกอย่าง

"เมื่อเราเดินไปถึงสถานที่ก่อสร้าง ซึ่งเลื่องลือกันนั้น เราต้องยืนตะลึงไปชั่วครู่แทบไม่เชื่อตาตนเอง ว่ามนุษย์เราจะมีความคิดอ่านออกแบบก่อสร้างได้อย่างวิจิตรตระการตาถึงเพียงนี้ บริเวณปราสาทโดยรอบมีการแบ่งเป็นทางเดิน เป็นสนามหญ้า เป็นที่ปลูกไม้ดอก ซึ่งกำลังมีดอกงดงาม บางแห่งมีการปลูกไม้ผลและไม้ที่เป็นประโยชน์ทางให้ร่มเงา ใครที่มีทุกข์เดินเข้าไปในบริเวณนั้น คงจะลืมความทุกข์ได้ชั่วคราวเป็นแน่ ตัวปราสาทเล่า แม้ร่างร้านยังคงปรากฏอยู่ เพราะการก่อสร้างยังไม่แล้วเสร็จ ก็มีความงามอย่างบอกไม่ถูก ช่างเหมาะสมกลมกลืนกับบริเวณอย่างหาที่ติมิได้ อย่างนี้นี่เล่ามิตรสหายเราจึงพากันนิยมชมชื่นด้วยตนเองไม่พอ ต้องไปชักชวนให้เรามาร่วมตื่นเต้นในความงามนี้ด้วย

"เพียงเสาประทีปโดยรอบบริเวณปราสาทนั้น ก็น่าจะกว่าร้อยต้น เสาแต่ละต้น ก็มีแบบอย่างซึ่งผิดไปกว่าที่เคยเห็นในแคว้นวัชชี มีความประณีตพิสดารคล้ายจะเย้ยช่างชาวกรุงไพศาลีว่า ยังไม่ต้องดูปราสาทก่อน เพียงฝีมือ

ช่างทำเสาประทีปเท่านั้น ก็น่าจะทำให้ตื่นตะลึงในฝีมือไปแล้ว สหายของเราผู้นำไปชมรู้มากออกไปด้วยว่า เครื่องประกอบบางอย่าง ทำสำเร็จรูปมาจากแคว้นโกศล บางอย่างก็ใช้ช่างฝีมือ ซึ่งเดินทางร่วมมากับหัวหน้าใหญ่ จัดทำขึ้นในไพศาลีนี้เอง

"ขณะนั้นความคิดแวบหนึ่งก็มาปรากฏแก่เรา เป็นความคิดที่ปรารภถ้อยคำของท่านอาจารย์วิศวามิตรที่เคยทำนายไว้ว่าเราจะต้องไปเป็นอาจารย์ใหญ่สืบแทนท่าน ซึ่งเราเองไม่เห็นมีทางเป็นไปได้ แต่ความคิดขณะนั้นได้เกิดขึ้นว่า ถ้าเป็นไปได้จริงดามคำทำนาย เราจะเชื้อเชิญช่างฝีมือทุกสาขาไปร่วมงาน สั่งสอนอบรมกุลบุตรด้วย จะทำให้เป็นการปิดกั้นคำพูดของคนบางคน ที่กล่าวว่าไปเรียนวิชาสาขาอะไรในสำนักวิศวามิตร แล้วไม่มีครูสั่งสอน ต้องเดินทางกลับด้วยความคาดผิด ว่ามีสอนครบทุกวิชา

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เรากลับสู่ที่อยู่ของเราด้วยความคิดวุ่นวายหลายอย่าง โดยมากเป็นไปในทำนองอยากให้มีการสั่งสอนอบรมเพื่อมีผู้รู้ผู้ชำนาญมากๆ ว่าจะทำอย่างไรดี แต่ความคิดทะเยอทะยานที่จะได้มี หรือครอบครองปราสาทเห็นปานนั้นบ้างมิได้เกิดขึ้นแก่เราเลย เพราะได้รับการอบรมจากสำนักวิศวามิตรให้คอยชี้หน้าเจ้าตัวความทะเยอทะยานอยู่เสมอ จนบ่อยครั้งเข้ามันก็ชักจะอายหน้า ไม่ค่อยมาปรากฏให้ชี้บ่อยๆ เหมือนเมื่อศึกษาในดอนแรกๆ

"ระหว่างเวลาดังกล่าวนั้น ดูเหมือนว่าใครไม่ได้พูดถึงเรื่องปราสาทหลังใหญ่และใหม่อันวิจิตรพิสดารนั้นแล้ว ก็ทำท่าว่าจะเป็นคนล้าสมัยไปมากทีเดียว ความสนใจของชาวไพศาลีจึงไปอยู่ที่ปราสาทอันตระหง่านงามหลังนั้นเป็นพิเศษ ที่ว่าพิเศษเพราะไม่มีใครรู้ว่าใครเป็นผู้สั่งสร้าง หรือใครเป็นเจ้าของ มีผู้คนพยายามไปซักถามก็ได้รับคำตอบจากคนงานว่าไม่ทราบ ถ้าอยากรู้ขอให้ไปถามนายช่างผู้ควบคุม ครั้นไปถามนายช่าง ก็ได้รับคำตอบอีกว่า ขณะนี้ผู้สร้างยังไม่ต้องการจะบอก ขอให้อดใจไว้ทราบเวลามีการฉลองปราสาทนั้นดีกว่า การดอบอย่างซัดกันไปซัดกันมาอย่างนี้ยิ่งทำให้คนสนใจเป็นทวีคูณ จึงมีข่าวเล่าลือต่างๆ ว่า เป็นของคนนั้นคนนี้ไม่แน่นอนลงได้

"มีเรื่องน่าขันยิ่งกว่านั้น ก็คือ วันหนึ่งพี่ชายคนใหญ่ของเราแวะมาเยี่ยมเราที่บ้าน แล้วเล่าให้ฟังว่าในลิจฉวีสภา ซึ่งพี่ชายของเรามีหน้าที่ร่วมประชุมอยู่ด้วยนั้น ก็มีการไต่ถามกันถึงเรื่องปราสาทนั้นว่าใครเป็นเจ้าของ แต่ไม่มีใครตอบได้ ถึงกับมีการเรียกราชบุรุษผู้สืบราชการลับที่เป็นหัวหน้าให้ไปชี้แจงก็ชี้แจงไม่ได้ว่าปราสาทนั้นเป็นของใคร เจ้าลิจฉวีพระองค์หนึ่งถึงกับดรัสขึ้นด้วยความไม่พอใจว่า เพียงเรื่องเท่านี้ยังไม่รู้ ถ้าเป็นเรื่องราชการบ้านเมืองจะรู้ได้อย่างไร หัวหน้าสืบราชการลับก็ได้แต่โต้ดอบว่า ผู้เกี่ยวข้องในการก่อสร้างไม่ยอมพูดบอกใครๆ เลย แล้วเราก็ไม่มีพระราชกำหนดกฎหมายที่เอาผิดผู้ไม่ยอมบอกเรื่องส่วนตัวของผู้อื่น เรื่องของปราสาทหลังนั้น จึงเป็นเรื่องใหญ่ถึงขนาดที่ทำให้ใครต่อใครต้องเดือดร้อนวุ่นวาย เพียงเพื่อจะรู้ว่าใครเป็นเจ้าของด้วยประการฉะนี้

"ต่อมาเมื่อการก่อสร้างปราสาทนั้นเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้ว ก็มีการประกาศอนุญาตให้มหาชนเข้าชมได้ตลอดเวลา ๗ วัน แล้วจะปิด ๗ วัน เพื่อเตรียมการฉลอง ผู้ประกาศนั้นก็มิใช่คนภายในปราสาท แต่เป็นชาวบ้านทั่วๆ ไปที่ไปดูปราสาทนั้นเอง ได้ข่าวมาจากช่างอีกต่อหนึ่ง

"นายประตูและผู้รับใช้ประจำปราสาทนั้นต้องทำงานอย่างหนัก ในการควบคุมให้ผู้เข้าชมต้องล้างเท้าเช็ดเท้าก่อนจึงเข้าในบริเวณปราสาทได้ ผู้คนก็หลั่งไหลไปชมวันแล้ววันเล่า ในราตรีมีการตามประทีปโคมไฟอย่างงดงามเป็นพิเศษ ผู้ใดไปดูเวลากลางวันแล้ว ได้ข่าวว่ามีการประดับโคมไฟงดงามในราตรีก็พากันไปดูซ้ำอีก แต่ในราตรีจะดูได้เพียงนอกบริเวณ ไม่อนุญาตให้ใครเข้าไปในเขตภายใน แม้จะได้ดูเพียงเขตภายนอก แต่เนื่องจากประทีป

โคมไฟซึ่งจัดไว้อย่างสวยงามเป็นพิเศษนั้น ไม่เคยปรากฏอย่างนี้มาแต่ก่อน ผู้คนก็พากันมาชมอย่างแออัด ทำให้การเดินทางไปมาในถนนหน้าปราสาทนั้นพลอยติดขัดไปด้วย

"แต่จนถึงบัดนั้น ก็ยังไม่มีใครรู้ว่าปราสาทนั้นเป็นของใคร ครั้นครบกำหนด ๗ วันแล้ว ก็มีการปิดประตูบริเวณปราสาท เพื่อประดับประดาส่วนประกอบภายนอกให้ยิ่งขึ้นไปกว่าเมื่อเปิดให้มหาชนชมครั้งที่แล้วมา

"ครั้นแล้วก็มีกลุ่มคนหลายสิบกลุ่ม แต่งกายงดงามมีระเบียบ ได้รับการจ้างจากผู้รับคำสั่งมาจากผู้อื่นอีกต่อหนึ่งให้เที่ยวเชิญกษัตริย์ลิจฉวี เศรษฐี และพ่อค้า มหาอำมาตย์ผู้มีชื่อเสียงทั้งหลาย เนื่องในงานฉลองปราสาท ในการเชิญนั้นผู้ที่รับจ้างไปเชิญก็ตอบไม่ถูกว่าใครเป็นผู้เชิญ เป็นแต่อ้างว่าได้รับใช้มาอีกต่อหนึ่ง เจ้าของปราสาทจะปรากฏตัวในวันฉลอง และเพื่อเป็นเครื่องหมายว่าผู้มาเชิญมิได้เชิญเองตามชอบใจ ผู้รับเชิญจึงได้รับใบลานจารึกข้อความเชิญ อันหุ้มกรอบด้วยทองคำอย่างงดงามด้วย

"การเชิญอย่างลึกลับพิสดารนี้ ยิ่งทำให้โจษขานกันโกลาหลยิ่งขึ้น ทุกคนอยากเห็นอยากรู้จักเจ้าของปราสาทและพากันเร่งให้ถึงวันนั้นเร็วๆ เพื่อจะได้คลายความสงสัยเสียที

"กลุ่มชนผู้ส่งคำเชิญได้กำชับผู้รับเชิญให้ไปได้ไม่เกินสองคน ด้วยอ้างเหตุผลว่า สถานที่แม้จะกว้างขวาง แต่เกรงว่าผู้รับเชิญจะมากมายจนอึดอัด จึงต้องจำกัดจำนวนผู้จะไปจากบ้านหนึ่งไม่ให้เกินสองคนดังกล่าวแล้ว แต่ใครจะไปด้วยหรือไม่ไปให้เป็นเรื่องของเจ้าบ้านที่รับคำเชิญเป็นผู้ตัดสินเอง

"ประมาณว่าผู้ได้รับเชิญมีไม่น้อยกว่าพันราย และถ้ากะอย่างธรรมดาถ้าไปครบหมด ก็จะมีผู้ไปในงานฉลองนี้ถึงสองพันคน เราเองก็ได้รับเชิญด้วย ท่านบิดาของเราและพี่ชายของเราก็ได้รับเชิญ ยิ่งกว่านั้น เศรษฐีผู้ตกยากยังคงอาศัยพักผ่อนหลับนอนในเรือนหลังน้อยที่เราจัดให้ก็ได้รับเชิญเช่นกัน

"เศรษฐีก็มีสิทธิจะนำคนไปได้คนหนึ่ง จึงชวนสังกิจจ์ผู้ใกล้ชิดของเราร่วมไปด้วย

"เราเชื่อว่าทุกคนที่ได้รับเชิญอยากจะไป ด้วยความต้องการรู้ว่าใครที่เป็นผู้ชอบทำอะไรแปลกๆ อย่างนี้มากกว่า เพราะเรื่องเช่นนี้เป็นครั้งแรกในกรุงไพศาลี

"ครั้นถึงเวลาบ่ายแดดอ่อนของวันงาน ผู้ได้รับเชิญซึ่งส่วนมากเป็นคนสำคัญของในแคว้นวัชชี ก็แต่งกายงดงามขึ้นสู่ยานเทียมด้วยม้าหลากสี มุ่งตรงไปสู่ปราสาทนั้น มีมหาชนมายืนดูอยู่สองข้างทางแน่นขนัด เพื่อดูแขกที่ไปในงานแต่งกายอย่างประณีต ใบลานกรอบทองคำทำให้ผู้รับเชิญเห็นว่า เจ้าของปราสาททำงานครั้งนี้อย่างใหญ่โตจริงๆ น่าจะต้องเป็นบุคคลผู้มีความสำคัญและมั่งมีมากจึงทำเช่นนั้นได้ ด้วยเหตุนี้การแต่งกายไปในงานจะทำอย่างธรรมดาก็น่าเกลียด จึงพากันแต่งกายงดงามแบบที่แต่งในวันนักขัตฤกษ์

"เราได้ทราบมาในภายหลังว่า บางบ้านได้รับเชิญด้วยใบลานเดียว ซึ่งจะไปได้เพียง ๒ คน แต่บ้านนั้นเป็นครอบครัวใหญ่ มีบุตรธิดามาก ต่างก็แย่งกันจะไปให้ได้ บ้างก็ถึงกับกราบไหว้วิงวอนมารดาบิดาให้งดไป ขอให้ตนได้ไปแทน เพราะมารดาบิดาสูงอายุแล้ว ไปในงานคนมากๆ จะดีอะไร บางบ้านมารดาก็ยินยอม แต่บางบ้านมารดาบิดาก็อยากรู้อยากเห็นเหมือนกัน จึงเกิดโต้เถียง ถึงกับบางแห่งร้องไห้ตัดพ้อต่อว่ากันด้วยเรื่องการไปในงานก็มี ด้วยเหตุนี้ท่านทั้งหลายก็คงนึกเห็นได้เองว่า การไปในงานฉลองปราสาทลึกลับนั้นจะใหญ่โตโกลาหลสักเพียงไร

๑๖

ความดีส่งผล

“พวกเราได้ไปถึงปราสาทนั้นก่อนเวลาที่กำหนด แม้เช่นนั้นก็ปรากฏว่ามีผู้รับเชิญเป็นอันมากไป ชุมนุมกันอยู่แล้ว บ้างเดินดูบริเวณ บ้างขึ้นชมบนปราสาท ดูสับสนขวักไขว่จนไม่รู้ว่าใครเป็นใคร ถ้าเป็นบ้านเรือนธรรมดาก็น่าจะแออัดจนไม่มีที่จะเดิน แต่ผู้สร้างปราสาทคงมีเจตนาอยู่แล้วที่จะให้สถานแห่งนั้นเหมาะสมทั้งเป็นที่อยู่อย่างโอ่อ่าน่ามีความสุข และเหมาะสมที่จะจัดให้มีมหาสมาคมในบางโอกาส ผู้ไปประชุมในวันนั้นจึงได้รับความสะดวกสบายอย่างเต็มที่

“เมื่อเดินชมบริเวณรอบนอกปราสาทด้วยความพึงพอใจแล้ว พวกเราก็พากันเดินเข้าไปในตัวปราสาท ซึ่งก่อสร้างและประดับตกแต่งอย่างวิจิตรบรรจง มีผู้เฝ้าสถานที่คอยชี้ทางให้ไปทางโน้นทางนี้ โดยไม่ต้องเสียเวลาย้อนกลับมาทางเก่า

“ผู้สูงอายุไม่พอใจจะขึ้นชั้นบน ก็จะเดินชมอยู่ชั้นล่างได้อย่างเพลิดเพลิน ส่วนคนที่ยังอยู่ในวัยพอจะขึ้นชั้นสองชั้นสามได้ ก็พากันขึ้นชมโดยทั่วถึง

“ณ ชั้นที่สามนั้น มีห้องคลังอยู่ห้องหนึ่งมีหีบใหญ่สามหีบเปิดฝา มองเห็นกหาปณะทองคำเต็มขอบปากพอดี มีชายหนุ่มร่างกำยำแต่งกายแบบนักรบถืออาวุธเฝ้าอยู่ทั้งภายในและภายนอกห้องคลังนั้นอย่างเคร่งขรึม ผู้เข้าชมเว้นเสียมิได้ที่จะรู้สึกตื่นตะลึงในความมั่งคั่งอย่างหาที่เปรียบได้โดยยากของบุคคลผู้ครอบครองตึกนั้น ซึ่งจนบัดนี้ก็ยังไม่มีใครทราบว่าคือใครกันแน่

“มีคนหลายคนไม่ตั้งใจจะขึ้นชมชั้นบน แต่พอได้ข่าวการเปิดคลังกหาปณะทองคำ ก็เปลี่ยนความตั้งใจขึ้นไปเพื่อให้เห็นประจักษ์ด้วยสายตาตนเอง

“ห้องนอนมีอยู่ทั้งสามชั้น แต่ละห้องก็จัดอย่างประณีตงดงาม ถึงขนาดที่ทำให้กษัตริย์ลิจฉวีหลายพระองค์ต้องหันมากระซิบกัน เพื่อว่ากลับไปจะต้องจัดให้งดงามมีระเบียบเช่นนี้บ้าง ในชั้นที่สามมีห้องนอนอันมีสิริยิ่งซึ่งจัดไว้อย่างงดงามที่สุด ทั้งด้วยของมีค่าและด้วยความเป็นระเบียบ

“หลายคนเมื่อเดินชมแล้ว ถึงกับถามกันว่า ปราสาทของพระเจ้าปนาทะซึ่งเลื่องลือกันยิ่งนักในนิยายโบราณว่าเป็นปราสาทสร้างด้วยทองคำนั้น จะมีความงดงามน่าตื่นตาตื่นใจเสมอเหมือนปราสาทนี้หรือไม่

“ในที่สุดผู้ได้รับเชิญ ซึ่งมาสู่สถานที่นั้นอย่างมากมายก็ได้รับบอกเล่าให้ไปพร้อมกันที่ลานด้านหนึ่งของปราสาท เป็นลานกว้างปูลาดด้วยหินอ่อนมีลายลึกคล้ายกับมีน้ำขังอยู่

“ครั้นแล้วก็มีชายผู้หนึ่งขึ้นไปยืนบนยกพื้นสูง ยกมือขึ้นประนม แสดงคารวะต่อแขกผู้ไปในงานนั้นแล้วกล่าวว่า

“ ‘ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! บัดนี้ท่านทั้งปวงมาประชุมพร้อมกันแล้ว ข้าพเจ้าขอเชิญท่านเจ้าของปราสาทขึ้นมากล่าวสาราณียกถาต้อนรับปราศรัยกับท่านทั้งหลาย’

“พอสิ้นคำกล่าวทุกคนก็เพ่งมองไปที่ยกพื้นสูงนั้นว่าใครจะเป็นผู้ก้าวขึ้นไป ครั้นแล้วทุกคนก็ตื่นตะลึงถึงกับอุทานออกมาด้วยความแปลกใจ ในเมื่อเห็นเศรษฐีขอทานที่อาศัยอยู่ ณ เรือนหลังน้อยในบ้านของเรา ถือไม้เท้าก้าวขึ้นไปสู่ยกพื้นนั้นมีชายหนุ่มคนหนึ่งประคองขึ้นไป

“เสียงพูดกันพึมพำแซ่ไปว่า ‘เศรษฐีขอทานฯ’ บางคนก็ถึงกับพูดว่า ‘เมื่อวานนี้ เรายังไล่แกออกจากบ้านเลย นี่มันอย่างไรกัน’

“เมื่อเสียงอื้ออึงสงบลงบ้างแล้ว เศรษฐีผู้ทำตนเป็นยาจกก็ยกมือขึ้นประนมทำความเคารพต่อที่ประชุม แล้วกล่าวว่า

“ ‘ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ข้าพเจ้าเชิญท่านมาประชุมพร้อมกันในวันนี้ ก็เพื่อขอให้รับทราบเรื่องราวบางประการ

“ ‘ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ข้าพเจ้าเชื่อว่าท่านทั้งปวงคงรู้จักข้าพเจ้าดี ในฐานะที่ข้าพเจ้าเคยเป็นเศรษฐี โดยได้รับแต่งตั้งจากสิจฉวีสภาในสมัยหนึ่ง ต่อมาท่านทั้งหลายก็คงรู้จักข้าพเจ้าดีอีกว่า เศรษฐีผู้นั้นประสบความหายนะถึงขนาดต้องเป็นขอทาน เที่ยวอาศัยนอนตามฝาเรือนของบุคคลอื่น ยังชีพไปมื้อหนึ่งๆ ด้วยอาหารที่ขอได้จากท่านผู้มีเมตตากรุณาทั้งหลาย

“ ‘แต่ในขณะนี้ท่านก็พบข้าพเจ้าอีกในฐานะเป็นเจ้าของปราสาทใหญ่โตงดงาม ซึ่งเป็นเรื่องกลับไปกลับมาน่าสงสัย ข้าพเจ้าจึงจะขอถือโอกาสนี้ชี้แจงความจริงให้ทราบ

“ ‘ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ท่านคงรู้ดีแล้วว่า ข้าพเจ้าไม่มีบุตรหรือทายาทที่จะสืบสกุลรับมรดกเลย คงมีแต่คนรับใช้ผู้ซื่อสัตย์จงรักภักดีอยู่บางคน เพราะฉะนั้น เมื่อภริยาของข้าพเจ้าถึงแก่กรรมลง ความรู้สึกว่าตนเองเป็นไม้ใกล้ฝั่งก็เกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้า เตือนใจให้ดั้นอยู่ในความไม่ประมาทยิ่งขึ้น

“ ‘ข้าพเจ้าคิดว่า ทรัพย์สมบัติทั้งปวงที่ทำมาหาได้มากมาย ถึงขนาดที่ข้าพเจ้าได้รับแต่งตั้งให้เป็นเศรษฐีนั้น ข้าพเจ้าได้มาโดยสุจริต ด้วยเรี่ยวแรง ด้วยความคิด ด้วยความอุตสาหะพยายาม และด้วยการรู้จักเก็บออม ไม่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายโดยไม่จำเป็น

“ ‘ข้าพเจ้ามิได้เป็นบุตรของผู้มั่งมีมาก่อน แต่เป็นบุตรของคนจนดกทุกข์ได้ยาก หาเลี้ยงปากท้องไปวันหนึ่งๆ ด้วยความฝืดเคือง แต่มารดาบิดาของข้าพเจ้าสั่งสอนให้ข้าพเจ้ามีความพากเพียรอดทน ไม่กลัวความยากลำบากใดๆ ข้าพเจ้าเคยรับจ้างทำงานหนักมาแล้วทุกอย่าง ด้วยความอดทนและอดออมนั้น ข้าพเจ้าค่อยมีทรัพย์เก็บสะสมไว้พอสมควรจะลงทุนบางอย่างได้ ข้าพเจ้าจึงลงทุนประกอบการค้าใช้เรี่ยวแรงของตนผสมกับทุนที่ลงไป ก็สามารถขยายงานให้เกิดความเจริญขึ้นโดยลำดับ ๔๐ ปีของความดรากดรำ และความเจียมตัวทำให้ข้าพเจ้ามีทรัพย์สินเพิ่มพูนยิ่งขึ้น มีสาขาการค้าอยู่ในราชธานีที่สำคัญเกือบทุกแห่ง เช่น ปาตลีบุตร สาวัตถี อโยธยา รวมทั้งพาราณสีซึ่งอยู่ไกลออกไป

“ ‘บุคคลได้รับมอบหมายให้ทำการแทนข้าพเจ้าในชนบทราชธานีนั้นๆ เป็นผู้ที่ข้าพเจ้าเลือกแล้วว่ามีความซื่อสัตย์สุจริต และก็ได้ดั้นมั่นอยู่ในคุณธรรมดังกล่าวเป็นอันดีดลอดมา

“ ‘เมื่อข้าพเจ้าปรารภความตายแห่งภริยาของข้าพเจ้า ปรารภความที่ข้าพเจ้าได้ทรัพย์นี้มาด้วยความยากลำบาก และโดยชอบธรรม ข้าพเจ้าก็คิดว่า เป็นการสมควรอย่างยิ่งที่ข้าพเจ้าจะต้องหาทายาทผู้รับมรดกตั้งแต่บัดนี้ไป โดยถือเอาบุคคลผู้ตั้งอยู่ในคุณธรรมและมีเมตตากรุณาแก่ข้าพเจ้าโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

" 'ข้าพเจ้าได้กะงานก่อสร้างไว้ตั้งแต่ยังหาทายาทไม่ได้ จนกระทั่งได้ลงมือก่อสร้างไปบ้างแล้ว ในชั้นแรกก็ยังไม่มีใครสังเกตผลแห่งการก่อสร้างนั้น เมื่อเห็นปราสาทหลังนี้ พอจะมีรูปร่างขึ้นมาแล้ว ข้าพเจ้าจึงทำเป็นถึงความหายนะ ยอมทนลำบากไปนอนตามฝาเรือนของคนอื่น ลองเที่ยวขออาหารตามบ้านอื่นๆ เพื่อยังชีวิตให้เป็นไป ซึ่งก็เป็นประโยชน์อยู่บ้าง ในการศึกษาชีวิตของยาจก

" 'ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! แท้จริงข้าพเจ้าไม่มีข้อที่จะต้องตัดพ้อต่อว่าท่านผู้ใดเลย ข้าพเจ้าไปขอทานตามบ้านมิใช่เพื่อคอยจับผิดท่านผู้ใด แต่เพื่อมองหาบุคคลผู้สมควรเป็นทายาทรับมรดกของข้าพเจ้ามากกว่า เพราะฉะนั้น การที่ข้าพเจ้าขอได้บ้างไม่ได้บ้าง หรือแม้บางครั้งก็ถูกขับไล่ให้ออกจากบริเวณบ้านนั้น ข้าพเจ้ามิได้ถือเป็นเหตุโกรธเคืองท่านผู้ใดเลย เพราะข้าพเจ้าทราบดีว่า แต่ละท่านก็มีภาระหน้าที่จะต้องทำมาหาเลี้ยงชีพ ซึ่งจะคอยมาสนใจกับยาจกเข็ญใจอยู่ตลอดเวลานั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ บางครั้งท่านกำลังหมกมุ่นวุ่นวายอยู่กับเรื่องการประกอบอาชีพ เมื่อข้าพเจ้าไปรบกวน ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่จะต้องเกิดโทสะขับไล่เอาบ้าง ข้าพเจ้ามิได้ไปขอทานเพื่อจับผิด หรือเพื่อโกรธเคืองท่านผู้ใด ท่านจึงวางใจได้ว่าการเชิญท่านทั้งหลายมาวันนี้ มิใช่เพื่อจะทำให้ท่านผู้ใดเดือดร้อน นอกจากจะขอประกาศให้ทราบว่า ปราสาทหลังนี้สร้างขึ้นด้วยทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรม เพื่อจะมอบให้แก่บุคคลซึ่งตั้งอยู่ในธรรม ซึ่งข้าพเจ้าได้พบแล้ว และมาประชุมอยู่ในที่นี้ด้วย

" 'ท่านผู้นั้น คือ ฉันทสุภลิจฉวี ผู้ทรงมีอุปการะให้ที่อยู่และอาหารแก่ข้าพเจ้าระหว่างเวลาที่ทำตนเป็นยาจกเข็ญใจ ข้าพเจ้าได้ตระหนักในคุณธรรมของท่านอย่างใกล้ชิด และเห็นว่าท่านเป็นผู้สมควรแก่ทรัพย์สมบัติอันชอบธรรมของข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงขอประกาศ ณ ที่นี้ว่า ปราสาทหลังนี้พร้อมทั้งบริเวณกับทั้งทรัพย์สินทั้งปวงที่อยู่ในปราสาทนี้ รวมทั้งคนรับใช้เป็นของตกแก่ท่าน 'ฉันทสุภลิจฉวี' ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ขอท่านทั้งหลายได้โปรดให้สาธุการโดยพร้อมเพรียงกัน'

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! นามว่า 'ฉันทสุภะ' เป็นนามของเราในสมัยที่ยังมิได้มารับตำแหน่งหัวหน้าสำนักวิศวามิตรนี้ ขณะนั้นเสียงสาธุการสามครั้งได้ดังก้องขึ้นประหนึ่งว่า จะทำให้ปราสาทสะเทือนสะท้านไป!

"ครั้นแล้วเศรษฐีชรานั้น ได้กล่าวต่อไปว่า ทรัพย์สินที่ท่านจัดแบ่งและยกให้เราครั้งนี้นั้น เป็นส่วนที่ยกให้โดยเด็ดขาด เศรษฐียังมีบ้านเรือนของตนเอง ยังมีทรัพย์สินที่เหลืออีกส่วนหนึ่ง จะแบ่งให้แก่คนรับใช้ที่ซื่อสัตย์บางส่วน และส่วนที่เหลือเมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ก็จะได้มอบให้แก่ลิจฉวีสภาพิจารณาจัดการให้เป็นประโยชน์แก่ชาววัชชีส่วนรวมต่อไป

"ขณะนั้นก็มีเสียงตะโกนอยากจะขอเห็นหน้าเรา จากกลุ่มชนที่ประชุมกันอยู่นั้น เราจึงต้องแหวกกลุ่มชนไปยืนบนพื้นท่ามกลางเสียงโห่ร้องแสดงความยินดีของคนทั้งหลาย ครั้นแล้วก็มีเสียงตะโกนให้เรากล่าวข้อความอะไรก็ได้แก่ที่ประชุม เราจึงกล่าวว่า

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ข้าพเจ้ามิได้คาดคิดว่าจะได้รับทรัพย์สินทั้งที่เป็นสังหาริมะและอสังหาริมะมากมายถึงเพียงนี้ ซึ่งไม่คู่ควรกับการที่ข้าพเจ้าให้ท่านเศรษฐีผู้นั้นอาศัยเรือนน้อยๆ ข้างบ้านของข้าพเจ้าเลย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า ถ้าจะถือว่าข้าพเจ้าได้รับสิ่งเหล่านี้เพราะคุณธรรมแล้วก็ควรจะต้องเท้าความไปถึงคุณธรรมของท่านผู้อื่นเป็นสำคัญ

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ถ้าท่านรู้จักข้าพเจ้าดี ก็คงจะทราบว่าข้าพเจ้ามิใช่คนมีคุณธรรมสูงอะไรเลย แท้จริงก็เป็นคนวู่วาม เห็นแก่ตัว และมีอัธยาศัยชอบรุกรานผู้อื่นอยู่ไม่น้อย เมื่อท่านมารดาบิดาส่งข้าพเจ้าไปศึกษาในสำนัก

'วิศวามิตร' ได้รับการอบรมความรู้ความประพฤติบ้างแล้ว ความเกเรและความไม่ดีไม่งามต่างๆ ก็ลดลงไปบ้าง แต่ข้าพเจ้าก็ยังไม่กล้ายืนยันแม้ในบัดนี้ว่า ข้าพเจ้าเป็นคนดีขึ้นแล้ว จะขอกล่าวเพียงว่า ถ้าจะมีความดีอันใดมีอยู่ในข้าพเจ้าบ้าง ความดีนั้นข้าพเจ้าได้มาเพราะท่านอาจารย์ 'วิศวามิตร' อบรมให้ และคติธรรมต่างๆ ที่ท่านอาจารย์อบรมนั้น แท้จริงก็คือแนวพระโอวาท แห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลายนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ ถ้าจะกล่าวมิให้ผิดก็ต้องกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้รับทรัพย์สินจากท่านเศรษฐี เพราะอุปการคุณสั่งสอนของท่านอาจารย์ 'วิศวามิตร' และเพราะคุณธรรมตามที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ บัญญัติไว้นั่นเอง ลำพังตัวข้าพเจ้าเองแล้ว ข้าพเจ้าไม่มีอะไรดีจะนำมาแสดงให้ท่านทั้งหลายเห็นเลย

"เมื่อกล่าวจบ ก็มีเสียงโห่ร้องแสดงความยินดีอีกวาระหนึ่ง ในขณะเดียวกันนั้น ก็มีผู้ขึ้นไปยืนประกาศขอเชิญทุกท่านเข้านั่ง ณ ตั่งเฉพาะตน ซึ่งจัดไว้ จะมีการเลี้ยงอาหารพิเศษในการนี้ด้วย!

"การจัดอาหารใส่ภาชนะนำส่งให้แขกทุกคนที่มาในงานได้เป็นไปอย่างรวดเร็วทันอกทันใจ คล้ายกับได้ซักซ้อมตระเตรียมไว้เป็นเวลาหลายวัน ซึ่งความจริงก็เป็นเช่นนั้น คนของเศรษฐีเตรียมงานครั้งนี้อย่างพร้อมเพรียงและซักซ้อมกันไว้อย่างดีเลิศจริงๆ เป็นเวลาหลายวันมาแล้ว เราจำได้ว่าในอาหารหลายอย่างที่เลี้ยงแขกนั้น มีข้าวมธุปายาสชนิดใส่น้ำน้อย อันมีกลิ่นหอมหญ้าฝรั่น รวมทั้งนมส้มผสมน้ำผึ้งเป็นของหวานอย่างสุดท้าย

"ทุกคนอิ่มหนำสำราญ ท่ามกลางแสงประทีปโคมไฟ อันประดับประดาไว้อย่างงดงามคล้ายอยู่ในความฝัน

"ถ้าจะถามว่าตัวเราเองมีความรู้สึกอย่างไร ในการได้ทรัพย์สินอันมีค่าเห็นปานนั้นโดยมิรู้ตัวมาก่อน เราก็ขอตอบว่าเมื่อเราระลึกพระคุณท่านอาจารย์ที่อุตสาหะพยายามอบรมสั่งสอนเรา จนเป็นเหตุให้ได้รับผลดีอย่างมิได้คาดหมายนั่นเอง เราก็รู้สึกเหมือนมีเสียงของท่านมากระซิบเตือนเราว่า อย่าดื่นเต้นเป็นทาสของสมบัติเหล่านี้ จงทำใจให้สำนึกรู้เท่าทันเสมอ เพราะมันเป็นเพียงโลกธรรม คือ ธรรมประจำโลกเท่านั้น เราจึงมีสติสำรวมระวังยิ่งขึ้น ไม่แสดงความดีใจจนเกินไป หรือแสดงความลุกลี้ลุกลนให้ใครตำหนิได้ คงรักษาอาการปกติธรรมดาและยิ้มแย้มเช่นที่เคยแสดงต่อคนทั้งหลาย

"เมื่อแขกทั้งปวงแยกย้ายกันกลับแล้ว เราจึงเข้าไปหาเศรษฐี แสดงคารวะกล่าวขอบคุณในความปรารถนาดีของท่าน แล้วแจ้งให้ท่านทราบว่าตัวเองจะยังไม่มาอยู่ที่บ้านนี้ แต่จะขอให้ท่านมารดาบิดามาอยู่แทนเรา เพื่อให้ท่านมีความสุขในบั้นปลายแห่งชีวิต เพราะตัวเราก็ยังไม่สามารถสนองพระคุณอะไรท่านได้เลย

"เศรษฐีไม่ขัดข้องประการไร เพราะถือว่าเป็นเรื่องที่สุดแต่เราผู้ได้รับทรัพย์สินแล้วจะพึงจัดการตามความพอใจของตน เราจึงไปกราบเท้าท่านมารดาบิดาทั้งสอง ขอให้ท่านครอบครองปราสาทนั้น โดยเราจะไปมารับใช้ท่านเสมอ ส่วนตัวเราจะขอพำนักอยู่ ณ เรือนเดิมที่ท่านมอบแก่เราต่อไป ตอนนี้ได้มีการเกี่ยงกัน โดยท่านมารดาบิดาไม่รับ จะขออยู่ที่เรือนเดิมแล้วให้เรามาอยู่ปราสาทนี้ แต่ภายหลังที่เราอ้อนวอนยกเหตุผลว่า ขอให้ท่านมาอยู่เพื่อรับสิ่งบูชาคุณของเรา อันจะเป็นสวัสดิมงคลแก่เรา และเป็นตัวอย่างแห่งกตัญญูกตเวทิตาธรรมแก่คนทั้งหลาย ท่านจึงได้ตกลงรับคำ

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! นี่แลเป็นเหตุการณ์ที่เราเรียกว่า 'น้ำขึ้น' ในชีวิตของเราตอนหนึ่ง แต่เราก็เพิ่งนึกได้ว่าท่านทั้งหลายคงเดาไม่ถูกว่าน้ำขึ้นอย่างไร เพราะเคยอยู่แต่ภาคเหนือไม่เคยเดินทางไปยังเขตแดนใกล้ทะเล น้ำทางเหนือมีแต่ไหลลงสู่ที่ต่ำโดยส่วนเดียว เช่น น้ำในแม่น้ำโรหิณีนี้จะไหลลงสู่ภาคใต้ตลอดปี ไม่ว่ามีน้ำมากหรือน้ำน้อย แต่แม่น้ำที่อยู่ใกล้ทะเลเมื่อคราวน้ำทะเลสูงขึ้น น้ำในแม่น้ำก็เอ่อไหลขึ้นเป็นของธรรมดา มีทั้งไหลขึ้นและ

ไหลลงประจำวัน ชีวิตของคนเราก็ฉันนั้น ย่อมมีเจริญรุ่งเรืองบ้างตกต่ำบ้าง ไม่แน่นอนหรือเป็นดั่งที่เราปรารถนาเสมอไป

"บัดนี้เวลาก็ล่วงเลยมามากแล้ว อีกสักครู่หนึ่งดวงจันทร์ก็จะขึ้นทางทิศบูรพา เราอนุญาตให้ท่านทั้งหลายออกไปพักผ่อน จนกว่าดวงจันทร์ขึ้นแล้ว จึงค่อยมาฟังเรื่องราวอีกเล็กน้อย แล้วจึงถึงเวลานอน"

ศิษย์ทั้งหลายแยกย้ายกันไปพักผ่อนกลางแจ้งตามความปรารถนาแห่งตน อากาศเยือกเย็นกว่าเมื่อหัวค่ำ มองไปรอบๆ จะเห็นขุนเขาหิมพานต์ดำมืดกลมกลืนกับขอบฟ้า มีแสงสลัวแห่งดวงจันทร์ ซึ่งยังไม่ขึ้นมาพ้นทิวไม้อีกด้านหนึ่ง คือ สายน้ำโรหิณี ซึ่งไหลลงดลอดเวลา ต่างรู้สึกว่าความสดชื่นราตรีเช่นนี้เป็นที่น่าผาสุก ทำให้จิตใจสงบระงับดีมาก เพราะปลอดโปร่งจากเรื่องอันจะกวนให้เกิดความร้อนใจทั้งปวง

๑๗

สงเคราะห์คนยาก

ต่อมาอีกไม่นานนัก ดวงจันทร์ก็ขึ้น พันทิวไม้ลิบ ๆ ทางตะวันออก ทุกคนแปลกใจที่ได้ยินเสียงคล้าย มีอะไรทุบที่จอมปลวกใหญ่ เมื่อเพ่งดูจึงเห็นสัตว์ ๔ เท้า มีหางยาว มีเกล็ดหุ้มอยู่ทั่วตัว กำลังใช้เท้าหน้าทั้งสองทำลายจอมปลวกอยู่ เพียงครู่เดียวส่วนยอดก็พังลงมา สัตว์นั้นใช้ลิ้นแลบเลียกินตัวปลวกเป็นอาหาร เมื่อเห็นว่าส่วนที่พังลงมายังน้อยนัก ก็ใช้เท้าพังใหม่อีก แล้วแลบเลียกินตัวปลวกอีกต่อไป

ท่านอาจารย์เห็นศิษย์ยืนมุงดูสัตว์นั้น จึงเดินมาถามว่าดูอะไรกัน เมื่อศิษย์คนหนึ่งตอบให้ทราบ ท่านอาจารย์จึงบอกว่า สัตว์นั้นคือตัวนิ่มหรือลิ่น ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า "กปาลปิฏฐิกะ" แปลว่า "มีหลังเป็นแผ่นกระเบื้อง" คือ เกล็ดทั่วตัว และโตยเฉพาะตรงหลังจนจดหาง มีลักษณะคล้ายกระเบื้องมุงหลังคา สัตว์ชนิดนี้ไม่มีฟัน แต่มีลิ้นยาว ใช้แลบเลียกินมดปลวกเป็นอาหาร ไม่เป็นอันตรายแก่มนุษย์ เท้าหน้าทั้งสองของมันแข็งแรง มีเล็บคมมากพอที่จะทำลายจอมปลวกได้ในเวลาไม่นาน

เมื่อพูดกันอีกเล็กน้อยถึงเรื่องสัตว์นั้นแล้ว ทุกคนก็เข้าไปนั่ง ณ ที่เดิม ท่านอาจารย์จึงเริ่มเล่าต่อไป

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ชีวิตของเราในระยะนั้นยังมีลักษณะเป็น 'น้ำขึ้น' ต่อไปอีก มีใครต่อใครเป็นอันมากมาติดต่อขอรู้จัก มาฝากตัวเป็นศิษย์บ้าง มาขอให้ช่วยรับเข้าประจำทำงานในโรงอาวุธบ้าง บางคนมิได้เป็นญาติหรือเคยรู้จักชอบพอกันมาก่อนเลย แต่เขาฉลาดพูด พูดไปพูดมากลายเป็นญาติกันไป และตั้งแต่นั้นมาก็ไปมาติดต่อมิได้ขาด ภารกิจที่สำคัญยิ่งของเราก็คือ พอตื่นเช้าขึ้นยังไม่ทันรับประทานอาหาร ก็มีแขกมารอคอยพบอยู่แล้ว เราเลยต้องจัดบ้านใหม่ให้แขกรอในที่ซึ่งจะไม่เห็นตัวเรา เพื่อว่าเมื่อเราตื่นนอนในเวลาเช้าจะได้เป็นอิสระแก่ตัวเองตามสมควร เพราะการรับแขกโดยที่ยังมิได้ล้างหน้าบ้วนปากหรือสนานกายและทำกิจอื่นๆ ให้เรียบร้อย ก็เป็นการทรมานตัวเองอย่างหนึ่งเหมือนกัน

"อย่างไรก็ตาม เรามิได้แสดงความเหนื่อยหน่ายเอือมระอาให้ปรากฏแก่แขกเหล่านั้น คงต้อนรับด้วยอาการดีงามและยิ้มแย้ม เพราะท่านอาจารย์เคยอบรมอยู่เสมอว่า บรรดามารยาททั้งปวง มารยาทในการต้อนรับเป็นสิ่งสำคัญยิ่งไม่น้อยไปกว่ามารยาทอย่างอื่น แต่แขกบางคนก็ดูเหมือนจะไม่มีธุระอะไรเป็นชิ้นเป็นอันเลย คล้ายกับมาเพื่อให้คุ้นหน้าบ่อยๆ จะได้ดำเนินการอย่างอื่นในภายหลังมากกว่า บางคนก็ดูเหมือนเพียงแต่จะมาเล่าอะไรให้ฟังเท่านั้น บางครั้งก็เกินเวลาอาหารเช้าของเราไป ซึ่งทำให้เราต้องรีบไปโรงงาน โดยที่มิได้รับประทานอาหาร และต้องหาอาหารง่ายๆ บริโภคพอประทังหิวที่โรงงานนั้น ต่อมาเราใช้วิธีใหม่ คือก่อนจะรับแขกก็แต่งตัวเรียบร้อยพร้อมที่จะไปโรงงานได้

"ในเวลาเย็นเรายังกลับมาไม่ถึงบ้าน ก็มีแขกมารออยู่แล้ว พอมาถึง แม้บางวันเหน็ดเหนื่อยก็ต้องแวะรับแขกก่อน เพราะจะเดินผ่านแขกหายเข้าไปภายในบ้านก็ดูเป็นคนไม่มีอัธยาศัยไมตรี

"ครั้นเวลาหัวค่ำควรจะเป็นเวลาได้พักผ่อนบ้าง แขกก็มากันมากขึ้น เพราะเห็นว่าพ้นอาหารเย็นแล้ว เราคงจะไม่มีธุระอะไร แขกบางคนก็สนทนาอยู่ได้จนดึกดื่น แม้บางครั้งเราถึงกับหาวนอน แต่เพื่อมิให้เสียมารยาท เราก็

เอามือปิดปากไว้มิให้เห็นอาการหาว ซึ่งแขกมองเห็นแต่ก็เหมือนมิได้เห็น เพราะคงพูดและเล่าอะไรต่ออะไร ที่เราไม่ต้องการรู้ ไม่ต้องการฟังเลย และเราก็ต้องทนฟัง ทนแสดงอาการสนใจต่อไปจนกว่าเขาจะลากลับ ด้วยความอิ่มเอิบใจว่าสามารถพูดให้เราฟังได้อย่างน่าสนุกสนาน

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราได้เรียนรู้ว่าการเป็นคนสำคัญ มีตำแหน่งและมีทรัพย์นั้น จะมีภารกิจที่ยิ่งใหญ่ไม่แพ้การงานทั้งหลายอยู่อย่างหนึ่ง คือ การคอยต้อนรับแขกด้วยอาการอันดีงาม ประกอบด้วยอัธยาศัยไมตรี จะต้องรับรู้สิ่งที่ไม่ต้องการรู้ จะต้องรับฟังสิ่งที่ไม่ต้องการฟัง และแม้จะเมื่อยขบ อยากพักผ่อนเอนข้างหรือเอนหลังบ้าง ก็จะต้องทนเมื่อยขบ และแสดงอาการกระปรี้กระเปร่า สดชื่นอยู่ตลอดเวลา

"สังกิจจ์คู่ทุกข์คู่ยากของเรา ซึ่งเป็นคนตรงๆ ก็ตั้งหน้าโกรธแค้นแขกทั้งหลาย เราต้องคอยห้ามและตักเตือนให้เห็นแก่มารยาทอยู่เสมอ

"ต่อมาเราต้องใช้วิธีเลี่ยง คือ เมื่อกลับจากโรงงานอาวุธ เราก็เลยไปที่ปราสาทซึ่งท่านเศรษฐีให้ บางครั้งก็ถือโอกาสค้างคืน ณ ที่นั้น ทั้งยังทำให้มีเวลาได้สนทนาใกล้ชิดกับท่านมารดาบิดามากขึ้นด้วย

แต่การทำเช่นนั้นก็ดูเหมือนจะได้ผลดีเพียงไม่กี่วัน พอคนรู้กันเข้า ก็เลยเป็นแขกของท่านมารดาบิดาเราพลอยให้ท่านต้องเพิ่มภาระรับแขกมากขึ้น บางครั้งเป็นเวลากลางวันเกือบตลอดวัน

"คนทั้งหลายรู้ว่า เราแสดงอาการอ่อนน้อม และเอื้อเฟื้อต่อท่านมารดาบิดามาก ในระยะหลังเมื่อใครมีธุระหรือต้องการอะไร ก็มักจะเข้าหาท่านมารดาบิดาของเรา ขอความกรุณาให้ช่วยเจรจากับเรา เพื่อให้การนั้นๆ สำเร็จลุล่วงไปจนได้

"แต่ท่านมารดาบิดาก็ดีต่อเราอย่างน่าบูชา แทนที่ท่านจะนำเรื่องวุ่นวายต่างๆ มาทับถมให้เราตามความประสงค์ของผู้อาศัยปากของท่านเหล่านั้น ท่านพยายามปฏิเสธให้เขามาเจรจากับเราเอง หรือก็เก็บเรื่องเงียบไว้ไม่บอกเล่า เมื่อเขามาทวงถามถึงผลที่คอยอยู่ ท่านก็ตอบไปว่ายังไม่มีโอกาสบ้าง เห็นเหน็ดเหนื่อยมาก็ไม่อยากรบกวนบ้าง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ถ้าจะจัดประเภทความต้องการของผู้มาหาก็น่าจะแบ่งเป็นส่วนใหญ่ได้ ๔ หรือ ๕ ประเภท คือ เพื่อขอเงินทองใช้บ้าง เพื่อให้ช่วยบุตรหรือหลานของตนผู้ทำผิดพลาดถูกราชบุรุษจับไป จึงมาขอให้เราหาทางทำให้เขาปลดปล่อยบ้าง เพื่อให้ช่วยอนุเคราะห์ผู้ที่จะต้องเข้าแข่งขันความรู้ความสามารถในการรับราชกิจ แม้จะไม่มีความรู้ความสามารถก็ขอให้สงเคราะห์ ให้ชนะคนมีความรู้ความสามารถบ้าง เพื่อให้ช่วยเจรจากับเจ้าลิจฉวีพระองค์อื่น ผู้มีตำแหน่งหน้าที่เพื่อฝากผู้นั้นผู้นี้ให้ทำราชกิจบ้าง ประเภทหลังคือมาด้วยความตั้งใจดี ปรารถนาดีเพื่อเยี่ยมเยียนหรือพบปะโดยมิได้หวังประโยชน์อะไรเป็นส่วนตน

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราเคยได้รับอบรมมาจากท่านอาจารย์ให้รับฟังความทุกข์ยากของคนอื่น มิให้มองคนในทางไม่ดีไม่งามไปเสียทั้งหมด เราจึงมิได้แสดงอาการต้อนรับให้แขกคนไรได้รับความเจ็บช้ำน้ำใจเลย การช่วยได้หรือมิได้ช่วยแล้วจะเสียความยุติธรรมหรือไม่ เป็นเรื่องหนึ่งที่เราต้องพิจารณา มิให้เกิดข้อครหาได้ ว่าเราทำการใดๆ ล่วงละเมิดระเบียบแบบแผน เพราะฉะนั้น การจะช่วยใครหรือไม่เป็นเรื่องหนึ่ง ส่วนการรับฟังความทุกข์ความเดือดร้อน และการต้อนรับปราศรัยด้วยใบหน้าอันยิ้มแย้มเป็นอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเราพยายามปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่านอาจารย์เพื่อมิให้ใครกล่าวได้ว่า ฉันทสุภะลืมตัว มองข้ามคนทั้งหลายไปหมด จะยอมติดต่อด้วยก็แต่คนมั่งมีหรือคนสำคัญเท่านั้น

"ในระยะหลัง เราได้ให้ตั้งโรงทานขึ้นเป็นประจำสำหรับแจกอาหารแก่คนยากจนและอดอยาก บางวันก็ไปแจกเองหรือเชิญท่านมารดาบิดาไปช่วยกันแจก บางวันก็ให้สังกิจจ์เป็นหัวหน้าควบคุม แต่เราได้สั่งไว้อย่างหนึ่งแก่สังกิจจ์และคนงานทั้งหลาย มิให้แสดงอาการดูหมิ่น หรือใช้วาจาหยาบคายต่อคนที่มารับแจก อย่าพยายามจับผิดเขาหรือทำอะไรรุนแรง แม้ว่าบางคนจะเข้ามารับแจกถึงสองครั้งในวันเดียว ทั้งนี้เพื่อให้โรงทานของเราทำหน้าที่เพียงให้ ไม่มีหน้าที่ดุด่าหรือลงโทษผู้มารับแจกด้วยประการใด

"แต่แล้วก็เกิดปัญหาขึ้นอีก มีบุคคลบางกลุ่มรวมเป็นพวกเดียวกัน เข้ามารับแจกอาหาร แล้วส่งพวกของตนคอยกีดกันคนอื่น มิให้เข้ามาหรือพยายามทุบตีทำร้าย เป็นเชิงหวงแหนโรงแจกอาหาร จะกีดกันไว้สำหรับพวกตนเท่านั้น เราก็ต้องหาทางแก้ไข เพื่อให้โรงทานของเราเป็นประโยชน์แก่คนยากไร้อดอยากจริงๆ มิใช่เป็นแหล่งผูกขาดของคนเกียจคร้านและมีนิสัยเกเรแต่เพียงพวกเดียว

"การแก้ไขที่ได้ผลดีก็คือ ส่งคนของเราที่ไว้ใจได้ในความซื่อสัตย์ยุติธรรม ให้ตรวจตราในบริเวณนั้นแล้วแจกสลากแก่คนที่เห็นสมควรเป็นพิเศษให้ไปขึ้นอาหารได้จากโรงทาน ส่วนคนที่ต้องการอาหารอื่นๆ ก็ให้เรียงกันไปขอรับสลากจากที่แจกสลากซึ่งจัดไว้ ให้เดินเรียงเข้าไปขอรับได้ทีละคน โดยนัยนี้ การแย่งการรับสลากไม่เกิดขึ้น ผู้เจ็บป่วยหรือพิการก็ได้รับสลากโดยมิต้องเข้าแถวกับคนอื่น เพราะมีคนของเราเที่ยวแจกเป็นพิเศษอยู่แล้ว

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านอาจารย์เคยสอนเราว่าการให้ทานนั้นอย่าจู้จี้กับผู้รับมากนัก เพราะถ้าจะจู้จี้เลือกสรรมากเกินไป ก็เกือบจะให้อะไรแก่ใครไม่ได้เลย ข้อสำคัญให้ตั้งจิตอนุเคราะห์และปรารถนาดีเป็นประมาณ แต่ก็อย่าให้ถึงกับให้ทานด้วยความโง่ คือ ให้คนหลอกลวงปั้นเรื่องต่างๆ ขึ้นเพื่อให้เราจ่ายทรัพย์ให้ เราปรารถนาจะตัดเรื่องยุ่งยาก จึงจัดตั้งโรงทานขึ้น เพื่อให้ผู้ต้องการอาหารได้อิ่มหนำ แม้จะมีใครที่ไม่สมควรเพราะเป็นผู้หาเลี้ยงชีพโดยสุจริตมาร่วมรับเอาอาหารไปบ้าง ก็ยังดีกว่าคนยากจนขัดสนจริงๆ ไม่มีโอกาสได้รับการสงเคราะห์เลย

"ท่านเศรษฐีชราผู้มอบปราสาทให้แก่เราพร้อมทั้งทรัพย์สินเงินทองจำนวนหนึ่งนั้น ยังได้กรุณาไปมาให้คำแนะนำแก่เรา ถึงวิธีทำทรัพย์ที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ด้วยวิธีต่างๆ อันไม่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน บางครั้งท่านก็จัดการให้เอง ทำให้เรามีรายได้เพิ่มขึ้น แม้จะต้องใช้จ่ายเกี่ยวกับโรงทานแจกอาหารเป็นประจำวันมิใช่น้อย แต่ก็ยังมีเหลือสำหรับเก็บอยู่มาก

"เราจึงเพิ่มการสงเคราะห์ขึ้นอีกส่วนหนึ่ง คือ ตั้งโรงเลี้ยงเด็กกำพร้า ที่มารดาบิดาถึงแก่กรรม หรือเด็กที่ถูกทอดทิ้งเพราะมารดาบิดาไม่สามารถเลี้ยงดูได้ ซึ่งต้องจ้างคนดูแลและดำเนินงาน ที่ได้คัดเลือกแล้วว่ามีใจรักเด็กเมตตากรุณาต่อเด็กจริงๆ ไม่ใช่ทำไปตามหน้าที่พอให้เสร็จไปวันหนึ่งๆ เท่านั้น

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราเคยไปดูสถานเลี้ยงเด็กกำพร้าของคนอื่นมาบ้างแล้ว เราเคยเห็นผู้ใหญ่ซึ่งรับจ้างไปเลี้ยงเด็ก บางคนทุบตีเด็กหรือเล่นกับเด็กอย่างรุนแรง เด็กเหล่านั้นว้าเหว่ขาดมารดาบิดาเป็นที่อุ่นเกล้า บางคนก็นั่งขรึมมองเหม่ออย่างใจลอย บางคนก็นั่งก้มหน้าไม่ดูใคร ไม่พูดกับใคร บางคนจะทำอะไรซ้ำๆ เช่น ใช้นิ้วจิ้มดินอยู่อย่างน่าเวทนา เด็กบางคนต้องการเพื่อนเล่น เห็นผู้ใหญ่มาก็ดีใจเล่นด้วย แต่เมื่อผู้ใหญ่จับมือบิดแรงๆ บ้างทุบตีเอาบ้าง เด็กก็ได้แต่ร้องไห้แล้วหันไปสนใจอย่างอื่นต่อไป ด้วยเหตุนี้ในสถานเลี้ยงเด็กกำพร้าที่เราตั้งขึ้น เราจึงพยายามอย่างเต็มที่ไม่ให้มีผู้ใดทุบตีเด็ก หรือใช้วิธีรุนแรงต่างๆ แม้ว่าเด็กจะดื้อในบางครั้ง เราขอร้องให้เขานึกว่าเด็กนั้นเป็นลูกหลานจริงๆ ถ้าไม่ชอบทำงานเกี่ยวกับเด็ก ก็อย่าให้เข้ามาทำงานในสถานที่ของเรา ในการนี้เราได้ให้ภริยาของเราเป็นผู้ควบคุม และเราเองได้หาโอกาสไปดูอยู่เสมอ ทั้งโดยเปิดเผยและโดยไม่ให้ผู้ดูแลเด็กรู้ตัวว่าเรากำลังไปดู

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ที่เรากล่าวว่าเป็นคราว 'น้ำขึ้น' ก็เพราะแม้จะได้ใช้จ่ายเพิ่มขึ้นหลายอย่างแล้วก็ตาม แต่ผลประโยชน์จากเงินทองที่ท่านเศรษฐีมอบให้ และแนะนำให้เราจัดการ รวมทั้งที่ท่านเศรษฐีช่วยจัดการให้ได้เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย ท่านเศรษฐีก็กล่าวว่าดีใจที่มอบทรัพย์ให้แก่เราแล้ว เราได้ใช้จ่ายในการสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์มากขึ้น ทำให้น่าปลื้มปีติว่า ทรัพย์นั้นมีส่วนอำนวยความร่มเย็นเป็นสุขแก่คนทั้งหลาย

"พี่ชายและน้องสาวของเราซึ่งแยกครอบครัวไปนั้น ก็พลอยได้มาช่วยงานสงเคราะห์เด็กและโรงทานแจกอาหารด้วยในบางโอกาส เราจึงนับว่าเป็นคนมีความสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจคนหนึ่ง

"ต่อมาเราก็คิดขยายงานสงเคราะห์เพิ่มขึ้นอีก เพราะรู้สึกว่าค่าใช้จ่ายต่างๆ นั้นมิได้มากกว่ารายได้จากผลประโยชน์แห่งทรัพย์สินที่เพิ่มขึ้นเสมอนั่นเลย

"งานสงเคราะห์ใหม่นี้ คือ การรับเลี้ยงดูให้ที่อยู่แก่คนชรา ซึ่งไม่มีผู้อุปการะ หรือถ้าผู้ใดแม้มีลูกหลานแต่ลูกหลานยากจน ไม่สามารถอุปการะได้ เราก็ยินยอมให้ผู้ชรานั้นมาอาศัยอยู่ได้ โดยมีอาหารเลี้ยง มีที่พักผ่อนหลับนอนตามควรแก่อัตภาพ

"งานนี้ก็ต้องการคนที่เห็นคนชราเหมือนหนึ่งเป็นมารดาบิดา หรือปู่ย่าตายายของตน รู้จักเอาอกเอาใจและทำให้ท่านอุ่นใจในน้ำใจอันดีงามของผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้อง

"ท่านเศรษฐีชอบใจงานนี้มากถึงกับเข้าร่วมสั่งงานเองหลายประการ ครั้นแล้วสิ่งที่ไม่น่าจะเกิดขึ้นอันเกี่ยวกับมารดาบิดาของคนมั่งมี

"คือเมื่อการก่อสร้างสถานที่เสร็จเรียบร้อยแล้ว และเปิดรับคนชราให้เข้าอยู่ได้ ก็ปรากฏว่ามีคนชราเป็นอันมาก ขอเข้าอาศัยและรับการสงเคราะห์ในเรื่องอาหารประจำวัน จนที่พักไม่เพียงพอ ในการนี้มิใช่แต่คนชราที่ยากจนเท่านั้น แม้คนชราที่เป็นมารดาหรือบิดาของคฤหบดีหรืออำมาตย์บางคน ซึ่งคนทั่วไปเห็นว่ามีฐานะดีมากนั้นเอง ก็ขออาศัยรับการสงเคราะห์ด้วย

"เราได้ตั้งใจไว้แล้วว่าจะไม่จู้จี้ในเรื่องการสงเคราะห์ ฉะนั้นมารดาหรือบิดาของคฤหบดีและอำมาตย์บางคนจึงได้รับอนุญาตให้เข้าอยู่ได้ การสอบสวนเรื่องราวทำให้เราทราบว่าคฤหบดีหรืออำมาตย์บางคนนั้นมิได้ดูแล หรือแสดงความเคารพนับถือมารดาบิดาของตนโดยควรแก่เหตุ บางคนก็ดุว่าหรือตะคอก เสมือนหนึ่งมารดาบิดาเป็นคนรับใช้ บางคนก็แสดงอาการดูหมิ่นเหยียดหยาม ว่ามารดาบิดาเป็นคนล้าสมัย ไม่อยากให้ใครรู้จักเกรงจะเสียเกียรติยศของตน ความคับอกคับใจของมารดาบิดาทำให้ท่านเห็นว่าสถานสงเคราะห์คนชราอาจเป็นที่ที่ท่านอยู่ได้อย่างปลอดโปร่งและสบายใจมากกว่า ท่านจึงพากันกระเซอะกระเซิงมาขออาศัยอย่างน่าสงสาร

"คฤหบดีและอำมาตย์บางคนก็มาต่อว่าเรา หาว่าก่อความยุ่งยากให้แก่ครอบครัวของเขา ถ้าใครต่อใครรู้ว่ามารดาบิดาของเขาอยู่ด้วยไม่ได้ต้องไปอาศัยสถานสงเคราะห์ ก็จะเกิดความเสื่อมเสียชื่อเสียงของเขาอย่างมากมาย บางคนถึงกับขอให้เราใช้อำนาจสั่งให้มารดาบิดาของเขาออกจากสถานที่ของเรา

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! แทนที่คนเหล่านั้นจะโทษตัวเองว่าไม่ได้ดูแลและแสดงความปรารถนาดีต่อมารดาบิดาของตนตามสมควร กลับมาโทษเราว่าเป็นผู้ก่อความยุ่งยากให้แก่ครอบครัวของเขา

"เราจึงมีทางออกอยู่อย่างเดียว ที่เป็นการดีด้วยกันทั้งสองฝ่าย คือ ให้บุตรผู้เป็นคฤหบดีบ้าง อำมาตย์บ้างเหล่านั้น ส่งค่าใช้จ่ายมาบำรุงมารดาบิดาของตน ให้ชื่อว่าท่านมารดาบิดาเป็นอยู่ได้ด้วยการส่งเสียของบุตร ก็จะได้ไม่มีใครว่ากล่าวให้เป็นการเสื่อมเสีย

"แต่บางคนกลับเห็นว่าเป็นการสิ้นเปลืองมากโดยไม่จำเป็น เราก็ต้องหาทางออกอย่างอื่นจนเป็นที่พอใจด้วยกันทุกฝ่าย

"ท่านอาจารย์เคยสอนให้เราจำไว้เสมอว่า โลกก็จะต้องเป็นโลกอยู่ตลอดไป คือต้องวุ่นวาย ต้องยุ่งยาก การที่จะบังคับโลกให้เป็นไปดามทางที่ตนปรารถนา จึงไม่ผิดอะไรกับการบังคับเด็กซนให้อยู่นิ่ง ทางที่ดีที่สุดก็คือ เมื่ออยู่ในโลกและพบอะไรยุ่งมากนัก ก็ให้รู้เท่าทันไว้บ้าง อย่าถึงกับถือเอาอะไรเป็นจริงเป็นจังไปหมด ก็จะพออยู่ในโลกได้โดยไม่เดือดร้อนมากเกินไป"

๑๘
สิ้นพ่อ

“กระแสธารแห่งชีวิตของเรายังคงมีลักษณะเป็น ‘น้ำขึ้น’ ต่อไปอีก ทุนทรัพย์จำนวนมากที่เรา จัดหาผลประโยชน์เองตามคำแนะนำของท่านเศรษฐีก็ดี ท่านเศรษฐีรับไปจัดให้เองก็ดี ล้วนเพิ่มรายได้ให้อย่างคาดไม่ถึง เช่น ท่านเศรษฐีแนะว่า ผ้างามเนื้อดีมีสีสดต่างๆ ที่ชาววัชชีชอบใช้ เราต้องซื้อมาจากแคว้นกาสี ซึ่งอยู่ไกลออกไปมาก ถ้าส่งคนไปเสาะหาชาวกาสีผู้ชำนาญการจัดทำผ้าเหล่านี้มาหลายครอบครัว แล้วส่งคนของเราร่วมฝึกด้วย ทอผ้าอย่างดีออกมาขาย ก็จะขายได้ราคาถูกกว่า เพราะไม่ต้องเสียค่าขนทางไกล เราจึงตกลงร่วมกันตั้งโรงงานทอผ้าขนาดธรรมดาขึ้นก่อน แล้วก็ขยายให้ใหญ่โตขึ้นโดยลำดับ จนในที่สุดก็กล่าวได้ว่า ผ้าอย่างดีที่ซื้อขายกันในกรุงไพศาลีและในชนบทใกล้เคียง ล้วนเป็นผ้าที่ไปจากโรงงานของเราทั้งสิ้น ไม่มีใครรังเกียจว่าเป็นผ้าแคว้นวัชชี เพราะรู้กันอยู่ว่าผ้านี้ชาวกาสีมาดำเนินงานเอง

“เราตั้งใจไว้ว่ารายได้เพิ่มขึ้นอย่างมากมายเหล่านี้ จะแบ่งส่วนหนึ่งให้เป็นประโยชน์แก่มหาชนผู้อยู่ในฐานะลำบากยากจน และได้ทำสำเร็จไปแล้ว ๓ ประการ คือ การตั้งโรงทานแจกอาหาร การสงเคราะห์เด็กกำพร้า และการสร้างที่อยู่ให้ความสุขแก่คนชรา ต่อมาเราก็ตกลงใจตั้งสถานศึกษาสำหรับเด็กเพื่อเรียนรู้อักขรสมัย กับได้เพิ่มสถานศึกษาและฝึกหัดวิชาช่างทุกประเภททั้งแก่เด็กและผู้ใหญ่ตามสมควรแก่ความรู้เดิม โดยเลือกหาผู้ชำนาญงานด่างๆ มาดำเนินงาน

“เราได้เข้าไปเฝ้ากษัตริย์ลิจฉวี ผู้ทรงเป็นประธานในการบริหารแว่นแคว้น ขอให้ทรงรับงานต่างๆ ที่เราริเริ่มไว้เป็นของส่วนรวม ที่จะพึงจัดการให้ยั่งยืนตลอดไป โดยเรายินดีจะมอบสิ่งก่อสร้างให้ทั้งหมด พร้อมทั้งจะขอแบ่งรายได้เข้าสมทบบำรุงงานเหล่านี้ โดยไม่เกี่ยงจะให้ต้องประกาศว่าเป็นงานของเรา เพราะท่านอาจารย์เคยสั่งสอนเราอยู่เสมอ มิให้ทำอะไรเพียงเพื่อจะได้ชื่อเสียงเกียรติยศ ถ้างานนั้นดีและมีประโยชน์แล้ว แม้จะทำไปโดยไม่มีใครรู้เห็นเลย ก็ให้ลงมือทำเถิด เพราะไม่ว่าความดีหรือความชั่ว เราอาจปกปิดมิให้คนอื่นรู้เห็นได้ แต่ตัวเราผู้ทำนั้นจะต้องรู้เห็นเสมอ

“เป็นที่น่ายินดีว่า ท่านผู้เป็นประธานแห่งกษัตริย์ลิจฉวีทรงเห็นชอบด้วยกับการงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวมที่เราได้ริเริ่มไว้นั้น จึงทรงนำเรื่องเข้าปรึกษาในลิจฉวีสภาและรับไว้เป็นงานของส่วนรวม โดยเราได้มอบเงินสมทบเป็นคราวๆ ไป

“แม้เราจะมิได้มุ่งหวังชื่อเสียงเกียรติยศ คงตั้งหน้าบำเพ็ญประโยชน์ เพราะเห็นว่างานนั้นๆ เป็นสิ่งที่ดีงามและสมควรก็ตาม แต่คนทั้งหลายก็รู้เห็นอยู่ว่าใครทำอะไรหรือไม่ทำอะไร เพราะฉะนั้นความเคารพนับถือและความยกย่องก็เกิดมีมาเองเป็นเงาตามตัว โดยไม่ต้องเรียกร้อง

“เราคงจะระลึกถึงถ้อยคำของท่านอาจารย์อยู่ตลอดเวลาที่มิให้ลืมตนหรือทะนงตน เพราะการที่มีคนยกย่องชมเชยนั้นคงบำเพ็ญอปจายนธรรม คือ ความเป็นผู้อ่อนน้อม ไม่ถือตัว พูดจาอ่อนหวานไพเราะกับทุกคน ไม่เลือกว่าผู้ที่เราพูดด้วยจะยากจนข้นแค้นสักเพียงไร เราจำได้ดีถึงคำเล่าของท่านอาจารย์ที่ถ่ายทอดคำสอนทางพระพุทธศาสนา

ให้เราฟังว่า ชื่อเสียงเกียรติยศนั้นจะต้องระวังมิให้มาทำร้ายหรือครอบงำจิตใจมากจนเกินไป อย่าทำตัวให้เหมือนหนอนที่อยู่บนกองอุจจาระ แล้วดูหมิ่นหนอนตัวอื่นว่ายังไต่ขึ้นมาไม่ถึงตน

"ต่อมาเราได้นำเงินก้อนหนึ่งไปมอบแก่กษัตริย์ลิจฉวีผู้ทรงเป็นประธานในการบริหาร เพื่อให้ทรงสั่งขยายโรงทานให้มีมากแห่งขึ้น โรงเลี้ยงเด็กกำพร้า สงเคราะห์คนชรา รวมทั้งโรงเรียนต่างๆ แม้นอกกรุงไพศาลีออกไป ครั้งนั้นกรุงไพศาลีก็มีเกียรติเลื่องระบือไปว่า เป็นนครแห่งความผาสุกของคนยาก เป็นนครแห่งความเกษมศานต์และรื่นเริงบันเทิงใจของคนทั่วไป ใครที่เดินทางเข้าสู่กรุงไพศาลีแม้จะไม่มีเงินหรือเสบียงทางก็อาจอาศัยอาหารในโรงทานได้ ทำให้เมืองอื่นๆ พากันเจริญรอยตามหลายแห่ง

"แต่ทั้งนี้ก็มิได้หมายความว่าจะไม่มีเสียงคัดค้านบ้างเลย เราได้สดับมาว่าเจ้าลิจฉวีบางพระองค์ก็ไม่ทรงเห็นด้วยกับเรื่องการตั้งโรงทาน ทรงเห็นว่าจะเป็นแหล่งเพาะความเกียจคร้าน ทำให้คนคิดว่า ไม่ต้องทำมาหากินอะไรก็ได้ ถึงอย่างไรก็ไม่อดตาย เพราะโรงทานแจกอาหารมีอยู่มากแห่งด้วยกัน

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เรื่องตั้งโรงทานแจกอาหารนี้เป็นของเก่า เศรษฐีผู้มีทรัพย์นิยมตั้งกันทั่วไป ตามความเห็นของเรา คนที่ไม่เคยตกทุกข์ได้ยากมักจะมีความเห็นใจในทุกข์ยากของคนอื่นน้อย เราเองเคยเที่ยวสนทนากับชาวบ้านทั้งในและนอกพระนครไพศาลีมาตั้งแต่สมัยที่ยังไม่ค่อยมีใครรู้จักว่าเราเป็นใคร เราได้พบว่าความขาดแคลนนั้นอาจเกิดขึ้นได้ ทั้งๆ ที่ไม่มีใครต้องการจะขาดแคลนเลย บางครอบครัวถึงขนาดอดอาหารเพราะพ่อบ้านหรือแม่บ้านผู้เป็นกำลังสำคัญต้องเจ็บป่วยลง ความขาดแคลนย่อมไม่ไว้หน้าใคร บางครั้งก็เยี่ยมกรายไปแม้ในกลุ่มของบุคคลผู้เกิดในสกุลสูง บางคนดูท่าทางภายนอกก็นึกว่าน่าจะมั่งมีเหลือหลาย แต่แท้จริงในใจของเขากำลังวุ่นวายอยู่ว่า อาหารมื้อต่อไปเขาจะได้มาอย่างไร คนเราอาจขาดแคลนได้ ไม่คราวใดก็คราวหนึ่ง แม้ว่าผู้นั้นจะเคยเป็นเศรษฐีมาแล้ว เราตั้งโรงทานก็ด้วยมุ่งหวังว่า บางครั้งคนที่ขาดแคลนจริงๆ จะได้อาศัยอาหารจากโรงทานของเรา เราจึงสั่งคนควบคุมมิให้จู้จี้ซักถามผู้ที่มาขอ ด้วยหวังว่าบุคคลเหล่านี้จะมาขอเองก็ตาม หรือรู้สึกละอายด้วยไม่เคยขอจะใช้ผู้อื่นให้มาขอก็ตาม คนแจกอาหารควรจะได้แจกไปเพื่อประโยชน์แก่เขาเหล่านั้น สิ่งใดที่ได้ในยามขาดแคลนย่อมมีค่ามากกว่าในยามปกติหลายเท่า ความสำนึกในอุปการคุณในบุคคลผู้เอื้ออารีต่อเราในยามดกยาก ย่อมสูงยิ่งกว่าในยามอื่น ด้วยเหตุนี้ แม้ในการตั้งโรงทานแจกอาหาร อาจจะมีคนที่ไม่คิดทำมาหากินเพราะเกียจคร้านเข้ามารับสักสิบคน แต่ถ้าคนขาดแคลนจริงๆ มารับเพียงหนึ่งคน เราก็พอใจแล้วว่าคนที่ขาดแคลนเพียงหนึ่งคนนั้นมีค่าสำหรับทานของเรายิ่งกว่าคนสิบคนนอกนี้ เพราะว่าคนขาดแคลนจริงๆ นั่นเอง จะได้เป็นพยานว่า การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เป็นของจำเป็นในโลก บางครั้งบางคราว เขาตั้งตัวได้มีฐานะดีขึ้น เขาจะได้คิดสงเคราะห์ผู้อื่นบ้าง เพราะการได้รับความอุปการะในยามขาดแคลนนั้นเป็นเรื่องน่าปลาบปลื้มเพียงไร เขาก็ได้รู้สึกมาด้วยตนเองแล้ว

"อีกประการหนึ่งเราเชื่อว่า มนุษย์ทั่วไปมีความรู้สึกนึกคิดสูงกว่าสัตว์ประเภทอื่น ถ้าไม่จำเป็นก็คงอยากจะมีกินของตนเองมากกว่าขอผู้อื่นกิน อยากจะมีใช้ของตนเองมากกว่าขอผู้อื่นใช้ ในสมัยที่จิตใจต่ำลง บางครั้งอาจพอใจจะอาศัยผู้อื่น เช่น โรงทานแจกอาหาร แต่เมื่อจิตใจสูงขึ้นบางคราว เขาก็อาจเบื่อหน่ายภาวะเช่นนั้น และพยายามช่วยตัวเองทำมาหากินตามควรแก่เหตุ เราจึงเห็นอยู่เสมอว่าการเผยแผ่หลักธรรมเรื่องการให้ การสงเคราะห์ผู้อื่นนั้น มิใช่เป็นการหัดให้คนพอใจการขอทาน หรือคิดแต่จะพึ่งพิงผู้อื่น แต่ตรงกันข้าม เป็นการหัดคนให้คิดเป็นเศรษฐี คือ คนที่จะให้อะไรแก่ผู้อื่นได้นั้น จะต้องคิดช่วยตัวเองในการประกอบอาชีพ พูดง่ายๆ ก็คือ ตัวเองจะต้องมี จึงสามารถให้อะไรที่มีนั้นแก่ผู้อื่นได้ ถ้าเราสอนให้ทุกคนให้ทาน ก็คือ สอนให้ทุกคนคิดไม่ขอทานนั่นเอง เพราะเมื่อคิดแต่จะเป็นผู้ให้เสียแล้วก็จะต้องเดินวางรากฐานแห่งชีวิตให้สูงขึ้น บางครั้งบางคราวคนเราอาจต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่น แต่เขาก็คงหาทางที่ไม่ต้องอาศัยให้จงได้ ด้วยเหตุนี้ เราจึงยังพอใจจะให้มีโรงทานแจกอาหารต่อไป

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! อุปสรรคและความวุ่นวายต่างๆ **ในชีวิตของมนุษย์เรานั้น ท่านอาจารย์เคยเปรียบเทียบกับลายอันวิจิตรที่ช่างเขียนประดิษฐ์คิดขึ้น ถ้าชีวิตราบเรียบไปหมดทุกอย่าง ก็เหมือนแผ่นหนังที่ไม่มีอะไรตกแต่งเลย** ท่านอาจารย์สอนเราอย่างนี้ บางทีจะเนื่องมาจากท่านเห็นเหตุการณ์ล่วงหน้าบางอย่างว่าเรานี้จะมีทั้งความรุ่งเรืองและความตกยากคับแค้น เมื่อถึงคราวคับขันจะได้ไม่เบื่อชีวิตง่ายเกินไป จะได้มองดูชีวิตให้เป็นลวดลายวิจิตรของช่างเขียนดูบ้าง

"คืนหนึ่งเราไปค้างที่ปราสาทซึ่งท่านเศรษฐีมอบให้ เพื่อจะได้มีโอกาสสนทนากับท่านมารดาบิดา ในตอนหัวค่ำก็ยังพูดจากันดีอยู่ ท่านมารดายังเล่าเรื่องเก่าๆ แก่ๆ ในสกุลกษัตริย์ลิจฉวีให้เราฟัง แต่พอเช้ามืดก็มีคนมาปลุกบอกว่าท่านมารดาให้มาตาม เพราะอยู่ดีๆ ท่านบิดาก็บ่นไม่สบายมาก ลิ้นแข็งพูดไม่ชัด ปากมีอาการบิดเบี้ยวไปไม่ตรงเหมือนปกติ ข้อสำคัญที่สุด คือ ท่านอยากพบเรา

"เมื่อเราเข้าไปหาและนวดฟั้นให้ท่าน ช่วยเช็ดน้ำลายที่ไหลออกมาข้างปาก ท่านก็พูดกับเราทั้งๆ ที่เป็นการฝืนว่า ชีวิตของท่านน่าจะไม่ยั่งยืนต่อไปแล้ว ท่านว่าถึงท่านจะตาย ท่านก็พอใจแล้วที่ลูกทุกคนตั้งตัวได้เป็นหลักฐาน แต่ท่านมีความข้องใจบางอย่างในตัวเรา ซึ่งอยากจะพูดบอกก่อนตายก็คือ เราในสมัยที่เป็นเด็กนั้นซุกซนยิ่งกว่าลูกคนอื่นๆ ท่านบิดาเคยทำโทษเฆี่ยนตีเรามากเป็นพิเศษ และเพราะเหตุที่เราซุกซนอย่างยิ่งนี้เอง ใครทำอะไรเสียหายไว้ ท่านจึงนึกถึงเราก่อนเสมอว่าจะเป็นผู้ทำสิ่งนั้น

"ท่านกล่าวว่า ท่านเคยเฆี่ยนตีเราอย่างรุนแรงสองครั้งด้วยเข้าใจผิดคิดว่าทำข้าวของเสียหาย แต่ความจริงมาปรากฏภายหลังว่า เรามิได้ทำ ท่านจึงได้แต่รู้สึกเป็นความผิดฝังใจท่านอยู่ตลอดมา บัดนี้เป็นอวสานกาลที่ท่านจะได้เห็นหน้าเราต่อไปแล้ว ท่านจึงเล่าให้เราฟังและขอโทษเราก่อนที่ท่านจะจากไป

"เราก้มกราบท่าน พร้อมกับพูดว่าอย่าว่าแต่เป็นเรื่องเท่านั้นเลย แม้เรื่องที่ยิ่งใหญ่กว่านั้น ถ้าหากจะมี เราก็ไม่ได้นึกหรือถือเป็นความผิดของท่านแต่ประการไร พระคุณของท่านที่ให้เลือดเนื้อและเลี้ยงดูเรามานั้น ยิ่งใหญ่เกินกว่าจะนำเรื่องเล็กๆ น้อยๆ เหล่านี้มาเทียบเคียงได้

"ท่านยิ้ม เอามือลูบศีรษะเราเป็นเชิงแสดงความปลอดโปร่งใจ หลังจากที่ได้เก็บความรู้สึกว่าท่านทำผิดไว้เป็นเวลานานปี แล้วก็สั่งให้คนไปตามพี่ชายและน้องสาวของเรามา

"เป็นเวลาสาย เมื่อทุกคนมาพร้อมกันแล้ว ท่านก็สั่งสอนให้สามัคคีกัน แล้วกล่าวลา ขอให้ลูกทุกคนจงมีความสุขความเจริญ และขอให้ช่วยกันดูแลแม่อย่าให้เดือดร้อนได้

"แม้ท่านมารดาจะพยายามกล่าวปลอบให้ท่านมีใจสบายว่า ความเจ็บไข้ครั้งนี้มีหวังหาย ขอให้ทำใจให้ดี เพราะหมอก็มาแล้ว พร้อมที่จะให้บำบัดอาการเจ็บไข้นั้น แต่ท่านก็โบกมือพร้อมทั้งพูดว่า ท่านรู้ดีว่าท่านจะอยู่กับเราต่อไปอีกไม่ได้ ขณะนั้นหมอได้ประกอบเภสัชให้ท่านดื่ม ท่านรับมาดื่มอย่างเสียไม่ได้แล้วก็หลับไป ต่อมาอาการของท่านก็มากขึ้น ถึงขนาดพูดไม่ได้ และในเย็นวันนั้นเอง ท่านก็จากเราไปด้วยอาการอันสงบ ท่านมารดาและน้องหญิงของเราฟูมฟายน้ำตามากเป็นพิเศษ เพราะท่านล่วงลับไปอย่างปัจจุบันทันด่วนมากทีเดียว

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! บัดนี้ธารน้ำแห่งชีวิตของเราขึ้นเต็มที่แล้วกำลังจะทรงตัวอยู่ แล้วก็ไหลลงต่อไป

"เราได้จัดงานพระศพของท่านบิดาอย่างดียิ่ง เท่าที่จะจัดได้ แต่มิใช่ดีเพราะว่าเชิญแขกมากอันล้วนเป็นคนสำคัญ หรือว่าในงานพระศพนั้นมีมหรสพมากมายผิดปกติ เรามิได้จัดให้มีมหรสพเลย และการบอกเล่าก็เกือบจะไม่ต้องทำ เพราะท่านบิดาเป็นกษัตริย์ลิจฉวี งานพระศพของท่านจึงเป็นเรื่องที่กษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลายจะพึงร่วมด้วย

ในฐานะเป็นพระญาติ แต่เป็นที่น่าชื่นใจก็คือ คนในวรรณะอื่นก็ไปร่วมถวายพระเพลิงศพกันอย่างคับคั่ง เพราะคนเหล่านั้นเคยได้รับอุปการะจากเราและนับถือเราว่ามีใจโอบเอื้ออารีต่อคนทั้งหลาย

"แม้ว่างานพระศพจะกระทำ ณ ฝั่งน้ำอันน่ารื่นรมย์ ซึ่งตั้งอยู่ภายนอกพระนคร แต่เราก็มิได้ทิ้งพระอัฐิและพระสรีรังคารลอยไปตามกระแสน้ำ เพื่อให้ไปลงสู่แม่คงคาหรือยมุนาอันเป็นลำน้ำศักดิ์สิทธิ์ตามคติของพราหมณ์ที่ว่าจะล้างบาปของผู้ล่วงลับไปได้

"พระอัฐิและพระสรีรังคารของท่านบิดานั้น เราได้บรรจุไว้ในเจดีย์ประจำสกุลซึ่งตั้งอยู่นอกเมืองนั้นเอง

"น่าสงสารท่านมารดา ซึ่งทรงเศร้าโศกมาก เพราะเคยร่วมทุกข์ร่วมสุขมากับท่านบิดาเป็นเวลาหลายสิบปี เราจึงได้สั่งน้องหญิงให้หมั่นไปมาค้างคืนกับท่านมารดาบ้าง พาท่านไปสดับพระธรรมเทศนาในอารามต่างๆ บ้างตามโอกาส

"ในสมัยหลังนี้ลูกๆ ของท่านต่างไปมามิได้ขาด ทั้งนี้เพื่อช่วยให้ท่านคลายความโศก และมีความสุขเมื่ออยู่ใกล้ลูกหลาน

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ดวงจันทร์ขึ้นมานานพอสมควรแล้ว แต่ชีวิตของเราที่จะเล่าต่อไปกำลังจะลงเหมือนกระแสแห่งลำน้ำโรหิณี ท่านทั้งหลายจงพักผ่อนหลับนอนในราตรีนี้เพียงเท่าที่ทราบเรื่องราวของเราเท่านี้ก่อน ในวันพรุ่งนี้ท่านทั้งหลายจะได้ฟังเรื่อง 'น้ำลง' ในชีวิตของเราต่อไป"

เหมือนหนึ่งเด็กว่าง่าย ราชกุมารเหล่านั้นทำคารวะท่านอาจารย์แล้วก็แยกไปพักผ่อนหลับนอน ในที่ซึ่งเตรียมไว้แต่เวลายังไม่ทันค่ำ ลมเย็นยังคงพัดมาจากเทือกผาหิมพานต์ เสียงสัตว์เล็กๆ ร้องระงมอยู่ทั่วไป ป่าไม้คุนธาอันดั้งอยู่ไม่ไกลนัก มองดูเป็นทิวยาวไป คล้ายกับจะกำลังหลับนอนไปด้วยในราตรีอันเยือกเย็นและสงบนั้น

๑๙
ไมตรีจิตซื้อไม่ได้

เช้ามืดของวันใหม่ ท่านอาจารย์ตื่นก่อนศิษย์ทั้งหลายตามเคย เมื่อเสร็จสรีรกิจและสนานกายใน ลำน้ำโรหิณีแล้วก็นั่งสงบอยู่ ส่วนศิษย์เหล่านั้น ใครตื่นก่อนก็รีบล้างหน้าบ้วนปาก และลงอาบน้ำตามอย่างท่านอาจารย์ โดยนัยนี้ก่อนรุ่งอรุณทุกคนก็เรียบร้อย รู้สึกเบาสบายพร้อมที่จะเดินทางต่อไป

แม้อากาศจะเย็นเฉียบ มองเห็นหมอกปกคลุมขุนเขาและป่าไม้ในที่ไกลโพ้น แม้สายธารโรหิณีจะเย็นเยือกจนทำให้ผู้ก้าวเท้าลงไปแล้วหยุดชะงัก สังเลใจว่าจะลงสนานกายดีหรือไม่ แต่เมื่อทุกคนขึ้นมาจากน้ำแล้ว สักครู่หนึ่งไออุ่นในกายซึ่งถูกกักไว้ด้วยผ้าห่ม ก็ทำให้ความหนาวค่อยบรรเทาลง

เนื่องจากในการเดินทางครั้งนี้ ทุกคนมีผ้านุ่ง ผ้าห่ม และผ้าโพกเพียง ๑ ชุด และบัดนี้ก็ล่วงมาได้สองราตรีแล้ว เมื่อเห็นว่าพอจะผ่อนคลายความหนาวกันได้ตามสมควร ท่านอาจารย์จึงแนะให้ศิษย์เหล่านั้นซักผ้าห่ม และผ้าโพกนำไปตาก เมื่อแห้งแล้วให้นำผ้าห่มมาทบกันนุ่งแล้วนำผ้านุ่งไปซักตากต่อไป ต่อเมื่อผ้านุ่งแห้งจึงนุ่งห่มตามเดิมตามประเภทของผ้า อันที่จริงผ้าโพกไม่น่าจะต้องซัก แต่ในการเดินทางครั้งนี้ท่านอาจารย์แนะให้นำผ้าโพกออกห่ม ช่วยบรรเทาความหนาวในราตรีด้วย จึงควรจะได้ทำความสะอาดพร้อมกันไป

ท่านอาจารย์ลงมือซักของท่านเอง และศิษย์ทุกคนก็ทำตาม เวลาล่วงไปศิษย์หลายคนรู้สึกหิว และมองหน้ากันเป็นเชิงปรารภเรื่องอาหาร เพราะต้องออกแรงแต่เช้า ท่านอาจารย์ก็ไม่มีทีท่าว่าจะห่วงใยเรื่องนี้ เพราะไม่เห็นท่านเอาใจใส่พูดถึงเลย

ศิษย์บางคนเที่ยวออกหากล้วยป่าก็ไม่พบที่สุก บางคนไปหามะขวิดอีก แต่ที่สุกตกลงมาเองก็เก็บกินกันหมดตั้งแต่เย็นวานนี้แล้ว ครั้นจะขึ้นไปเขย่า ก็มีข้อห้ามจากท่านอาจารย์ให้ขออนุญาตก่อนจึงขึ้นต้นไม้ได้

ในขณะที่หลายคนกำลังกระวนกระวายเรื่องอาหารเช้านั้น ก็มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งหาบของตรงมา เมื่อใกล้จะถึงทุกคนพยายามมองหาสังกิจจ์ก็ไม่พบ นอกจากนั้นเท่าที่สังเกตดูก็เป็นคนแปลกหน้าทั้งสิ้น ชายหนุ่มคนหนึ่งซึ่งนำหน้าตรงเข้าไปหาท่านอาจารย์ เอามือแตะเท้าของท่านอาจารย์แล้วแตะหน้าผากของตนเช่นเดียวกับที่สังกิจจ์เคยทำ ส่วนชาวบ้านอื่นๆ แสดงคารวะด้วยการประคองอัญชลีอยู่ห่างๆ

ชายหนุ่มคนนั้นกล่าวว่า ตนมาจากหมู่บ้านใต้ป่าคุนธาไปไม่ไกลนัก สังกิจจ์สั่งคนมาบอกว่า ท่านอาจารย์จะมาพักที่เชิงผาแห่งนี้ ขอให้ช่วยกันจัดอาหารเช้ามาให้ ส่วนอาหารค่ำสังกิจจ์ได้ขอร้องให้ชาวบ้านใกล้อานันทเจดีย์เป็นผู้จัด

ชายหนุ่มผู้นั้นเล่าต่อไปว่า "สังกิจจ์รู้ดีว่า อาหารกลางวันเมื่อวานนี้ที่ป่ามะม่วงนั้น คงไม่มีใครบริโภคอิ่ม เพราะหน้านี้หามะม่วงสุกยาก นอกจากนั้นอาหารเย็นที่ว่าจะมีมะขวิดและกล้วยป่าเล่า ก็คงจะอร่อยอย่างฝืดคอเต็มที่ สังกิจจ์ให้กราบเรียนท่านอาจารย์ว่าทราบดีว่าท่านอาจารย์มีความเข้มแข็งอดทน ต้องการจะฝึกศิษย์ทั้งหลายให้คุ้นกับความลำบากตรากตรำ จึงปล่อยให้ลำบากด้วยอาหารมื้อกลางวันกับมื้อเย็นเมื่อวานนี้ แม้เพียงเท่านั้น สังกิจจ์ก็ไม่สบายใจพออยู่แล้ว เช้าวันนี้จึงขอได้โปรดอาศัยความกรุณารับอาหารที่ชาวบ้านนำมาเลี้ยงนี้เถิด สังกิจจ์กล่าวว่า

ตนเองต้องอดอาหารสักสองสามวันก็ยังดีกว่าจะเห็นท่านอาจารย์และศิษย์ลำบากด้วยเรื่องอาหารแม้เพียงวันเดียว นอกจากนั้นสังกิจจ์ยังสั่งไว้เป็นประจำว่า ต่อไปขอให้เป็นที่ทราบกันทั่วไปทั้งหมู่บ้านว่า ท่านอาจารย์เท่ากับเป็นมารดาบิดาของสังกิจจ์ ถ้าชาวบ้านมีความเคารพรักสังกิจจ์ เพราะคอยช่วยประกอบเวชกรรมให้ในยามป่วยแล้ว ก็ขอให้ช่วยกันเป็นภาระดูแลในเรื่องอาหารและความผาสุกสะดวกทุกอย่าง เมื่อท่านอาจารย์ผ่านมาทั้งนี้ รวมทั้งผู้ติดตามท่านอาจารย์ด้วย แต่อันที่จริง แม้สังกิจจ์เราก็ถือเป็นที่เคารพบูชาของพวกเราด้วย เพราะสังกิจจ์สงเคราะห์พวกเราด้วยการให้ยาและให้คำแนะนำในยามป่วยไข้ด้วยความเอื้อเฟื้อเมตตากรุณาเสมอมา"

ชายหนุ่มผู้นั้นกล่าวชัดถ้อยชัดคำ แล้วก็ถอยออกไปจัดอาหาร ศิษย์บางคนถึงกับน้ำตาคลอด้วยความรู้สึกซาบซึ้งในเจตนาดีของสังกิจจ์ ซึ่งมีต่อท่านอาจารย์และศิษย์ทั้งหลาย

ชาวบ้านจัดอาหารเสร็จแล้ว ก็ถอยออกไปห่างๆ ด้วยอาการสงบเสงี่ยมเรียบร้อย

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "ในป่าดงเช่นนี้แม้อาหารจะหายากและความเป็นอยู่จะค่อนข้างกันดาร แต่น้ำใจของคนนั้นมิได้กันดารไปตามภูมิประเทศเลย"

อาหารเช้าวันนั้นผิดแผกกว่าที่แล้วมา เป็นอาหารพื้นบ้านมีข้าวสุก เนื้อเค็มย่าง และสูปะพยัญชนะ คือแกงและกับอย่างอื่นๆ เป็นที่พอใจของศิษย์ทั้งหลายทั่วกัน

ท่านอาจารย์กล่าวว่า "เรารู้ว่าเมื่อวานนี้ท่านทั้งหลายอาจรู้สึกบกพร่องไปบ้างในเรื่องอาหารมื้อกลางวันและมื้อเย็น แต่เมื่อมาถึงเช้าวันนี้ซึ่งมีอาหารบริบูรณ์ดี เราจึงขอเตือนให้รู้จักประมาณ อย่าบริโภคจนถึงอิ่มอืดอัด พอรู้สึกว่าจะอิ่มก็ควรอิ่มได้แล้ว ไม่ต้องรอให้ถึงกับอิ่มเต็มที่ จงเทียบด้วยการตักน้ำใส่ภาชนะ ถ้าใส่เพียงขนาดที่จวนเต็มจะดีกว่าใส่จนเต็มล้นแล้วหกบ่า อาหารที่บริโภค จงถือเป็นเพียงเครื่องยังชีวิต ไม่ใช่เป็นเครื่องทำลายชีวิต"

ศิษย์หลายคนสบตากัน แล้วแอบยิ้มไม่ให้ท่านอาจารย์เห็นเพราะรู้ดีว่า ถ้าท่านอาจารย์ไม่เตือน ดนคงจะถึงกับอืดอัดในเช้าวันนี้

เมื่อชาวบ้านเหล่านั้นมาเก็บภาชนะอาหารและทำคารวะอำลา ท่านอาจารย์ได้กล่าวขอบใจและอวยพรครั้นแล้วท่านได้กล่าวกะศิษย์ในที่นั้นว่า

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! สังกิจจ์ละทิ้งยศศักดิ์อัครฐานมาอยู่ทางเหนือกลายเป็นชาวป่าชาวไร่ก็เพราะต้องการจะอยู่ใกล้ๆ เรา เขามีความรู้หลายทาง รวมทั้งทางเวชกรรม ได้เคยช่วยชีวิตชาวป่าชาวบ้านแถบนี้ไว้มาก จึงเป็นที่นับถือของคนทั้งหลาย ความสุขของสังกิจจ์ คือการที่ได้ข่าวว่าเรามีความสุขดี ความเกี่ยวข้องระหว่างเรากับสังกิจจ์ที่ทำให้เขาจงรักภักดีอย่างยิ่งนั้น ท่านทั้งหลายจะได้ทราบต่อไปเมื่อได้ฟังประวัติของเราในตอนหลังๆ วันนี้เราจะงดอาหารกลางวันกันสักมื้อหนึ่ง รอเมื่อผ้าที่ซักตากแห้งดีครบชุดแล้ว จะออกเดินทางไปหาที่นั่งกันในป่าไม้คุนธา ณ ที่นั้นเราจะเล่าประวัติของเราต่อไป ต่อเวลาบ่ายลมตกจึงจะออกเดินทางไปยังอานันทเจดีย์ ซึ่งกะว่าจะถึงในเวลาพลบค่ำ"

ระหว่างที่รอผ้าแห้งอยู่นั้นศิษย์ทั้งหลายต่างแยกย้ายกันออกไปตามความพอใจ จนกระทั่งเวลาสายมากเครื่องนุ่งห่มจึงแห้งเรียบร้อย ท่านอาจารย์ได้เดินนำศิษย์เหล่านั้นเข้าสู่ป่าไม้คุนธา ซึ่งเป็นป่าขนาดย่อม แต่มีไม้คุนธาขึ้นทึบ กระรอกที่กำลังวิ่งไล่กันอยู่อย่างสนุกสนาน เหลียวมาดูกลุ่มคนด้วยความสงสัยแล้ววิ่งไล่กันต่อไป เสียงชะนีร้องก้องป่าสลับกับเสียงนกยูงเป็นคราวๆ

เมื่อเลือกที่นั่งได้ตามสมควรแล้ว ท่านอาจารย์จึงเริ่มกล่าวว่า

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ก่อนที่เราจะเล่าประวัติของเราต่อไป เราขอให้ท่านทั้งหลายลองคิดดูถึงอาหารมื้อเช้าวันนี้ บางทีจะเป็นคดีบางอย่างได้ ท่านจงลองคิดว่าเราอาศัยใครกันแน่จึงได้อาหาร ถ้าคิดอย่างใกล้ชิดก็ต้องกล่าวว่าชาวบ้านใต้ป่าคุนธาเป็นผู้ให้แก่พวกเรา ครั้นคิดต่อไปอีกว่า เหตุไฉนเขาจึงให้ ก็จะพบว่าเพราะสังกิจจ์เคยมีอุปการะแก่เขา แล้วส่งคนมาสั่งให้เขาจัดอาหารเลี้ยงดูพวกเรา คิดต่อไปถึงข้อที่ว่า เหตุไฉนสังกิจจ์มีความเกี่ยวข้องและสำนึกบุญคุณของเราที่เคยมีต่อเขา ตลอดจนเมื่อคิดว่าท่านทั้งหลายมิได้เกี่ยวข้องกับสังกิจจ์ เหตุไฉนจึงพลอยได้อาหารไปด้วย คำตอบก็คงมีว่าเพราะท่านทั้งหลายเกี่ยวข้องกับเรา ตกลงการเกี่ยวข้องกันนี้ก็เป็นวงไป ไม่มีใครเป็นผู้วิเศษหรือประเสริฐเหนือใคร หากเป็นเรื่องถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน กล่าวคือ ถ้าลำพังตัวเราเองก็คงไม่ได้อาหารมื้อนี้ ลำพังสังกิจจ์เองไม่ต้องอาศัยชาวบ้านหมู่นั้น อาหารก็คงไม่มาจนถึงที่พัก ลำพังชาวบ้านเหล่านั้นถ้าสังกิจจ์ไม่เคยทำบุญคุณไว้และมิได้สั่ง เขาก็คงไม่คิดที่จะจัดอาหารมา และถ้าลำพังท่านทั้งหลายชาวบ้านก็คงไม่คิดเลี้ยงอาหารสังกิจจ์ก็คงไม่สั่งชาวบ้าน คิดไปอย่างนี้แล้ว ความทะนงตนของใครเพียงคนใดคนหนึ่ง ถ้าจะเกิดขึ้นก็น่าจะเกิดขึ้นได้โดยไม่สมบูรณ์นัก เพราะทุกคนก็เกี่ยวข้องกัน พึ่งพาอาศัยกันไปมาอยู่ในที

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านยังจะครองชีวิตอยู่ในโลกอีกนาน จงพิจารณาเรื่องอาหารเช้าวันนี้ให้เป็นคติสอนใจต่อไปในวันหน้า **จงอย่าดูหมิ่นใครว่าเป็นคนเล็กน้อย แล้วเลือกปลูกฝังไมตรีจิตเฉพาะในคนที่สำคัญเป็นคนใหญ่คนโตเท่านั้น** ศีรษะของคนที่นับว่าสูง และเป็นส่วนสำคัญที่สุดในร่างกาย ถ้าไม่มีคอรองรับก็จะสูงขึ้นมาไม่ได้ โดยทำนองเดียวกัน ร่างกายส่วนล่างตั้งแต่คอลงไปถึงเท้า ถ้าปราศจากศีรษะก็เป็นคนสมบูรณ์ไม่ได้ดกลงเพราะอาศัยกันและกัน จึงรวมกันสำเร็จเป็นมนุษย์ที่มีอวัยวะไม่บกพร่องพิกลพิการ

"คนที่เล็กๆ น้อยๆ นั้นแหละ ถ้าเราไม่มองข้ามไปก็จะเป็นกำลังสำคัญของคนใหญ่ๆ โตๆ ด้วยเหตุนี้ท่านทั้งหลายจึงควรปลูกฝังไมตรีจิตด้วยอาการกายวาจาอันดีงาม เช่น ช่วยสงเคราะห์กันบำเพ็ญประโยชน์ต่อกัน พูดจากันด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ท่านก็จะพบแต่ใบหน้ายิ้มแย้มในที่ทุกแห่ง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! **ถ้าท่านรู้จักเห็นอกเห็นใจตัวเองมากเท่าใด ก็จงเห็นอกเห็นใจผู้อื่นมากเท่านั้น จงพยายามทำลายความคิดเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ ทำลายความเห็นแก่ตัว โดยไม่ยอมรับรู้ความทุกข์ยากของคนอื่นเสีย** ก็จะชื่อว่าได้ดำเนินไปตามรอยพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า

"ไมตรีจิตนั้น ซื้อไม่ได้ด้วยเงินทองหรืออำนาจ แต่จะได้มาก็ด้วยท่านมีไมตรีจิตต่อคนทั้งหลาย เหตุนี้สมเด็จพระบรมศาสดาจึงดรัสสอนให้ปลูกฝังไมตรีจิต เป็นการยึดเหนี่ยวน้ำใจกันด้วยข้อปฏิบัติ ๔ ประการที่เรียกว่า สังคหวัตถุธรรม คือ เอื้อเฟื้อเจือจานกัน ๑ เจรจากันด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน ๑ บำเพ็ญประโยชน์ต่อกันเท่าที่จะกระทำได้ ๑ และประการสุดท้ายคือ ทำตนให้เข้ากันได้เสมอต้นเสมอปลาย

"คนที่มีลูกจ้าง ก็จะไม่คิดเพียงว่าตนใช้เงินของตนไม่ได้ใช้คน อะไรไม่พอใจก็จะด่าว่าไม่ปรานี เมื่อไม่ชอบใจก็จงไปอยู่ที่อื่น เงินมีจะจ้างใครอีกก็ได้ แทนการคิดเช่นนั้น ลองคิดถึงอกเขาอกเราแล้วแก้ที่ตัวเราเอง ลองพูดจากับเขาด้วยน้ำเสียงแสดงความเป็นมิตร อย่าเอาแต่โทสะ เขาทำผิดพลาดอะไร ไม่พอใจก็อย่าเพิ่งเกรี้ยวกราด ค่อยๆ พูดชี้แจงกัน ลองนึกดูว่าตัวเราเองก็มิใช่ว่าจะทำอะไรถูกไปหมด ถ้าเรามีผู้ปกครองชั้นสูงขึ้นไป เราก็คงทำอะไรไม่ถูกใจท่านได้บ้างเหมือนกัน หรือแม้แต่การทำอะไรให้ถูกใจตัวเราเอง ทั้งๆ ที่เป็นคนเดียวกัน ใจเดียวกัน เราก็เคยทำอะไรลงไปแล้วเห็นว่าไม่ดีไม่งาม ไม่น่าพอใจน่าติตนเองอยู่บ่อยๆ

"จงลองใช้ความดีงาม หรืออัธยาศัยไมตรีปกครองคนดูบ้าง บางทีเขากลับจะทำงานให้แก่เราดียิ่งขึ้นกว่าเดิม จะยิ้มแย้มแจ่มใสคิดว่าเขาได้อยู่ในที่ร่มเย็น ไมตรีจิตก็จะตอบไมตรีจิตได้อย่างนี้ ที่เรากล่าวมามิใช่มุ่งหมายเพียง

นายจ้างกับลูกจ้างเท่านั้น เพราะท่านทั้งหลาย เมื่อกลับไปสู่บ้านเมืองของตนก็จะต้องพบปะและรู้จักมักคุ้นกับคนทั่วไป จงลองนำหลักปฏิบัติ ๔ ประการที่เรากล่าวมาแล้วไปใช้ดู อาหารมื้อเช้าวันนี้ก็จะมิใช่เพียงให้ความอิ่มชั่วขณะเท่านั้น แต่จะให้ประโยชน์ไปจนตลอดชีวิต

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! บัดนี้เราจะย้อนไปกล่าวถึงประวัติของเราในสมัยต่อจากที่เล่าไว้แล้ว

"เราได้กล่าวแล้วว่า สายธารแห่งชีวิตของเราในระยะนั้น ได้ขึ้นถึงขนาดที่คนทั้งหลายพากันกระหยิ่มยินดี แม้แต่ใครได้มีโอกาสรู้จักคุ้นเคยด้วยก็จะรู้สึกเป็นเกียรติยศน่าภาคภูมิใจ และตลอดเวลาเหล่านั้น เราก็มิได้ทะนงตนเหยียบย่ำผู้อื่น คงอาศัยความเจริญนั้นแผ่ความร่มเย็นเป็นสุขแก่คนทั้งหลาย เท่าที่สามารถจะทำได้

"แต่เมื่อถึงคราวที่น้ำจะลง ทุกสิ่งทุกอย่างก็ผันแปรไปอย่างไม่น่าจะเป็นไปได้

"เช้ามืดวันหนึ่ง ณ ปราสาทที่เศรษฐีมอบให้แก่เรา เราตื่นขึ้นด้วยได้ยินเสียงเอะอะ เมื่อลุกขึ้นมายืนที่เฉลียงแล้วมองดูไปข้างล่าง ก็มองเห็นทหารมาล้อมไว้คึกคัก กษัตริย์ลิจฉวีบางพระองค์ซึ่งมีหน้าที่ในทางทหาร ทรงร้องสั่งให้คนในบ้านของเราเปิดประตูด่วน เมื่อเห็นชักช้าก็ถึงกับใช้วาจาชู่ตวาด เราเองก็รู้สึกฉงนใจเป็นอันมาก เพราะไม่เห็นมีเรื่องอะไรที่น่าจะต้องทำถึงขนาดนั้น และตัวเราเองก็ไม่มีเรื่องอะไรผิดพลาดเร้นลับอันพอจะมองเห็นได้ว่าเป็นต้นเหตุให้มีการใช้ทหารมาล้อมอยู่เช่นนี้ เราจึงรีบลงบันไดปราสาทมาชั้นล่างเพื่อจะได่ถามให้รู้เรื่องราวที่แปลกประหลาดนั้น

"แต่ยังไม่ทันที่จะเดินไปถึงประตูกำแพงอันตั้งอยู่ห่างจากตัวปราสาทไป ก็ได้เห็นทหารใช้ท่อนไม้ขอนไม้พยายามพังประตูเข้ามา

๒๐

อันธพาล

“เราได้เคยบอกท่านทั้งหลายแล้วว่า ตัวเราเองมิใช่ผู้ประเสริฐวิเศษมาจากไหน พื้นฐานทางจิตใจ ของเราในสมัยแรกมากไปด้วยความเกเร และพอใจในการรุกรานอยู่แล้ว ที่มาสงบระงับและมีทีท่าว่าจะดีขึ้นบ้าง ก็เพราะได้รับการอบรมจากท่านอาจารย์ ‘วิศวามิตร’ ให้ซาบซึ้งในหลักธรรม ‘ไฝ่สงบ’ ของสมเด็จพระบรมศาสดา แต่เหตุการณ์เฉพาะหน้าในขณะนั้น เป็นการท้าทายความรู้ความสามารถและดูหมิ่นเหยียดหยามเราอย่างรุนแรง

“ความคิดแวบหนึ่งเกิดขึ้นแก่เราว่า นี่เห็นว่าเราเป็นคนอ่อนโยน คิดสร้างแต่คุณงามความดี บำเพ็ญประโยชน์แก่คนทั้งหลายทั่วไปหรืออย่างไร จึงกำเริบจิตข่มเหงรังแกกันถึงเพียงนี้ ถ้าคนเราจะเก็บความรู้ความสามารถไว้ไม่ยอมใช้อะไรเลย แม้ในขณะที่มีศัตรูมาพังประตูบ้าน คงยอมมัดมือมอบตนเองแก่เขาอย่างคนขลาด ยอมโยนวิชาความรู้ที่อุตสาห์เล่าเรียนมาเป็นเวลานานนับเกือบสิบปีทิ้งเสีย เพราะเกรงเสียงฮู่ตวาดของคนเบาความคิดเพียงบางคนแล้ว ความที่สู้ทนลำบากตรากตรำในความเป็นอยู่และอาหารการบริโภคตลอดเวลาที่เล่าเรียนนั้น จะมีประโยชน์หรือความหมายอะไร เพราะถ้าเรียนวิชารบมาเพื่อยอมแพ้แล้ว ก็ไม่ผิดอะไรกับหัดว่ายน้ำไว้เพื่อยอมจมน้ำตาย

“จิตใจของเราในขณะนั้นเต็มไปด้วยความมุมานะโกรธเคือง และเจ็บแค้นในความไม่ไว้หน้าของเจ้าลิจฉวีผู้คุมทหารมาพระองค์นั้น ธัมมะประจำจิตใจที่เคยอบรมมาว่าให้อดทน และให้อภัย หลีกหนีไปหมด คิดอย่างเดียวแต่จะตอบแทนให้รู้กันไว้ว่า ศิษย์สำนัก ‘วิศวามิตร’ นั้น อาจสงบเสงี่ยมเจียมตัวจริง แต่เมื่อถูกข่มเหงรังแกจนเหลืออดแล้ว ก็ตอบแทนคนรุกรานเป็นเหมือนกัน ทั้งตอบแทนได้เจ็บกว่าด้วย

“ความรู้สึกลืมตัวชั่วขณะทำให้เราเลิกคิดที่จะเจรจาซักถามเรื่องราวจากเจ้าลิจฉวีพระองค์นั้น เราหันกลับเข้าไปในปราสาท ภายหลังที่เห็นบุคคลเหล่านั้นพยายามอย่างไร้ผล ที่จะพังประตูเข้ามา เพราะประตูโลหะนั้น ท่านเศรษฐีสั่งทำเป็นพิเศษ เพื่อป้องกันโจรผู้ร้ายเข้าปล้นทำลาย และเพราะความมั่นใจในความมั่นคงแข็งแรงดังกล่าว จึงกล้าให้คนที่เชิญมาได้เห็นหีบใส่กหาปณะทองคำ ในวันมีงาน

“ขณะที่เราหันกลับเข้าไปในปราสาท กลุ่มชายฉกรรจ์ทั้งปวงก็วิ่งเข้าไปหาขอให้เราสั่งเท่านั้นว่าจะให้ทำอย่างไร พวกเขาพร้อมที่จะสละชีวิตเพื่อป้องกันเราอย่างเต็มที่ คนเหล่านั้นมีสังกิจจ์เป็นหัวหน้า เพราะตั้งแต่ท่านบิดาของเราทิวงคตแล้ว เราก็ขอให้สังกิจจ์มาเป็นผู้ควบคุมการงานทางปราสาททั้งหมด

“ตูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เราเพิ่งเห็นประจักษ์ในบัดนั้นเองว่า การปฏิบัติต่อคนเหล่านั้นอย่างกันเอง มีความเมตตากรุณาต่อเขาเสมือนหนึ่งเป็นญาติ มิได้เกรี้ยวกราดต่าว่าเอาแต่ใจตัวเท่าที่เราได้กระทำไปแล้ว เป็นผลดีถึงขนาดที่เมื่อเกิดเหตุฉุกเฉินขึ้น คนเหล่านั้นก็ยินดีจะสละชีวิตเพื่อเรา

“เราได้แต่กล่าวขอบใจ แล้วสั่งให้พวกเขาไปคอยอยู่ ณ ประตูด้านหลัง ครั้งแรกเราคิดจะออกทางประตูด้านนั้น นำคนไปใช้ธนูซึ่งเป็นศัสตราวุธประเภททำการได้ไกล บังคับทหารเหล่านั้นซึ่งใช้ดาบอันใช้ประโยชน์ได้เฉพาะระยะประชิดตัวให้ยอมจำนน แต่เมื่อคิดได้ว่า ธนูของเราเองก็อยู่ที่บ้าน ซึ่งท่านมารดาบิดายกให้ไกลออกไป

อาวุธอย่างอื่นเราก็มิได้เตรียมไว้ เพราะไม่เคยนึกว่าจะต้องรบกับใคร จึงดกลงใจสั่งคนในบ้านให้รออยู่ที่ประตูหลัง ดังกล่าวแล้ว เราใช้เวลาอันสั้นที่อยู่ตามลำพังสำรวมจิตระลึกถึงท่านอาจารย์ จะขอปราบคนเหยียดหยามด้วยวิธีแยบคายดูสักครั้ง ครั้นตรวจจิตทราบว่าพร้อมจะทำการได้ เราก็ออกจากปราสาทตรงไปยังประตูที่คนเหล่านั้นคอยอยู่ สั่งให้ชายฉกรรจ์สองคนคอยคุมอยู่ที่ประตูนั้นอย่าให้คนภายนอกเข้ามาได้ เราออกนำสังกิจจ์และคนอื่นๆ ออกประตูด้านหลังไปแล้วให้ปิดไว้ดามเดิม สังกิจจ์ทนอยู่ไม่ได้ก็รีบละล่ำละลักถามว่า จะไปสู้เขาอย่างไรในเมื่อพวกเรามือเปล่าทั้งนั้น เรามิได้ตอบ แต่บอกใบ้ให้ตามมาเพียงอย่างเดียว

"เมื่อเดินอ้อมไปถึงด้านหน้าปราสาทที่ติดกับถนนใหญ่ เห็นทหารประมาณ ๒๐ คน มีเจ้าลิจฉวีพระองค์นั้นยังกำลังวุ่นวายอยู่กับการพังประตูโลหะ ซึ่งไม่รู้จักพังสักที

"ครั้นเข้าไปใกล้ประมาณสามวา เราก็ส่งเสียงดังสั้นๆ ว่า 'หยุด' เมื่อเห็นทหารเหล่านั้นชะงักหันมาดู ซึ่งเป็นโอกาสอันสำคัญยิ่ง เราจึงเพ่งจ้องบังคับให้มีอาการงันอยู่กับที่ เราสั่งการด้วยเสียงดวาด ให้ทหารทุกคนเว้นแต่เจ้าลิจฉวีผู้เป็นหัวหน้า ยืนขึ้นหันหน้าเข้าหาปราสาท แล้วก้มศีรษะประนมมือ ส่วนเจ้าลิจฉวีผู้เป็นหัวหน้า ให้หมอบกราบอยู่ที่ประตูโลหะจนกว่าจะสั่งการเปลี่ยนแปลง ครั้นแล้วเราก็หันกลับนำคนของเราเดินกลับมาเข้าประตูหลัง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! วิธีปราบศัตรูแบบนี้เรียกว่าการสะกดจิต กว่าท่านอาจารย์จะยอมฝึกหัดให้เราท่านก็รั้งรออยู่หลายปี ทั้งยังเรียกร้องให้เรากล่าวปฏิญาณว่าเราจะไม่ใช้ในการประกอบกรรมทุจริตทั้งมวล ท่านจึงฝึกหัดให้ทั้งวิธีสะกดจิตคนคนเดียวและคนทั้งกลุ่ม ซึ่งจำเป็นต้องใช้เวลานานกว่าจะทำได้คล่องแคล่ว

"สังกิจจ์และชายฉกรรจ์เหล่านั้นตื่นเต้นในวิธีปราบศัตรูแบบนี้ของเรามาก เมื่อเข้ามาในบริเวณปราสาทแล้วยังพากันวิ่งไปดู คณะของเจ้าลิจฉวีทำความเคารพปราสาททางช่องประตูโลหะด้วยความขบขัน

"ใครๆ ที่เดินผ่านไปมาคงพากันเห็นแปลกที่มีทหารกลุ่มใหญ่มายืนก้มศีรษะประนมมือ และนายทหารคือเจ้าลิจฉวีกำลังหมอบกราบที่ประตูปราสาทของเรา จึงพากันมามุงดูมากขึ้น พอถึงเวลาสาย คนก็มามุงมากเข้าทุกทีจนคล้ายมีมหรสพหน้าปราสาทของเรา ผู้ที่ทำท่าแสดงความเคารพก็คงอยู่ในสภาพอย่างนั้นไม่เคลื่อนไหวคล้ายคนหลับ บางคนก็มีน้ำลายไหล แต่เพราะเหตุที่หันหน้าเข้าสู้กำแพงปราสาทจึงดูไม่น่าสังเวชอะไรมากนัก

"ไม่มีใครอธิบายได้ ว่าบุคคลเหล่านี้นึกสนุกขึ้นมาอย่างไร จึงพากันมาทำความเคารพปราสาทของเรา ยิ่งเวลาสายมากคนก็ยิ่งโจษจันเล่าลือต่อๆ กันไป และพากันมามุงดูมากขึ้น จนถนนหน้าปราสาทของเราเนืองแน่นด้วยผู้คน ยากที่จะผ่านไปมาได้สะดวก

"ตัวเราเองนั้นเมื่อได้ทำลงไปแล้ว ก็มิใช่ว่าจะสบายใจนัก เพราะไม่รู้ว่าเกิดเรื่องอะไรขึ้น หรือมีใครร่วมกันคิดทำลายเราอย่างไร จึงมีการส่งทหารมาพังประตูปราสาทเพื่อจะจับเราซึ่งเป็นการกระทำอย่างรุนแรง ไม่ไว้หน้าเช่นนั้น

"เราส่งสังกิจจ์ให้ไปรับภริยาของเราที่บ้านเดิมซึ่งท่านมารดาบิดามอบให้มาเข้าประตูหลังปราสาท แล้วเรียนชี้แจงให้ท่านมารดาผู้กำลังวิตกทุกข์ร้อนอย่างยิ่งให้คลายความกังวลใจ แต่ก็ดูเหมือนจะยิ่งเพิ่มความหนักใจให้แก่ท่านเพราะเรื่องราวที่ปรากฏก็ชัดเจนอยู่ว่าจะไม่สิ้นสุดลงเพียงนั้น อย่างไรก็จะต้องขยายตัวถึงขนาดคอขาดบาดตายเป็นแท้

"เวลาที่ล่วงไปแม้จะตามปกติธรรมดาเหมือนวันก่อนๆ แต่ในวันนี้คล้ายกับว่า ช่างเป็นเวลาแห่งความกระวนกระวายความวิตกกังวลอย่างเหลือเกิน ยิ่งท่านมารดาด้วยก็ถึงนั่งทรงตัวอยู่ไม่ได้ ต้องเอนกายพักผ่อน และเรียกหายาสำหรับคนชรา ต้องมีคนนวดฟั้นอยู่ตลอดเวลา

"เราได้กล่าวแล้วว่า เรามิใช่ผู้ประเสริฐวิเศษมาจากไหน แม้จะสามารถสั่งการให้ทหารเหล่านั้นมีอาการวิปริตได้ แต่ก็ไม่สามารถควบคุมใจให้เป็นปกติปราศจากความรู้สึกสับสนวุ่นวาย เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น เราได้ศึกษาจิตใจของเราในขณะนั้นว่า ประกอบด้วยความวิตกกังวลอย่างไร แม้อาการภายนอกจะคล้ายกับเป็นปกติในสายตาของคนอื่นๆ แต่ความลุกลี้ลุกลนในดวงจิตก็ปรากฏแก่เราเองอย่างชัดแจ้ง

"ในที่สุด ด้วยการตั้งคำถามแด่ตนเองว่า เรื่องที่เกิดขึ้นครั้งนี้อย่างใหญ่ที่สุดจะทำให้มีผลเป็นอย่างไรบ้าง ก็ได้รับคำตอบว่า ผลอย่างใหญ่ที่สุดหรือรุนแรงที่สุดก็คือความตาย จะไม่มีผลอะไรยิ่งใหญ่เกินไปกว่านั้นอีกแล้ว เราจึงถามตนเองต่อไปว่า ถ้าเรื่องที่เกิดจะมีผลมากเพียงแค่ความตาย มีใครในโลกนี้หรือไม่ที่จะมีอายุยืนอยู่ค้ำฟ้า โดยไม่ต้องพบกับความตายในวันหนึ่ง เมื่อชีวิตของทุกคนลงสุดท้ายด้วยความตาย การที่เราจะต้องตายในครั้งนี้ ก็มิได้มีอะไรเป็นพิเศษหรือพิสดารไปกว่าคนที่เคยตายมาแล้ว และจะตายกันอีกต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด คราวนี้จึงควรจะได้นึกดูว่าเท่าที่เรามีชีวิตดำรงอยู่ยั่งยืนมาได้จนถึงขณะที่เกิดเหตุ ก็นับว่าได้ผ่านความสุขทุกข์มาพอสมควร เคยได้สิ่งที่คนทั้งหลายไม่ได้ เช่น ปราสาทอันงดงาม และทรัพย์สินมีค่าของท่านเศรษฐี เคยประกอบคุณงามความดีมาแล้วทั้งการตั้งโรงทาน โรงเลี้ยงเด็กกำพร้า และสถานสงเคราะห์คนชรา ได้ให้ความสุขแก่ผู้อื่นมามากพอที่จะนึกตำหนิตนเองไม่ได้ว่าเกิดมาไร้ประโยชน์ ถ้าเราจะมีอายุยืนยาวต่อไปอีก ก็อาจเป็นการดี แต่ก็น่าจะไม่มีอะไรพิเศษพิสดารมากไปกว่าเก่า สมมติว่าเราจะต้องตายลงในบัดนี้ จะยังมีอะไรที่น่าห่วงหรืออาลัยอาวรณ์อีกบ้าง

"จริงอยู่ ท่านมารดาของเราอยู่ในวัยชราแล้ว แต่ถ้าเราตายไป พี่น้องของเราก็คงจะช่วยกันดูแลให้ท่านมีความผาสุกได้ตามสมควร ส่วนภริยาของเราเล่า แม้จะน่าเป็นห่วงไม่น้อย แต่นางก็ไม่มีบุตรหรือธิดา และยังมีมารดาบิดาอยู่ ถึงอย่างไรก็จะคงครองชีวิตไปได้ เพราะสกุลของมารดาบิดาแห่งภริยาของเราก็นับว่าฐานะดีพอสมควร สังกิจจ์ผู้ร่วมทุกข์ยากกับเรามา อย่างไรก็คงเอาตัวรอดเพราะเป็นคนซื่อสัตย์ และมีความรู้ดีหลายอย่าง

"เมื่อปลงใจลงเช่นนี้ เราก็เห็นได้ว่า แม้จะต้องตายไปในวันที่เกิดเรื่องนั้น ก็ไม่น่าจะต้องวิตกกังวลอะไรแล้ว เราพร้อมที่จะตาย พร้อมที่จะเผชิญกับเหตุการณ์ทุกอย่างที่เกิดขึ้นโดยไม่พรั่นพรึงอะไรต่อไปอีก

"เป็นที่น่าแปลกใจว่า ความหนักใจ ความวิตกกังวลใจได้หายไปเหมือนปลิดทิ้ง ในเมื่อเรายินยอมต่อความตาย สีหน้าท่าทางของเราสดชื่นขึ้นมาทันที ความยิ้มแย้มปรากฏจนทำให้หลายคนแปลกใจว่า เหตุไฉนเราจึงยิ้มแย้มได้ในขณะที่คับขันเช่นนี้

"จนกระทั่งเวลาเกือบเที่ยงวัน จึงมีคณะทหารอีกกลุ่มใหญ่นำยานพาหนะมาแล้วไล่คนให้หลีกทาง ช่วยกันอุ้มเจ้าลิจฉวีที่หมอบกราบ และทหารที่ยืนประนมมือขึ้นสู่ยาน ทั้งที่มีอาการตัวแข็งตาค้างอยู่อย่างนั้นนำกลับไป ใครจะเป็นคนต้นคิดก็ตามทีเถิด แต่ผลที่ได้รับซึ่งคนทั้งหลายเห็นอยู่นี้เป็นเลมือนหนึ่งการดบหน้าอย่างแรงต่อผู้ต้นคิดนั้น ทั้งจะทำอะไรต้องระวังตัวขึ้นอีกมากทีเดียวในการเข้ามาวุ่นวายยุ่งเกี่ยวกับตัวเรา

"ประมาณเที่ยงวันเศษ ขณะที่ดวงอาทิตย์ส่องแสงกราดกล้า โคจรไปพ้นกึ่งฟ้าเล็กน้อย ทหารกลุ่มใหญ่ไม่น้อยกว่าร้อยคนก็ยกเข้ามาที่ปราสาทของเราอีก คราวนี้ล้อมไว้รอบ และมีเครื่องทำลายประตูขนาดใหญ่มาด้วย

"เรายังคงยิ้มแย้มและใจเย็น ไม่สั่งให้คนของเราโต้ตอบหรือแสดงอาการผิดปกติแต่อย่างไร เพียงแต่สั่งให้หลบๆ อยู่ภายในปราสาท เพื่อหลีกเลี่ยงการต่อเรื่องราวให้เพิ่มเติมมากขึ้น

"เสียงกระทุ้งประตูปราสาทดังรุนแรงถึงขนาดที่ท่านมารดาของเราต้องเป็นลมไปด้วยความตกใจกลัว เราสั่งให้ภริยาคอยดูแลท่าน พร้อมคนรับใช้อื่นๆ แล้วก็ออกมาดูทหารกลุ่มนั้นทางช่องปราสาทที่เจาะไว้ระบายลม โดยไม่ปรากฏตัวให้พวกเขามองเห็น

“สังกิจจ์วุ่นวายอยากจะรู้เสียจริงๆ ตอนที่เราสั่งให้ไปรับภริยาเข้ามาทางหลังปราสาทนั้น สังกิจจ์ได้นำอาวุธคู่มือของเราทุกชนิดห่อผ้าแบกมาด้วย

“เมื่อเห็นว่าขืนปล่อยให้กระทุ้งกันต่อไป ประตูโลหะนั้นอาจพังได้ เราจึงสำรวมจิตอีกครั้งหนึ่ง ตรวจสอบดูว่ามีอำนาจดีแล้ว จึงรีบเดินไปที่ประตูนั้น ดวาดให้ทหารที่กำลังกระทุ้งอยู่หยุดชะงัก และตวาดอีกครั้งให้ทุกคนที่ได้ยินเสียงยืนตะลึงอยู่กับที่เคลื่อนไหวไม่ได้

“เสียงกระทุ้งหายไป กลายเป็นกลุ่มทหารที่ยืนนิ่งเหมือนรูปปั้น เรียงรายอยู่หน้าประตูปราสาทของเราอีกครั้งหนึ่ง

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านอาจแปลกใจว่าการใช้วิธีตวาดคนให้คนตะลึงชะงักงันอยู่กับที่ก็ดี การมองด้วยตาให้คนหมดสติตามที่สั่งได้ก็ดี จะเป็นไปได้จริงหรือไม่ เราขอบอกว่าวิชานี้เป็นไปได้จริง ข้อสำคัญจะต้องฝึกหัดให้มีความคล่องแคล่วและมีอำนาจจิตเพียงพอ ถ้าท่านทั้งหลายจะถามว่า เกี่ยวข้องอะไรกับพระพุทธศาสนาหรือไม่ เราก็ขอตอบว่า จะว่าเกี่ยวหรือไม่เกี่ยวก็ได้ เพราะพระพุทธศาสนามิได้ยกย่องให้เป็นจุดหมายปลายทางที่จะพึงบรรลุอย่างไรเลย ถ้าใครทำได้ ก็เป็นเพียงผลพลอยได้ของการทำจิตใจให้สงบ แล้วใช้อำนาจจิตไปตามที่ต้องการได้เท่านั้น ผู้ฝึกหัดในเรื่องนี้ แม้เป็นคนภายนอกพระพุทธศาสนาก็ทำได้ บางครั้งสั่งให้บุคคลอื่นปีนขึ้นบันไดหอกบันไดดาบอันแหลมคมเสมือนหนึ่งขึ้นบันไดไม้ธรรมดา ทั้งๆ ที่หอกดาบนั้นเมื่อนำแผ่นผ้าหรือชิ้นฟางไปผ่านที่คม ก็จะทำให้สิ่งต่างๆ ที่ผ่านคมดาบนั้นขาดจากกันในทันที

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! พระพุทธศาสนามิใช่ถือความรู้ในเรื่องนี้เป็นสำคัญ ก็เพราะความมุ่งหมายที่สั่งสอนนั้น ท่านตั้งไว้อย่างบริสุทธิ์สะอาดยิ่งความรู้ก็ดี การกระทำทุกอย่างก็ดี ที่จะนับว่าถูกตรงตามหลักพระพุทธศาสนานั้นต้องเป็นไปเพื่อความไม่โลภ ไม่โกรธ และไม่หลง ใครก็ตามแม้จะมีความรู้หรือฤทธิ์เดชล้นพ้น ถ้าผู้นั้นยังตกเป็นทาสของความโลภ ความโกรธ และความหลงแล้ว พระพุทธศาสนาก็มิได้ตีราคาผู้นั้นว่าจิตใจสูงกว่าเด็กๆ ที่กำลังวิ่งไล่ขับกันแล้วหัวเราะบ้าง ร้องไห้บ้างอย่างไรเลย เพราะผู้นั้นก็ยังเชื่อว่าอยู่ในอำนาจของกิเลสยังต้องดีใจบ้าง เสียใจบ้าง วนเวียนอยู่อย่างนั้นเอง

“จริงอยู่ความรู้หรือฤทธิ์เดชอาจทำคนที่ฝึกฝนอบรมให้ได้เปรียบคนอื่น แต่การได้เปรียบเสียเปรียบแบบนี้ก็ไม่ทำให้บุคคลพ้นจากความเป็นทาสของความโลภ ความโกรธ และความหลงได้ เขายังคงถูกมันใช้และบังคับบัญชาให้ทำสิ่งต่างๆ แม้ที่ไม่น่าทำ ไม่ผิดอะไรกับสัตว์พาหนะ ซึ่งถูกเฆี่ยนตีให้วิ่งไปในทิศทางต่างๆ ที่เจ้าของหรือผู้บังคับบัญชาปรารถนา

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! อีกครั้งหนึ่งที่หน้าปราสาทของเรากลายเป็นโรงมหรสพ เพราะมีกลุ่มคนมามุงดูผู้ยืนนิ่งเหมือนรูปปั้นนั้นด้วยความสนใจ และไม่รู้เรื่องว่าคนที่ยืนงันอยู่เหล่านั้นมาทำอาการดังกล่าวเพื่อประสงค์อะไร

๒๑
การต่อสู้

“ครั้นเวลาล่วงมาถึงเพียงนั้นเราก็เริ่มนึกระอาใจว่าการที่เรามัวมาคอยทำให้พวกล้อมบ้านถูกสะกด ชะงักงันอยู่ชุดแล้วชุดเล่านั้น เป็นการแก้ที่ปลายเหตุเหลือเกิน เมื่อรักจะสู้หรือจะแก้ไขเหตุการณ์แล้ว เหตุไฉนจึงไม่แก้ที่ต้นเหตุ

“ขณะนั้นเราลืมความรักสงบ การหัดยอมแพ้คน การทำเป็นคนโง่ไม่รู้เท่าคนตามที่ท่านอาจารย์เคยอบรมพร่ำสอนมาด้วยเล็งผลไกล คล้ายการเดินฝ่าป่าดงพงพี อันจำเป็นจะต้องพบหนามบ้าง ตอไม้บ้าง ทางอันเป็นหลุมบ่อบ้าง ถ้าเราจะยุ่งไปทุกอย่าง พบหนามก็หยุดถางป่าเพื่อทำลายหนาม พบตอไม้ก็หยุดขุดตอออก พบหลุมบ่อก็จะถมให้เต็ม จะไม่ยอมเลี่ยงด้วยเห็นแก่จุดหมายปลายทางข้างหน้าบ้างเลย แล้วความวกวนเสียเวลาในระหว่างทางก็จะทำให้ชีวิตทั้งชีวิตปั่นป่วนวุ่นวายด้วยเรื่องขยะมูลฝอยข้างทาง จนไม่เป็นอันที่จะหาความสุขได้

“ท่านอาจารย์เคยเล่าถึงชายหนุ่มบางคนผู้ตั้งปรารถนาไว้ว่า จะเป็นพ่อค้าใหญ่ จะทำอาวาหมงคลกับธิดาแห่งสกุลอันมีชื่อ ภายหลังที่ค้าขายได้มั่งคั่งแล้ว จะปลูกเรือนยอดให้งดงาม จะล้อมบ้านด้วยรั้วไม้ตะเคียน จะปูพื้นบ้านด้วยไม้มะม่วงป่า อันมีลายงดงามยิ่งเมื่อขัดถูลงน้ำมัน พื้นชั้นในจะปูด้วยไม้ประดู่ ซึ่งมีลายละเอียดวิจิตรยิ่งกว่าไม้มะม่วงป่านั้น แต่ยังมิทันจะได้เป็นพ่อค้าใหญ่ ยังมิทันจะได้มีเรือนยอดปูด้วยไม้มะม่วงป่าและไม้ประดู่ ยังมิทันจะได้ทำอาวาหมงคลตามที่มุ่งหมายไว้ เพียงไปเที่ยวในงานมหกรรมวันหนึ่ง เกิดไปมองสบตากับชายหนุ่มอีกคนหนึ่งเข้า ต่างคนต่างก็คิดว่าเราเป็นคนสำคัญคนหนึ่งซึ่งไม่เคยยอมอ่อนน้อมต่อใคร การหลบตาให้แก่ผู้อื่นก็คือการยอมแพ้ ในที่สุดต่างก็จ้องตากัน แล้วท้าทายกัน ลงมือให้อาวุธทำร้ายร่างกายกัน งานมหกรรมที่มุ่งไว้ก็ไม่ได้ดู งานใหญ่ของชีวิตก็ล้มเหลว เพราะหลังจากการต่อสู้กันแล้ว ได้ฆ่าฝ่ายหนึ่งตายลง ราชบุรุษจึงจับ และส่งให้เจ้าหน้าที่ฝ่าย ‘โวหาริกะ’ หรือ ‘อักขทัสสะ’ คือ ผู้พิพากษาพิจารณาโทษ ผลที่ได้รับคือ การจองจำเป็นเวลาหลายปี เป็นการทำลายตัวเอง ทำลายความมุ่งหมายใหญ่ที่ตนตั้งไว้ เพียงเพราะยอมอดทนเล็กๆ น้อยๆ ไม่ได้ ก็เลยต้องไปอดทนอยู่ในที่คุมขังเป็นเวลาแรมปี ซึ่งแม้ไม่อยากทนก็จะต้องทน

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! เรานึกได้เหมือนกันถึงคำสอนของท่านอาจารย์ข้อนี้ แต่เห็นว่าไม่เหมือนกับตัวอย่างที่ท่านอ้างไว้ เพราะเราชื่อว่าบรรลุจุดหมายปลายทางแห่งชีวิตแล้ว มีบ้าน มีครอบครัว และหลักฐานทั้งปวงแล้ว การที่เราจะต่อสู้นี้มิใช่การแวะเวียนข้างทาง มิใช่เพื่อยุ่งกับเรื่องขยะมูลฝอย แต่เป็นการต่อสู้เพื่อรักษาทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์บริบูรณ์แล้วมิให้พินาศ ทำลายไปต่อหน้าต่อตา

“เราลืมคำสอนที่ให้ใช้ธรรมะชนะอธรรม ให้ใช้ความสุขุมเยือกเย็นแก้ปัญหาชีวิต ฉะนั้น พอเห็นว่าตัวอย่างแห่งชีวิตของเราไม่เหมือนกับตัวอย่างของชายหนุ่มผู้ที่เที่ยวงานมหกรรมแล้ว เราก็เริ่มคิดในทางทำลายรังของศัตรูและทำลายบุคคลต้นคิดทันที

“ขณะนี้ท่านเสนาบดีผู้รับผิดชอบการทหารทั่วแคว้นวัชชี กำลังยกขบวนไปตรวจชายแดนทางฝั่งแม่คงคาที่ติดต่อกับปาฏลิคามของแคว้นมคธ เจ้าลิจฉวีรุ่นราวคราวเดียวกับเราซึ่งเคยยิงธนูแข่งขันแพ้เรา เมื่อสิบกว่าปีก่อนโน้นเป็นผู้ควบคุมการทหารภายในพระนครแทน คนผู้นี้มีนิสัยโอ่ตัวไม่ชอบให้ใครได้ดีเกินหน้า คงจะวางแผนการอะไร

สักอย่างหนึ่งใส่ร้ายเรา เพื่อให้เรากลายเป็นผู้มีความผิดอย่างร้ายแรงต่อแว่นแคว้นจะได้มีการยึดทรัพย์สิน และปราสาทของเรา รวมทั้งทำให้เราพ้นไปจากหน้าที่ผู้รับผิดชอบในการสร้างศัสตราวุธแห่งแคว้นวัชชี จึงใช้กษัตริย์ลิจฉวีผู้เป็นทหารอายุน้อยกว่าเราให้มาจับกุมแบบฉับพลันเมื่อเช้านี้ ครั้นทำไม่สำเร็จก็ส่งทหารจำนวนมากมาล้อมบ้านกระทุ้งประตูจะจับให้ได้

"การต่อสู้ของเรามีอยู่สองทาง ในทางหนึ่งที่ถูกระเบียบแบบแผน คือมอบตัวต่อประมุขแห่งลิจฉวีสภาแล้วต่อสู้กันในทางหลักฐานเหตุผล เพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริงว่าใครผิดใครถูก เพราะถึงจะมีคนเกเรอยู่บ้าง แต่กรุงไพศาลีนั้นก็มิใช่จะไม่มีขื่อมีแป พอจะหาความยุติธรรมได้อยู่ อีกทางหนึ่งคือ การไปฆ่ากษัตริย์ลิจฉวีผู้เกเรนั้นเสีย แม้ลิจฉวีจะต้องฆ่ากันเอง ก็น่าจะไม่เป็นการเสียหายอะไรมากนัก ในเมื่อเป็นการฆ่าคนชั่ว แต่ในการฆ่านี้ ถ้าว่าตามราชนีติเราก็จะต้องเป็นฝ่ายผิด เพราะฆ่าคนผู้ยังมิได้รับวินิจฉัยให้ฆ่าได้ ทั้งเราก็มิได้มีอาชีพเป็นเพชฌฆาต ผู้อื่นจะมีความผิดสักเพียงไรก็จะต้องได้รับการวินิจฉัยชี้ความผิดก่อน ถ้าเราจู่โจมเข้าทำลายชีวิตบุคคลซึ่งมีอำนาจหน้าที่รักษากำลังทหาร เพื่อป้องกันพระนครไพศาลีเช่นนี้ แม้จะแก้ว่าทำเพราะเขาหาเรื่องกลั่นแกล้งเรา ก็จะไม่ทำให้เราพ้นผิดไปได้ในข้อส่วงละเมิดราชนีติ ทำตนเป็นผู้พิพากษาเสียเอง

"แต่ถ้าจะเปรียบเราเหมือนคนที่กำลังหลงทาง หรือคนที่คลำไปในความมืดก็คงเปรียบได้ เพราะเมื่อเกิดโทสะและเกิดพยาบาทขึ้นมาแล้ว แสงสว่างแห่งปัญญาที่คอยกำกับจิตใจก็พากันหลบลี้หนีหน้า เราทำตนเป็นฤษีอยู่นานแล้ว จนศัตรูคิดว่าจะกลั่นแกล้งทำลายอย่างไรก็คงได้ ไหนเลยจะคิดสู้หรือหาทางเอาตัวรอดได้ ครั้งนี้แสดงให้เห็นฝีมือศิษย์สำนักวิศวามิตรไว้บ้าง แม้จะต้องฆ่าคนหลายคนก็ตามที

"พอปลงใจว่าจะไปแก้ที่ต้นเหตุ จะไม่ยอมวุ่นวายปราบพวกปลายเหตุเช่นนั้น เราก็เรียกสังกิจจ์มาสั่งขอให้ดูแลมารดาและภริยาของเรา รวมทั้งปราสาทไว้ให้ดี เราจะออกไปจัดการกับกษัตริย์ลิจฉวีผู้เป็นต้นเหตุให้จงได้ สังกิจจ์คัดค้านอย่างหนักว่าจะไปคนเดียวได้อย่างไร อย่างน้อยที่สุดก็ขอให้เขาได้ไปด้วยอีกสักคนหนึ่ง ส่วนบุคคลที่อยู่ทางปราสาทนี้ดูก็ไม่น่าจะมีอะไรต้องเป็นห่วง เพราะมิใช่ผู้ที่เขาต้องการ ขณะนี้พวกทหารก็ยังยืนเป็นรูปปั้นอยู่ ณ บริเวณประตูใหญ่อย่างมากมาย ความที่ไม่ต้องการให้เราไปคนเดียว สังกิจจ์ถึงกับประนมมือขอร้องให้ได้ไปด้วยเป็นตายอย่างไรก็ขอให้อยู่ใกล้ๆ กัน

"เราพูดกับสังกิจจ์ว่า สังกิจจ์คิดชั้นเดียวว่าผู้หญิงมิได้เกี่ยวข้องในการนี้ แม้ไม่มีใครดูแลก็ไม่เป็นไร แต่จะต้องไม่ลืมว่า ถ้าศัตรูเป็นคนฉลาดก็ไม่ต้องกังวลคอยจับเราให้เสียเวลา เพียงจับท่านมารดาไปเท่านั้น เราก็จะต้องยอมมัดมือตัวเองไปหาเขาแต่โดยดี สังกิจจ์จึงได้สติและเลิกขอร้องจะติดตาม พร้อมกันนั้นก็ให้คำรับรองว่าจะป้องกันมารดาและภริยาของเราไว้แม้ด้วยชีวิต

"เรารีบนำศัสตราวุธมาผูกสอดพร้อมสรรพ สวมเกราะเก่าซึ่งท่านอาจารย์เคยให้ไว้ เข้าไปกราบท่านมารดาและไม่ยอมชี้แจงอะไรมาก ภริยาของเราอยู่ในที่นั้นด้วย เรากล่าวแต่เพียงว่า จะออกไปทำธุระอะไรสักครู่หนึ่งแล้วจะรีบกลับมา

"สังกิจจ์ไม่เข้าใจว่าเราจะออกไปในลักษณะอย่างไร เราจึงสั่งให้เตรียมม้าและเปิดประตูด้านหน้าปราสาท เราจะออกไปอย่างผึ่งผาย มิใช่ต้องปลอมแปลงร่างหรือรอคอยจนกว่าอาทิตย์จะอัสดง

"ขณะนั้นเป็นเวลาบ่าย แสงแดดแห่งคิมหฤดูยังกราดกล้าและร้อนพอที่จะทำให้ความใจเย็นของเราพลอยกลายเป็นความร้อนวู่วามไป เราสั่งให้คนของเราติดตามไปที่ประตูใหญ่ ให้เปิดประตูและคอยปิดเมื่อเราออกไปแล้ว

"ทหารที่ยืนนิ่งเป็นรูปปั้นคงยืนอยู่อย่างเดิม เราออกจากประตูไปได้โดยง่าย โดยไม่มีใครติดตาม รีบขับม้าตรงไปยังสถานที่ซึ่งกำหนดหมายไว้ คือ ที่สั่งงานทางทหารของเจ้าลิจฉวีผู้นั้นทันที

"เราเองขณะเร่งม้าให้วิ่งอย่างรวดเร็วนั้น ก็ยังคิดไม่ออกว่าจะฝ่าวงล้อมของทหารยาม ซึ่งมีอยู่หลายชั้นไปให้ถึงตัวผู้ก่อความวุ่นวายแก่เราได้อย่างไร เพราะแม้ว่าจะมีความรู้ความสามารถในวิชาอาวุธ แต่เมื่อถูกรุมล้อมจนไม่มีทางออกแล้ว ก็น่าวิตกว่าจะถูกจับเสียก่อนได้เข้าถึงตัวบุคคลที่เราต้องการ

"ทางเสี่ยงก็มีอยู่ทางเดียว คือ ต้องผ่อนแรงม้าในขณะนี้ไว้ พอถึงเขตที่ต้องการผ่านก็ขับม้าอย่างเร็วที่สุดผ่านไปอย่างฉับพลัน จนผู้ที่เฝ้าอยู่ไม่ทันคิดว่าจะจัดการอย่างไร แล้วพยายามเข้าถึงตัวเจ้าลิจฉวีผู้นั้นให้ได้ ถ้าจับตัวการได้แล้วตอนออกมาก็ไม่ต้องรีบร้อนอะไร เพราะจะถือตัวการนั้นแหละเป็นประกันมิให้ใครเข้ามาขัดขวางไว้

"เมื่อตกลงใจเช่นนั้น เราจึงชะลอฝีเท้าม้าลงปล่อยให้วิ่งเหยาะๆ ไปตามสบาย พอถึงเขตประตูรั้วซึ่งมิได้ปิดเพราะมีทหารยามยืนเฝ้าอยู่ เราก็ควบม้าเต็มฝีเท้า วิ่งฝ่าเข้าไปท่ามกลางความตื่นตะลึงของทหารเหล่านั้น โดยนัยนี้เราผ่านเข้าไปได้ถึงชั้นที่สาม ก็ถึงสถานที่สั่งงานของเจ้าลิจฉวีผู้รับผิดชอบแทนเสนาบดี

"ขณะนั้นภายในอาคารที่สั่งงานยังชุลมุนวุ่นวายกันอยู่ ว่าทำอย่างไรจึงจะช่วยให้เจ้าลิจฉวีซึ่งถูกสั่งให้หมอบกราบ และทหารอื่นๆ ซึ่งถูกสั่งให้ค้อมศีรษะจนฟื้นคืนสติได้ เพราะแม้จะหามนำขึ้นสู่ยานมาแล้ว ก็ยังคงทำอาการอย่างนั้นอยู่เหมือนคนหลับสนิท

"เราไม่รอให้เสียเวลา ใช้คันธนูฟาดเจ้าลิจฉวี ผู้ต้นคิดทำลายเราสลบ แล้วประกาศมิให้ผู้อื่นเคลื่อนไหว ถ้าไม่อยากให้หัวหน้าถึงแก่ความตาย เราพาเจ้าลิจฉวีผู้นั้นมาขึ้นม้า ซึ่งไม่ง่ายนัก อาศัยที่มีความกล้า และใช้อาวุธสั้นจ่อเตรียมแทงเจ้าลิจฉวีผู้นั้นไว้ จึงไม่มีใครกล้าขัดขวาง แม้เช่นนั้นก็มีหลายคนแสดงอาการฮึดฮัดจะเข้าขัดขวาง แต่นายทหารบางคนผู้รอบคอบกว่าได้ห้ามเอาไว้ เราจึงพาเจ้าลิจฉวีผู้สั่งการล้อมบ้านเราออกมาได้จากที่นั่น รีบควบม้ากลับสู่ปราสาทของเราทันที มีขบวนม้ากลุ่มใหญ่ขับตามไล่หลังเรามา แต่ก็ยังห่างมาก พอที่เราจะร้องเรียกคนให้เปิดประตูปราสาทเข้าไปแล้วปิดประตูได้ทัน

"ขบวนม้ากลุ่มนั้นไม่สามารถทำอะไรเราได้ นอกจากช่วยกันนำทหารที่ยืนชะงักเหล่านั้นขึ้นม้า นำกลับไปอย่างยากลำบาก และไม่สามารถนำไปหมดได้ในเที่ยวเดียว จะต้องส่งยานมารับอีก

"แม้กรุงไพศาลีจะใหญ่โตกว้างขวาง แต่ข่าวคราวเรื่องทหารมาล้อมบ้านเราและข่าวที่ว่าเราจับเจ้าลิจฉวีผู้ทำการแทนเสนาบดีมานั้นก็กระจายไปอย่างรวดเร็ว มีคนมาแห่ห้อมล้อมดูปราสาทของเรา จนเบียดเสียดเยียดยัดไม่เป็นอันที่ใครจะไปมาหาสู่หรือผ่านกลุ่มชนเหล่านั้นเข้าหรือออกได้ ปราสาทของเราจึงมีฝูงชนเป็นกำแพงกั้นอีกชั้นหนึ่งด้วยประการฉะนี้

"เราได้ทราบในภายหลังว่า มีการเรียกประชุมลิจฉวีสภาเป็นการด่วน เพื่อขอให้นายทหารรองๆ ลงไปเข้าชี้แจงเหตุการณ์ ซึ่งก็แน่ละว่า เขาจะต้องชี้แจงว่าเราเป็นฝ่ายผิด ไม่ยอมให้เขาจับกุมแต่โดยดี ซ้ำยังบุกรุกเข้าทำร้ายผู้ควบคุมการทหารแทนเสนาบดีลักพาตัวไปอีกด้วย ข้อหาฉกรรจ์ยิ่งที่เขาใส่ร้ายเราก็คือ เราคิดกบฏต่อราชวงศ์ลิจฉวี คิดจะยึดอำนาจเป็นใหญ่แต่ผู้เดียว ฝ่ายทหารจับคนของเราพร้อมทั้งอาวุธได้ คนเหล่านั้นได้ยอมรับสารภาพและถูกคุมตัวไว้รวมทั้งอาวุธของกลางเป็นอันมาก ทำให้ที่ประชุมแห่งลิจฉวีถึงกับตื่นตะลึง ไม่เชื่อว่าจะเป็นไปได้เช่นนั้น แต่เมื่อผู้ชี้แจงยืนยันว่าจับคนได้เป็นอันมาก ทั้งผู้ถูกจับได้ก็ยอมรับสารภาพด้วย เสียงของที่ประชุมจึงเอียงไปทางเจ้าลิจฉวีผู้ใส่ความเรา และเราจับมาได้นั้น คงมีเสียงค้านเพียงไม่กี่คน รวมทั้งพี่ชายของเราด้วย ซึ่งก็ไม่มีน้ำหนักอะไรเพราะเป็นพี่น้องกัน

"แต่อย่างไรก็ตาม เสียงของฝ่ายค้านก็ยังเป็นประโยชน์แก่เราอยู่บ้าง คือขอร้องยังมิให้จัดการกับเราด้วยกำลังกองทัพ แต่จะมีการวินิจฉัยไต่สวนให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย โดยจะขอร้องให้พี่ชายเราเป็นผู้เจรจาให้เรายอมมอบตัวแก่คณะเจ้าลิจฉวีผู้ได้รับมอบหมายให้วินิจฉัยเรื่องนี้ โดยเฉพาะรวมทั้งยอมปล่อยตัวเจ้าลิจฉวีที่เราจับไปเป็นอันว่าฝ่ายที่ก่อเรื่องขึ้นจะเป็นอิสระในการส่งเสริมต่อหลักฐานข้อกล่าวหาอย่างไรก็ได้ แต่ตัวเราเองจะต้องถูกกักในที่วินิจฉัยไต่สวน เพราะตกเป็นจำเลย

"การประชุมโต้เถียงกันด้วยเรื่องของเรา ได้เป็นไปอย่างเคร่งเครียดในลิจฉวีสภา ตั้งแต่เวลาเย็นจนจวบกึ่งปฐมยามแห่งราตรี ถึงต้องตามประทีปในที่ประชุม และพากันหิวอาหารไปตามๆ กัน แต่เมื่อมีเหตุฉุกเฉินเกิดขึ้นก็ต้องจัดต้องทำให้ลุล่วงไปจนได้

"พี่ชายของเรามาตะโกนเรียก เมื่อปลายปฐมยามแห่งราตรี ซึ่งผู้คนบางตาลงไปมาก เมื่อเราสั่งให้เปิดประตูปราสาทเข้ามาแล้ว ก็เข้าไปกราบเท้าท่านมารดา และเล่าเรื่องราวให้ฟังต่อหน้าท่านมารดาและภริยาของเรา

"เราได้ยืนยันแข็งแรงว่า ข้อกล่าวหาทั้งนี้ไม่มีมูลเลยแม้เพียงเล็กน้อย เพราะเรามิได้มีความทะเยอทะยานเพื่อจะแย่งความเป็นใหญ่มาจากผู้อื่นในลักษณะนี้เลย พี่ชายเราก็เชื่อว่าเป็นเรื่องแสร้งกล่าวหาทำลายเรา แต่ลำพังความเชื่อนั้นยังไม่พอ จำจะต้องมีการพิสูจน์ความจริงต่อหน้าผู้วินิจฉัยไต่สวน ซึ่งพอหวังได้ว่าจะเป็นผู้ให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย

"ข้อสำคัญก็คือ ให้เรายอมปล่อยตัวลิจฉวีผู้แทนเสนาบดีที่เราจับมา และยอมมอบตัวเราในคืนนี้ โดยพี่ชายของเราจะพาไปส่ง และจะติดตามช่วยให้ได้รับความเป็นธรรมตลอดเวลา

"ท่านมารดาและภริยาของเราออกความเห็นให้เรายอมตกลง เพื่อเห็นแก่ความสงบเรียบร้อย เราจึงตกลงตามนั้น พาพี่ของเราไปดูเจ้าลิจฉวีซึ่งถูกกักตัวไว้ ซึ่งเพิ่งฟื้นจากสลบไม่นานนัก เราใช้คันธนูตีที่เหนือขมับขึ้นไปจึงสลบอยู่นาน แต่ก็ไม่มีรอยแตกมาก เพียงแต่นูนเป็นทางมีรอยแดกเลือดซิบๆ

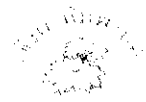
"เจ้าลิจฉวีผู้นั้นยังงงๆ อยู่ แต่เมื่อเห็นหน้าเราก็แสดงอาการโกรธแค้น และชี้หน้าใช้ถ้อยคำหยาบคาย พี่ชายเราจึงห้ามไว้ แล้วขอให้เราจัดยานเทียมด้วยม้า เพื่อจะได้ไปพบคณะกษัตริย์ลิจฉวี ผู้มีหน้าที่วินิจฉัยไต่สวน แต่เพลานั้น เราขอให้สั่งสังกิจจ์ ซึ่งเฝ้าเจ้าลิจฉวีอยู่นั้นมิให้หนีไป จัดยานเทียมด้วยม้า ซึ่งพอจะไปกันหลายคน เราจึงตามพี่ชายเราไปในยามนั้น รวมทั้งเจ้าลิจฉวีผู้เป็นต้นเหตุและสังกิจจ์ซึ่งขอเป็นคนขับยานไปด้วยตนเอง

"เมื่อไปถึงสถานที่วินิจฉัยไต่สวน ซึ่งอยู่ใกล้กับลิจฉวีสภา ก็ได้พบเจ้าลิจฉวีผู้ใหญ่หลายท่านประทับรออยู่แล้วด้วยความกระวนกระวายพระหฤทัย ทุกคนดรงเข้าไปแสดงคารวะแล้วนั่งในที่อันควรแก่ตนแล้ว การซักถามก็เริ่มขึ้น

"เจ้าลิจฉวีผู้ก่อเหตุ มีหน้าที่ให้ถ้อยคำก่อน แทนที่จะให้ถ้อยคำเรื่องความผิดที่เราคิดกบฏดังที่กล่าวหาไว้เดิม กลับเริ่มต้นให้พิจารณาเรื่องที่เราดีศีรษะของเขา แล้วจับเขาไปคุมขังไว้ก่อน

"คณะเจ้าลิจฉวีผู้ใหญ่เป็นผู้ที่ใจเย็นดีมาก ท่านยอมรับฟังข้อกล่าวหาในเรื่องที่เราประทุษร้ายร่างกายเขาในเบื้องแรก แล้วจึงซักความย้อนไปถึงมูลเหตุที่ส่งทหารไปจับกุมเราต่อไป

"เพื่อเป็นการรักษามารยาท เราคงยอมนั่งนิ่งฟังข้อกล่าวหาด้วยความโกรธแค้นอย่างที่มนุษย์ธรรมดาจะรู้สึกโกรธได้ ถ้าจะกล่าวว่าเป็นความอดทนครั้งสำคัญในชีวิตของเราก็ได้ ก็การทนฟังข้อใส่ความที่เรารู้อยู่ว่าไม่มีความจริงเลยแม้เพียงน้อยหนึ่ง โดยไม่ต้องเข้าทำร้ายผู้ใส่ความเรานั้น เป็นการทรมานใจคนที่มีพื้นอัธยาศัยรู้ว่ามอย่างเรามากทีเดียว

"เมื่อฝ่ายกล่าวหาได้ให้ถ้อยคำจนสิ้นกระแสความแล้ว คณะผู้วินิจฉัยจึงหันมาถามเราว่า จะซักผู้กล่าวหาอย่างไรบ้าง

"เราตอบว่าจะไม่ซักในวันนี้ แต่ก่อนที่เราจะให้ถ้อยคำในฐานะที่เป็นจำเลย เราขอให้คณะผู้วินิจฉัยสั่งการสองข้อ

"คือขอให้นำเจ้าลิจฉวีและคณะทหารที่ยังสลบอยู่เพราะเราสั่งให้ดะลึงงันนั้นมาในที่นี้ เราจะได้แก้ให้ฟื้นเพื่อคนผู้ไม่มีความผิดเหล่านั้นจะได้ไม่ต้องอยู่ในสภาพอันน่าสังเวชต่อไป กับอีกประการหนึ่ง คณะบุคคลที่ถูกจับได้ซึ่งผู้กล่าวหาอ้างว่าเป็นคนของเรา พร้อมทั้งอาวุธนั้น ขอให้มาอยู่ในความควบคุมกักขังของคณะผู้วินิจฉัย มิใช่อยู่ในการกักขังของผู้กล่าวหา

"ในข้อแรกเจ้าลิจฉวีผู้นั้นไม่คัดค้าน แต่ในข้อหลังคือให้นำตัวผู้ถูกกล่าวหาและอาวุธมาไว้ในความดูแลกักขังของคณะผู้วินิจฉัย เจ้าลิจฉวีผู้นั้นอ้างว่ายอมไม่ได้ เพราะจะทำให้เสียรูปข้อเท็จจริง และอาจกลับกลายไปเป็นอย่างอื่นได้

"คณะผู้วินิจฉัยจึงกล่าวว่า ถ้าเชื่อในความยุติธรรมก็จะขอรับรองมิให้ฝ่ายหนึ่งกลับข้อเท็จจริงด้วยวิธีการอื่นๆ ได้ เจ้าลิจฉวีผู้กล่าวหาก็ยังคงยืนกรานไม่ยอมอยู่ตามเดิม คณะผู้วินิจฉัยจึงใช้อำนาจสั่งให้ราชบุรุษผู้รักษาความสงบภายใน นำตัวผู้ถูกสะกดมารับการแก้ไข และให้นำผู้ที่ถูกจับ รวมทั้งของกลางมากักขัง แลอารักขาไว้ในบริเวณนั้นทันที ซึ่งได้ทำความไม่พอใจให้ฝ่ายกล่าวหาเป็นอย่างยิ่ง

๒๒

ชนะด้วยธรรม

"ความคาดหมายของเจ้าลิจฉวีผู้หาเรื่องนั้น ผิดพลาดไปสิ้น ขั้นแรกคิดเอาเองว่าเมื่อตนพยายาม จ้างวานผู้อื่นให้รับสมอ้างว่าเป็นพรรคพวกของเรา ในการคิดร้ายแย่งอำนาจจากคณะกษัตริย์ลิจฉวีมาไว้ในมือของเรา แต่ผู้เดียว และเที่ยวหาอาวุธต่างๆ มาทำเป็นของกลาง แล้วก็จะจับกุมเราประหารเสีย เพราะเมื่อมีอำนาจในการป้องกันแว่นแคว้น ก็มีอำนาจจับกุมผู้คิดร้าย และทำลายล้างเสียได้ ความที่คิดไว้จึงเป็นเหมือนการเดินไปบนมรรคาอันเรียบราบ แต่เมื่อเหตุการณ์ผันแปรไปจับเราก็ไม่ได้ แต่กลับมีคณะผู้วินิจฉัยไต่สวนเป็นคนกลางและเป็นผู้ใหญ่นำคนที่ได้รับจ้างวานพร้อมทั้งอาวุธไปควบคุมไว้อีกส่วนหนึ่ง เรื่องเดิมซึ่งมีทีท่าว่าจะง่าย คือ ตนเองจัดการทุกอย่างนั้นก็กลายเป็นว่าจัดอะไรเองไม่ได้เลย ถ้าการวินิจฉัยไต่สวนปรากฏชัดว่าตนแกล้งก่อเรื่องขึ้น ก็จะต้องพินาศกันทั้งกลุ่มผู้ร่วมคิดดังนี้ ท่านทั้งหลายก็อาจเดาจิตใจของเขาได้เองว่ารู้สึกอย่างไร

"คณะกษัตริย์ลิจฉวีผู้ใหญ่ซึ่งพิจารณาเรื่องอยู่นั้นจะสังเกตเห็นหรือไม่ก็ตาม แต่ตัวเราเห็นได้ชัดเจนถึงความกระวนกระวายใจ ความผิดปกติของหน้าตา ความกระสับกระส่าย เหงื่อกาฬไหลของผู้หาเรื่อง ทำให้เห็นได้ชัดเจนถึงโทษของการคิดร้ายใส่ความผู้อื่น ว่ายังมิทันที่จะได้ชี้ขาดอะไรลงไป แต่พอมีเค้าว่าของหนักที่ตนกลิ้งไปจะทำให้ทับผู้อื่น กลับย้อนกลิ้งจะมาทับตนเสียเอง ผู้กลิ้งนั้นก็หน้าซีดหมดสติทำอะไรไม่ถูก

เป็นเวลาค่ำคืนแท้ๆ แต่ผู้หาเรื่องต้องซับเหงื่อที่หน้าครั้งแล้วครั้งเล่า กลายเป็นผู้ร้ายใจอ่อนไป เพราะมิได้คาดคิดไว้ก่อนว่า จะต้องเผชิญต่อเหตุการณ์ อันเป็นภัยต่อตนเองเช่นนั้น

"นี่แลราชกุมารทั้งหลาย โทษของการพูดเท็จ โทษของการใส่ร้ายใส่ความผู้อื่น เป็นโทษที่ทำให้สับสนวุ่นวายใจตั้งแต่แรกคิด ครั้นลงมือทำแล้ว ก็จะต้องระมัดระวังให้คำพูดอันปราศจากความจริงของตน มีเหตุผลกลายเป็นความจริงขึ้นมาให้จงได้ ความลำบากในการทำเรื่องไม่จริงให้เป็นจริงนั้น ไม่ต่างอะไรกับการนำทรายอันร่วนมาปั้นให้ยึดจับกัน โดยไม่มียางเหนียวใดๆ ผสมอยู่ด้วย หรือเปรียบเหมือนคนนำตะกร้ามาตักน้ำ พยายามใช้มือปิดช่องรั่วต่างๆ เพื่อให้ขังน้ำไว้ น้ำอาจจะไม่รั่วตรงที่มือปิดกั้นไว้ แต่ก็จะรั่วตรงอื่น ไม่สามารถกักน้ำให้อยู่ในนั้นได้สำเร็จ

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสั่งสอนมิให้พูดปด แม้เพียงเพื่อจะหัวเราะเล่นจึงเป็นอันไม่ต้องกล่าวถึงการพูดปด ทั้งๆ รู้เพื่อเหตุอื่นว่าจะไม่เป็นสิ่งพึงรังเกียจ เราจึงขอร้องท่านทั้งหลายให้หัดเป็นคนตรงไปตรงมา อย่ายอมให้การพูดปดมาเป็นทางออกเลย คนที่ชอบหาทางออกด้วยการพูดปดจนเคยชินนั้น แม้บางครั้งไม่จำเป็นเลย ก็จะพูดปดให้คนอื่นเชื่อ และยิ่งกว่านั้นรู้แล้วว่าเขาจะไม่เชื่อ ก็ยังจะขืนพูดปดต่อไปอีก การหัดไม่พูดปดนั้นแท้จริงเป็นการหัดทำอะไรให้ถูก ให้ตรง หัดควบคุมความประพฤติของตนเอง แม้ไม่ต้องถึงขนาดให้เป็นคนประเสริฐวิเศษอะไรนักหนา เพียงว่าอะไรทุจริตและไม่ดีไม่งามก็งดเว้นเสียดังนี้ ความจำเป็นที่จะต้องพูดปดเพื่อกลบเกลื่อนความผิดก็จะไม่เกิดขึ้น

"ลำดับนั้นถึงวาระที่เราจะพึงให้ถ้อยคำต่อคณะผู้วินิจฉัยไต่สวน เราจึงกล่าวก่อนการซักถามว่า เราไม่รู้เรื่องราวตามที่เจ้าลิจฉวีผู้หาความนั้นกล่าวเลย เราจึงไม่มีอะไรที่จะต้องชี้แจงมาก นอกจากจะขอฟังคณะผู้วินิจฉัยซักถามกลุ่มคนที่ถูกจับมาได้ และอ้างว่าเป็นพรรคพวกของเรา เราเชื่อว่าเมื่อซักถามหนักเข้าความจะแตก และเมื่อเรื่องราว

ปรากฏชัดว่าเป็นการแกล้งจ้างวานคนเพื่อใส่ความเราแล้ว ผู้หาความนั้นก็ควรจะได้รับโทษอย่างหนัก เพียงขณะนี้ที่ยังมิได้ซักถามคนที่ถูกจับมาเหล่านั้น มีใครบ้างในที่นี้ แสดงอาการกระสับกระส่าย เร่าร้อน ก็เห็นๆ กันอยู่แล้ว ข้อสำคัญที่ผู้วินิจฉัยจะพึงเตรียมไว้ก็คือ การจับตัวผู้ใส่ความทันทีที่ความผิดของผู้นั้นประจักษ์ชัด

"แท้จริงเรารู้ว่ามิใช่หน้าที่ของเราที่จะไปแนะนำผู้วินิจฉัยได้สวนให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ แต่ที่เราพูดไปเช่นนั้น ก็เพื่อเป็นการทำสงครามทางจิตใจกับผู้ใส่ความนั้นอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งก็เพื่อให้คดีรวบรัดเสร็จสิ้นโดยเร็วขึ้น ในเมื่อฝ่ายใส่ความกำลังต่อสู้อย่างหนักกับความหวาดกลัวที่ตนก่อเรื่องขึ้นเอง

"ถ้อยคำของเราได้ผลพอใช้ พอเรากล่าวจบ เจ้าลิจฉวีผู้นั้นก็ลุกขึ้นจะขอตัวกลับ ด้วยอ้างว่าให้ถ้อยคำเสร็จแล้ว ไม่ติดใจจะฟังคำให้การของเรา นอกจากนั้นยังขอให้กักขังตัวเราไว้ด้วย

"แทนที่จะกระโตดหนีไปต่อหน้าอย่างคนสิ้นคิด เขากลับขอตัวจากสถานที่นั้นไปอย่างนี้ ก็นับว่าเป็นการฉลาดเลี่ยงอยู่เหมือนกัน ทำให้คณะผู้วินิจฉัยถึงกับต้องปรึกษากันว่าจะควรอนุญาตให้กลับไปหรือไม่ ในที่สุดก็ตกลงกันว่ายังให้กลับไม่ได้ เพราะจะต้องทำการต่อหน้าทั้งสองฝ่าย อันเรียกว่า 'สัมมุขาวินิจฉยะ' คือ การวินิจฉัยในที่พร้อมหน้า

"ผู้ใส่ความของเราไม่ยอมจำนน เสนอให้ปิดการวินิจฉัยเพียงเท่านั้น ถ้าจะมีการวินิจฉัยอีกก็ควรจะเป็นพรุ่งนี้ เพราะนี่ก็เป็นเวลาค่ำคืนอันนับว่าเป็นเวลาวิกาลควรจะได้พักผ่อนกันได้แล้ว

"เรารู้ดีว่าการเสนอเช่นนั้น ก็เพื่อจะได้กลับไปคิดอ่านตรึกตรองหาช่องทางต่อไปประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งก็เพื่อให้เราได้ถูกคุมขังอยู่ แม้จะมิใช่ในฐานะนักโทษก็ในฐานะผู้ต้องหา

"เราจึงเสนอขึ้นมาบ้างว่า การที่เจ้าลิจฉวีผู้นั้นขอตัวกลับไป ก็เพื่อจะหลบหนีความผิดในคดีใส่ความที่ตนก่อขึ้น หรือเพื่อไปประชุมกับผู้ร่วมคิดถึงการอย่างอื่นต่อไปอีก ที่น่าสงสัยอย่างยิ่งก็คือ คงจะเตรียมการเพื่อชิงตัวผู้ถูกคุมขังในข้อหาเป็นพรรคพวกของเรา เพื่อปกปิดมิให้คนเหล่านั้นสารภาพว่าถูกจ้างวานให้ใส่ความเรา เพราะฉะนั้น ถ้าเขาเป็นฝ่ายบริสุทธิ์จริงก็ขอให้อยู่ในที่นี้ เพื่อการวินิจฉัยได้สวนให้สิ้นกระแสความ แม้ว่าตลอดราตรีจะมิได้หลับนอนกันเลย แต่การกระทำเพื่อประโยชน์ของแคว้นวัชชีนั้น เพียงอดนอนคืนเดียวน่าจะมิใช่เรื่องใหญ่โตอะไรนัก เว้นไว้แต่ว่าบางคนจะหวาดระแวงว่าความชั่วช้าทุจริตของตนจะเปิดเผยออกเท่านั้น

"คำกล่าวของเราเหมือนหนึ่งการสาดน้ำมันเข้าสู่กองไฟ ได้ก่อความโกรธแค้น ความกระวนกระวายแก่ผู้ใส่ความอย่างรุนแรง เขาเอามือตบพื้นแล้วชี้หน้าเรา ชวนทะเลาะทันที

"ท่านผู้เป็นประธานแห่งการวินิจฉัยจึงสั่งให้ทั้งสองฝ่ายนิ่งแล้วกล่าวว่า ทั้งผู้กล่าวหาและผู้ถูกกล่าวหาควรจะนิ่งฟังมากกว่า ควรจะพูดเมื่อถูกถามเท่านั้น ไม่ควรเป็นผู้วินิจฉัยหรือสั่งการแก่ผู้วินิจฉัย เพราะฉะนั้นการจะพักหรือยังไม่พักในขณะนี้ จึงมิใช่หน้าที่ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากเป็นหน้าที่ของผู้วินิจฉัยโดยตรง เพราะฉะนั้นต่อไปนี้จึงเป็นวาระของผู้ถูกกล่าวหาจะพึงตอบคำถาม

"ครั้นแล้วท่านผู้วินิจฉัยก็ตั้งคำถามแก่เรามากมายหลายข้อ ซึ่งแสดงให้เห็นความปรีชาเฉียบแหลมในการสอบถามข้อเท็จจริงอย่างดียิ่ง เราได้กล่าวแล้วว่าความจริงพูดง่าย ไม่ต้องระมัดระวังความไม่สมเหตุสมผล แต่ความเท็จนั้นพูดยาก เพราะจะต้องคอยคุมให้คำดันกับคำปลายตรงกันอยู่เสมอ เราจึงตอบคำซักถามได้อย่างสะดวกสบาย ตรงไปตรงมา แต่ในขณะเดียวกัน ความกระวนกระวายอย่างเห็นได้ชัด ก็ปรากฏขึ้นในฝ่ายผู้กล่าวหาเราทวียิ่งขึ้น

"พอถึงวาระที่เรียกตัวผู้ถูกจับในข้อหาว่าเป็นพรรคพวกของเราเข้ามาให้ถ้อยคำทีละคนเท่านั้น เจ้าลิจฉวีผู้ก่อเหตุก็มีหน้าซีดหวาดระแวง เข้าลักษณะของคนถูกไฟเผาทั้งเป็นทันที

"คณะผู้วินิจฉัยฉลาดในการซักเป็นอย่างยอดเยี่ยม ชั่วครู่เดียวเท่านั้น ผู้ให้ถ้อยคำก็ต้องจำนนต่อคำซักและยอมสารภาพผิด ว่าถูกจ้างวานให้ทำการนี้

"เจ้าลิจฉวีผู้ใส่ความเหลือที่จะทนอยู่ต่อไปได้ ก็กระโดดหนีออกไปต่อหน้าคณะผู้วินิจฉัย ซึ่งได้ก่อให้เกิดความโกลาหลอลหม่านอยู่มิใช่น้อย เพราะแทนที่ผู้ถูกกล่าวหาจะวิ่งหนีดังเช่นคดีทั้งหลาย ผู้กล่าวหากลับวิ่งหนีเสียเอง ราชบุรุษผู้รักษาในบริเวณนั้น ก็ไม่ได้นึกไว้ล่วงหน้าว่าจะมีเหตุการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้น จึงได้แต่ยืนตะลึง และเมื่อนึกได้วิ่งขับไปก็ไม่ทันเสียแล้ว แต่ก็ไม่สิ้นความพยายามค้นหาต่อไป

"คณะผู้วินิจฉัยสั่งราชบุรุษให้ระดมกำลังตามจับกุมผู้ร่วมคิดใส่ความทันที และขณะเดียวกันก็สั่งราชบุรุษอีกส่วนหนึ่งให้รีบแยกย้ายกันไปเชิญกษัตริย์ลิจฉวีทั้งปวง ผู้มีหน้าที่ประชุมร่วมลิจฉวีสภา ให้เข้าประชุมในขณะนั้น คบไฟตามลว่างไปทั่วบริเวณ เสียงราชบุรุษขึ้นม้าขับไปมาคึกคัก

"ประมาณเวลาเกือบปลายมัชฌิมยามแห่งราตรี เจ้าลิจฉวีทั้งหลายก็มาประชุมที่ลิจฉวีสภาอย่างพร้อมเพรียง คณะผู้วินิจฉัยได้แถลงชี้แจงให้ทราบถึงความบริสุทธิ์ของเรา โดยได้นำเราและผู้รับสารภาพผิดอื่นๆ ไปปรากฏตนในที่ประชุมนั้นด้วย

"เสียงโกรธแค้นแสดงความไม่พอใจของบางคนก็ดังขึ้นว่า ลิจฉวีคิดฆ่าลิจฉวีด้วยกันเองเช่นนี้เป็นอัปมงคลยิ่งนัก ควรจะต้องทำการอย่างใดอย่างหนึ่งให้เด็ดขาดลงไป เพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่าง และเพื่อแสดงว่าถ้ามีสิ่งร้ายเกิดขึ้น ก็ไม่ควรจะเก็บรักษาไว้ ควรจะได้กำจัดทำลายให้หมดสิ้นไป อันเปรียบเหมือนการผ่าฝีบีบหนองออก ถ้าเสียดายน้ำหนองน้ำเลือดอันไม่บริสุทธิ์นั้น ก็จะเกิดฝีหัวที่สองและที่สามอีกต่อไปมิรู้แล้ว เพราะฉะนั้นผู้หลบหนีรายนี้ถ้าจับเป็นไม่ได้ก็ควรจะจับตาย !

"ที่ประชุมเงียบฟังคำของเจ้าลิจฉวีผู้มีความเห็นรุนแรงพระองค์นั้น แต่เจ้าลิจฉวีพระองค์หนึ่งรับสั่งว่าเราควรทำการทุกอย่างมิใช่ด้วยความโกรธใครหรือรักใคร ผู้ใดผิด ก็มีราชนีติอันเป็นกำหนดกฎหมายวางโทษไว้พร้อมแล้ว ควรจัดการให้เป็นไปตามราชนีตินั้นๆ ในชั้นแรกจึงควรสั่งการเพียงจับกุมก่อนไม่ต้องสั่งฆ่า แต่ในการจับกุมนั้นถ้ามีเหตุสมควรผู้จับกุมก็มีทางป้องกันตัวได้ และถ้าจำเป็นก็ย่อมใช้อาวุธได้โดยนัยนี้ เราก็จะได้ชื่อว่ารักษาราชนีติอันสืบมาแต่โบราณกาลด้วยดี

"ลำดับนั้นความคิดของเราก็ไปจดจ่ออยู่ที่ท่านอาจารย์วิศวามิตร ผู้อบรมทุกอย่างล้วนแต่ในทางดีงาม อาจจะเป็นเดชะบุญแห่งความซื่อสัตย์สุจริตของเรา อาจจะเป็นพระคุณของท่านอาจารย์ที่ตามคุ้มครองเราผู้มิได้คิดให้ร้ายใคร เมื่อมีภัยอันตรายเกิดขึ้น จึงทำให้เรื่องร้ายผ่านพ้นไปได้อย่างน่าอัศจรรย์ ภาพของท่านอาจารย์มาปรากฏในใจของเราเด่นชัดคล้ายกับจะยิ้มแล้วลูบศีรษะของเราด้วยความกรุณา ทั้งยังมีคล้ายเสียงกระซิบว่า 'จงให้อภัยเขาเถิด อย่าจองเวรต่อกันเลย วิธีชนะที่ยอดเยี่ยมนั้นคือการเอาชนะใจของเราเอง บรรเทาความโกรธเคืองขุ่นแค้นเสียเถิด เพียงเท่านี้เขาก็เดือดร้อนพออยู่แล้ว อย่าโหมเพลิงพยาบาทต่อกันให้รุนแรงกว่านี้อีกเลย'

"เสียงกระซิบนั้นดูช่างอ่อนโยนนิ่มนวลเหลือเกิน เป็นเสียงปลอบใจแกมเร่งเร้าให้เราทำการอย่างใดอย่างหนึ่งในทางที่จะลดความรุนแรงลง ประกอบกับการที่เคยได้รับคำแนะนำพร่ำสอนให้เห็นแก่สันติ เราจึงยืนขึ้นในท่ามกลางความลนใจของกษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลาย

“เราประนมมือทำอัญชลีต่อท่านผู้มาประชุม แล้วกล่าวว่า ข้าพเจ้าขอถือโอกาสกล่าวแก้ข้อความบางประการ

“เมื่อประมุขแห่งลิจฉวีสภาทรงอนุญาตแล้ว เราจึงกล่าวว่า แท้จริงเรื่องที่เกิดขึ้นครั้งนี้ แม้จะรุนแรงถึงขนาดพิฆาตฆ่าฟันกัน แต่ข้าพเจ้าก็พอใจแล้วในข้อที่ท่านผู้วินิจฉัยได่สวนได้สามารถพบข้อเท็จจริงว่าใครผิดใครถูก เมื่อข้าพเจ้าพ้นมลทินจากข้อกล่าวหา ก็นับว่าเป็นที่พอใจ เป็นการแสดงถึงความซื่อสัตย์สุจริตอยู่แล้ว ข้าพเจ้าขอเสนอให้มีการประทานอภัยแก่เจ้าลิจฉวีและคณะผู้คิดร้ายใส่ความข้าพเจ้านั้น ขอจงอย่ามีการจับกุมลงโทษใครๆ เลย ขอให้เรื่องที่แล้วมาจงแล้วไปและลืมกันเสีย เพราะถึงอย่างไรเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนี้ก็เป็นเรื่องภายในวงญาติของกษัตริย์ลิจฉวีด้วยกัน อย่าให้มีใครต้องเสียชีวิตหรือเลือดเนื้อเพราะการนี้อีกต่อไป จริงอยู่ ราชนีติย่อมระบุความผิดและการลงโทษผู้กล่าวร้ายใส่ความต่อผู้อื่นไว้รุนแรง แต่เมื่อเจ้าทุกข์ขอให้มีการประทานอภัยเช่นนี้ ทั้งลิจฉวีสภานี้ก็มีอำนาจที่จะสั่งการใดๆ ให้มีฐานะเป็นราชนีติได้ ข้าพเจ้าจึงขอประทานโอกาสให้มีการสั่งการอภัยโทษแก่เจ้าลิจฉวีพระองค์นั้น พร้อมด้วยผู้ร่วมคิดทั้งปวง

“เสียงอื้ออึงปรากฏขึ้นในกลุ่มกษัตริย์ลิจฉวีผู้เข้าประชุมเป็นเสียงที่เต็มตื้นไปด้วยปีติ เมื่อได้ฟังถ้อยคำอันแสดงน้ำใจใฝ่สงบไม่จองเวรของเรา เป็นการแสดงออกซึ่งอภัยทานตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา

“สักครู่หนึ่งกษัตริย์ลิจฉวีผู้เป็นประมุขก็ตรัสว่า ‘ดูก่อนลิจฉวีทั้งหลาย ! บัดนี้ฉันทสุภลิจฉวีได้ขอร้องให้พวกเรายกโทษแก่กษัตริย์ลิจฉวีผู้กล่าวหาพร้อมทั้งผู้ร่วมคิด เป็นการแสดงน้ำใจดีงาม ไม่จองเวรต่อผู้ผิด เราขอถามความเห็นท่านทั้งหลาย ว่าจะควรยินยอมตามคำขอร้องนั้นหรือไม่ เราเชื่อว่ามีผู้เห็นด้วย และชมเชยน้ำใจของฉันทสุภลิจฉวีอยู่ไม่น้อย แต่ก็คงมีคนไม่เห็นด้วยอยู่บ้าง ฉะนั้นเราจะขอฟังฝ่ายที่คัดค้านก่อน’

“เจ้าลิจฉวีบางพระองค์ตรัสว่า แม้จะให้อภัยแต่ก็ไม่ควรให้รับราชกิจต่อไปอีก ควรให้พ้นจากตำแหน่งหน้าที่ทั้งปวงจึงจะรู้จักสำนึกตน

“พระดำรัสนั้นรู้สึกว่ามีผู้เห็นด้วยเป็นอันมาก ท่านผู้เป็นประมุขทรงหันมารับสั่งถามเราว่าจะเห็นเป็นอย่างไร เราได้ทูลตอบว่า เมื่อจะประทานอภัยก็ขอให้อย่าถึงกับตัดอาชีพ ควรให้ได้รับราชกิจต่อไป เป็นแต่เปลี่ยนเป็นตำแหน่งที่มิต้องรับผิดชอบในเรื่องกำลังรบก็ควรจะพอแล้ว

“ท่านผู้เป็นประมุขตรัสถามความเห็นของที่ประชุมอีกครั้งหนึ่ง ต่างก็มีความเห็นร่วมกันเป็นเอกฉันท์ตามที่เราเสนอนั้น

“ขณะนั้นเอง ราชบุรุษที่ตามจับลิจฉวีผู้นั้นตามคำสั่งของคณะผู้วินิจฉัยได่สวนก็นำตัวเจ้าลิจฉวีผู้ก่อเรื่องพร้อมด้วยผู้ร่วมมือหลายคนเข้ามาสู่ที่ประชุม แต่ละคนเข้าเครื่องพันธนาการอย่างหนาแน่นดูเป็นที่เวทนา

“ประมุขแห่งกษัตริย์ลิจฉวีจึงทรงชี้แจงให้ผู้ถูกจับเหล่านั้นทราบว่า เราได้เสนอขอให้ที่ประชุมประทานอภัยรวมทั้งมิให้ต้องหมดอาชีพ เพียงแต่ให้เปลี่ยนไปสู่หน้าที่อื่นใหม่ ทรงขอให้บุคคลเหล่านั้นแสดงคารวะขอขมาเราในที่ประชุม แล้วตรัสสั่งให้แก้เครื่องพันธนาการปล่อยตัวไป

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! ท่านคงนึกสงสัยว่า เรื่องที่เกิดขึ้นนี้กลับเป็นเกียรติยศแก่เรา เป็นโอกาสให้เราได้แสดงคุณธรรมตามแนวพระพุทธโอวาทให้ปรากฏ จะจัดเป็นเรื่อง ‘น้ำลง’ ในชีวิตของเราได้อย่างไร เราก็ขอบอกให้ทราบว่า ถ้าไม่ใจร้อนเกินไปแล้ว ก็จะค่อยๆ เห็นได้ทีละน้อย ตามเรื่องที่เราจะเล่าต่อไป เพราะเรายังต้องเผชิญเหตุการณ์อีกมากมายอันเป็นวิสัยของชาวโลก แต่ขณะนี้ท่านทั้งหลายนั่งฟังเรามานานแล้ว เราอนุญาตให้ออกไปพักผ่อน ยืนเดินในบริเวณใกล้เคียงนี้ได้อีกสักครู่ใหญ่จึงค่อยมาฟังต่อไป”

๒๓
ล้อมเมือง

เมื่อพักผ่อนพอสมควรแล้ว ราชกุมารเหล่านั้นก็เข้ามาหาท่านอาจารย์อีก ทำคารวะแล้วนั่งลง ณ โคนไม้คุนธาอันร่มรื่น ต่างเลือกที่นั่งตามความพอใจของตน

ท่านอาจารย์เริ่มกล่าวต่อไปว่า

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! ความเป็นผู้มีใจดีของเราที่เสนอขอให้งดการลงโทษใดๆ ต่อเจ้าลิจฉวีผู้ใส่ความพร้อมทั้งผู้ร่วมคิดนั้น มองในทางหนึ่งก็เป็นการพลาดอย่างใหญ่หลวง เพราะเป็นการเปิดโอกาสให้ศัตรูตั้งตัวได้แล้วรวมกำลังหาช่องทางประทุษร้ายใหม่อย่างรุนแรงยิ่งขึ้น ความได้คิดหรือความสำนึกผิดแล้ว เห็นพระคุณของผู้ไม่ดอบแทนตนนั้น อาจจะมีได้ในคนพาลบางกลุ่ม แต่คนพาลประเภทที่มีความเป็นพาลลึกถึงเยื่อในกระดูกนั้น ย่อมมองไม่เห็นความดีใดๆ ของผู้อื่น การทำความดีต่อบุคคลประเภทนี้ ท่านเปรียบเหมือนการหว่านพืชลงในกองไฟ นอกจากไม่มีโอกาสงอกงามขึ้นมาได้เลย แล้วยังไหม้มอดหมดสิ้นด้วย

"แต่มองอีกทางหนึ่ง การทำความดีโดยให้อภัยต่อศัตรูนั้น จุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ที่ว่าเราเห็นสิ่งใดดี เราก็ทำสิ่งนั้นเป็นการทำความดีเพราะเห็นแก่ความดี มิใช่ทำความดีเพื่อเรียกร้องความสำนึกบุญคุณจากศัตรู การที่ศัตรูไม่สำนึกในความผิดพลาดของตน ยังคงผูกอาฆาตจองเวรอยู่ มิใช่ความผิดแห่งการทำความดีของเรา แต่เป็นความผิดของศัตรูเอง ฉะนั้น เราจะมามัวเสียดายในการให้อภัยครั้งที่แล้วมาหาถูกไม่ ด้วยเหตุนี้ทางที่ดีที่สุดก็คือ อย่าท้อถอยในการทำความดีต่อไป และในขณะเดียวกันก็ควรมีความระมัดระวังไม่ประมาทไว้ด้วย

อีก ๗ วันต่อมา พอรุ่งเช้าก็มีข่าวเล่าลือแพร่ไปทั่วว่า กรุงไพศาลีถูกโอบล้อมด้วยกำลังทหาร ไม่มีทางจะออกไปติดต่อกับชนบทภายนอกได้ ตามธรรมดาไพศาลีได้อาศัยอาหารสดจากเขตภายนอก แม้อาหารประเภทข้าวก็อาศัยจากเขตภายนอกเช่นเดียวกัน การถูกปิดล้อมโดยไม่รู้ตัวและไม่ได้ตระเตรียมเสบียงอาหารไว้ ย่อมทำให้เกิดความปั่นป่วนแก่มหาชนมิใช่น้อย ประมาณกันว่าไพศาลีจะทนอยู่ได้ไม่เกิน ๗ วัน ถ้าพ้นกำหนดนั้นแล้วจะอดอยากขาดแคลนโดยทั่วไป

"เจ้าลิจฉวีผู้ก่อเรื่องได้นำกำลังทหารเปิดประตูเมืองออกไป แล้วล้อมไว้ด้วยเจตนาเพียงข้อเดียว คือจะแก้หน้าการกระทำที่ผิดพลาดครั้งที่แล้ว หาได้ประสงค์ร้ายต่อคนอื่นเป็นส่วนรวมไม่ เมื่อความต้องการมีอยู่เพียงเท่านี้ พอเวลาสายก็มีข่าวว่า เจ้าลิจฉวีผู้นั้นได้ส่งสาส์นถึงลิจฉวีสภา ขอให้พิจารณาดูว่า จะยอมอดตายกันหมดดีหรือว่าจะยอมส่งมอบฉันทสุภลิจฉวี คือตัวเราเพียงผู้เดียวไปให้เขา ถ้ายอมส่งมอบทุกสิ่งทุกอย่างจะเรียบร้อย อำนาจจะคืนกลับสู่ลิจฉวีสภา ตัวเขาเองซึ่งเป็นหัวหน้าจะยอมย้ายไปอยู่ที่อื่น คงให้ผู้ร่วมคิดรองๆ ลงมาเท่านั้นอยู่ไปตามเดิม โดยให้ปฏิญญาว่าจะไม่ทำความผิดเช่นนี้อีก และทางลิจฉวีสภาก็จะต้องให้ปฏิญญาในการอภัยโทษแก่ผู้ร่วมคิดเหล่านั้น รวมความว่าชีวิตทุกชีวิตในกรุงไพศาลีแขวนอยู่กับการยอมส่งตัวเราออกไปให้เขาหรือไม่เท่านั้น

"เป็นความฉลาดของฝ่ายศัตรูอย่างยิ่ง ที่ไม่ขอร้องอะไรมาก ทั้งสิ่งที่ขอร้องนั้นก็เป็นการยั่วให้เราผู้มีชื่อว่าตั้งใจทำความดี จะต้องตัดสินใจยอมสละตัวเองเพื่อความสุขส่วนรวมของคนทั้งพระมหานคร ถ้าลิจฉวีสภาไม่ยอม

ก็เป็นการคล้ายโง่เขลาที่ยืนกรานรักษาคนคนเดียวไว้ ยอมให้คนส่วนมากเสี่ยงกับความพินาศ และถ้าลิจฉวีสภาไม่ยอม ก็ยังมีปัญหามาถึงเราอีกว่า จะทนอยู่ได้หรือไม่ ที่ยอมให้คนทั้งหลายยอมอดอยากเดือดร้อนเพียงเพื่อตัวเราคนเดียว วิธีนี้เป็นการบีบบังคับหลายทาง และที่สำคัญที่สุด ก็จะได้เห็นกันละว่าฉันทสุภลิจฉวีที่เล่าลือกันว่ามีน้ำใจเอื้ออารีนั้น จะเป็นคนเห็นแก่ตัวหรือเห็นแก่ส่วนรวมแน่

"ลิจฉวีสภาเรียกประชุมด่วนอีก เสียงส่วนใหญ่ หรือเกือบกล่าวได้ว่าทั้งหมดยืนยันสมเป็นกษัตริย์ชาตินักรบไม่ยอมส่งตัวเราให้ไป ข้ออ้างในการนี้ มิใช่เพราะเห็นแก่เรา แต่เพราะเห็นแก่เกียรติของกษัตริย์ลิจฉวีเอง รวมทั้งการรักษาจารีตประเพณีที่มีมาแต่อดีตกาล ถ้ายินยอมในครั้งนี้ก็ต้องยินยอมต่อผู้ผิดอีกไม่รู้แล้ว สุดแต่ใครจะฉลาดคิดการอะไรขึ้น การส่งตัวผู้ที่เขาต้องการไปนั้น มิใช่เป็นการส่งบุคคลคนเดียวไป แต่เป็นการส่งมอบทุกอย่าง คือ เกียรติยศ เกียรติศักดิ์ อันเคยรุ่งโรจน์ของกษัตริย์ลิจฉวี ให้ไปพร้อมกันด้วย

"เหตุผลของลิจฉวีสภา เป็นเหตุผลของผู้รักเกียรติ ตีราคาเกียรติสูงยิ่งกว่าชีวิต ทางออกของลิจฉวีสภาจึงมีอยู่เพียงทางเดียว คือ การระดมคนในกรุงไพศาลี ออกไปต่อรบกับผู้ผิด ซึ่งเป็นเลือดเนื้อเชื้อสายของตนเอง

"จริงอยู่ ลิจฉวีสภาลงความเห็นอย่างนั้น เป็นการกระทำที่สมเกียรติแห่งกษัตริย์นักรบ ซึ่งสืบสกุลอันรุ่งโรจน์มาแต่อดีตกาล แต่ดัวเราเล่าจะยอมทนดูผู้อื่นเสียชีวิตเลือดเนื้อรบราฆ่าฟันกันเพราะเราคนเดียวได้หรือ แม้การรบนั้นจะอ้างว่ามิใช่เพื่อรักษาเราไว้ แต่เพื่อรักษาเกียรติของลิจฉวีส่วนรวมก็ดาม

"ความคิดอย่างหนักกลับมาประดังทับถมเราอีก ทั้งๆ ที่ตัวเราเองก็เคยเป็นเจ้าตำรับในทางคิดให้ดนเองสบายใจได้เสมอ แต่ในคราวนี้แม้จะคิดหาทางออกอย่างไร ก็จะต้องมีทางเสียอย่างหนึ่งทุกทาง ที่จะไปปลอดโปร่งโดยไม่มีอุปสรรคนั้นเป็นไปไม่ได้

"นี่จะเป็นคราวคับขันที่สุดในชีวิตของเราหรืออย่างไร ถ้ากล่าวอย่างธรรมดาก็ไม่ใช่เรื่องที่จะต้องคิดให้เสียเวลา การกระทำของศัตรูครั้งนี้ เป็นการลบหลู่ดูหมิ่นลิจฉวีสภา เป็นการละเมิดพระราชกำหนดกฎหมาย อันเป็นหน้าที่ของชาววัชชีทุกคนจะต้องช่วยกันปราบ เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วเราจะมัวมาคิดทุกข์ร้อน หรือถามตัวเองในเรื่องจะยอมเสียสละหรือไม่ให้เสียเวลาทำไม ถ้าเรายอมคิดอย่างคนธรรมดาได้ปัญหาก็คงไม่เกิดขึ้น เพราะตลอดเวลายืนเดินนั่งนอนของเรานั้น เสียงหนึ่งคอยปรากฏขึ้นเสมอ คล้ายเป็นเสียงที่ชี้หน้าด่าเราว่าเจ้าเป็นคนเห็นแก่ตัวอยู่เรื่อยๆ

"ขณะนั้น เราก็ระลึกได้ถึงคำสั่งของท่านอาจารย์ว่าเมื่อถึงคราวคับขัน ขอให้ระลึกถึงท่านก็จะมีทางออกได้

"ท่านเคยสอนเราว่า คนโดยมากถึงคราวได้มักจะแย่งกันเป็นคนออกหน้า เพื่อให้ได้เป็นคนแรก แต่เมื่อถึงคราวเสียสละ มักจะถอยร่นมาเป็นคนสุดท้าย หรือบางทีก็ถึงกับหนีหน้า เพื่อไม่ต้องเสียสละ ยิ่งกว่านั้น ในการได้บุคคลย่อมรู้สึกว่าเท่าไรก็ไม่พอ ยิ่งได้มากก็ยิ่งดี แต่ในการเสียสละ จะพยายามต่อสู้ทุกวิถีทางเพื่อให้ต้องเสียสละน้อยที่สุด

"พระพุทธศาสนานั้น สอนให้ออกนำหน้าในการเสียสละ และให้อยู่หลังๆ ในการรับ ไม่ต้องแย่งกันรับ และในการรับนั้น ให้รู้จักประมาณหรือความพอเหมาะพอดี ภิกษุที่รับมากเกินไป เช่นในการบิณฑบาตก็ยังมีที่ปรับอาบัติไว้อันแสดงว่าพระพุทธศาสนามิได้สรรเสริญคนที่เห็นเป็นที่ได้ก็กอบโกยจนไม่รู้จักประมาณ หรือความเหมาะความควร

"อนึ่ง เนื่องด้วยคำสอนเกี่ยวกับเสียสละนี้ ท่านอาจารย์ของเราเคยเล่าว่าชีวิตของพระโพธิสัตว์ คือ ท่านผู้ตั้งปณิธานเพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลก มีการได้ตรัสรู้สัจธรรมด้วยตนเอง แล้วสั่งสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งเห็นจริงในสัจธรรมเป็นจุดมุ่งหมายใหญ่นั้น จะต้องบำเพ็ญบารมี คือ คุณงามความดีต่างๆ เพื่อเป็นกำลังตนให้ถึงฝั่งแห่งความสำเร็จให้จงได้

"บารมี คือ คุณธรรมที่ให้บรรลุฝั่งแห่งความสำเร็จนั้น ในบางครั้งแม้จะต้องเป็นการยอมทอดตนลงให้ผู้อื่นเหยียบย่ำ แต่ผลดีจะเกิดแก่ส่วนรวม พระโพธิสัตว์ก็จะไม่ลังเลใจเลยในการทำเช่นนั้น ในบางคราวอาจจะต้องก้มหลังลงเป็นขอนรองเหยียบของผู้ที่ปรารถนาจะก้าวขึ้นไปสู่ที่สูงบนความเสียสละของเรา บางคราวอาจต้องทนตกนรกหมกไหม้ ทั้งๆ ยังมีชีวิต อาจจะต้องระทมขมขื่น เพื่อทำสิ่งที่ดีงาม และถูกต้อง พระโพธิสัตว์ก็จะไม่เห็นเป็นเรื่องน่าหวาดกลัว เพราะอุดมคติสูงสุดของการเป็นพระพุทธเจ้านั้นคือ การให้ทำประโยชน์แก่ส่วนรวมได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

"คนธรรมดา ทำอะไรคิดอะไร โดยส่วนใหญ่ก็จะต้องเพ่งประโยชน์ของตนเอง ต้องการเอาดนเองออกหน้า แต่คนที่ปลงใจดำเนินปฏิปทาของผู้ประเสริฐ จะต้องเก็บตนเองแอบไว้ ต้องอดทนเสียสละ ต้องนึกถึงความสุขของคนอื่นไว้ก่อน ปฏิปทานี้ ใครจะเห็นว่าเป็นการโง่ เป็นการมองข้ามตนเองไป แต่ผู้บำเพ็ญจะมีความรู้สึกสดชื่นมั่นคงรู้ดีว่าไม่ได้มองข้ามตนเองเลย แต่เป็นการทำให้ตนเองสูงขึ้นในทางคุณงามความดีต่างหาก

"พอคิดได้ถึงคำสั่งสอนข้อนี้ เราก็ตัดสินใจทันทีว่าจะยอมสละแม้ชีวิตเลือดเนื้อเพื่อแลกกับความปลอดภัยของผู้อื่น แต่จะขอใช้ธัมมะอีกอย่างหนึ่งกำกับ คือ จะทำการด้วยปัญญา เสียสละก็จะยอมเสีย ปัญญาก็จะใช้ คือจะไม่ยอมเสียสละอย่างงมงาย มีทางช่วยตัวเองก็จะช่วยด้วย

"ความคิดเดิมที่ว่าเหตุการณ์ร้ายแรงทุกอย่าง อย่างมากก็เพียงความตาย เราเองก็เคยยอมตายมาครั้งหนึ่งเมื่อเขามาพังประตูปราสาท แล้วคราวนี้จะยอมตายอีกบ้างไม่ได้หรือ

"คนเรานั้นพอตกลงปลงใจว่าแม้ตายก็จะยอมแล้ว ความกังวลหวาดกลัวต่างๆ ย่อมลดลง ความคิดวุ่นวายจะไม่เกิดขึ้น เพราะเมื่อตัดสินใจแน่วแน่ว่าจะเผชิญเหตุการณ์ได้ทุกอย่างแล้ว ก็พอหาความสงบได้ตามสมควร

"เราเริ่มคิดทันทีว่า ถ้าแจ้งความประสงค์ให้ลิจฉวีสภาทราบ ก็คงไม่มีใครยอมให้เราเสียสละเช่นนั้น ทางที่ดีที่สุดก็คือ ให้ทุกคนทราบก็ต่อเมื่อเราได้ดกอยู่ในเงื้อมมือของศัตรูแล้ว

"เราจึงเขียนหนังสือทิ้งไว้ สั่งให้สังกิจจ์เป็นผู้แจ้งข่าวแก่พี่ชายของเรา เพื่อแจ้งแก่ลิจฉวีสภา ส่วนการแจ้งให้ท่านมารดาและภริยาของเราทราบนั้น เราคิดว่าสังกิจจ์ก็คงจะจัดการเอง

"คืนนั้นท่ามกลางความมืดแห่งราตรี ในขณะที่คนทั้งหลายกำลังอยู่ในระหว่างนิทราเป็นส่วนมาก เราได้ลอบออกจากปราสาท เดินลัดเลาะไปจนถึงเชิงเทินปราการพระนครไพศาลี มีเชือกขดหนึ่งติดตัวไปด้วย เราผูกปลายเชือกข้างหนึ่งไว้กับยอดแหลมส่วนหนึ่งแห่งปราการ ซึ่งมีห่างกันเป็นระยะๆ แล้วค่อยๆ เหนี่ยวปล่อยตัวลงไปทางปลายเชือกอีกข้างหนึ่ง ในไม่ช้าก็ลงสู่พื้นดินนอกพระมหานคร โดยไม่มีศัสตราวุธติดไปเลย

"เราตรงไปยังที่ตั้งชั่วครัวของศัตรู ซึ่งมีทหารยามเฝ้าระวังระไวอย่างดียิ่ง เราแจ้งให้ทหารยามเข้าไปบอกแก่หัวหน้าของตนว่า เราฉันทสุภลิจฉวีมามอบตัวเองตามความต้องการนั้นแล้ว

"ชั่วครู่เดียวเท่านั้น เสมือนมีเหตุมหัศจรรย์เกิดขึ้น ศัตรูของเราพากันมาหาเรา มีคบเพลิงสว่างไสวไปทั่วบริเวณ

"เราได้กล่าวกะเจ้าลิจฉวีผู้เป็นต้นเหตุด้วยน้ำเสียงเป็นปกติ ชัดถ้อยชัดคำว่า ลิจฉวีสภาไม่ยินยอมส่งเรามา แต่เราขอยอมมอบตัวให้ เพียงแต่ขอให้เขากล่าวคำปฏิญญาอีกครั้งหนึ่งว่าจะรักษาสัจจะ ในการไม่เบียดเบียนใครๆ ให้เดือดร้อน นอกจากนั้นเรายังได้ขอร้องให้ลิจฉวีสภา ยอมให้อภัยแก่หัวหน้ารองๆ ลงไปด้วย ส่วนเจ้าลิจฉวีผู้เป็นหัวหน้า จะยอมเดินทางไปอยู่เมืองอื่นเมื่อได้ตัวเราแล้วหรือไม่นั้น เราไม่ติดใจ เพราะไม่ใช่เรื่องของเรา เรื่องของเรามีเพียงการยอมเสียสละชีวิตเลือดเนื้อเพื่อความผาสุกของชาวไพศาลีทั้งมวลเท่านั้น

“คำพูดของเราทำให้บุคคลเหล่านั้นถึงกับมองหน้ากัน เพราะไม่คาดคิดว่าเราจะกล้ายินยอมทุกอย่างตามที่เขาเรียกร้อง

“เมื่อเห็นยังลังเลอยู่ เราจึงเตือนว่า เมื่อเราแสดงความเป็นคนจริงได้ปรากฏ และยอมเป็นฝ่ายเสียเปรียบเห็นปานนี้แล้ว ทางเขาจึงน่าจะได้ให้สัจจะวาจามา เพราะไม่เป็นการเสียหายอะไรเลย

“ครั้งแรกเจ้าลิจฉวีผู้เป็นหัวหน้าทำทีจะบิดพลิ้ว แต่เมื่อหัวหน้ารองๆ ลงไปขอให้ยอม เพราะเป็นการดรงไปตรงมาดีแล้ว จึงจำใจยอมกล่าวปฏิญญาว่าจะไม่เบียดเบียนชาวเมือง จะยอมเปิดทางให้ไปมาค้าขายดามปกติ

“ความดีใจของเขาที่ได้ตัวเราไปอย่างง่ายๆ ทำให้เกิดความวุ่นวายใจ ลังเลใจ สั่งการอะไรไม่ค่อยถูกอยู่บ้าง ในที่สุดเขาก็สั่งให้ทหารจับเรามัด ให้ปักเสาไว้กลางแจ้ง และให้หันหน้าเข้าหาเสาโอบกอดไว้ อันพอจะเดาได้ว่าคงมีการโบยจนถึงสลบเป็นแน่

“เราตัดสินใจแล้วว่าจะยอมทุกอย่าง แต่ก็ใช้ปัญญาแก้ไขเท่าที่สามารถทำได้ด้วย เราจึงมิได้ขัดขืนอะไรเลย ปล่อยให้มัดและทำตามความพอใจของเขาทุกประการ

“การโบยยังไม่เริ่มขึ้น เราคงยืนโอบเสามีเชือกมัดมือเท้ารัดไว้อย่างแน่นหนา พวกหัวหน้าทั้งหลายหายไปคงจะไปประชุมปรึกษากันทางอื่น คงมีแต่ทหารธรรมดาเฝ้าอยู่หลายคนด้วยกัน

“เรายังเวลาให้ล่วงไปด้วยการใช้ความคิดว่าจะจัดการอย่างไรดี อีกใจหนึ่งก็รำลึกถึงพระคุณของท่านอาจารย์ว่าเราได้ยอมเลือกในทางเสียสละตามที่เคยสอนแล้ว เหตุการณ์ข้างหน้าจะเป็นประการไรก็จะลองเสี่ยงดูสักครั้งหนึ่ง

“ครั้นเวลาใกล้เข้ามืด หัวหน้าเหล่านั้นก็พากันมาที่เราอีก มีทหารถือแส้ดามมาด้วย เจ้าลิจฉวีผู้เป็นต้นคิดกล่าวออกมาด้วยเสียงดังและเฉียบขาดว่า

“ ‘เจ้าทำแก่เราทั้งเจ็บทั้งอายในคราวที่แล้ว ทำให้ทหารประคองอัญชลีต่อปราสาทของเจ้า ทำให้นายทหารก้มลงกราบปราสาทของเจ้า ซ้ำยังประทุษร้ายร่างกายเราถึงสลบ เราจึงขอล้างความแค้นความอายให้หมดสิ้นในบัดนี้’

“เรากล่าวตอบว่า ทุกคนที่ยืนอยู่ในที่นี้ ถ้าจะระลึกดูให้ดี ก็จะเห็นความบริสุทธิ์ของเราตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด ตัวเราเองมิได้เคยก่อกรรมทำเข็ญประทุษร้ายใครเลย ไม่ว่าต่อหน้าหรือลับหลัง เรามีแต่การกระทำเพื่อความผาสุกของคนทั้งหลาย เหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นแล้วๆ มา เป็นเรื่องของความริษยาเพียงอย่างเดียว ที่ชักจูงให้เจ้าลิจฉวีผู้นั้นคิดการปั้นเรื่องขึ้นใส่ความเรา พลอยให้ทหารและผู้ร่วมคิดอื่นๆ ได้รับความเดือดร้อนไปด้วย

“และถ้าคิดอย่างมีใจเป็นธรรม เมื่อราชบุรุษจับได้พร้อมทั้งผู้ร่วมคิดแล้ว แทนที่จะปล่อยให้ต้องราชอาญาตามแบบแผนที่เคยปรากฏ เราเองกลับขอพระราชทานอภัยโทษไม่ให้ต้องเดือดร้อนแม้แต่คนเดียว การงานอาชีพก็ขอร้องมิให้ต้องถึงกับพินาศล่มจม

“ตลอดเวลาเหล่านี้เรามิได้พยาบาทจองเวรเลย แม้ในครั้งหลังที่ล้อมกรุงไพศาลี เราก็สู้เห็นแก่คนหมู่มากออกมาอย่างผู้มัดมือให้ ไม่มีการบิดพลิ้วแม้แต่น้อย เราจึงดิตนเองไม่ได้ในข้อนี้ แต่เราก็มีความเชื่ออยู่อย่างหนึ่งว่าธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม เพราะฉะนั้น แม้เราจะตายในวันนี้เพราะถูกทรมาน หรือถูกประหาร ด้วยประการไรเราก็ยังเชื่ออยู่ว่าเราได้ทำถูกแล้ว เราจะไม่ขอแช่งด่าใคร แต่ใครจะแช่งด่าตนเอง ด้วยการกระทำของตนเองนั้นหาใช่เรื่องของเราไม่

๒๔

กรรมสนอง

“พอเราเห็นว่าคนเหล่านั้นตั้งใจฟังเรื่องราวดีแล้ว เราก็เปลี่ยนเสียงพูด ทันทีเป็นเสียงที่ต้องการ ให้คนเหล่านั้นค่อยๆ ยืนนิ่งอยู่กับที่ โดยไม่สังเกตดนเอง อันทำให้ไม่มีการฝืนหรือขัดขืนเพราะไม่รู้ตัวล่วงหน้า เมื่อแน่ใจว่าทุกคนมีอาการชะงักงันอยู่ภายในบังคับของเราสมบูรณ์แล้ว เราจึงสั่งคนที่ถือแส้ให้เข้ามาแก้มัดเรา แล้วจับเจ้าลิจฉวีผู้เป็นหัวหน้า มัดเข้ากับเสาแทนเรา

“ครั้นแล้วเราก็สั่งต่อไปอีก ให้หัวหน้ารองๆ ลงไปซึ่งยืนอยู่ ณ ที่นั่น รีบแยกย้ายไปสั่งทหารในบังคับบัญชาของตน เพื่อถอยออกจากที่ดั้งเดิม ซึ่งรายล้อมพระมหานครไพศาลีอยู่ไปรวมกันอยู่ที่ปาวาลเจดีย์แต่แห่งเดียว แล้วให้นำอาวุธวางสุมกันไว้ เสร็จแล้วให้หัวหน้าทุกคนที่ได้รับสั่งจากเรานั้นย้อนกลับมายืนอยู่ ณ ที่ซึ่งเราสั่งรวมกับเจ้าลิจฉวีผู้ถูกมัดต่อไป

“บุคคลเหล่านั้นทำตามอย่างว่าง่าย มีอาการคล้ายคนครึ่งหลับครึ่งตื่น แยกย้ายออกไปสั่งทหารของตนให้ถอยแต่เพลานั้น กว่าจะเรียบร้อย และกลับมาสู่ที่เดิมตามคำสั่งของเราได้ ก็เป็นเวลาสายมาก

“เราสั่งกำชับให้หัวหน้าทุกคนยืนรวมกันอยู่อย่างนั้น แล้วรีบกลับไปยังปาวาลเจดีย์ชี้แจงแก่ทหารทั้งหลายให้เข้าใจว่า การกระทำที่แล้วมาของพวกเขามีความผิดถึงขนาดที่ต้องประหารชีวิตทั้งสิ้น แต่เราจะขอรับรองให้ทุกคนได้รับพระราชทานอภัยโทษโดยสิ้นเชิง เพราะถือว่าเป็นผู้ได้รับคำสั่งของผู้ใหญ่แห่งตนอีกต่อหนึ่ง

“แม้เป็นเวลาสายมากเช่นนั้น แม้ทหารทั้งหลายจะถอยมาจากการรายล้อมพระมหานครหมดสิ้นแล้ว แต่ประตูเมืองไพศาลีก็ยังไม่เปิด ลิจฉวีสภากำลังประชุมกันอย่างคร่ำเคร่ง เพราะเป็นวาระสำคัญที่จะต้องตัดสินใจออกรบกันเอง ซึ่งแม้ที่ประชุมจะเห็นพ้องกันว่าควรรบเกือบเป็นเอกฉันท์ แต่เสียงที่ว่าต้องการให้ทำด้วยความรอบคอบก็มีอยู่มาก จึงต้องวุ่นกันอยู่ในข้อที่ว่าจะวางรูปการรบอย่างไร จึงจะได้ผลดีโดยไม่เสียเลือดเนื้อชาววัชชีด้วยกันเองมากเกินไป

“ขณะที่ประชุมกันอยู่นั้น มีทหารผู้รักษาประตูเข้ามาบอกว่า พวกที่ล้อมอยู่พากันถอยไปสิ้นแล้ว ทุกคนก็ดีใจ แต่ยังไม่เชื่อว่าการถอยนั้นจะไม่เป็นกลยุทธ์เพื่อเข้าตีในภายหลัง ในที่สุดจึงมอบหมายภาระให้ฝ่ายทหารที่ยังไม่เข้าด้วยกับกลุ่มของเจ้าลิจฉวีผู้ทำผิด ให้คุมกองทัพยกออกไป และดำเนินการด้วยความรอบคอบ

“จนกระทั่งเวลาบ่าย กองทัพในเมืองจึงเปิดประตูยกออกไป และสามารถจับเจ้าลิจฉวีผู้ก่อการร้ายพร้อมด้วยหัวหน้าอื่นๆ รวมทั้งทหารที่ชุมนุมกันอยู่ ณ ปาวาลเจดีย์ คุมเข้ามาในกรุงไพศาลีได้หมดสิ้น ยังความปรีดาปราโมทย์ให้เกิดแก่มหาชนเป็นอันมาก มีเสียงโห่ร้องแสดงความยินดีอื้ออึงไปในที่นั้นๆ

“ตัวเราคอยอยู่ที่ประตูใหญ่แต่เวลาสาย ครั้นถึงบ่ายกองทัพเปิดประตูเมืองยกออกไป จึงถือโอกาสเข้าเมืองโดยมิได้รออยู่ชี้แจงอะไรแก่ใครๆ ทหารที่เฝ้าประตูเมืองรู้เรื่องดีก็อนุญาตให้เข้าไป เราจึงรีบตรงไปยังปราสาทกราบเท้าท่านมารดา เล่าความให้ฟังตั้งแต่ต้น ภริยาของเราอยู่ในที่นั้นด้วยต่างก็พลอยยินดีในความปลอดภัยของเรา

"แต่สังกิจจ์นั้น หายไปตั้งแต่ทราบข่าวเรื่องเรา และรีบไปบอกแก่พี่ของเรา ภายหลังจึงทราบว่าได้ไปขออาสาออกไปกับกองทัพปราบผู้ก่อการร้ายด้วย

"ไม่มีใครทราบว่า เหตุไฉนกองทัพในเมืองจึงจับกุมบุคคลเหล่านั้นได้ง่ายนัก โดยไม่มีการต่อสู้อะไรเลย กลุ่มที่เป็นนายก็ยืนนิ่งไม่เคลื่อนไหวอยู่ก่อนแล้ว เจ้าลิจฉวีผู้เป็นหัวหน้าก็ถูกมัดติดอยู่กับเสา ทหารทั้งหลายก็วางอาวุธกองสุมไว้ ณ ปาวาลเจดีย์และยอมให้จับแต่โดยดี

"ต่อมาเมื่อมีการสอบสวนกันนั้น จึงได้ทราบในภายหลัง เพราะเราต้องมีส่วนในการแก้ไขตัวนายหลายคนที่มีอาการตัวแข็งหมดสติอยู่เหล่านั้นด้วย

"ลิจฉวีสภาเปิดประชุมอีก เราได้รับคำสั่งให้เข้าไปชี้แจงเรื่องราว จำเดิมแต่ลอบออกไปในราตรี

"เราได้รับคำชมในข้อที่จัดการให้บุคคลเหล่านั้นแพ้โดยไม่ต้องรบราฆ่าฟันกัน แต่ก็ถูกติในข้อที่ขอยกโทษให้พวกหัวหน้าเหล่านี้ไว้ในครั้งก่อน เป็นเหตุให้คิดกำเริบก่อการร้ายขึ้นอีกเป็นครั้งที่สอง

"อย่างไรก็ตาม แม้ในครั้งที่สองนี้ เราก็ได้ขอพระราชทานอภัยโทษบุคคลเหล่านั้นอีก เมื่อได้ทราบว่าลิจฉวีสภาลงมติให้อภัยแก่ทหาร แต่ให้ประหารชีวิตบุคคลชั้นหัวหน้าทุกคน

"คำขอร้องของเรามิได้รับการพิจารณา เพราะทางลิจฉวีสภาถือว่ามิใช่เป็นความผิดเฉพาะตัวบุคคล แต่เป็นความผิดต่อแว่นแคว้น นอกจากนั้นเรายังถูกติซ้ำอีกว่า จะเป็นต้นเหตุให้การปกครองบ้านเมืองขาดหลักเกณฑ์และความเป็นระเบียบในเมื่อใช้วิธีอภัยกันมิรู้แล้ว

"เรายอมถูกตำหนิ แต่ก็ได้ประคองอัญชลีกล่าวิงวอนเป็นครั้งสุดท้ายว่า การที่เราจัดการปราบปรามผู้กระทำผิดโดยมิต้องรบราฆ่าฟันกัน และไม่เสียเลือดเสียเนื้อชาววัชชีเลยแม้แต่ผู้เดียวนั้น ถ้าจะถือเป็นความชอบแล้วก็ขอให้ความชอบทั้งนี้ จงเป็นประโยชน์ในการไม่ต้องเสียเลือดเนื้ออีกสักครั้งหนึ่ง คือ แม้จะไม่พระราชทานอภัยโทษด้วยประการทั้งปวง ก็ขอได้โปรดงดการประหารไว้ เพียงจองจำตลอดชีวิตก็น่าจะพอแล้ว

"ความพยายามของเราไม่เป็นผล ที่ประชุมไม่ยอมรับพิจารณาและได้ลงมติเห็นชอบร่วมกันที่จะให้ประหารชีวิตให้เสร็จสิ้นไปในราตรีนั้นเอง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! ความริษยาไม่เคยช่วยให้ใครได้ดีขึ้นมาเลย นอกจากนำให้ประสบความพินาศ เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายจงใส่ใจไว้ว่าเมื่อเห็นใครมีอะไรเกินหน้าท่าน จะโดยความรู้ความสามารถหรือโดยทางใดๆ ก็ตาม ถ้าไม่สามารถแผ่มุทิตาจิต คือ ความพลอยยินดีต่อเขาได้ เพราะใจยังต่ำก็จงหลีกเลี่ยง อย่าแก้ไขเรื่องนี้ด้วยใช้ความริษยาเป็นเครื่องนำทาง

"วิธีที่ดีที่สุด อยู่ที่การปรับปรุงตัวเราเองให้ดีขึ้นด้วยความเพียรพยายามในทางที่ชอบ เช่น เรียนสู้เขาไม่ได้ก็ต้องเพิ่มความหมั่นขยัน ความสนใจศึกษาเล่าเรียน ความสามารถน้อยกว่าเขา ก็ปลูกความสามารถขึ้นในตนเองด้วยการใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผล ค้นให้พบความด้อยของตนว่ามีอยู่อย่างไร ในทางไหน แล้วแก้ไขด้วยวิธีปลูกความสามารถ คือ ฝึกตนเองให้มากขึ้น ช้างม้าเป็นสัตว์ก็จริง แต่เมื่อได้รับการฝึกดีแล้ว ก็สามารถในหน้าที่ของมัน ถึงขนาดพระราชาก็ทรงโปรดปรานพระราชทานการเลี้ยงดูและการบำรุงรักษาอย่างดียิ่ง จึงไม่น่าสงสัยเลยว่าคนเรานั้นแม้จะด้อยสักเพียงไรก็อาจฝึกให้ดีขึ้นกว่าเก่าได้

"สุภาษิตทางพระพุทธศาสนาบทหนึ่งมีอยู่ว่า ในหมู่มนุษย์นั้น ผู้ที่ฝึกแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุด หมายความว่า ทุกคนจะมีความรู้ความสามารถมาแต่ในครรภ์ของมารดาก็หามิได้ ต้องอาศัยการเล่าเรียน การฝึกอบรม จึงเกิดความรู้ ความสามารถที่ต้องการ

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! การปรารภผู้ที่มีอะไรดีกว่าตัวเรา แล้วเพียรพยายามปรับปรุงตัวเราให้ดีขึ้น ให้เจริญขึ้น ด้วยความรู้ความสามารถในทางต่างๆ นั้น เป็นวิธีของบัณฑิต แต่การแก้ด้วยการใช้ริษยาเป็นเครื่องนำทาง โดยหาวิธีกำจัดทุกๆ คน ผู้มีอะไรดีเกินหน้านั้นเป็นการทำลายตัวเองอย่างเจ้าลิจฉวีและคณะผู้ถูกสั่งประหารไปแล้วนั่น

"บัดนี้เราจะขอกล่าวถึงการหัดยกจิตใจให้สูงขึ้นเพื่อปลูกมุทิตาจิต คือ ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี

"ถ้าเรามีจิตใจคิดเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ก็น่าจะคิดดูว่า การมีผู้รู้ผู้สามารถในโลกนี้ หรือในแว่นแคว้นเฉพาะเราคนเดียวนั้น อาจจะเป็นเรื่องน่าตีใจหรือน่าตื่นเต้นก็จริง แต่ไม่เป็นการดียิ่งขึ้นไปกว่าหรือ ถ้าจะมีผู้รู้ผู้สามารถมากขึ้น จะได้ช่วยกันนำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ส่วนรวม

"ราชกุมารผู้ประเสริฐพระองค์หนึ่ง มีฝีพระหัตถ์ในทางศัสตราวุธ เป็นที่เลื่องลือในทิศทั้งหลาย คราวหนึ่งมีการประลองความสามารถในที่ประชุมใหญ่ท่ามกลางพระบรมวงศานุวงศ์ มุขอมาตย์ราชบริพารและมหาชน แต่ผลปรากฏว่าราชกุมารอีกพระองค์หนึ่งซึ่งไม่ปรากฏพระนามมาก่อนเลย เป็นผู้ชุ่มช้อมความรู้ความสามารถอย่างอดทน ทรงได้ชัยชนะไป ท่ามกลางความตื่นตะลึงของบุคคลทั้งปวง

"แต่ราชกุมารผู้แพ้ กลับตรงไปแสดงความยินดีอย่างมิต้องฝืน ทรงกล่าวในที่นั้นต่อหน้าคนทั้งหลายว่า ข้าพเจ้ายินดีที่แว่นแคว้นของเรามีคนที่เก่งกล้าสามารถ มิใช่เพียงที่ข้าพเจ้าได้ฝึกหัดอบรมมาเท่านั้น แต่ยิ่งไปกว่าข้าพเจ้าเสียอีก เราควรจะช่วยกันยินดีในความเจริญขึ้นแห่งแว่นแคว้นอันเป็นส่วนรวม

"ใครเลยจะนึกว่า แทนที่ผู้แพ้จะร้องไห้เสียใจ กลับแสดงความยินดีต่อผู้ชนะ และแสดงความยินดีที่แว่นแคว้นของตนมีคนดีมากขึ้น นี้คือความเป็นผู้มีใจสูงของราชกุมารพระองค์นั้น ท่านทั้งหลายพึงสำเหนียกไว้เป็นแบบอย่าง ก็จะเป็นไปเพื่อความเจริญขึ้น ความสูงขึ้นแห่งจิตใจของท่านทั้งหลายเอง

"การอบรมสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดา เพื่อให้มีความรู้ความสามารถในวิทยาการทั้งหลาย ก็เพราะเราไม่พอใจเพียงว่ามีครูเป็นผู้รู้อยู่พอแล้ว ไม่จำเป็นต้องให้ผู้อื่นรู้ แต่เรากลับต้องการให้รู้กันมากๆ ซึ่งส่อถึงความเจริญรุ่งเรืองด้วยความรู้ จึงช่วยกันส่งเสริมสถานศึกษานั้นๆ

"การเผยแพร่ศาสนธรรม ให้ความดีงามมิใช่อยู่เพียงในตำรา หรืออยู่เพียงแค่ลมปากที่พร่ำพูดกันถึงความดีงามทั้งหลาย แต่ให้ไปสิงสถิตอยู่ที่ความประพฤติทางกายวาจาใจอย่างแท้จริง ก็เป็นเรื่องของการไม่คิดดีคนเดียว แต่ช่วยกันปลูกให้เกิดคนดีมากขึ้น ถ้าพระพุทธเจ้าทรงคิดเพียงดีพระองค์เดียว ดูก็ไม่น่าจะทรงเหน็ดเหนื่อยเที่ยวจาริกบุกป่าฝ่าหนามไปในทิศทั้งหลาย แต่ที่ทรงทนยากลำบากพระวรกายนั้น เป็นการช่วยปลูกให้เกิดคนดีมากๆ นี้เอง ท่านทั้งหลายจึงควรสำเหนียกในพระพุทธจริยา แล้วดำเนินตามพระยุคลบาท ร่มเงาแห่งสันติสุข ก็จะไม่จำกัดแคบอยู่เพียงที่ใดที่หนึ่ง แต่จะแพร่หลายกว้างขวางออกไป

"อย่างไรก็ตาม ข้อที่สำคัญที่สุดนั้นมีอยู่ว่า จงทำการทุกอย่างเพื่อความดีงาม และด้วยความดีงาม ถ้ายังมองไม่เห็นความดีงามที่อื่น ก็จงเริ่มต้นปลูกที่ตัวเราเองไปก่อน อย่าให้กลายเป็นว่า เราจะเที่ยวกะเกณฑ์คนทั้งหลายให้ดีงามอย่างนั้นอย่างนี้ แต่เมื่อย้อนมาถึงตัวเราบ้าง ก็จะตอบอย่างหน้าตาเฉยว่า เราจะปลูกฝังความดีงามในภายหลัง คือ จะเกี่ยงกันเป็นคนดี คนสุดท้าย

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! เสนาบดีเดินทางกลับสู่กรุงไพศาลีในวันรุ่งขึ้น แต่กลับมาช้าไป ผู้ทำการแทนซึ่งมอบหมายหน้าที่ไว้ และผู้อยู่ในความปกครองหลายคนได้ถูกประหารชีวิตไปเสร็จสิ้นแต่ในเวลาราตรีที่ล่วงมาแล้ว

"เป็นข่าวที่น่าตื่นเต้นสยดสยอง เมื่อมีเสียงเล่าลือกันว่าก่อนถูกประหาร เจ้าลิจฉวีผู้ก่อเหตุและหัวหน้าอื่นๆ ผู้ร่วมใจได้ร้องไห้คร่ำครวญด้วยประการต่างๆ

"บางครั้งบทเรียนที่บุคคลได้รับมาปรากฏชัดเจนไม่เป็นที่น่าสงสัยข้องใจ ก็ต่อเมื่อสายเสียแล้ว ไม่มีเวลาที่จะนำบทเรียนนั้นมาใช้ประโยชน์อะไรอีกในชีวิต เหมือนผู้ถูกประหารดังที่เราเล่าให้ท่านทั้งหลายฟังเหล่านี้

"ท่านจงลองนึกดูเถิด ว่าเราได้พยายามอย่างยิ่งแล้วที่จะขอพระราชทานอภัยโทษแก่พวกเขาเป็นครั้งที่สอง แต่คำขอของเรามิได้รับการพิจารณาเลย เมื่อเป็นเช่นนั้นเราจะควรตำหนิตนเองหรือไม่ว่าเป็นเหตุให้คนเหล่านั้นถูกประหารชีวิต

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! ในราตรีของวันถัดไปเมื่อถึงเวลาประมาณต้นปัจฉิมยาม ซึ่งความมืดครอบคลุมอยู่ทั่วไปนั้น ปราสาทของเราก็ถูกระดมขว้างปาด้วยก้อนหินและก้อนอิฐอย่างรุนแรง

"บุคคลที่เป็นศัตรูของเราโดยเรามิได้ก่อความเจ็บใจอะไรให้เลยถูกประหารไปแล้ว เหตุไฉนจึงมีใครจงเกลียดจงชังเรามาขว้างปราสาทให้ได้รับความเดือดร้อนใจอีก ถ้าเราเป็นคนขลาดก็คงจะนึกว่าอาจจะเป็นภูตผีปีศาจมาแก้แค้น แต่จากการที่เราตื่นขึ้นและพิจารณาดูเสียงที่ขว้างปามาเป็นระยะๆ เราก็พอเดาออกว่าคงจะเป็นญาติสายโลหิต หรือพวกพ้องของผู้ถูกประหารมีใจเจ็บแค้นเรา เมื่อไม่มีทางที่จะทำอย่างอื่นได้อย่างออกหน้า ก็ต้องอาศัยความมืดแห่งราตรีเป็นเครื่องกำบังมาระบายความแค้น

"แต่พอคนในปราสาทของเราเอะอะขึ้น เสียงขว้างปานั้นก็เงียบไป แสดงว่าพากันหลบหนีไปแล้ว

"เป็นอันว่าเราต้องเผชิญกับศัตรูซึ่งแอบมาในราตรีอีกรายหนึ่ง เป็นศัตรูหลายคน แต่ลักษณะที่แสดงตนเป็นศัตรูอย่างนี้ บ่งว่าไม่มีความร้ายแรงอะไรนัก เป็นพวกคิดตื้นขลาดกลัว แต่ก็อยากจะทำให้เจ็บใจเล่น

"เราคงสงบใจไม่เตรียมการต่อต้าน หรือจัดการกับบุคคลเหล่านั้นอย่างไร เพียงแต่สั่งให้คนในบ้านระมัดระวังขณะเดินอยู่ในบริเวณปราสาทในราตรี เพราะอาจถูกขว้างปาได้ นอกจากนั้น ก็สั่งให้เก็บก้อนหินก้อนอิฐมารวมกองไว้ในที่ซึ่งอาจเห็นได้โดยง่าย เราจะใช้เป็นเครื่องเตือนใจว่า เราเองอาจจะเคยไปก่อกรรมทำเข็ญใครไว้ในชาติก่อน เป็นการกระทำล่วงเกินเขาโดยเขามิได้ทำอะไรให้เลยก็ได้ ในชาตินี้แม้จะได้รับอบรมมาดี แม้จะพยายามก่อสร้างแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และความสุขแก่คนอื่น ก็ยังมีผู้ชิงชังและคิดร้ายดังที่ปรากฏพยานจากกองหินและอิฐนั้น

"คืนวันที่สองไม่ปรากฏวี่แววอะไร แต่ก็ทำให้มีความกังวลใจไม่สามารถจะนอนหลับอย่างปกติได้

"คืนวันที่สามเวลาดึกมีการขว้างปาอีก เราคงสงบฟังเสียงนั้น และมิได้สั่งให้โต้ตอบอย่างไร ซึ่งเป็นการขัดใจสังกิจจ์อยู่ไม่น้อย เพราะเห็นเขาเตรียมธนูไว้ตั้งแต่วันก่อน เราเรียกประชุมชายฉกรรจ์ในบ้าน ชี้แจงให้ทราบความประสงค์ของเรา ยังอยากสงบใจไม่ตอบแทนอะไรต่อไปก่อน จึงขอร้องให้เขาอดใจไว้ด้วยเช่นกัน อย่างน้อยในการนี้ก็ยังได้ประโยชน์ คือ ทำให้คนในบ้านเห็นความที่เรามิได้คิดมุ่งร้ายหมายชีวิตใคร เมื่อถูกรังแกก็ยังสงบใจรอดูเหตุการณ์ต่อไป ทั้งที่สามารถจะตอบแทนได้ตามสมควรก็สั่งมิให้มีการตอบแทน

"คืนที่สี่เงียบอีก และคืนที่ห้ามีการขว้างปา ศัตรูทำทีว่าจะขว้างวันเว้นวัน แล้วก็เปลี่ยนวิธีใหม่ เป็นขว้างติดๆ กันสองวันบ้าง สามวันบ้าง แล้วเว้นไปหลายๆ วัน จึงขว้างปาอีกเป็นชุดๆ

“เราคงอดทนมิได้โต้ตอบอะไร เป็นแต่สั่งให้เก็บก้อนอิฐก้อนหิน รวบรวมไว้กองโตขึ้นทุกที

“อาศัยที่ปราสาทของเรามิได้อยู่ติดกำแพง หากมีบริเวณระหว่างกำแพงกับปราสาทไกลกันพอสมควร ก้อนหินและก้อนอิฐที่ขว้างปามาจากภายนอกจึงไม่ค่อยถึงตัวปราสาท มีบางครั้งมาถึงบ้านก็อ่อนแรงลงไปมากแล้ว

“ครั้งแรกความตื่นเต้นโกรธเคืองก็มากเป็นธรรมดา แต่เมื่อชินเข้าความตื่นเต้นและความโกรธเคืองก็ลดน้อยลง กลายเป็นสังเวชใจในการที่บุคคลเหล่านั้นอดหลับอดนอนมาขว้างปาอยู่เสมอ สนุกก็อาจจะมีบ้างในระยะแรก แต่เมื่อขว้างบ่อยๆ เข้า และเราไม่โต้ตอบอะไรเลยก็คงจะหมดสนุกไปนานแล้ว เพราะเหมือนกับการเอาไม้ไปทุบตีต้นเสาหรือกำแพงแต่ฝ่ายเดียว ในที่สุดก็ดูจะกลายเป็นเรื่องน่าเบื่อหน่ายไปได้

“เขาจะสนุกหรือเบื่อหน่ายก็ตาม เราก็ยังคงสั่งให้เก็บรวบรวมกองหินและอิฐนั้นไว้ อันนับวันจะใหญ่โตและสูงขึ้น เป็นกองอิฐแห่งการจองเวรกับการไม่จองเวรตอบ เราจะตั้งตาดูกองอิฐกองหินนี้ต่อไปว่ามันจะสูงและใหญ่ขึ้นสักเพียงไร

๒๕
ขว้างปาปราสาท

“ในที่สุดเราก็อดสงสัยไม่ได้ว่า การจะมานั่งนิ่งให้คนอื่นเขาข่มเหงได้ ข่มเหงเอาดังนี้จะได้ ประโยชน์อะไรขึ้นมา เพราะมีแต่จะทำให้คนพาลได้ใจยิ่งขึ้น นอกจากนั้นก็เลยรู้สึกลังเลใจต่อไปอีกว่า คำสั่งสอนที่ให้ทำตนเป็นผู้แพ้เขาเรื่อยๆ เช่นนี้ จะมิทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับความเดือดร้อน ถูกข่มเหงรังแกไม่มีที่สุดหรืออย่างไร !

“อาวุธควรจะตอบแทนด้วยอาวุธ เลือดควรจะตอบแทนด้วยเลือดมิดีกว่าหรือ ศัตรูจะได้สำนึกบ้างว่าเขาจะเที่ยวข่มเหงรังแกใครมิได้ง่ายๆ

“แต่เสียงอีกเสียงหนึ่งก็สอดขึ้นมาโต้แย้งว่า คำสอนทางพระพุทธศาสนาที่ให้อดทน ไม่ต่อเรื่องให้ยืดยาวออกไปนั้น มิใช่สอนให้เป็นคนขลาดเลย หากสอนให้เป็นวีรบุรุษอีกทางหนึ่ง คือวีรบุรุษผู้เอาชนะความโกรธของตนเอง รวมทั้งความไม่ดีไม่งามอื่นๆ การเอาชนะบุคคลภายนอกนั้นสู้ชนะตนเองด้วยการไม่ลุอำนาจแก่โทสะของตัวเราไม่ได้ การจะป้องกันศัตรูมิให้ข่มเหงรังแกนั้น ท่านก็มิได้ห้ามการใช้สติปัญญาเพื่อดำเนินการโดยแยบคาย จงดูตัวอย่างที่พระพุทธศาสนาสอนให้อดทนต่อแดดต่อฝน อันเป็นเรื่องของธรรมชาติซึ่งเมื่ออยู่ในโลกก็จะต้องพบแดดพบฝนบ้างเป็นธรรมดา จึงไม่ควรจะปรารภแดดฝนมาเป็นเหตุให้ทำอะไรไม่ได้ และในขณะเดียวกันท่านก็มิได้สอนให้ถึงกับทนตากแดดตากฝน โดยไม่รู้จักมุงหลังคา หรือสร้างอาคารที่อยู่ที่อาศัย เพื่อป้องกันแดดฝนบ้างเลย เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเห็นได้ชัดว่า การสอนให้อดทนนั้นเพียงเพื่อให้รู้จักไม่โวยวาย เมื่อถึงคราวจะต้องเผชิญกับความยากลำบาก หรือสิ่งเย้ายวนให้จิตใจโกรธเคืองขุ่นแค้นจะได้ไม่ต้องออกไปเต้นด่าแดดด่าฝนอยู่กลางแจ้ง หรือหนีหน้าไม่กล้าทำอะไร เพราะกลัวแดดกลัวฝน ในส่วนที่เกี่ยวกับบุคคลก็จะได้รักษากิริยาวาจาไว้บ้าง ไม่ถึงกับจะต้องลงมือด่าว่าหรือทำร้ายร่างกายกันโดยไม่รู้จักหาทางออกอย่างอื่นที่ดีกว่าและแยบคายกว่า

“เราได้สติว่าทางพระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญาแก้ไขเหตุการณ์อยู่เหมือนกัน มิใช่เพียงให้นิ่งอัดๆ อยู่อย่างคนสิ้นคิด เพราะฉะนั้นจึงมีการพิจารณาทบทวนความรู้ที่เล่าเรียนมาจากท่านอาจารย์อีกครั้งหนึ่งอย่างละเอียด

“แล้วก็นึกได้ถึงยุทธวิธีแบบทอนกำลังศัตรูโดยไม่ต้องใช้อาวุธอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่า ‘กัณฑุวนะ’ อันหมายถึง ‘การเกา’ ซึ่งมีอุปเทศไม่ลึกซึ้ง แต่ท่านอาจารย์จะไม่สอนแก่ศิษย์ผู้ที่ท่านไม่แน่ใจว่าจะไม่นำไปใช้ในทางที่ผิด

“ท่านทั้งหลายคงไม่เข้าใจว่า ‘การเกา’ นั้นหมายถึงอะไร มีเภสัชอย่างหนึ่งประกอบด้วยเครื่องปรุงไม่มากนัก เมื่อปรุงเสร็จแล้วใช้ละลายน้ำ และหาทางทำอย่างใดอย่างหนึ่งให้ศัตรูเดินผ่าน เหยียบลงไปในน้ำที่มีเภสัชนั้นละลายปนอยู่ ในขั้นแรกจะไม่รู้สึกผิดปกติอะไร แต่พอเวลาล่วงไปสักชั่วยามหนึ่งจะเกิดอาการคันที่ฝ่าเท้า ครั้งแรกก็คันเพียงเล็กน้อย แล้วค่อยเพิ่มรุนแรงยิ่งขึ้น จนผู้นั้นไม่เป็นอันต้องทำอะไร คงวุ่นวายอยู่กับการเกาฝ่าเท้าอยู่อย่างนั้น จนกระทั่งมีความเห็นว่าความสุขที่สุดในชีวิตของตนคือการได้เกา ขณะเกาก็จะบรรเทาความทุกขเวทนาได้หน่อยหนึ่ง แต่พอเกาเสร็จแล้วทุกขเวทนาเจ็บปวดก็จะเกิดขึ้น ถ้าลูบคลำหรือเกาใหม่ก็จะค่อยบรรเทาลง ผู้นั้นจะไม่เป็นอันทำอะไร คงกังวลห่วงใยอยู่ด้วยเรื่องเกานี้เป็นเวลาแรมเดือน แล้วก็จะหายไปเองโดยไม่ต้องเยียวยารักษา

"เราตกลงใจจะแก้คนขว้างบ้านด้วยให้เขาเกาฝ่าเท้าตนเองฉะนี้แล้ว จึงสั่งให้สังกิจจ์เที่ยวแสวงหาเภสัชที่ต้องการ และตัวเราเองก็ออกสำรวจถนนหน้าปราสาทอันกว้างใหญ่ ซึ่งศัตรูใช้เป็นที่ขว้างปาบ้านในยามดึกและปกคลุมด้วยความมืดแห่งราตรี สังเกตดูที่ยืนขว้าง ตลอดจนทางที่ศัตรูจะเดินผ่าน เรียบร้อยแล้วจึงให้ต่อแผ่นไม้เป็นรางกว้างใหญ่มีขอบไม่สูงนัก ยาด้วยชันเพื่อให้ขังน้ำได้ ทำไว้มากรางด้วยกันพอขนาดที่คนสองคนจะยกได้ครั้นถึงเวลากลางคืน ซึ่งกะว่าพ้นเวลาสัญจรของบุคคลทั่วไปแล้ว จึงให้คนในบ้านนำรางนั้นไปไว้ในลักษณะที่จะเป็นการดักผู้เดินมาให้ต้องเหยียบลงไปในนั้น แล้วให้เทน้ำขังอยู่พอสมควร น้ำนั้นผสมเภสัชที่ต้องการเสร็จแล้ว ผู้ที่จะยกภาชนะน้ำเภสัชออกไปเราได้ให้ทาน้ำมันที่มือและเท้าป้องกันไว้ก่อนเพื่อให้ปลอดภัยจากการถูกต้องน้ำที่ผสมเภสัชนั้น

"คืนนั้นไม่มีวี่แววผู้ขว้างปราสาทเลยจนดึกดื่น ทำให้เรานึกว่าจะต้องรีบให้คนไปยกรางกลับเข้ามา เพราะถ้ารอจนรุ่งสว่าง คนดีอาจจะได้รับโทษจากการเหยียบย่ำน้ำนั้นไปด้วย

"ขณะที่คิดจะให้คนออกไปยกรางเข้ามานั้นเอง ก็มีเสียงขว้างปาระดมมาอีกเช่นเคย เราแน่ใจว่าผู้ขว้างปาเหล่านั้นได้เหยียบย่ำน้ำผสมเภสัชที่วางดักไว้แล้วทุกคน อันเป็นที่หวังได้ว่าการขว้างปาจะยุติลงตั้งแต่คืนนั้นไป เผอิญการขว้างปาในคืนนั้นแสดงให้เห็นว่ามีผู้ร่วมด้วยมากเป็นพิเศษ เราจึงยินดีว่าบุคคลหลายคนเหล่านี้จะไม่มีโอกาสมาขว้างอีกอย่างน้อยก็เดือนหนึ่งหรือสองเดือน

"ครั้นเสียงขว้างปาสงบลงนานพอสมควร เราจึงเรียกคนในบ้านให้เตรียมทาน้ำมันที่มือและเท้า แล้วออกไปช่วยกันยกรางเข้ามา ให้เทน้ำผสมเภสัชทิ้งเสียในหลุมที่เตรียมไว้ แล้วให้อาบชำระร่างกาย ถูด้วยจุณณ์พิเศษที่แจกให้ กว่าจะเสร็จและพักผ่อนหลับนอนกันก็เป็นเวลาเกือบปลายปัจฉิมยามแห่งราตรี เสียงไก่ขันกระชั้นเชิงแซ่ บอกให้ทราบว่าเวลารุ่งอรุณใกล้เข้ามาแล้ว

"เรานอนหลับด้วยความอ่อนเพลียเล็กน้อย แต่ก็มีความโล่งใจว่าการขว้างปาคงจะยุติลงตั้งแต่บัดนี้

"รุ่งเช้าเราใช้ให้สังกิจจ์เที่ยวเดินไปตระเวนฟังข่าวคราว โดยปลอมตัวเป็นพ่อค้านำเครื่องใช้เบ็ดเตล็ดเที่ยวเร่ขายในที่นั้นๆ สังกิจจ์หายไปทั้งวัน กลับมาถึงปราสาทต่อเวลาพลบค่ำ แล้วเล่าให้ฟังว่ามีชายหนุ่มและกลางคนหลายคนเป็นโรคคันที่ฝ่าเท้า พวกญาติมาหาหมอให้ไปเยียวยาจนไม่มีเวลาว่าง เท่าที่ลองนับดูก็เกือบ ๑๐ ราย

"เป็นอันว่าความรู้ที่ได้เรียนมาจากท่านอาจารย์ได้ช่วยเราไว้อีกครั้งหนึ่ง จากการถูกข่มเหงรังแก โดยที่เราไม่มีความผิดหรือก่อกรรมทำเข็ญให้แก่ใคร

"แต่คำพูดของสังกิจจ์ที่ว่ามีคนเกือบ ๑๐ คนต้องได้รับทุกขเวทนาครั้งนี้ ทำให้เรามีความสลดใจมากในประการแรกสลดใจว่า บุคคลเหล่านี้ไม่น่าจะต้องเดือดร้อนโดยไม่จำเป็นเลย การขว้างปามิได้ทำให้ได้ดีอะไรขึ้นแม้แต่น้อย ซ้ำยังทำให้ประสบความลำบากร่างกาย เสียเวลาการประกอบการงานอาชีพไปเปล่าๆ แต่ความสลดใจในประการที่สองนั้นนับว่าเป็นเรื่องสำคัญสำหรับตัวเราเอง กล่าวคือการที่มีศัตรูถึงเกือบ ๑๐ คนดั่งที่ประจักษ์อยู่และอีกไม่รู้ว่ากี่คนที่ยังทราบไม่ได้ ทั้งที่เรามิได้เป็นคนหาเรื่องหรือเกะกะเกเรอะไรเลย เรามีแต่ตั้งหน้าอำนวยความสุขความเจริญแก่คนทั้งหลายแล้ว ทำไมเล่าผลจึงปรากฏเป็นอย่างนี้

"นี่ถ้าเราไม่มีคำสอนของท่านอาจารย์ที่พร่ำตักเตือนว่าบางครั้ง คนดีๆ ก็อาจต้องเผชิญกับสิ่งไม่น่าปรารถนาได้ เพราะแม้มิได้ก่อกรรมทำเข็ญในปัจจุบัน ก็อาจเคยก่อความไม่ดีไม่งามไว้ในกาลก่อน คล้ายคนเป็นหนี้ค้างมาแต่อดีตก็ควรจะต้องยอมรับใช้หนี้นั้นด้วยดี

"เราเริ่มมีความรู้สึกหงุดหงิด มองดูปราสาทที่ท่านเศรษฐีมอบให้ รวมทั้งทรัพย์สินเงินทอง เป็นของไม่มีความหมาย เพราะมีแต่เรื่องชวนให้กลุ้มล้อมรุมเข้ามามิรู้แล้ว

"การที่พวกขว้างบ้านหายเงียบไปเพราะต้องวุ่นอยู่กับการเกาฝ่าเท้าของตนนั้น มิได้ทำให้เราสบายใจขึ้น หรือยุติเรื่องยุ่งยากลงเลย เพราะเรื่องขว้างบ้านยุติไปได้จริง แต่เรื่องที่ใหญ่กว่าการถูกขว้างบ้านก็เกิดขึ้นอีก นั้นก็คือท่านมารดาและภริยาของเราต่างล้มเจ็บลงเกือบจะพร้อมๆ กัน

"ภัยที่อยู่ในอำนาจ เราขจัดไปได้บ้างแล้ว แต่ภัยนอกอำนาจก็ระดมกันเข้ามาหาเราอีก เราได้พยายามอย่างดีที่สุดที่จะเชิญแพทย์ผู้มีความสามารถเยี่ยมในกรุงไพศาลีมาดูแลรักษา แม้จะกำหนดไทยธรรม คือ ค่ารักษาไว้ให้สูงสุด ขอเพียงอย่างเดียวให้ท่านมารดาและภริยาของเราได้พ้นจากความเจ็บไข้ได้ป่วยนั้น แต่เงินทองก็มิได้ทำให้โรคภัยไข้เจ็บบรรเทาเบาบางลง อาการมีแต่ทรงกับทรุด และกลายเป็นโรคเรื้อรังถ่วงให้กังวลวุ่นวายมิรู้แล้ว

"เราหมดกำลังใจลงโดยลำดับ ไม่อยากได้ใคร่ดีอะไรต่อไป ในที่สุดจึงตกลงใจลาออกจากผู้รับผิดชอบในการสร้างศัสตราวุธ และเสนอให้เจ้าลิจฉวีอีกพระองค์หนึ่ง ซึ่งเราเห็นว่าเป็นผู้สุขุมรอบคอบ ทั้งมีความรู้ความสามารถดีเคยเป็นผู้ช่วยการงานของเราในทางนี้มาก่อน ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นหัวหน้าสืบแทนต่อไป ตัวเราเองจะขอพักเพื่อดูแลท่านมารดาและภริยาของเราผู้เจ็บป่วยเรื้อรัง โดยไม่ต้องกังวลถึงการงานใดๆ

"แต่แล้วคล้ายจะเป็นการตอบให้เรารู้ว่า เมื่อถึงคราวจะต้องประสบกับความเดือดร้อนแล้ว ใครจะใหญ่โตเพียงไร จะมั่งมีเท่าไรก็หาสามารถใช้ความใหญ่โต หรือความมั่งมีนั้นซื้อผลร้ายของกรรมเก่าให้หมดไปได้ไม่ วันหนึ่งอยู่ดีๆ เราลงบันไดจากชั้นบนแห่งปราสาทด้วยความรีบร้อนไปหน่อย จึงพลาดลงข้อเท้าแพลงต้องนั่งอยู่ตรงนั้นเอง เมื่อมีผู้พยุงให้ไปสู่ห้องพักแล้วก็ต้องนอนปวดเท้าเดินไปไหนไม่ได้ มีทุกขเวทนาเป็นอันมาก คนในบ้านเราจึงอยู่ในสภาพเจ็บป่วยถึงสามคนพร้อมๆ กันฉะนี้

"คนที่ผ่านสำนักศิลปศาสตร์มาแล้ว ย่อมรู้จักวิธีแก้อาการเท้าแพลงหรือกระดูกหัก ดังที่เราเป็นอยู่นั้นเป็นอย่างดี แม้เราจะรู้วิธีแต่ก็ต้องเสียเวลานอนอยู่กับที่ไปไหนไม่ได้อยู่หลายวัน เป็นการเพิ่มความกลัดกลุ้มให้มากขึ้น

"ขณะที่ต้องนอนอยู่กับที่ไปไหนไม่ได้นั้น เราได้เรียนรู้หน้าตาของความกลัดกลุ้ม ได้รู้จักความเหนื่อยหน่ายชีวิตความเป็นอยู่ ว่ามีลักษณะน่าเกลียดน่ากลัวอย่างไร

"คนเราที่ยังไม่ถูกความวุ่นวายแห่งชีวิตรุมล้อมยังไปไหนๆ ได้ ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน ก็ไม่ควรนึกดูหมิ่นผู้อื่นที่ตกอยู่ในความยากลำบาก และไม่ควรลืมตัวว่าเราอยู่ในสภาพอันน่าภาคภูมิใจ จะไม่มีโอกาสประสบความวุ่นวายเดือดร้อนเหมือนผู้อื่น เพราะถ้าถึงคราวจะต้องเดือดร้อนแล้วจู่ๆ เรื่องราวที่มิได้นึกฝันก็อาจเกิดขึ้นระดมประดังกันเข้ามาเป็นปัญหาเฉพาะหน้าให้ต้องต่อสู้แก้ไขคล้ายเป็นการลองดีฉะนั้น

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! เราได้ประสบบทเรียนมาแล้ว ทั้งในส่วนที่พึงใจ และส่วนที่ทำให้ใจหดหู่แห้งแล้ง จึงขอเตือนท่านทั้งหลายมิให้ดูหมิ่นชีวิต ว่าอยู่ในความควบคุมของท่านเป็นอย่างดี หรือคิดดูหมิ่นผู้อื่น ซึ่งตกอยู่ในสภาพอันน่าสลดสังเวช ใครเลยจะรู้ว่า ขณะที่เรากำลังอภิรมย์ในความเจริญรุ่งเรืองหรือความไม่มีโรคนั้น จู่ๆ จะมีอะไรเกิดขึ้นอย่างกลับหน้ามือเป็นหลังมือ

"วันหนึ่งขณะที่เรากำลังนอนพักผ่อน ยังไม่สามารถเดินไปไหนได้ถนัดนัก ท่านเศรษฐีได้มาหาเราถึงที่พัก แล้วเล่าให้ฟังถึงการที่ทรัพย์สินบางส่วน ซึ่งท่านช่วยจัดให้เรานั้นได้มีอันเป็นไปในทางเสื่อม คือ ประสบความยุ่งยากขาดทุนถึงขนาดที่จะต้องเลิกล้มการดำเนินงาน เพราะถ้าขืนปล่อยให้ขาดทุนต่อไปเช่นนั้น ก็จะต้องทุ่มเทเงินทอง

จากส่วนอื่นลงไปเพื่อกู้ฐานะ และถ้าทุ่มเทลงไปแล้วไม่มีทางได้คืนมา ก็ไม่ผิดอะไรกับการนำเกลือลงละลายในแม่น้ำ ยากที่จะหวังได้ว่าแม่น้ำนั้นจะเค็มสมปรารถนา

"เราจึงตกลงบอกกับท่านเศรษฐีให้เลิกกิจการ และยอมขาดทุนส่วนที่สละทรัพย์ลงไปแล้ว

"ท่านทั้งหลายจงลองนึกดูเถิดว่า ถ้าตกอยู่ในสภาพอย่างเราบ้าง ท่านจะคิดอย่างไร จะนั่งอมยิ้มรับความหายนะซึ่งกำลังระดมเข้ามาอย่างนั้นหรือ หรือว่าจะร้องไห้ในการที่ต้องเผชิญกับความวุ่นวายเช่นนั้น

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! พอเราดีใจว่าเท้าของเราหายแพลงพอจะเดินไปไหนๆ ได้บ้าง แม้ไม่ถนัดนัก เราก็ต้องประสบความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่ในชีวิต คือท่านมารดาผู้เคยให้ความอบอุ่นแก่ชีวิตของเราตั้งแต่น้อยมาจนเติบใหญ่ เป็นมิตรแท้ของเราและบุตรธิดาทุกคน ไม่เคยคิดทรยศหักหลัง มีแต่จะคิดให้ความสุข ความเจริญตลอดเวลานั้นได้เสด็จทิวงคตท่ามกลางการเฝ้าพยาบาลของเราและพี่น้อง ท่ามกลางเสียงสะอื้นไห้อาลัยรักของบุตรธิดา เงินทองและความรักไม่สามารถทำให้เราอยู่ด้วยกันตลอดไปได้ เมื่อถึงคราวและต้องจากกัน แม้ไม่จากเป็นก็จากกันเพราะความตายมาพรากไปฉะนี้

๒๖

การช่วยสังกิจจ์

"งานถวายเพลิงพระศพท่านมารดาของเรารู้สึกว่าจะไม่คึกคักหรือใหญ่โตเท่าเมื่อคราวพระศพ ท่านบิดา แต่สิ่งที่ประทับใจเรามากก็คือกลุ่มชนสามัญ โดยเฉพาะคนยากจนนั้นไปกันมากเหลือเกิน เป็นการให้กำลังใจแก่เราว่า บุคคลเหล่านั้นซึ่งเคยได้รับอาหารจากโรงทานของเราบ้าง ได้รับอุปการะอื่นๆ เนื่องด้วยการริเริ่มของเราบ้าง ยังระลึกถึงเราอยู่ทั่วไป จริงอยู่ที่แล้วมาเรามิได้ทำความดีเกื้อกูลคนเหล่านั้น เพื่อเรียกร้องความนับถือหรือคำนึงถึง แต่การเกิดมาเป็นคนแล้ว มีแต่คนสาปแช่งทุกทิศทางก็ดูจะไม่เป็นมงคลนัก ถ้าจะมีคนรังเกียจและตั้งตนเป็นศัตรู ก็ขอให้เป็นเฉพาะคนพาลหรือคนที่เข้าใจผิดเถิด อย่าให้คนทั่วไปพากันเกลียดชังเลย อย่างน้อยการทำตนให้คนทั้งหลายเห็นความดีอยู่บ้าง ก็ยังเป็นสิ่งพึงปรารถนาในการครองชีวิตอยู่ในโลก

"ขณะที่เรากำลังวุ่นวายอยู่ด้วยงานเกี่ยวกับการถวายเพลิงพระศพท่านมารดา ก็มีผู้มาแจ้งว่าภรรยาของเรา ซึ่งเจ็บป่วยเรื้อรังได้สิ้นชีวิตไปอีกคนหนึ่ง ดูเป็นการรุมกันแห่งบาปเคราะห์อะไรเช่นนั้น นี่เรากลายเป็นคนเดียวดายไปแล้วหรือ ในที่สุดงานศพแห่งภริยาของเราซึ่งเป็นธิดาแห่งกษัตริย์ลิจฉวีก็ตามมาอีกงานหนึ่ง คราวนี้แหละคงจะสมใจของคนทั้งหลายที่เกลียดชังเรา เพราะรังแกเราไม่ได้สมประสงค์ ญาติของตนซึ่งเป็นคนดื้นคิดกลับแพ้ภัยต้องราชทัณฑ์ถึงแก่ชีวิตไปตามๆ กัน ตลอดจนพวกขว้างปาปราสาทที่คงจะยังเข็ดหลาบต่อการเกาฝ่าเท้าของตนเองเป็นเวลาหลายสัปดาห์

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! จิตใจของเราในกาลนั้นเปรียบเหมือนดอกไม้ หรือผลไม้ที่กระทบกระแทกกับของแข็งหลายครั้งหลายคราว จนขอกช้ำเป็นริ้วรอยอยู่ทั่วไป เรารู้สึกงงๆ พูดก็สักแต่ว่าพูด ทำก็สักแต่ว่าทำ ไม่เป็นอันจะตั้งสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ในกิจการต่างๆ ได้ บางครั้งเคยนึกแว่วๆ ถึงคำของท่านอาจารย์ว่า วิชาความรู้และโดยเฉพาะการเคยอบรมมาในทางพระศาสนานั้น จะมีผลและให้ประโยชน์อย่างดียิ่งก็ในคราวที่คับขัน หรือมีเหตุร้ายเกิดขึ้น เป็นโอกาสที่จะได้ใช้วิชาความรู้แก้ไขเหตุการณ์หรือนำคติธรรมต่างๆ มาสอนใจตัวเอง เพื่อผ่อนคลายความทุกข์ร้อนลงบ้าง มิใช่ปล่อยให้ถูกความทุกข์ครอบงำจนไม่มีทางบรรเทาลงบ้างเลย

"เรากล่าวไม่ถูกเหมือนกันว่า มีความทุกข์โศกอย่างไร รู้แต่ว่าถูกเหตุการณ์ในทางที่ฝืนกับความพอใจมารุมล้อมทับถมมากเข้าจนรู้สึกชาและงงงวยไป คล้ายความรู้สึกในขณะที่มือหรือเท้าเป็นเหน็บฉะนั้น

"จริงอยู่ทรัพย์สินของเรายังมีมากมาย พอใช้จ่ายไปหลายชั่วชีวิตคน แต่ทรัพย์สินเหล่านั้นช่วยอะไรในเหตุการณ์อันเนื่องด้วยความพลัดพรากจากบุคคลผู้เป็นที่เคารพและเป็นที่รักในเวลาใกล้ชิดกันได้บ้าง

"แต่แล้วเราก็ได้สติในขณะที่ขึ้นยานกลับสู่ปราสาท จากจิตกาธานริมฝั่งน้ำนอกกรุงไพศาลี เพราะได้เห็นคนอื่นๆ กำลังเผาศพญาติพี่น้องของเขาอีกหลายราย ในเขตที่ใช้เป็นที่เผาศพ การที่ได้สติก็เพราะได้เห็นประจักษ์ว่าผู้ที่ตายจากไปมิใช่แต่มารดาและภริยาของเราเท่านั้น คนอื่นอีกมากหลายก็ตายจากญาติพี่น้อง บุตร ภริยา หรือสามีของเขาอยู่เรื่อยๆ **ใบไม้ย่อมจะร่วงหล่นจากต้นไปไม่มีพิเศษสักใบเดียวที่จะดำรงยั่งยืนอยู่ดลอดกาล ฉะนั้น การที่จะมาเฝ้าระทมขมขื่นเพราะใบไม้ร่วงหล่น ทั้งๆ ที่ตามปกติมันก็เป็นเช่นนั้นอยู่แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว จึงน่าจะไม่เป็นการสมควรเลย**

"หันมาพิจารณาถึงการครองชีวิตอยู่ในโลก ดูเหมือนทุกคนจะมุ่งหมายใฝ่ฝันถึงอะไรบางอย่างหรือหลายอย่าง แล้วทุกคนก็หวังตั้งตาคอยว่าเมื่อไรจะได้บรรลุถึงสิ่งที่มุ่งหมายนั้น หลายคนอาจจะคอยจนวาระสุดท้ายแห่งชีวิต และตายไปพร้อมด้วยความหวังอันอบอุ่น ซึ่งตนได้ประคับประคองและกกไว้ตลอดเวลาเหมือนไก่กกไข่ สิ่งปลอบประโลมใจอย่างดียิ่งภายหลังความพลาดแล้วพลาดเล่าก็คือความหวัง วันนี้ยังพลาดไม่สมหมาย แต่วันพรุ่งนี้และวันต่อๆ ไปยังมีอยู่ ตนอาจประสบความสำเร็จในวันใดวันหนึ่งข้างหน้าก็ได้ เพราะฉะนั้นเขาจึงพากันหวังต่อไป

"แต่ตัวเราเล่ายังจะหวังอะไรต่อไปอีก ความเป็นผู้มีหน้ามีตาหรือชื่อเสียงเกียรติยศ หรือว่าทรัพย์สินเงินทอง เราผ่านสิ่งเหล่านี้มาแล้ว จึงไม่ต้องทะเยอทะยานอะไร ตกลงก็จะลองมีความเป็นอยู่แบบเงียบๆ ดูต่อไปสักพักหนึ่งว่าจะน่าพอใจหรือน่าเบื่อหน่ายอย่างไรบ้าง แต่ใครจะพอใจหรือเบื่อหน่ายก็ตาม เขาก็เป็นเพียงใบไม้ใบหนึ่ง ซึ่งจะต้องหล่นหลุดจากขั้วมิวันใดก็วันหนึ่งข้างหน้า

"เราได้บอกแก่ท่านทั้งหลายแล้วว่า ท่านอาจารย์คงจะมองเห็นอะไรสักอย่างหนึ่งในชีวิตของเรา เมื่อก่อนออกเดินทางจึงกล่าวถึงการที่เราจะต้องไปเผชิญชีวิต ทั้งยังได้สั่งให้ระลึกถึงท่านเมื่อเข้าที่คับขัน เหตุการณ์ที่แล้วมานับว่าวุ่นวายสับสนพออยู่แล้ว และเราก็ถึงกับปลงใจว่าต่อไปนี้จะลองเป็นอยู่อย่างสงบดูสักที

"แต่เราก็หาได้พบความสงบสุขสมใจไม่ อยู่ดีๆ สังกิจจ์ผู้เป็นเหมือนเพื่อนเหมือนญาติ และเหมือนคนรับใช้ในขณะเดียวกัน ได้หายไปโดยไม่มีร่องรอย คือภายหลังที่ออกจากปราสาทในเวลาสาย เพื่อจะไปดูแลสั่งการเรื่องบ้านของเราอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งท่านมารดาบิดายกให้ เรากะไว้ว่าจะให้พี่ชายของเราไปครอบครองแทน เพื่อมิต้องให้คนไปเฝ้าอยู่เปล่าๆ พี่ชายเราจะได้ดูแลสมบัติสืบสกุลต่อไป เพราะเป็นผู้มีบุตรธิดา ส่วนตัวเรานับว่าไม่มีห่วงอะไรต่อไปแล้ว เนื่องจากไม่มีผู้สืบสกุลและบุคคลใดๆ ที่พึงดูแลเอาใจใส่ ท่านมารดาบิดาและภริยาก็ล่วงลับไปหมดแล้ว แต่พอสังกิจจ์หายไป เราจึงรู้ว่าที่เราคิดไว้แต่เดิมว่าเป็นผู้เดียวดายนั้นไม่จริง เรายังมีสังกิจจ์อีกคนหนึ่ง ซึ่งร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วยกันมาตั้งแต่รุ่นหนุ่มจนถึงวัยกลางคน

"ครั้งแรกก็นึกแต่เพียงว่าสังกิจจ์อาจมีธุระอะไรจึงยังไม่กลับมา แต่คอยอยู่จนถึงเวลาตึกก็ไม่ปรากฏวี่แววของสังกิจจ์ เราจึงชวนคนในปราสาทขึ้นยานไปสอบสวนดูที่บ้านหลังเก่า ได้ปลุกคนเฝ้าบ้านไต่ถาม ก็ว่าสังกิจจ์สั่งให้ทำความสะอาดตั้งแต่เวลาสายแล้วก็กลับไป

"พอได้ทราบดังนั้นเราก็รีบเดินทางกลับ และนึกอยู่ตลอดเวลาว่า ถ้าสังกิจจ์ไม่ถูกลอบทำร้ายก็อาจถูกจับตัวไปกักขังไว้ แล้วแสร้งทรมานในฐานะที่เป็นคนของเราก็ได้ ถ้าเป็นเช่นนั้นจริง พวกที่เกาฝ่าเท้าก็คงยังมิได้ละความเคียดแค้นพยาบาท

"เมื่อถึงปราสาทแล้ว เราก็เปลี่ยนเครื่องแต่งกายใหม่ให้รัดกุม นำม้าออกจากโรงเพื่อออกสืบเสาะดูแหล่งที่สงสัย การเดินไปหรือการใช้ยานเที่ยวตามหาคงไม่สะดวกเท่ากับการใช้ม้า

"จากปากคำของสังกิจจ์เองที่เราส่งให้ไปสืบ หลังจากที่ใช้เภสัชผสมน้ำดักพวกขว้างปาบ้าน ก็พอจะกำหนดได้ว่าหัวหน้าของบุคคลเหล่านี้อยู่ที่ไหน เราพยายามขับม้าลัดเลาะไปอย่างเงียบๆ เพื่อพิจารณาดูร่องรอย ครั้งแรกได้ไปยังบ้านของหัวหน้าพวกที่เคยเป็นศัตรูต่อเราในสมัยหลัง ก็เห็นปิดเงียบหลับนอนกันหมด ไม่มีแม้แต่แสงประทีปที่ดามไว้ภายในบริเวณบ้าน

"เราตัดสินใจผูกม้าไว้ แล้วปีนรั้วเข้าไปสู่บริเวณภายใน เมื่ออ้อมไปทางด้านหลัง ก็เห็นเรือนเล็กหลังหนึ่งปลูกแบบโรงดินไม่มียกพื้น จึงเข้าไปใกล้เอาหูแนบฝาไม้ฟังดูว่าจะมีเสียงอะไรผิดปกติบ้าง

"เสียงคนกรนแข่งกันอยู่อย่างน้อยก็สองคน และนานๆ จึงมีเสียงเหมือนโซ่ตรวจเคลื่อนไหว

"เราเริ่มสันนิษฐานว่า สังกิจจ์คงถูกล่ามโซ่ไว้ในโรงดินนั้น และมีคนเฝ้าอยู่ การที่จะถูกจับมาในเวลากลางวันนั้นดูไม่น่าจะเป็นไปได้ อย่างน้อยสังกิจจ์ก็คงจะถูกตีสลบแล้วถูกหามไปไว้ในที่ใดที่หนึ่ง ซึ่งพอจะซ่อนตัวไว้ได้จนถึงเวลากลางคืนจึงพามาสู่ที่นี้

"เพื่อให้แน่ใจว่าสังกิจจ์อยู่ภายในจริงหรือไม่ เราจึงใช้อาณัติสัญญาณซึ่งรู้กันระหว่างผู้เคยอยู่ในสำนักวิศวามิตรอันบัญญัติไว้หลายสิบอย่างตามความเหมาะสมแก่สิ่งแวดล้อม ว่าจะใช้สัญญาณอะไรดี เราเริ่มใช้มือค่อยๆ เคาะฝาไม้เป็นจังหวะ ๓ ครั้งติดๆ กัน แต่ละครั้งเป็นเสียงเคาะคู่ สักครู่หนึ่งก็ได้ยินเสียงหาว ๒ ครั้ง ซึ่งแสดงว่าผู้หาวถูกพันธนาการ จนเคาะตอบไม่ถนัด เราจึงรู้ว่าใช่สังกิจจ์ จากการส่งภาษาสัญญาณไต่ถามกันสักครู่หนึ่ง ก็ทราบว่ามีผู้ควบคุมอยู่ ๒ คน และประตูไม่ได้ลั่นดาล ปัญหาเฉพาะหน้าจึงเกิดขึ้นว่า ทำอย่างไรจึงจะเข้าได้โดยไม่ให้ผู้คุมตื่นและจะนำสังกิจจ์ออกมาจากเครื่องพันธนาการได้อย่างไร

"เมื่อเลือกวิธีอื่นที่ดีกว่าไม่ได้ ก็ต้องเลือกในทางทำให้ผู้คุมสลบ โดยค่อยๆ เปิดประตูเข้าไป และคลานเข้าไปหาโดยอาศัยเสียงกรนของผู้คุมแต่ละคนเป็นเครื่องนำทาง ครั้งแรกคิดว่าจะใช้วิธีตีให้สลบ แต่ในที่สุดได้ตกลงใจไม่ใช้วิธีนั้นแต่ใช้วิธีจับคอ จับเส้นบางเส้น เพียงครู่เดียวก็เงียบเสียงไป โดยนัยนี้เราได้ทำให้ผู้คุมทั้ง ๒ หลับหรือสลบโดยไม่มีบาดแผล แล้วได้รีบกระซิบถามสังกิจจ์ พร้อมทั้งลูบคลำมือและเท้าที่ถูกพันธนาการไว้ด้วยโซ่ตรวนเพื่อหาทางดูว่าจะแก้ไขด้วยวิธีไร

"เราได้พบว่าโซ่ตรวนนั้นเป็นแบบสลักกล ไม่ต้องใช้กุญแจไข แต่ผู้ถูกล่ามจะไม่สามารถปลดเปลื้องจากตนเองได้ เพราะล่ามไว้มั่นคงแน่นหนาจนยากจะเคลื่อนไหว นอกจากนั้นยังล่ามติดกับเสาไว้ด้วย จึงเป็นการยากหลายชั้น แต่เราเป็นหัวหน้าโรงสร้างศัสตราวุธมาแล้ว รู้วิธีทำสลักกลโซ่ตรวนเหล่านี้ตลอดจนรู้วิธีแก้ไขมาดี จึงไม่ยากที่จะจัดการ เพียงครู่เดียวเท่านั้น เราก็ถอดสลักกลและปลดเปลื้องสังกิจจ์จากเครื่องพันธนาการได้

"แต่สังกิจจ์ก็อ่อนแรงเต็มที เพราะระหว่างที่เดินทางกลับจากบ้านที่ท่านมารดาบิดามอบให้เรานั้น ได้ถูกตักทำร้ายในที่เปลี่ยวจากบุคคลหลายคน ประกอบกับไม่ทันรู้ตัวจึงถึงกับสลบไป แล้วมาฟื้นขึ้นก็ต่อเมื่อรู้สึกว่าตนถูกพันธนาการไว้แน่นหนา ทั้งในตอนหัวค่ำก็ยังถูกโบยเพิ่มเติมอีก จึงแทบจะพยุงกายขึ้นด้วยตนเองไม่ไหว เราได้ประคองพาสังกิจจ์ออกทางด้านหลัง โดยวิธีงัดไม้รั้วซึ่งทำไว้ไม่แน่นหนาออก แล้วพาไปขึ้นม้าด้วยความยากลำบาก แต่ในที่สุดก็สามารถพากลับสู่ปราสาทของเราได้

"เราได้ประกอบเภสัชรักษาพยาบาลบาดแผลที่ถูกโบยและรอยฟกช้ำ เพราะถูกทำร้ายให้แก่สังกิจจ์เป็นการภายในอย่างเงียบๆ จนเวลาล่วงไปหลายวัน สังกิจจ์จึงค่อยมีอาการดีขึ้น และแสดงความอาฆาตมาดร้ายที่จะแก้แค้นศัตรูอยู่ตลอดเวลา เราได้ปลอบเอาใจและขอให้พักผ่อนรักษาตัวให้หายดีเสียก่อน ส่วนเรื่องแก้แค้นค่อยพิจารณาเมื่อภายหลัง

"สังกิจจ์เล่าว่า ศัตรูได้เตรียมการฆ่าสังกิจจ์ทิ้งเสียในวันรุ่งขึ้น ดีแต่ว่าเราตามไปแก้ไขไว้ทันในเวลาดึก จึงรอดตายมาได้

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! บัดนี้ท่านคงได้ทราบแล้วว่า เหตุไรสังกิจจ์จึงมีความจงรักภักดีต่อเรามาก ถึงกับใช้คนมาสั่งชาวบ้านใกล้ป่าคุนธา ให้นำอาหารมาเลี้ยงดูพวกเราเมื่อเช้านี้ และค่ำวันนี้พวกเราก็จะได้อาหารจากชาวบ้านแถวอานันทเจดีย์อีกด้วย ด้วยความขวนขวายของสังกิจจ์ ผู้ในสมัยหนึ่งได้พ้นจากความตายมาได้ด้วยการช่วยแก้ไขของเราดังกล่าวมาแล้ว

"ต่อมาไม่ช้า ท่านเศรษฐีผู้มีอุปการคุณแก่เราก็สิ้นชีวิตไป แต่ท่านได้ทำหลักฐานต่างๆ เกี่ยวกับการจัดผลประโยชน์ของเราไว้เรียบร้อย ทรัพย์สินของเราบางส่วนที่ท่านช่วยจัดให้จึงมิได้สูญเสียไป แต่การสูญเสียท่านผู้มีใจอารีและผู้มีพระคุณ ก็ทำให้เรามีความโศกสลดใจอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่ต้องเศร้าโศกมาแล้วไม่นาน

"เราได้รับเป็นผู้จัดการศพท่านเศรษฐีอย่างดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อสนองพระคุณของท่าน แต่เราก็เกือบจะไม่ต้องใช้จ่ายส่วนตนอย่างไรเลย เพราะท่านได้เตรียมไว้พร้อมแล้วอย่างรอบคอบ

"เราเว้นเสียมิได้ที่จะนึกถึงสุภาษิตว่า ญาติสาโลหิตนั้นถ้าไม่บำเพ็ญประโยชน์ต่อกัน แถมยังเบียดเบียนด้วยแล้วก็สู้คนอื่นไม่ได้ คนอื่นแม้จะไม่ใช่ญาติแต่บำเพ็ญประโยชน์ต่อกันก็นับว่าได้เป็นญาติ เปรียบเหมือนโรคแม้จะเกิดในกายใกล้ชิดเรา ก็ไม่ทำประโยชน์อะไร ส่วนเครื่องยาอยู่ถึงในป่าไม่ได้เกิดใกล้ชิดเลย ก็ยังมาช่วยทำหน้าที่บำบัดโรคให้

"คนรับใช้ใกล้ชิดของท่านเศรษฐีทุกคนได้รับส่วนแบ่งแห่งทรัพย์อย่างเพียงพอที่จะดำรงชีวิตไปได้ดี เป็นอันว่าท่านได้จากไปพร้อมกับได้ทำให้คนอยู่เบื้องหลังมีความสุขตามควรแก่อัตภาพ

"ยังมิทันที่เราจะเตรียมตัวเตรียมใจไว้ ในเรื่องที่สังกิจจ์เคยกล่าวว่าจะแก้แค้นศัตรู ยังมิทันที่เราจะเสนอข้อคิด ขอให้สังกิจจ์อโหสิเวรกรรมเลิกแล้วกันเสีย อยู่ดีๆ สังกิจจ์ก็หายไปจากบ้านอีก และหายไปหลายวันโดยไม่บอกอะไรให้เราทราบ แล้วจู่ๆ ก็กลับมาบอกแก่เราว่า ได้ไปทำร้ายร่างกายคนมาหลายคน ไม่ทราบว่าจะถึงตายหรือไม่ จึงขอปรึกษาว่าจะจัดการอย่างไรดี ถ้าราชบุรุษจะมาจับกุม

"เราก็ได้แต่อ่อนใจว่า เมื่อก่อนจะไปทำร้ายเขาทำไมจึงไม่ปรึกษา ครั้นไปทำร้ายมาแล้วเกิดกลัวราชบุรุษจับกุม เราจะให้คำปรึกษาที่ดีได้อย่างไร แต่เมื่อเห็นสังกิจจ์แสดงอาการกระวนกระวายใจก็รู้สึกสงสาร จึงแนะให้สังกิจจ์รีบหนีออกจากกรุงไพศาลีไปพักอยู่กับท่านอาจารย์ ณ สำนักวิศวามิตร พร้อมทั้งชี้ให้เห็นโทษของการแก้แค้นอาฆาตพยาบาทว่า เรานึกว่าเป็นการดีที่ได้ระบายความแค้นความขุ่นเคืองด้วยการทำร้ายผู้อื่น แต่เรื่องมิได้หยุดเพียงเท่านั้น หากยังเป็นต้นเหตุให้เราเองได้รับความทุกข์ เคยรู้สึกปลอดโปร่งใจเป็นอิสระ เพราะไม่มีความผิดติดตัว ก็จะต้องกลายเป็นคนหวาดระแวงเที่ยวหลบซ่อนมิให้ใครพบเห็น ความเดือดร้อนตามเผาอยู่ตลอดเวลา ถ้าการแก้แค้นดีจริงก็ไม่ควรทำให้เราต้องเดือดร้อนเช่นนี้ แต่แท้จริงกลับนำความหายนะ ความวิบัติมาสู่ตัวเราเอง

"ความวู่วามเอาแต่ตามใจโทสะ ย่อมกลายมาเป็นการแก้แค้นตัวเอง ก็คงเห็นแล้วว่าการที่ทางศาสนาสอนให้อดทนให้รู้จักให้อภัย รู้จักตัดเรื่องก่อเวรภัยมาเป็นความสงบระงับนั้น มิได้สอนอย่างโง่หรืออ่อนแอเลย หากสอนให้รู้จักรักษาตัวเองไม่ให้ถึงความพินาศยิ่งขึ้น เป็นการยอมเสียน้อยเพื่อไม่ต้องเสียมากด่างหาก

"ในที่สุดสังกิจจ์ก็ออกเดินทางไปยังสำนักวิศวามิตรเพราะจำใจ เราจึงกลายเป็นคนเดียวดายมากขึ้น ถึงขนาดที่ทำให้เกิดลังเลใจว่าจะเดินทางไปสำนักวิศวามิตรเพื่อกราบเยี่ยมเยียนท่านอาจารย์จะดีหรือไม่ ขณะที่ยังไม่ตกลงใจอย่างไรนั้น เราก็ยังเวลาให้ล่วงไปด้วยการทำหน้าที่สงเคราะห์คนผู้ตกยาก ผู้ได้รับความลำบากทางโรงทานแจกอาหารไปพลางๆ

๒๗

การช่วยตัวเอง

"เราคิดว่าเหตุการณ์ร้าย ๆ ที่เกิดขึ้นแก่เรานั้น คงจะหมดสิ้นเพียงเท่านั้น เพราะตลอดเวลา ที่กล่าวนี้ เราเกือบไม่ได้พักผ่อนเลยทั้งกายและทางใจ มีเรื่องวุ่นวายให้ต้องขบคิดและแก้ไขอย่างสำคัญ เรื่องแล้วเรื่องเล่า ถ้าเป็นคนที่อ่อนแอขาดกำลังใจ ก็คงแทบเสียสติทำอะไรไม่ถูกหรืออาจเป็นบ้าไปก็ได้

"แม้จะพยายามปลอบใจว่า เรื่องร้ายต่างๆ เป็นเสมือนหนึ่งลวดลายอันวิจิตรของชีวิตก็ตาม แต่ลวดลายเหล่านี้ก็ดูจะระดมกันประดับชีวิตของเราจนเกือบจะทนไม่ไหวอยู่แล้ว

"ย้อนไปคิดอย่างอื่นอีกว่า เหตุการณ์อันไม่พึงปรารถนาที่เกิดขึ้นก็เป็นเพียงการชำระหนี้ เราคงจะไปก่อหนี้ไว้มากมาย เมื่อถึงคราวจะต้องใช้หนี้ก็น่าจะต้องเป็นลูกหนี้ที่ดี คือ ยอมใช้โดยไม่ปริปากบ่น หรือหาเรื่องพูดเสียดสีเจ้าหนี้ เวลาได้ก็เคยได้มามากๆ และได้อย่างข้ามหน้าคนอื่นมาแล้ว เหตุไฉนเวลาเสียจึงจะมากอดเข่าเจ่าจุกระทมตรมตรอม

"เราคิดว่า ทุกคนก็เกิดมาอย่างไม่มีอะไรติดตัวมาเลยแม้แต่ผ้านุ่ง ผ้าห่มสักผืนหนึ่ง เวลาจากไปก็นำอะไรไปไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สมบัติหรือแม้แต่ร่างกาย ที่เรานึกว่าเป็นสมบัติแท้ๆ ที่ใกล้ชิดที่สุด ก็ต้องฝังหรือเผาเปลี่ยนสภาพไป เมื่อฐานะที่แท้จริงของมนุษย์ คือ การไม่อาจถือกรรมสิทธิ์ในอะไรเลย ไม่ว่าจะเป็นทรัพย์สินหรือชีวิตเลือดเนื้อของตนเช่นนี้ การที่เราจะมานั่งเศร้าโศกกับสิ่งที่เราไม่สามารถจะมีสิทธิ์ครอบครองได้จริงจังนั้นจะต่างอะไรกับคนที่เวียนดีใจเมื่ออาทิตย์ขึ้นและเสียใจเมื่ออาทิตย์ตก ซ้ำแล้วซ้ำเล่าอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน

แม้จะคิดว่าคงหมดเรื่องร้ายแรงต่อไปแล้ว เพราะในบัดนี้ท่านมารดาก็ทิวงคต ภริยาของเราก็สิ้นชีวิตแล้ว สังกิจจ์ผู้เคยร่วมทุกข์มาด้วยกันก็ต้องเดินทางออกจากไพศาลีไปเพราะความวู่วามของตน ท่านเศรษฐีผู้มีพระคุณยิ่งก็ล่วงลับไปแล้ว เราจึงเป็นผู้เดียวดายอย่างแท้จริง แต่เรื่องร้ายก็หาได้หมดไปตามที่คิดไม่

"เพราะขณะที่ลิจฉวีสภากำลังอยู่ในระหว่างประชุมนั้น ทหารของเสนาบดีได้เข้าล้อมและจับกุมเจ้าลิจฉวีทุกพระองค์ จำกัดเขตให้อยู่ในบริเวณลิจฉวีสภานั้น

"ที่ปราสาทของเราก็มีทหารมาเชิญตัวเราไป โดยอ้างว่าท่านเสนาบดีขอเชิญไปพบ แม้เราจะรู้อยู่ว่าการเชิญตัวครั้งนี้คงมิใช่ไปดี แต่เมื่อเขามาเชิญโดยกิริยาอ่อนน้อม ไม่ใช้วิธีพังประตูแบบครั้งก่อน เราก็ยินยอมไปดีๆ ไม่อิดเอื้อน ถ้ามีอะไรเกิดขึ้นก็คิดจะแก้ไขเอาข้างหน้า

"บัดนี้เรื่องได้ปรากฏชัดแก่ทุกคนแล้วว่า แท้จริงเสนาบดีก็คือผู้ต้นคิดให้เกิดเรื่องยุ่งยากเกี่ยวกับตัวเราในครั้งก่อน ตนเองทำเป็นไปตรวจเหตุการณ์ทางชายแดน มอบหมายให้เจ้าลิจฉวีที่ถูกประหารไปนั้นรักษาหน้าที่ควบคุมพระนครไพศาลีแทนตน จนกระทั่งทำการพลาดพลั้งถึงสิ้นชีวิตไป เสนาบดีใจเย็นพอที่จะทำเป็นไม่รู้เรื่องอยู่อีกนาน แล้วจึงดำเนินการจับกุมทุกคนที่เป็นคนสำคัญในไพศาลี เพื่อจะได้ตั้งตนเป็นใหญ่แต่ผู้เดียว

"เมื่อเราตามทหารขึ้นยานไปนั้น แทนที่จะได้พบเสนาบดี เขากลับนำเราไปสู่ที่คุมขัง เป็นการขังในกรงเหล็กมั่นคงแน่นหนา มิใช่ขังแบบกักตัวให้อยู่ในบริเวณที่กำหนดแบบคนอื่นๆ

"ทหารที่มาเฝ้าเรา ภายนอกแห่งกรงขังนั้น มีสำลีอุดหู มีเครื่องสวมหน้ามิให้เราเห็นตาหรือเห็นหน้าได้ชัด เราเดาได้ทันทีว่าเขามีการเตรียมตัวไว้ มิให้เราตวาดให้ได้ยินเสียงหรือมองตา แล้วสะกดให้ทำอะไรได้ตามต้องการอย่างแต่ก่อน

"รุ่งขึ้นก็มีข่าวแพร่ทั่วไปว่า เสนาบดีได้ขึ้นเสวยราชย์เป็นกษัตริย์แห่งแคว้นวัชชี เพียงพระองค์เดียว ไม่ใช่คณะกษัตริย์ลิจฉวีดั่งแต่ก่อน แต่เสนาบดีนั้นก็ไม่ใช่ใครอื่น เป็นกษัตริย์ลิจฉวีพระองค์หนึ่งเหมือนกัน

"เราได้รับข้าวน้ำวันละ ๓ เวลาก็จริง แต่อาหารเลวมากจนบริโภคไม่ค่อยลงคอ ครั้งแรกเราไม่บริโภคอาหาร เพียงแต่ดื่มน้ำ แต่เวลาล่วงไป ความหิวก็เยี่ยมกรายมาบอกให้รู้ว่า การจะขัดขืนต่อไปโดยไม่ยอมแตะต้องอาหารนั้น มิใช่เสนาบดีและพวกพ้องของเขาเป็นผู้เดือดร้อน เราเองต่างหากจะต้องต่อสู้กับความทุกข์ทรมานซึ่งเกิดจากความหิว ถ้าทนหิวได้ก็เชิญทนอดต่อไป ในที่สุดเราก็พ่ายแพ้ต้องจำใจบริโภคอาหาร ซึ่งแม้จะเลวที่สุด เพื่อประทังความหิวในวันรุ่งขึ้น หลังจากที่อดได้เพียงวันเดียว

"เราไม่ทราบว่าเขาจะจับเราขังไว้เพื่อประโยชน์อะไร เพราะไม่มีใครมาติดต่อพูดจาด้วย นอกจากคนที่นำอาหารและน้ำมาให้ ๓ เวลา ไม่มีการแจ้งข้อกล่าวหาหรือความผิดให้ทราบ เราคงถูกกักขังอยู่อย่างนั้น ครั้งแรกเราคิดว่าเราเป็นผู้บริสุทธิ์ไม่เคยคิดร้ายใคร ไม่เคยก่อศัตรูอะไรเลย ถ้าจะมีการจับกุมด้วยเข้าใจผิด ก็คงหายเข้าใจผิดและปล่อยตัวเราไปในที่สุด

"แต่เป็นความเข้าใจผิดของเราเองต่างหาก ผู้จับเขาไม่ได้เข้าใจผิดอะไรเลย เสนาบดีได้ยึดปราสาทของเราเป็นที่อยู่เป็นที่สั่งการงาน เพราะทั่วกรุงไพศาลีไม่มีปราสาทของใครงดงามเท่ากับปราสาทของเราที่ท่านเศรษฐีมอบให้นั้นเลย

"บัดนี้ น้ำในธารแห่งชีวิตของเราไหลลงเต็มที่แล้ว ถึงขนาดจากปราสาทอันน่ารื่นรมย์เข้าไปถูกขังอยู่ในที่พึงรังเกียจ ทรัพย์สินก็ถูกริบไปหมดแล้ว ยังจะมีการสูญเสียอะไรอีกเล่าที่มากไปกว่านี้ นอกจากอีกเพียงอย่างเดียว คือ การถูกประหารชีวิต

"อาณาจักรวัชชีอันเคยรุ่งโรจน์ด้วยราชนีติและประเพณีดีงาม ถึงขนาดที่สมเด็จพระบรมศาสดาเคยตรัสชมยกเป็นข้อธรรมสั่งสอนภิกษุทั้งหลายนั้น บัดนี้จะต้องมีอันเปลี่ยนแปลงไป กลายเป็นอยู่ในความปกครองของบุคคลคนเดียวแล้วหรือ แต่ตูๆ ไปก็ไม่น่าจะต้องกังวลด้วยเรื่องความผันแปรของคดีโลกอะไรเลย เพียงความเป็นไปในร่างกายชีวิตของตัวเราเอง เรายังบังคับบัญชาให้เป็นไปตามปรารถนาตลอดไปมิได้ เหตุไฉนจะมาตั้งหน้าบังคับเหตุการณ์ของแว่นแคว้นหรือของโลก

"เราได้ลิ้มรสของการถูกคุมขัง และความทุกข์ทรมานอันเป็นการขังเปล่า โดยไม่มีการชี้ให้เห็นความผิดหรือมีการวินิจฉัยไต่สวนอะไรเลย ความจริงก็เป็นโอกาสอย่างหนึ่งที่ได้เรียนรู้หน้าตาของความกลัดกลุ้มความเดือดร้อนใจว่า มีลักษณะเป็นอย่างไร

"เราคิดถึงท่านอาจารย์ คิดถึงคำของท่านที่ว่า เราจะต้องเผชิญกับชีวิตในโลก บัดนี้เราได้เผชิญมาทั้งทางดีและทางร้ายแล้ว ยังจะมีอะไรให้เผชิญต่อไปอีก เราตั้งใจไว้อย่างหนึ่งว่าจะคอยดูต่อไปจนถึงที่สุด จะไม่คิดสั้นทำลายชีวิตของตนเอง ดังที่คนหลายคนเคยทำมาแล้ว ราตรีคงจะไม่มืดมิดตลอดไป ยิ่งมืดมากก็น่าจะหมายความว่าใกล้เวลารุ่งอรุณเข้าไปมากด้วย เพราะเมื่อมืดจนถึงที่สุดแล้ว ก็ควรจะเป็นเวลาของความสว่างเสียที

"วันเวลาล่วงไป ยังไม่มีเค้าว่าเราจะได้รับการปลดปล่อย ทั้งๆ ที่ตามความจริงเจ้าลิจฉวีพระองค์อื่นที่ถูกกักอยู่ในบริเวณลิจฉวีสภานั้น ถ้าใครไม่มีความรู้เรื่องการทหารแล้วก็ได้รับอิสรภาพทั้งสิ้น ส่วนผู้เคยศึกษาวิชารบไม่ว่าจะในสำนักตักกสิลาหรือวิศวามิตร ถ้ามิใช่พวกพ้องผู้ร่วมคิดของเสนาบดีแล้วก็ยังถูกกักไว้ต่อไป แต่ตัวเราดูเหมือนจะยิ่งกว่าผู้อื่นเป็นพิเศษ หรือใช่เพียงแต่ถูกกัก แต่ได้ถูกขังทีเดียว

"เราเริ่มหงุดหงิด และเริ่มเลิกคิดรอคอยความเป็นอิสระ กลับเป็นคิดช่วยปลดปล่อยตัวเอง เพราะถ้าขืนรอต่อไปอีกก็ไม่แน่ว่าจะเป็นเวลาอีกกี่ปี

"เรานั่งนอนนับวันในที่คุมขังเพื่อให้รู้ว่า บัดนี้ล่วงไปได้นานเท่าไรแล้ว เป็นการนับที่เว้นระยะนานกว่าจะได้ ๔๗ วัน เพราะต้องรอให้ล่วงราตรีก่อน จึงจะเพิ่มจำนวนขึ้นได้

"ความคิดของเราภายหลังที่ตกลงใจจะช่วยตัวเองให้พ้นจากการถูกขัง ได้ไกลออกไปถึงการช่วยให้ระเบียบประเพณีดั้งเดิมกลับมาสู่แคว้นวัชชีอีก

"ถ้ามองในฐานะที่เคยศึกษาศิลปวิทยามานานปี ลูกกรงเหล็กที่กางกั้นเราไว้จากอิสรภาพนั้น หามีความหมายอะไรสำหรับเราไม่ ที่เรายินยอมถูกขังอยู่ก็เพราะนึกว่า ในที่สุดเขาก็จะปล่อยเราไปเอง แต่เมื่อไม่มีการปล่อย เราก็จะไม่ยอมเก็บวิชาความรู้ไว้ในกรงต่อไปอีก

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! ท่านจงลองนึกดูว่าเราจะหาทางออกจากที่คุมขังอย่างไร ถ้าพูดถึงวิธีทำลายสิ่งที่แข็งเช่นลูกกรงเหล็ก ท่านก็อาจคิดไปว่าต้องหาสิ่งที่แข็งกว่ามาตัดหรือทำลาย หรืออย่างต่ำที่สุดก็ต้องหาสิ่งที่มีความแข็งแรงพอๆ กันมางัด เราขอบอกแก่ท่านทั้งหลายว่า นั้นเป็นเพียงความคิดขั้นธรรมดาสามัญเท่านั้น คนที่ไม่เคยศึกษามาเลยก็คิดได้ แต่ในทางศิลปวิทยา การทำลายสิ่งที่แข็งแรงไม่จำเป็นต้องใช้สิ่งแข็งพอๆ กันหรือแข็งแรงกว่าเลย ท่านคงเคยเห็นน้ำหยดทีละหยด แต่เซาะหินซึ่งแข็งแกร่งให้เป็นร่องลงไป หรือต้นไม้ที่ขึ้นบนภูเขาอาจใช้รากงัดหินซึ่งแข็งแกร่งให้แตกได้เป็นตัวอย่างมาแล้ว ความสำคัญจึงมิใช่อยู่ที่ว่าแข็งกว่าหรืออ่อนกว่า จึงจะทำลายอุปสรรคนั้นๆ ได้ แต่อยู่ที่รู้จักวิธีการ

"สมเด็จพระบรมศาสดา เคยตรัสเปรียบว่าข้าวเปลือกแห่งข้าวสาลีหรือข้าวเหนียว ซึ่งก็ดูไม่น่าจะมีความแข็งความคมพอจะทำร้ายใครได้ แต่ถ้าดั้งถูกแง่ถูกส่วนก็อาจตำมือตำเท้า หรือทำให้เลือดออกได้ จิตที่ตั้งไว้ผิดก็ทำลายความโง่ความไม่รู้จริงได้

"เราเห็นว่าถ้าเราจะมัวคิดถึงสิ่งที่แข็งกว่าหรืออ่อนกว่าเพื่อทำลายลูกกรงเหล็กนั้น บางทีจะต้องเสียเวลาอีกหลายวันกว่าจะหาสิ่งที่ต้องการได้ ในที่สุดจึงตกลงใจไม่ใช้ทั้งสองวิธีนั้น คงคิดเพียงว่า เราเข้าไปอยู่ในกรงนั้นได้อย่างไร เราก็จะออกจากกรงโดยวิธีเดียวกัน พอคิดเช่นนี้เราก็เห็นทางออก แต่ทางที่สำคัญกว่านั้นไม่ใช่ว่าจะออกไปได้อย่างไร หากอยู่ที่ว่าเมื่อออกไปแล้วจะทำอย่างไร โดยลำพังเราคนเดียว มิให้เขาจับเราได้ และให้สามารถจัดการกับเสนาบดีผู้ประกาศตนเป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นวัชชี พร้อมทั้งพรรคพวกอย่างมีผลดีได้ด้วย

"ข้อนี้เอง ทำให้เราต้องยอมอยู่ในที่คุมขังจนถึงวันที่ ๔๙ เป็นการใช้ความคิดอยู่สองวันเต็ม ครั้นเวลาประมาณเที่ยงคืนของวันที่ ๔๙ นับแต่ถูกคุมขังมา อยู่ดีๆ เราก็ส่งเสียงร้องครวญครางคล้ายมีความเจ็บปวดอย่างใดอย่างหนึ่ง

"ในระยะหลังนี้ พวกที่เฝ้าเห็นเราอยู่ในที่คุมขังด้วยความสงบเรียบร้อย ก็พากันละเลยมิได้ใช้สำลีอุดหูหรือสวมสิ่งบังหน้าอย่างแต่ก่อน แต่เราก็ไม่คิดว่าจะใช้วิธีดวาดหรือเพ่งมองให้ตะลึงงันอย่างที่แล้วมา

"ครั้งแรกมีคนมาดูเราแต่ผู้เดียว โดยมีประทีปส่องดูด้วยว่าเราเป็นอะไรไป เมื่อเห็นเราแสดงอาการบิดตัว ร้องครวญครางคล้ายมีความเจ็บปวด จึงกลับออกไปเรียกผู้อื่นที่เฝ้าอยู่ ซึ่งมีด้วยกันทั้งหมดถึง ๓ คนมาดูอาการอีก อาการบิดตัวของเราเพิ่มขึ้น คล้ายมีทุกขเวทนาทวีคูณขึ้นกว่าเดิม คนเหล่านั้นแน่ใจว่าเราอยู่ในลักษณะเจ็บปวดในท้องอย่างรุนแรง จึงไขกุญแจประตูเหล็กเข้ามาทั้ง ๓ คน และปราศจากความระมัดระวัง เราทำเป็นดิ้นครวญครางพร้อมทั้งสังเกตดูคนเหล่านั้น คอยหาโอกาสอยู่ตลอดเวลา หลังจากได้กำหนดทางหนีทีไล่ตลอดจนที่ตั้งแห่งกุญแจและลูกกุญแจอันค้างอยู่ที่ประตูดีแล้ว ก็ฉวยโอกาสขณะผู้เข้ามาดูอาการเผลอ ลุกขึ้นวิ่งไปที่ประตู ปิดใส่กุญแจขังคนเหล่านั้นไว้ทั้ง ๓ คน เป็นอันออกมาได้โดยไม่ต้องทำลายลูกกรง

"ต่อมาเมื่อออกมาได้เรียบร้อยแล้ว จึงต้องใช้วิธีป้องกันการส่งเสียงเอ็ดอึงของคนเหล่านั้นด้วยวิธีใช้เสียงสั่งให้พากันชะงักงัน เงียบสงบอยู่ในกรงขังนั้นจนกว่าจะรุ่งสว่างจึงเคลื่อนไหวได้ แต่จะยังพูดอะไรไม่ได้จนถึงเวลาเย็น

"เมื่อแน่ใจว่าคนเหล่านั้นอยู่ในคำสั่งเรียบร้อยแล้ว เราจึงสั่งคนที่ถือประทีปอยู่ให้ดับประทีปในมือของตนเสีย ต่อจากนั้นก็พยายามเลาะลัดออกมาสังเกตดูว่าสถานที่นั้นอยู่ในบริเวณตรงไหนของนครไพศาลี เพื่อช่วยทบทวนความจำในระหว่างที่ถูกพาตัวมาในวันจะถูกคุมขัง เมื่อกำหนดทิศทางและรู้ที่ตั้งเรียบร้อยแล้ว ก็อาศัยความมืดแห่งราตรีปีนกำแพงออกไปสู่ถนนภายนอก โดยไม่ต้องผ่านทหารยาม ซึ่งเฝ้าอยู่ ณ ประตูแห่งที่คุมขังนั้น

"อากาศแห่งความเป็นอิสระในยามราตรีเต็มไปด้วยความสดชื่น เรารู้สึกมีกำลังกายและกำลังใจเพิ่มขึ้น แม้จะถูกกักขังเป็นเวลาเดือนเศษ

"บัดนี้การทำงานเพื่อแคว้นวัชชีส่วนรวมกำลังเริ่มแล้ว ถ้าพลาดพลั้งก็เพียงชีวิตของเราคนเดียว แต่ถ้าสำเร็จก็เป็นการช่วยให้วัชชีทั้งแคว้นธำรงรักษาจารีตประเพณีอันดีงามของตนอยู่ได้ต่อไปอีก

"ที่มุ่งหมายของเราก็คือปราสาท ซึ่งเสนาบดีผู้ตั้งตนเป็นพระราชาครอบครองอยู่ เราเดินอ้อมไปทางเบื้องหลังหาท่อนไม้มารองป่ายปีนข้ามกำแพงเข้าไปในที่ซึ่งไม่มีใครระแวดระวัง

"เมื่อเข้าสู่บริเวณภายในปราการของปราสาทได้แล้ว ก็พยายามเดินตรงเข้าสู่ด้านหลังของปราสาทด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง ประตูหลังปราสาทมิได้ปิดเพราะการคุ้มครองป้องกันที่ประตูใหญ่ภายนอกได้กระทำอย่างแข็งแรงมั่นคงดีแล้ว จึงไม่มีใครเฉลียวใจว่าจะมีอะไรเกิดขึ้น ณ ภายในปราสาท

"ขณะนั้นเป็นเวลาปลายมัชฌิมยามต่อต้นปัจฉิมยามแห่งราตรี ทุกคนกำลังหลับสนิท จึงเป็นโอกาสอันดีที่เราจะพึงขึ้นไปสู่ชั้นบนแห่งปราสาทได้ โดยไม่มีผู้ใดรู้เห็น

๒๘

ปราบกบฏ

“เราได้กำหนดใจไว้แล้วว่า ในการจัดการกับเสนาบดีผู้ตั้งตนเป็นพระราชานั้น จะใช้วิธีที่ ละเอียดอ่อนกว่าทุกคราวที่แล้วมา คือ แทนที่จะทำให้รู้สึกว่าเขาถูกบังคับหรือสะกด แต่จะพยายามทำให้เขาแสดงออกซึ่งกิริยาอาการ และคำสั่งทุกอย่างเสมือนเป็นความคิดเห็นของเขาเอง และในลักษณะคนตื่นอยู่อย่างสมบูรณ์มิใช่ครึ่งหลับครึ่งตื่น

“ในขณะที่ขึ้นบันไดปราสาทสู่ชั้นบนนั้น เราสำรวมจิตระลึกถึงพระพุทธคุณและคุณของท่านอาจารย์วิศวามิตรจะขอทำการครั้งนี้ เพื่อเห็นแก่จารีตประเพณี และประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ จะเลี่ยงการแก้แค้นหรือการกระทำใดๆ ด้วยอาฆาตพยาบาท

“ครั้นถึงชั้นบน ผ่านยามซึ่งหลับอยู่ในที่ใกล้บันไดไปได้แล้ว ก็ตรงไป ณ ห้องใหญ่ซึ่งเชื่อว่าเสนาบดีจะใช้เป็นที่พักผ่อนหลับนอน และก็เป็นความจริงตามที่คิดไว้ เสนาบดีกำลังหลับสบายบนที่นอนอันประดับประดาอย่างวิจิตรยิ่งไปกว่าในสมัยที่เราครอบครองอยู่

“เราปลุกให้ตื่น และถือโอกาสที่กำลังงัวเงียอยู่นั้นสั่งให้ฟังเราพูด ให้ลืมความคิดเห็นส่วนตัวชั่วคราว แต่ให้รับความคิดเห็นของเราไว้ เพื่อดำเนินการต่างๆ ตามความคิดเห็นใหม่นี้ คล้ายเป็นความรู้สึกจริงใจของตนเอง

“ครั้นแล้วเราก็กระซิบแต่พอให้ได้ยินใกล้หู ให้เข้าใจว่าการที่เสนาบดีทำการที่แล้วมาเป็นความผิด เป็นการละเมิดจารีตประเพณีแห่งกษัตริย์ลิจฉวี เป็นการทำไปด้วยความโลภเห็นประโยชน์ส่วนตนเป็นประมาณ บัดนี้ได้สำนึกผิดแล้วก็จะสั่งการแก้ไขด้วยตนเอง กล่าวคือ จะสั่งจับตัวนายทหารรองๆ ลงไปที่เคยร่วมคิดมาคุมขังไว้ก่อนเพื่อป้องกันการขัดขวาง แล้วจะเรียกประชุมลิจฉวีสภาสารภาพผิด คืนอำนาจการปกครองแว่นแคว้นให้ และสั่งคืนปราสาทแก่เจ้าของเดิมพร้อมทั้งทรัพย์สิน ครั้นแล้วจะขอให้ลิจฉวีสภาอภัยโทษแก่เสนาบดีเอง รวมทั้งพวกที่กำลังถูกจับขังไว้ด้วย ตนเองและพวกพ้องผู้ร่วมคิดจะยินยอมพ้นจากหน้าที่ทั้งปวงในการบริหารแว่นแคว้น ความรู้สึกผิดชอบและการสั่งการตามความรู้สึกนี้จะคงอยู่จนกว่างานมอบหมายอำนาจหน้าที่แก่ลิจฉวีจะแล้วเสร็จ และลิจฉวีสภาได้คุมงานบริหารไว้หมดแล้ว

“เรากระซิบสั่งซ้ำถึงสามครั้ง จนแน่ใจว่าได้ผลดีแล้วก็รีบกลับลงมา และปีนกำแพงปราสาทด้านหลังออกไปพักผ่อน ณ ที่ซ่อนบางแห่ง ซึ่งกำหนดหมายไว้ต่อไป

“รุ่งเช้า กษัตริย์พระองค์นั้น หรือนัยหนึ่งเสนาบดีผู้ตั้งตนเป็นพระราชาก็เสด็จออกในท่ามกลางอำมาตย์ราชบริพาร ณ ลิจฉวีสภาเดิม ทรงสั่งจับนายทหารผู้ร่วมคิดซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งสำคัญคุมขังไว้ แล้วก็ตรัสสั่งให้เรียกประชุมผู้เคยมีหน้าที่ประชุมในลิจฉวีสภาทุกท่าน ความโกลาหล ความหลากใจเกิดขึ้นแก่คนทั่วไปด้วยไม่รู้ว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่จะทำอะไรต่อไป

“การตามตัวบุคคลผู้เกี่ยวข้องกับลิจฉวีสภา เพื่อให้เข้าสู่ที่ประชุมได้กระทำกันอย่างเร่งรีบ แม้เช่นนั้นกว่าจะเรียบร้อยพร้อมที่จะประชุมได้ก็ล่วงเวลาไปจนถึงหัวค่ำ

"เมื่อทุกคนพร้อมที่จะรับพระราชโองการแล้ว กษัตริย์พระองค์นั้นก็ทรงยืนขึ้นประกาศความผิดของพระองค์เองที่ทำการด้วยความโลภและเห็นแก่ตัว จะขอลบล้างความผิดด้วยการมอบอำนาจทั้งปวงแก่ลิจฉวีสภาดามเดิม และขอประกาศคืนปราสาทพร้อมทั้งทรัพย์สินแก่ฉันทสุภลิจฉวีคือตัวเราด้วย แต่จะขอมีข้อยกเว้นบางประการ คือ ให้ลิจฉวีสภาให้อภัยแก่พระองค์เอง รวมทั้งผู้ร่วมคิดที่ถูกจับขังอยู่ทุกคน เพียงแต่ให้พ้นจากความรับผิดชอบในหน้าที่การงานทั้งปวง ดังนี้ลิจฉวีสภาจะยินยอมหรือไม่ ?

"เรื่องแปลกประหลาดอันไม่น่าจะมีก็มีได้อย่างนี้ ทำให้ผู้เข้าประชุมลิจฉวีสภาถึงกับตะลึงงัน เพราะใครเลยจะคิดว่าผู้ชิงอำนาจไปจะยอมคืนอำนาจและประกาศความผิดของตนเองนั้น แต่หลายคนก็ทราบทันทีว่าบัดนี้เสนาบดีผู้ตั้งตนเป็นกษัตริย์ ได้ดกอยู่ในอำนาจคำสั่งของเราทั้งที่ตื่นอยู่ลืมตาอยู่ เพราะเหตุการณ์คล้ายคลึงกันนี้ได้เคยเกิดขึ้นเมื่อครั้งจับพวกล้อมพระนครไพศาลีได้มาครั้งหนึ่งแล้ว

"เมื่อทุกคนยอมให้คำปฏิญญาประทานอภัยแก่เสนาบดีผู้ตั้งตนเป็นกษัตริย์เสวยราชย์รวมทั้งผู้ร่วมคิด และเมื่อเจ้าลิจฉวีผู้เคยดำรงตำแหน่งประมุขแห่งลิจฉวีสภา ได้รับมอบการสั่งการทั้งปวงโดยเด็ดขาดแล้ว การดำเนินการโดยรีบด่วนเพื่อให้อำนาจทั้งปวงคืนมาสู่ลิจฉวีสภาก็เป็นไปอย่างฉับพลัน ในท่ามกลางการฟุบหลับของเสนาบดีผู้พ้นหน้าที่พระราชาไปแล้วด้วยการประกาศของตนเอง

"การประกาศให้มหาชนรู้ได้กระทำกันแต่ค่ำวันนั้น พอรุ่งเช้าทุกสิ่งก็เรียบร้อยอยู่ในอำนาจลิจฉวีสภาตามปกติ บุคคลผู้ได้รับอภัยรวมทั้งเสนาบดีถูกนำตัวกลับเคหสถานเดิมแห่งตน โดยมีทหารล้อมอารักขาเพื่อป้องกันมิให้ทำการใดๆ อันอาจเป็นอันตรายต่ออำนาจแห่งลิจฉวีสภาต่อไปอีก

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! คนที่มีอำนาจอยู่เต็มที่กลับตกจากอำนาจลงไป คนที่หมดอำนาจกลับมีอำนาจขึ้นมาอีก ความเป็นไปในโลกนี้หาความแน่นอนมิได้อย่างนี้

"ในวันรุ่งขึ้น ลิจฉวีสภามีการประชุมอีกเวลาค่ำ และมีการประกาศหาตัวเราให้ไปสู่ที่ประชุมนั้นด้วย

"เราได้เข้าสู่ที่ประชุมอีก และได้รับคำขอร้องให้อธิบายว่า ใช้วิธีการอย่างไรจึงสามารถแก้ไขความยุ่งยากครั้งนี้โดยไม่ต้องเสียชีวิตเลือดเนื้อของใครเลย

"ภายหลังที่เราได้เล่าเหตุการณ์ทั้งปวงให้ฟังแล้ว ก็มีผู้เสนอข้อความที่เราไม่เคยคิดเพื่อปรึกษากันในที่ประชุมทันที

"ข้อเสนอนั้นมีว่า ฉันทสุภลิจฉวีมีความชอบครั้งนี้เสมือนหนึ่งได้กู้ตระกูลลิจฉวีไว้ รวมทั้งวัชชีทั่วแว่นแคว้นสมควรที่จะได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ครองแว่นแคว้นแต่ผู้เดียวเป็นเวลาสามปี พ้นจากนั้นจึงให้ลิจฉวีสภารับหน้าที่ต่อไป แต่เมื่อพ้นกำหนดแล้ว ก็ให้ร่วมในลิจฉวีสภาด้วย การที่เสนอมานี้ก็เพราะเห็นว่าฉันทสุภลิจฉวีมิได้มีความทะเยอทะยานหรือเห็นแก่ตน ถ้าจะเห็นแก่ตนแล้วก็ควรสั่งให้เวนราชสมบัติแก่ตนมิดีกว่าหรือ ใครก็ติไม่ได้ แต่นี่กลับไปมอบแก่ลิจฉวีสภาโดยตนไม่เกี่ยวข้องอะไร ถ้าลิจฉวีสภาจะเพิกเฉยเสีย ไม่ยกย่องเลยก็จะคล้ายกับว่าลิจฉวีสภานี้ประกอบด้วยผู้เข้าประชุมที่ไม่ค่อยถือว่า การสำนึกในบุญคุณของผู้มีพระคุณเป็นของจำเป็นหรือสำคัญเท่าไรนัก อีกประการหนึ่ง การยกย่อง เทิดทูนบุคคลเช่นฉันทสุภลิจฉวีก็เป็นการสมควรอย่างยิ่ง เพราะเป็นผู้สงบเสงี่ยมและตั้งอยู่ในธรรม ไม่เคยให้ร้ายใครหรือประทุษร้ายใคร มีแต่แสดงออกซึ่งเมตตากรุณา

"ข้อเสนอนั้นถ้าจะเปรียบเหมือนน้ำมันก็จะต้องกล่าวว่า จิตใจของผู้เข้าประชุมลิจฉวีสภาเร่าร้อนที่จะแสดงหรือทำอะไรสักอย่างในทางที่สนองคุณเราอยู่แล้ว จึงเปรียบด้วยไม้สีไฟอันมีความร้อนถึงขนาดที่ไฟติด ทั้งได้นำชุด

และเชื้อไฟไปต่อจนเกิดเป็นกองไฟขึ้นแล้ว เมื่อราดน้ำมันลงไปถูกส่วนไฟก็โพลงโชติช่วงขึ้น มีเสียงแสดงความพอใจอื้ออึงอยู่ทั่วไป

"เราได้ยืนขึ้นคัดค้านข้อเสนอนั้น เพราะเห็นว่าจะทำให้อำนาจของลิจฉวีสภาขาดสายไปเป็นการไม่สมควร การที่เราได้ทรัพย์สมบัติและปราสาทคืนมาก็เพียงพอแล้ว

"ผู้เสนอเดิมรีบลุกขึ้นกล่าวชี้แจงว่า ตลอดเวลาสามปีนั้น ลิจฉวีสภาก็คงมีอยู่ แต่จะทำหน้าที่เฉพาะเมื่อพระราชาผู้ปกครองทรงมอบหมายให้ประชุมกันพิจารณา กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ลิจฉวีสภาสำนึกในบุญคุณของผู้กอบกู้ฐานะแห่งสภานั้น จึงยอมอยู่ภายใต้คำสั่งของผู้กอบกู้เป็นเวลาสามปี เพราะได้พิจารณาแล้วเป็นผู้สมควรจริง ๆ

"เรายืนขึ้นขอร้องให้ระงับการพิจารณาเรื่องนี้ แต่ที่ประชุมลงความเห็นขอให้เราเปิดโอกาสให้ลิจฉวีได้แสดงออกซึ่งคุณธรรม คือ กตัญญูกตเวทิตา จะได้เป็นทิฏฐานุคติสืบไปทั้งฝ่ายผู้ทำความดีและผู้สำนึกในบุญคุณ

"เมื่อไม่มีทางทัดทานอย่างอื่น เราจึงต้องยอมรับโดยมีเงื่อนไขสามประการคือ ข้อแรกไม่ต้องทำพิธีหรือมีการฉลองเป็นการเอิกเกริก ข้อสองให้ลิจฉวีสภาทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา และข้อสามเมื่อเรารับแล้ว เราจะคืนตำแหน่งหน้าที่เมื่อไรก่อนหน้ากำหนดสามปีก็ได้ ลิจฉวีสภาจำเป็นต้องยอมรับเงื่อนไขเหล่านั้น

"รุ่งขึ้นจึงมีการประกาศสถาปนาเราเป็นพระราชาผู้ครองแคว้นวัชชีโดยไม่ต้องทำพิธีอะไรมาก เพียงหัวหน้าลิจฉวีสภากล่าวมอบราชสมบัติในที่ประชุมลิจฉวีสภาก็หมดเรื่อง เราจึงสั่งให้ลิจฉวีเป็นสภาที่ปรึกษา และมีอำนาจบริหารตามคำสั่งของเรา ความจริงก็เกือบไม่มีอะไรต่างไปจากเดิมมากนัก เพียงแต่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ปกครองและมีอำนาจสั่งการได้

"ความต้องการของเรา คือ อยากเดินทางไปกราบท่านอาจารย์วิศวามิตร เพราะตั้งแต่กระทบกระเทือนเรื่องที่ท่านอาจารย์เรียกว่าผจญชีวิตในโลกหลาย ๆ อย่างจนปั่นป่วนไปหมด และครั้งหลังสุดถึงกับถูกคุมขังนั้น ทำให้เราออกจะมีความรู้สึกกระด้างไป ต่อความเป็นผู้มีหน้ามีตา ซึ่งไหลย้อนเป็นน้ำขึ้นมาอีก

"เราได้มอบหมายให้เจ้าลิจฉวีผู้เคยทรงดำรงตำแหน่งประมุขของลิจฉวีสภาในวาระหลังสุดเป็นผู้รักษาการแทนเรา โดยมีลิจฉวีสภาเป็นที่ปรึกษาเช่นเดียวกัน แล้วเราก็ได้เดินทางจากไพศาลี เป็นคณะไปสู่ดินแดนแห่งหิมะอีกครั้งหนึ่ง ภายหลังที่จากไปเป็นเวลาหลายปี

"แต่พอย่างเข้าเขตแห่งแคว้นสักกะ เราก็ต้องประหลาดใจเป็นอันมาก ที่พบท่านอาจารย์พร้อมด้วยสังกิจจ์และศิษย์ทั้งหลายมาคอยรับอยู่แล้วในระหว่างทาง ท่านจะทราบได้อย่างไร เป็นเรื่องที่เราไม่อาจกล่าวให้ชัดลงไปได้ แต่ท่านมีความประสงค์อย่างไรในการมารับเราถึงเขตสักกะเช่นนั้น ท่านทั้งหลายก็คงจะทราบชัดต่อไป

"เมื่อเราได้ตรงเข้าไปแสดงคารวะอย่างสูงต่อท่านอาจารย์แล้ว ก็พากันเดินทางเลียบลำน้ำโรหิณีจนกระทั่งถึงชากอิฐกองใหญ่ ซึ่งเรียกกันว่าอานันทเจดีย์ มีหมู่บ้านตั้งอยู่ในบริเวณไม่ไกลนัก ความสำคัญของที่นั้นมีอยู่อย่างไร เราได้ความคิดที่สำคัญประการไร ท่านทั้งหลายจะได้ทราบในค่ำวันนี้บางส่วน และจะทราบโดยพิสดารในวันพรุ่งนี้

"เราขอกล่าวแต่เพียงว่า ชากอิฐกองนั้นคืออนุสรณ์แห่งการตั้งต้นชีวิตใหม่ของเรา อันเกี่ยวโยงมาถึงท่านทั้งหลายด้วย ฉะนั้น ท่านจึงคงสนใจและอยากไปเห็นว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร มีอะไรพิเศษบ้างที่จะเป็นเครื่องเตือนใจให้คนได้คิด หรือตั้งปณิธานเพื่อความดีงามอะไรสักอย่างหนึ่ง

"ก่อนที่เราจะให้ท่านทั้งหลายแยกย้ายกันไปพักผ่อนในเวลาเที่ยงหรือบ่ายวันนี้ มีข้อที่พึงขอให้ท่านพิจารณาหาประโยชน์จากเรื่องของเราทั้งในระหว่างน้ำลงหรือน้ำขึ้นที่แล้วมา ก็คือว่า

"คุณงามความดีนั้น เป็นของดีมีประโยชน์ เป็นที่น่าชื่นใจ เมื่อได้รับการอบรมปลูกฝัง นำความสุขมาให้เมื่อได้ลงมือปฏิบัติ แม้ใครจะเข้าใจผิด หรือมองผู้ประพฤติความดีไปในทางอื่น แต่คุณงามความดีไม่เปลี่ยนไปตามความเข้าใจผิดของใครๆ เลย เปรียบเหมือนทองคำธรรมชาติ ใครจะนำดินหรือโคลนมาพอกมาทาให้เห็นเป็นอย่างอื่น แต่ก็ไม่สามารถกลับสภาพของทองคำนั้นให้กลายเป็นดินหรือโคลนไปด้วยได้ คุณงามความดีไม่เป็นพิษต่อใครเลย ขอแต่เพียงว่าเมื่อเผชิญหน้ากับเหตุการณ์บางอย่าง ซึ่งดูเหมือนว่าจะต้องแก้ไขด้วยความชั่ว ก็อย่าเพิ่งปลงใจจะทิ้งคุณงามความดีนั้นเสีย แล้วใช้วิธีอันระคนด้วยความชั่วมาเป็นเครื่องแก้ไขเหตุการณ์นั้นๆ จงมั่นใจและแน่ใจเถิดว่าความชั่วเป็นของไม่จำเป็นเลย แม้บางครั้งเราจะเห็นว่าจำเป็น จงพยายามใช้ความดีดลอดไป จนเป็นพื้นอัธยาศัยเถิด สิ่งที่ทำท่าว่ากลัวนั้นจะผ่านพ้นหมดสิ้นไปเอง

"แต่ก็มีข้อควรเตือนไว้ด้วยว่า ในการทำความดีนั้นขอให้ทำด้วยความบริสุทธิ์ใจ ปลงใจว่าเป็นสิ่งดีงามสมควรจะทำจึงได้ทำ ไม่ใช่พอลงมือทำเล็กๆ น้อยๆ ก็นั่งทวงบุญคุณเอากับคุณงามความดีนั้น เร่งจะให้เกิดผลครั้นได้ผลไม่ทันใจก็ละเลิกเสีย ทางที่ดีควรทำให้เป็นพื้นอัธยาศัย ไม่เลือกว่าเป็นความดีน้อยหรือมาก มีคนเห็นหรือไม่เห็น ยิ่งถือได้ว่าการทำความดีโดยไม่มีใครเห็นยิ่งเป็นการมีเกียรติแล้ว ร่างกายและจิตใจของเราก็จะเป็นเหมือนพื้นนาที่ดี อันเหมาะสมจะปลูกให้เกิดพืชผล คือ ความสุข ความเจริญ

"บัดนี้เราอนุญาตให้ท่านทั้งหลาย แยกย้ายกันไปพักผ่อนเวลากลางวันตามร่มไม้และลำธารตามอัธยาศัยต่อเวลาบ่ายใกล้เย็นจึงมาประชุมพร้อมกัน เพื่อออกเดินทางต่อไปยังอานันทเจดีย์"

ขณะนั้นป่าไม้คุนธาเงียบสงัดจากเสียงสัตว์ทั้งหลาย คล้ายจะพักผ่อนร่วมกันตลอดเวลาเที่ยงถึงบ่าย แล้วจึงจะเริ่มมีการเคลื่อนไหว มีการส่งเสียงต่อไป นกเงือกใหญ่ตัวหนึ่งโผลงจับที่กิ่งไม้สุคนธา แล้วก็สงบเงียบประหนึ่งว่า แม้มาพักผ่อนช้าไปหน่อยก็พร้อมที่จะให้ความร่วมมือในการทำป่าไม้พลอยสงบไปด้วยฉะนั้น

๒๙

อานันทเจดีย์

บ่ายวันหนึ่ง อาจารย์และศิษย์ออกเดินทางต่อไปสู่อานันทเจดีย์อย่างไม่รีบร้อน แดดร่ม เพราะมีเมฆกลุ่มใหญ่ลอยอยู่หนาแน่นทั่วไป คล้ายจะแสดงว่าอานันทเจดีย์นั้นพร้อมที่จะให้ความร่มเย็นเป็นสุขแก่ทุกคนที่เพียงเดินทางเข้าไปใกล้ นกหลายชนิดบินกลับรังตามแนวแห่งลำน้ำโรหิณี บางครั้งก็บินเรียงเป็นหน้ากระดานแล้วเปลี่ยนมาเป็นบินตามกันเป็นแถวเรียงหนึ่งอย่างน่าดู ชาวไร่บางคนก็เก็บพืชไร่ใส่ภาชนะไม้ไผ่สานทูนเหนือศีรษะเดินนำหน้าไปโดยไม่ทันสังเกตเห็นคณะแห่งอาจารย์ และศิษย์ผู้เดินตามมาช้าๆ ณ เบื้องหลัง จึงส่งเสียงร้องเพลงพรรณนาถึงขุนเขาหิมพานต์ ในฤดูหิมะและฝูงนกซึ่งบินลงมาสู่ทิศใต้เพื่อหลบหนาวเป็นการชั่วคราว แต่ขุนเขาหิมพานต์ก็หาได้ไร้มิตรเสียทีเดียวไม่ เพราะชาวนาชาวไร่ซึ่งไม่มีปีกบินเหมือนนก ยังคงอยู่ในบริเวณเชิงผา คล้ายเป็นมิตรที่ซื่อสัตย์ดลอดทุกฤดูกาล ครั้นแล้วเนื้อเพลงก็กล่าวไปถึงข้าวฟ่างและลูกเดือย ซึ่งไม่มีชื่อเสียง ไม่เป็นที่นิยมของคนมีสกุลเหมือนข้าวสาลี แต่ชาวป่าชาวเขาที่เผอิญเดินทางสู่ราชธานีทั้งหลายอันน่ารื่นรมย์ เมื่อกาลเวลาล่วงไปก็อดมิได้ที่จะคิดถึงข้าวฟ่างและลูกเดือยอันต่ำต้อย และก็เป็นมิตรที่ดีของชาวป่าชาวเขาทั้งหลาย ราชกุมารหลายคนสะกิดกันบ่นคิดถึงบ้าน และรู้สึกกันทั่วไปว่าหิวอาหาร เพราะเว้นระยะจากดอนเช้ามาถึงเย็นยังมิได้บริโภคอะไรเลย ยิ่งมาได้ยินเพลงกล่าวถึงข้าวฟ่างและลูกเดือยก็เลยพลอยเห็นดีกันไปด้วยว่า ในยามเช่นนั้น อะไรๆ ก็ดูน่าจะเป็นของมีรสไปหมด

เป็นเวลาพลบค่ำพอดีที่ท่านอาจารย์วิศวามิตรนำศิษย์ทั้งหลายบรรลุถึงอานันทเจดีย์ ซึ่งมีลักษณะเป็นสิ่งก่อสร้างหักพังอันแวดล้อมไปด้วยป่าไม้เบญจพรรณ มีหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างออกไปพอมองเห็นได้ เป็นที่มีบริเวณเงียบสงัดพอจะพักผ่อนได้ผาสุกในราตรี ท่านอาจารย์พักผ่อนพอสมควรแล้วก็นำศิษย์สนานกายในลำน้ำโรหิณีอันทำให้รู้สึกสดชื่นไปทั่วกัน

เมื่อเดินทางกลับมาสู่บริเวณเจดีย์ ก็เห็นชาวบ้านกลุ่มใหญ่มาคอยรออยู่แล้ว มีอาหารเตรียมไว้พร้อมสรรพทั่วบริเวณก็สว่างไสวด้วยคบได้ ซึ่งทำขึ้นจากเปลือกไม้บางชนิดทุบหรือตำให้ละเอียดคลุกเคล้ากับน้ำมันยางใช้จุดให้เกิดแสงสว่างได้ดี เท่าที่จะหาได้

เมื่อท่านอาจารย์ทักทายปราศรัยกับคนเหล่านั้น ต่างก็แสดงคารวะและเชื้อเชิญให้บริโภคอาหาร พร้อมทั้งเล่าว่าสังกิจจ์ส่งคนมาบอกข่าวให้ต้อนรับท่านอาจารย์และศิษย์

ชาวบ้านขอให้พักอยู่สัก ๒-๓ วัน อย่าเพิ่งรีบกลับเพราะพวกตนใคร่จะได้เลี้ยงดูให้บริบูรณ์สมกับที่ท่านอาจารย์เป็นที่เคารพรักของสังกิจจ์ผู้มีคุณ ท่านอาจารย์กล่าวว่าคณะของท่านอาจจะพักค้างที่นี่สัก ๒ ราตรี แล้วก็จะเดินทางกลับอาศรมโดยทางลัดอีกทางหนึ่ง อันอาจไปถึงได้เพียงวันเดียว

หลังจากบริโภคอาหารอิ่มหนำและให้พรแสดงความขอบใจชาวบ้านเหล่านั้น จนกระทั่งเขาอำลาแยกย้ายกันกลับไป คงมอบคบไต้ไว้ให้ใช้บางส่วนแล้ว ท่านอาจารย์ก็ปล่อยให้ศิษย์ทั้งหลายออกเดินสำรวจบริเวณและจัดเตรียมที่พักผ่อนไว้ เมื่อเสร็จธุระในการตรวจและจัดสถานที่แล้ว จึงค่อยมาประชุมกันที่ลานกว้าง

เมื่อศิษย์เหล่านั้นแยกย้ายกันไปเพื่อเลือกและทำความสะอาดสถานที่ซึ่งจะพักผ่อน โดยมีคบไต้ติดมือไปด้วย ท่านอาจารย์ก็ถือโอกาสที่ว่างอยู่นั้นตรงไป ณ กองอิฐ ประนมมือน้อมจิตรำลึกถึงท่านผู้เป็นต้นเหตุให้มีการสร้างเจดียสถานนั้น แล้วก็กราบลงด้วยเบญจางคประดิษฐ์ เป็นการกราบคุณงามความดีอันควรเป็นแบบอย่าง ด้วยความเลื่อมใสอย่างแท้จริง

ปรากฏว่าชาวบ้านได้นำเสื่อที่สานด้วยหญ้าต่างชนิดให้ไว้มากผืนพอแก่จำนวนผู้พักผ่อน ราชกุมารเหล่านั้นจึงรู้สึกว่านับเป็นราตรีแรกจำเดิมแต่ออกเดินทางมาที่จะได้เอนกายเหนือเครื่องลาด ซึ่งถึงอย่างไรก็ดีกว่าไม่มีเสียเลยอย่างสองราตรีที่แล้วมา

เมื่อทุกคนกลับมาพร้อมกันที่ลานกว้างนั้นแล้ว ท่านอาจารย์จึงสั่งให้ดับคบไต้อื่นๆ เหลือไปปักไว้เพียงอันเดียวที่กองอิฐหักแห่งซากเจดีย์ร้างแห่งนั้น

ครั้นแล้วจึงกล่าวขึ้นว่า

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! ในระหว่างที่เราสนานกายในลำน้ำโรหิณีกันอยู่นั้น บางทีท่านทั้งหลายจะมิได้สังเกตว่ามีเจดีย์อีกองค์หนึ่งตั้งตระหง่านอยู่ ณ ฟากนทีด้านโน้น ซึ่งเป็นอาณาเขตแห่งเทวทหะ ส่วนเจดีย์ที่เหลือเพียงกองอิฐนี้ตั้งอยู่ในเขตแห่งกบิลพัสดุ์ กั้นกลางด้วยกระแสธารโรหิณี

"เมื่อกี้นี้เราได้ไปกราบนมัสการด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ณ ซากเจดีย์ อันประดิษฐานอยู่เบื้องหน้าเราทั้งหลายนี้เสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่เรายังมิได้ชวนหรือบอกให้ท่านทั้งหลายไปกราบนมัสการ เพราะถ้าจะชวนหรือแนะนำในขณะนี้ท่านทั้งหลายก็ไม่อาจยกใจให้สูงไปยิ่งกว่าการรู้สึกว่ากำลังกราบกองอิฐ เพราะฉะนั้นจึงคิดว่าจะเล่าเรื่องให้ฟังก่อนอย่างชัดเจน เมื่อท่านทั้งหลายทราบดีแล้วว่าเจดีย์และองค์ที่อยู่ตรงข้ามฝั่งน้ำขนานกับองค์นี้สร้างอุทิศให้ท่านผู้ใด ท่านมีคุณงามความดีอย่างไรแล้ว ท่านก็อาจจะเข้าไปกราบเองด้วยความเลื่อมใสศรัทธาแห่งตน และการกราบเมื่อรู้เรื่องดีแล้ว ก็จะไม่มีความหมายแคบๆ เหมือนการกราบไหว้กองอิฐของผู้มิได้รับคำชี้แจง

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย ! ในสมัยที่เรามาศึกษา ณ สำนักวิศวามิตร เราเคยเดินทางผ่านอานันทเจดีย์แห่งนี้หลายครั้ง แต่ก็ไม่เคยสนใจอะไรมากกว่าเดินผ่านกองอิฐซึ่งมิใช่มีเพียงกองเดียวในเขตแคว้นทั้งหลาย กองอิฐเป็นเพียงสิ่งซึ่งแสดงว่าสมัยหนึ่งคงเป็นสิ่งก่อสร้าง เคยผ่านความเจริญรุ่งเรืองมาแล้ว แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไปสิ่งก่อสร้างนั้นๆ ก็ชำรุดทรุดโทรมลง เป็นพยานแห่งความไม่เที่ยงถาวรของทุกสิ่งในโลก

"เราเพิ่งรู้จักอานันทเจดีย์นี้อย่างแท้จริงเมื่อเดินทางมาอย่างพระราชา แม้จะมาอย่างไม่เต็มตามอิสริยยศมิได้ติดต่อกับพระราชาแห่งแคว้นต่างๆ ที่จะเดินทางผ่าน แต่ก็มีความสะดวกสบายมากกว่าเดินทางแบบก่อนๆ ที่เคยมาแล้วระหว่างที่ยังศึกษาอยู่

"เมื่อท่านอาจารย์และคณะไปรอรับเรา ขณะที่เราเดินทางสู่แคว้นสักกะนั้น เราก็เดินทางร่วมกันมาจนถึงอานันทเจดีย์แห่งนี้ ซึ่งมีลักษณะเป็นซากแห่งกองอิฐ เช่นเดียวกับที่ปรากฏอยู่ ณ บัดนี้ ต่างแต่ขณะนั้นเป็นเวลาเย็นมีคนมาชุมนุมกันอย่างคับคั่งเหมือนมีงานนักขัตฤกษ์

"ชายชราคนหนึ่งหน้าตาอิ่มเอิบยืนพูดในที่สูงแห่งหนึ่ง มีคนทั้งหลายรุมล้อมฟังด้วยความสนใจ ใจความที่เราพอจะจำได้มีอยู่ว่า

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! แม้เจดีย์นี้จะหักพัง ส่วนเจดีย์ด้านเทวทหะโน้นจะยังสมบูรณ์ดี แต่ถ้าเราทราบประวัติอันรุ่งโรจน์ของท่านพระอานนท์ พระอนุชาเรียงพี่เรียงน้องแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว เราก็จะเห็นว่าความพังแห่ง

วัตถุที่ก่อสร้างเป็นเจดีย์นี้ มิได้ทำให้เกียรติคุณของท่านพังทลายไปด้วยเลย ข้าพเจ้าจะขอทำนายไว้ว่า ตราบใดที่พระพุทธศาสนายังอยู่คู่โลก ตราบนั้นพระคุณของท่านพระอานนท์พุทธอนุชาผู้ดามเสด็จรับใช้ใกล้ชิดพระตถาคตเจ้าจนถึงวาระสุดท้ายที่พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน จะยังเป็นประหนึ่งดวงประทีปอันโพลงแสงรุ่งโรจน์ในจิตใจของผู้นับถือพระพุทธศาสนาอยู่ตลอดไป

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! ชายชรานั้นกล่าวต่อไปด้วยอาการอันเต็มไปด้วยศรัทธาปสาทะ ความดีงามของพระอานนทเถระผู้มีสายโลหิตทางพระบิดาเป็นกษัตริย์ศากยะ สายโลหิตทางพระมารดาเป็นกษัตริย์โกลิยะทำนองเดียวกับพระสุคตเจ้านั้นมีมากถึงขนาดที่เมื่อท่านปรินิพพาน พระประยูรญาติทั้งสองฝ่าย ต่างเตรียมจะทำสงครามแย่งอัฐิธาตุกัน แต่ท่านพระอานนท์ท่านไม่เห็นด้วยกับการที่คนจะพากันมาตายเพราะแย่งอัฐิธาตุของผู้ที่ตนเคารพบูชา จึงจัดการโดยวิธีที่ทั้งสองฝ่ายจะได้รับส่วนแบ่งแห่งอัฐิธาตุของท่านเท่าๆ กัน ภายหลังที่ท่านปรินิพพานแล้วสงครามแย่งอัฐิธาตุซึ่งมีทีท่าว่าจะเกิดขึ้นกลายเป็นการแข่งขันสร้างพระเจดีย์ให้งามที่สุด มั่นคงที่สุด เพื่อบรรจุอัฐิธาตุของท่านผู้ควรแก่ความเคารพรัก มิใช่เฉพาะของพระประยูรญาติ แต่ของพุทธศาสนิกทุกท่าน ผู้มีส่วนได้รับประโยชน์แห่งการทรงจำพระพุทธวจนะของพระเถรเจ้า

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! พระอานนท์แม้จะได้ทำหน้าที่อันสำคัญยิ่งในการทรงจำคำสั่งสอนที่พระบรมศาสดาประทานไว้ในที่ต่างๆ แต่ท่านมิได้เคยแสดงความลำพองใจ ยกตนข่มขู่ผู้อื่น หรือเรียกร้องความเป็นใหญ่ ความมีหน้ามีตาแต่ประการใดเลย ตรงกันข้าม ท่านกลับประพฤติถ่อมตน เคารพในสงฆ์ ซ้ำยังขอเงื่อนไขไว้ด้วยว่า ถ้าไม่จำเป็นจริงๆ แล้วก็ขออย่าให้ท่านได้ลาภสักการะหรือสิทธิพิเศษอันใดจากพระบรมศาสดา เพื่อที่ใครๆ จะได้ไม่ค่อนได้ว่าท่านอุปฐากบำรุง เพราะเห็นแก่ลาภสักการะ แต่สิทธิพิเศษเพื่อประโยชน์แก่พุทธบริษัทบางประการ มิใช่ประโยชน์ส่วนตนของท่านนั้น ท่านจำเป็นต้องขอไว้บ้าง เช่นผู้ที่มาเฝ้าแต่ที่ใกล้หรือไกลก็ตาม ถ้าท่านเห็นสมควรก็ขอให้นำเฝ้าได้ สงสัยอะไรขอให้กราบทูลถามได้ พระบรมครูแสดงธรรม ณ ที่ไหน ถ้าท่านมิได้อยู่ฟังด้วยขอให้ทรงเล่าให้ท่านฟังเพื่อจะได้จดจำไว้บอกเล่าแก่ผู้ต้องการทราบในภายหลัง

"ท่านเป็นผู้ติดตามคอยถวายความสะดวกทุกอย่างแด่สมเด็จพระบรมศาสดา ไม่ว่าจะคราวบุกป่าฝ่าหนามหรือในคราวกันดารอดอยาก ถ้าเห็นพระผู้มีพระภาคก็เห็นพระอานนท์เฝ้าอุปฐากอยู่อย่างใกล้ชิด เสมือนหนึ่งเงาดามเสด็จพระศาสดา ฉะนั้น

"บัดนี้ข้าพเจ้าจะนำเหตุการณ์ต่างๆ ที่เนื่องด้วยพระอานนทเถรเจ้า ผู้ร่วมความทุกข์ยากกับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาเล่าให้ท่านทั้งหลายฟังเป็นตอนๆ ไป เพื่อท่านทั้งหลายจะได้เห็นว่าความพังของเจดีย์นี้มิได้ทำให้เกียรติคุณของพระเถรเจ้าด้อยลงแม้แต่น้อย

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เสด็จยังเมืองเวรัญชาประทับ ณ โคนไม้สะเดาใหญ่ภายนอกประตูเมือง มหาชนทราบข่าวก็พากันไปถวายบังคมสดับพระธรรมเทศนาด้วยความเคารพ

"กิตติศัพท์ของพระผู้มีพระภาคขจรขจายไปในที่นั้นๆ จนกระทั่งทราบถึงเวรัญชพราหมณ์ผู้ครองเมือง แต่เป็นผู้นับถือศาสนาอื่น เวรัญชพราหมณ์สนใจใคร่ทราบพระปรีชาสามารถ จึงออกจากเมืองมาเฝ้าถึงที่ประทับไม่ยอมถวายบังคมพระบรมศาสดา ได้แต่กล่าววาจาปราศรัย แล้วได้ตั้งปัญหาถามเกี่ยวกับการแสดงความเคารพพระผู้มีพระภาคตรัสตอบชี้แจง ทำความชื่นบานในธรรมให้เกิดแก่พราหมณ์นั้น ถึงกับแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต

"เวรัญชพราหมณ์กราบทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคเจ้า พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ให้ประทับจำพรรษาดลอดฤดูฝน ณ เมืองเวรัญชา ซึ่งพระศาสดาก็ทรงรับโดยพระอาการดุษณีภาพ

"การที่ทรงรับนิมนต์ทั้งๆ ที่ทรงทราบอยู่ว่าอะไรจะเกิดขึ้น อันจะเป็นความทุกข์ยากอย่างสาหัสนั้น พึงเห็นเถิดว่าทรงมีความมุ่งหมายในการให้บทเรียนทั้งแก่ภิกษุสงฆ์ ทั้งแก่เวรัญชพราหมณ์ผู้กราบทูลอาราธนาเอง

"ทรงทราบดีก่อนรับนิมนต์แล้วว่า เมืองเวรัญชาต้องประสบปัญหาการเก็บเกี่ยวไม่ได้ผล ผู้คนอดอยากสาหัส แต่ทรงรับนิมนต์โดยไม่พรั่นพรึงกับความอดอยากนั้น ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า ความอดอยาก ความลำบาก ไม่มีความหมายมากนักสำหรับพระพุทธศาสนา เพราะทรงสอนให้รู้จักเอาชนะความอ่อนแอ ให้หักต่อสู้กับความยากลำบาก ให้รักษาจิตเป็นปกติเมื่อกายเดือดร้อน บางทีบทเรียนที่เมืองเวรัญชานี้อาจจะทำให้ได้ดูกำลังใจของใครๆ บ้างก็เป็นได้

"เวรัญชพราหมณ์อาจไม่ได้ตั้งใจนิมนต์เพื่อให้พระผู้มีพระภาคทรงลำบาก อาจจะเป็นอย่างคนใหญ่คนโต บางคนที่พูดอะไรง่ายๆ แล้วก็ลืมง่ายๆ โดยไม่ได้แกล้งลืม แต่เพราะมีธุระมากมายหลายอย่าง จนเหลือที่จะจดจำก็เป็นได้ เพราะฉะนั้น แม้เวรัญชพราหมณ์จะนิมนต์พระบรมศาสดาไว้ด้วยตนเอง แต่ก็ลืมสนิทว่าตนจะต้องรับภาระเลี้ยงดูพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขตามสมควร

"พรรษกาลย่างเข้ามา ฝนตกกระหน่ำจนหนทางนองไปด้วยน้ำ และเป็นหล่มเป็นตมยากที่จะสัญจรไปมาได้

"ฉางข้าวของเวรัญชพราหมณ์บริบูรณ์ แต่ฉางของชาวบ้านร่อยหรอลงมาก เพราะการเก็บเกี่ยวเมื่อปลายปีที่แล้วไม่ได้ผล ภิกษุสงฆ์ที่ออกบิณฑบาต แม้บางครั้งจะในระหว่างเวลาที่ฝนหยุดก็ไม่ค่อยได้อะไรจากชาวบ้าน เพราะแม้แต่จะบริโภคเองยังขาดแคลนแล้ว เขาจะนำมาบริจาคได้อย่างไร

"เผอิญก่อนหน้าที่ฝนจะตกหนัก มีพ่อค้าม้าคณะหนึ่งเดินทางผ่านมาทางเมืองเวรัญชา และพิจารณาเห็นว่าตลอดฤดูฝนนี้น่าจะต้องพักในเมืองนี้ จึงตกลงใจล้อมรั้วสร้างคอกม้าปลูกเพิงสำหรับพักอาศัย เป็นอาคันตุกะพิเศษของเมืองนั้น

"พ่อค้าม้าเหล่านี้เตรียมเสบียงทางไว้มากมาย ทั้งสำหรับตนเองและสำหรับม้า เมื่อทราบว่าภิกษุสงฆ์ไม่ได้อาหารจากชาวเมือง จึงนิมนต์ให้มารับส่วนแบ่งข้าวแดงซึ่งสุกตากแห้ง แล้วไปตำในครกแยกเอากากออกก่อนแล้วจึงฉัน พระอานนท์รับหน้าที่เป็นผู้ไปรับข้าวแดงมาแล้วใช้ศิลาบดเพื่อให้กากข้าวออก เมื่อเหลือแต่เนื้อข้าวแล้ว จึงน้อมเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาค

"เสียงครกที่พระไปขอยืมชาวบ้านเขามาใช้ชั่วคราวดังมาถึงพระผู้มีพระภาค ดรัสถามทราบความว่าภิกษุเหล่านั้นต้องต่อสู้กับความยากลำบากในการทำให้เปลือกข้าวแดงที่ได้จากพ่อค้าม้าออกไปเหลือแต่เนื้อข้าว แทนที่จะทำให้พระองค์ทรงเห็นว่าเป็นการพ่ายแพ้ในการประกาศพระศาสนา กลับตรัสว่าท่านทั้งหลายเป็นผู้ชนะแล้ว เพราะในยามเช่นนี้ การต่อสู้กับความอดอยากโดยไม่ต้องประพฤติผิดประเพณีที่ดีของนักบวช ไม่ต้องแสดงตนเป็นผู้วิเศษเพื่อให้คนทั้งหลายนับถือจะได้บูชาด้วยลาภสักการะ ไม่ต้องหลอกลวงให้เขาเข้าใจผิด หรือใช้วิธีการต่ำช้าต่างๆ เพียงเพราะเห็นแก่ปากแก่ท้อง จึงนับเป็นชัยชนะอันพึงสรรเสริญ

"แม้จะมีภิกษุผู้ทรงคุณวุฒิบางรูป เช่น พระมหาโมคคัลลานะ เสนอวิธีแก้ไขความอดอยากอย่างแยบคาย แต่พระผู้มีพระภาคก็ตรัสสั่งให้ระงับไว้ ให้อดทนอยู่อย่างนั้นต่อไปจนตลอดพรรษา

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ! พระอานนท์ได้ร่วมต่อสู้กับความยากลำบากมากับพระผู้มีพระภาคอย่างนี้ ท่านจึงชื่อว่าเป็นผู้ภักดีอย่างยิ่งผู้หนึ่งซึ่งหาได้โดยยาก

๓๐

ถวายชีวิต – ธรรมรัตนะ

“ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ในที่สุดก็ถึงวันออกพรรษา พระผู้มีพระภาคจึงตรัสชวนพระอานนท์เสด็จ ไปลาเวรัญชพราหมณ์ถึงที่อยู่เพื่อเสด็จจาริกต่อไปยังที่อื่นตามแบบอย่างซึ่งเคยทรงประพฤติมา คือ ผู้ใดอาราธนาให้ทรงจำพรรษา ณ เมืองใด เมื่อจะเสด็จออกจากเมืองนั้น ในคราวจำพรรษาเสร็จแล้วก็ทรงอำลาผู้นั้นก่อน

“เวรัญชพราหมณ์รู้สึกร้อนผ่าวไปทั้งกาย เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดา พร้อมด้วยพระอานนทเถระ เสด็จไปลาเพื่อจาริกไปสู่โสเรยยนครและสังกัสสนคร ตามลำดับ ที่รู้สึกร้อนนั้นมิใช่เพราะอากาศร้อนอบอ้าว แต่เพราะระลึกได้บัดนั้นเองว่า ตนได้อาราธนาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ให้จำพรรษา ณ เมืองเวรัญชา แล้วมิได้ทำหน้าที่ของผู้อาราธนาแม้แต่น้อย คงปล่อยให้ท่านเหล่านั้นผจญความอดอยากอยู่ตลอด ๓ เดือน โดยมิได้เอื้อเฟื้อในเรื่องอาหารอย่างไรเลย

“แต่ก็เป็นการน่าอัศจรรย์ ไม่ว่าจะเป็นการต่อหน้าหรือลับหลังเวรัญชพราหมณ์ พระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไม่เคยทรงตำหนิหรือตัดพ้อ หรือแม้แต่พูดปรารภถึงการที่เวรัญชพราหมณ์อาราธนาไว้แล้ว กลับทอดทิ้งให้อดอยากเลยแม้แต่น้อย พระผู้มีพระภาคกลับทรงถือเป็นบทเรียนสรรเสริญภิกษุทั้งหลายผู้เผชิญความอดอยากด้วยอาการอันดีงาม สมเป็นนักบวชผู้มุ่งความสงบ ไม่ต้องทำความประพฤติของตนให้คดเคี้ยวไปในทางเสื่อมเสียเพราะเห็นแก่ลาภสักการะ

“นี่แลท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ประวัติความร่วมทุกข์ยากของพระผู้มีพระภาคเจ้ากับพระอานนท์ ย่อมเตือนใจเราให้เป็นคนเข้มแข็งอดทน ไม่ยอมประพฤติชั่วช้าเสียหาย เพราะเห็นแก่ปากท้องได้เป็นอย่างดี

“เวรัญชพราหมณ์ก้มลงกราบขอประทานอภัยในความผิดพลาดของตน ที่กราบทูลอาราธนาไว้แล้วกลับลืมเสีย เพราะเหตุที่ตนมีกิจมาก มีภาระมาก แต่ก่อนที่จะเสด็จจากไปจะขอถวายอาหารบิณฑบาตในวันพรุ่งสักมื้อหนึ่ง

“สมเด็จพระบรมศาสดาทรงรับนิมนต์ด้วยดุษณีภาพไม่มีพระอาการใดๆ อันจะทำให้พราหมณ์นั้นหนักใจเพราะตนทำความผิดพลาดไว้ แม้ในวันรุ่งขึ้นเมื่อเสด็จมาฉันพร้อมด้วยภิกษุทั้งหลาย เมื่อเวรัญชพราหมณ์ถวายอาหารบิณฑบาตและถวายผ้าคู่สำหรับนุ่งห่มแด่พระผู้มีพระภาค พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ครบทุกรูปแล้ว พระบรมศาสดาก็ทรงกล่าวกถาอนุโมทนา และแสดงธรรมให้พราหมณ์นั้นได้ชื่นชมในทานของตน และอาจหาญร่าเริงในศาสนธรรมอันประเสริฐ แล้วก็เสด็จจากไป

“นี้เป็นเรื่องแรกอันแสดงถึงความร่วมทุกข์ยากระหว่างพระบรมศาสดากับพระอานนทเถรเจ้า

“ท่านผู้เจริญทั้งหลาย บัดนี้ข้าพเจ้าจะเล่าเรื่องที่สองให้ฟังเป็นเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้น ณ กรุงราชคฤห์ บางทีเรื่องนี้จะทำให้ท่านทั้งหลายประจักษ์ในความจงรักภักดีของพระอานนท์ยิ่งขึ้นว่ามีอยู่ในสมเด็จพระบรมศาสดามากน้อยเพียงไร

"สมัยที่กล่าวถึงนี้ พระเทวทัตกำลังคิดการใหญ่ คือ จะตั้งตนเป็นพระศาสดาแทนพระพุทธเจ้า เพื่อให้เข้าคู่กับพระเจ้าอชาตศัตรู ผู้แย่งราชสมบัติจากพระเจ้าพิมพิสารพระราชบิดาของพระองค์ ฝ่ายหนึ่งได้เป็นใหญ่ในทางโลก อีกฝ่ายหนึ่งได้เป็นใหญ่ในทางธรรม

"พระเจ้าอชาตศัตรูทำการสำเร็จ ได้เป็นใหญ่ในแคว้นมคธสมตามที่ทรงปรารถนาแล้ว แต่พระเทวทัตยังทำการไม่สำเร็จสักอย่างเดียว พระเทวทัตจึงขอพระราชทานความช่วยเหลือ เพื่อจะปลงพระชนม์พระบรมศาสดาให้จงได้ พระเจ้าอชาตศัตรูก็ตรัสสั่งให้ราชบุรุษกระทำตามความประสงค์ของพระเทวทัต

"ครั้งแรก พระเทวทัตใช้คนให้ไปยิงพระผู้มีพระภาคด้วยธนู แล้วส่งคนไปคอยฆ่าผู้ยิงนั้นเพื่อปิดปาก มิให้เรื่องอื้อฉาว แล้วส่งคนอื่นๆ ไปให้ฆ่ากันเป็นต่อๆ ไป เพื่อกลบเกลื่อนเรื่องราว แต่คนที่ไปยิงก็ไปยืนชะงักงันไม่สามารถจะยิงได้ เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาตรัสสั่งสอนก็ได้ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ส่วนบุคคลอื่นๆ ที่ตามมาจะฆ่ากันเป็นชุดๆ เพื่อปิดปากนั้น ในที่สุดก็ได้สดับพระธรรมเทศนา ปฏิญญาตนเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิตเช่นเดียวกับนายขมังธนูคนแรก

"ครั้งที่สอง พระเทวทัตลงมือด้วยตนเอง ขึ้นไปคอยทีอยู่บนเขาคิชฌกูฏ พอพระผู้มีพระภาคเสด็จผ่าน ก็ผลักหินก้อนใหญ่ให้กลิ้งลงมาเพื่อทำลายพระชนมชีพ แต่ก็หาถูกพระองค์ไม่ เพียงแต่สะเก็ดหินเล็กๆ กระเด็นไปต้องพระบาททำพระโลหิตให้ห้อเพียงเล็กน้อย ในเวลากลางคืนภิกษุทั้งหลายเป็นห่วงว่าพระเทวทัตจะมาทำร้ายอะไรอีก ก็พากันมาแวดล้อมที่ประทับในลักษณะอยู่ยามตามไฟ บ้างก็ท่องบ่นสาธยายทำเสียงอื้ออึงเพื่อให้รู้ว่ามีผู้เฝ้าแหนอยู่ สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสสั่งพระอานนท์ให้เรียกภิกษุเหล่านั้นมาประชุม แล้วตรัสว่า เป็นไปไม่ได้ที่ใครๆ จะปลงชีวิตของตถาคต เพราะตถาคตย่อมไม่ปรินิพพาน ด้วยความพยายามปลงชีวิตของผู้อื่น เรามิใช่ศาสดาที่มีศีล มีอาชีวะเป็นต้น ไม่บริสุทธิ์แต่แสร้งกล่าวว่าบริสุทธิ์ จึงจำเป็นต้องหวังความคุ้มครองรักษาจากสาวกทั้งหลาย พระศาสดาทรงสั่งภิกษุเหล่านั้นกลับไปสู่ที่อยู่ของตน โดยไม่ทรงกังวลให้ใครมาคุ้มครองป้องกันพระองค์เลย ทั้งนี้เพราะพระองค์เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมและพระพุทธานุภาพ ไม่มีใครสามารถทำให้ปรินิพพานได้

"ครั้งที่สาม พระเทวทัตไปสั่งคนเลี้ยงช้างนาฬาคิรี ซึ่งเป็นช้างดุเคยฆ่าคนอยู่เสมอ ให้รอดูโอกาสว่าเมื่อไรพระผู้มีพระภาคเสด็จมาก็ให้ปล่อยช้างไปทำลายพระชนมชีพทันที มีคำกล่าวว่าคนเลี้ยงช้างได้ให้ช้างดื่มเหล้าอย่างเต็มที่เพื่อจะได้ตรงเข้าประหัตประหารอย่างไม่ยั้งคิด

"ครั้นเวลาเช้าสมเด็จพระบรมศาสดาทรงนำภิกษุทั้งหลายออกบิณฑบาต เสด็จเข้าสู่ตรอกซึ่งมีโรงช้างตั้งอยู่ทางสุดตรอกอีกด้านหนึ่ง คนเลี้ยงช้างพอเห็นเสด็จเข้าตรอกมาก็ปล่อยช้างให้เดินสวนทางมาทันที ภิกษุทั้งหลายรวมทั้งพระอานนทเถระเห็นเหตุการณ์เช่นนั้น ก็กราบทูลให้รีบเสด็จกลับเพื่อจะให้หลบหนีช้างได้ทันเวลา แต่สมเด็จพระบรมศาสดาก็คงทรงมีพระพุทธดำรัสเหมือนอย่างครั้งก่อนๆ ว่าตถาคตจะไม่ปรินิพพานด้วยความพยายามปลงชีวิตของผู้อื่น คงเสด็จพระพุทธดำเนินต่อไป ด้วยพระอาการเป็นปกติเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น

"อันตรายเฉพาะหน้าเกิดขึ้นเช่นนั้นแล้ว สุดที่พระอานนท์พระพุทธอนุชาผู้จงรักจะทนนิ่งดูดายอยู่ได้ จึงกราบทูลรบเร้าอีกให้เสด็จกลับ แต่ก็ทรงปฏิเสธและเสด็จต่อไป

"พระอานนท์เห็นว่าไม่มีทางอื่นจะยับยั้งมิให้เสด็จพระพุทธดำเนินต่อไปได้ แต่ด้วยความรักความเคารพในพระบรมศาลดาผู้เป็นทั้งพระเชษฐาทั้งศาสดาจารย์ ซึ่งเสมือนหนึ่งมารดาบิดาบังเกิดเกล้า มีอำนาจรุนแรงกว่าความรักความอาลัยในชีวิตของตนเอง พระอานนท์จึงปลงใจในขณะนั้นว่า จะขอสละชีวิตของตนเป็นพุทธบูชา แม้ปกติ

ท่านจะเป็นผู้ตามหลัง สงบเสงี่ยมเจียมตัว ระมัดระวังมิให้คำพูดหรือการแสดงกิริยาอาการใดๆ ส่อแสดงความไม่เคารพหรือความดีเสมอ แต่เมื่อถึงคราวคับขันเข้า ท่านก็ตัดสินใจเด็ดขาดทำการซึ่งตามปกติไม่กล้าทำ นั้นก็คือการรีบเดินออกไปเบื้องหน้าพระตถาคตเจ้า ด้วยประสงค์ว่าถ้าช้างวิ่งเข้ามาทำอันตราย ก็ขอให้ทำอันตรายตัวท่านก่อน บางทีเมื่อฆ่าคนได้บ้างแล้วก็อาจระงับความเกรี้ยวกราดดุร้ายลงได้โดยนัยนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาก็จะทรงปลอดภัย เพราะการเสียสละชีวิตของท่าน

"สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกพระอานนท์ให้กลับมาอยู่เบื้องหลังพระองค์ตามเดิม แต่พระอานนท์ก็ไม่ยอมตามพระพุทธดำรัส เพราะตั้งจิตถวายชีวิตเป็นพุทธบูชาเสียแล้ว ท่านจึงรีบเดินดุ่มออกหน้าไปอย่างรวดเร็ว

"แต่น่าประหลาดอะไรเช่นนั้น พระอานนทเถรเจ้ากลับมาอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระบรมศาสดาคล้ายๆ กับถูกบังคับอย่างใดอย่างหนึ่งให้ลอยพ้นพื้นมาอยู่ในลำดับที่สอง

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ข้าพเจ้ามิได้เห็นเอง เพียงแต่ได้สดับตรับฟังมาว่า พระอานนท์มีความรักความห่วงใยในพระบรมศาสดาจนลืมไปชั่วขณะว่า พระองค์มีพระพุทธานุภาพอันมิใช่แต่จะป้องกันพระองค์เท่านั้น แต่ยังแผ่ความร่มเย็นไปถึงมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ เพราะฉะนั้นท่านจึงรีบออกไปขวางไว้อีก เพื่อให้ช้างทำร้ายท่านก่อนที่จะถึงพระสุคตเจ้า

"แต่ท่านก็กลับมาอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระผู้มีพระภาคอีก

"ทันใดนั้นช้างนาฬาคิรี ซึ่งดรงมาหมายทำลายล้างทุกคนผู้ขวางหน้า ก็เข้ามาสู่ที่ใกล้ แต่แล้วก็ชะงักงันไม่สามารถเคลื่อนไหวต่อไปได้

"สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงแผ่เมตตาจิตไปยังช้างนั้น แล้วเสด็จเข้าไปใกล้ ช้างก็กลับกัมหมอบลง จึงทรงจับกะพองแล้วมีพุทธดำรัสในทางที่สำแดงพระเมตตากรุณา

"ช้างนาฬาคิรีเอางวงจับฝุ่นที่พระบาท โรยลงบนเศียรเกล้าของตน เป็นการแสดงคารวะอย่างสูง แล้วก็เดินกลับเข้าโรงช้างไป

"ทุกคนที่ประสบเหตุการณ์นั้นโล่งอก ที่เห็นเรื่องร้ายกลายเป็นดีไปได้ด้วยพระพุทธานุภาพ แต่ใครเล่าจะลืมเสียได้ถึงการที่พระอานนทเถรเจ้าผู้จงรักภักดี ได้แสดงออกซึ่งความจริงใจของท่านด้วยการเสียสละชีวิตป้องกันพระยุคลบาทของพระบรมศาสดา จากพญาช้างเมามันตัวนั้น

"คนที่เคารพรักพระศาสดา จะเว้นได้แลหรือที่จะไม่เคารพรักในพระอานนทเถรเจ้า ผู้เป็นเสมือนหนึ่งเงา แต่ดีกว่าเงา เพราะได้อุปฐากรับใช้ใกล้ชิดได้ด้วยดลอดเวลาที่ทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาจนวาระสุดท้าย

"ใครก็ตามที่ใคร่จะได้รับหน้าที่ในการปฏิบัติบำรุงสมเด็จพระบรมศาสดา ไม่ว่าจะในภารกิจหนักเบาสักเพียงไร แต่ก็เพราะเกิดต่างสมัยไม่ทันได้เห็นพระองค์สมเด็จพระสุคตเจ้า ก็จะไม่นึกบ้างเลยหรือว่า ความปรารถนาของเราที่ใคร่จะรับใช้ใกล้ชิด จะทำทุกอย่างเพื่อให้พระบรมครูทรงผาสุกสำราญนั้น พระอานนทเถรเจ้าได้ทำแทนเราแล้วทุกประการ เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านทั้งหลายยังจะรู้สึกอีกต่อไปหรือไม่ว่า 'อานันทเจดีย์' ซึ่งหักพังอยู่เบื้องหน้าของเรานี้ หักพังจริง

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! อานันทเจดีย์ได้เกิดขึ้นแล้วในดวงจิตของทุกคนผู้เรียนรู้พระพุทธศาสนา เป็นเจดีย์ซึ่งมั่นคงยิ่งกว่าก่อด้วยอิฐหรือปูน และจะคงอยู่นานเท่านานที่พระพุทธศาสนายังประดิษฐานอยู่ในโลก

"เมื่อชายชรากล่าวจบลง ก็มีหลายคนรู้สึกซาบซึ้งในน้ำหฤทัยอันเปี่ยมไปด้วยความจงรักภักดี และกตัญญูกตเวทีอย่างสูงยิ่งของพระเถรเจ้าผู้ยอมสละแม้แต่ชีวิตเพื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ต่างก็ประคองอัญชลีนมัสการไป ณ ซากเจดีย์อันหักพังนั้น มีน้ำตาคลอด้วยความเลื่อมใสอาลัยรัก แม้เราเองก็สุดที่จะกลั้นไว้มิให้พลอยมีใจอ่อนไปตามคนทั้งหลายได้ เราเริ่มรู้สึกอะไรขึ้นมาบางอย่างว่า ถ้าไม่ด่วนสิ้นชีวิตเร็วเกินไป ก็จะขอทำการอย่างใดอย่างหนึ่งบูชาพระคุณของพระเถระในรูปแห่งการเสียสละความสุขส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเช่นเดียวกัน แต่การนั้นคืออะไรเรายังหาได้ปลงใจแน่ชัดลงไปไม่

"ชายชรากล่าวต่อไปอีก ภายหลังที่คนทั้งหลายแสดงคารวะในเจดียสถานด้วยความเลื่อมใสศรัทธาอย่างเต็มตื้นเสร็จแล้ว

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ข้าพเจ้าขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ท่านพระอานนทเถระเป็นยอดของผู้เดินตามหลังเป็นยอดของผู้อุปฐากรับใช้พระตถาคตเจ้า แต่ท่านก็เป็นยอดของผู้เดินออกหน้าด้วย คือ เมื่อคราวจำเป็นจะต้องเสียสละแล้ว ท่านก็ไม่รั้งรอหรือลังเลใจเลย รีบแสดงตนเป็นคนแรกว่าพร้อมที่จะเสียสละเพื่อพระผู้เป็นนาถะของโลกพระองค์นั้น

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! เรื่องที่สามซึ่งเกี่ยวกับพระอานนท์ก็คือ ในสมัยที่พระบรมศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ พราหมณ์ผู้เลื่อมใลในพระพุทธศาสนาผู้หนึ่งคิดว่า การบูชาพุทธรัตนะและสังฆรัตนะนั้นพอจะทำได้โดยง่าย เพราะพระพุทธเจ้าก็ยังทรงพระชนม์อยู่ และพระสงฆ์ก็มีอยู่ทั่วไป แต่การบูชาธรรมรัตนะนั้นจะพึงกระทำอย่างไรดี คิดเช่นนั้นแล้วจึงเข้าไปกราบทูลถามพระผู้มีพระภาค ก็ได้รับพระพุทธดำรัสชี้แจงว่า ถ้าต้องการบูชารัตนะคือพระธรรม ก็จงบูชาภิกษุผู้เป็นพหูสูตผู้สดับตรับฟังมากทรงจำไว้มากซึ่งพระธรรมวินัย ครั้นพราหมณ์กราบทูลถามต่อไปว่า ภิกษุพหูสูตคือใคร แทนที่สมเด็จพระบรมศาสดาจะตรัสตอบ ทรงชี้ไปที่พระอานนทเถระ ผู้มีคุณสมบัติสมบูรณ์ดามที่ทรงมุ่งหมาย ตรัสตอบว่าท่านจงถามสงฆ์ดูเถิด

"เมื่อพราหมณ์นั้นเข้าไปกราบนมัสการพระสงฆ์และไต่ถามถึงภิกษุผู้เป็นพหูสูตก็ได้รับคำตอบว่า ท่านผู้นั้นคือพระอานนทเถรเจ้า พราหมณ์นั้นก็ดีใจ บูชาพระเถระด้วยจีวรมีค่ามาก

"นี้ก็แสดงถึงความที่พระอานนทเถระได้รับยกย่องให้เป็นผู้แทนรัตนะ คือพระธรรม ทั้งจากพระบรมศาสดาและพระสงฆ์ ซึ่งยังไม่เคยมีผู้ใดได้รับเกียรติสูงเช่นนี้ แต่ท่านก็มิได้มีความลืมตนปฏิบัติผิดไปกว่าเดิมในทางขาดความอ่อนน้อมถ่อมตนแต่ประการไร ท่านคงทำหน้าที่ในฐานะเป็นพุทธอุปฐากด้วยดีตลอดมา

"ข้อนี้ทำให้เราทั้งหลายพอจะลงสันนิษฐานได้ว่า แม้ในสมัยหลัง ภิกษุใดทรงจำพระธรรมวินัยมาก ปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยนั้น และมีเมตตาจิตสั่งสอนเผยแผ่พระธรรมวินัยเพื่อประโยชน์และความสุขแก่คนทั้งหลาย ภิกษุนั้นย่อมเป็นผู้ควรแก่การยกย่องบูชาเสมือนหนึ่งธรรมรัตนะ ดังที่พระอานนท์ได้รับยกย่องแล้ว

๓๑
ใครพูดดี ทำดี และไปดี

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! เรื่องที่จะเล่าต่อไปนี้ นับเป็นเรื่องที่สี่ในหลายเรื่องเกี่ยวกับพระอานนท์

"ท่านทั้งหลายทราบหรือไม่ว่า ผ้านุ่งห่มของภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนานั้น เหตุไฉนจึงต้องมีการตัดเป็นกระทงๆ แล้วนำมาเย็บติดต่อกัน ทำให้น่าสงสัยว่า จะเป็นการฉลาดตีอยู่หรือที่ได้ผ้าทั้งผืนมา แต่แทนที่จะใช้เป็นผ้านุ่งหรือผ้าห่ม โดยไม่ต้องตัดให้เป็นท่อนเป็นตอนแล้วเสียเวลาเย็บลำบากเปล่า ควรจะตัดให้ได้ขนาดที่ต้องการ แล้วเย็บเฉพาะริมขอบไม่ดีกว่าหรือ

"เท่าที่ข้าพเจ้าได้สดับมา ผ้านุ่งห่มชนิดที่เก็บมาปะติดปะต่อกันสุดแต่จะหาเศษผ้าตกหรือที่เขาทิ้งแล้ว นำมาเย็บต่อกันเป็นผืนที่เรียกว่าผ้าบังสุกุล หรือผ้าเปื้อนฝุ่นนั้นก็ไม่มีปัญหาอะไร เพราะมิใช่ผ้าผืนใหญ่มาแต่ตอนต้นอยู่แล้ว แต่ถ้าได้ผ้าผืนใหญ่อันจะพอให้ทำผ้านุ่งหรือผ้าห่มได้ เพียงแต่ตัดริมเย็บริมให้ได้ขนาดก็น่าจะพอแล้ว เหตุที่มีข้อกำหนดให้ต้องดัดเป็นกระทงใหญ่ แล้วดัดเป็นกระทงย่อยอีก ก็เพื่อมิให้ผ้านั้นเป็นที่สนใจของโจรผู้ร้าย เพราะถ้าเป็นผ้าผืนดี ไม่มีรอยดัดรอยเย็บ ก็จะเป็นผ้านุ่งห่มแบบเดียวกับที่ชาวบ้านใช้ จะต่างกันก็เพียงสี ซึ่งสำรอกออกได้ย้อมใหม่ให้เป็นสีอื่นได้ โดยนัยนี้โจรผู้ร้ายก็จะสนใจลักขโมยผ้านุ่งห่มของพระมากขึ้น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงตรึกหาวิธีแก้ไขอยู่ ในที่สุดเมื่อเสด็จจาริกไปทางภาคใต้ ได้ทอดพระเนตรเห็นนาของชาวมคธ ที่สร้างคันไว้เป็นตอนๆ มีระเบียบน่าดู ก็ทรงคิดถึงเรื่องการตัดผ้าให้มีลักษณะเหมือนคันนากระทงนาของชาวมคธ จึงตรัสถามพระอานนท์ว่าจะคิดดัดผ้าแล้วเย็บให้มีลักษณะเหมือนกระทงนาที่เห็นนี้ได้หรือไม่ พระอานนท์กราบทูลรับว่าทำได้ เมื่อเสด็จถึงปลายทางแห่งหนึ่ง มีเวลาพอ พระอานนทเถระก็ตัดผ้าแล้วเย็บส่งตัวอย่างถวายให้ทอดพระเนตร

"สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสสรรเสริญพระอานนท์ว่าเป็นผู้ฉลาดในการจัดทำ เพียงแต่เห็นคันนามาเป็นแนวทางก็ตัดเย็บจีวรได้อย่างมีระเบียบ ตั้งแต่นั้นมาโปรดให้ใช้ผ้านุ่งห่มที่ต้องดัดเป็นท่อนเป็นตอนแล้วนำมาเย็บต่อกันตลอดมาจนบัดนี้ และเข้าใจว่าจะใช้ต่อไปอีกนานเท่านานที่สังฆมณฑลจะยังดำรงอยู่ ผลแห่งการประดิษฐ์ของท่านพระอานนท์เกี่ยวเนื่องไปถึงภิกษุสามเณรทั้งหลายด้วยประการอย่างนี้

"คราวนี้เราจะลองมากล่าวกันถึงความสามารถของพระเถระในการชี้แจงให้บุคคลในศาสนาอื่นเข้าใจซาบซึ้งในพระพุทธศาสนากันดูบ้างว่า ท่านมีวิธีพูดอย่างไรอันไม่เป็นการยกย่องตนเองและกดผู้อื่นให้ต่ำลง

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ในสมัยหนึ่งมีคฤหบดีผู้เป็นศิษย์เอกของอาชีวก คือนักบวชนอกพระพุทธศาสนาเข้าไปถามพระอานนท์ว่า ใครเป็นผู้กล่าวธรรมได้ดี แล้วใครเป็นผู้ปฏิบัติดีในโลก และใครเล่าเป็นพระสุคต คือผู้ไปดีในโลก ซึ่งถอดใจความแห่งคำถามนี้อย่างง่ายๆ ก็คือใครเป็นศาสดาที่เลิศในโลก แทนที่พระอานนทเถรเจ้าจะตอบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระศาสดาเอกในโลก ท่านกลับกล่าวว่า ผู้ใดแสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ ทั้งตนเองก็ปฏิบัติเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ ผู้นั้นจะชื่อว่าแสดงธรรมดี และปฏิบัติดีหรือไม่ คฤหบดีตอบว่า ชื่อว่าแสดงธรรมดีและปฏิบัติดี พระอานนท์ถามต่อไปอีกว่า ผู้ใดก็ตามละราคะ โทสะ โมหะได้เด็ดขาดแล้ว ผู้นั้นจะชื่อว่าเป็นพระสุคต คือผู้ไปดีในโลกหรือไม่ คฤหบดีก็ยอมรับว่าผู้เช่นนั้นชื่อว่าพระสุคตโดยแท้ ท่านพระอานนท์จึงกล่าวว่า เมื่อท่านยอมรับหลักการอันนี้ที่ว่าผู้แสดงธรรมเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ ผู้ปฏิบัติคือผู้ปฏิบัติเพื่อละราคะ โทสะ โมหะ ผู้ไปดี

คือผู้ละราคะ โทสะ โมหะ ได้แล้วดังนี้ ท่านก็เป็นอันตอบคำถามของตนเองเสร็จไปในตัวแล้วว่าใครเป็นผู้มีคุณสมบัติเช่นนั้น

"ปรากฏว่าคฤหบดีผู้นั้น ยอมเปลี่ยนศาสนา เพราะเห็นว่าพระอานนท์แสดงธรรมอันดีงาม ไม่ยกตนข่มผู้อื่น เพราะด้วยการกล่าวอ้างนั้น อันไม่ต้องออกพระนามสมเด็จพระบรมศาสดาเลย เขาก็ทราบดีว่าพระอานนท์มุ่งหมายถึงใคร เพียงการกล่าวถึงคุณสมบัติอันดีงาม ก็บ่งชัดเจนพออยู่แล้วว่าผู้เช่นนั้น คือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

"นี่เป็นเรื่องที่ห้า แต่ในเรื่องที่หกท่านทั้งหลายจะเห็นว่า เจ้าลัทธิผู้หนึ่งถึงกับยอมอนุญาตให้สาวกของตนเปลี่ยนศาสนามาบวชในสำนักพระผู้มีพระภาค เพราะพอใจว่าพระอานนท์กล่าวธรรมตรงไปตรงมาอย่างชัดเจน ไม่ต้องยกตนเองข่มผู้อื่น นั้นก็คือ เรื่องของสันทกปริพพาชก ผู้อยู่ในอารามใกล้กรุงโกสัมพี

"วันหนึ่งพระอานนท์พร้อมด้วยภิกษุหลายรูปไปหาสันทกปริพพาชก สนทนากันในทางธรรม สันทกปริพพาชกขอร้องให้พระอานนท์แสดงธรรมตามคติแห่งอาจารย์ของพระอานนท์ พระเถระจึงกล่าวถึงการประพฤติพรหมจรรย์ที่มีราคาเตียวกันกับการไม่ประพฤติซึ่งมีอยู่ ๔ อย่าง และการประพฤติพรหมจรรย์ที่ไม่น่าพอใจ ๔ อย่าง คือ ศาสดาอ้างตนว่า เป็นผู้รอบรู้แต่ช่วยตนเองไม่ได้ ๑ ศาสดาสอนตามที่ได้ฟังมา นำสืบต่อมา และสอนโดยอ้างตำรา ๑ ศาสดาที่สอนด้วยการเดา ๑ ศาสดาที่เป็นคนโง่ ตอบปัญหาถลากไถล ๑ แล้วได้แสดงการประพฤติพรหมจรรย์ที่น่าพอใจ โดยแสดงหลักการประพฤติที่ได้ผลดีตั้งแต่ต่ำจนถึงสูง ในแบบที่ตรองตามให้เห็นจริงได้

"เมื่อสันทกปริพพาชก ซักถามอะไรอีกเล็กน้อย พระอานนท์ก็ตอบให้ฟังอย่างเป็นที่พอใจ โดยไม่ต้องกล่าวเลยว่าพระพุทธศาสนานี้ประเสริฐวิเศษ เพียงแต่ชี้หลักการที่ยอมรับกันในคุณความดีทั่วๆ ไปความก็ชัดเจนแล้ว

"สันทกปริพพาชกกล่าวกะบริษัทของตนยกย่องพระอานนท์ว่า แสดงธรรมไปตามเหตุ ไม่ยกธัมมะของตน ไม่กล่าวข่มธัมมะของผู้อื่น พร้อมทั้งอนุญาตให้ไปประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักของพระสมณโคดมได้ ส่วนตัวเองเป็นหัวหน้ามานานแล้ว ยากที่จะสละลาภสักการะชื่อเสียงไปได้ จึงจะขออยู่อย่างนี้ต่อไป เพียงแต่ส่งศิษย์ของตนผู้ต้องการแสวงสัจธรรมที่แท้จริงให้ไปบรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระบรมศาสดา

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! เท่าที่กล่าวมาเพียงเท่านี้ ท่านก็คงเห็นแล้วว่าความดีของพระอานนท์นั้น ลอยเด่นอยู่เหนือกองอิฐหักเหล่านี้ ไม่อยู่ภายใต้ความชำรุดทรุดโทรมของวัตถุเหล่านี้เลยแม้แต่น้อย พรุ่งนี้เราจะกล่าวอีกถึงคุณความดีของพระเถรเจ้า แต่วันนี้จะขอกลับไปก่อน

"เราตกตะลึง ที่เห็นชายชราผละไปจากกลุ่มชนที่มุงกันอยู่นั้น จะตามไปคนก็แน่นขนัด ไม่ทราบว่าจะหาพบหรือไม่ เราจึงตกลงใจเรียนให้ท่านอาจารย์ทราบว่า จะขอพักอยู่ที่อานันทเจดีย์ฟังเรื่องของพระอานนท์ให้มากที่สุดเท่าที่จะฟังได้ เพราะเกิดความรู้สึกเลื่อมใสในประวัติและปฏิปทาของท่านอย่างยิ่งยวด

"ท่านอาจารย์ไม่ขัดข้อง เราจึงหาที่พักในบริเวณอานันทเจดีย์เพื่อฟังชายชรากล่าวอีกในวันต่อไป เราขอชี้แจงให้ทราบกันทั่วไปในที่นี้ด้วยว่า ประวัติของพระเถรเจ้าทำให้เราเกิดความคิดขึ้นใหม่ เป็นความคิดสละราชสมบัติมาบำเพ็ญประโยชน์ในการอบรมตนเองและศิษย์ทั้งหลายให้พอใจในศีลธรรม ซึ่งจะได้ผลมิใช่เพียงภายในแคว้นวัชชีของเราเอง แต่เป็นการแผ่ความฝักใฝ่ในสันติไปทั่วทุกแคว้นที่มีผู้มาศึกษาหาความรู้จากเรา

"บัดนี้เราขอถามท่านทั้งหลายว่า ถ้าท่านทั้งหลายจะพากันไปกราบที่กองอิฐนั้น ระลึกถึงพระคุณอันประเสริฐของพระเถรเจ้าผู้ซึ่งมีส่วนแห่งความเจริญยั่งยืนของพระพุทธศาสนาดังนี้ จะเป็นการกราบไหว้ที่งมงายหลงกราบกองอิฐกองปูนหรือไม่!"

สานุรีบตอบทันทีว่า "การกราบด้วยความรู้และด้วยความซาบซึ้งในคุณงามความดีเช่นนี้ มิได้ไปหยุดชะงักอยู่เพียงกองอิฐกองปูนนั้นเลย แต่ได้ผ่านวัตถุเหล่านั้นไปถึงคุณธรรมอันเด่นนั้น แล้วกลับสะท้อนมาเป็นคำสอนให้ถือเป็นแบบอย่าง เพื่อความเป็นผู้มีน้ำใจสูง เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมคล้อยตามพระเถระไปด้วย"

ครั้นแล้วสานุก็ลุกไปกราบที่กองอิฐนั้น ซึ่งปรากฏว่าศิษย์ทุกคนรวมทั้งวิกัลปะก็ได้พากันไปกราบด้วยความอิ่มเอิบและมั่นใจในการกระทำของตนว่า ได้กระทำสิ่งอันเป็นสวัสดิมงคลเพราะได้บูชาท่านผู้ควรบูชา

เมื่อล่วงเวลาไปสมควรแล้ว ท่านอาจารย์ก็อนุญาตให้ศิษย์เหล่านั้น แยกกันพักผ่อนหลับนอนในที่ซึ่งแต่ละคนเลือกไว้ตามอัธยาศัย

ลมเย็นจากเทือกเขาหิมพานต์ยังพัดมาถึง ศิษย์หลายคนรู้สึกซาบซึ้งในประวัติของพระอานนทเถระจนกระทั่งนอนหลับไป ทุกคนนอนหันศีรษะไปสู่ซากเจดีย์นั้น แต่ท่านอาจารย์ยังหาได้นอนไม่ ท่านไปเลือกหาที่นั่งได้ใกล้ๆ กองอิฐ นั่งทำใจให้สงบ อันเป็นการพักผ่อนที่สูงยิ่งกว่าความหลับ จนกระทั่งเวลาล่วงไปนานจนได้ยินเสียงไก่ขันกระชั้นยาม บอกให้รู้ว่าบัดนี้ล่วงเข้าสู่ปัจฉิมยามแห่งราตรีแล้ว จึงได้กลับมาเอนกายลงเหนือเครื่องลาดในยามยาก คือเสื่อกกที่ชาวบ้านได้นำมาให้ใช้ในระหว่างที่พักผ่อน ณ อานันทเจดีย์เป็นการชั่วคราว

แม้ว่าท่านอาจารย์จะเอนกายลงทีหลังศิษย์ทั้งหลาย แต่ก็ปรากฏว่าท่านตื่นขึ้นและไปสนานกายในลำน้ำโรหิณีเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงกลับมาปลุกให้ศิษย์ของท่านรีบไปหาความสดชื่นจากลำน้ำ เพื่อเตรียมตัวให้เสร็จก่อนเวลารุ่งสว่าง

ชั่วเวลาไม่นานทุกคนก็พร้อมกันมาหาท่านอาจารย์ ซึ่งเตรียมเดินนำสำรวจบริเวณใกล้เคียง

ครั้งแรกท่านอาจารย์เดินนำไปทางฝั่งน้ำอีกฝั่ง แล้วชี้ให้ดูอานันทเจดีย์ซึ่งตั้งอยู่ฝั่งโน้น ยังมีลักษณะสมบูรณ์ดี เพราะเทวทหะไม่เคยถูกรุกรานจากศัตรูภายนอกหลายครั้งหลายหนเหมือนกบิลพัสดุ์

พวกรุกรานนั้นบางครั้งมิใช่เพียงแต่จะมาฆ่าฟันทำร้ายให้ปั่นป่วนเดือดร้อนกันทั่วไปเท่านั้น สิ่งเคารพสักการะใดๆ ของบุคคลในถิ่นประเทศที่ตนรุกรานปรากฏอยู่ พวกรุกรานก็จะถือโอกาสพังทลาย เพื่อเป็นการข่มเหงน้ำใจชาวพื้นเมืองอีกส่วนหนึ่งด้วย แต่ก็สมจริงตามคำของชายชรา พวกเขารุกรานได้ก็เฉพาะวัตถุภายนอก หาสามารถทำลายล้างคุณความดีอันประเสริฐยิ่งของพระเถระได้ไม่ ซากเจดีย์นั้นอาจจมดินและไม่มีใครรู้จัก ไม่มีใครค้นพบเมื่อล่วงกาลผ่านสมัยหลายพันปี แต่คำสั่งสอนของพระบรมศาสดาซึ่งพระอานนท์ทรงจำไว้ และถ่ายทอดให้พุทธบริษัททั้งหลายจดจารึกและท่องจำกันต่อๆ มา จะเป็นเจดีย์อันศักดิ์สิทธิ์ยิ่งกว่าเจดีย์อิฐหรือปูน จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้ประพฤติปฏิบัติตาม จะปลุกใจให้องอาจกล้าหาญเมื่อยามหวาดกลัว หมดกำลังใจจะจูงให้พบว่าแท้จริงความสุขก็แฝงซ้อนอยู่ในความทุกข์ระทมนั้นเอง

ศิษย์ทั้งหลายประคองอัญชลีไปยังอานันทเจดีย์ฟากกรุงเทวทหะ แล้วก็เดินตามท่านอาจารย์เลียบลำน้ำลงไปแล้ววกมาชมสถานที่รอบบริเวณเจดีย์ร้าง อันเคยเป็นที่น่ารื่นรมย์และเป็นสิ่งก่อสร้างงดงามยิ่งแห่งหนึ่งในอดีตกาล

ไม้สาละบางต้นยังคงยืนต้นอยู่ มีตอกหอมระรื่นและร่วงหล่นลงเกลื่อนกลาดบนพื้นดิน

กลุ่มควันขาวพุ่งขึ้นเป็นหย่อมๆ ทางหมู่บ้านของประชาชน ผู้อยู่ถัดไปทางโน้น แสดงว่าเขาได้ตื่นกันทั่วไปเพื่อหุงหาอาหารและเตรียมประกอบอาชีพในวันใหม่

ฝูงนกซึ่งบินลงทางใต้เมื่อเย็นวานนี้ กลับบินขึ้นสู่ทิศเหนืออีกตามแนวแห่งลำน้ำโรหิณี

หลังจากตรวจดูบริเวณทั่วไปแล้ว ท่านอาจารย์ก็นำศิษย์เหล่านั้นวกกลับไปที่เดิม

๓๒

พระเจ้าปเสนทิ กับ พระอานนท์

เมื่อเสร็จการบริโภคอาหารเช้าที่ชาวบ้านนำมาให้แล้ว ท่านอาจารย์ได้สั่งให้เขางดจัดมื้อกลางวัน เพื่อมิให้เป็นภาระมากเกินไป แต่ชาวบ้านไม่ยอม อ้างว่ามีหลายบ้านด้วยกัน จึงอาจแบ่งเวลากันมาได้ โดยไม่ซ้ำเจ้าของเลย และถ้าใครจะนำอาหารมาซ้ำเป็นครั้งที่สองและที่สาม ก็เป็นเพราะผู้นั้นมีความยินดีอย่างยิ่ง ที่จะได้จัดอาหารให้ท่านอาจารย์พร้อมทั้งศิษย์ ชาวบ้านกล่าวต่อไปว่า สังกิจจ์แจ้งให้ทราบว่า ศิษย์เหล่านี้แท้จริงก็คือ พระราชาแห่งอาณาจักรน้อยใหญ่ในอนาคตกาล เพราะฉะนั้นการได้มีโอกาสจัดอาหารครั้งนี้ จึงนับเป็นบุญลาภและเป็นมงคลอันยิ่งใหญ่ ท่านอาจารย์เห็นเขาเต็มใจอย่างนั้นก็นิ่งอยู่

ครั้นเวลาสายจึงพาศิษย์ทั้งปวงไปหาที่นั่งหลบแดดในป่าไม้เบญจพรรณใกล้ๆ กับอานันทเจตีย์นั้น เพื่อจะถือโอกาสเล่าเรื่องพระอานนทเถระผู้มีประวัติอันจูงใจให้บุคคลบำเพ็ญประโยชน์สาธารณะต่อไป เมื่อเลือกได้โคนไม้ใหญ่ใบหนา มีบริเวณน่ารื่นรมย์เรียบร้อยแล้ว ท่านอาจารย์ก็ให้ศิษย์ทั้งหลายพักผ่อนกันตามสบายสักครู่หนึ่งก่อนแล้วจึงมาประชุมฟังเรื่องที่ค้างอยู่ ท่านอาจารย์พยายามให้มีการพักในเวลาภายหลังอาหารครู่ใหญ่เสมอ ก่อนที่จะสั่งสอนหรือเล่าเรื่องอะไรให้ฟัง

ในที่สุดเมื่อศิษย์มาประชุมพร้อมกันแล้ว ท่านอาจารย์จึงเล่าว่า

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ระหว่างเวลาที่เราผ่านมาทางอานันทเจตีย์ครั้งนั้น เขากำลังมีงานประจำปี มีคนมานมัสการกันมาก แต่คนส่วนใหญ่ก็มาเพื่อสนุกในการดูมหรสพ ปนกับการได้นมัสการปูชนียสถานอันทำให้ระลึกถึงพระเถรเจ้า

"ท่านอาจารย์วิศวามิตรได้จัดให้มีการสร้างที่พักชั่วคราวขึ้นอย่างง่ายๆ แต่น่าอยู่เหนือขึ้นไปใกล้ลำน้ำโรหิณี ส่วนใหญ่ใช้ไม้ไผ่จัดทำ เราได้พักอย่างผาสุกและได้สนทนากับท่านในราตรี รุ่งขึ้นพอได้เวลาที่กำหนด เราจึงชวนผู้ร่วมใจมาคอยฟังชายชรากล่าวถึงประวัติพระอานนทเถระอีก ชายชราแหวกกลุ่มชนเข้ามา วันนี้มีผู้นำตั่งมาตั้งให้ยืนในที่สูงกว่าคนทั้งหลาย มีพนักสำหรับเกาะเป็นการผ่อนแรงไปในตัวด้วย สังเกตดูว่ามิใช่แต่เราเท่านั้นที่สนใจจะสดับเรื่องราวที่ชายชรากล่าวค้างไว้ แต่ยังมีผู้อื่นเพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างผิดสังเกต บางทีจะเกี่ยวกับการบอกเล่าเป็นต่อๆ กันไปนั่นเอง ชายชราเริ่มกล่าวด้วยท่าทางอันสดชื่นและกระปรี้กระเปร่าว่า

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ข้าพเจ้ายินดีที่ท่านทั้งหลายมีความสนใจในประวัติของพระเถระ และยินดีว่าคำกล่าวของข้าพเจ้าแก่ท่านทั้งหลายคราวนี้ อาจจะเป็นประโยชน์บ้าง อย่างน้อยก็ทำให้ท่านทั้งหลายเห็นว่าการเสียสละประโยชน์ส่วนตนของพระอานนท์นั้น ได้กลายมาเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมอย่างยิ่งใหญ่ไพศาลเพียงไร

"วันนี้ข้าพเจ้าจะเล่าถึงเหตุการณ์ อันเนื่องด้วยพระเจ้าปเสนทิโกศลและวิฑูฑภเสนาบดี พระราชบุตรผู้เข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา ในระหว่างที่เสด็จเมืองอุทัญญา อันเป็นเหตุการณ์ครั้งแรกที่พระราชาพระองค์นั้นทรงสนพระราชหฤทัยในพระอานนทเถรเจ้า ถึงกับกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าท่านผู้นี้คือใคร ทั้งท่านทั้งหลายก็จะได้เห็นด้วยว่าพระราชาทรงแสดงคารวะอย่างสูงสุดต่อพระผู้มีพระภาคอย่างไรบ้าง

"พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จตรวจราชการในแว่นแคว้นของพระองค์ พรั่งพร้อมด้วยเสนาบดีและอำมาตย์ราชบริพารตามเสด็จอย่างคับคั่ง แม้พระนางโสมาและพระนางสกุลาพระภคินีเธอก็ตามเสด็จในขบวนนี้ด้วย เมื่อเสด็จถึงเมืองอุทัญญาก็ทรงทราบว่า บัดนี้สมเด็จพระบรมศาสดากำลังประทับอยู่ในป่าที่ให้อภัยแก่เนื้อ ชื่อว่ากัณณกัตถละใกล้เมืองอุทัญญานั้น

"พระราชาทรงชื่นชมโสมนัสที่ได้ข่าวสมเด็จพระสุคตเจ้า จึงทรงส่งราชบุรุษให้ไปเฝ้าสมเด็จพระพิชิตมารกราบทูลว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลขอถวายบังคมยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า และกราบทูลถามถึงความผาสุกสำราญ เวลาเช้าวันนี้ภายหลังอาหาร พระเจ้าปเสนทิโกศลจะเสด็จมาเฝ้า

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! พระเจ้าปเสนทิโกศลโดยปกติเสด็จนำหน้ากษัตริย์ศากยะ แต่ทรงเคารพนับถือในสมเด็จพระบรมศาสดายิ่งนัก ก่อนจะเสด็จเฝ้าด้วยพระองค์เอง ก็ทรงส่งทูตไปถวายบังคมพระยุคลบาทในพระนามของพระองค์ชั้นหนึ่งก่อน ครั้นเมื่อไปเฝ้าด้วยพระองค์เอง ก็ถวายบังคมอีกอย่างนอบน้อม บางครั้งก็ถึงกับทรงจุมพิตพระบาท ใช้พระหัตถ์นวดพระบาทพระผู้มีพระภาคด้วยความเคารพรักอย่างสุดซึ้ง

"พระภคินีทั้งสอง ทรงทราบว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลจะเสด็จไปเฝ้า ก็กราบทูลฝากถวายบังคมด้วยเศียรเกล้าและฝากกราบทูลถามถึงความผาสุกสำราญด้วยคารวะ

"พระราชาเสด็จไปถวายบังคม และกราบทูลเรื่องที่พระภคินีทั้งสองพระองค์ฝากให้ถวายบังคม ซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาก็ตรัสประทานพรให้ทั้งสองพระองค์ทรงเกษมสำราญ

"ครั้นแล้วก็กราบทูลถามปัญหาทางศาสนาที่น่าสนใจหลายข้อ แต่ข้าพเจ้าจะขอยกไว้ไม่นำมากล่าว ณ ที่นี้ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงตอบชักจูงเข้าหาธรรมปฏิบัติ เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการทรงปกครองรัฐสีมาอาณาจักรโดยธรรม ซึ่งพระราชาก็ทรงพอพระราชหฤทัยอย่างยวดยิ่งในพระพุทธดำรัสตอบ อันประกอบด้วยเหตุผล

"ขณะนั้น วิฑูฑภเสนาบดีก็กราบทูลซักขัดขึ้นในระวางเพื่อขอประทานพระพุทธาธิบายข้อความบางประการให้ชัดขึ้น ความจริงวิฑูฑภะก็มิใช่อื่นไกล เมื่อจะสืบสาวทางฝ่ายพระมารดา ก็เท่ากับทรงเป็นพระนัดดาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในขณะนั้นพระอานนทเถระนั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่นั้นด้วย จึงดำริว่า บัดนี้ วิฑูฑภเสนาบดีซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลขึ้นเช่นนี้ สมควรที่เราซึ่งเป็นพุทธบุตรจะโต้ตอบเอง จะได้เป็นการสนทนาระหว่างบุตรต่อบุตรด้วยกัน

"เมื่อดำริเช่นนั้นแล้ว พระเถรเจ้าจึงมีเถรวาจาว่า ถ้าอย่างนั้นจะขอย้อนถามท่านเสนาบดีบางประการ แล้วก็ได้ตั้งคำถามเป็นข้อ ๆ ไป คำย้อนถามนั้นเป็นการตอบปัญหาอย่างชัดเจนยิ่ง ซึ่งเสนาบดีเองก็ยอมรับในข้อเท็จจริงนั้น

"พระเจ้าปเสนทิโกศลกราบทูลถามพระบรมศาสดาว่า ภิกษุรูปนี้คือใคร เมื่อได้รับพระพุทธดำรัสตอบว่าพระอานนท์ ดังนี้ก็กราบทูลสรรเสริญพระอานนท์เป็นอันมาก ทั้งยังทรงแปลพระนามของพระอานนท์ว่า สมกับนามที่แปลว่าน่าชื่นชม เพราะได้กล่าวข้อความอันมีเหตุผล

"ภายหลังที่กราบทูลสนทนาในทางธรรมอีกเล็กน้อยแล้ว ราชบุรุษก็กราบทูลเวลาที่จะพึงเสด็จกลับด้วยยาน พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงถวายบังคมดำเนินเวียนขวาสามรอบพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเสด็จจากไป

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! เมื่อกล่าวถึงความเกี่ยวพันในฐานะพระประยูรญาติ พระอานนท์ชื่อว่าเป็นพุทธอนุชา แต่เมื่อกล่าวในทางธรรม พระอานนท์ท่านรู้สึกว่าท่านเป็นพุทธบุตร เพราะฉะนั้นความก็ชัดขึ้นอีกประการหนึ่งว่าความรู้สึกสนิทใจของพระอานนทเถระที่มีในสมเด็จพระบรมศาสดานั้น ยิ่งกว่าน้องที่มีต่อพี่ ยิ่งกว่าศิษย์ที่มีต่ออาจารย์

แต่เป็นความรู้สึกของบุตรที่มีต่อบิดา รวมกับความรู้สึกของน้องและของศิษย์เข้าด้วยกัน เพราะฉะนั้นบางครั้งพระอานนท์ก็กราบทูลตรงๆ ถึงความรู้สึกในสมัยที่เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประชวรด้วยพระโรคาพาธว่าท่านรู้สึกว่าร่างกายของท่านพลอยไม่สบายไปด้วย ดูมืดมนไปทั่วทุกทิศ ธัมมะที่เคยปรากฏแจ่มแจ้งแก่จิตก็ไม่ปรากฏชัด เต็มไปด้วยความวิตกกังวลเรื่องพระโรคาพาธนั้น

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! พระอานนท์มีความเคารพรักและภักดีในสมเด็จพระบรมศาสดาดังกล่าวมานี้

"เรื่องที่ข้าพเจ้าจะเล่าต่อไปนี้ก็คือ การที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงแสดงความเลื่อมใสในพระอานนท์เป็นพิเศษ ภายหลังที่ทรงรู้จักในคราวที่ทรงถามพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว

"คือในสมัยที่พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จกลับจากการตรวจแว่นแคว้นของพระองค์ และทรงคุ้นเคยกับพระอานนทเถรเจ้าแล้ว วันหนึ่งเสด็จทรงช้างออกจากกรุงสาวัตถี ทอดพระเนตรเห็นพระอานนท์แต่ไกล ก็ตรัสสั่งราชบุรุษให้ไปกล่าวกะพระอานนท์ว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลขอถวายนมัสการบาททั้งสองของพระอานนท์ด้วยเศียรเกล้า ถ้าพระอานนท์ไม่มีธุระรีบด่วน ก็ขอได้โปรดรอก่อน พระอานนทเถรเจ้าก็หยุดยืนคอยรับเสด็จ พระราชาเสด็จลงจากราชคชาธารแล้วทรงชวนพระอานนท์ไปหาที่นั่งร่มรื่นริมฝั่งน้ำอจิรวตี เมื่อราชบุรุษปูอาสนะถวายพระเจ้าปเสนทิโกศลและพระอานนท์ก็ลาดนิสีทนะอันเป็นสมณบริขารของท่านลงนั่งเรียบร้อยแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงตรัสถามข้อธรรมบางประการ ที่เนื่องด้วยสมเด็จพระบรมศาสดา พระอานนท์ก็ทูลตอบโดยใจความว่า พระผู้มีพระภาคไม่ทรงแข่งขันชิงดีชิงเด่นกับใครๆ แม้ที่เป็นสมณพราหมณ์ผู้มีความรู้ เพราะความประพฤติที่เป็นเพื่อแข่งขันชิงดีเด่นนั้นย่อมเป็นความประพฤติที่ไม่บริสุทธิ์สะอาด

"การโต้ตอบและซักถามได้ดำเนินไปเป็นเวลานาน ทำความพอพระราชหฤทัยให้พระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นอย่างยิ่ง ทรงสรรเสริญพระอานนท์เป็นอันมาก แล้วตรัสว่า ถ้าพระอานนท์ใช้ช้างที่ดีหรือม้าที่ดีหรือรับบ้านส่วยคือหมู่บ้านที่มอบให้เก็บผลประโยชน์เป็นส่วนตนได้ พระองค์ก็จะถวายสิ่งเหล่านั้นทั้งหมด แต่เพราะเหตุที่ของเหล่านี้ไม่ควรแก่สมณะ จึงใคร่ขอให้พระอานนท์ได้โปรดอนุเคราะห์รับผ้าที่ทอมาจากหมู่บ้านพาหิติ อันเป็นผ้ายาว ๑๒ ศอก กว้าง ๘ ศอก แต่ทอดีมากถึงขนาดใส่ในหลอดไม้ไผ่ได้ เป็นผ้าที่พระเจ้าอชาตศัตรูผู้เป็นหลานส่งมาถวาย

"พระอานนท์อ้างว่า ผ้าของท่านมีบริบูรณ์แล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทูลอ้อนวอนให้รับ โดยทรงอุปมาเหมือนเมฆฝนที่ตั้งเค้าอยู่เบื้องบนแล้วตกลงมา กระแสธารในลำน้ำอจิรวตีก็จะมีกำลังแรง พัดพาเอาแพไม้ซึ่งคอยน้ำอยู่สองข้างทางให้ไหลลงสู่จุดหมายปลายทางได้ ผ้าที่ถวายนี้ก็เช่นเดียวกัน ถ้าพระอานนท์รับไว้ทำให้เป็นไตรจีวรแล้ว ไตรจีวรเก่าของพระอานนท์ก็จะได้เปลี่ยนมือไปสู่เพื่อนพรหมจารีผู้ขาดแคลน เหมือนผ้าจากหมู่บ้านพาหิตินี้เป็นน้ำชัดให้แพชุงคือ ผ้านุ่งห่มเดิมของพระอานนท์เดินทางไปสู่ที่อื่นได้ฉะนั้น

"พระอานนท์ตกลงรับผ้าที่พระเจ้าปเสนทิโกศลถวาย พระราชาก็ทรงชื่นชมโสมนัสถวายนมัสการทำประทักษิณแล้วเสด็จจากไป

"ความทราบถึงพระบรมศาสดา พระองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า เป็นลาภของพระเจ้าปเสนทิโกศลที่ได้เข้าใกล้ชิดพระอานนท์

"บัดนี้ข้าพเจ้าจึงขอถามท่านทั้งหลายว่า เป็นลาภของท่านทั้งหลายหรือไม่ที่ได้มายืนอยู่ ณ เจดีย์ที่ระลึกถึงพระอานนท์ ได้ฟังเรื่องอันน่าสนใจของพระเถระผู้น่าเคารพรักพร้อมกันในที่นี้

"ฝูงชนก็เปล่งสาธุการ ประนมหัตถ์นมัสการไปทางซากพระเจดีย์นั้นด้วยความเลื่อมใสศรัทธาแห่งตน

๓๓

คำสรรเสริญพระอานนท์

“ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! บางครั้งมีเหตุการณ์เฉพาะหน้าซึ่งต้องแก้ไข พระอานนท์ก็ตัดสินใจแก้ เหตุการณ์นั้นโดยใช้ความรู้ความสามารถที่มีอยู่เป็นเครื่องมือดำเนินการ

“กล่าวคือในสมัยหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหายประชวรใหม่ๆ ยังไม่ทรงแข็งแรงดีนัก เจ้าศากยะพระองค์หนึ่งพระนามว่ามหานามะ เข้าไปเฝ้ากราบทูลถามปัญหาปรารภพระพุทธภาษิตที่ว่า พระผู้มีพระภาคเคยตรัสว่า ญาณหรือปัญญาจะเกิดขึ้นก็เฉพาะแก่บุคคลผู้มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิแล้วเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ สมาธิกับปัญญาอะไรจะเกิดก่อนกัน

“ความยากในการตอบปัญหานี้ดูเหมือนจะมิใช่อยู่ตรงที่ว่าอะไรจะเกิดก่อนอะไร หากอยู่ที่การอธิบายให้เข้าใจความหมายของคำว่าสมาธิและปัญญาโดยพิสดารให้รู้จักประเภทก่อน ต่อจากนั้นก็จะเข้าใจได้ด้วยตนเองว่าในกรณีเช่นไร อะไรเกิดก่อน ในกรณีเช่นไร อะไรเกิดทีหลัง พระอานนท์เกรงว่าสมเด็จพระบรมศาสดาจะต้องทรงลำบากในการใช้พระสุรเสียงอธิบายข้อความนั้น ซึ่งอาจกระทบต่อความทรงพระสำราญได้ จึงถือวิสาสะจับพระพาหาของเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะพาเลี่ยงออกไปจากที่ประทับ เพื่อตอบคำถามนั้นเสียเอง เพราะแท้จริงมหานามศากยะนั้น เป็นพระเชษฐาของพระอนุรุทธเถรเจ้า และเป็นญาติสนิทของพระอานนทเถระด้วยเหมือนกัน

“พระอานนท์ชี้แจงว่า ศีลสมาธิปัญญานั้น พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนไว้ ทั้งแบบที่เรียกว่า ‘เสขะ’ คือแบบที่ผู้ปฏิบัติยังศึกษาอยู่ ยังไม่หมดกิเลสอาสวะคือ มลทินแห่งจิต และแบบที่เรียกว่า ‘อเสขะ’ คือแบบที่บุคคลหมดกิเลสอาสวะแล้ว ไม่ต้องศึกษาอะไรอีกต่อไป

“ครั้นแล้ว พระเถระก็อธิบายรายละเอียดของศีลสมาธิและปัญญาทั้งสองแบบนั้นโดยพิสดาร ทำให้มหานามศากยะเข้าใจเรื่องราวได้โดยไม่ต้องตอบปัญหานั้นโดยตรง และเป็นการช่วยให้สมเด็จพระบรมศาสดา มิต้องทรงลำบากในการแสดงธรรมในขณะที่เพิ่งฟื้นจากพระอาการประชวรเช่นนั้น

“อีกเรื่องหนึ่ง เป็นที่รู้กันทั่วไปว่า สมเด็จพระบรมศาสดาทรงยกย่องพระสารีบุตรว่าเป็น ‘แม่ทัพธรรม’ หรือนัยหนึ่ง ‘ธัมมเสนาบดี’ ในการเผยแผ่พระศาสนา พระอานนทเถระก็ได้ติดต่อใกล้ชิดกับพระสารีบุตร ในกิจการทางพระศาสนาด้วยดี บางครั้งท่านร่วมเดินทางไปกับพระสารีบุตรเพื่อเยี่ยมไข้ และกล่าวธรรมกถาแก่อนาถปิณฑิกคฤหบดีผู้ป่วยหนักใกล้จะถึงอวสานกาลแห่งชีวิต

“ในฐานะที่พระสารีบุตรเป็นผู้ใหญ่กว่า ท่านจึงเป็นผู้แสดงธรรมสั่งสอนเรื่องความไม่ยึดถือ โดยแจกเรื่องที่ไม่ควรยึดถือทั้งในตัวเองและนอกตัว เป็นการสอนให้ปล่อยวางทำใจให้เบาสบาย ไม่เกี่ยวเกาะผูกพันกับเรื่องที่ชอบใจหรือไม่ชอบใจต่างๆ

“อนาถปิณฑิกคฤหบดีทราบว่า พระธรรมเทศนาประเภทให้ปล่อยวางให้คลายความยึดถือเช่นนี้ มักจะแสดงเฉพาะแก่บรรพชิต จึงขอร้องว่าต่อไปขอได้โปรดแสดงแก่คฤหัสถ์บ้าง เพราะคฤหัสถ์ที่พร้อมจะรับฟังธัมมะดังกล่าวที่เป็นไปเพื่อทำกิเลสให้ลดน้อยลงก็มีอยู่

"อนาถปิณฑิกคฤหบดี ได้สิ้นชีวิตจากไปด้วยความรู้สึกดื่มด่ำในธัมมะที่สอนให้ปล่อยวาง และด้วยการขอร้องให้แสดงธรรมเช่นนี้แก่คฤหัสถ์บ้าง

"ในการสนทนาธรรมกัน ระหว่างพระสาริบุตรกับพระอานนท์ พระสาริบุตรได้กล่าวสรรเสริญพระอานนท์ภายหลังที่ได้ฟังถ้อยคำของพระอานนท์ผู้อธิบายข้อปัญหาในการสนทนาธรรมอย่างกระจ่างชัด ว่าพระอานนท์เป็นผู้มีคุณธรรม ๖ ข้อ คือ เป็นผู้เรียนธรรม ๑ เป็นผู้แสดงธรรมตามที่เรียนแล้วแก่ผู้อื่น ๑ เป็นผู้สอนธรรมตามที่เรียนแล้วแก่ผู้อื่น ๑ เป็นผู้ท่องจำธรรมที่เรียนแล้ว ๑ เป็นผู้คิดตรึกตรองพิจารณาธรรมที่เรียนแล้ว ๑ จำพรรษาอยู่ในอาวาสที่มีพระเถระผู้ฉลาดทรงจำข้อธรรมได้มาก แล้วเข้าไปไต่ถามปัญหาต่างๆ เพื่อให้ข้อธรรมนั้นๆ แจ่มแจ้ง ๑

"แต่แท้จริงคำสรรเสริญนี้ก็เป็นการนำถ้อยคำของพระอานนท์ที่กล่าวอธิบายถึงลักษณะของภิกษุผู้มีความทรงจำธัมมะได้อย่างดี ไม่หลงลืม และมีความเข้าใจแตกฉาน รู้แจ่มแจ้งข้อที่ยังไม่รู้ชัดนั้นเอง!

"แม้สมเด็จพระบรมศาสดาเองก็เคยตรัสสรรเสริญพระอานนท์ว่า เป็นผู้มีปัญญายากที่จะหาผู้เสมอเหมือน แต่ที่สำคัญยิ่งก็คือ ข้อที่ตรัสแต่งตั้งพระอานนท์ในตำแหน่งเอตทัคคะ คือ ตำแหน่งของผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางต่างๆ บรรดาพระอรหันตสาวกที่ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้เลิศแต่ละอย่างนั้น เฉพาะที่เป็นภิกษุมีเพียงรูปเดียวที่ได้รับยกย่องว่าเลิศ ๒ ทางนั้นคือ พระจูฬปันถก และมีเพียงรูปเดียวที่ได้ยกย่องว่าเลิศถึง ๕ ทางคือ พระอานนทเถระนอกนั้นก็ทรงยกย่องว่าเลิศในทางเดียวทั้งสิ้น

"พระอานนท์ที่ว่าเลิศถึง ๕ ทางนั้นคือ ๑. พหูสูต เป็นผู้ได้สดับตรับฟังมาก ๒. เป็นผู้มีสติ คือ ระลึกถึงเรื่องราวตลอดจนการกระทำ และคำที่พูดที่ล่วงแล้วมาแม้เป็นเวลานานได้ดี ๓. เป็นผู้มีคติ คือ มีหลักในการจำในการทำความเข้าใจ เช่นได้ฟังเพียงเรื่องเดียวก็เข้าใจไปถึงเรื่องอื่นด้วย เพราะรู้จักตั้งหลักเกณฑ์ในการสังเกตจดจำ และทำความเข้าใจเรื่องที่ได้ฟังนั้นๆ ๔. เป็นผู้มีธิติ คือ มีความเพียรในหน้าที่ของตน และ ๕. เป็นผู้อุปฐากรับใช้สมเด็จพระบรมศาสดา

"ความเป็นผู้เลิศในทางต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วนี้ ในทางพระพุทธศาสนามิใช่เป็นการยกย่องเพื่อให้ผู้เลิศในทางนั้นๆ ภาคภูมิใจ หรือตื่นเต้นยินดีกับการยกย่องนั้น แท้จริงเป็นการประกาศความดีงามของพระเถระบางองค์ให้ปรากฏเพื่อเป็นตัวอย่างอันดีงามว่า แต่ละท่านแม้จะได้รับคำยกย่องสรรเสริญจากพระบรมศาสดาก็เป็นการสมควรและเหมาะสม เพราะท่านเหล่านั้นได้ประกอบคุณงามความดีมาอย่างสมควร และเพียงพอจริงๆ จึงได้รับผลดีถึงขนาดได้รับคำสรรเสริญ ไม่มีใครเลยที่ได้ดีอย่างลอยๆ หรือได้ดีเพียงเพราะเหยียบย่ำผู้อื่น แล้วเชิดชูตัวเอง

"ที่ว่าจะเป็นแบบอย่างอันดีงามนั้นก็คือ เมื่อคนที่เกิดมาในภายหลังพอใจในคุณธรรมของพระเถระรูปใดปรารถนาจะเป็นผู้ประกอบด้วยความดีงามในทางนั้นๆ บ้าง ก็ได้ตั้งหน้าประกอบคุณงามความดีให้สมบูรณ์บริบูรณ์ตามแบบอย่างของพระเถระ ผู้ได้รับคำยกย่องจากพระบรมศาสดา

"การที่ข้าพเจ้าเลือกกล่าวประวัติอันน่าเลื่อมใสศรัทธาของพระอานนทเถระโดยเฉพาะ ก็เนื่องด้วยมีความเห็นว่าความดีงามต่างๆ ของท่านนั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวมอย่างแท้จริง เป็นการเสียสละประโยชน์และความผาสุกสำราญส่วนตน ยอมทุกข์ยากลำบากบางประการเพื่อให้ศีลธรรมและคุณงามความดีตั้งแต่ต่ำจนสูงสุดได้ทอแสงจรัสเรือง อำนวยความร่มเย็นเป็นสุขแก่มนุษยนิกรทุกหมู่เหล่า ไม่เลือกชาติชั้นหรือภาษา ผู้ใดเพียงสนใจใคร่รู้ ไม่เชื่อง่าย ใช้ปัญญาของตนพิจารณาไตร่ตรองโดยชอบ ผู้นั้นก็จะมีโอกาสได้รับรสธรรมอันประกอบด้วยเหตุผลตรงไปตรงมา อันเป็นผลแห่งการอุตสาหะทรงจำของพระอานนทเถระ ผู้มิใช่แต่จะตั้งใจจำพระพุทธโอวาท และหมั่น

ทบทวนความจำอยู่เสมอเท่านั้น ยังได้ทุ่มเทกำลังกายกำลังจิตเพื่ออุปฐากบำรุงพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างใกล้ชิดตลอดจนพระชนมชีพของพระองค์

"และคล้ายกับเป็นผู้อาภัพ พระอานนทเถระแม้จะได้รับยกย่องมากมายอย่างนั้น แต่ท่านก็ได้รับผลแห่งการปฏิบัติระหว่างเวลาหลายสิบปีแห่งการตามเสด็จรับใช้พระผู้มีพระภาคเจ้าเพียงเป็นพระโสดาบัน ซึ่งเป็นเพียงพระอริยบุคคลชั้นแรกและต่ำที่สุดในสี่ชั้น ท่านได้บรรลุอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ก็ต่อเมื่อพระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ทั้งนี้ก็อาจพิจารณาเหตุผลได้หลายทาง ในทางหนึ่ง ความกังวลใจคอยสอดส่องดูว่าจะควรรับใช้อย่างไรบ้างในโอกาสไหน บัดนี้เป็นกาลที่ควรถวายน้ำสรง ถวายผ้าอาบน้ำ ถวายความสะดวกอื่นๆ อย่างไรบ้าง ย่อมเป็นเหตุประการหนึ่งที่ทำให้จิตใจของท่านไม่ว่างพอจะเจริญสมถะ คือ ความสงบแห่งจิตและวิปัสสนา คือ ความเห็นแจ่มแจ้งซึ่งสภาพธรรมตามเป็นจริงได้ ต่อเมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้ว ท่านมีโอกาสบำเพ็ญสมณธรรมเต็มที่ แต่ในขณะที่มุ่งมั่นจะทำให้สำเร็จผลสมใจนั้น ความปรารถนาอันรุนแรงก็ยังเป็นอุปสรรคกั้นไว้มิให้บรรลุอรหัตตผล ครั้นท่านหยุดความเพียรคิดจะพักผ่อนจิตของท่านก็ว่างจากความปรารถนาอย่างรุนแรง พอจิตว่างและท่านกำลังอยู่ในอิริยาบถเอนกายจะพักผ่อนนั่นเอง ท่านก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ สิ้นอาสวกิเลสทั้งปวง แม้ว่าจะต้องรอคอยมานานนับจำนวนสิบๆ ปี

"อีกทางหนึ่ง การที่ท่านบรรลุอรหัตผลช้าก็อาจจะเนื่องมาแต่ความสมบูรณ์แห่งบารมีธรรมยังไม่เพียงพอ เปรียบเหมือนผลไม้ชั้นดี กว่าจะเผล็ดผลก็กินเวลานานกว่าผลไม้ธรรมดาสามัญอื่นๆ

"แต่รวมความแล้ว แม้จะต้องรอความสำเร็จผลสูงสุดมาเป็นเวลานาน แต่ในที่สุดท่านก็ได้รับผลที่มุ่งหมายสมบูรณ์ทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวมไม่บกพร่อง

"ข้าพเจ้ากำลังคิดอยู่ว่า คำกล่าวของข้าพเจ้า ณ ที่นี้ อันมุ่งแสดงคุณธรรมเนื่องด้วยการเสียสละ เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของพระอานนทเถระ จะทำให้ท่านผู้ใดบ้างปลงใจ เพื่อบำเพ็ญสาธารณประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งเจริญรอยตามพระเถระ เป็นการบูชาท่านด้วยการลงมือบำเพ็ญประโยชน์โดยไม่หวังสิ่งตอบแทนอะไร ไม่ว่าจะเป็นชื่อเสียงเกียรติยศหรือทรัพย์สินเงินทอง

"ข้าพเจ้าไม่ต้องการคำแสดงปณิธานของท่าน ไม่จำเป็นที่ท่านจะต้องประกาศก้องในที่นี้ว่าท่านจะต้องทำอะไร แต่ต้องการเพียงว่า ถ้าท่านจะได้ปลูกพืช คือความไม่เห็นแก่ตน ความคิดบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นลงไปในจิตใจของท่าน แล้วพยายามทะนุถนอม รดน้ำพรวนดินให้เจริญเติบโตทีละเล็กละน้อย จนกระทั่งผลิดอกออกผล เป็นการลงมือกระทำสาธารณประโยชน์ได้ภายหลัง ก็เป็นที่พอใจของข้าพเจ้าแล้ว

"เพราะเหตุนี้ แม้ว่าในขณะนี้ท่านยังมิได้ปลงใจแน่นอนว่า จะทำอะไรเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ก็ขอเพียงท่านได้คิดว่าจะทำในวันหนึ่งข้างหน้า ท่านจะเก็บซ่อนความรู้สึกไว้ก่อน เพราะโอกาสยังมาไม่ถึงก็ไม่เป็นการเสียหายอะไร

"บัดนี้ ข้าพเจ้าขอให้ท่านทั้งหลายได้โปรดสงบใจระลึกถึงพระคุณของพระเถระ แล้วตั้งปณิธานว่าจะบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ร่วมกันกับข้าพเจ้า เป็นการร่วมกันปลูกพืชแห่งความดีงามบูชาชากพระเจดีย์นี้เถิด

"ในบริเวณนั้น มีความเงียบสงัด ทุกคนยืนสำรวม บางคนทำอัญชลีพร้อมกันไปในขณะที่ยืนสงบนั้นด้วย

"แต่ตัวเรามิต้องตั้งใจซ้ำอีก เพราะได้ตั้งใจไว้แล้วแต่วันก่อนว่า จะบูชาพระเถระด้วยการเสียสละบำเพ็ญประโยชน์ให้จงได้ในชีวิตของเรา

๓๔

ความพอใจละความพอใจ

“หลังจากที่ชายชรากล่าวจบอย่างไม่ยอมให้เสียเวลาเปล่า แต่ได้จูงใจประชุมชนผู้ฟังอยู่ให้ร่วมกัน ตั้งปณิธานบำเพ็ญสาธารณประโยชน์อย่างนั้นแล้ว ก็กล่าวอีกว่าวันนี้จะขอจบเพียงเท่าที่กล่าวมา ตนจะมากล่าวอีกครั้งหนึ่งในวันพรุ่ง แล้วก็จะลาจากไป

“ค่ำวันนั้นเราได้สนทนากับท่านอาจารย์ ‘วิศวามิตร’ อีก ท่านกล่าวว่า เป็นโอกาสดีเหลือเกิน ที่เราเดินทางมาพ้องกับงานนมัสการอานันทเจดีย์ คงจะได้คิดอะไรเพิ่มขึ้น

“ท่านเห็นว่าภารกิจของท่านคือ การสั่งสอนศิษย์นั้นจวนจะสิ้นสุดแล้ว ขัยวัยแห่งอายุของท่านเกือบจะถึงที่สุดแล้ว ยังมีเพียงอย่างเดียวคือ การมองหาตัวบุคคลผู้จะพึงรับหน้าที่แทน ซึ่งก็เห็นแล้วแต่ต้นว่าไม่มีผู้ใดเหมาะสมยิ่งกว่าเรา การเดินทางมาของเราครั้งนี้ จึงเป็นการดียิ่งที่จะได้รับทราบสิ่งที่ยังไม่ทราบอีกหลายประการ

“จากการสนทนากันในคืนวันนั้น ท่านอาจารย์ได้บอกอุปเทศแห่งศิลปวิทยาแก่เราอีกบางอย่าง เพื่อชี้ให้เห็นว่าความรู้นั้นแบ่งออกเป็นหลายชั้นอย่างไร ข้อที่เราจะเทียบเคียงให้ฟังต่อไปนี้ มิใช่เรื่องที่ท่านอาจารย์บอก แต่เป็นข้ออุปมาของเราเอง

“เราจะขอยกตัวอย่าง ไม้เลื้อยบางชนิดไม่มีพืชพันธุ์ทางภาคเหนือนี้เลย แต่ได้มาจากภาคตะวันออกของปากน้ำคงคา บัดนี้นิยมปลูกกันทั่วไปในภาคเหนือ ถือกันว่าเป็นไม้มงคล ไม้นี้เรียกว่า ‘เล็บมือนาง’

“คนธรรมดาที่มีความสนใจใคร่รู้เพียงปกติธรรมดาก็รู้ตามความจำเพียงว่าไม้เลื้อยที่มีใบอย่างนี้ มีดอกอย่างนี้เรียกว่าเล็บมือนาง เป็นไม้เลื้อยที่ให้ดอกงดงามจากขาวเป็นชมพูและแดง เป็นช่อเป็นพวง หอมระรื่น

“ผู้สนใจมากขึ้นมากกว่านั้นก็จะสังเกตว่า การที่เขาเรียกชื่ออย่างนั้น มีเหตุผลอยู่เหมือนกัน กล่าวคือเล็บมือนางมีหนามแหลมยาวและแข็งมาก แต่มีเฉพาะในส่วนโคนของเถาโดยมาก ส่วนที่ยาวออกไปตามลำเถานั้นมีหนามน้อยลง ตามลำดับที่ห่างไกลจากโคนต้น หนามนี้ก็มิได้เกิดขึ้นโดยตรง หากเกิดขึ้นจากขั้วของใบนั้นเอง เมื่อใบหลุดหล่นไปแล้ว ขั้วก้านของใบก็จะเหลืออยู่ และกลายเป็นหนามแหลมไปในที่สุด

“ผู้สนใจยิ่งไปกว่านั้นอีก ย่อมทราบต่อไปอีกว่า ใบแห่งเล็บมือนางนั้นใช้ตำพอกฝีก็ได้ ใช้เป็นยาถ่ายพยาธิก็ได้ โดยคั้นน้ำดื่ม หรือบางครั้งก็ใช้รากตำคั้นน้ำให้เด็กดื่มเพื่อใช้เป็นยาประเภทเดียวกัน ในบางถิ่นใช้เป็นยาแก้ลงโลหิตสำหรับเด็ก บางคนใช้ผลห่ามมาตำคั้นน้ำดื่ม แต่ถ้ามากไปจะมีอาการสะอึกและมากเกินขนาดก็จะถึงกับสลบ แต่ผลเล็บมือนางเรายังไม่เคยเห็น เคยเพียงได้ฟังว่ามี นอกจากนั้นพันธุ์ไม้ประเภทนี้มีมากในแถบไหน ชอบดินฟ้าอากาศอย่างไร ผู้สนใจใคร่รู้ก็พยายามหาความรู้อย่างละเอียดถี่ถ้วน

“ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! เรายกตัวอย่างเพียงเล็บมือนาง ซึ่งคนทางภาคเหนือ โดยเฉพาะในราชสกุลกำลังนิยมปลูกกัน ก็เพื่อให้ท่านทั้งหลายได้เทียบเคียงตัวอย่างแห่งความรู้ซึ่งมีเป็นชั้นๆ ตามที่ท่านอาจารย์พยายามอบรมสั่งสอนเราให้สนใจใช้ความรู้นั้น เพื่อประโยชน์แก่ชนกลุ่มใหญ่

"เราได้ตกลงกับท่านอาจารย์ 'วิศวามิตร' ว่า เมื่อค้างในบริเวณอานันทเจดีย์ได้ครบสามคืนแล้ว ก็จะเดินทางต่อไปยังสำนักศึกษา จึงเป็นอันว่าเราจะรอฟังคำกล่าวของชายชราในวันรุ่งขึ้นอีกครั้งหนึ่ง

"ชายชรานั้นเป็นใครเราไม่รู้จัก แต่ก็นิยมอยู่อย่างหนึ่งว่า ไม่พูดไม่เล่าเปล่าๆ แต่พยายามไล่ต้อนจิตใจของผู้ฟังอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้ตั้งใจทำความดีตามแบบอย่างของพระอานนทเถระ นอกจากนั้นยังมีข้อที่น่าชมก็คือ มิใช่ดีแต่ชักชวนผู้อื่นเท่านั้น ตัวชายชราเองก็ประกาศเจตนาของตนเองด้วยว่า ได้ตั้งความปรารถนาไว้แล้วว่าจะบำเพ็ญประโยชน์แก่ประชุมชนอย่างเต็มที่

"รุ่งขึ้นเวลาเดิม มีคนไปคอยฟังชายชรามากยิ่งกว่าวันก่อน สังเกตดูว่าคนที่ไปฟังเหล่านั้นเป็นผู้สนใจในประวัติและจริยาของพระอานนทเถระอย่างแท้จริง

"พอได้เวลา ชายชราก็แหวกฝูงชนเข้าไปยืนพูดตรงที่เคยพูดในวันก่อน

"ชายชรากล่าวว่า วันนี้เป็นวันสุดท้ายที่จะกล่าวถึงพระเถระ ผู้เป็นต้นเหตุแห่งการสร้างอานันทเจดีย์นี้ขึ้น เรื่องที่จะกล่าว จะเลือกประวัติตอนหนึ่งที่ท่านได้ชี้แจงข้อธัมมะให้พราหมณ์ชื่อว่าอุณณาภะหันมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นลำดับแรก

"คือเมื่อพระเถระอยู่ที่โฆสิตารามใกล้กรุงโกสัมพี มีพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่ออุณณาภะเข้าไปหา แต่มิได้ถวายนมัสการ เป็นแต่กล่าววาจาปราศรัย แล้วถามว่า

"'พระอานนท์ผู้เจริญ! ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของพระสมณโคดมเพื่อความประสงค์อะไร?'

"ความจริงคำถามนี้ อาจตอบได้ตั้งหลายสิบอย่าง เพราะถ้าตอบเป็นและอธิบายเป็น ไม่ว่าตอบอย่างไรก็ถูกทั้งนั้น แต่พระเถระสังเกตว่าพราหมณ์ผู้นี้เป็นผู้เชี่ยวชาญในโวหาร ควรจะใช้วิธีตอบให้เกิดปัญหาทางโวหาร เมื่อได้ช่อง พราหมณ์นั้นจะได้รุกให้จำนน และหลังจากนั้น ถ้าอธิบายให้ดีก็จะได้คนต่างศาสนาผู้เพื่องในความรู้ มาตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาอีกคนหนึ่ง

"พระเถระกำหนดอย่างนั้นแล้วจึงตอบว่า เราประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเพื่อละ 'ความพอใจ'

"พราหมณ์นั้นถามทันทีว่า มีข้อปฏิบัติอะไรที่จะทำให้ละความพอใจได้

"พระอานนท์ได้กำหนดให้เกิดช่องโหว่ในปัญหาอยู่ก่อนแล้วจึงตอบว่า ข้อปฏิบัติที่จะทำให้ละความพอใจได้นั้นก็คืออิทธิบาท ได้แก่ คุณธรรม เครื่องทำให้บรรลุความสำเร็จผล ๔ ประการ มีฉันทะ ความพอใจเป็นต้น มีวิมังสา การไตร่ตรองหาเหตุผล เป็นข้อสุดท้าย

"ช่องโหว่ได้เกิดขึ้นจริงๆ คือ ข้อที่ว่าในการละความพอใจ เราจะต้องบำเพ็ญอิทธิบาท ๔ ประการ มีความพอใจเป็นต้น จะเป็นได้อย่างไร ที่จะเอาฉันทะความพอใจมาละฉันทะความพอใจด้วยกัน

"พราหมณ์อุณณาภะผู้ฉลาดในโวหารรีบฉวยโอกาสอันงามนี้ทันที โดยย้อนสำทับว่า การใช้ความพอใจละความพอใจนั้นเป็นไปไม่ได้ และไม่มีทางจะเป็นไปได้ด้วย

"เป็นอันว่าพระเถรเจ้าได้โอกาสอันประเสริฐ ที่จะชี้แจงแก่พราหมณ์ถึงความละเอียดอ่อน ประกอบไปด้วยเหตุผลแห่งคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาแล้ว ท่านจึงกล่าวว่าถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้าจะขอย้อนถามท่าน ถ้าเห็นควรอย่างไรก็ขอให้ตอบตามความรู้สึกจริงใจนั้นเถิด ดูก่อนพราหมณ์! ก่อนที่ท่านจะเดินทางมาสู่อารามนี้ ท่านมีความพอใจที่จะมาใช่หรือไม่?"

"พราหมณ์ตอบรับว่าใช่"

"พระเถระจึงกล่าวต่อไปว่า เมื่อท่านมาถึงอารามนี้แล้ว ความพอใจที่จะเดินทางมาก็สงบระงับไปใช่หรือไม่?"

"พราหมณ์ยอมรับอีกว่า เป็นเช่นนั้น"

"พระเถระถามต่อไปอีกว่า ความเพียรก็ดี ความคิดก็ดี ความไตร่ตรองก็ดี ที่เรียกว่า วิริยะ จิตตะ วิมังสา ที่จะมาสู่อารามนี้ อันมีในเบื้องต้นนั้น เมื่อมาถึงอารามนี้แล้วสงบระงับไปหรือไม่"

"พราหมณ์ยอมรับว่าสงบระงับ"

"พระเถระจึงกล่าวคำอุปไมยว่า ตัวอย่างในเรื่องความรู้สึกพอใจเป็นต้นของท่าน ย่อมระงับไปได้ด้วยความพอใจนั้นเองฉันใด ความพอใจหรือความคิดในบางสิ่งบางอย่างตามวิสัยของปุถุชนนั้น เมื่ออาศัยอิทธิบาทคือคุณธรรมที่ให้บรรลุความสำเร็จเข้าช่วยในการประพฤติปฏิบัติ ความพอใจในอิทธิบาทก็จะช่วยให้ละความพอใจอันเป็นกิเลสได้ในที่สุด"

"แท้จริงพระเถระก็เคยกล่าวไว้ในที่อื่นๆ เช่นที่กล่าวว่าอาศัยความทะยานอยากละความทะยานอยาก หรือพระผู้มีพระภาคก็เคยตรัสว่า ถ้าจะนำลูกประสักอันเก่าออก ก็จะต้องสอดลูกประสักอันใหม่ดอกลงไปแทน อันเป็นอุปมาสำหรับความคิดของคนเรา เมื่อเราจะลบล้างความคิดเดิม ก็จะต้องใช้ความคิดใหม่สอดลงไปแทน"

"ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ชัดว่า วิธีบ่งหนามด้วยหนามแบบนี้ ถ้ารู้จักใช้ก็เป็นประโยชน์ในการครองชีวิตอย่างดียิ่ง บางครั้งเราประสบความโศกสลดใจอย่างรุนแรง เราก็หาความคิดอย่างอื่นมาขับไล่ความโศกสลดนั้นให้พ้นไปจากใจเสีย ความคิดที่จะนำมาไว้แทนของเดิมก็ควรจะเป็นไปในทางตรงกันข้าม ที่สอนจิตให้เห็นเหตุผลรู้จักสารที่แท้จริงของโลก ความโศกความเสียใจต่างๆ นั้น โดยมากเป็นไปเพราะต้องการจะฝืนไม่ให้สิ่งต่างๆ แปรผันไปตามสภาพธรรมดาของมัน การฝืนโลกไม่ยอมให้มันหมุนเวียนไปตามเรื่องของมันนั้น ก็มายุ่งอยู่ที่ใจของผู้ฝืนนั้นเอง เพราะเหตุนี้ ผู้ใดรู้เท่า กำหนดรู้ให้เห็นเป็นของธรรมดาแล้ว ก็จะเพียงแต่รับรู้ ไม่ถึงกับร้องไห้คร่ำครวญต่อกระแสโลก อันเปรียบเหมือนกระแสน้ำที่ไหลอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้น"

"พราหมณ์อุณณาภะผู้จ้องจับผิดพระอานนท์ในทางโวหาร มีความชื่นชมต่อคำตอบอันอาศัยความเห็นจริงของผู้ฟังเป็นมูลฐาน ก็แสดงคารวะต่อพระเถระปฏิญญาตนเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา"

"เรื่องต่อไป เป็นการแสดงถึงความใกล้ชิดระหว่างพระบรมศาสดากับพระอานนทเถระ เหมือนหนึ่งบิดากับบุตรจริงๆ คือในสมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ ณ บุพพาราม ซึ่งนางวิสาขามหาอุบาสิกาสร้างถวาย อันตั้งอยู่ทางทิศบูรพาของกรุงสาวัตถี ขณะนั้นเป็นเวลาบ่ายแดดอ่อน ภายหลังที่ทรงยับยั้งอยู่ในวิหารธรรมดลอดกลางวันแล้ว ก็เสด็จออกผินพระปฤษฎางค์ให้ต้องแสงแดด..."

"พระอานนทเถรเจ้าไปถวายบังคม แล้วก็นวดฟั้นพระกายด้วยความเคารพรัก พร้อมกับกราบทูลว่า

" 'บัดนี้พระกายของพระตถาคตเจ้าเปลี่ยนแปลงไป พระฉวีวรรณไม่เหมือนเมื่อก่อน พระสรีระเหี่ยวย่นเพราะชรา พระกายก็ไม่ตรงเหมือนก่อน มีอาการค้อมไป ณ เบื้องหน้า พระอินทรีย์ทั้งหลายมีจักษุเป็นต้นก็ผันแปรไป'

"สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสตอบว่า เป็นจริงอย่างนั้น ดูก่อนอานนท์! ความแก่เป็นธรรมดาย่อมมีอยู่ในความเป็นหนุ่มเป็นสาวนั้นเอง ความเจ็บไข้เป็นธรรมดาย่อมมีอยู่ในความไม่มีโรคนั้นเอง ความตายเป็นธรรมดา

ย่อมมีอยู่ในชีวิตนั้นเอง กายของเราเปลี่ยนแปลงไป ฉวีวรรณไม่เหมือนเมื่อก่อน สรีระเหี่ยวย่นเพราะชรา กายก็ค้อมไป ณ เบื้องหน้า อินทรีย์ทั้งหลายมีจักษุเป็นต้นก็ผันแปรไป"

"ชายชราหยุดหน่อยหนึ่งแล้วกล่าวว่า พระบรมศาสดาทรงสอนให้สู้หน้ากับความจริง ให้เห็นความแก่เฒ่า ความเจ็บไข้ไม่สบาย และความตายเป็นของธรรมดา แต่ในขณะเดียวกันก็ทรงสอนให้หาธัมมะที่ตรงกันข้ามกับความแก่เจ็บไข้และความตายให้ได้ด้วย ฉะนั้นเราจึงไม่ควรระลึกถึงความแก่ ความเจ็บ และความตาย ด้วยรู้สึกกลัวหรือสะทกสะท้าน แต่ระลึกถึงอย่างมีกำลังใจที่จะสร้างคุณความดี เอาชนะสิ่งไม่น่าปรารถนาเหล่านี้ให้จงได้"

๓๕

พระอานนท์ กับ พระศาสดา

“ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! มีเหตุการณ์เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง คล้ายกับที่เมืองเวรัญชา แต่คราวนี้ พระอานนทเถระรูปเดียวเท่านั้นต้องต่อสู้อย่างเด็ดเดี่ยว และอย่างมีน้ำใจสูงจริงๆ เพราะภิกษุอื่นๆ พากันเลี่ยงหนีหมด

“เหตุการณ์ที่กล่าวก็คือ ในสมัยที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้ว วันหนึ่งประทับยืนทอดพระเนตรบนปราสาท เห็นภิกษุทั้งหลายพากันไปฉันภัตตาหาร ณ บ้านของอนาถปิณฑิกคฤหบดีบ้าง นางวิสาขาบ้าง นางสุปปวาสาบ้าง ตรัสถามราชบุรุษทราบความว่าบุคคลเหล่านั้นมีศรัทธาถวายภัตตาหารเป็นประจำ ก็ทรงมีพระราชศรัทธาปสาทะใคร่จะให้พระราชวังของพระองค์ร่ามเรืองไปด้วยกาสาวพัสตร์บ้าง จึงทรงอาราธนาพระบรมศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จำนวนพันไปเสวยและฉันภัตตาหารในพระราชมนเทียรติดต่อกันเป็นเวลา ๗ วัน

“ครั้นครบ ๗ วัน แล้วทรงกราบทูลขอให้พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปในพระราชมนเทียร เพื่อเสวยภัตตาหารเป็นประจำ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ห้าร้อยรูปต่อไปอีก

“สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสตอบว่า พระองค์ไม่ทรงรับนิมนต์ไปเสวยประจำในที่ใดๆ เพราะโดยปกติจะต้องทรงโปรดมหาชนทั่วๆ ไปตามควรแก่โอกาส

“เป็นจริงเช่นนั้น บางคราวพระบรมศาสดาทรงรับนิมนต์ของคนเข็ญใจ ไปเสวยในทับกระท่อมที่ไม่ค่อยมีใครเหลียวแล บางคราวก็เสด็จไปโปรดบุคคลที่มีอุปนิสัยควรแก่การสั่งสอนแม้จะอยู่ในที่ไกล

“พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงกราบทูลขอให้ทรงมอบหมายภิกษุรูปหนึ่งเพื่อรับภาระเป็นหัวหน้า นำภิกษุห้าร้อยรูปไปฉันเป็นประจำตามที่ทรงอาราธนาไว้ ซึ่งพระบรมศาสดาก็ทรงมอบให้พระอานนทเถระเป็นผู้รับหน้าที่นี้

“พระเจ้าปเสนทิโกศล ทรงอังคาสคือ เลี้ยงพระด้วยพระองค์เองตลอด ๗ วัน และทรงลืมสั่งไปว่า ถ้าเสด็จช้าหรือทรงหลงลืมไป ก็ให้ผู้อื่นทำหน้าที่เลี้ยงพระแทนพระองค์ได้

“ในวันที่ ๘ ทรงลืมเสด็จออก ภิกษุทั้งหลายยืนคอยอยู่ ราชบุรุษก็ไม่กล้าปูอาสนะนิมนต์นั่งและถวายอาหาร เมื่อสายมากเข้า ภิกษุส่วนมากก็พากันกลับ เพราะไม่สามารถจะทนหิวอยู่ได้ แต่พระอานนท์ยังคงรักษาหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากพระบรมศาสดาโดยไม่พรั่นพรึงต่อความหิว แต่ในวันนี้ยังมีภิกษุอีกหลายรูปคอยอยู่กับพระอานนท์ เมื่อเห็นว่าจะไม่เสด็จออกจริงๆ จึงมีราชบุรุษผู้หนึ่งเสี่ยงภัยรับผิดชอบจัดถวายอาหาร เป็นอันว่าภิกษุทั้งหลายไม่ถึงกับอดอาหาร แต่ก็ได้ฉันเมื่อจวนจะหมดเวลาแล้ว

“ในวันที่ ๙ เหตุการณ์เป็นอย่างในวันที่ ๘ อีก พระเจ้าปเสนทิโกศลลืมเสด็จออก ภิกษุทั้งหลายรวมทั้งพระอานนท์ต้องคอยอยู่ แต่ในวันนี้มีภิกษุร่วมคอยอยู่เพียงจำนวนน้อย ในที่สุดเมื่อจวนจะหมดเวลา จึงมีราชบุรุษผู้ตัดสินใจยอมผิดถวายอาหารทั้งที่พระราชามิได้เสด็จ

“ในวันที่ ๑๐ ซึ่งนับเป็นครั้งที่ ๓ ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงลืม ภิกษุทั้งหลายคอยอยู่ชั่วครู่ เห็นว่าจะเช่นเดียวกับวันก่อน ก็พากันกลับหมดสิ้น คงอยู่แต่พระอานนทเถระเพียงรูปเดียว

"ราชบุรุษตัดสินใจถวายอาหารแด่พระอานนทเถระเมื่อเห็นว่าจะคอยต่อไปมิได้ แต่ในวันนี้พระราชาเสด็จทรงเห็นภัตตาหารเหลือมากมาย ตรัสถามได้ความว่า พระอานนท์เพียงรูปเดียวที่มาฉัน แต่ไม่ทรงทราบอะไรเลยเกี่ยวกับการที่พระองค์ลืมเสด็จออก ทำให้ภิกษุทั้งหลายต้องรอคอยด้วยความหิว ทั้งนี้เพราะไม่มีราชบุรุษคนใดกล้ากราบทูลในทางที่ให้ระคายเคืองพระยุคลบาทได้

"พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพิโรธภิกษุเหล่านั้นมาก จึงเสด็จไปเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดา กราบทูลฟ้องว่าทรงนิมนต์ไว้แล้ว เหตุไฉนจึงมีพระอานนท์เพียงรูปเดียวที่ไปฉัน ทำให้สิ่งของถวายเหลืออยู่เป็นอันมาก

"สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสตอบว่า บางทีภิกษุทั้งหลายจะไม่มีความคุ้นเคยในพระองค์จึงพากันไม่ไปก็ได้ เพราะอาตมภาพได้เคยสอนไว้ว่า ตระกูลที่ประกอบด้วยองค์ ๙ ถ้าไม่เคยเข้าไปก็ไม่ควรเข้าไป ถ้าเข้าไปแล้วก็ไม่ควรนั่งใกล้ ได้แก่ ไม่ควรทำความสนิทสนมด้วย คือ ตระกูลที่มิได้ต้อนรับด้วยอาการอันดีงามเป็นต้น

"ครั้นแล้วก็ตรัสเล่าถึงดาบสผู้หนึ่งเคยอยู่ในท่ามกลางศิษย์ทั้งหลาย ในถิ่นประเทศแห่งขุนเขาหิมพานต์ยังชีวิตให้เป็นไปด้วยข้าวฟ่างและลูกเดือยอันจืดชืด เพราะขาดแคลนเกลือ ในคราวหนึ่งเข้าสู่กรุงพาราณสีเพื่อภิกขาจาร พร้อมด้วยศิษย์ทั้งหลาย พระราชาทรงเลื่อมใสจึงทรงอาราธนาให้จำพรรษาอยู่ในพระราชอุทยาน

"ศิษย์ทั้งหลายรำคาญด้วยเสียงช้างเสียงม้าเป็นต้น ก็พากันขอตัวไปอยู่ที่อื่น ซึ่งสงบเงียบมากกว่านั้น แต่อาจารย์รับปฏิญญาไว้แล้ว ก็จำเป็นต้องอยู่ผู้เดียวด้วยจิตใจอันขาดความชื่นบาน ต่อมาไม่ช้าก็เลยอาพาธด้วยโรคกระเพาะอาหาร มีทุกขเวทนาเป็นอันมาก แม้แพทย์หลวงจะได้ให้การรักษาพยาบาลและประกอบโอสถอย่างดียิ่งก็ไม่สามารถจะบำบัดโรคร้ายของดาบสได้

"พระราชาเสด็จเยี่ยมฟังอาการ ทรงไต่ถามด้วยพระราชอัธยาศัยอันดีงาม ดาบสจึงถวายพระพรว่า ถ้าจะทรงพระกรุณาส่งไปในที่ของศิษย์ทั้งหลาย โรคนี้ก็จะหายในไม่ช้า พระราชาก็ทรงอนุมัติให้ดาบสนั้นนอนบนเตียงมีคนหามไปส่งในสำนักของศิษย์ทั้งหลาย แต่ทรงส่งอำมาตย์สี่คนให้ไปสังเกตการณ์ด้วย

"เมื่อดาบสได้ไปอยู่ในท่ามกลางศิษย์ทั้งหลาย ผู้มีความจงรักภักดีอุปฐากบำรุงด้วยการแสดงหาผลไม้มาให้ ต้มน้ำร้อนให้อาบ เพียงไม่กี่วันเท่านั้น อาการของโรคกระเพาะก็หายขาดคล้ายไม่มีอะไรเกิดขึ้น ดาบสผู้นั้นมีผิวพรรณผ่องใสดุจเดิม

"ราชอำมาตย์จึงถามด้วยความแปลกใจว่า เมื่ออยู่ในพระราชอุทยาน ได้รับอาหารอันล้วนเป็นของดีมีรส เช่น ข้าวสุกแห่งข้าวสาลีอันเจือด้วยเนื้อสัตว์ แต่กลับมายินดีด้วยข้าวฟ่างและลูกเดือยอันจืดชืดอย่างนี้ เป็นเพราะเหตุไร

"ดาบสตอบว่า อาหารดีหรือไม่ดี มากหรือน้อยไม่เป็นประมาณ แต่ถ้ามีคนคุ้นเคยกันแล้วก็ใช้ได้ เพราะรสทั้งหลายมีความคุ้นเคยเป็นยอดเยี่ยม

"เป็นอันว่าสมเด็จพระบรมศาสดาทรงชี้ไปที่ความคุ้นเคยว่า เป็นเหตุอันหนึ่งที่ภิกษุทั้งหลายไม่ได้จากราชสำนักของพระเจ้าปเสนทิโกศล จึงพากันไม่ไปเสียโดยมาก

"มีคำพรรณนาคุณของพระอานนท์ในข้อนี้ว่า เมื่อท่านได้รับมอบหมายหน้าที่แล้ว แม้จะต้องเผชิญความยากลำบากอย่างไร ท่านก็ไม่พรั่นพรึง คงรักษาหน้าที่นั้นจนถึงวาระที่สุด นับได้ว่าเป็น 'การณวสิกะ' คือ 'ผู้เป็นไปในอำนาจแห่งเหตุหรือผู้มีหลักของใจ' อย่างน่าสรรเสริญ

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ถ้าข้าพเจ้าจะพรรณนาถึงความดีงามของพระอานนทเถระต่อไปอีก ก็มีเรื่องให้พรรณนาได้อีกมากมาย เพราะประวัติอันน่าชื่นใจของพระเถระนั้น มีอยู่หลายเรื่องหลายตอนสืบมาจนถึงสมัยหลังจากพุทธปรินิพพานอีกหลายสิบปี ท่านจึงนิพพาน และมีการสร้างอานันทเจดีย์สองฟากน้ำโรหิณีขึ้น เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะเล่าอีกเพียงเล็กน้อยพอสมควรแก่เวลา แล้วก็จะขอลาท่านทั้งหลายไป

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ครั้งหนึ่งมีผู้ถวายจีวรแก่พระอานนทเถระเป็นจำนวนมาก ท่านก็รับไว้แล้วแจกจ่ายแก่ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าอุเทนทรงทราบก็ตรัสติเตียนพระเถระว่ารับจีวรไว้มาก ประหนึ่งเป็นพ่อค้าผ้า ทั้งนี้เพราะพระองค์ไม่ทรงรับทราบว่าพระเถระเอื้อเฟื้อแจกจ่ายไปแก่ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีโอกาสพระเจ้าอุเทนจึงตรัสถามพระเถระว่า รับผ้าที่มีผู้ถวายไว้มากจริงหรือ พระเถระทูลตอบว่ารับไว้มากจริง เมื่อพระเจ้าอุเทนตรัสซักถามว่ารับไว้แล้วนำไปใช้อย่างไร จึงทูลตอบว่าแจกจ่ายแก่ภิกษุทั้งหลาย ตรัสถามว่าภิกษุที่ได้จีวรใหม่จะทำอย่างไรกับจีวรเก่า พระเถระทูลตอบว่า ภิกษุเหล่านั้นก็ให้จีวรเก่าแก่ภิกษุผู้มีจีวรเก่ามากกว่า และทูลชี้แจงรายละเอียดถึงการใช้จีวรที่เก่าขาดแล้วในทางที่เป็นประโยชน์ จนถึงเป็นผ้าเช็ดเท้า และเป็นเครื่องตำผสมกับดินเหนียว สำหรับใช้โบกหรือฉาบกุฏิ ในที่สุด ความตั้งพระราชหฤทัยเดิมของพระเจ้าอุเทน ที่จะไปต่อว่าพระเถระว่าเป็นพ่อค้าผ้า ก็เลยเปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นสั่งราชบุรุษให้ไปนำผ้าจากคลังราชพัสดุมาถวายอีกเป็นจำนวนมาก

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ต่อจากนี้ไปข้าพเจ้าจะเล่าถึงเหตุการณ์ใกล้สมัยปรินิพพานแห่งสมเด็จพระบรมศาสดา จวบจนถึงสมัยที่ท่านพระอานนท์ได้เป็นผู้เข้าไปร่วมการร้อยกรองจัดระเบียบพระพุทธวจนะ ให้เป็นหมวดหมู่ง่ายแก่การท่องจำนำสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้

"ในปีสุดท้ายแห่งพระชนมชีพของสมเด็จพระบรมศาสดานั้น พระอานนทเถระยังคงตามเสด็จใกล้ชิดอุปัฏฐากรับใช้พระองค์ประหนึ่งทรงเป็นพระบิดาบังเกิดเกล้า

"ในพรรษานั้นทรงยับยั้งจำพรรษาอยู่ ณ ตำบลบ้านเวฬุวคาม อันเป็นหมู่บ้านใหญ่มากไปด้วยไม้มะตูม ทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์เลือกจำพรรษาในหมู่บ้านใกล้เคียงได้ตามอัธยาศัย แต่หมู่บ้านเหล่านั้นก็คงรายรอบอยู่นอกกรุงไพศาลีราชธานีแห่งแคว้นวัชชี ในระหว่างพรรษาทรงพระประชวรหนัก แต่ทรงคิดว่ายังมิได้ทรงลาอุปัฏฐาก ยังมิได้ลาภิกษุสงฆ์จึงยังไม่ควรปรินิพพาน มีพระพุทธดำริดังนั้นแล้ว จึงทรงขับไล่อาพาธนั้นด้วยกำลังแห่งพระนมัสการอันประกอบด้วยสมาธิและปัญญาอย่างสูง

"เมื่อหายประชวรเป็นปกติแล้ว พระอานนทเถระก็เข้าไปเฝ้าแสดงความดีใจ แต่ก็ตรัสตอบว่าพระกายของพระองค์เหมือนเกวียนชำรุดที่ซ่อมไว้ด้วยไม้ไผ่ บัดนี้พระองค์ชรามีพระชนมายุถึง ๘๐ แล้ว ต่อจากนั้นก็ทรงสั่งสอนให้พึ่งตัวเองด้วยประพฤติปฏิบัติตามแนวแห่งการใช้สติพิจารณาความเป็นไปแห่งร่างกายจิตใจของตน

"รุ่งเช้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงไพศาลี แล้วเสด็จไปแวะพักกลางวัน ณ ปาวาลเจดีย์ ทรงปลงอายุสังขาร ณ ที่นั้น ว่าต่อแต่นี้ไปอีก ๓ เดือนจะปรินิพพาน

"พระอานนท์ได้ทราบความตกลงพระหฤทัยด้วยความโศกกำสรดอย่างยิ่งยวด แม้จะได้กราบทูลอาราธนาก็ไม่สามารถทำให้พระองค์ทรงเปลี่ยนพระหฤทัยได้ ทรงสั่งสอนพระอานนท์ให้ตระหนักในความจริงที่ว่า ความพลัดพรากจากของที่รักที่พอใจนั้นเป็นของธรรมดาโลก การที่จะขอร้องให้สิ่งซึ่งเกิดขึ้น มีขึ้น เป็นของอันปัจจัยปรุงแต่งจะต้องแตกสลายไป มิให้แตกสลายนั้น มิใช่ฐานะที่เป็นไปได้

"ครั้นแล้วตรัสบอกแก่พระอานนท์ว่าจะเสด็จ ณ เรือนยอดในป่ามหาวัน เมื่อเสด็จถึงแล้วดรัสสั่งให้เรียกประชุมภิกษุสงฆ์ บรรดาที่อาศัยกรุงไพศาลีทั้งหมด ตรัสสอนให้ทางธรรมแล้วก็ตรัสบอกลา แจ้งให้ทราบว่าพระองค์จะปรินิพพาน เมื่อครบ ๓ เดือนนับแต่นี้ไป

"ช่างเป็นข่าวร้ายอะไรเช่นนั้น บัดนี้พระวาจาอันประกาศกำหนดวันปรินิพพานได้ออกจากพระโอษฐ์อย่างชัดเจนแล้ว ภิกษุสงฆ์ที่ประชุมกันอยู่ต่างรู้สึกว่าพระวาจาอำลาทั้งนี้ คือ คำเตือนให้ทราบว่าความอบอุ่นที่เคยได้รับเพราะการสดับพระพุทธโอวาท การตามเสด็จและการได้เห็นพระรูปพระโฉม ได้กราบอย่างสนิทใจ ด้วยความเคารพรักในโอกาสที่อยู่ใกล้ชิดนั้น บัดนี้จะนับว่าห่างไปแล้วทุกขณะ

"สังฆมณฑลจะว้าเหว่ เหมือนลูกโคที่พรากจากแม่ จะมีแต่ความรันทดท้อใจ ด้วยรู้สึกว่าขาดร่มโพธิ์ร่มไทรที่เคยปกเกล้า

"พระวาจาอำลานั้นยังธรรมสังเวชให้เกิดแก่พระสงฆ์ที่สิ้นกิเลสอาสวะแล้ว ท่านเหล่านั้นได้แต่พิจารณาเห็นสภาพธรรมตามเป็นจริง คือ ความไม่เที่ยงแท้ถาวร ไม่มีอะไรคงอยู่ได้ แต่ภิกษุที่เป็นปุถุชนยังมีกิเลส บางท่านที่มีใจอ่อนก็ซบหน้าลงสะอื้นไห้ บางท่านก็หมดอาลัยไยดีในชีวิต และทุกๆ อย่าง ไม่อยากแม้แต่จะซ่อนหยาดน้ำตาอันไหลรินด้วยความจงรัก จึงร้องไห้โฮออกมาอย่างไม่ต้องการอายใคร ขอเพียงอย่างเดียวให้ได้ระบายความรู้สึกจริงใจออกมาเท่านั้น"

"พระผู้มีพระภาคเสด็จออกบิณฑบาตในกรุงไพศาลีเป็นครั้งสุดท้ายในวันรุ่งขึ้น แล้วก็เสด็จสู่ภัณฑคามสู่โภคนคร และเสด็จสู่กรุงปาวา บ่ายพระพักตร์สู่ทิศเหนือโดยลำดับ มีกรุงกุสินาราราชธานีแห่งแคว้นมัลละภาคเหนือเป็นที่หมาย"

"เมื่อเสด็จถึงป่าไม้สาละนอกกรุงกุสินารา ณ ที่นั้น พระอานนท์ได้กราบทูลถามเรื่องที่ควรปฏิบัติ และเรื่องที่ควรทราบเป็นอันมาก สมเด็จพระบรมศาสดาก็มีพระพุทธาธิบายอย่างชัดแจ้ง รวมทั้งการปฏิบัติต่อพระพุทธสรีระในการถวายพระเพลิงเมื่อปรินิพพานแล้วด้วย"

"วันเวลายิ่งใกล้เข้ามา พระอานนท์ก็ยิ่งรู้สึกเหมือนหนึ่งวาระสุดท้ายที่ดวงประทีปแห่งชีวิตของท่านผู้เป็นทั้งพระบิดา พระเชษฐา และพระอาจารย์ผู้น่าเคารพรัก กำลังจะมอดดับไปได้ใกล้เข้ามาแล้ว"

"ท่านมีแต่ความระทมทุกข์ และยิ่งมานึกถึงตนเองว่ายังมิได้เป็นพระอรหันต์ เพียงแต่ได้เป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นเท่านั้น ก็สุดที่จะกลั้นความโศกสลดไว้ได้ พระอานนท์เข้าสู่ที่พักเหนี่ยวสลักเพชรคือหัวลิ่มประตูร่ำไห้สะอึกสะอื้นอยู่"

๓๖

บทอวสาน

"พระผู้มีพระภาค ตรัสถามภิกษุทั้งหลายถึงพระอานนท์ ก็ได้รับคำกราบทูลให้ทรงทราบว่า พระเถระเจ้าไปยืนเกาะสลักเพชร คือ หัวลิ่มสลักประตูร่ำไห้อยู่ พระองค์จึงตรัสสั่งภิกษุรูปหนึ่งให้ไปตามพระเถระมาเฝ้า ท่านก็มากราบถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนหนึ่ง"

'สมเด็จพระบรมศาสดา จึงทรงปลอบโยนพระเถระว่า

'ดูก่อนอานนท์! อย่าเศร้าโศกร่ำไห้ไปเลย เราได้เคยบอกแก่เธอไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือ ว่าความพลัดพรากแปรผันจากของรักของชอบใจทั้งปวงนั้นเป็นของธรรมดา จะขอร้องให้เป็นไปตามปรารถนามิได้

'อานนท์เอย! เธอได้อุปฐากตถาคตมาแล้วตลอดกาลช้านาน ด้วยการกระทำทางกาย วาจา และใจอันประกอบด้วยเมตตา อำนวยประโยชน์และความสุขอย่างไม่มีใครเสมอเหมือน ไม่มีประมาณ เธอได้ทำบุญไว้ดีแล้ว จงประกอบความเพียรเถิด เธอก็จะสิ้นอาสวะกิเลสได้พลัน'

"ครั้นแล้วตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาประชุมกัน ทรงสรรเสริญพระอานนท์ว่า

'ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บรรดาภิกษุผู้อุปฐากพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เคยมีมาแล้วในอดีต หรือจักมีในอนาคตที่นับว่าเป็นอย่างยิ่ง ก็เพียงเสมอด้วยอานนท์ผู้เป็นอุปฐากของเรา อานนท์เป็นบัณฑิตย่อมรู้ว่ากาลนี้ควรเฝ้าตถาคต กาลนี้ของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา กาลนี้ของพระราชามหาอำมาตย์ กาลนี้ของเดียรถีย์ หรือสาวกของเดียรถีย์

'ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อานนท์มีความน่าอัศจรรย์อยู่ ๔ ประการ คือ บริษัททั้ง ๔ อันได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกหรืออุบาสิกา เข้าไปใกล้เพื่อจะเห็นอานนท์ก็อิ่มใจด้วยการเห็นนั้น เมื่ออานนท์กล่าวธรรมให้ฟังก็ชื่นชมด้วยภาษิตนั้น ยังไม่ทันอิ่มอานนท์ก็นิ่งเสีย ฉันเดียวกันกับความน่าอัศจรรย์ของพระเจ้าจักรพรรดิ ๔ ประการ คือ บริษัททั้ง ๔ อันได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ คฤหบดี หรือสมณะ เข้าเฝ้า ก็อิ่มใจด้วยการเฝ้านั้น เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิมีพระราชดำรัสด้วย ก็อิ่มใจด้วยพระราชดำรัสนั้น ยังไม่ทันอิ่มพระเจ้าจักรพรรดิก็ทรงดุษณีดังนี้'

"ลำดับนั้นพระอานนทเถระก็กราบทูลขอร้องให้เสด็จไปปรินิพพานที่มหานครอื่นๆ เพราะท่านเห็นว่ากรุงกุสินารานั้นเป็นเมืองเล็กเมืองน้อย หรือเป็นเพียงกิ่งเมือง แต่พระบรมศาสดาก็ตรัสชี้แจงว่ากุสินารานี้ ในอดีตกาลเคยเป็นราชธานีอันรุ่งเรืองกว้างขวาง มีนามว่ากุสาวดี เป็นที่ประทับอยู่ของพระเจ้ามหาสุทัศนจักรพรรดิ

"ครั้นแล้วตรัสใช้พระอานนท์ให้ไปแจ้งข่าวการปรินิพพานซึ่งจะมี ณ ราตรีนั้นแก่มัลลกษัตริย์กรุงกุสินารา ซึ่งพระอานนท์ก็ได้ปฏิบัติตามพระพุทธประสงค์ทั้งที่ในขณะนั้นเกือบไม่มีจิตใจจะกระทำการใดๆ เพราะยิ่งกำหนดเวลาปรินิพพานใกล้เข้ามา ก็ยิ่งเหมือนมีอะไรมาบีบคั้นหัวใจมากขึ้น

"ต่อจากนั้นก็มีนักบวชนอกพระพุทธศาสนาคนหนึ่งจะขอเข้าเฝ้าเพื่อทูลถามปัญหา เพราะทราบว่าพระบรมศาสดาจะปรินิพพานในเวลาปลายปัจฉิมยามแห่งราตรีนั้น แต่พระอานนท์เห็นว่าจะเป็นการรบกวนพระดถาคตเจ้า จึงยับยั้งไว้มิให้เข้าไป

"สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสดับคำโต้ตอบระหว่างพระเถระกับปริพพาชกผู้นั้น ก็ตรัสสั่งให้อนุญาตให้เข้าเฝ้าได้ เพราะทรงทราบว่าปริพพาชกผู้นั้นได้สดับพระพุทธโอวาทแล้วก็จะขอบวชในพระพุทธศาสนา และได้รับบรรลุอรหัตผลทันเวลาก่อนที่พระองค์จะปรินิพพาน ความก็สมจริงตามนั้น ปริพพาชกได้เข้าเฝ้ากราบทูลถามปัญหาถึงเรื่องเจ้าลัทธิทั้ง ๖ แต่พระผู้มีพระภาคทรงตัดปัญหานั้น โดยทรงแสดงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นเหตุให้ปริพพาชกเลื่อมใสกราบทูลขอบวช และได้บำเพ็ญเพียรจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ก่อนเวลารุ่งราตรี

"ต่อจากนั้น สมเด็จพระบรมศาสดา ก็ตรัสสั่งพระอานนท์อีกว่า อย่าคิดว่าศาสนาสิ้นศาสดาเสียแล้ว ธรรมและวินัยที่ทรงแสดงและบัญญัติไว้ จะเป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อทรงล่วงลับไป

"ครั้นแล้วตรัสสั่งพระอานนท์อีก ๓ ข้อ คือ ข้อแรกทรงวางระเบียบการเรียกขานกันในสังฆมณฑล ให้ใช้ถ้อยคำตามลำดับอ่อนแก่พรรษาตามควรเพื่อเป็นระเบียบ ข้อที่สองทรงทราบดีว่า พระบัญญัติทางพระวินัยนั้นนานไปอาจผิดกาลผิดสมัยบ้าง จึงทรงอนุญาตว่าถ้าสงฆ์ปรารถนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียก็ให้ทำได้ ข้อที่สามทรงสั่งว่าเมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ให้สงฆ์ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะผู้ทะนงตนว่าเป็นข้าหลวงเดิม ใครว่ากล่าวไม่ได้ พรหมทัณฑ์หรือการลงโทษแบบประเสริฐหรือแบบผู้ดีนั้น คือ ให้ปล่อยตามใจชอบ ไม่มีใครว่ากล่าวตักเตือนหรือคบหาสมาคม

"ลำดับนั้นทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุทั้งหลายกราบทูลถามข้อที่สงสัยข้องใจ แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีท่านผู้ใดกราบทูลถาม เพราะภิกษุที่ประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้น อย่างต่ำก็เป็นพระโสดาบันบุคคล

"ในที่สุดก็ประทานพระพุทธโอวาทแก่ภิกษุทั้งหลายเป็นครั้งสุดท้ายให้ทราบว่า สังขารมีความสิ้นความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้สมบูรณ์เถิด

"ต่อจากนั้นก็มิได้มีรับสั่งอีก ทรงเข้าสู่ฌานสมาบัติตามลำดับและย้อนลำดับ แล้วเข้ารูปฌานจนครบ ๔ ทรงออกจากรูปฌานที่ ๔ แล้วก็ปรินิพพาน

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! มิใช่ความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะพรรณนาถึงเหตุการณ์อันน่าเศร้าสลดในสมัยปรินิพพานนั้น จึงจะขอข้ามไปไม่กล่าวถึงภาพอันน่ารันทดใจที่เกิดขึ้น การเล่าให้ฟังนี้ เพียงต้องการจะแสดงเรื่องที่น่ารู้สองประการ

"คือการที่พระอานนท์ได้สนองพระบาทรับใช้สมเด็จพระบรมศาสดา ได้รับกระแสพระพุทธดำรัสตรัสสั่งจนวาระสุดท้ายประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือ การที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ทรงปฏิบัติพุทธกิจโปรดผู้อื่นจนกระทั่งราตรีสุดท้ายแห่งพระชนมชีพ เป็นแบบอย่างแห่งบุคคลผู้เกิดมาอำนวยความร่มเย็นเป็นสุขแก่โลกอย่างแท้จริง สมควรที่อนุชนคนรุ่นหลังจะพึงเคารพบูชาเทิดทูนไว้ตลอดไป

"ข้าพเจ้าจะขอรวบรัดเหตุการณ์ภายหลังที่มีการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว จนกระทั่งพระมหากัสสปเถระได้เสนอต่อสงฆ์ให้มีการทำสังคายนา จัดระเบียบพระพุทธพจน์ให้เป็นหมวดหมู่ แล้วท่องจำนำสืบต่อกันโดยลำดับ ซึ่งได้รับความเห็นชอบร่วมกัน จึงได้เดินทางจากภาคเหนือไปสู่กรุงราชคฤห์ เพื่อทำสังคายนา ณ ที่นั้น

"พระอานนทเถระก็ยังมิได้บรรลุอรหัตผลอยู่เช่นเดิม พระมหากัสสปเถระจึงคัดเลือกพระอรหันต์ผู้รอบรู้ไว้ ๔๙๙ รูป เว้นไว้เพียง ๑ รูป ยังไม่คัดเลือกท่านผู้ใด ทั้งนี้เพื่อจะคอยโอกาสให้พระอานนท์ได้เป็นพระอรหันต์ก่อนจนกระทั่งถึงวันกำหนดทำสังคายนา พระอานนท์จึงได้เป็นพระอรหันต์ทันตามที่มุ่งหมาย ไปเข้าร่วมในที่ประชุมนั้น

และได้รับหน้าที่อันสำคัญยิ่ง คือ การกล่าวบททวนพระธรรมของพระดถาคดเจ้าให้ภิกษุทั้งหลายฟัง แล้วร่วมกันจัดระเบียบหมวดหมู่ท่องจำกันในขณะนั้น เพื่อนำคำสอนสืบต่อมาจวบจนทุกวันนี้

"ใครก็ตามที่ได้ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้ซาบซึ้งในคุณของพระรัตนตรัย ใครก็ตามที่ทรงจำคำสั่งสอนไว้ได้มาก สามารถนำมาสอนใจตนและผู้อื่นได้ตามโอกาส และตามควรแก่เหตุแวดล้อม ใครๆ นั้นย่อมชื่อว่าเป็นหนี้บุญคุณของพระอานนทเถรเจ้าผู้อุดสาหะทรงจำไว้แล้วสั่งสอนให้ผู้อื่นท่องจำสืบกันมาจนได้จดจารึกในภายหลัง

"ท่านผู้เจริญทั้งหลาย! ข้าพเจ้าได้กล่าวถึงประวัติอันน่าเลื่อมใสแห่งพระอานนทเถระ ณ ที่นี้ครบสามวันแล้ว ท่านย่อมทราบชัดเจนดีแล้วว่าพระอานนท์ได้บำเพ็ญประโยชน์แก่พุทธศาสนิกชนมากเพียงไร ข้าพเจ้าจึงขอเชิญชวนอีกครั้งหนึ่งให้ท่านผู้ยังมิได้ตั้งใจจะเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม จงน้อมจิตบูชาพระคุณของพระเถระด้วยการตั้งใจว่า จะทำประโยชน์แก่ผู้อื่นจนเต็มความสามารถ ไม่ว่าจะมากหรือน้อย ขอจงขับไล่ความเห็นแก่ตัว คิดแต่จะเอาเปรียบผู้อื่นให้น้อยลง จนไม่เห็นแก่ตัวเลยในที่สุดเถิด บัดนี้เป็นกาลอันสมควรแล้ว ข้าพเจ้าขอเชิญท่านทั้งหลายถวายนมัสการแด่อานันทเจดีย์นี้ แล้วเราจะได้แยกย้ายกันไป มีอานันทเจดีย์เกิดขึ้นใหม่ในจิตใจของเรา ตามเราไปได้ในที่ทุกสถาน

"กลุ่มชนต่างเปล่งสาธุการและนมัสการอานันทเจดีย์อีกครั้งหนึ่งด้วยความเคารพ แล้วก็แยกย้ายจากกันไป

"คืนนั้นเรายังคงพำนัก ณ ที่ซึ่งท่านอาจารย์วิศวามิตรสั่งจัดไว้ และได้สนทนาสดับคำสอนของท่านอาจารย์อยู่จนดึก

"รุ่งขึ้น คณะของเราก็เดินทางต่อไปยังสำนักวิศวามิตร สำนักที่ให้ความรู้ความสามารถแก่เรา จนกระทั่งได้เป็นพระราชาแห่งแคว้นวัชชี เราได้พำนักอยู่ ณ ที่นั้นครบ ๗ ราตรี ได้ฟังเรื่องที่ควรฟัง ควรรู้อีกเป็นอันมาก ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นความลับอย่างยิ่งของท่านอาจารย์ ความลับทั้งนี้มิใช่ความลับในทางเป็นอันตรายแก่ใคร แต่เป็นไปเพื่อความดีงามเพื่อความสงบสุขแก่ส่วนรวม

"เราได้เดินทางกลับแคว้นวัชชีด้วยความอาลัยรักในท่านอาจารย์อย่างยิ่ง

"เมื่อถึงกรุงไพศาลีแล้ว เราได้จัดการสิ่งที่จะต้องการจะจัดอีกอย่างหนึ่ง ในฐานะพระราชาผู้มีอำนาจจะจัดได้ นั้นก็คือ การจัดตั้งสถานรักษาพยาบาลแก่มหาชนโดยไม่คิดมูลค่า ใครเป็นหมอดีมีวิชาความรู้ ก็ให้มีรายได้จากเงินของแผ่นดิน โดยไม่ต้องกังวลเรื่องอาชีพ ขอแต่ให้บำเพ็ญประโยชน์แก่มหาชน ตั้งหน้ารักษาเยียวยาผู้มีโรคภัยไข้เจ็บด้วยความเมตตากรุณา ไม่ต้องเรียกร้องค่าตอบแทนจากเขา แต่ถ้าใครมีฐานะจะสละทุนเพื่อตั้งไว้ช่วยผู้อื่นอีก ก็จะรับไว้เพื่อประโยชน์ส่วนรวมต่อไป

"ดูก่อนราชกุมารทั้งหลาย! ท่านคงจำได้ดีแล้วว่าเราได้จัดตั้งโรงทานขึ้นเพื่อแจกอาหาร ได้ตั้งโรงเลี้ยงเด็กกำพร้าขึ้นเพื่อให้ความอบอุ่นร่มเย็นแก่เด็กผู้น่าสงสารเหล่านั้น ได้ตั้งสถานศึกษาวิชาความรู้ขึ้น เพื่อให้เด็กทั้งหลายได้รับความสะดวกในเรื่องการศึกษา และได้ตั้งสถานเลี้ยงคนชรา

"บัดนี้เราได้ตั้งสถานรักษาพยาบาลขึ้นสำเร็จแล้ว และอีกประการหนึ่งก็คือ การตั้งสถานศึกษาวิชาแพทย์เพื่อให้มีหมอมากขึ้น จะได้อยู่ประจำในเขตต่างๆ ทั่ววัชชี

"ความปรารถนาของเราสมบูรณ์แล้ว เราจึงจัดให้มีการประชุมลิจฉวีสภาอันเป็นการประชุมครั้งสำคัญยิ่งภายหลังที่เราได้รับราชสมบัติไม่ครบปี

"เมื่อทุกคนมาประชุมพร้อมเพรียงกันแล้ว เราจึงกล่าวว่า :-

"ตามที่ท่านทั้งหลายได้พร้อมเพรียงกันยกข้าพเจ้าขึ้นเป็นพระราชาครองราชสมบัติในแคว้นวัชชีแต่ผู้เดียว เป็นเวลา ๓ ปี ต่อเมื่อครบกำหนดแล้ว จึงให้การปกครองเป็นไปดามจารีตประเพณีเดิม คือ ผลัดเปลี่ยนกันเป็นประมุขมีลิจฉวีสภาเป็นส่วนสำคัญในการบริหารราชกิจนั้น ข้าพเจ้าได้ดอบรับอย่างมีเงื่อนไข คือ จะส่งหน้าที่คืนก่อนกำหนดก็ได้ บัดนี้ข้าพเจ้าได้รับหน้าที่มากว่า ๖ เดือนแล้ว ได้ทำสิ่งที่อยากทำเพื่อมหาชนเสร็จไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอคืนราชบัลลังก์ให้ลิจฉวีสภา เพื่อเลือกผู้เป็นประมุขดามประเพณีเดิมต่อไป

"ข้าพเจ้ามิได้รับดำแหน่งด้วยความปรารถนาความยิ่งใหญ่ แต่เมื่อท่านทั้งหลายขอร้องก็ยอมรับ ด้วยหวังจะทำประโยชน์บางประการจากการรับดำแหน่งนั้น บัดนี้ได้ทำประโยชน์แก่มหาชนสำเร็จแล้ว จึงขอคืนราชลมบัติ ณ บัดนี้

"ปราสาทของข้าพเจ้าที่ท่านเศรษฐีผู้ล่วงลับไปมอบให้นั้น ข้าพเจ้าขอมอบให้เป็นสมบัติส่วนรวมของแคว้นวัชชี ขอให้กษัตริย์ลิจฉวี ผู้ได้รับเลือกให้เป็นประมุขดามวาระ จงประทับอยู่ ณ ปราสาทอันงดงามที่ข้าพเจ้ามอบให้นั้นเถิด

"ข้าพเจ้าเองนั้น เมื่อคืนราชสมบัติแล้วก็จะขอลาท่านทั้งหลายเดินทางไปยังสำนักวิศวามิตร เพื่อพำนักอยู่ ณ ที่นั้นตลอดไป จะช่วยท่านอาจารย์ทำหน้าที่สั่งสอนศิลปวิทยาแก่ราชกุมารแห่งแคว้นทั้งหลาย จะสอนศีลธรรมกำกับวิชาการเหล่านั้น เพื่อให้เห็นว่า แก่นของวิชาทั้งหลายก็คือ เจดนาอันดีงามต่อเพื่อนมนุษย์

"เป็นการเดินทางอย่างคนธรรมดาสามัญ ไม่มียศศักดิ์ ไม่มีห่วงใยในชื่อเสียงเกียรติยศหรือทรัพย์สินเงินทอง เป็นการเดินทางเพื่อทำหน้าที่ได้กว้างขวางกว่าการทำประโยชน์เพียงแคว้นเดียว เพราะถ้าเราอบรมราชกุมารแห่งแคว้นต่างๆ ได้ดีเท่าใด ความผาสุกสงบก็จะแผ่ไปกว้างขวางเท่านั้น

"นี่คือประวัติของเราที่ท่านทั้งหลายสนใจใคร่รู้ เป็นประวัติของคนที่มักใหญ่ใฝ่สูงและวู่วามคนหนึ่ง แต่ด้วยได้เห็น ด้วยได้ฟัง ด้วยได้รับการอบรม รวมทั้งด้วยความเลื่อมใสในปฏิปทาของพระอานนทเถระ เราจึงมาสู่สำนักวิศวามิตร เพื่อบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมตามคำขอร้องของท่านอาจารย์ และดามความเห็นดีเห็นชอบของเราเอง

"เมื่อเรามาถึงสำนักวิศวามิตร ท่านอาจารย์ได้เจ็บหนักรอเวลาอยู่แล้ว ท่านประสิทธิ์ประสาทดำแหน่งอาจารย์วิศวามิตรแก่เราสืบแทนท่าน แล้วก็จากไปด้วยอาการอันสงบท่ามกลางความรักความอาลัยของศิษย์ทั้งหลาย

"ประวัติของเราที่เล่าให้ท่านทั้งหลายฟังนี้ ถ้าท่านทั้งหลายจะถือเป็นแบบอย่างในการทำตนให้ดีงามและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมบ้างแล้ว เราก็จะยินดีมิใช่น้อย"

ศิษย์ทั้งหลายแสดงคารวะท่านอาจารย์อย่างเต็มตื้นไปด้วยความเคารพรัก และกล่าววาจาแสดงความปรารถนาที่จะเจริญรอยตามจริยา คือ ความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมที่ท่านอาจารย์ได้ปฏิบัติมาแล้วโดยทั่วกัน

ชาวบ้านอานันทเจดีย์ได้รับแจ้งว่า ท่านอาจารย์และศิษย์จะลาจากไปแต่ตอนดึกของราตรีนั้น

พอได้เวลาปัจฉิมยามแห่งราตรี ทุกคนก็เตรียมพร้อมอาศัยแสงสลัวแห่งดวงจันทร์เป็นเครื่องช่วยให้เห็นทาง ทั้งอาจารย์และศิษย์ก็กราบลาอานันทเจดีย์ด้วยความรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณของพระเถระ แล้วก็ออกเดินทางตัดไปไม่เลียบลำน้ำโรหิณีดั่งขามา ขุนเขาหิมพานต์ดำเป็นพืดไปตามขอบฟ้าเบื้องหน้า ทุกคนออกเดินทางด้วยอาการกระปรี้กระเปร่าสดชื่น ลมเย็นพัดมาเฉื่อยๆ ทำให้รู้สึกมีกำลังกายและกำลังจิตเดินทางต่อไป

อานันทเจดีย์ถูกละไว้ลิบๆ ณ เบื้องหลัง จนกระทั่งแสงเงินแสงทองจับฟ้าเบื้องบูรพา อาจารย์และศิษย์เหลียวมาก็ไม่เห็นอานันทเจดีย์อีกแล้ว นอกจากพุ่มไม้และเนินผา

ทุกคนเดินทางต่อไป มุ่งสู่เชิงผาหิมพานต์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งสำนักศึกษาอันน่ารื่นรมย์ สงบระงับ สืบต่อกันมาแต่อดีตกาล

บทเสริมท้าย

ความเป็นมาของหนังสือเล่มนี้ นอกจากที่ปรากฏในคำนำเดิมแล้ว มีเรื่องที่น่าจะชี้แจงเพิ่มเติม คือ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ผู้เขียนได้รับมอบหมายจากกระทรวงวัฒนธรรมไปร่วมประชุมองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ประจำปี เป็นเวลา ๑ เดือน ที่กรุงนิวเดลี ประเทศอินเดีย หลังจากประชุมแล้ว ผู้เขียนได้เดินทางไปนมัสการปูชนียสถานทางพระพุทธศาสนา คือที่ประสูติ ณ ลุมพินี ประเทศเนปาล ที่ปรินิพพานและถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ อันตั้งอยู่ในอำเภอโครักขปุระ รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย จากกรุงนิวเดลีได้เดินทางโดยรถไฟบ้าง รถยนต์บ้าง คราวนี้มิได้ไปสถานที่ตรัสรู้เพราะเคยไปมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ แล้ว ภาพที่ประทับใจผู้เขียนมาก คือ ภูเขาหิมาลัยซึ่งมีหิมะปกคลุมอยู่บางส่วนในเบื้องบนและภูมิประเทศ ป่ามะม่วง ป่าไม้เบญจพรรณ อันติดกับเทือกเขาหิมาลัย ซึ่งในสมัยพุทธกาลเรียกว่า หิมวันตประเทศ แปลว่า สถานที่ที่มีหิมะ คำว่า "หิมวันตะ" นักปราชญ์โบราณท่านได้ดัดแปลงมาใช้ในภาษาไทยว่า "หิมพานต์"

ผู้เขียนตั้งใจว่าจะเขียนนวนิยายอิงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสักเรื่องหนึ่ง ให้มีชื่อว่า "เชิงผาหิมพานต์" ต่อมาอีก ๕ ปี คือในปี พ.ศ. ๒๕๐๔ ก็ได้รับชักชวนให้เขียนเรื่องลงในนิตยสารรายสัปดาห์ ชื่อ "ศรีสัปดาห์" จึงเขียนลงเป็นตอนๆ รวม ๓๖ ตอนจบ และจัดพิมพ์รวมเล่มเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๐๕

ความจริงการไปประชุม UNESCO ที่อินเดียครั้งนั้น มิได้เป็นเหตุให้เขียนเรื่อง "เชิงผาหิมพานต์" เป็นเรื่องแรก หากเป็นโอกาสให้ได้ศึกษาภูมิประเทศ แผนที่ และสภาพแวดล้อม แล้วเขียนเรื่อง "กองทัพธรรมภาค ๓" เป็นเรื่องแรก ต่อจากนั้นจึงเขียนเรื่อง "ลุ่มน้ำนัมมทา" เพื่อชี้แจงเรื่อง "รอยพระพุทธบาท" แล้วมาเขียนเรื่อง "เชิงผาหิมพานต์" เป็นเรื่องถัดมา

เจตนาที่แฝงอยู่เบื้องหลัง เรื่อง "เชิงผาหิมพานต์" ก็คือเพื่อจะเชิดชูเกียรติคุณของท่านพระอานนท์ ผู้เป็นพระพุทธอนุชา โดยผูกเรื่องนิยายขึ้น สมมติฉากตั้งอยู่ ณ กรุงเวสาลีหรือไพศาลี ราชธานีของแคว้นวัชชีประกอบด้วยฉากเชิงภูเขาหิมพานต์ ซึ่งสมมติให้เป็นที่ตั้งของสำนักศึกษาของอาจารย์ "วิศวามิตร" แล้วโยงเรื่องให้มีการเล่าประวัติของพระอานนทเถระ ทำนองเดียวกับเรื่อง "กองทัพธรรม" ที่มุ่งจะเชิดชูบูชาพระคุณของพระอัครสาวกทั้งคู่ คือท่านพระสารีบุตรและท่านพระมหาโมคคัลลานะ

เนื้อหาของนิยายเรื่องเชิงผาหิมพานต์นี้ ไปเน้นอยู่ที่กษัตริย์ลิจฉวีพระองค์หนึ่ง สมมติให้มีนามว่า "ฉันทสุภะ" ซึ่งมีเค้าโครงและคติธรรมเกี่ยวกับการอบรมคนหนุ่มและการต่อสู้กับชีวิต โดยมีคุณธรรมกำกับไม่วู่วาม แต่ก็ไม่ถึงกับยอมให้ใครต่อใครข่มเหงรังแกได้ตามชอบใจ รู้จักใช้วิชาความรู้เอาตัวรอดได้ มีการรู้จักเสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อประโยชน์ส่วนรวม การสร้างงานสังคมสงเคราะห์ในรูปต่างๆ เช่น การแจกอาหาร การตั้งสถานสงเคราะห์คนชรา การตั้งโรงพยาบาลสำหรับคนยากจน การตั้งสถานศึกษา การผลิตแพทย์ และการตั้งโรงเลี้ยงเด็กกำพร้า

แนวทางอบรมคนรุ่นหนุ่มได้แสดงตัวอย่างที่อาจารย์วิศวามิตรได้สั่งสอนอบรมทั้งด้วยวาจา ด้วยให้กระทำกิจกรรมและด้วยการตั้งคำถามให้ตอบ รวมทั้งการฝึกหัดให้รู้จักเผชิญความยากลำบากต่างๆ ในการเดินทาง ในการครองชีวิตเพื่อจะเป็นประโยชน์ในการทำหน้าที่ของตน เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ข้อความตอนไหนต้องการเน้นให้เป็นประโยชน์ในคำสอน ก็ได้ให้พิมพ์ตัวอักษรพิเศษไว้ เพื่อเห็นได้ชัด

ศัพท์ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตที่ใช้ในหนังสือเรื่องนี้ไม่ใช่ที่ยากเกินไป ผู้สอนและผู้ศึกษาอาจหาความหมายได้จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งส่วนมากได้ให้คำแปลไว้ชัดเจนพอสมควร

การเขียนเกี่ยวกับต้นไม้และสัตว์ เช่น ต้นเล็บมือนาง นกเงือก และตัวลิ่น ได้สอบกับตำราทางพฤกษศาสตร์และสัตววิทยา ผสมกับที่เคยสังเกตมาเองบ้าง ประวัติเก่าแก่เกี่ยวกับวรรณคดีของอินเดีย ก็ได้สอบกับตำราทางฝ่ายอินเดียแล้วเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อมิให้เป็นนวนิยายที่เลื่อนลอยเกินไป แต่ที่หวังอย่างยิ่งคือการส่งเสริมหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาให้ผู้อ่านหนังสือเรื่องนี้ได้นำไปใช้ในการครองตน ครองชีวิต ตามควรแก่โอกาส ในผู้อ่านร้อยราย ถ้าจะเกิดประโยชน์แก่ใคร แม้เพียงรายเดียว ผู้เขียนก็พอใจว่าหนังสือนี้ได้อำนวยประโยชน์สมความประสงค์แล้ว

"...ไม่ว่าคดีโลกหรือคดีธรรม ผู้ใช้ปัญญาย่อมมองเห็นสมบัติล้ำค่าแฝงอยู่ในความว่างเปล่า และมองเห็นสิ่งทั้งหลายรวมทั้งโลกด้วยหายตัวลงไปในความว่างเปล่า หรือกลายเป็นสิ่งว่างเปล่า ใครจะเข้าใจดีหรือไม่ก็ตาม แต่เมื่อใดเข้าใจและใช้ความรู้สองข้อนี้ให้เป็นประโยชน์ เมื่อนั้นจะมองเห็นความทุกข์ที่กำลังคุกคามอยู่เป็นเพียงของเด็กเล่นเท่านั้น ความเร่าร้อนกระวนกระวาย ความวิตกกังวล จะผ่อนคลายลงได้อย่างแทบไม่น่าเชื่อ..."

บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
โรงพิมพ์ : 65/16 ถนนชัยพฤกษ์ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ 10170
โทร. 882-1010 โทรสาร 433-2742, 434-1385
E-Mail : info@amarin.co.th **Homepage** : http://www.amarin.co.th

